Nils G. Bartholdy

Det danske kongevåben fra Valdemarerne til Frederik VI

– studier i Danmarkshistoriens heraldiske spejl

Museum Tusculanums Forlag

Indholdsfortegnelse 2
Forord 7
Indledning 10
Introduktion
Teser og problemstillinger
Forskningsoversigt
Kildematerialet
Metode og teorier
Disposition
Begreber

A. Middelalderen indtil unionstiden
1. Valdemarernes våben 46
Præheraldik
Løvevåbenet
Teorier om valget af figurer
Løvefiguren i datidens fyrstelige heraldik
Henrik Løve
Majestætssegl med herskersymboler
Det politiske forhold til stauferne og welferne
Efterslægtens brug af løver
Hjerter eller blade?
Løve contra ørn

2. Kongevåbenet indtil Erik af Pommern 64
Valdemar II
Valdemar IIs kongelige efterfølgere
Kongernes hjelmtegn
Valdemar IV

3. Afledninger af kongevåbenet 79
Albert af Orlamünde
Fyrsterne af Rügen
Valdemar IIs uægte efterslægt
Lolland og Falster
Erik VI Menveds mulige uægte efterslægt
Ystad
Hertugerne af Sønderjylland

B. Unionstiden
4. Den første unionstid 92
Mod en nordisk union

Tre kroner i 1200-tallet
Magnus Erikssons tre kroner
Albrecht af Mecklenburg
Margrete usurperer de tre kroner
Kalmarunionen 1397
Erik af Pommern – kroner og kors
Unionskorset
Karl Knutssons unionsvåben
Kancellipraksis
Margareta Grips bog

5. Sammensat kongevåben 108
Slesvig/Sønderjylland
Dronning Filippa
Pommerns grif
Christoffer af Bayern
De Venders konge

6. Christian I 121
De Goters konge
Skjold med skjoldholdere
Vildmænd i Sverige og Norge
Dronning Dorothea
Kongens ridderorden
Herolder

C. Intern og ekstern strid
7. Dynasti med indre modsætninger 136
Stormarn
Majestætssegl og mønter
”Arving til Norge”
Anevåbener
Christian II
Den gyldne Vlies
I udlændigheden
Frederik I
Grevens fejde
Christian IIs tronfrasigelse

8. Trekronerstrid 155
Optakt
Irritation
Litterær fejde
Svensk modtræk
Dansk reaktion

Krig
St. Georg (Jørgen)
To ikke-publicerede fremstød
Fransk mæglingsforsøg
Forhandling om fred i 1568 og 1569
Freden i Stettin 1570
Grænsemøde
Nye møder
Frederik IIs begravelse 1588

D. Flag og krone
9. Dannebrogskorset 198
Kors i kongevåbenet
Valdemar IVs Dannebrog
Kejserlig korsfane
Savoyen
Valdemar IVs motiv
Dannebrogslegenden og Valdemarstiden
Dannebrogslegendens alder
Kendskab til Dannebrogslegenden
Dannebrogskorsets udformning
Dannebrogordenen

10. Kronen 217
Kronebegrebet
Våbenskjold med krone
Christian IVs krone og trekronervåbenet
Grænsemøderne genoptages
Kalmarkrigen
Fra åben til lukket krone
Ny kongekrone
Graduerede kroner

E. Enevælden – fra overgangen i 1660 til udtagelsen af Norges løve i 1819
11. Arvekongedømme og suverænitet 237
Overgang
Internt opgør
Det kongelige arvehus
Færøerne
Grønland
Bornholm
Forvirring
En holdbar tolkning
Våbentelt
Slesvig og gottorperne

12. Fortsat rivalitet 273
Et solidt greb?
Svensk reaktion
Frederik IIIs castrum doloris
Fortsat svensk reaktion
Johannes Scheffers bog
Svecia-værket
Virkning i Danmark
Christian V
Kombinationen af de tre våbener
Kongeflag
Tronfølgervalget i Sverige
Mageskifte
Arving til Danmark og Norge
Genopvakt provokation

13. Den norske løve 309
Norges afståelse
Diplomatisk aktivitet
Våbener og titler i Europa
Tronskifte i Sverige
Den norske løve udtages
Kongevåbenet ændres
Rigsbanken, Nationalbanken og Københavns Universitet
Christian (VIII) Frederik

14. Sammenfatning og konklusion 331
Kongevåbenets opståen og dets differentieringer
Dannebrog – fane og skjoldfigur
De tre kroner og unionskorset
Et sammensat skjold med vekslende indhold
Skjoldholdere
Ordensinsignier, herolder og våbenfaner
Prætentionstitlen ”arving til Norge”
Våbener bliver krigsårsag
Kongekronen og graduerede kroner
Enevælden
De tre kroner, deres placering og påståede ælde
Gottorperne og Slesvig
Tronfølgervalget i Sverige
Følgerne af mageskiftet 1767/1773
Gustav IIIs intentioner
Kongevåbenets ændring 1819
Afsluttende bemærkninger

15. Utrykte kilder 362

16. Trykte kilder 372

17. Litteratur 378

18. Summary:The Danish Royal Coat of Arms from the Reign of the Valdemar Kings until Frederick VI – Studies in Danish History seen through the Mirror of Heraldry 411

Origin and differencings of the royal coat of arms
The Dannebrog – banner and heraldic charge
The three crowns and the cross of the Nordic Union
A composite shield with changing contents
Supporters
Chivalric insignia, heralds and armorial banners
The title of pretence "Heir to Norway"
Heraldic strife becomes cause of war
The royal crown and graduated crowns
The era of absolutism
The three crowns, their place and alleged antiquity
Schleswig and the House of Gottorp
The succession in Sweden
The consequences of the exchange of territories 1767/1773
Intentions of Gustavus III of Sweden
The alteration of the royal arms in 1819

Register

Forord

Siden 1972 har jeg beskæftiget mig med det danske kongevåben gennem tiderne, og fra 1985 til 2014 hørte Danmarks officielle heraldik til mine tjenstlige opgaver i Rigsarkivet.

I 1988 publicerede jeg en artikel om "Der macht- und dynastiepolitische Inhalt des dänischen Königswappens" (*Staaten. Wappen. Dynastien. XVIII. Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988, Veröffentlichungen des Innnsbrucker Stadtarchivs*, Neue Folge, Band 18). I den gennemgik jeg i store træk kongevåbenets udvikling og betydning fra begyndelsen og indtil våbenændringen i 1819. I nærværende afhandling er temaet udfoldet med mange detaljer.

Min deltagelse siden 1972 i internationale møder om heraldik har givet mig adgang til et internationalt netværk, hvilket har åbnet vide perspektiver for min heraldiske forskning. En lignende betydning har kontakter til nordiske heraldikere og afholdelsen af de nordiske heraldiske konferencer siden 2001 haft. Det har været inspirerende for mig, at jeg fra 1971 har taget del i ledelsen af Heraldisk Selskab (Societas Heraldica Scandinavica) og fra 2004 i ledelsen af l'Académie internationale d'héraldique, siden 2007 som 1. vicepræsident.

Det er mig magtpåliggende at omtale to afdøde heraldikere, der især har haft betydning for min beskæftigelse med heraldikken. Den tyske heraldiker, dr. *Ottfried Neubecker*, AIH, som jeg havde løbende forbindelse med fra 1972 til hans død i 1992, var en polyhistor på heraldikkens område. Jeg fik især anledning til at udveksle synspunkter med ham, da jeg påtog mig at oversætte hans store heraldiske kulturhistorie, *Heraldik. Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert* (1977). På dansk fik værket titlen *Heraldik. Kilder, brug, betydning* (1979), og deri fik jeg mulighed for at tilføje stof af særlig relevans for Skandinavien. Under udarbejdelsen forelagde jeg Neubecker mange detaljer, som jeg ønskede at uddybe eller forstå bedre. Det var altsammen særdeles lærerigt for mig. Forlagsredaktør *Sven Tito Achen*, AIH, medstifter af Heraldisk Selskab og den første redaktør af *Heraldisk Tidsskrift*, havde en enestående evne til at formidle viden om heraldikken med begejstring og sproglig prægnans. Jeg lærte ham at kende sidst i 1960'erne og blev ikke den eneste, der kom til at nyde godt af hans inspirerende entusiasme. Blandt nordiske heraldikere har Achen

været savnet siden sin død i 1986. Min fascination af heraldikkens farverige verden og trangen til at ville forstå den blev næret af mit bekendtskab med disse to personligheder.

Med taknemmelighed tænker jeg på den nu afdøde svenske statsheraldiker, fil.dr. *Clara Nevéus*, AIH, der hjalp mig med at finde relevant materiale i Riksarkivet, og jeg er desuden Sveriges nuværende statsheraldiker, kammerherre, fil.dr. *Henrik Klackenberg*, AIH, taknemmelig for megen god hjælp i denne henseende. Det gælder ligeledes assisterende statsheraldiker *Carl Michael Raab*, Riksarkivet. Jeg mindes med glæde gode samtaler med nu afdøde overinspektør *Gudmund Boesen*, Rosenborg, om betydningen af Christian IVs åbne krone, og med nu afdøde dr.phil. *Frede P. Jensen* om heraldiske detaljer i den nordiske syvårskrigs trekronerstrid. Jeg er nu afdøde forskningsbibliotekar *Harald Ilsøe*, Det kgl. Bibliotek, taknemmelig for gode henvisninger. Fhv. overinspektør *Jørgen Steen Jensen*, Nationalmuseet, har gennem årene givet mig adskillige vigtige henvisninger om numismatiske emner. Museumsinspektør *Peter Kristiansen*, Rosenborg, har med stor velvilje givet mig oplysninger om kongelige seglstamper og andre relevante museumsgenstande. Med professor, dr. *Reimer Hansen*, Berlin, har jeg haft udbytterig kontakt om Ditmarskens våben.

For nyttige henvisninger og anden hjælp takker jeg desuden: *Adrian Ailes*, M.A., D.Phil., AIH, Bristol; *Charles J. Burnett*, tidl. Ross Herald of Arms, Skotland; våbenbogsspecialisten cand.scient. *Steen Clemmensen,* AIH; tekstilkonservator *Camilla Luise Dahl*; fil.dr. *Sven Ekdahl*, Berlin; museumsinspektør *Vivian Etting*, Nationalmuseet; seniorforsker, fil.dr.h.c. *Michael H. Gelting*, Rigsarkivet; hofråd, dr. *Michael Göbl*, AIH, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien; fhv. formand for Heraldisk Selskab professor, ph.d. *Peter Kurrild-Klitgaard,* AIH; univ.lektor, ph.d. *Sebastian Olden-Jørgensen*, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet; baron *Hervé Pinoteau*, AIH, Versailles; fhv. afdelingschef i Bibliothèque Nationale, Paris, *Michel Popoff,* AIH; generalsekretær, ph.d. *Lars Bangert Struwe*; fil.dr. *Leif Tengström*, aih, Finland; lektor *Gorm Tortzen*; professor *Carlo Tibaldeschi*, AIH, San Gimignano; *Pier Felice degli Uberti*, AIH, Bologna.

Jeg takker endvidere ordensintendent *Tom Bergroth*, AIH, Kungl. Maj:ts Orden, Stockholm, for med stor interesse at have læst samtlige kapitler til bogen grundigt igennem. En ganske særlig tak skylder jeg professor, dr.phil., fil.dr.h.c. *Jens E. Olesen*, Greifswald, der med stor beredvillighed løbende har kommenteret mit manuskript og foreslået forbedringer. Min efterfølger som Rigsarkivets heraldiske konsulent, kgl. våbenmaler *Ronny Andersen*, AIH, har stedse været mig behjælpelig med at fotografere segl m.m. og har set det engelske resumé igennem. Jeg har også grund til taknemmelighed over for *Rigsarkivet*, hvor jeg gjorde tjeneste i 44 år med forskningstid,

hvilket det efter min mening er nødvendigt at have for at kunne behandle sager om rigsvåbenet i nutiden.

Jeg er taknemmelig for, at en række udenlandske arkiver og biblioteker velvilligt har givet deres tilladelse til at reproducere relevant billedmateriale. Jeg takker i særlig grad Kongernes Samling, Rosenborg, og Nationalmuseet for generøs imødekommenhed med hensyn til billeder.

For bevillinger til trykning af denne bog udtaler jeg en stor tak til …

Frederiksberg, den

Nils G. Bartholdy
de l'Académie internationale d'héraldique

Indledning

Introduktion

Behovet for at give sig til kende visuelt kan spores langt tilbage i civilisationens historie og er affødt af former for organisation og især styrkemæssige forhold og magtrelationer. Ved hjælp af billedlige kendetegn signalerede fyrsterne og andre magthavere deres funktioner og tilstedeværelse. Kontinuerlig brug af bestemte kendetegn blev udtryk for en hævdelse af eller en påstand om rettigheder, hierarki og kommandoforhold og for en vilje til at opretholde en tilstand eller udvide grænserne for den. Fra 1100-tallets midte blev heraldikken en del af herskersymbolikken. Indtil da havde gengivelser af magthaveren og dennes værdighedstegn som krone, scepter, globe, trone, stav, mitra og lignende spillet en vigtig rolle. Med tiden blev disse symboler kombineret med våbenskjolde. Længe inden kendtes felttegn og faner, der fungerede som udtryk for identitet.[1] Behovet for synlighed på lang afstand medførte naturligt, at der fortrinsvis anvendtes farver, der tydeligt stod i kontrast til hinanden. Denne farveregel blev kendetegnende for heraldikken. I middelalderen er herskersymbolikken i høj grad kommet til syne i form af farverige tekstiler, der på grund af materialet ofte er gået tabt i tidens løb. Større muligheder for at være bevaret til nutiden har gengivelser af herskersymboler haft, når de var gengivet i metal, sten eller voks og havde form af skulptur, glyptik, mønter og segl, men her træder farverne selvsagt ikke frem.

Da fysisk magt og krigsførelse eller forberedelse hertil var en væsentlig forudsætning for at herske, var det meget naturligt, at der opstod visuelle kendetegn i relation til militær strategi og krigerens udstyr. Disse kendetegn blev i begyndelsen ikke kun gengivet i faner og på skjoldet, men også på hjelmen og på hestens skaberak, og personen kunne være iført en kjortel med samme motiv, der i så fald udfyldte hele dragten. Det engelske ord for et heraldisk våben er ”coat of arms”. Et lignende klædningsstykke med våbenherrens våben blev karakteristisk for herolderne. Ethvert skjoldmotiv kunne sættes i en fane og blev da gengivet i dennes ydre – rektangulære eller trekantede – form. Heraldiske teoretikere i 1400-tallet bruger ordet ”cognoissance, congnoissante, connoissance, cognoistre”, altså ”kendetegn”, om et våben.[2] Med tiden ansås skjoldformen for at være våbenmærkets primære fremtrædelsesform. Men våbenfigurerne kunne også gengives frit uden skjoldindramning, f. eks. i segl eller på mønter.

Betegnelsen ”våben” i betydningen stridsvåben *(Waffen, arms, armes)* har på alle vest- og mellemeuropæiske sprog dannet grundlaget for ordet ”våben” som heraldisk begreb *(Wappen, arms, armes* el. *armoiries)*.

Heraldikken er en historisk hjælpevidenskab, og den dyrkes også på grund af sin æstetik som en kunstart. Brugen af våbenskjolde og udformningen af deres indhold har været studeret og især beskrevet siden middelalderen. Fremtrædende herolders opfattelser har bidraget til normdannelsen, men deres teorier blev ikke altid publiceret. De heraldiske regler eller love om våbeners komposition og farvelægning og om kunstneriske idealer er ikke juridiske bestemmelser, men sædvaner, der efterhånden vandt almindelig anerkendelse og i vidt omfang blev respekteret. Den stil, der udvikledes i middelalderen, foreskrev figurativ enkelhed og en bevidst brug af kontrasterende farver. I tidens løb satte vekslende stilretninger deres præg på våbengengivelserne, og fyrstevåbener blev med tiden sammensat af flere våbener.[3] I det danske monarki udviklede kongevåbenet sig i overensstemmelse hermed.

Som så meget andet kulturgods kom heraldikken til Danmark sydfra. Heraldikken opstod før midten af 1100-tallet og blev meget hurtigt et kendetegn for især fyrster og adel, tidligst i området mellem Loire og Rhinen og allerede fra 1100-tallets slutning i resten af Vesteuropa.[4] Oprindelig må våbener i princippet have været anset som personlige kendetegn, men med et vist kollektivt præg. De blev allerede fra 2. halvdel af 1100-tallet betragtet som arvelige. Heraldikken blev et regulært system præget af formelle sædvanemæssige regler. Et særligt heraldisk fagsprog til beskrivelse af våbeners figurindhold, blasonering, var tidligt blevet udviklet af især franske herolder. I slutningen af 1200-tallet var det udformet og blev brugt regelmæssigt.[5]

Fyrstevåbenet – og dermed også det danske kongevåben – er en del af en større sammenhæng af herskersymboler med rødder tilbage til værdighedstegn i oldtiden. I det store klassiske samleværk om forskellige landes kroner, troner, sceptre, sværd, ceremonielle dragter m.m. redigeret og delvis skrevet af Percy Ernst Schramm er der særskilte kapitler om faner og heraldiske våbener.[6] I denne afhandling er der særlige kapitler om Dannebrog og kongekronen.

Tradition og kontinuitet har været et af vilkårene for det danske kongevåbens eksistens. Brugen af våbenet har derfor også været præget af en form for inerti. Det er derfor ikke altid muligt at aflæse en målbevidst hensigt med dets form eller sammensætning på et bestemt tidspunkt. Man skal desuden være opmærksom på, at våbenmærkerne undertiden er blevet opfattet med forskellige betydninger. Det gælder især de tre kroner, der af politiske grunde blev tolket forskelligt fra hhv. dansk og svensk side (se side ¤¤).

Det danske kongevåben, ofte også kaldet rigsvåbenet, er et kendetegn, som danske monarker og det danske rige har benyttet siden slutningen af 1100-tallet. Det går som en visuel rygrad gennem Danmarkshistorien og er et signal, der i tidens løb har appelleret stærkt, ikke mindst i forhold til udlandet. Bøger eller artikler om danmarkshistoriske emner illustreres undertiden med det danske våben i forskellige skikkelser, men ledsages sommetider af billedtekster, der indeholder fejl eller misforståelser.[7] Det beror måske på, at forfatteren ikke selv har været billedredaktør eller på grund af manglende viden. Det kan undre, at historikere, der har skrevet om hofceremoniel, åbenbart ikke har blik for heraldikken, skønt den på synlig måde repræsenterer fyrsterne og tilkendegiver deres fremtræden.[8] Der er derfor god grund til at sætte det danske kongevåben ind i en historisk og kulturel sammenhæng.

Selv om udgangspunktet for afhandlingen til dels har været kongevåbenet i vor tid,[9] er fremstillingen ikke ført op til i dag. Når den slutter ved 1819, skyldes det, at udeladelsen af den norske løve dette år kan betragtes som den foreløbige afslutning på en mangehundredårig udvikling, hvor våbenet udelukkende blev opfattet som kongens og kongemagtens symbol. I løbet af 1800-tallet satte den voksende nationalfølelse sit præg på opfattelsen af kongevåbenet og af Dannebrog. Den dansktænkende del af helstatens befolkning forholdt sig følelsesmæssigt til flaget og dele af kongens våben, bl. a. besunget af B. S. Ingemann,[10] N. F. S. Grundtvig[11] og Peter Faber.[12] I hertugdømmerne vandt en modsat holdning frem ved brug af den slesvig-holstenske blå-hvid-røde trikolore og en separat anvendelse af Slesvigs og Holstens våbenmærker.[13] Selv om kongevåbenet og Dannebrog fortsat var symboler på kongens og statens myndighed, eksisterede de tillige under betingelser, der havde været utænkelige i hele den lange forudgående periode. I denne afhandling har det derfor været naturligt at standse ved 1819.

Teser og problemstillinger

I denne afhandling lægges der først og fremmest vægt på kongevåbenets funktion som magtsymbol, og det lægges til grund, at det er muligt at se Danmarks historie gennem heraldiske briller. Umiddelbart vil man måske mene, at det er at anskue historien under en snæver, nichepræget vinkel. Men studiet af kongevåbenet kan på væsentlige punkter bidrage til en mere nuanceret forståelse af tilstande og centrale begivenheder i Danmarks historie.

Analyser af kongevåbenet åbner mulighed for øget indsigt i generelle historiske forhold

Michel Pastoureau, den mest indsigtsfulde nulevende heraldiker, beklager den uvidenhed, der præger de fleste historikere, når det drejer sig om heraldik, da det ofte medfører, at oplysninger ikke bliver udnyttet eller bliver dårligt udnyttet. Han fremhæver, at den politiske historie især kan aflæses af våbenerne for stater og suveræne fyrster, og at vekslende kombinationer og opdelinger i felter gør det muligt at aflæse et kongeriges eller et lens historie, en fyrstes arv og besiddelser, prætentioner, alliancer, erhvervelser og afkald.[14] En lignende betragtning kan gøres gældende, hvad det danske kongevåben angår.

Blandt danske historikere har der været en tendens til at ignorere, undervurdere eller misforstå våbenmærkernes betydning. Et eksempel herpå er Erik Arup, der lagde en subjektiv målestok til grund for sin omtale af striden om de tre kroner under den nordiske syvårskrig 1563-70.[15] Fejldateringer forekommer også.[16] Den kongelige heraldik bliver i afhandlingen bedømt ud fra datidens normer og forudsætninger.

Det er denne afhandlings hovedtese, at analyser af kongevåbenet bidrager til og supplerer, hvad der kan udledes af andre kilder, og at studiet af dets fremkomst og udvikling ofte kan sætte begivenheder og handlinger ind i en bredere sammenhæng og dermed bidrage til en bedre og optimal forståelse af dem. I hovedtesen indgår en række underteser, som diskuterer centrale temaer for udviklingen af kongevåbenet.

Det skal understreges, at bevarede gengivelser af kongevåbenet især for middelalderens vedkommende undertiden kan give et noget skævt billede af våbenets udvikling og brug. Det skyldes, at relativt små segl med våbenet uden farver er bevaret, mens store spektakulære gengivelser i form af faner og andre tekstiler med farver, der i samtiden kan have gjort et stort indtryk, ikke er bevaret i nær samme omfang. Derfor må man ud fra beskrivelser og jævnførelse med forhold i udlandet forsøge at forestille sig, hvad der engang efter alt at dømme har fandtes.

For segls og mønters vedkommende gælder det, at hvad der er overleveret, især fra middelalderen, kan bero på større eller mindre tilfældigheder. Det kan ikke udelukkes, at nogle af kongerne har anvendt segl med andre versioner af kongevåbenet end dem, der kendes i dag. Sådanne segl kan have rummet intentioner, der i dag er mindre kendte. Det er således tænkeligt, at allerede Valdemar I kan have ført et våben med en eller flere løver, og at Erik af Pommern kan have haft et segl, hvor de to slesvigske løver udgjorde et felt, som det kendes fra andre kilder.

Kongevåbenets betydning bliver tydelig i konfliktsituationer

Meningen med brugen af kongevåbenet og dets felter træder i særlig grad frem i konfliktsituationer, når kongerne befandt sig i en forsvarsposition eller havde mere eller mindre aggressive hensigter. Der vil blive argumenteret for, at Valdemarerne valgte løvefiguren, fordi den kunne signalere afstandtagen fra kejsermagten. Trekronerstriden i 1500-tallet og dens senere fortsættelse gav anledning til skriftlige meningsudvekslinger om våbenet under fredsforhandlinger og gav sig udslag i den diplomatiske korrespondance. Noget lignende skete i tiden efter 1814, hvad den norske løve angår.

De enkelte felter i kongevåbenet blev undertiden tillagt urigtige betydninger, der ikke desto mindre viste sig at være sejlivede. I afhandlingen bliver disse fejlagtige udlægninger diskuteret. Indholdet i et notat om kongevåbenet skrevet i 1666 af Peder Schumacher betragtes som holdbart med hensyn til felternes virkelige betydning.[17]

Kontinuerlig anvendelse af kongevåbenet er vigtig

Kongerne anså den kontinuerlige anvendelse af kongevåbenet som et redskab til at fastholde og legitimere kongemagten ikke kun for dem selv, men tillige for deres efterkommere og dermed som et led i bestræbelserne på at fastholde en opfattelse af, at tronen var arvelig.

Dannebrog stammer fra Valdemar IVs tid

En rød fane med hvidt kors blev indført i Danmark af Valdemar IV. Den vurderes i forhold til den samtidige kejserlige korsfane med samme farver. Dannebrogskorset blev tillige en væsentlig figur i kongens våbenskjold. Der lægges vægt på at give en nøgtern forklaring på oprindelsen og betydningen af legenden om den himmelfaldne fane. Den blev fra omkring 1500 forbundet med en forestilling om hellighed, der med tiden førte til, at korset fik den udadbuede form som skjoldfigur og ordenskors. Da legenden blev genfortalt gennem længere tidsrum, er det nødvendigt at betragte dens eksistens som en kendsgerning og dens virkning som en del af den historiske virkelighed.

Sammenhæng mellem den åbne kongekrone og trekronervåbenet

Gudmund Boesen fremsatte i sin tid en teori om, at Christian IVs påfaldende langvarige brug af en helt åben kongekrone kunne hænge sammen med unionskronernes ligeledes åbne form.[18] I denne afhandling argumenteres der for denne teoris holdbarhed.

Trekronervåbenet et udtryk for kongernes ønske om territorielle udvidelser

De tre kroner anvendtes af dronning Margrete og hendes efterfølgere som symbolsk udtryk for Kalmarunionen. Senere blev de et tegn på en mulighed for unionens retablering uanset indgåede traktater. De tre kroners placering på fremtrædende måde i bestemte sammenstillinger efter afståelsen af Skåne-landene var en indirekte markering af kongernes ønske om revanche.

Om de tre kroners alder og betydning blev der, især fra svensk side, fremsat mange påstande, af hvilke nogle er uholdbare og også var det, da de blev fremsat. Da de blev gentaget gennem mange år, lader de sig ikke uden videre affeje, for selv om de var faktuelt forkerte, må deres eksistens gennem en lang periode betragtes som en kendsgerning, og deres effekt må vurderes som en del af virkeligheden.

Kongevåbenets fremkomst og udvikling skyldes stort set kongerne selv

Antagelsen af kongevåbenet i 1100-tallet og dets senere udvikling var i alt overvejende grad et resultat af kongernes personlige initiativ og deres bestræbelser for at anvende det heraldiske signal i politisk øjemed i lighed med, hvordan udenlandske fyrster anvendte deres våbener. Man kan gå ud fra, at kongernes adelige rådgivere delte kongens syn på våbenet. De var selv dybt fortrolige med brugen af heraldiske kendetegn. De gengav deres egne våbener i deres segl, over døren på deres herregårde, på alle former for indbo, på portrætter, epitafier og gravsten og med tiden i form af anevåbener. For dem har det været naturligt også at anse kongens våbenføring som noget væsentligt. De adelsmænd, der ved Frederik IIs ligbegængelse i 1588 bar faner med kongens våbenmærker, forsvarede dermed implicit deres betydning og vigtighed. Når Henrik Rantzau i denne sammenhæng betegnede de tre kroner i en af fanerne som tegn på tre kongeriger og foreningen af dem, viser det, at han tillagde trekronervåbenet samme betydning, som kongen gjorde.[19] Der er ikke konstateret eksempler på, at rådgiverne anså kongernes vedholdende påstand om retten til at anvende de tre kroner som problematisk, eller at de udtalte sig imod kongernes ønsker – måske bortset fra en enkelt ytring af Peder Griffenfeld til en svensk forhandler, der dog kan opfattes som en diplomatisk afværgehandling.[20] Herluf Trolle gav udtryk for sin forargelse over en svensk karikaturtegning af Frederik IIs våben.[21] Kongevåbenet var et symbol, der blev taget alvorligt. I 1500-tallet er det åbenbart, at både de danske og de svenske konger var særdeles bevidste om våbenernes udtryksmuligheder. Det samme gælder Christian IV, Frederik III, Christian V og Frederik IV. Diplomater og andre forhandlere var loyale, når de af svenske ministre og embedsmænd blev konfronteret med kritik af deres konges våbenføring. Christian VII lod sig vejlede af sin udenrigsminister A. P. Bernstorff og, som det synes, på dennes initiativ; Bernstorff

handlede i dynastiets interesse. Frederik VI rettede sig i det store og hele efter sin udenrigsminister Niels Rosenkrantz og fik råd af den kgl. historiograf, da kongevåbenet skulle ændres. Kongernes muligheder for personligt at træffe beslutninger om deres våben synes ikke at have været væsentligt forskellige i perioder med hhv. valgkongedømme og enevælde. Kongerne og deres rådgivere havde kendskab til de formelle heraldiske regler. Frederik II og Erik XIV vidste, hvilke felter i et sammensat skjold der var fornemst, de kendte våbenmærkernes farver, og de havde faste meninger om felternes betydning. Det synes i øvrigt at have været almen viden hos samfundets elite.

Det er sjældent muligt at finde vidnesbyrd om, hvilke personlige overvejelser hos kongen eller andre der gik forud for en ændring eller en tilføjelse i kongevåbenet. Udgangspunktet for en vurdering vil som oftest være, hvad der kan observeres som et resultat af en afsluttet proces.

Forskningsoversigt

I 1600- og 1700-tallet blev der i udlandet udgivet store teoretiske værker, der navnlig lagde vægt på at beskrive og registrere heraldikken.[22] De var kendt i Danmark, da de allerede fra Frederik IIIs og Christian Vs tid ses at have befundet sig i kongens bibliotek. Denne gamle litteratur indeholder kun lidt om det danske kongevåben, om overhovedet noget, men den tjente som inspiration for udviklingen af danske kroneformer og brugen af specifik suverænitetssymbolik. Først fra 1800-tallets anden halvdel kan man tale om eksistensen af en egentlig kritisk heraldisk videnskab. Med nogen forsinkelse fulgte udviklingen i Danmark det generelle europæiske mønster, hvad heraldisk forskning angår.

I 1500- og 1600-tallet fremkom der i Danmark en række skrifter med – ofte fantasifulde – teorier om kongevåbenet. Lignende tanker er også overleveret i upubliceret form. Forfatterne søgte at glorificere våbenet og gøre det ældre, end det reelt var. Deres udsagn kan ikke betragtes som fortolkningsbidrag i snæver forstand, men omtales i de relevante kapitler, eftersom de i perioder prægede opfattelsen af kongevåbenet.[23]

Den første, der forsøgte at bestemme kongevåbenets alder og fremkom med en opfattelse af figurernes betydning, var A. D. Jørgensen. I "Det gamle danske kongevåben", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1879, ville han forklare våbenets alder og farver ud fra de kilder, han på det tidspunkt havde kendskab til. Han tog med rette afstand fra tidligere påstande om, at der skulle eksistere en direkte forbindelse mellem de tre engelske, de tre hohenstaufiske og de tre danske løver. A. D. Jørgensens forsøg på at nå frem til det danske kongevåbens oprindelse ud fra hans

overbevisning om, at småfigurerne omkring løverne er søblade, endte i en rent poetisk tolkning, der ikke er holdbar.[24]

I ”Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck”, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1882, beskrev Henry Petersen ikke kun skibsflaget med Erik af Pommerns våbenmærker, men offentliggjorde som den første det vigtige fund af den ældste kendte gengivelse af det danske kongevåben. Henry Petersen bestred rigtigheden af A. D. Jørgensens tolkning.[25] Han havde desuden et par interessante betragtninger om de tre kroners oprindelse og betydning.[26]

Nogle år senere fastholdt A. D. Jørgensen i ”Undersøgelser vedrørende Danebroge og det danske kongevåben”, *Historisk Tidsskrift* 6. rk. I, 1887-88, i et afsluttende lille afsnit om kongevåbenet sin poetiske, men ikke overbevisende udlægning.[27]

Den næste, der ytrede sig om kongevåbenet, var A. Thiset i ”Nogle Bemærkninger om dansk Heraldik i Fortid og Nutid”, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* II rk. 17, 1902. Foruden adskilligt om andre våbener fra middelalderen indeholder artiklen også en vurdering af kongevåbenet. Thiset afviste A. D. Jørgensens opfattelse, at de tre blå løver skulle symbolisere Øresund, Store Bælt og Lillebælt, og mente, at småfigurerne omkring løverne lige så godt kunne tolkes som hjerter.[28]

De nævnte skrifter fra slutn. af 1800-tallet og beg. af 1900-tallet, der hver på deres måde søgte at forklare det danske kongevåbens oprindelse og symbolik, blev efterfulgt af, hvad der må anses for den første egentlige monografi om våbenet, nemlig Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, København 1926. Grandjean, der 1935-54 var Statsministeriets og senere statens heraldiske konsulent, var i høj grad systematiker. Det vidner hans seglværker og hans indsats for at skabe en dansk blasoneringsnorm og også hans bog om rigsvåbenet, d.v.s. kongevåbenet, om. Den er et stort kompilationsarbejde, der hovedsagelig registrerer og beskriver våbenets forekomst i forskellige versioner. I bogen gennemgås våbenmærkerne i våbenet, som de var i 1926, efterfølgende de, der tidligere har haft plads deri, og dernæst våbenets udvikling og sammensætning fra konge til konge. Bogens katalogagtige præg gør den ikke let at læse, men den rummer en nyttig oversigt over våbenets forskellige sammensætninger gennem tiderne. Grandjean var imidlertid ikke nogen udpræget ræsonnør. Han lagde afstand til dele af forgængernes meninger,[29] men kom ikke med egne forklaringer. Andre forfatteres tanker om våbenets betydning blev nævnt, men han tog ikke stilling til dem.[30] Grandjean fremsatte så godt som ingen egne tolkninger af de forskellige våbenmærker og forsøgte heller ikke at finde motiver for valget af dem. Han gav ikke nogen forklaring på, hvorfor Christian IV skiftede fra åben til lukket krone på skjoldet, eller på den

symbolik, hvormed våbenteltet forbindes. Undertiden kritiserede han den rækkefølge, hvori våbenfelterne fremtræder i forhold til hverandre, og han tilføjede ofte, hvordan sammensætningen efter hans mening burde have været. Et ejendommeligt træk er, at våbenmærkerne efter hans opfattelse først kan betragtes som endeligt fastsat ved kgl. resolution i 1819. Det er imidlertid at tillægge en godkendelsesprocedure, der først var udviklet i løbet af 1700-tallet, en overordnet vægt i forhold til tidligere tiders faktisk trufne beslutninger. Grandjean havde desuden meget lidt sans for at tolke våbenets udvikling i forhold til den førte politik.[31] Forfatteren og digteren Ernst von der Recke mente, at Grandjeans arbejde havde endegyldig karakter.[32]

Grandjeans bog indeholder meget få illustrationer. Erling Svane: *Det danske Rigsvåben og Kongevåben (Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 160)*, Viborg 1994, er med sine mange billeder en anvendelig illustrering af Grandjeans bog, hvis systematik den er præget af. Men teksten er sine steder problematisk. Forskningsresultater, som Svane var bekendt med, er ignoreret. Han holder således fast i, at brevet med Knud VIs segl med den ældste kendte version af det danske våben kan dateres til ca. 1190,[33] skønt Diplomatarium Danicum for længst har fastslået, at det må være udstedt ca. 1194. Svane mener, at det ikke vides med sikkerhed, om det originale segl stadig findes, selv om han har haft adgang til at læse, at dets eksistens er dokumenteret på fotografier fra 1962 og 1983.[34] På grundlag af nogle engelske tegninger fra middelalderen mener Svane, at danske konger i tiden før Valdemar I måske førte et våben med tre økser.[35] Adskillige middelalderlige våbenbøger rummer eksempler på, hvordan man ved hjælp af opdigtede våbener karakteriserede personer fra en fjern fortid. Forekomsten af fantasivåbener kan imidlertid ikke tages til indtægt for, at de pågældende virkelig har ført dem. De vidner om ophavsmændenes forestillingsverden og har derfor først og fremmest kulturhistorisk interesse.[36]

I sin næste bog *I Skjoldet springe Løver. Afledninger af Kongevåbenet*, Odense 2002, har Erling Svane nogle indledende betragtninger om kongevåbenets ældste forekomst og anfører nu den rimelige datering: ca. 1194. Bogen gengiver næsten alle våbener, som kan siges at være afledninger af kongevåbenet. Begrebet afledninger fortolker Svane imidlertid så bredt, at også kombinationer med kongevåbenet eller dele heraf i andre fyrsters og i indgiftede danske dronningers våbener regnes med. Ved afledninger forstår man normalt differentieringer (brisurer) af et våbens heraldiske indhold. Svane bruger ordet ”kabinetsvåben” – kombinationen af Danmarks og Norges våbener med de tre kroner i ét skjold – allerede for 1600-tallets vedkommende, men udtrykket er meget yngre. Bogen indeholder nogle misforståelser.[37]

Helt nødvendige hjælpemidler for studiet af det danske kongevåben udgøres af en række kildeudgaver. Anders Thiset besørgede den vigtige udgave af *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559,* København 1917, der behandler de danske kongesegl til og med Christian III, hertugelige segl knyttet til Sønderjylland til midt i 1400-tallet, segl for nogle uægte linier i 1200- og 1300-tallet og segl for holstenske og schauenburgske greveslægter samt for den oldenborgske greveslægt i 1300-, 1400- og 1500-tallet. I forlængelse heraf udgav Poul Bredo Grandjean den ligeså vigtige udgave af *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670,* København 1951. Særdeles vigtige er også H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter,* København 1926, og Holger Hede: *Danmarks og Norges mønter 1541 · 1814 · 1977,* (København) 1978. Også Georg Galster: *Danske og norske Medailler og Jetons*, København 1936, er relevant i denne sammenhæng, da medaljer slået i forskellige anledninger blev til på kongens befaling og gengav kongevåbenet, dele deraf eller anden herskersymbolik.

For de seneste årtiers vedkommende findes relevant litteratur især i det nordiske *Heraldisk Tidsskrift,* der er udkommet siden 1960, og i rapporter fra internationale genealogiske og heraldiske kongresser og internationale heraldiske kollokvier. Denne afhandlings forfatter har siden 1973 publiceret artikler om dele af det danske kongevåben eller beslægtede emner i det nævnte tidsskrift og i de internationale publikationer.[38] De ligger til grund for en række af nedenstående delemner i denne afhandling og er alle blevet revurderet i detaljer. I de tilfælde, hvor formuleringerne stadig kan betragtes som dækkende, er de gentaget i afhandlingen.

Følgende artikler af Sven Tito Achen skal især fremhæves: Bergensfarerne og Islands ældste Våben, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 5, marts 1962, der redegør for baggrunden for våbenet med den kronede stokfisk, der blev Islands våben; Et par unionsvåbener i England, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 10, okt. 1964, om Erik af Pommerns og hans dronnings våbenmærker under hvælvingerne i klostergården ved Canterbury Cathedral; De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969; Gelre-våbenbogen og dens danske våbener, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 23, marts 1971. I artiklen om Wijnbergen-våbenbogen gengives bl.a. den ældste kendte forekomst af den danske konges våben i farver. Achens teori i samme artikel om, at de tre danske løver kan være en brisure af hohenstaufernes våben med tre løver, vil blive diskuteret nærmere i kapitel 1.[39]

Andre væsentlige artikler på dansk er forfattet af Henrik Berner (Gyldenløvernes våbener og de deraf afledede), Hans Chr. Bjerg (Grønlands våben), Peter Bondesen (Frederik IIs våben fra ca.

1563), C. F. Bricka (brugen af de tre kroner), Steen Clemmensen (Erik af Pommerns våben og koncilet i Konstanz), Camilla Luise Dahl (dronning Eufemias heraldiske dragt), Vivian Etting (tabte kronjuveler), Poul Bredo Grandjean (Christian IIs våben), Jørgen Hein (Frederik IIIs kroning og regalier, genstande på Rosenborg), Birgitte Bøggild Johannsen (dronning Christine, castrum doloris), Peter Kristiansen (kongelige signeter), Ivar Leimus (Revals våbener og segl), M. Mackeprang (skjoldefrise på Krogen Slot) og Ernst Verwohlt (herolder), jfr. i øvrigt oversigten over trykte kilder og litteratur. De, der er publiceret før 1999, kan desuden findes i Steen Clemmensen, Ole Rostock & Sven Tito Achen: *Dansk Heraldisk Bibliografi 1569-1999,* Viborg 2002.

Af bibliografier over heraldisk litteratur publiceret i udlandet kan særlig nævnes Michel Popoff: *Bibliographie héraldique internationale*, Paris 2003, men flere store oversigtsværker rummer også fyldige bibliografier.

Svenske kongers våbener og segl er især behandlet af: Uno Lindgren: *Heraldik i svenska författningar. En vapenrättslig översikt från medeltiden till våra dagar*, Lund 1951, der er en monografi, hvor Sveriges konge- og rigsvåben og det svenske flag er systematisk behandlet på et hovedsagelig juridisk grundlag; H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, II og III, Stockholm 1936, 1942 og 1947, som er et værk, hvor også segl brugt af dronning Margrete og unionskongerne til og med Christian I samt deres dronninger er medtaget; H. Fleetwood: Uppkomsten av tre-kronorsmärket i Sveriges riksvapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* III, 1935, der forbinder de tre kroner med den svenske helgenkonge St. Erik og argumenterer for, at tre kroner som unionsmærke kan være ført på rød bund; Vladimir A. Sagerlund: Sveriges lilla riksvapen i Avignon – nya iakttagelser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 108, okt. 2013, hvor der redegøres for forekomsten af trekronervåbenet i en våbenfrise i Avignon; Nils Ludvig Rasmusson: Rikets vapen, i: *Rikets vapen och flagga*, Stockholm 1960, med en gennemgang af det svenske rigsvåbens udvikling; Henrik Klackenberg: The Greater Coat of Arms of Sweden from c. 1450 until Today, i: *Genealogica & Heraldica. Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation. Proceedings of the XXXI*st *International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences held in Oslo 2014*, Oslo 2015, hvor det svenske kongevåbens udvikling siden midten af 1400-tallet gennemgås; Heribert Seitz: *De tre kronorna. Det svenska riksvapnet i sitt europeiska sammanhang*, Stockholm 1961, hvor det antages, at de tre kroner symboliserer de hellige tre konger; C. G. U. Scheffer: De svenska vapnen i Gelre-vapenboken, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 23, marts 1971, hvor Albrecht af Mecklenburgs firdelte våben er dateret; Martin Olsson: Gustav Vasas begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956, og samme: Johan III:s

bisättning, Johan III:s begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956, rummer oplysninger om våbenfaner brugt ved to svenske kongers bisættelse.

Oplysninger om norske kongers våbener og segl findes i: Chr. Brinchmann: *Norske konge- og andre fyrste-sigiller fra middelalderen*, Kristiania 1924; Hallvard Trætteberg: Norge, Island, Man og Orknøyene, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969; Knut Johannessen: Christian Frederik og den norske løve 1813-14, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014.

Oplysninger om ikke-nordiske fyrsters våbener er især hentet fra: Michael Göbl: *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach 2013, en oversigt over samtlige våbener, der gennem tiderne har været knyttet til habsburgerne; C. J. Milde: *Siegel der Holstein-Schauenburger Grafen aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 1. og 2. hefte, Lübeck 1870 og 1871 (= *Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 8. og 9. hefte, Lübeck 1870 og 1871), et grundlæggende værk om schauenburgernes segl; J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974, med omfattende oversigter over alle slægtsmedlemmers våbener; Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^e^ – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003, et overvældende grundigt værk forfattet af Frankrigs største kender af den franske kongeslægt; O. Posse: *Die Siegel der Wettiner bis 1324 und der Landgrafen von Thüringen bis 1247*, Leipzig 1888, et grundigt og systematisk seglværk; O. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913* I, Dresden 1909, en fuldstændig oversigt over tyske kejser- og kongesegl; Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, et overordentligt grundigt værk med hovedvægt på tysk heraldik og tillige med tolkninger af nordisk fyrsteheraldik; Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909, indeholder også tegninger, der viser udviklingen i de nordiske kongers heraldik; Gustav A. Seyler: *Die Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 4. Teil)*, Nürnberg 1921, ligeledes; Hugo Gerard Ströhl: *Deutsche Wappenrolle*, Stuttgart 1897, med grundigt tilbageblik på tyske fyrstevåbeners historiske udvikling; Allan Wyon: *The Great Seals of England*, London 1887, grundlæggende værk om engelske majestætssegl.

En stor del af de ovennævnte værker konstaterer navnlig eksistensen af bestemte våbener og våbenversioner, men giver i mindre grad forklaringer på, hvad der kan have motiveret antagelsen af dem. I nærværende arbejde tilstræbes det derfor ikke kun at beskrive de overleverede versioner af det danske kongevåben, men også ved en analyse af forbilleder og sammensætninger at finde svar på, i hvilke sammenhænge de blev til.

Kildematerialet

For middelalderens vedkommende er det danske kongevåbens forekomst og udvikling undersøgt ved systematiske analyser af de kongelige segl på grundlag af originale segl hørende til breve, udgivne værker om segl, tegninger af segl eller segl i Rigsarkivets seglsamling. Det er gjort i bevidstheden om, at det især er denne fremtrædelsesform uden farver, der er bevaret for eftertiden. Når flere segl er gengivet i afhandlingen i form af tegninger, skyldes det, at selv om der findes originale aftryk af dem, vil de heraldiske detaljer ofte være tydeligere på tegningerne. Seglenes kildeværdi må anses for at være relativt høj, og noget lignende gælder også mønter, der gengiver kongens våben. Statsmagten må på de nævnte områder antages at have haft mere eller mindre direkte indflydelse på de forskellige våbenversioners udformning og fremkomst. Nogle af kongeseglene er kun bevaret i ét eller meget få eksemplarer. Der har uden tvivl eksisteret versioner af kongelige segl og mønter, der ikke er bevaret til vor tid, og måske var de deri prægede våbener komponeret på andre måder end de, der nu kendes. *Segl og mønter er for hele den behandlede periode vigtige kilder*. I nogle tilfælde kan man konstatere, at der må være brugt forkerte forlæg, som i virkeligheden var forældede på det givne tidspunkt. Det er f. eks. tilfældet, når versioner af det sammensatte kongevåben efter 1721 gengiver de to slesvigske løver i midterskjoldet, hvorfra de det nævnte år ellers meget bevidst var blevet flyttet til hovedskjoldet som følge af Slesvigs inkorporation.[40] Blandt akterne om inkorporationen ligger et læg, hvori man har samlet eksempler på aftryk af kongesegl fra Frederik IV til Christian VII med de slesvigske løver i hhv. hovedskjoldet og i midterskjoldet. Der er givetvis tale om, at forældede forlæg har ligget til grund for versionerne med løverne i midterskjoldet.[41]

Det er ofte tilfældigt, hvad der er bevaret af kilder om det danske kongevåben fra de første århundreder. Af den grund gøres der i afhandlingen meget ud af at analysere og tolke de ældste segl, da andre fremtrædelsesformer, f. eks. tekstiler, ikke er bevaret fra den tidlige middelalder.

I kildematerialet fra Danmarks middelalder forekommer der kun få beskrivelser af heraldiske detaljer, når det drejer sig om kongens våben eller våbener, der er afledet deraf. Faktuel heraldisk viden fandtes efter al sandsynlighed i datiden blandt kongens herolder og i den heroldsorganisation, der blev skabt under Christian I, men der findes ingen vidnesbyrd om, at herolder skulle have været idégivere ved udviklingen af det danske kongevåben. Det er andetsteds påvist, at der af kongerne siden Erik af Pommerns tid blev udstedt adels- og våbenbreve, men at kongens herolder ikke ses at

have medvirket ved udstedelsen. De kan næppe heller have formuleret beskrivelserne (blasoneringerne) i de udstedte breve, da de savner den korte og præcise form, der var karakteristisk for blasoneringer i de toneangivende lande, Frankrig og England.[42] Våbenbeskrivelserne i danske adels- og våbenbreve synes at være blevet til i kancelliet uden større professionel heraldisk sagkundskab. Da det kongelige våben skulle ændres i 1819, fik den kgl. historiograf til opgave at komme med forslag.[43]

Udenlandske våbenbøger – armorialer – indeholder ofte farvelagte våbengengivelser, men findes også i rent verbal form, hvor våbenerne alene er blasoneret. De har især betydning for studiet af middelalderlige våbener og har været genstand for mange heraldikeres interesse.[44] I de senere år er nogle vigtige armorialer blevet udgivet eller publiceret i nye udgaver. Steen Clemmensen har undersøgt og analyseret en lang række armorialers ophavssituation og mulige indbyrdes sammenhæng.[45] Enkelte armorialer er relevante kilder til det danske kongevåben og Dannebrog: L'Armorial Bellenville og Armorial de Gelre.[46] De rummer begge mere end 1700 våbener. I Bellenville må de ældste indmalede våbener henføres til årene mellem 1330 og 1340, hvilket er relevant for vurderingen af det danske kongevåben og Dannebrog. I Gelre må gengivelsen af kongevåbenet og Dannebrog stamme fra perioden 1369 til 1385. Andre armorialer må benyttes med et kritisk forbehold, da detaljer undertiden er blevet misforstået. Således er småfigurerne omkring de tre løver i den ældste kendte farvelagte gengivelse af våbenet i Wijnbergen-våbenbogen uden enhver tvivl gengivet som noget, de aldrig har været tænkt som.[47] I nogle af Den gyldne Vlies' våbenbøger er Christian IIs våben delvis misforstået, men gengivelserne er rent kunstnerisk af høj kvalitet.[48] Der er ikke bevaret middelalderlige våbenbøger fra det nordiske område.

Kongevåbenet blev i mange tilfælde gengivet på kongernes og dronningernes gravmæler. Alle bevarede kongelige gravmæler med våbengengivelser er blevet analyseret.[49] Det gælder ligeledes våbener gengivet i kalkmalerier, hvis tilblivelse må skyldes kongelige initiativer, f. eks. Christian Is og dronning Dorotheas våbener i Roskilde Domkirke.

I afhandlingen er der anvendt utrykt materiale med relevans for vurderingen af kongevåbenet i følgende samlinger i København: Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Det kgl. Bibliotek, Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, De Kongelige Ordeners Kapitel, Nationalmuseet (div. tegninger), Den kgl. Kobberstiksamling og Københavns Bymuseum. Der er anvendt relevant utrykt materiale i følgende svenske samlinger: Riksarkivet, Bernadotteska Arkivet, Riksantikvarieämbetet, Kungl. Biblioteket, Uppsala Universitetsbibliotek og Armémuseum (fanetegninger). Desuden er der anvendt relevante kilder i Riksarkivet, Oslo, Landeshauptarchiv Schwerin, Geheimes Staatsarchiv

Prussischer Kulturbesitz, Berlin, Bayerische Staatsbibliothek München, Bayerisches Nationalmuseum München, Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Nationalbibliothek Wien, Burgerbibliothek, Bern, Universitätsbibliothek Basel, Staatsarchiv Basel, Zentralbibliothek Zürich, Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid, British Museum, British Library og The Society of Antiquaries, London.

Museumsgenstande med relevans for afhandlingen findes i Kongernes Samling, Rosenborg, København, Nationalmuseet, København, Livrustkammaren, Stockholm, Kungl. Husgerådskammaren, Stockholm, Nationalmuseum, Stockholm, og Kunstsammlungen der Veste Coburg.

Betydningen af de enkelte våbenmærker aktualiseredes især i forhold til de svenske konger, og det gjaldt i særlig grad de tre kroner. Akter i Rigsarkivet vedrørende forhandlinger med Sverige under eller snarere efter krige er gennemgået, da parterne ved disse lejligheder præciserede deres opfattelser og standpunkter. Tilsvarende materiale er undersøgt i det svenske Riksarkiv. I andre krisesituationer gav uenighed om retten til at føre bestemte våbenmærker og måden, hvorpå det blev gjort, anledning til meningstilkendegivelser. De kom navnlig til udtryk i den diplomatiske korrespondance, som derfor er blevet analyseret. Uenigheden gav sig desuden udslag i forsøg på imødegåelse ved, at det blev pålagt lærde mænd at argumentere for bestemte standpunkter, og i ren propaganda. Resultaterne af disse anstrengelser er analyseret og vurderet.

Metode og teorier

Ligesom andetsteds i Europa i middelalderen med en form for monarkisk styre blev også den danske konge et ”tegn” på statsdannelsen,[50] og kongens våben kom til at udgøre en del af den billedlige symbolik, hvormed han fremtrådte. Kongevåbenet skulle tjene som tegn på kongens identitet og legitimitet eller hans bestræbelser på opnåelsen heraf. Det måtte derfor vises frem, og det skete på flere måder. Våbenets billedindhold blev stillet til skue på spektakulær måde for at understrege kongens nærværelse, f. eks. i krig, hvor det nok først og fremmest er kommet til syne i form af faner, eller ved andre lejligheder, hvor mange mennesker var samlet og påvirkelige for synsindtryk. Karakteren heraf kan det være svært at forestille sig i dag, fordi gengivelser af våbenet på især tekstiler sjældent er bevaret. Men det er relevant at forsøge at forestille sig, hvordan våbenets billedindhold er blevet vist frem i offentlige sammenhænge. Det kan man få en tydelig forestilling om ved at sammenligne med forholdene i andre lande. Det er tankevækkende, at

tekstiler med heraldik især er bevaret, hvis de blev taget som krigsbytte og derefter blev betragtet som trofæer.

Undersøgelser af, i hvor høj grad gengivelse af våbener til forskellige spektakulære formål i franske og flamske byer beskæftigede malere, illuminatorer, glasmagere, medaljører, guldsmede, sadelmagere og skræddere i senmiddelalderen og senere, giver et indtryk af, med hvilken visuel styrke heraldikken blev eksponeret for den lokale befolkning.[51] Hvordan demonstrationen af et fyrstevåben må have haft en stærk suggestiv virkning, er hertug Karl den Dristige af Burgunds brug af våbenmærker et eksempel på. Da han i 1476 drog i felten mod schweizerne, medførte han store tapisserier, hvor hans våben var gentaget flere gange. De har formentlig smykket det indre af et pragttelt, hvor de givetvis kunne gøre indtryk under en forhandling. Han led et blodigt nederlag ved Granson, og schweizerne tog et enormt krigsbytte, hvoriblandt de nævnte heraldiske tapisserier, en stor mængde faner med hans hertugelige våben og gejstlige korkåber broderet med hans våbenmærker.[52] Det meste findes på det historiske museum i Bern, hvor det stadig gør et overvældende indtryk på beskueren. I Frankrig, Nederlandene og især i Burgund gjorde man i udstrakt grad brug af heraldik. I de nordiske lande kom våbenerne formentlig til syne i mindre målestok.

Det danske kongevåbens tilblivelse og sammensætning gennem tiderne stemte i vid udstrækning overens med heraldikkens udvikling i Europa og skal forstås ved at sammenligne våbenet med tilsvarende fænomener i andre lande, eftersom der i udpræget grad var tale om importeret kulturgods. Det gjaldt også tendensen til at kombinere flere våbenmærker i ét skjold, brugen af krone og tilføjelsen af anden suverænitetssymbolik. Dronninger født i udlandet tog deres stamlandes heraldiske traditioner med sig. I denne afhandling er der derfor i vidt omfang draget sammenligninger med udenlandske fyrsters heraldiske sædvaner. Det er gjort på grundlag af den foreliggende heraldiske litteratur, både oversigtsværker og artikler.

Nogen samlet behandling af europæiske fyrstevåbener fra middelalderen og frem på et komparativt grundlag findes ikke. I 1970 blev der lagt op til etablering af en registrering af suveræne fyrsters og storvasallers våbener i middelalderen, det såkaldte ASFEMA-projekt.[53] En sådan tværgående oversigt kunne have udgjort et godt udgangspunkt for komparative studier af middelalderlige fyrstevåbener, men projektet blev ikke realiseret.[54] Et lille leksikon forfattet af Arnold Rabbow bistået af andre kyndige heraldikere, bl.a. Ottfried Neubecker, om politiske symboler indeholder ikke kun artikler om aktuelle statsvåbener, men tillige grundige tilbageblik på deres historiske udvikling.[55]

Der var længe en tendens til, at heraldikken især blev fremstillet og forskningsmæssigt behandlet inden for nationale grænser. Titlen på det grundlæggende værk fra 1890 af den meget vidende tyske heraldiker Gustav A. Seyler, *Geschichte der Heraldik*, giver umiddelbart indtryk af at være en universel fremstilling af heraldikken og dens begreber. Men indholdet drejer sig hovedsagelig om heraldikken i Det Hellige Romersk-Tyske Rige og i Tyskland i 1800-tallet. I værket er der enkelte værdifulde oplysninger om det danske kongevåben. Et lignende indtryk af universalitet giver titlen på det store klassiske værk af den engelske heraldiker A. C. Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, der første gang blev trykt i 1909 og siden er udkommet i adskillige udgaver. Indholdet er imidlertid koncentreret om britisk heraldik; kapitel 2 har således meget sigende overskriften "The status and the meaning of a coat of arms in Great Britain". Det følgende kapitel handler om herolder. Det er kendetegnende for britiske oversigtsværker, at der lægges megen vægt på heroldsvæsenet, selv om heroldernes myndighedslignende status i England og i Skotland først blev udviklet efterhånden. En undtagelse er det store britiske oversigtsværk af John Woodward og George Burnett, der udkom i 1892 og igen i 1969 som *Woodward's A Treatise on Heraldry British and Foreign with English and French Glossaries.*

Michel Pastoureau, der har anvist nye veje for den heraldiske forskning, beklagede i 1979, at mange bøger om heraldik var skrevet inden for en snæver national ramme. Han ønskede, at engelske, franske, tyske og østrigske heraldikere i stedet for at ignorere hinanden forenede deres kræfter om at udforske f. eks. heraldikkens oprindelse på europæisk plan ved at drage sammenligninger.[56] Afholdelsen i de senere år af internationale kongresser og kollokvier har dog ført til et frugtbart samarbejde blandt flere landes heraldikere. Pastoureau mente, at håndbøger om heraldik fra 1700-tallet til 1900-tallet var teoretiske, normative og verdensfjerne i stedet for at opstille regler for kritik og principper for analyse, der kunne gøre studiet af våbener brugbart for den historiske og arkæologiske forskning.[57] Når megen af den hidtidige heraldiske litteratur i høj grad havde været deskriptiv og indadvendt, skyldtes det formodentlig, at navnlig fyrstelige og statslige våbener var blevet anset som udtryk for den enkelte nations til tider chauvinistiske forsvarsposition. I dette arbejde betragtes det danske kongevåben som hørende til den almindelige historieforskning og vurderes efter almindelige kildekritiske kriterier.

Et våben er en billedidé. Derfor er billedideen i eksisterende gengivelser af det danske kongevåben eller eventuelt i beskrivelser af våbenet søgt identificeret for at kunne vurdere det og om muligt finde frem til, hvad der kan have motiveret dets tilblivelse og brug. Et fyrstevåben får karakter ved at blive anvendt gennem flere generationer. Det materialiserer sig på forskellige måder

i form af segl, mønter, relieffer, skilte, malerier, træsnit, kobberstik og andre former for tryk, tekstiler og brugsgenstande. Udførelsen vil være påvirket af den pågældende tidsalders stiludvikling. Våbengengivelser må derfor også betragtes som kunst, der i større eller mindre grad er påvirket af den enkelte kunstners evner og idealer. I middelalderen blev dyr og fugle som skjoldfigurer ikke gengivet naturalistisk, men stiliseret og uden anvendelse af perspektiv, hvilket svarede til den herskende stil i datidens kunst, og ligesom i den ved hjælp af få farver. De heraldiske farver, tinkturer, var i begyndelsen: hvid (sølv) og gul (guld) – også kaldet metaller – samt rød, blå, sort og grøn, og de to grupper anvendtes bevidst, så kontrastvirkningen blev optimal. Derved blev det muligt at erkende skjoldindholdet på afstand. Senere blev figurerne gengivet med større dybde og en vis naturalisme, men de bevarede så godt som altid deres oprindelige farver.

Heraldiske teoretikere har ofte gjort sig tanker om skjoldfigurernes og farvernes mulige symbolske betydning. Der er ingen grund til at tro, at de heraldiske figurer i middelalderen skulle være valgt i en eller anden gådefuld hensigt indeholdende et skjult budskab. Hvis der var en form for symbolik i dem, var den enkel og gennemskuelig.[58] Mange mennesker har dengang haft umiddelbare forudsætninger for at kunne forstå den.

De fleste kirkefædre mente, at løven var et diabolsk, grusomt og tyrannisk dyr. Andre kirkefædre forbandt løven med Kristus. I ”Physiologus” blev den opfattet som de vilde dyrs konge. Ifølge en række teologer i 1200-tallet var løven dyrenes konge, ”rex animalium” (ørnen var fuglenes konge), med egenskaber som styrke, mod, gavmildhed og storsind. Måske var det derfor, at nogle fyrster valgte løven som skjoldfigur. Leoparden, som man mente var en krydsning mellem en løve og en panter og ikke havde manke, kunne opfattes som en ”falden” løve. Ordet ”leopard” var i visse, især litterære, sammenhænge belastet, men blev desuagtet anvendt i den heraldiske terminologi for en løve, der gengives med hovedet en face.[59] For Danmarks vedkommende er løvefiguren vigtig. I de ældste segl ses de tre løver ikke altid med en tydelig manke. Det er dog tilfældet i den ældste bevarede forekomst. Der er intet, der tyder på, at de danske løver kan forbindes med noget negativt. For at gøre den politiske symbolik, der måtte kunne knyttes til dem, tydelig, vil de blive vurderet i sammenhæng med andre samtidige fyrsters anvendelse af løvefiguren.

Man skal generelt være meget varsom med at slutte fra nutidens opfattelse af farvers betydning til den opfattelse, der måtte have hersket i middelalderen.[60] Middelalderlige teologer havde indbyrdes modstridende teorier om farver og deres relation til lyset.[61] Der kan næppe herfra drages paralleller til brugen af farver i heraldikken. Visse farvekombinationer kan dog med stor sikkerhed betragtes som politiske. Når guld og sort ses i mange våbener i Flandern, skyldes det områdets vasalstatus i

forhold til den romersk-tyske kejser, hvis ørn var sort i guld.[62] Det er næppe tilfældigt, at Den danske konge – utvivlsomt fra våbenets tilblivelse i slutningen af 1100-tallet – valgte at bruge guld, blåt og rødt i sit våben. Dette farvevalg indgår implicit i vurderingen af, i hvor høj grad der med våbenet lægges afstand til kejseren. Når Valdemar IV i 1300-tallet tog en rød fane med hvidt kors i brug, vil det blive undersøgt, om det kunne være en bevidst efterligning af den kejserlige korsfane og et udslag af en aktuel politisk interesse i at demonstrere et positivt forhold til kejseren.[63]

Da kongerne meget ofte i politisk øjemed lod deres våben stille til skue over for fyrster i andre lande, er der generelt foretaget sammenligninger med tilsvarende sædvaner i udlandet. Der er tilfælde, hvor danske konger efterlignede figurindholdet i andre fyrsters våbener, segl og faner, og hvor de bevidst valgte figurer, der symboliserede en modsætning. Det er især aktuelt i forhold til sachserhertugen Henrik Løve og den romersk-tyske kejser (se bl.a. kapitlerne 1, 4 og 9). Der er ingen direkte forbindelse mellem de tre danske løver og de tre engelske løver.

Med den voksende brug af skriftlighed skulle den danske konge kunne identificeres som udsteder. Det skete ved hjælp af segl, hvor kongens våben og navn var gengivet. Under en skreven retsakt tjente kongens segl med hans våben som bekræftelse på en aftale eller et påbud. Modtageren af et brev måtte kunne have tillid til seglets og dermed også våbenets ægthed. Våbenet repræsenterede kongen i en sådan situation. Mange så måske aldrig kongens person, men måtte forholde sig til ham på grundlag af hans fremtoning i majestætsseglet, hvor krone, scepter og rigsæble symboliserede hans magt, før der blev tale om portrætlighed. Herskerbilledet blev i valdemarstiden suppleret med det heraldiske våben. Menigmand dannede sig et billede af kongen på mønter, hvor han var gengivet med regalier. Fra 1350'erne blev mønterne mere og mere suppleret med kongens våben. Kongevåbenet på mønterne bidrog til at manifestere kongen som møntherre.

Datering af en given version af kongevåbenet er ofte, især for middelalderens vedkommende, omtrentlig. Våbenet gengivet i segl kan normalt henføres til en bestemt regent, fordi det fremgår af seglets omskrift, men da kongerne i middelalderen normalt ikke blev nummereret med et ordenstal, er der tilfælde, hvor navnelighed kan gøre identifikationen usikker. Det har således været diskuteret, om et segl med de tre løver var Valdemar IIs eller hans søn Valdemar den Unges. Erik Menved genbrugte stampen til sin far Erik Klippings majestætssegl, der dog blev differentieret ved tilføjelse af to kroner og moderens våben. Et givet segl med kongevåbenet kan kun tilnærmelsesvis dateres på basis af det tilhørende brevs datering, da man må regne med, at det pågældende segl med våben kan have været brugt tidligere under breve, der ikke længere findes. Det eneste bevarede eksemplar af Knud VIs majestætssegl med den ældste for nutiden kendte gengivelse af våbenet med de tre løver

har efter al sandsynlighed også været anvendt før ca. 1194. Og noget lignende gælder for flere af kongeseglene. Mønter med kongevåbenet kan normalt dateres med lidt større sikkerhed, men kun i den udstrækning årstallet for deres prægning fremgår af den enkelte mønt. Enkelte danske mønter fra 1200- og 1300-tallet bærer et årstal, men det blev først almindeligt i 1500-tallet at datere mønterne i præget.[64]

Den belgiske heraldiker Steven Thiry har på grundlag af et uhyre grundigt studium af fyrstevåbenernes udvikling i Spanien, Frankrig og i huset Habsburg draget nogle generelle konklusioner, der i et vist omfang også kan gøres gældende for det danske kongevåbens art, funktion og udtryksmuligheder.

Steven Thiry skriver i sin konklusion bl.a.: Fra at have en personlig og familierelateret status blev våbenet en abstrakt tilkendegivelse af statslegemet i almindelighed. De heraldiske figurer og medier røbede deres politiske egenskaber, når de blev vurderet i deres rette historiske sammenhæng og virkningsfulde brug. Den til tider fraværende og svært tilgængelige monark havde behov for at tydeliggøre sin jurisdiktion. Det var nødvendigt at udbrede hans heraldik i det offentlige rum visuelt og materielt. Våbenets evne til at gøre autoriteten synlig og håndgribelig kunne de fleste i samtiden forholde sig til. Våbenet stod for kontinuitet. Den voksende udbredelse af den fyrstelige heraldik på alle tænkelige medier øgede dens påvirkningskraft betydeligt. For datidens mennesker var et kongeligt våben et sandt statsanliggende.[65]

Også i Danmark forudsatte forståelsen af kongens våben, at beskueren var i stand til at genkende det og forbinde det med kongemagten. Den gruppe af mennesker, der sammen med kongen handlede politisk, kunne uden tvivl tolke kongevåbenets detaljer.

Det danske kongevåben kan tillige ses i et bredere, semiotisk perspektiv. Foruden at være tegn på umiddelbar herskermagt og magtbestræbelser indgik en fyrstes våben også i en større sammenhæng, hvor et socialt hierarki kom til udtryk i mange andre former for symbolik.

På grundlag af især kildemateriale fra Nederlandene udkom der i 1999 en samling af studier om, hvordan man stillede sin sociale status til skue i senmiddelalderen.[66] For forskningen gælder det om at forstå det symbolsprog, der blev brugt og var underforstået af datidens mennesker i særlige sammenhænge, og samtidig være opmærksom på, at enhver symbolsk tilkendegivelse af en bestemt position har kunnet fremkalde en reaktion hos nogle, der har følt sig angrebet eller gået for nær.[67]

Et af de symbolladede områder var klædedragten. Adelige lod deres husstand bære klæder, hvor deres våben var gengivet med to våbenfarver i hver sin halvdel af dragten eller kvadreret. Selv om kirken fordømte overdrevent farvede klæder og særlig de nævnte to-farvede dragter, gav den

franske konge og andre stormænd og også lavere adelsmænd deres hoffolk, soldater og tjenestefolk liberier eller uniformer i deres heraldiske farver.[68]

I lighed med en kroning, en fyrstelig dåb eller et fyrstebryllup var en fyrstes begravelse et offentligt anliggende, der blev set af mange mennesker. En meget stor del af den lokale befolkning fik lejlighed til at iagttage, når det fyrstelige lig blev ført gennem gaderne i en procession ledsaget af et talrigt følge i sørgedragter. En fyrstelig ligprocession var en betydningsfuld anledning til at vise symbolerne på den middelalderlige stat. En sådan begivenhed gjorde det samtidig muligt for de mange officielle ledsagere at demonstrere deres sociale status, der kom til udtryk i de deltagendes indbyrdes rækkefølge i overensstemmelse med deres rang. Et veldokumenteret eksempel er den sørgeprocession, som ærkehertug Karl, konge af Spanien og fyrste i Nederlandene og fra 1519 romersk-tysk kejser, foranstaltede 1516 i Bruxelles i anledning af sin morfar Ferdinand af Aragoniens død. Processionen blev indledt af de gejstlige ordener. Senere fulgte bl.a. medlemmer af den fyrstelige hofstat, bystyret i Bruxelles og høje embedsmænd i Brabant og adelsmænd. Dernæst kom bl.a. herolderne med alle fyrstemagtens symboler. Processionen blev afsluttet af Karl, andre fyrstelige og medlemmer af ordenen Den gyldne Vlies. Næsten samme rækkefølge var blevet iagttaget ved hertug Filip den Godes ligprocession i Brügge i 1467, hvor 24 personer havde båret hertugens mange våbenmærker.[69] Herolderne i deres farverige embedsdragter broderet med den afdødes våbenmærker og de mange våbenfaner udgjorde et spektakulært indslag i sådanne processioner. Dette mønster genfindes i andre landes ceremonielle fyrstebegravelser. I dette arbejde rettes opmærksomheden derfor også mod fyrstebegravelser i Danmark og Sverige i den udstrækning, kildematerialet tillader det. Ved at blive gentaget ved tronskifte fik ligprocessionerne næsten karakter af triumftog, der støttede forestillingen om kontinuitet.

Det var vigtigt, at fyrsten med mellemrum viste sig for folket på en måde, der ved ydre virkemidler manifesterede hans position og magt. Det kunne i fredstid gøres ved at holde indtog i en by. Johanne af Kastiliens indtog i Bruxelles i 1496 blev foreviget i en serie tegninger. To herolder deltog, og hendes og Filips fælles våben for Kastilien og Aragonien og våbener for alle hans besiddelser blev båret med i processionen. Den voksende brug af symbolik i den forbindelse må tolkes som en nøje udvalgt måde, hvormed fyrsten styrkede sin autoritet. Den katolske kirkes tradition for processioner tjente som inspirationskilde. Franske konger viste sig allerede i 1300-tallet i processioner under en tronhimmel, symbolet på suverænitet. Riddervæsenet udviklede sit eget formsprog, der også var fyrsternes. Ligesom ridderen til hest i rustning og med heraldiske symboler blev det normalt for fyrsterne og deres følge at fremtræde offentligt til hest med denne

form for ydre kendetegn. Bannernes og våbenskjoldenes tegnsprog blev efterhånden efterlignet af bysamfundene og deres håndværkergilder, og turneringerne blev udtryk for et vist kulturelt niveau. En fyrstes symbolfyldte fremtræden havde en politisk funktion ikke kun i forhold til den stedlige offentlighed, men den var tillige rettet mod andre fyrstehoffer. Fremmede gesandter og rejsende rapporterede hjem om den observerede glans, der var knyttet til en speciel ceremoni. Klædedragt og heraldiske emblemer var de mest iøjnefaldende visuelle tegn, der muliggjorde social identifikation. Hele denne symbolske demonstration adskilte sig ikke fra den "virkelige" politiske proces; den var en integrerende del af den.[70]

Mennesker i datiden kunne, selv på afstand, se, når en biskop nærmede sig, fordi de fik øje på et processionskors, hans krumstav, mitra og andre klædningsstykker og hans følge af andre gejstlige. Analogt hermed tilkendegav våbenskjolde og liberi i heraldiske farver og et stort følge, at en mægtig verdslig herre gjorde sin entré. Den vedvarende fremvisning af tegn på status og ambition var en væsentlig forudsætning for at opnå en ærefuld position.[71]

De her omtalte eksempler og betragtninger hviler hovedsagelig på kildemateriale fra især Nederlandene, der var et område med en meget høj heraldisk kultur. Man kan derfor ikke uden videre gå ud fra, at lignende traditioner i samme grad prægede udviklingen i Norden. Der findes i hvert fald ikke tilstrækkeligt med materiale, der kan bekræfte det. Men i betragtning af, hvor tidligt heraldikken kom til Danmark, hvor hurtigt kongeslægten gjorde brug af den og satte den i system, og at det er muligt at fastslå, at man i det væsentlige efterlignede udenlandske sædvaner på dette område, må man formode, at danske konger allerede i middelalderen stillede deres våben offentligt til skue med et lignende formål som udenlandske fyrster. At det fra 1500-tallet var tilfældet, kan påvises med sikkerhed.

I Vesteuropa udviklede man tidligt systemer ved tilføjelse af såkaldte bitegn til at differentiere våbener for en fyrsteslægts forskellige linier. Den franske kongeslægts forgreninger blev således markeret ved hjælp af en bort eller en skråbjælke, der yderligere kunne belægges med diverse figurer, eller ved hjælp af en turnérkrave øverst i skjoldfladen.[72] På lignende måde differentierede man våbenerne for det engelske kongehus' hertuglinier.[73] Noget lignende kendes ikke i Danmark. I den danske kongeslægt differentierede man ved at formindske antallet af løver, hvorved afledninger af kongevåbenet som udtryk for lensforhold og/eller slægtssammenhæng lignede, hvad der navnlig var skik blandt samtidige tyske fyrster.[74]

Udenlandske fyrster og højadelige supplerede ofte fra midten af 1300-tallet deres brug af våbener med emblematiske figurer, der indeholdt en dybsindig symbolik og kunne være kombineret med

verbale udtryk – i England ”badges”, i Frankrig ”devises”, i Italien ”imprese”. De kunne gengives ved siden af de heraldiske våbener, men kunne også figurere separat. I England havde eksempelvis huset Lancaster en rød rose og huset York en hvid rose, der blev kombineret til en rød og hvid rose for huset Tudor, Frans I af Frankrig havde fabeldyret en salamander, hertugen af Burgund et ildstål, hertugen af Milano en brændende gren med vandspande, spanske konger, los reyes católicos, et åg og et pilebundt, kejser Karl V Herkules-søjlerne.[75] Denne form for emblematik udvidede spektret for, hvad der var vigtigt for især fyrster: at komme til syne.[76] I Norden er der ikke mange eksempler på dette fænomen. I Danmark var en elefant dog Frederik IIs emblem; den ses bl.a. på hans bordhimmel.[77]

Disposition

Denne afhandling er disponeret i kapitler, hvor udviklingen analyseres kronologisk. Det har dog ikke alle steder været hensigtsmæssigt. Der er således to særskilte kapitler om hhv. Dannebrogskorset og kongekronen.

I kapitel 1 redegøres der for den ældste kendte forekomst af våbenet med tre løver omgivet af småfigurer. Motivet for valget af løver søges i Valdemarernes forhold til kejseren og hertug Henrik Løve og i tidens tendens til at tilkendegive selvstændighed ved hjælp af løvefiguren. Samtidige svenske kongers brug af løver vurderes i forhold til deres mødres danske ophav. Der peges på den mulighed, at småfigurerne oprindelig kan have været lindeblade, og hvilken symbolsk betydning de i så fald kan have haft.

I kapitel 2 følges forekomsten af kongevåbenet med løver og småfigurer gennem 1200- og 1300-tallet. Det undersøges, hvem der foruden kongen også fører våbenet uden differentiering, og hvilken betydning der kan lægges deri. Der fokuseres desuden på byer, der i deres segl gengiver de tre løver, og hvad det kan være udtryk for i relation til kongemagten. Da en hjelm med hjelmtegn, to hermelinbetrukne vesselhorn besat med påfuglevifter, over skjoldet tages i brug i denne periode, er dette fænomen behandlet her. Perspektivet udvides til at omfatte andres brug af kongens hjelmtegn, og hvad der politisk kan have motiveret dem til det. De første eksempler på, at de tre danske løver bruges som et tydeligt udtryk for prætention på den danske trone, søges præciseret.

I kapitel 3 redegøres der for, hvordan der i 1200- og 1300-tallet på grundlag af kongevåbenets billedindhold – især ved formindskelse af antallet af løver og ændret placering af småfigurerne – blev afledt differentierede våbener for bl.a. vasaller og kongeslægtens ægte og uægte linier. Albert

af Orlamündes våben fra begyndelsen af 1200-tallet med to løver vurderes som en differentiering af kongevåbenet. Der fokuseres på, om de ved Alberts død i 1245 kan betragtes som Abel-liniens videreførelse af dem, idet to løver blev våben for hertugdømmet Sønderjylland/Slesvig og i de følgende århundreder blev genstand for betydelig politisk interesse. Det anses som en forudsætning for at forstå, at det ikke kun blev ført af de forskellige hertuglinier, men også med en politisk hensigt af dronning Margrete og Erik af Pommern. Det slesvigske våbens varige plads fra 1460 i det danske kongevåben behandles nærmere i kapitlerne 5 og 6. – I 1600-tallet blev der for uægte afkom af kongerne dannet våbener ved hjælp af bestanddele i kongevåbenet, men Gyldenløverne og greverne Danneskiold havde ikke den fyrstelignende status, som uægte sønner kunne have i middelalderen. De behandles derfor kun perifert i dette arbejde.[78]

I kapitel 4 tages tråden fra kapitel 2 op, og udviklingen følges fra slutningen af 1300-tallet, hvor foreningen af Danmark og Norge under samme konge gjorde det aktuelt både at føre de danske løver og den norske øksebærende løve, dog foreløbig i hvert sit skjold. Der peges på muligheden for, at dronning Margrete efter i 1389 at have besejret Albrecht af Mecklenburg, der som svensk konge fra 1364 havde taget de tre kroner til sig, usurperede dem og brugte dem som udtryk for et nordisk unionsbegreb. Dette søges forklaret på baggrund af Magnus Erikssons anvendelse af tre kroner i 1330'erne, da han kaldte sig konge af Sverige, Norge og Skåne. Med danske kongers tilegnelse af trekronervåbenet lagdes grunden til en konflikt mellem Danmark og Sverige om brug af statssymboler, der kom til at vare i mange århundreder, hvilket bliver behandlet i flere efterfølgende kapitler. Her i kapitel 4 undersøges det, om det kors, som Erik af Pommern indførte i et gult unionsbanner med et rødt kors, tillige symboliserede unionen i hans firdelte skjold, og om et lignende kors blev brugt af Karl Knutsson som svensk-norsk konge. Erik af Pommern samlede sine våbenmærker i ét skjold sammensat af flere felter. Som det fremgår af mange af de senere kapitler, blev et på vekslende måde sammensat skjold brugt af alle de følgende konger, der undertiden også valgte at gengive de enkelte våbenmærker i separate skjolde omkring et eller flere skjolde.

I kapitel 5 vises det, hvorledes kongevåbenet blev sammensat i overensstemmelse med den politik, som kongerne førte. Det søges forklaret, i hvilken hensigt Erik af Pommern satte Slesvigs våben ind i sit samlede kongevåben. Det påvises, hvorfor Erik som pommersk hertug kunne tildele Malmø et briseret våben med et grifhoved. Der redegøres for, hvorfor Christoffer af Bayern antog en lindorm som våben for den gamle kongetitel de Venders. Symbolikken i den valgte figur ses i relation til bevidstheden om det tidligere Østersøvælde. I relation hertil nævnes det, at Gustav Vasa fra 1540 også kaldte sig de Venders konge, og at de svenske konger senere førte en lindorm som

heraldisk udtryk for titlen. Dette dannede grundlag for en del af den heraldiske strid mellem Danmark og Sverige, der skildres i kapitel 8. Det diskuteres, hvorfor den oprindelige blå baggrundsfarve i den danske konges våben for de Venders på Christians IIIs tid ændredes til rød.

Kapitel 6 belyser den første konge af det oldenborgske hus, Christian I, og hans dronning Dorothea, eftersom hun efter alt at dømme øvede indflydelse på kongevåbenets udvikling, hvilket behandles nærmere i kapitel 7, og på indstiftelsen af kongens ridderorden. Det følges, hvordan kongevåbenet blev sammensat i takt med, at Christian successivt blev konge i Danmark, Norge og Sverige samt hertug af Slesvig og greve af Holsten, og at han indsatte et felt med Oldenborgs to bjælker. Der argumenteres for, hvorfor tilføjelsen af et våben for den gamle kongetitel de Goters i form af en løve over ni hjerter, oprindelig våben for Halland, tillige kan tolkes som en prætention på en del af Sverige, og at det forklarer, hvorfor Erik XIV senere protesterede imod den danske konges brug af titlen og våbenet.[79] Det påvises, at efterhånden som antallet af felter i Christian Is våben voksede, blev der til hver ny version valgt skjoldholdere, der afspejlede de tilkomne lande. Det søges forklaret, hvad der kunne ligge bag valget af vildmænd, "skovmennesker", som skjoldholdere i lyset af den svenske konges motivering for at indføre et våben med en vildmand for Lapland. Som det fremgår af kapitel 11, blev to vildmænd efter enevældens indførelse permanent brugt som skjoldholdere omkring kongens våben. Dronning Dorotheas valg af skjoldholdere omkring hendes eget våben søges forklaret på baggrund af hendes stærke position.

I kapitel 6 behandles spørgsmålet, om Dorothea inspirerede kongen, da hans ridderorden blev indstiftet, fordi lighederne med den brandenburgske Svaneordens udseende, organisation og heraldiske tradition er påfaldende. Det konstateres, at efter 1580 blev kongevåbenet gengivet med Elefantordenen hængt omkring skjoldet, og efter 1671 gælder det tillige Dannebrogordenen. Det anses for relevant at forestille sig, i hvilke sammenhænge kongevåbenet er blevet eksponeret i stor størrelse og med farver i datiden, og hvilken virkning det kan have haft på dem, der iagttog det. En lignende betragtning gøres gældende om kongens herolder, når de ligesom herolder i udlandet bar den særegne embedsdragt, en tabard, der for og bag viste kongens våben eller dele af det broderet med farver i stort format. Det skønnes relevant at forestille sig, at de iført deres farverige embedsdragter ved højtidelige lejligheder har haft ceremonielle opgaver og dermed på spektakulær måde stillede kongens våben til skue, hvilket de gjorde lige til enevældens slutning. Der har, navnlig tidligere, blandt heraldiske forskere været en tendens til at ville jævnføre engelske og skotske heroldskollegiers myndighedslignende beføjelser på det heraldiske område med heroldernes virke på kontinentet. Men en sådan sammenligning må anses for uholdbar. Den danske konges

herolder var først og fremmest budbringere og ceremonimestre. Danske herolder må sammenlignes med tyske herolder.[80] Det er relevant at vide, at danske herolder ikke tog stilling til ændringer i det danske kongevåben, og at de heller ikke medvirkede ved udstedelse af adelsbreve, hvori kongen tildelte modtageren et våben.

I kapitel 7 redegøres der for kongevåbenets udvikling i relation til kongehusets medlemmer og linier indtil reformationstiden. Det diskuteres, om Christian Is dronning stod bag indførelsen af et felt for Stormarn, en svane med en krone om halsen, og i hvilken hensigt det kan være sket. Dorothea sættes i forbindelse med, at den yngre søn Frederik (I) tidligt brugte prætentionstitlen "arving til Norge" kombineret med den norske løve som 1. felt i hans hertugvåben. Det fremgår af dette kapitel og af flere følgende kapitler, hvor vigtig titlen og det norske våben blev for alle de slesvig-holstenske hertuger. For at sætte Christian IIs habsburgske ægteskab i relief omtales hans våben i Den gyldne Vlies' våbenbøger og i St. Baafskatedralen i Gent, og hvorledes han brugte sin og sin svigerfamilies heraldik som led i sin selvhævdelse i udlændighedsperioden. Der argumenteres for, at Christian IIs tronfrasigelse i 1546 var forudsætningen for, at Christian III genoptog brugen af de tre kroner.

Kapitel 8 diskuterer detaljeret konsekvenserne af den danske konges videreførelse af de tre kroner. Det undersøges, hvordan Gustav Vasa i breve fra årene efter 1550 reagerede på, at Christian III og hans børn var begyndt at føre dem. Det anses for vigtigt at fokusere på Gustav Vasas og især hans efterfølger Erik XIVs ihærdige modstand mod den danske konges brug af de tre kroner, fordi det for Vasa-kongerne også var et spørgsmål om at kunne hævde og sikre deres position som et kongeligt dynasti. Retten til de tre kroner fik betydning for det dansk-svenske forhold i de følgende århundreder, hvilket der er redegjort for i kapitlerne 10 og 12. Det påvises, hvordan Erik XIV hævdede sig ved brug af landskabsfaner ved faderens begravelse, indsættelse af det norske og det danske våben i sit kongeskjold og ibrugtagning af en krone, der var lukket med bøjler ligesom en række andre europæiske fyrsters kroner. Det undersøges, hvilken form udenlandske kroner havde, og om de indeholdt heraldiske elementer. På denne baggrund beskrives det, hvordan den nye svenske kongekrone var smykket med figurerne fra Norges og Danmarks våbener. Det ridses op, hvordan brugen af dem i det svenske kongesegl førte til et dansk krav om, at den svenske konge skulle fjerne de norske og danske våbenmærker fra sit våben, og at det fra svensk side blev krævet, at den danske konge udelod trekronervåbenet og også de Goters våben. Dermed lagdes grunden til en tilstand, hvor parterne stort set ikke rokkede sig fra de indtagne standpunkter uanset, hvor mange grænsemøder og forhandlinger der i den følgende tid fandt sted.

I kapitel 8 anses uenigheden om våbenføring for medvirkende til, at Frederik II i 1563 begyndte en krig mod Sverige. Der lægges vægt på den krigspropaganda, der for begge parters vedkommende indeholdt heraldiske elementer. Der tages stilling til forskellige udlægninger af Ditmarskens våben: en rytter, der svinger et sværd. Det gøres med vægt på at tolke figuren som St. Georg og dens placering på Dannebrogskorset som udtryk for den hellighed, hvormed Dannebrog blev forbundet, hvilket uddybes i det efterfølgende kapitel 9. Det heraldiske indhold i en latinsk "tale" af Erik XIV og en betænkning med heraldiske detaljer sendt af Frederik II til hans svoger kurfyrsten af Sachsen, begge skrevet 1564 og beregnet til offentliggørelse, refereres og vurderes. Fredsforhandlingerne i Stettin i 1570 tolkes i lyset af de kejserlige, franske, polske og sachsiske mægleres erfaringer med og viden om prætentionsvåbener. Det vises, at i Frederik IIs begravelsestog i 1588 figurerede en fane med de tre kroner som symbol på de tre nordiske kongerigers forening. En definitiv løsning af retten til de tre kroner blev formelt først opnået med Knærødfreden i 1613, hvilket omtales i kapitel 10.

I kapitel 9 analyseres Dannebrogskorset som fane og skjoldfigur. På basis af to nederlandske våbenbøger anses Dannebrog som indført af Valdemar IV, og der foretages en sammenligning med den tyske kejsers røde fane med hvidt kors. Kongens motivering for at bruge en lignende fane søges forklaret ved hans afhængighed af støtte fra kejseren og Wittelsbach-slægten. På grundlag af Carl Erdmanns og Hans Horstmanns grundige studier beskrives det, hvordan de tyske kejseres rød-hvide korsfane – oprindelig en korstogsfane – havde udviklet sig siden 1100-tallet, og det dokumenteres, at den kejserlige fane blev brugt endnu i 1300- og 1400-tallet, og at den satte sig spor i Det Hellige Riges yderområder. Valdemar IVs situation jævnføres med, at de savoyiske grever brugte en rød fane med hvidt kors og et våbenskjold med samme indhold. Det påvises, at de kors, der ses i rettertingssegl brugt af Valdemar IV, dronning Margrete og Erik af Pommern må opfattes som Dannebrogskors. Det afvises, at legenden om det himmelfaldne Dannebrog kan føres tilbage til Estlandsslaget i 1219. Der argumenteres for, at legenden om Dannebrogs mirakuløse fald fra himlen i 1219 kan være blevet til i 1490'erne, og at man i datiden har forestillet sig, at kong Hans' banner, der i 1500 blev taget som krigsbytte af ditmarskerne, kunne forbindes med noget helligt, idet viser om nederlaget sammenligner Dannebrog med kejser Konstantins korsvision i året 312. Det påvises, at man i 1500-tallet havde kendskab til legenden i udlandet. Udviklingen af Dannebrogskorsets form redegøres der for med udgangspunkt i det udadbuede portugisiske Christuskors, der fra 1603 påvirkede udformningen af korset i danske portugaløsere og i kongevåbenet i løbet af 1600-tallet. Det konstateres, at den udadbuede korsform i 1671 var forudsætningen for Dannebrogordenens

kors, der blev forbundet med legenden om den himmelfaldne fane. Ordenskæden blev ligesom Elefantordenens kæde et tilbehør omkring kongens skjold, hvilket fremgår af illustrationerne i flere af afhandlingens kapitler.

Kapitel 10 indledes med betragtninger om kongekronens sakrale karakter, og at den på trods heraf ligesom i andre lande blev et fast tilbehør til kongens våbenskjold. Der drages sammenligninger med udviklingen af kongekroner i andre lande, hvor man gik fra åbne kroner til kroner, der er lukket med bøjler som en understregning af vedkommende fyrstes suverænitet. Det vurderes, om Christian IVs påfaldende længe brug af en åben kongekrone kan opfattes som en politisk parallel til trekronervåbenets åbne kroner. Der nævnes eksempler på kongens brug af de tre kroner på bl.a. bygninger, der tolkes som udtryk for hans interesse i at bruge trekronervåbenet. Det er i dette kapitel skønnet naturligt at redegøre for de forhandlinger med Sverige, der med Knærødfreden 1613 førte til en formelt set definitiv afgørelse om retten til de tre kroner. Der argumenteres for, at Christian IV gik over til at gengive en lukket krone, fordi han forberedte sig på at deltage i 30-årskrigen og i den forbindelse skulle kunne tåle at blive sammenlignet med især den svenske konge, der siden 1561 havde brugt en lukket krone.[81] Der redegøres for, at der efter enevældens indførelse efter fransk forbillede blev fremstillet en ny fysisk krone lukket med bøjler, og at der med inspiration fra udlandet indførtes graduerede rangkroner for kongehuset og adelen.

I kapitel 11 fortsættes den kronologiske fremstilling. Der fokuseres på, at den første enevældige konge, Frederik III, for at sikre den kongelige linies arverettigheder forsøgte at afskære sine halvsøskende fra at bruge dele af kongevåbenets felter, ligesom han var opmærksom på især de gottorpske hertugers brug af den norske løve. Det påvises, at kongen i konsekvens af arveprincippets indførelse i 1660 bestemte, at alle kongehusets medlemmer herefter skulle føre kongevåbenet, da ikke kun hertugdømmerne, men nu også Danmark og Norge skulle betragtes som den kongelige linies arvelande. Det konstateres, at der under forhandlingerne med Sachsen om et ægteskab mellem Frederik IIIs datter Anna Sophie og kurprinsen blev skabt et segl for hende med flere felter end dem, kongen hidtil havde anvendt, og at en kvindelinies mulighed for at arve kongerigerne kan have spillet en rolle. Da våbenmærkerne for Færøerne, Grønland og Bornholm var en del af våbenets udvidelse, gives der en forklaring på deres oprindelse. Siden slutningen af 1500-tallet havde der verseret teorier om, at de Goters løve over ni hjerter var Nørrejyllands våben og de Venders lindorm Fyns våben, hvortil – nok mest overraskende – kom, at Danmarks tre løver skulle være våben for Sjælland. Det vises, at denne problematiske opfattelse førte til, at fra 1625

blev de nævnte våbenmærker officielt gengivet i militære faner for enheder knyttet til hhv. Nørrejylland, Fyn og Sjælland, og at det endnu blev praktiseret i slutningen af 1700-tallet.

Der argumenteres i samme kapitel for, at et notat af Peder Schumacher om alle kongens våbenmærker skrevet i 1666 er pålideligt, og at forklaringen deri på deres betydning er holdbar. Det påvises på basis af notatet, at Frederik III personlig tog initiativ til en ordning af dem med Danmarks og Norges våbener og de tre kroner i midten omgivet af de øvrige våbener i separate skjolde. Denne ordning blev genstand for svenske protester, der behandles i kapitel 12. Udviklingen af våbenteltet som suverænitetssymbol ridses op med udenlandske eksempler og teorier, der tjente som inspiration, da Christian V omgav sit våbenskjold med et våbentelt, og det påvises, at det inspirerede den første konge af Preussen.

I kapitel 11 peges der endelig på det stigende modsætningsforhold mellem kongen og de gottorpske hertuger efter, at det var lykkedes Christian V at blive landsherre i grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst. Det vises, hvordan gottorperne ved en omgruppering af deres våbenmærker og brug af en lukket bøjlekrone søgte at markere sig over for kongen. Der redegøres for, at Frederik IV i 1721 på grund af arvehyldingen i Slesvig markerede inkorporationen ved at flytte de to slesvigske løver fra kongevåbenets midterskjold ud i hovedskjoldet, og at han lod hertugen af Gottorps våben fjerne fra alle offentlige bygninger i den tidligere gottorpske del af hertugdømmet.

I kapitel 12 vendes der tilbage til forholdet mellem Danmark og Sverige, da spørgsmålet om de tre kroner igen blev aktuelt, fordi der opstod strid om den måde, hvorpå den danske konge gengav dem. Det drøftes, om de tre kroner af Frederik III og hans nærmeste efterfølgere blev opfattet som en permanent påmindelse om Kalmarunionen, og om de signalerede et ønske om revanche, hvad de tabte Skåne-lande m.m. angik. Der redegøres for, at for svenske iagttagere var kombinationen af de tre kroner og Danmarks og Norges våbener i et bestemt størrelsesforhold en uacceptabel antydning af en forening af de tre nordiske kongeriger under dansk overherredømme. Det analyseres i detaljer, hvordan dette problem blev genstand for svensk diplomati fra 1660'erne og adskillige år frem, og hvordan der fra svensk side iværksattes en række undersøgelser med det formål at holde fast i den opfattelse, at de tre kroner var Sveriges ældgamle våben. Der redegøres for, hvordan Christian V i Geheimekonseillet gav udtryk for sin opfattelse af sin ret til at føre de tre kroner. Det refereres, at det blev pålagt en professor i Uppsala at levere en materialesamling til støtte for påstanden om de tre kroner som et ældgammelt våben for Sverige. Det påvises, at der til et stort svensk, topografisk værk blev fremstillet kobberstik, hvor man på kongegrave ser anakronistiske våbener, som på Johan

IIIs og en senere rigskanslers initiativ var tilpasset den svenske argumentation vedr. de tre kroner. Det konstateres, at mod slutningen af 1600-tallet synes Sverige at have opgivet at protestere mod kompositionen i danske kongesegl.

I samme kapitel argumenteres der for, at tronfølgervalget i Sverige gav anledning til, at der i 1743 blev fastsat et særflag med de tre kroner i et skjold lagt på Dannebrogskorset for den højeste danske søofficer. Der redegøres for, hvordan gottorperen Karl Peter Ulrik som russisk tronfølger kombinerede den russiske dobbeltørn med sit slesvig-holstenske hertugvåben. Den omstændelige proces, da Danmark og Rusland mageskiftede grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst mod den gottorpske del af Holsten, udredes med henblik på de heraldiske og titulære konsekvenser i 1775, og det drøftes, hvorfor de på A. P. Bernstorffs forslag ikke officielt blev meddelt til Sverige. Det vises, hvordan den svenske konge i 1779 fik fastslået sin søns arveret til Danmark og Norge i kraft af Kongeloven, og at han i 1789 tillagde ham titel som ”arving til Danmark og Norge”, hvilket førte til en tilsvarende udvidelse af hans våben. Det undersøges, om Gustav IIIs danskfjendtlige holdning kan spores i et våben ophængt ved Erik XIVs gravmæle.

I kapitel 13 afdækkes den langtrukne og komplicerede proces efter Norges afståelse til Sverige i 1814, der i 1819 førte til, at Frederik VI måtte opgive at videreføre den norske løve i sit kongevåben. Det påvises, hvilken energi man fra dansk side udviste for at forsvare en bibeholdelse af den norske løve. Der argumenteres for, hvorfor den russiske zar anbefalede Frederik VI at bøje sig i våbensagen. Det undersøges indgående, hvordan den russiske udenrigstjeneste på basis af et værk af en afdød fransk filosof og diplomat afgav en betænkning om våbener og titler i relation til stedfundne landafståelser i Europa i de foregående århundreder. Sveriges bemærkninger til betænkningens mange eksempler bliver vurderet. Det beskrives, hvordan Karl XIV Johan ved tronskiftet i 1818 modtog den danske gesandts kreditiv på en måde, så han undgik at se beseglingen. Der redegøres for den kgl. historiografs og andre historikeres forslag om en ændring af kongevåbenet. Det omtales, at den norske løves udtagelse af kongevåbenet fik konsekvenser for de våbener, der for fremtiden skulle føres af Nationalbanken og Københavns Universitet. Det oplyses, hvordan Christian Frederik som Norges regent i 1814 havde ført løven.

Begreber

I nærværende afhandling benyttes enkelte fagheraldiske termer.

En entydig verbal beskrivelse af et skjolds billedindhold ved brug af specifikke fagudtryk kaldes blasonering, hvor det tilstræbes at anvende få, men præcise udtryk. De fleste steder i afhandlingen er et våbens billedindhold dog beskrevet med mere almindelige udtryk. Farver kaldes i fagsproget tinkturer.

Et våbenskjold er beregnet til at blive ført fremad af en person, der holder skjoldet på sin venstre arm. Den del af skjoldet, der er nærmest fremadretningen, er skjoldets højre side, den anden del dets venstre side, idet man skal forestille sig at stå bag skjoldet. Om heraldisk højre og heraldisk venstre bruges udtrykkene ”dexter” og ”sinister”. Heraldiske figurer, som f. eks. løver, vender normalt mod dexter, altså fremad. Hvis der i afhandlingen står ”højre” og ”venstre”, menes der hhv. til højre og til venstre set fra beskueren.

Er skjoldet opdelt i flere felter, f. eks. firdelt, taler man om hhv. 1., 2., 3. og 4. felt. Felternes placering i skjoldet fremgår af denne tegning:

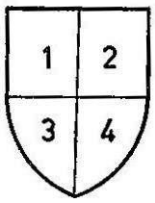

Det fornemste felt er 1. felt, det næstfornemste er 2. felt og så fremdeles. Et skjold lagt midt på firdelingen kaldes et hjerteskjold. Er der mellem et hjerteskjold og hovedskjoldet lagt yderligere et skjold, kaldes dette et midterskjold. Disse mindre skjolde kan være delt i f. eks. fire eller to felter. Et felt i bunden af skjoldet kaldes en skjoldfod.

Courtoisie kaldes det, når et skjold og dets eventuelle hjelm med hjelmtegn er gengivet spejlvendt, fordi våbenet skal ”se” mod et andet skjold. Det praktiseres undertiden, når en mands og en kvindes våbener er sammenstillet (se ill. 36).

Synonymt med ”differentiering” bruges det fagheraldiske udtryk ”brisure”.

Begrebet prætention spiller en forholdsvis stor rolle i afhandlingen. Heraldisk prætention foreligger, når der i et skjold er et felt for et territorium, som den pågældende ikke hersker over, men antyder en ret til. Et prætentionsvåben vil ofte figurere i skjoldets 1. felt; det er tilfældet med den norske løve anvendt af de slesvig-holstenske hertuger. Det kan også være fremhævet ved at være stillet i midten i form af et hjerteskjold. Men i øvrigt kan ethvert felt for et ikke besiddet område uanset placering i skjoldet udtrykke prætention. De tre kroner i kongevåbenet har for det

meste skullet markere en form for prætention. Brugen af prætentionsvåbener var udbredt blandt fyrsterne som et politisk og dynastisk signal.[82]

A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559*, København 1917, hvortil der hyppigt henvises, er i noterne forkortet DKS. Der er ikke anvendt andre forkortelser.

---

[1] Paul Adam: Les enseignes militaires du Moyen Age et leur influence sur l'héraldique, i: *Recueil du Ve Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique à Stockholm 1960*, Uppsala 1961, s. 167ff, jfr. D'Arcy Jonathan Dacre Boulton: The Display of Arms in their Primary Martial Contexts Part IIB, i: *The Coat of Arms*, Series 4, Volume 2, Number 236, 2019, s. 27ff.

[2] Claire Boudreau: *L'Héritage symbolique des hérauts d'armes. Dictionnaire encyclopédique de l'enseignement du blason ancien (XIVe-XVIe siècle)*, Paris 2006, bd. 1, s. 236, 379, bd. 2, s. 641, 730, 798f, 842.

[3] Eksempler kan findes i: Faustino Menéndez Pidal: *El escudo de España*, Madrid 2004; Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909; Gustav A. Seyler: *Die Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 4. Teil)*, Nürnberg 1921; Michael Göbl: *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach 2013; Giacomo C. Bascapé & Marcello del Piazzo: *Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna*, Rom 1983; J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974. – De franske konger førte kun våbenet med liljer, eventuelt kombineret med Navarras våben, jfr. Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^e^ – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003.

[4] "La situer entre 1120 et 1150 me semble raisonnable, et je crois qu'il serait inutile de vouloir préciser davantage", Michel Pastoureau: L'origine des armoiries: un problème en voie de solution?, i: Sven Tito Achen (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25.-29. August 1980*, København 1982, s. 243. Om heraldikkens oprindelse se i øvrigt: Léon Jéquier: À propos de l'origine des armoiries, i: *12. Internationaler Kongreß für genealogische und heraldische Wissenschaften München 1974*, Band H, Stuttgart 1978, s. 33ff, Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 20ff, og samme: La genèse des armoiries: emblématique féodale ou emblématique familiale?, i: *Cahiers d'héraldique IV, Mélanges héraldiques*, Paris 1983, s. 85ff.

[5] Gerard J. Brault: *Early Blazon. Heraldic terminology in the twelfth and thirteenth centuries with special reference to Arthurian heraldry*, The Boydell Press (1972) 1997, s. 3.

[6] Percy Ernst Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* II, Stuttgart 1955, 27. Beiträge zur Geschichte der Fahnen und ihrer Verwandten, s. 643ff, Percy Ernst Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, Stuttgart 1956, 44. Kronenhelme. Ein Beitrag zur Geschichte der … und des mittelalterlichen Wappenwesens, s. 963ff.

[7] F. eks. Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen: *Det danske imperium, storhed og fald*, Viborg 2004. I billedteksten til ill. 19 beskrives felterne i Erik af Pommerns sammensatte våben i hans segl fra 1398 forkert, og tilføjelsen af de Venders lindorm i kongevåbenet er fejlagtigt dateret til 1460. På Nicolai Abildgaards allegori over mageskiftet i 1773, ill. 29, symboliserer den i gult og blåt klædte kvindeskikkelse Slesvig, men udlægges fejlagtigt i billedteksten som et billede på de gottorpske dele af Holsten.

[8] Eksempler herpå er Hedda Ragotzky & Horst Wenzel (udg.): *Höfische Repräsentation. Das Zeremoniell und die Zeichen*, Tübingen 1990, og Thomas Lyngby, Søren Mentz & Sebastian Olden-Jørgensen: *Magt & Pragt. Enevælde 1660-1848*, København 2010.

[9] 1985-2014 var jeg Rigsarkivets heraldiske konsulent og behandlede i den egenskab sager om bl. a. brug af rigsvåbenet i henhold til arkivlovens § 6 (lov nr. 337 af 14/5 1992) og siden § 5 (lovbekendtgørelse nr. 1035 af 21/8 2007). Se Nils G. Bartholdy: *Danmarks våben og krone. Historisk baggrund og retningslinier for brug i nutiden*, Kulturministeriet 1995, og Nils G. Bartholdy: Danmark. Den heraldiske virksomhed i Rigsarkivet, i: *De nordiska riksarkivens heraldiska verksamhet, Publikationer utgivna av Arkivverket* 15, Helsingfors 2013, s. 6-10.

[10] Fra Himlen er Du faldet,
Du Danmarks Helligdom.
(Vift stolt paa Codans Bølge, 1807).
En Ørn var mit Hjelmemærke,
paa Brynjen stod Korsets Tegn,
paa Skjold bar jeg Løverne stærke
i Hjerternes milde Hegn.

(I alle de Riger og Lande, 1837).

[11] Vi førte Løver i vort Skjold
af Hjerter tæt omsatte,
dem førte vi fra Hedenold
og ingen Abekatte.
(Velkommen i den grønne Lund, skrevet til et folkemøde i 1843 som protest mod undertrykkelsen af det danske folk og danske interesser i Sønderjylland).

[12] Om Dannebrog jeg veed,
Det faldt fra Himlen ned.
(Dengang jeg drog af Sted, 1848).

[13] Denne udvikling er udførligt beskrevet og vurderet i Inge Adriansen: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000* I, København 2003, s. 58f, 131ff, 301ff, 310ff.

[14] ”Malheureusement l’ignorance de la plupart des historiens en matière de blason et le mépris qu’ils affichent souvent pour tout ce qui touche aux armoiries font que ces informations demeurent le plus souvent inexploitées ou mal exploitées. ... L’histoire politique se lit particulièrement bien dans les armes des états, des souverains, des princes et des dynastes en général. Par la variété de ses possibilités, le système des écartelures au sein d’un écu permet d’y lire l’histoire d’un royaume ou d’un fief, les héritages et les possessions d’un prince, ses prétentions, ses alliances, ses acquisitions et ses renoncements”, Michel Pastoureau: *Traité d’héraldique*, Paris 1979, s. 278, 281.

[15] Erik Arup: *Danmarks historie. Anden bog, bind B 1523-1624*, Nordisk Forlag 1961 (fotografisk optryk efter originaludgaven 1932), s. 569f, ”Men krigen maatte dog have sin aarsag. Derfor afviser kong Frederik 2. … 1570 anklagen for, at krigen skulde være begyndt af hovmod eller letfærdighed med henvisning til, ”at svensken understod sig … at optage det danske og norske vaaben …”. … Naar man betænker hvad syvaarskrigen selv kom til at betyde for det danske og svenske folk af ødelæggelse og ulykker, endsige alle de dansk-svenske krige, der voksede op af den og fulgte i dens spor, lyder disse kong Frederik 2.s ord som ren galskab. Men vi maa af aarhundreders erfaring erkende, at denne nationale galskab har i dem udøvet og udøver endnu sit mægtige herredømme over sindene. … men naar striden alene gælder de rent nationale symboler, et flag, et vaaben, en krone, en nationalsang, ser i alt fald overklassen indenfor de folkeslag, der hører til den hvide, blodtørstige race aldeles rødt; intet kan da standse deres medfødte lyst til at slaas. … Og dog havde Sverige kun optaget det danske og norske rigsvaaben i sit, fordi Danmark først havde optaget de tre kroner i sit rigsvaaben. Hvilken strid om kejserens skæg! Der blev ført mange forhandlinger derom, der naturligvis alle mislykkedes, fordi begge parter vilde krig og krigsaarsager; alle mulige fejl blev fra begge sider begaaet under forhandlingerne, for at man kunde naa til det fælles maal: krigen.”

[16] F. eks. hævdes det på danmarkshistorien.dk i en artikel om dansk-norske krav på Grønland fejlagtigt, at Frederik III ”lod en grønlandsk isbjørn indgå i rigsvåbenet fra 1650’erne”.

[17] Se kapitel 11, s. ¤¤.

[18] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, København 1986, s. 80ff.

[19] Se kapitel 8, s. ¤¤¤.

[20] Se kapitel 12, s. ¤¤¤.

[21] Se kapitel 8, s. ¤¤¤.

[22] F. Eks.: Philippes Moreau: *Le Tableau des Armoiries de France. Auquel sont representees les origines & raisons des Armoiries, Herauts d’Armes, & des marques de Noblesse*, Paris 1609; Silvester Petra Sancta: *Tesserae Gentilitiae*, Rom 1638; Marc de Vulson de la Colombière: *La Science Heroiqve*, Paris 1644; Claude-François Ménestrier: *Abbrégé méthodique des principes héraldiques, ou du Véritable art du blason*, Lyon 1661; Pierre Palliot: *La Vraye et Parfaite Science des Armoiries*, Paris 1664; Philipp Jacob Spener: *Historia Insignium, pars specialis*, Frankfurt a. M. 1680; *Johann Siebmachers Wappen-Buch. Faksimile-Nachdruck der 1701/05 bei Rudolph Johann Helmers in Nürnberg erschienenen Ausgabe,* München 1975.

[23] Se især kapitel 11, s. ¤¤.

[24] ”… det egenlige våbenskjold med løverne; det må være en billedlig fremstilling af selve riget efter dettes ejendommelige natur, de lave svømmende øer, som også nyere digtere har sammenlignet med åkandeblade. Løverne er deres skjold, havet er deres værn, selv ligger de spredte over havets flade som gyngende søblade, fæstede til en lønlig rod i dybet”, s. 55.

[25] ”Det er altfor søgt endnu at ville antage, at der i de (røde) Søblade ”flores” er nedlagt nogensomhelst Tanke om Danmarks svømmende (grønne) Øer og at tro, at Løvernes blaa Farve antyder H a v e t s S t r ø m m e (!) som Danmarks naturlige Værn”, s. 31.

[26] ”Ere Mønterne prægede under Kong Magnus Smek (1319-65), og har denne Konge antaget Mærket, kunde de 3 Kroner jo menes at betyde Svealandene, Götalandene og Skaane … At der ikke laa noget fra meget gammel Tid traditionelt til Grund for de 3 Kroners Optagelse i det svenske Kongevaaben paa Albrekts Tid, kunde fremgaa af at Dronning Margrete og Erik af Pommern ogsaa føre et Vaaben alene med de 3 Kroner … Havde dette Mærke været et

meget gammelt, særligt svensk Rigsmærke vilde det Mærke, der skulde betegne Kongedømmet over alle tre nordiske Riger, neppe være dannet saa ligt det … [i note:] Det kunde jo tænkes, at de 3 Kroners tilfældige Forekomst paa Mønterne sammen med Folkungevaabenet har givet Anledning til, at Albrekt valgte netop det som Kongemærke", s. 36f.

[27] "En anden overlevering siger, at der ved de blå løver var tænkt på rigets strømme, og rigtigheden heraf bestyrkes i høj grad ved søbladenes naturlige betydning. De konger, som valgte dette dobbelte mærke, har uden al tvivl dermed villet betegne deres rige som en havets datter og en havets dronning", s. 191, "Og den tradition, at det netop er havets farve, som er givet vort kongevåbens hovedmærke, medens dets gyldne bund er prydet med søblade, vil neppe heller i fremtiden nogen umotiveret kritik få til at forstumme", s. 194.

[28] S. 27ff.

[29] S. 46 om A. D. Jørgensens teori om de tre hovedsunde, s. 64 om sammes formodning, at en plante i Albert af Orlamündes segl bærer søblade.

[30] "Der skal her ikke tages Standpunkt til denne heraldisk set saa overordentlig interessante Hypothese", s. 102 om Hans Tolls teori om trekronervåbenets oprindelse. – "Det faar staa hen, om Henry Petersen har Ret", s. 110 om dennes mening om våbenerne på hertug Christoffers gravmæle i Roskilde Domkirke.

[31] Om antagelsen af et våben for Bornholm i 1660'erne skriver han: "Da Bornholm hverken dengang eller tidligere indtog nogen særlig statsretlig Stilling, er Optagelsen af et saadant "Vaaben" i og for sig meningsløst, hvad Grunden hertil end kan have været", s. 153. – Om 1500-tallets trekronerstrid skriver han bl. a.: "Det kan ikke vække Forundring, at Svenskerne følte sig brøstholdne over den danske Fortolkning af Kronerne som et Unionsmærke. For en upartisk Bedømmelse var de principielt i god Ret. I og for sig kunde den danske Konge fra nu af med nogen Grund have bestemt, at Kronerne i hans Vaaben stod som et Mærke, der skulde minde om Unionen, havde man blot ikke fra dansk Side identificeret Dronning Margrethes og Erik af Pommerns tre Kroner med det samme Mærke i Christoffer af Bayerns og i de tre første oldenborgske Kongers Vaabener. At Uvidenhed her har gjort sig gældende, er dog altid en Undskyldning for Danmark", s. 188. – De slesvigske løvers politisk betingede flytning til hovedskjoldet i 1721 kommenterer han blot således: "I heraldisk Henseende var dette ny Vaaben højst utilfredsstillende, idet Slesvig nu kom til at staa foran de to Kongemærker, Gothernes og Vendernes", s. 214. – Antagelsen i 1775 af titlen "hertug til Oldenborg" for at fastholde en prætention på de mageskiftede hidtidige grevskaber Oldenborg og Delmenhorst stemmer efter hans mening ikke med, at hertugdømmet blev oprettet for en gottorper, "Den danske Konges Titelforandring synes saaledes ikke paakrævet", s. 219. – Våbenændringen i 1819 efter udeladelsen af den norske løve bedømmer han således: "I heraldisk Henseende blev dette Vaaben endnu uheldigere end det, der dannedes af Frederik IV efter Inkorporationen. Slesvig staar nu ogsaa foran Unionen. Island, Grønland og Færøerne – ligesom Slesvig – foran Gother og Vender", s. 229.

[32] "I G.s Arbeide foreligger ikke blot en indgaaende og samlet, men en sikkert i Hovedsagen for alle Tider udtømmende Behandling af Gjenstanden; der er neppe nogen ønskelig Oplysning om Vaabnets Førelse gjennem Tiderne, som man her forgjæves søger; … G.s enestaaende fortrinlige Udredning … I Fuldstændighed som i indsigtsfuld Forstaaelse af alle paa dansk optrædende Phænomener er den til Dato uden Lige og vil ikke kunne overbydes", Ernst von der Recke: *Det danske Kongevaaben. Et Lejlighedsskrift. Særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift*, København 1927, s. 5, 18. Skriftet indeholder en række kategoriske, men uholdbare påstande. Hjerterne omkring de tre løver forklares således som opstået ved damascering af skjoldbunden, s. 16. Der er ikke grund til i nærværende sammenhæng at gå nærmere ind på en række af von der Reckes andre selvsikre udsagn.

[33] S. 15. Sådan var det dateret i A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559,* København 1917.

[34] Nils G. Bartholdy: Valdemarernes løvevåben. Hovedtræk af en teori om de danske kongers politiske motivering for at antage løvefiguren i det 12. århundrede, i: *Heraldisk Tidsskrift*, bind 5, 2. halvbind, 1984 (også som Allan Tønnesen (red.): *Heraldik i Norden*, København 1984), s. 21, 25.

[35] Erling Svane: *Det danske Rigsvåben og Kongevåben. Odense University Studies in History and Social Sciences* vol. 160, Viborg 1994, s. 70.

[36] Flere eksempler på uholdbare påstande fremgår af min anmeldelse af Erling Svanes bog i *Historisk Tidsskrift*, bind 95, hæfte 1, 1995, s. 199ff. – Jfr. også Peter Kurrild-Klitgaards anmeldelse i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 70, okt. 1994, s. 486ff.

[37] En freske i Søborg Kirke gengiver ikke Hallands våben i 1300-tallet; Svane forveksler det med det våben for Halland, der først blev skabt i 1660, s. 35, fig. 20. – Til omtalen af en teori om, at Kalmarunionens våben skulle have været tre guld kroner i rødt, føjer Svane en formodning om, at trekronerstriden måske byggede på ukendskab til Kalmarunionens heraldik; noget sådant er imidlertid helt utænkeligt, s. 156. Det er unødvendigt her at nævne eksempler fra tiden efter 1819.

[38] Jfr. oversigten over trykte kilder og litteratur.

[39] Se kapitel 1, s. ¤¤.

[40] Jfr. kapitel 11, s. ¤¤.
[41] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 120 I, ”Akten betr. die Inkorporation und Erbhuldigung der sämbtlichen Stände des vorm. Fürstlichen Antheils des Hzgth. Schleswig“, 1721, ”Das dänische Wappen von Fr. IV bis Chr. VII inclusive … Diese Siegel sind nach zwey verschiedenen Stempeln abgedruckt”.
[42] Jfr. Nils G. Bartholdy (udg.): *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*, København 2007, s. 24f.
[43] Først i den allernyeste tid har den officielle danske heraldik været genstand for institutionaliseret sagsbehandling, se Nils G. Bartholdy: Regulering af officiel dansk heraldik i nutiden, i: *Arkiv*, 12. bind, nr. 2, 1988, s. 73-92.
[44] Se f. eks. Michel Pastoureau (red.): *Les armoriaux médiévaux. Actes du colloque international « Les armoriaux médiévaux » ... (Paris, 21-23 mars 1994)*, Paris 1997.
[45] Steen Clemmensen: *Editing armorials I-II. Cooperation, knowledge and approach by late medieval practitioners*, Norderstedt 2017.
[46] Se kapitel 9, s ¤¤.
[47] Se Sven Tito Achen: De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969, s. 449.
[48] Se kapitel 7, s. ¤¤.
[49] Jfr. Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014.
[50] Jfr. Percy Ernst Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, Stuttgart 1956, s. 1067, “Im Mittelalter gab es so gut wie nur monarchische Herrschaft. Der König steht also für den Staat wie der Hlg. Petrus für die Gesamtkirche, … Wir können auch sagen: der König ist das “Zeichen“ des Staates“.
[51] Torsten Hiltmann & Laurent Hablot (udg.): *Heraldic Artists and Painters in the Middle Ages and Early Modern Times*. Heraldic Studies Vol. 1, Ostfildern 2018, s. 18ff.
[52] Florens Deuchler: Die Burgunderbeute, i: *Bernisches Historisches Museum. Die Burgunderbeute und Werke burgundischer Hofkunst*, Bern 1969, s. 31ff, katalogdel s. 79ff. – Et af tapisserierne er gengivet i farver i Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979, s. 110f, og i Michel Pastoureau: *L'Art héraldique au Moyen Âge*, Paris 2009, s. 100f.
[53] Forelagt af den daværende præsident for l'Académie internationale d'héraldique, Léon Jéquier, jfr. L. Jéquier: Armorial des souverains et grands feudataires au moyen âge (ASFEMA), i: *Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongreß für genealogische und heraldische Wissenschaften* II, Wien 1970, s. 509ff.
[54] En oversigt over den statslige heraldik i Europa af Hervé Pinoteau omfatter kun tiden fra Napoleonskrigene og til nutiden, se Hervé Pinoteau: L'héraldique d'état en Europe: bilan et perspectives, i: *Généalogie & Héraldique. Actes du 24e congrès international des sciences généalogique & héraldique Besançon 2000, Héraldique*, Paris 2002, s. 239ff.
[55] Arnold Rabbow: *dtv-Lexikon politischer Symbole*, München 1970.
[56] ”Les études héraldiques ont en effet trop longtemps souffert d'être envisagées dans un cadre étroitement national, et il est devenu temps de les étudier à l'échelon européen, par le biais d'une méthode comparative. Une question comme celle de l'origine des armoiries aurait peut-être été résolue depuis longtemps si les chercheurs, anglais et français d'une part, allemands et autrichiens de l'autre, avaient donné à leurs enquêtes un cadre européen au lieu de le limiter à une aire géographique ou linguistique restreinte, et s'ils avaient unis leurs efforts et leurs réflexions au lieu de s'ignorer mutuellement”, Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 16.
[57] ”Rares sont parmi ces ouvrages ceux qui s'efforcent de proposer des règles de critique et des principes d'analyse qui mettent l'étude des armoiries au service de la recherche historique et archéologique. Tous, ou presque, s'enferment dans une héraldique théorique, normative, située hors du temps et de l'espace”, sammesteds, s. 11.
[58] ”Si symbolique il y a, c'est une symbolique ordinaire, quotidienne, limpide pour les utilisateurs et les publics à qui elle est destinée. ... la symbolique héraldique du Moyen Âge est une symbolique simple, usuelle, peu différente de celle que l'on rencontre dans la littérature ou l'iconographie”, Michel Pastoureau: *L'Art héraldique au Moyen Âge*, Paris 2009, s. 201, 204.
[59] Michel Pastoureau: Pourquoi tant de lions dans l'occident médiéval?, i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013, s. 13ff.
[60] ”… Il est impossible de projeter nos définitions, nos conceptions et nos classements actuels de la couleur. ... Ce danger de l'anachronisme, cette impossibilité tels quels dans le passé nos savoirs et nos définitions de la couleur concernent particulièrement l'historien du Moyen Âge”, Michel Pastoureau: Voir les couleurs au XIIIe siècle, i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013, s. 190f.
[61] Sammesteds, s. 194ff.
[62] Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 114.
[63] Jfr. kapitel 9, s. ¤¤.
[64] Jørgen Steen Jensen: *Numismatisk opslagsbog. Mønter fra vikingetid til vor tid*, København 1974, s. 27.

[65] Steven Thiry: *Matter(s) of State. Heraldic Display and Discourse in the Early Modern Monarchy (c. 1480-1650),* Heraldic Studies Vol. 2, Ostfildern 2018, "First and foremost, this included a royal coat of arms, which evolved from a feudal sign of personal and familial standing into an abstract signifier of the body politic at large. … Heraldic figures and media only reveal their political capacities if appraised in their proper historical context and effective use. … In ever more complex regimes, the absent or unapproachable monarch needed palpable channels to reproduce his jurisdiction. … This necessity lay at the heart of the increased dispersion of royal heraldry in public space as both a visual and material object. … Still, the ability of arms to make abstract authority visible and tangible was something to which most contemporaries could relate, and thus conditioned the attitude with which royal arms were approached. … The arms, as it were, imposed continuity. … A progressive distribution of royal heraldry on almost every conceivable medium thereby greatly enhanced its influence. … For contemporaries, they were true "matters of state", as debates on the heraldic constituents of power were essentially debates on the nature and foundations of the political community.", Conclusion, s. 325-335.
[66] Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*, Turnhout 1999.
[67] Wim Blockmans: The Feeling of Being Oneself, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status,* s. 2 og 16.
[68] "… often in *mi-parti* (two differently coloured halves) or *quartered*. Junior members of a nobleman's household were in this way to display the colours of their master's coat of arms … the king of France, the count of Artois and other high lords and lesser noblemen gave 'liveries' and uniforms in their heraldic colours to their court officers, soldiers and servants", Raymond van Uytven: Showing off One's Rank in the Middle Ages, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status*, s. 32f.
[69] Robert Stein: Gifts of Mourning-Cloth at the Brabantine Court in the Fifteenth Century, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status,* s. 53ff.
[70] Wim Blockmans & Esther Donckers: Self-Representation of Court and City in Flanders and Brabant in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status*, s. 82-84, 89, 94-96, 110.
[71] "By analogy, a mighty temporal lord is preceded and adorned by coats of arms and liveries in heraldic colours, and is accompanied by an armed escort. … The ceaseless show of marks of status and ambition contributed to the winning of the recognition essential to a position of honour", Wim Blockmans: To Appear or to Be, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status*, s. 484f.
[72] Se den seks sider lange våbenanetavle i Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979, s. 98ff.
[73] Se oversigten i A. C. Fox-Davies: *A Complete Guide to Heraldry*, London 1969, s. 378f.
[74] Jfr. Ludwig Biewer: *Handbuch der Heraldik*, Insingen 2002, s. 159.
[75] Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, afsnittet "Badges, devises, imprese, emblêmes", s. 218f – J. P. Brooke-Little: *Boutell's Heraldry*, London 1973, s. 88 – Faustino Menéndez Pidal: *El escudo de España*, Madrid 2004, s. 211f – *Woodward's A Treatise on Heraldry British and Foreign with English and French Glossaries*, Newton Abbot Devon 1969, s. 643 – Rodney Dennis: *The Heraldic Imagination*, Fakenham 1975, s. 193, 195.
[76] Michel Pastoureau: *L'Art héraldique au Moyen Âge*, Paris 2009, s. 215.
[77] Per Hougaard: Den danske elefant. Dens baggrund, betydning og brug, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 43, okt. 1981, s. 168ff.
[78] Se kapitel 11, s. ¤¤, og kapitel 10, note ¤¤.
[79] Se kapitel 8, s. ¤¤.
[80] Jfr. Nils G. Bartholdy (udg.): *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*, København 2007, s. 24f, og Nils Bock: *Die Herolde im römisch-deutschen Reich. Studie zur adligen Kommunikation im späten Mittelalter*, Ostfildern 2015, især afsnit B. Heroldsamt. Ursprung, Ausbildung, Institutionalisierung, s. 115ff.
[81] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[82] I afsnittet "Wappen-Streitigkeiten" i Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, nævnes adskillige eksempler på brugen af prætentionsvåbener, s. 427ff, og det samme er tilfældet i afsnittet "Anspruchswappen" i Arnold Rabbow: *dtv-Lexikon politischer Symbole*, München 1970, s. 28ff.

1. Valdemarernes våben

Præheraldik

I middelalderen, men også senere ville fantasifulde heraldiske teoretikere på baggrund af det etablerede heraldiske system trække udviklingslinier tilbage til bibelsk tid og til store hærførere som Alexander den Store og Cæsar og til den legendariske kong Arthur. Senere har man med større realitetssans haft blik for præheraldiske fænomener som f. eks. skjoldene på Bayeux-tapetet broderet ca. 1067-1077. Ældre emblematiske figurer blev til en vis grad videreført i den egentlige heraldik.

For Nordens vedkommende er det naturligt at rette opmærksomheden mod ravnebanneret. Det og ravnetemaet omtales i tekster fra 800-1200-tallet og forbindes med kongers og jarlers vikingetogter fra Danmark og Norge.[1] Men ravnen levede ikke videre i heraldisk skikkelse som vedvarende signal for nordiske herskerslægter. Odins fugl måtte vige for kristenhedens symbolsprog.

En direkte forbindelse mellem vikingetidens ornamentik og valdemarstidens heraldiske kendetegn er der næppe tale om. På den ene af Jellingestenens sider fra senest 987 ses et stort dyr omslynget af en slange. Forskningen har været tilbageholdende med at artsbestemme dyret. Det er blevet beskrevet som et løvelignende dyr i kamp med en slange.[2] På en anden af Jellingestenens sider er den sejrende Kristus gengivet, og runeindskriften taler klart om, at Harald Blåtand gjorde danerne kristne. En løve kan symbolisere Kristus, der ifølge Johannes' Åbenbaring 5,5 er den sejrende løve af Juda stamme. Opfattet som en triumferende løve er den på Jellingestenen blevet forbundet med både kongemagten og kristendommen,[3] og den slangeomkransede løve er forsøgt tolket som et emblematisk herskersymbol eller heraldisk tegn af samme art som f. eks. den tyske ørn, hvis oprindelse går langt tilbage i tiden før heraldikkens opståen.[4] Hvis dyret på Jellingestenen skal opfattes som en løve, er det i den givne sammenhæng nærliggende først og fremmest at tolke den som et sindbillede på Kristus som hedenskabets besejrer og ikke som en forudsætning for løverne i Valdemarernes våbenskjold.

Løvevåbenet

1. *Knud VIs majestætssegl, bagside. Fotografi, som har været ejet af Anders Thiset. Skænket til Rigsarkivet 1971. Formentlig det ældste eksisterende fotografi af seglet og rimeligvis taget, mens dette var udlånt til Rigsarkivet for at blive tegnet til "Danske Kongers Sigiller samt … 1085-1559", København 1917.*

Den ældste kendte gengivelse af det danske våben ses på bagsiden af Knud VIs majestætssegl under et brev, der mangler datering, men henføres til ca. 1194.[5] I brevet afgør kongen en strid mellem fyrst Jaromar af Rügen og hertuginde Anastasia af Pommern om, til hvilke borge bestemte landområder hører, og hvilke områder Jaromar har som len af kongen. Knud VI optræder således som lensherre. Biskop Peder Sunesen nævnes som medvirkende i sin egenskab af biskop af Roskilde, hvilket han blev i 1192, og brevet kan derfor ikke være udstedt tidligere end dette år. Kongen benævnes "Danorum Sclauorumque rex", de Danskes og Venders konge. Det tidligst kendte datérbare eksempel på brugen af denne dobbelte titel er i et brev af 22. januar 1193. Da Jaromar allerede i 1193 delvis disponerede over det omstridte gods, anser udgiverne af Diplomatarium Danicum, at Knud VIs brev om, hvor landområderne hører til, muligvis skal dateres

til 1194. De bevarede rester af omskriften på seglets bagside, "… Q REX", viser, at titlen "Danorum Sclauorumque rex" var graveret i seglstampen. Titlen "de Venders konge" stammer fra tiden efter Valdemar Is sejr over venderne i 1168.

Majestætsseglet er kun bevaret i det omtalte aftryk, der findes i Landeshauptarchiv Schwerin.[6] Den seglstampe, hvormed aftrykket er præget, er næppe blevet fremstillet specielt til brug ved beseglingen af brevet fra ca. 1194, men må rimeligvis anses for at være ældre. Er det tilfældet, må også våbenet som sådant være ældre end brevet. Seglaftrykket dokumenterer blot våbenets første kendte forekomst. Det er usandsynligt, at majestætsseglet, hvis tilhørende brev tidligere har været dateret til ca. 1190,[7] kun skulle være brugt denne ene gang.

2. *Kongeskikkelsen og en af løverne i Knud VIs segl. Stregtegning i Henry Petersens seglnotater, Rigsarkivet. Stammer formentlig fra 1879.*

3. *a og b. Knud VIs majestætssegl, for- og bagside. Tegnet af Magnus Petersen. Første gang publiceret af Henry Petersen i "Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie", 1882. Enkelthederne er i det væsentlige rigtigt opfattet.*

4. *Knud VIs majestætssegl, for- og bagside. Tegnet af Karl Jensen og publiceret af Anders Thiset i "Danske Kongers Sigiller samt … 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 5a-b). Detaljerne er meget præcist gengivet.*

I skjoldet ses tre springende løver med tydelige manker, og der kan ikke være tvivl om, at deres hoveder vender en face. Ifølge den heraldiske terminologi må de derfor betegnes som leoparder.[8] Den fagheraldiske skelnen mellem løven, der gengives med hovedet i profil, og leoparden, hvis hoved vender en face, er yngre end 1100-tallet, og forskellen spiller reelt ingen rolle for bedømmelsen af de danske løvers art. I en bekræftelse fra 1388 beskrives Erik VI Menveds våben i hans segl under et brev af 3. marts 1295 som tre kronede leoparder.[9] Løverne er omgivet af små hjerte- eller bladlignende figurer.

Våbenets farver – løverne blå, småfigurerne røde, baggrunden guld – kan med sikkerhed dokumenteres fra ca. 1285. Ligesom den norske konges og den svenske konges våbener samt en lang række andre kongers våbener er den danske konges våben gengivet på folio 35r i den franske våbenbog Armorial Wijnbergen, hvis afsnit med kongevåbener må dateres til ca. 1285, idet løven i det norske våben holder den økse, som kort forinden var blevet tilføjet i våbenet.[10] Der er ingen grund til at tro, at det danske kongevåben havde andre farver i valdemarstiden. Tidligere regnede man med, at det danske våben, som – dog uden småfigurerne – er gengivet i farver i Berliner-versionen af Den sachsiske Verdenskrønike, kunne dateres til slutningen af 1200-tallet.[11] Berliner-versionen dateres imidlertid nu til 1. fjerdedel af 1300-tallet.[12]

5. *Slaget ved Bornhøved 1227 på folio 123 verso i Berliner-versionen af Den sachsiske Verdenskrønike. Til venstre ses Schwerins våben på to skjolde (tværdelt af guld og rødt, der er blevet brunt) og Lübecks våbenmærke i en lansefane (tværdelt af sølv og rødt). Til højre ses det danske våben på et skjold (tre blå løver i guld) og i en lansefane (meget utydeligt). 1. fjerdedel af 1300-tallet, Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Ms.germ.fol.129. Foto: Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz.*

Teorier om valget af figurer

I sit topografiske værk fra 1594 hævdede Jon Kolding, at der for Danmarks og Nordens konge af det tredobbelte bæltehav, der ad tre veje skiller Jylland fra Fyn, Fyn fra Sjælland og Sjælland fra Skåne, er opstået et berømmeligt våben, nemlig de tre blå løver.[13] I 1624 gentog præsten Niels Heldvad, at de tre løver symboliserede Øresund, Storebælt og Lillebælt,[14] og denne udlægning citerede øverstesekretær Erik Krag i Danske Kancelli i nogle optegnelser fra midten af samme århundrede.[15] Løvernes blå farve var formentlig medvirkende til, at man forbandt de tre løver med de tre hovedsunde. A. D. Jørgensen så i denne udlægning en bekræftelse på sin opfattelse, at småfigurerne omkring løverne var søblade (åkandeblade).[16] Anders Thiset tog afstand fra hans teori og bemærkede, at åkander ikke vokser i Øresund og bælterne. Han mente, at det sikkert var mere end en blot tilfældighed, at Danmark og England samtidig antog tre løver som våbenmærke, men uddybede ikke denne tanke. Thiset var tillige opmærksom på, at løver dominerede i de nordvesteuropæiske staters våbener, og at der overvejende var ørne i statsvåbenerne i de østlige dele af Europa.[17] Dette foranledigede dog hverken Thiset eller Poul Bredo Grandjean til at drage nogen videregående konklusion med hensyn til motiveringen for at antage løvefiguren i Danmark. At forklaringen ikke kunne være, at de tre blå løver skulle symbolisere rigets tre hovedsunde, stod dem dog klart.[18]

I midten af 1100-tallet var der tre kongsemner i Danmark: Sven Grathe, søn af kong Erik Emune, og Valdemar (I), søn af hertug Knud Lavard, og begge sønnesønner af kong Erik Ejegod, samt Knud Magnussen, sønnesøn af kong Niels. I 1157 enedes danske stormænd om en tredeling af riget. Sven skulle regere i Skåne, Valdemar i Jylland og Knud på Sjælland. Under et følgende møde i Roskilde, hvor de tre samkonger skulle stadfæste forliget, lod Sven sine mænd overfalde de to medkonger. Knud blev dræbt, og Valdemar undslap såret, men besejrede senere Sven på Grathe Hede, og Sven omkom. Derefter blev Valdemar anerkendt som enekonge over hele Danmark. Sven Grathe efterlod sig ikke mandligt afkom. Men det gjorde Knud. Hans søn Valdemar, biskop i Slesvig, stræbte i 1192 efter kongemagten, men blev besejret og sat i fængsel på Søborg, hvor han sad som fange til 1206. Han døde i 1236. Teoretisk kunne de *tre* løver i det danske kongevåben være valgt for at markere, at Valdemarernes kongelige linie herskede over alle tre dele af Danmark.

Inden for visse regioner i de dele af Europa, hvor feudalvæsenet prægede udviklingen, kan der ofte konstateres en påfaldende lighed mellem nogle af de førte våbener i forhold til fyrstens eller storvasallens våben. I begyndelsen forekom det ligefrem, at vasaller anvendte samme våben som lensherren. Man træffer også våbengrupper, hvor det enkelte våben er en brisure, d. v. s. en figur- eller farvemæssig afledning, af lensherrens våben. Våbeners indbyrdes lighed kan således være udtryk for et formelt afhængighedsforhold mellem en lensherre og hans vasal. Men der kan også være andre grunde til, at våbener ligner hinanden.

6. *Hertug Henrik af Schwabens ryttersegl med tre stauferløver på skjoldet og i lansefanen, 1220. Efter O. Posse: „Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige … I“, Dresden 1909.*

Ligheden mellem de tre danske blå løver i guld felt og staufernes tre sorte løver ligeledes i guld forekom Sven Tito Achen så påfaldende, at han mente at kunne udlede oprindelsen til det danske våben af staufervåbenet.[19] De tre stauferløver forekommer tydeligt i 1220 i rytterseglet for hertug Henrik af Schwaben, den senere tyske konge Henrik.[20] Achen hældede til den anskuelse, at Knud VIs far Valdemar I havde antaget eller havde været nødt til at antage et briseret staufervåben, da han i 1162 havde anerkendt stauferkejseren Frederik Barbarossas lenshøjhed over Danmark.[21] Løver i et antal af tre kan dog næppe stamme fra et staufisk våben. Frederik Barbarossas søn hertug Frederik V af Schwaben er fra 1181 gengivet i et ryttersegl med én oprejst løve i skjoldet. Efter hans død i 1191 førte også broderen Konrad som schwabisk hertug én løve. Til broderen Filip, der i 1196 efterfulgte Konrad som hertug af Schwaben, henføres et ryttersegl, der indeholder det tidligst

kendte eksempel på tre staufiske løver.[22] Men tre løver i det danske kongevåben var allerede da en kendsgerning.

Det må anses for sandsynligt, at Valdemar I har ført våben, og et sådant oprindeligt våben kunne teoretisk have bestået af kun én løve og for så vidt have været en brisure af én staufisk løve. At det danske våbenmærke skulle være staufisk, må dog anses for udelukket alene af den grund, at den danske konge ikke var blevet "forlenet" med Danmark af en staufer som schwabisk hertug, men i vedkommendes egenskab af kejser. Kejseren var ikke selv hertug af Schwaben i den periode, da det staufiske løvevåben må være dannet. Hvis "lensforholdet" skulle have givet sig heraldisk udslag, ville man have forventet en ørn som dansk skjoldmærke, ligesom det var tilfældet adskillige andre steder, hvor kejseren var lensherre. Niels Skyum-Nielsen mente, at de danske løver kunne være kommet til Danmark fra stauferne, men var udtryk for, at det danske kongedømme var sideordnet, ikke underordnet kejserdømmet.[23]

Ingen staufer har som kejser gjort heraldisk eller sfragistisk brug af de staufiske løver. De blev principielt ved med at være forbundet med de schwabiske hertuger.[24] Dette stemmer også godt overens med Frederik Barbarossas målbevidste forsøg på at skabe en magtbasis for det staufiske hus i hertugdømmet Schwaben adskilt fra kejserværdigheden og uafhængig af den dermed sammenhængende valgprocedure.[25] Således kunne netop løvefiguren ved at betegne det schwabiske hertugdømme og det staufiske dynasti betone dets uafhængighed i forhold til Det Hellige Romerske Rige, hvis mærke stedse var en ørn. Stauferne kom først i reel besiddelse af Schwaben, da welferen Welf VI, der førte en løve i sit skjold, døde i 1191, og ændringen af den oprindelige ene løve til tre løver for Schwaben skal måske ses i lyset heraf.

Sven Tito Achen forestillede sig også, at det engelske kongevåben med tre guld løver i rødt felt kunne være af staufisk oprindelse, fordi våbenet først kom i brug i denne skikkelse efter, at Rikard Løvehjerte i 1194 var blevet løskøbt af fangenskabet hos kejseren og som følge heraf havde måttet hylde kejseren som Englands lensherre.[26] Af den allerede nævnte grund – at forleningen blev foretaget af kejseren, ikke af den schwabiske hertug – er det vanskeligt at opfatte Englands våben som en brisure af staufervåbenet. Efter sin tilbagevenden gennemførte Rikard en ceremoni, hvor han bar kongekronen.[27] Med denne anden "kroning" erklærede han også den ed, han havde aflagt til kejseren, for ugyldig.[28] Rikard Løvehjerte havde behov for at distancere sig fra stauferne. Derfor er det urimeligt at jævnføre de tre engelske løver med de staufiske.

Adrian Ailes har på overbevisende måde redegjort for løvefiguren som heraldisk udtryk for den engelske kongeslægt. Gotfred Plantagenet greve af Anjou, der var gift med Mathilde, datter af den engelske konge Henrik I og enke efter kejser Henrik V, er på en gravplade fra ca. 1151 gengivet med et skjold med seks oprejste guld løver i blåt. Gotfred og Mathilde var forældre til den engelske konge Henrik II (1154-89). Noget segl med dennes våben kendes ikke, men han må have ført et løvevåben. Det kan have været hans fædrene våben. Men da han tidligt gjorde krav på sin mødrene arv, England og Normandiet, førte han muligvis, ligesom sin bror William FitzEmpress, én oprejst løve, der antages at have været brugt af Henrik I. Mest sandsynligt er det dog, at Henrik II førte to gående løver. Det gjorde med sikkerhed hans søn Johan (uden Land) og en række andre mænd med tætte relationer til Henrik II og heriblandt hans datter Mathildes og hertug Henrik Løves søn Henrik, senere pfalzgreve ved Rhinen og hertug af Braunschweig, der sammen med sine brødre var vokset op i England.[29] Forinden, i 1196, brugte han dog en ørn som pfalzgreve og kejserlig vasal.[30] Ligesom andre skiftede han på et tidspunkt fra ørn til løve(r). Rikard Løvehjerte (1189-99) anvendte 1189-98 et majestætssegl, hvor han troner som konge på forsiden og på bagsiden er gengivet til hest som hertug af Normandiet og Aquitanien og greve af Anjou.[31] På skjoldet ses én oprejst løve. Det har været diskuteret, om man kunne forestille sig, at der på den del af skjoldet, der ikke kan ses, var endnu en oprejst løve vendt mod den synlige løve.[32] Adrian Ailes har påvist, at det ikke kan have været tilfældet, da den synlige løve alene er trukket frem på skjoldet for at kunne ses i sin helhed i

lighed med, hvad der forekommer på andre samtidige rytterfremstillinger, hvor det fra andre kilder kan dokumenteres, at den pågældende kun førte én løve.[33] 1198-99 brugte Rikard Løvehjerte et majestætssegl magen til det første med den forskel, at der på skjoldet ses tre gående løver.[34] Grunden til forandringen fra én løve til tre var formodentlig et behov for visuelt at overgå broderen Johan, der ligesom andre af Rikards modstandere havde to løver i deres våbener. Dertil kommer, at Rikard for at understrege sin ret til England kan have ønsket at føre et våben, der lignede det våben med to løver, hans far Henrik II formentlig havde haft. Da hans bror Johan imidlertid allerede førte to løver, måtte han tilføje en tredie løve.[35] Da Johan i 1199 efterfulgte Rikard som konge, videreførte han våbenet med tre løver, som fra da af var Englands definitive våbenmærke.

Arnold Rabbow har gjort sig til talsmand for teorien om, at de tre engelske løver skulle være en brisure af staufernes tre schwabiske løver. Han anser det ikke for udelukket, at man brugte staufernes familieprægede løvevåben som udtryk for lensforholdet i stedet for den kejserlige ørn.[36] Dette må dog betvivles.

At der skulle bestå en sammenhæng mellem de tre engelske løver og de tre danske løver er usandsynligt. Det kan fastslås, at den danske konges brug af tre løver må være ældre end de tre engelske løver.

Udviklingen i den engelske kongeslægt fra formentlig én løve til to og tre løver i løbet af 1100-tallet og staufernes brug af først én løve og siden tre løver viser, at i heraldikkens tilblivelsesperiode var det især figurens art – i dette tilfælde løven som figur med den symbolik, man nu måtte forbinde med løver – der havde betydning. Med tiden lagde man sig fast på et bestemt antal, en bestemt position i skjoldet og, om et dyrs hoved vendte en face eller sås i profil. Våbenerne fik derved en konstant karakter. De blev efterhånden betragtet som arvelige og kunne snart identificeres med bestemte landområder. Disse vilkår kom også til at gælde de danske kongers brug af heraldik.

Ved benyttelsen af Knud VIs majestætssegl som heraldisk kilde lod Sven Tito Achen forsiden med herskersymboler ude af betragtning. I heraldikkens første tid, da våbenskjoldenes indhold endnu var meget fleksibelt, kan heraldiske motiver imidlertid ikke tolkes isoleret fra de øvrige sfragistiske elementer.

Thomas Riis har med rette fremhævet, at den tronende kronede kongeskikkelse i Knud VIs majestætssegl forestiller en suveræn hersker.[37] Seglets heraldiske bagside kan følgelig ikke udtrykke en form for feudal afhængighed. Med citater fra Ordsprogenes Bog i Det gamle Testamente forklarer Riis løverne som symboler på kongelig magt og som udtryk for, at modstand mod denne magt betragtes som synd. Med særligt henblik på kombinationen af løver og småfigurer opfattet som hjerter vil Riis drage en parallel til våbenet på de to guldbuller, der brugtes af de ungarske konger Emmerich og Andreas II, hvis far Bela III var fætter til Valdemar I af Danmark.[38] Sammenligningen forekommer noget hårtrukken og er ikke holdbar. Det ældste af de ungarske segl kendes først fra året 1202, og de små figurer mellem de parvis stillede løver er ikke hjerter, men små skjolde af samme form som det våbenskjold, hvori de sidder.[39] Det må anses for urealistisk i denne henseende at regne med inspiration fra Ungarn.

Ifølge Isidor af Sevilla var løven dyrenes konge og alene af den grund velegnet som våbenmærke for fyrster.[40] I middelalderen forbandt man løven med kraft, styrke, mod, frygtindgydende magt, dristighed og stolthed og andre ædle egenskaber.[41] I "Physiologus", en kompilation fra oldkirkens dage, hvor middelalderen hentede sin opfattelse af dyrenes symbolske og allegoriske "natur", var løven et Kristus-symbol.[42] Det er muligt, at den i datiden almindeligt antagne symbolik har motiveret Valdemarerne til at antage løver som våbenmærke. Men valget af dem kan også sættes ind i en meningsfuld politisk sammenhæng.

Løvefiguren i datidens fyrstelige heraldik

I et ”Sachsenspiegel”-håndskrift fra omkr. 1240 om den tyske lensret er de forskellige stænder, ”Heerschilde”, anskueliggjort ved hjælp af skjolde.[43] Det med en ørn står for kongen, mens skjoldet med en løve repræsenterer de verdslige fyrster. I datiden var det umiddelbart forståeligt at tilkendegive de to sociale kategorier ved at afbilde hhv. en ørn og en løve.

Ifølge Isidor af Sevilla var ørnens skarpe syn en af dens vigtige egenskaber, og spekulative teologer forbandt ørnen med kristen symbolik. Den stolte fugl ansås for at være fuglenes konge.[44] Ørnen var i antikken forbundet med himmelguden Jupiter, var felttegn for de romerske legioner og blev derfor et naturligt symbol for kejserdømmet. De romerske kejseres ørnescepter genfindes i de middelalderlige efterfølgeres herskersymboler. Karl den Store menes at have sat en romersk ørn på sin borg i Aachen.[45] Frederik Barbarossa førte ørnen som skjoldfigur, hvilket fremgår af en mønt præget efter 1172.[46] Våbenets farver, sort ørn i guld, er tidligst dokumenteret i et freskomaleri fra 1209/15 i domkirken i Braunschweig.[47] De fleste rigsfyrster brugte i begyndelsen kejserens ørn som en art embedsvåben,[48] men det ændrede sig for nogles vedkommende, da flere af dem efterhånden i højere grad opfattede sig som territorialherrer end som kejserens vasaller. Kejsertilhængere i Italien, ghibellinerne, satte en ørn øverst i skjoldet, i skjoldhovedet (”capo dell’impero”), som udtryk for deres loyalitet. Modpartiet, guelferne, brugte Anjous liljer som kendetegn (”capo d’Angió”). Men som tegn på afstandtagen brugte italienske kejsermodstandere også den såkaldte ”aquila rivolta”, en ørn, der vender hovedet den anden vej – mod sinister (heraldisk venstre). Et tidligt eksempel herpå er fra 1173.[49]

7. *a og b. Hyppigheden af hhv. løve og ørn i middelalderlige våbener i en række europæiske områder. Efter Michel Pastoureau: L’héraldique nouvelle, i: « Pour la science », nr. 1, november 1977.*

For den heraldiske ørns og den heraldiske løves udbredelse i middelalderen gælder det, at de optræder koncentreret i bestemte områder. Hvor der er forholdsvis mange våbener med en ørn, er der få løvevåbener og omvendt. Ørnen dominerer i Savoyen, Norditalien, Østrig, Bayern, Franken, Brandenburg, Polen og Preussen. Løven er særlig udbredt i Nederlandene, Sydengland, Vest- og Nordfrankrig, det sydvestlige Tyskland, Bøhmen og Skandinavien. Michel Pastoureau har foretaget statistiske beregninger af frekvensen på grundlag af ca. 2.500 våbener fra 1100-1400-tallet og fastslår, at ørnen bruges af den tyske kejser og hans tilhængere, mens løven føres af kejserens modstandere.[50] I datidens Europa forekom ørnen således hyppigt de steder, hvor kejserens magt og indflydelse var forholdsvis stærk, mens løverne prægede de traditionelt antikejserlige områder.[51] Forklaringen på de danske løvers oprindelse og betydning må søges i lyset af denne kendsgerning.

Ørn og løve var udtryk for modsætninger. I hvor høj grad man i datiden var sig dette bevidst, fremgår af illustrationerne i det håndskrift fra årene mellem 1210 og 1220, der indeholder Heinrich von Veldekes ”Eneide”. Hans Horstmann har på baggrund af digtets tilblivelseshistorie påvist, at illustrationernes aktualiserede heraldik anskueliggør Herman af Thüringens skiftende politiske ståsted.[52] Oprindelig stod han på kejserens side. Dette kom heraldisk til udtryk i en mønt, der viser ham som pfalzgreve af Sachsen, altså som kejserens vasal, og derfor med et skjold med en ørn i.[53] Denne tilstand illustreres i ”Eneide”-håndskriftet på et billede, hvor Æneas får overrakt et skjold med ørne, som er stribede svarende til striber i Thüringens våben. Æneas bærer derimod ved sin hjemkomst et skjold med en løve, hvilket stemmer overens med, at Herman senere i sin egenskab af landgreve af Thüringen opfattede sig som kejserens modstander og derfor i stedet førte en løve. Det fremgår særlig tydeligt af hans ryttersegl, der kendes fra 1211-16.[54] Konflikten mellem kejser og landsfyrster symboliseret ved ørn og løve anskueliggøres også på meget håndgribelig måde i ”Eneide”-håndskriftet: Æneas med løveskjold rammer med sit sværd Mezentius’ hjelm, bag hvilket der ses et ørnebanner. Et andet talende heraldisk eksempel på modsætningen ørn-løve ses på et

freskomaleri fra 1317 i Palazzo Comunale i San Gimignano: i et skjold ses en (guelfisk) løve, der sønderriver en (kejserlig) ørn; det turde være et våben for denne bystats guelfiske parti. Den traditionelt ghibellinske bystat Pisa havde et segl, hvor det modsatte ses: en kejserlig ørn griber fat i en guelfisk løve.[55]

Jonkheer M. A. Beelaerts van Blokland er af den opfattelse, at løven i skjoldet på grev Filip af Flanderns segl, der kendes fra 1161, efter welfisk mønster er et udslag af dennes opposition mod Frederik Barbarossa i striden om valget af pave Alexander III. På samme måde ser han i hertug Henrik I af Brabants løve fra kort efter 1190 og i grev Didrik af Hollands løve, der kendes fra 1198, et udtryk for de pågældendes modstand mod stauferne efter kejserens død i 1190 og hans loyale kansler ærkebiskoppen af Kölns død året efter. Fra 1200-tallet anfører han to eksempler på ændringer af våbener, der tydeligt markerer to slægter som tilhængere af pave Innocens IV imod stauferkejseren Frederik II.[56] Grev Gerhard af Geldern og Zutphen fører 1227 et våben med, hvad der sandsynligvis er tre femblade. Gijsbert van Bronkhorst bruger 1241 et våben med heroldsfiguren modsatte tinder. Begge våbener er heraldik i renkultur. De to våbenførendes sønner grev Otto af Geldern og Zutphen og Willem van Bronkhorst fører imidlertid hhv. 1250 og 1286 en løve.[57]

Roger Harmignies lægger vægt på en kristologisk tolkning af Flanderns løve, men ser samtidig en mulighed for at opfatte den som udtryk for en antikejserlig holdning.[58] Helten hr. Yvain i romanen "Løveridderen" ("Le chevalier au lion") skrevet ca. 1175 af Crestien de Troyes bliver til løveridderen efter forinden at have dræbt en drabelig modstander og have reddet en løve fra en drage.[59] Det kan vel ikke udelukkes, at visse allegoriske træk er indeholdt i romanen. Harmignies mener, at "Løveridderen" er skrevet på bestilling af grev Filip, der blev mæcen for Crestien de Troyes.[60] I billedlige gengivelser fører hr. Yvain en løve i sit skjold.[61] Romanen, der var skrevet på oldfransk, blev gendigtet i midten af 1200-tallet på norsk og må på dette tidspunkt også have været kendt i Danmark. En svensk gendigtning dateres til 1303,[62] og fra middelalderens slutning kendes en dansk version.

Jean-Bernard de Vaivre har redegjort for, hvorledes våbenet for grevskabet Burgund blev ændret i løbet af 1200-tallet. I begyndelsen førte pfalzgreverne af Burgund en ørn i overensstemmelse med vasalforholdet til den tyske kejser og deres nedstamning fra Frederik Barbarossa. Men pfalzgrev Otto IV ombyttede ørnen med en kronet guld løve i et med guld billetter bestrøet blåt skjold. Dette løvevåben kan dokumenteres fra 1278. Våbenændringen afspejler, at Otto IV havde distanceret sig fra Det Hellige Romerske Rige og i stedet forsøgte en tilnærmelse til Frankrig, hvis våbenfarver blåt og guld ses i det nye burgundiske våben.[63]

Som pfalzgrever og dermed som kejserlige vasaller i Bayern førte wittelsbacherne en ørn. Det kan dokumenteres fra 1179.[64] Da sachserhertugen Henrik Løve, hvis brug af løvefiguren uden tvivl kan regnes for toneangivende i datiden, efter 1179 havde måttet afstå hertugdømmet Bayern til wittelsbacheren Otto I, lod denne slå en mønt, hvis bagside forestiller en løve, der jages bort af en jæger.[65] Som hertug af Bayern førte Ludvig I endnu ørnen indtil ca. 1214, og en ørn blev samtidig præget i de hertugelige mønter. Kejser Frederik II forlenede i 1214 Ludvig I og dennes søn Otto II med pfalzgrevskabet ved Rhinen, som welferne hidtil havde haft. Som pfalzgreve dér førte Otto II fra 1229 en løve, og som hertug af Bayern fra 1231 videreførte han løven. Da wittelsbacherne senere ved arv kom i besiddelse af greverne af Bogens territorium, antog de grevernes våbenmærke, de karakteristiske blå og sølv ruder, der blev Bayerns heraldiske kendetegn, men ofte i kombination med løven for Rhinpfalz.[66] Den kejserlige ørn var definitivt ude for Bayerns vedkommende.

Frederik Barbarossa havde i 1158 gjort Bøhmen til et kongerige. Fra anden halvdel af 1100-tallet førte de bøhmiske konger en ørn bestrøet med flammer. Den blev især forbundet med Bøhmens nationalhelgen St. Wenzel, men må formentlig være et udslag af forholdet til kejseren. Ottokar II, der som ung lod sig udråbe til konge i 1248, mens hans far endnu levede, førte en løve med tvedelt

hale. Valget af en løve kan sikkert forklares på baggrund af konflikten med faderen. Hjelmtegnet var en ørnevinge bestrøet med lindeblade. Da Ottokar i 1253 reelt havde efterfulgt faderen som konge, blev dette løvevåben Bøhmens definitive våben, men den "brændende" ørn brugtes fortsat som våben for "Gammel-Bøhmen".[67]

Enkelte territorialfyrster skiftede ørnen ud med andre våbenmærker end en løve.

Fra midten af 1100-tallet førte babenbergerne som rigsumiddelbare hertuger af Østrig en ørn i skjoldet. Da den sidste af slægten, hertug Frederik II, tiltrådte i 1230, antog han i stedet det våben, som derefter vedblev at være Østrigs: en sølv bjælke i rødt. Grunden til valget af det kendes ikke, men den var formentlig, at den østrigske hertug som følge af den stærkere territoriale position ligesom andre landsfyrster nu foretrak at føre et våben, der ikke mindede om Det Hellige Romerske Rige for på denne måde at signalere mindre afhængighed af kejsermagten.[68] I 1300-tallet konstruerede man et våben med fem små ørne, der blev betegnet som våben for "Gammel-Østrig", skønt det var yngre end våbenet med bjælken.

Biskopperne af Viviers på den højre bred af Rhône måtte som følge af en overenskomst med den franske konge i 1305 opgive at føre den ørn, der hidtil havde kendetegnet deres vasalforhold til kejseren, og i stedet forpligte sig til at bruge den franske konges liljer. I bispeseglene indtil 1305 ses den tyske ørn, men derefter liljerne som udtryk for, at det var lykkedes Filip den Smukke af Frankrig at gennemtvinge en ændring af overhøjheden over Viviers-bispens territorium.[69]

Henrik Løve

Welferen Henrik Løve må anses for at være ophavsmand til den politiske løvesymbolik. Han, hans far og farfar kaldes hyppigt "løve" i samtidige kilder, og selv har han ofte benævnt sig "Leo" på sine mønter – "DVX HEINRICVS LEO".[70] Navnet Welf ("welp") betyder et ungt rovdyr og blev forbundet med ulvens eller hundens unger. Men allerede omkring 1100 blev Welf også opfattet som betegnelse for en løveunge.[71]

Løven var mærke og udtryk for welferslægten. Den forekommer 1152 i et ryttersegl brugt af Henrik Løves farbror hertug Welf VI og var længe anset for at være den ældste med sikkerhed kendte forekomst af welferløven.[72] Nu er det imidlertid fastslået, at Henrik Løve i et ryttersegl brugt 1144 også fører en løve i skjoldet. Det er ligeledes tilfældet i et andet af hans ryttersegl brugt ti år senere. At der er tale om en løve i skjoldet, bekræftes af et stik fra 1700-tallet.[73]

Med tiden optrådte Henrik Løve mere og mere selvstændigt over for sin lensherre Frederik Barbarossa, især efter 1176, hvad angår kejserens Italienspolitik. I det nordtyske område opnåede Henrik Løve en faktisk position som en anden konge. Gennem hans person havde hertugdømmet Sachsen som landsfyrsteligt område fået en så markant status, at Henrik kunne give den symbolsk udtryk i form af et monument. Ca. 1166 lod han en vældig bronzeløve opstille foran sin borg Dankwarderode i Braunschweig. Den kapitolinske ulvinde i Rom kan have været forbillede for Braunschweig-løven.[74] Henriks trang til selvhævdelse kom desuden til udtryk i bronzeløvens omgivelser. Borgen, som den stod foran, var bygget med kejserhuset i Goslar som mønster, altså som kongelig residens for welferfyrsten, og borgens forbindelse med domkirken peger hen mod Karl den Stores residens i Aachen.[75]

8. *Henrik Løves segl fra perioden efter frakendelsen af Sachsen og Bayern. Aftryk fra 1194 i Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover. Foto: Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover.*

Efter frakendelsen af hertugdømmerne Sachsen og Bayern i 1179 førte Henrik Løve den stolte løve videre som fritstående figur i sit segl.[76] Løven var da allerede for længst blevet identificeret med en mægtig fyrste, der vovede at sætte sig op imod kejseren.

Majestætssegl med herskersymboler

Spørgsmålet er nu, om det danske majestætssegl/tronsegl med våbenet med de tre løver på meningsfuld måde kan sættes ind i denne sammenhæng. En fortolkning må tage hensyn både til seglets forside og dets bagside, der må ses under såvel en typologisk som en politisk vinkel. Majestætsseglet med gengivelsen af den tronende hersker prætenderer at være et tegn på suverænitet og dermed udtryk for en herskermagt, der udledes umiddelbart fra Gud. Danske konger havde siden 1000-tallets slutning anvendt tronsegl efter udenlandske forbilleder.[77]

9. *Frederik Barbarossas majestætssegl brugt i den periode, han var kejser. Seglet har ikke noget præg på bagsiden. Efter O. Posse: "Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige … I", Dresden 1909.*

Kejser Frederik Barbarossa var siden 1150'erne blevet gengivet i et majestætssegl siddende på et tronsæde med stolper og ryglæn og med lukket krone, scepter og rigsæble.[78] Knud VI af Danmark fremtræder på præcis samme måde i sit majestætssegl. Man skal lægge mærke til bøjlekronen, til kappen, som på kejserlig vis er holdt sammen på højre skulder (chlamys), til kappens snit, til folderne i dragten, til armenes stilling og til tronstolens udformning. Alt svarer nøje til, hvad der ses i stauferkejserens segl. Kongeskikkelsen på et kalkmaleri fra beg. af 1200-tallet i Stehag kirke i Skåne, der formentlig forestiller Knud VI, bærer også chlamys, lukket krone, scepter og rigsæble.[79]

Frederik Barbarossas krone er forsynet med pendilier. Dette nedhængende tilbehør var en videreudvikling af de sløjfer, der hørte til de klassiske kejserdiademer. Kroner med pendilier ses også i et illumineret håndskrift fra 1190'ernes midte med krøniken om kejser Henrik VIs Siciliens-felttog, f. eks. i en scene, hvor Frederik Barbarossa er gengivet med sine sønner, den tyske konge Henrik VI og hertug Frederik af Schwaben.[80] I welferkrøniken findes en lignende gengivelse fra ca. 1185.[81] I dette tilfælde har kronerne ingen pendilier, men de adskiller sig alligevel tydeligt fra hverandre. Differentierede kroner var åbenbart allerede dengang et kendt fænomen. De kroner, der svarer til den højeste rang, er lukket med bøjler, hvis de da ikke skal opfattes som en kombination af en åben kronering og en mitra som et udtryk for kejser- og kongemagtens sakrale karakter. Lukkede kroner af samme art har de hellige tre konger på alteret i Klosterneuburg, der er malet af Nicolas af Verdun ca. 1180.

Det må være rimeligt at jævnføre disse samtidige gengivelser af kroner med den kronetype, der ses i det danske kongesegl. I Barbarossas tronsegl var pendilierne gengivet som infulae. De runde gevækster under den danske konges kronering kunne tænkes at være hårlokker. Det er dog også muligt at opfatte dem som korte pendilier. Bøjlekrone med pendilier forekommer regelmæssigt på danske kongers mønter allerede fra 1000-tallet og frem til valdemarstiden.[82] I kejser Konrad IIs ganske vist mere end 100 år ældre tronsegl (1031) er buklerne uden tvivl en art pendilier.[83] Men også i 1100-tallet forekommer sådanne bukkelagtige pendilier, således på en af kejser Henrik VIs mønter, der dateres til årene 1190-97 – altså netop det tidspunkt, hvor det danske kongesegl blev anvendt. Henrik VI er ellers også fremstillet med infulae-agtige pendilier i sine tronsegl før 1185 og i 1191,[84] som ikke alene svarer helt til hans fars, Barbarossas, men måske var det danske segls umiddelbare forbillede. Typologisk stemmer det danske tronsegl, hvad herskersymbolerne angår, fuldkommen overens med stauferkejsernes.

10. Frederik Barbarossas søn Henrik VIs majestætssegl, 1185. Afstøbning i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Ronny Andersen.

Den tydelige lighed mellem det danske kongesegl og kejserens er ingen tilfældig følge af en modebetonet efterligning, men udtryk for en bevidst politisk målsætning. Nogle af Knud VIs forgængere, iblandt hvilke hans egen far Valdemar I, havde formelt anerkendt tyske kejsere som deres overherre. Knud, der som den første danske konge blev kronet i 1170, endnu i sin fars regeringstid, vægrede sig imidlertid ved at underordne sig kejseren, men hævdede i stedet sin selvstændighed bl. a. ved at udstyre sit segl med de samme herskersymboler som kejserens. Viljen til at distancere sig fra kejseren, der allerede manifesteres ved den tronende skikkelse med herskersymboler på forsiden af tronseglet, kan forklare, hvorfor den danske konge valgte løver som skjoldmærke. Det er nærliggende at forestille sig, at det gjorde han, fordi løvefiguren – først og fremmest på grund af den welfiske brug af løven – var blevet tidens stærkeste billedlige udtryk for antikejserligt sindelag.

Det politiske forhold til stauferne og welferne

Det politiske forhold mellem de danske konger og stauferkejserne var i begyndelsen præget af den ganske vist kun formelle afhængighed. I 1152 havde kong Svend aflagt ed til Frederik Barbarossa, og ti år senere gjorde Valdemar I det samme. På samme tid genoptog Valdemar de traditionelle kampe mod venderne, men denne gang sammen med sachserhertugen Henrik Løve. Welferen havde indset, hvilke udviklingsmuligheder byen Lübeck havde inden for rammerne af hans stort anlagte kolonisationspolitik, og han gjorde Lübeck til udgangspunkt for den østorienterede mission. Henrik Løve så tillige de muligheder, der lå her for forbindelser til det skandinaviske Norden, og han tilbød bl. a. danskerne toldfri handel i Lübeck. Som en følge af denne politik fik han kong Valdemar af Danmark med i et samarbejde om koloniseringen af det sydlige østersøområde. I 1159 startede deres fælles felttog mod venderne, som den handlekraftige biskop Absalon af Roskilde tog livligt del i. Det endte i 1168 med, at det obotritiske Mecklenburg kom under welfisk og øen Rügen under dansk herredømme. Det kom ganske vist til længerevarende uenighed om byttet fra Rügen. I 1171 nåede de to fyrster dog til en forståelse, og det genoprettede venskab blev bekræftet af en aftale om ægteskab mellem Valdemars søn, den udvalgte kong Knud, hvis kongesegl senere viste tre løver på bagsiden, og Gertrud, Henrik Løves datter. Dette dansk-welfiske ægteskab fuldbyrdedes i 1177. Rügen forblev under dansk overhøjhed og hørte kirkeligt under Roskilde Stift. Men over for paven udlagde Frederik Barbarossa Rügens erobring som resultatet af et tysk korstog og forsøgte at lægge øen ind under det mecklenburgske bispedømme Schwerin.

Kong Valdemar havde tidligere støttet kejserens modpave, men gik over til at anerkende den pave, som var valgt af kurien, og han forsonede sig med ærkebiskop Eskil af Lund, der altid var forblevet tro mod den legitime pave. Denne nye kurs havde til følge, at Valdemars afhængighed af kejseren løsnedes.[85]

I 1170 blev kong Valdemars far hertug Knud Lavards helgenkåring fejret ved en stor kirkefest i Ringsted. Ved denne lejlighed blev også Valdemas mindreårige søn Knud VI kronet som medkonge. Ceremonierne skulle indadtil styrke kongemagten og især den legitimitet, Valdemar tilstræbte på sit dynastis vegne. Men de betød tillige en markant hævdelse af suverænitet og ligeværd udadtil og ikke mindst i forhold til Det Hellige Romerske Rige. Begivenhederne var tydelige paralleller til den kanonisering af Karl den Store, som Frederik Barbarossa havde fået gennemført i 1165, og til kroningen af kejsersønnen Henrik VI, der fandt sted i 1169. Kong Valdemar lod ikke sin kronede søn hylde kejseren.

Efter sit fald søgte Henrik Løve hjælp hos kong Valdemar, da Frederik Barbarossa i 1181 belejrede Lübeck, welferens vigtige havneby. I denne situation besluttede den danske konge sig til foreløbig at komme kejseren i møde. Kongens møde med kejser Frederik bliver både af den danske krønikeskriver Saxo og den tyske Arnold af Lübeck skildret som en forhandling mellem to ligemænd. Det var netop denne jævnbyrdighed, der kom til udtryk i Knud VIs majestætssegl. Mødet i Lübeck bragte en forlovelse i stand mellem en af Valdemars yngre døtre og Barbarossas søn Frederik. Og Valdemars datter Sophie blev gift med grev Siegfried af Orlamünde, som var forlenet med et rigsfanelen.

I 1182 døde kong Valdemar, og kejseren opfordrede straks – ovenikøbet to gange – den nye konge Knud VI til at anerkende ham som overherre. Men kong Knud, svigersøn af Henrik Løve, vægrede sig ved at aflægge ed til den tyske kejser. Kejserens krav var blevet præsenteret for den danske konge af dennes svoger grev Siegfried af Orlamünde. I sin beskrivelse af forhandlingerne understreger Saxo, at kong Knud ligesåvel var regent som kejseren, og at hans magt over Danmark var lige så uindskrænket som kejserens over det romerske rige, og kongen af Danmark agtede ikke at vise kejseren den mindste lydighed.[86]

Som kejserlig vasal førte Siegfried af Orlamünde (1192) en ørn i sit skjold. Hans sønner videreførte imidlertid ikke familiens begyndende ørne-heraldik. Sikkert inspireret af sin mors danske afstamning valgte Herman en løve. Senere har greverne af Orlamünde ført denne løve i et felt bestrøet med hjerter eller blade. Også hans bror Albert brugte en brisure af det danske kongevåben, nemlig to løver, efter at hans onkel kong Valdemar II, Knud VIs bror og efterfølger, i 1203 havde forlenet ham med grevskabet Holsten.[87]

Knud VI førte i 1184 krig mod hertugen af Pommern, der var kejserlig vasal, men som nu måtte aflægge lensed til den danske konge. Kort efter måtte også fyrsterne af Mecklenburg anerkende kong Knud som lensherre. I brevet fra ca. 1194, til hvilket det eneste kendte aftryk af Knuds majestætssegl hører, optræder kongen netop som lensherre – over for en fyrste af Rügen. På grund af østersøpolitikken kølnedes den danske konges forhold til kejseren. Det planlagte dansk-staufiske ægteskab blev ikke fuldbyrdet, og kongen nærmede sig welfernes antikejserlige politik. Under den welfisk-staufiske strid efter Barbarossas død i 1190 stillede Danmark sig igen på welfernes side. Den danske konge støttede i begyndelsen den welfiske modkonge Otto IV, søn af Henrik Løve, og i 1202 blev Ottos bror Wilhelm af Lüneburg gift med Helena, kong Knuds søster. Dette ægteskab gav ligesom welfernes engelske afstamning – Henrik Løves anden gemalinde var engelsk kongedatter – stødet til welferløvens definitive heraldisering. Braunschweigs våben med to løver er en brisure af de tre engelske løver. Lüneburg-våbenets blå løve i guld er en briseret dansk løve. Den blev formentlig antaget af Wilhelms og Helenas søn Otto kaldet Puer ("das Kind"), da denne endnu kun var hertug af Lüneburg; senere blev Lüneburgs våben suppleret med hjerter. Den sinistervendte welferløve i Wilhelms segl fra begyndelsen af 1200-tallet synes at være forudsætningen for en tilsvarende løve i byen Vardes segl, idet gods ved Varde må have hørt til Helenas medgift.[88]

Efterslægtens brug af løver

Helenas søster Richizza blev i 1210 gift med den svenske kong Erik X Knutsson (regerede 1208-16), der til sin indenrigspolitik fik støtte hos sin svoger Valdemar II af Danmark. Erik X brugte et segl med to gående kronede løver (leoparder) vendt mod hinanden.[89] Hans og Richizzas søn kong Erik XI (regerede 1222-29 og 1234) brugte et segl med tre gående kronede løver (leoparder) stillet på samme måde som de tre løver i den danske konges våben.[90] Erik X og Richizzas datter Ingeborg og Birger Jarl var forældre til kong Valdemar af Sverige, der i 1260 blev gift med den danske kong Erik IVs datter Sophie. Valdemar af Sverige (regerede 1250-78) førte 1252-80 et våben med tre kronede løver omgivet af hjerter eller blade[91] – altså ganske svarende til det danske, men muligvis i

omvendte farver. Faderen Birger Jarl førte en oprejst løve lagt på tre smalle skråbjælker, folkungevåbenet. Da sønnen Valdemar blev konge, blev skjoldbunden i Birger Jarls våben bestrøet med hjerter eller blade,[92] hvilket kunne være inspireret af Ingeborgs danske ophav på mødrene side. Det må anses for meget sandsynligt, at de svenske konger Erik XI og Valdemar af prestigemæssige grunde foretrak at føre et våben, der helt svarede til det danske våben eller i høj grad lignede det.

11. Bagsiden af kong Valdemar af Sveriges majestætssegl, 1252-80. Efter H. Fleetwood: "Svenska medeltida kungasigill I", Stockholm 1936, fig. 41.

Også andre steder i samtidens Europa understregede magthavere deres position ved at benytte den mødrene slægts heraldik og hentyde til den mødrene afstamning. Welferløvens heraldisering efter kongelige engelske og danske forbilleder er et eksempel på dette.[93] Henrik Løves søn welferkejseren Otto IV førte ikke blot ørnen, men også de tre engelske løver.[94] På hans kappe fra ca. 1200 ses adskillige engelske løver og enkelte ørne.[95] Wilhelm af Lüneburgs søn med Helena af Danmark, Otto Puer, fremhævede i omskriften i sit løvesegl, at han også var søn af kongen af Danmarks søster.[96]

Foruden de to kongebrødre Knud VI og Valdemar II, der med sikkerhed vides at have brugt tre løver omgivet af hjerter eller blade som våben, førte altså også efterkommere af deres tre søstre Sophie (Orlamünde), Helena (Lüneburg) og Richizza (Sverige) lignende våbener. Dette tyder med overordentligt stor sandsynlighed på, at allerede disse søskendes far, kong Valdemar I af Danmark, har ført et løvevåben, der ikke nødvendigvis indeholdt *tre* løver, men måske én eller to løver. Det er nærliggende at antage, at han også brugte et majestætssegl.

På en lille mønt fundet 1982, der henføres til Knud VI, ses én løve med hovedet en face.[97] Når der her kun er én løve, kan det skyldes møntens lidenhed, og ved kun at gengive én løve fik mønten en måske tilsigtet lighed med Henrik Løves mønter. Men teoretisk kunne Knud VI i begyndelsen have ført én løve, der senere er blevet til tre.

12. Knud Pritzlavsens segl, for- og bagside. Penneskitse ved regest af brev fra 1183 i Cornelius Hamsforts (1546-1627) excerpter, Det kgl. Bibliotek. Ryttersegletet indicerer vasalstatus. Hamsfort har opfattet løven som vendende hovedet en face, men den har næppe været kronet.

Knud Pritzlavsen, søn af Valdemar Is søster og en vendisk fyrste, blev af kong Valdemar forlenet med Lolland. Han var således helt klart loyal over for den danske kongemagt. Han er den sandsynlige grundlægger af Nyborg,[98] og i 1183 sikrede han sig at kunne blive begravet i St. Knuds Kirke i Odense, idet han testamenterede munkene sit gods på Als.[99] Brevets tekst kendes nu kun fra en afskrift. Cornelius Hamsfort har registreret brevet og tegnet en skitse af Knud Pritzlavsens segl.[100] På dettes forside er han gengivet til hest. På bagsiden ses en gående løve med hovedet en face (leopard), og den ser ud, som om den er kronet, men det har den dog næppe været. Det er usandsynligt, at løven skulle stamme fra Knud Pritzlavsens far. Det er rimeligst at antage, at den må være en brisure af den danske konges våbenmærke, og på grund af forleningen med Lolland er det nærliggende at sætte den i forbindelse med Valdemar I. Knud Pritzlavsens løve, der forekommer tidligere end Knud VIs løvevåben, indicerer, at Valdemar I førte et løvevåben.

Det ældste bevarede løvevåben i Danmark er måske det, der ses på et kalkmaleri i Sønder Nærå kirke på Fyn. Kalkmalerierne dér, hvis hovedmotiv er drabet på Thomas Becket i Canterbury, dateres til 1175-1200. Løvevåbenet indgår i noget, der formentlig er en kampfrise, men kan ikke identificeres.[101] I tidlig middelalder forekommer løver som skjoldfigurer kun i få tilfælde i den danske adels heraldik.

Hjerter eller blade?

Mens der ikke kan herske tvivl om, at dyrene i det danske kongevåben er løver, er det ikke muligt éntydigt at bestemme arten af de småfigurer, der i Knud VIs segl ses mellem løverne. I brevstof bevaret fra dansk middelalder forekommer der to beskrivelser af småfigurerne.

I St. Knuds Klosters brevbog, Odense-bogen, der er skrevet ca. 1470, beskrives våbenet i Erik IV Plovpennings kongesegl kendt fra aftryk fra årene 1239-50[102] som tre kronede leoparder omgivet af mange hjerter.[103] Ophavsmanden til denne beskrivelse fra slutningen af 1400-tallet opfattede altså småfigurerne som hjerter. I det pågældende segl vender de spidsen nedad, hvilket også er tilfældet i Knud VIs segl. For kongeseglenes vedkommende var det foreløbig reglen. Fra midten af 1200-tallet forekommer det, at småfigurerne vender anderledes. Deres position bidrager dog ikke i sig selv til at bestemme deres art nærmere. I det lange løb blev småfigurerne identificeret som hjerter, men det var de ikke nødvendigvis fra starten.

I en bekræftelse fra 1306 af et samtidigt brev beskrives grev Jakob af Hallands segl, hvori der er en brisure af kongevåbenet, som en gående leopard og derunder et felt strøet med blomster, der kaldes søblade.[104] Den latinske tekst oversætter "blomster" til det danske ord "søblad", hvormed der menes et stiliseret åkandeblad. Det segl, der formentlig er tale om, kan man kun få et indtryk af på grundlag af en aftegning fra 1700-tallet,[105] hvor søbladene ikke har den karakteristiske indskæring, men er gengivet som hjerter. Derimod har Jakobs ældre junkersegl tydeligt heraldiske søblade. Svarende til den måde, åkandeblade ligger på vandet, har søbladet ofte konkav form, når det gengives i segl. Det er tilfældet i Valdemar IIs yngre segl, i Erik IVs ældre segl, i Erik VI Menveds yngre segl og i et af Valdemar IVs segl.[106] I hertug Erik Abelsen af Sønderjyllands segl kendt fra aftryk fra årene 1260-72 har søbladene den karakteristiske indskæring.[107] At det i de her nævnte eksempler har været intentionen at gengive søblade, kan der næppe være tvivl om.

13. Bagsiden af Erik VI Menveds yngre majestætssegl, kendt fra 1290. Løst segl i Rigsarkivets seglsamling (= DKS, nr. 22b). De kronede løvers hoveder vender en face, og småfigurerne er gengivet som søblade. Foto: Rigsarkivet.

14. Bagsiden af hertug Erik Abelsens ryttersegl, 1264. Aftryk i Rigsarkivet (= DKS, nr. 126b). Løverne er omgivet af tydelige søblade. Foto: Rigsarkivet.

I Knud VIs segl fra ca. 1194 er småfigurerne ikke konkave, men konvekse og mangler søbladets øvrige karakteristika. De kan således ikke ud fra deres udformning opfattes som søblade.

I den danske konges våben i Wijnbergen-våbenbogen fra ca. 1285 er de røde småfigurer hverken hjerter eller søblade. Våbenbogens udgivere blasonerer dem som røde flammer.[108] Den franske herold, der i 1200-tallets slutning langt fra Danmark redigerede Wijnbergen-våbenbogen, har formentlig ladet det danske kongevåben male efter en verbal beskrivelse, muligvis en fagkyndig blasonering. Den kan have brugt et udtryk for søblad, der kan være blevet misforstået som siv eller marehalm, idet småfigurerne i Wijnbergen-våbenbogen kan minde om tuer af siv eller marehalm.[109]

15. Folio 35 recto i Armorial Wijnbergen og udsnit med den danske konges våben, ca. 1285. Det danske våben ses i 4. række som nr. 1 fra venstre, det norske våben, en løve holdende en økse, i 6. række som nr. 1 fra venstre, og det svenske våben, en løve (uden de tre strømme) i 7. række som nr. 1 fra venstre. Småfigurerne omkring de danske løver minder om tuer af siv eller marehalm. Foto (hele siden): Wikipedia, (udsnittet): Jan Selzer.

Enkelte udenlandske våbenbøger blasonerer det danske kongevåben, men bidrager ikke til at bestemme småfigurerne nærmere. Ashmolean Roll fra ca. 1334 med blasonerede våbener for suveræner, engelske højadelige og riddere beskriver småfigurerne med udtryk, der er uforståelige.[110] Armorial du héraut Navarre fra ca. 1370, der hovedsagelig beskriver franske våbener ordnet efter heroldsdistrikter, "marches", opfatter småfigurerne i det danske våben som røde dråber.[111] Walford's Roll fra ca. 1275 med blasoneringer af våbener for kejsere, konger, højadelige og riddere beskriver et våben for kongen af Ungarn, der muligvis i virkeligheden må være den danske konges våben, og hvor skjoldbunden opfattes som strøet med gnister.[112]

I Nordtyskland og i Skandinavien bruges træers blade ofte som heraldiske figurer. Det gælder især lindebladet, hvis form kan minde om et stiliseret hjerte.[113] Fyrst Friedrich-Karl zu Hohenlohe-Waldenburg, den videnskabelige sigillografis grundlægger i Tyskland, har grundigt redegjort for forekomsten af linden og lindebladet som heraldisk og sfragistisk figur og har hævdet, at søblade og for så vidt også hjerter i mange tilfælde kan have udviklet sig af lindeblade.[114] Endvidere mener han, at i mange våbener er de oprindelige lindeblade senere blevet blasoneret som "hjerter".[115] Han gør desuden opmærksom på det gamle sagn om, at linden beskytter mod lynnedslag.[116] I middelalderen blev linden i almindelighed forbundet med helbredelse og beskyttelse.[117]

Den tyske kejser videreførte ørnen som en tradition fra det antikke Rom. Ørnen var knyttet til himmelguden Jupiter, herre over lyn og torden, hvilket man må have været bevidst om i middelalderen. Isidor af Sevilla betegnede ørnen som Jupiters fugl.[118] Småfigurerne omkring de tre danske løver i Knud VIs våben kan være lindeblade og kunne tænkes at være anbragt dér som en symbolsk beskyttelse mod kejserens ørn. En sådan antagelse kan meningsfuldt forbindes med opfattelsen af, at den danske konge – Valdemar I eller Knud VI – valgte løvefiguren som våbendyr, fordi løven var datidens tydeligste udtryk for selvhævdelse, især over for kejseren.

Løve contra ørn

Løvens politiske betydning lærte Valdemarerne uden tvivl at kende hos welferne. Flere gange blev de forbundsfæller, og også ved ægteskaber forbandt de sig med hinanden. Efter Henrik Løves fald var løvens politiske symbolkraft, der havde rod i den foregående tid, stadig aktuel. Og formentlig opfattede den danske konge sig ligefrem som welferens arvtager og fremtrådte derfor som den nye nordeuropæiske løve. Det er selvfølgelig også muligt at opfatte den danske konges anvendelse af majestæts- og løvesymbolik som udslag af rivalisering mellem kongen og Henrik Løve. En sådan intention udelukker imidlertid ikke, at brugen af de danske løver tillige var antikejserligt motiveret, og de måtte uvilkårligt også blive opfattet på denne måde af omverdenen. I betragtning af andre territorialfyrsters tydelige brug af løvemærket i datiden som et led i deres bestræbelser for at hævde sig over for kejsermagten er det rimeligst at regne med, at også de danske løver først og fremmest var tænkt som et symbolsk værn mod den kejserlige ørn.

---

[1] N. Lukman: The Raven Banner and the Changing Ravens. A Viking Miracle from Carolingian Court Poetry to Saga and Arthurian Romance, i: *Classica et Mediaevalia* XIX, 1958, s. 133-151. – Hallvard Trætteberg: Landskapsvåpen, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 10, 2. oplag 1981, sp. 268; samme: Merke og fløy, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 11, sp. 549f.

[2] Ole Henrik Moe: Dyreornamentikk, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 3, 2. oplag 1980, sp. 409.

[3] Hans Jørgen Frederiksen i: *Ny Dansk Kunsthistorie* 1, København 1993, s. 50.

[4] Refereret af Inger-Lise Kolstrup i: *Ny Dansk Kunsthistorie* 1, København 1993, s. 29-31. Se også Jan Raneke: Forntidsdjur och landssymbol – något om djurbilder och heraldiska vapen, i: *Ale. Historisk tidskrift för Skåne Halland och Blekinge* 4, 1997, s. 1ff.

[5] *Diplomatarium Danicum* 1. rk. 3. bd., 1976, nr. 202.

[6] Landeshauptarchiv Schwerin, Auswärtige Verträge mit Dänemark, 1. – Sigillografen Henry Petersen fandt seglet i 1879 og offentliggjorde Magnus Petersens tegning af det i artiklen "Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i

Lübeck" (et dansk skibsflag fra Erik af Pommerns tid) i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1882, s. 25ff. Seglet blev senere tegnet af Karl Jensen og publiceret af Anders Thiset i *Danske Kongers Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 5a-b. Det originale segl blev udlånt til Rigsarkivet, hvor der opbevares et fotografi af det, der har været i Thisets eje og rimeligvis er blevet taget i forb. m. aftegningen, Rigsarkivet, København, Thisets samlinger, tillæg K, div. accessoria, div. tegninger og fotografier af segl.

[7] Jfr. DKS, s. 1.

[8] Jfr. Henry Petersens seglnotater, der formentlig stammer fra 1879, Rigsarkivet, København, Håndskriftsamlingen IV. A. 10, 1. Konge-, hertug- og grevesegl.

[9] *Diplomatarium Danicum* 4. rk. 3. bd., 1993, nr. 331, vidisse 21/1 1388: "… in clippeo tres leopardos coronatos …".

[10] Sven Tito Achen: De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969, s. 443. – Våbenbogen er publiceret af Paul Adam-Even & Léon Jéquier i *Archives Héraldiques Suisses*, kongevåbenerne i LXVIII, 1954, det danske våben som nr. 1268, s. 74.

[11] Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, København 1926, s. 43. Wijnbergen-våbenbogen fik forskningen først kendskab til i 1935.

[12] Jfr. Nils G. Bartholdy: Nordiske våbener i to tyske krøniker, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 93, marts 2006, s. 132.

[13] "At Daniæ et septentrionis regi, ex trimari Balthico in has terras se triplici incursu immitente … dividente: qvædam suorum nobilissimorum insignium oriuntur: tres nimirum cærulei coloris leones", Jonas Koldingensis: *Daniæ descriptio nova*, Frankfurt a. M. 1594, s. 123f. – I Jon Jensen Kolding: *En ny Danmarksbeskrivelse 1594*, oversat og kommenteret af Allan A. Lund, Århus 1980, er stedet fejlagtigt oversat ved "… Tre løver på havblå bund", s. 93.

[14] "Es liegen drey Ströme im Reich Dennemarck, so … Ohresund, die Belt, vnnd MittelfartSund … Vnd auss diesen haben die König in Dennemarck anleitung vnnd Vrsachen gehabt, das sie in jhrem Insignia vnnd Wapen, drey Lewen führen, vnd ist diss dass rechte Wapen der König in Dennemarck zu allen zeiten", Niels Heldvad: *Sylva Chronologica circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald, vnnd Vmbzirck dess Baltischen Meers oder der Ost See, Darinnen neben Beschreibung der Länder vnd Orter …*, Hamburg 1624, s. 10.

[15] Rigsarkivet, København, Danske Kancelli B 164, XV. Læses også i Rigsarkivet, Håndskriftsamlingen, Genealogisk-heraldisk Selskab, generalia, 4to, 70, og Ove Malling 1. 5.

[16] A. D. Jørgensen: Det gamle danske kongevåben, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1879, s. 51ff. – Samme: Undersøgelser vedrørende Danebroge og det danske kongevåben, i: *Historisk Tidsskrift* 6. rk. I, 1887-88, s. 190ff.

[17] A. Thiset: Nogle Bemærkninger om dansk Heraldik i Fortid og Nutid, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* II rk. 17, 1902, s. 27f.

[18] Jfr. Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, s. 88.

[19] Sven Tito Achen: De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969, s. 446f.

[20] O. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913* I, Dresden 1909, tavle 31, 1.

[21] Nyere forskning (Michael H. Gelting) betoner, at Valdemar ligesom en række foregående danske konger nok aflagde mandsed, homagium, til kejseren, men at dette næppe medførte en territorial underkastelse.

[22] Eberhard Gönner: Das Wappen des Herzogtums Schwaben und des Schwäbischen Kreises, i: *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 26, 1967, s. 18ff.

[23] Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave, Danmarkshistorie uden retouche*, København 1971, s. 320.

[24] Helmut Maurer: Das Herzogtum Schwaben in staufischer Zeit, i: *Die Zeit der Staufer. Katalog der Ausstellung Stuttgart 1977* V, Stuttgart 1979, s. 102.

[25] Klaus Schreiner: Die Staufer als Herzöge von Schwaben, i: *Die Zeit der Staufer. Katalog der Ausstellung Stuttgart 1977* III, Stuttgart 1977, s. 13.

[26] Sven Tito Achen: De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969, s. 447.

[27] Jfr. Adrian Ailes: Governmental seals of Richard I, i: Phillipp R. Schofield (red.): *Seals and their Context in the Middle Ages*, Oxford & Philadelphia 2015, s. 103.

[28] Cecil Humphery-Smith: Why three Leopards?, i: *The Coat of Arms* vol. 5, no. 126, 1983, s. 156.

[29] Adrian Ailes: *The Origins of The Royal Arms of England. Their Development to 1199, Reading Medieval Studies, Monograph No 2*, Oxford 1982, s. 54ff.

[30] Louis Bouly de Lesdain: Simples notes sur les armoiries allemandes au XIIe siècle, i: *Études héraldiques* (réimpression), Paris 1983, s. 202.

[31] Adrian Ailes: Governmental seals of Richard I, s. 101f.

[32] Deux lions affrontés, hvis der blasoneres på fransk.

[33] Adrian Ailes: *The Origins of The Royal Arms of England*, s. 66-72.

[34] Adrian Ailes: Governmental seals of Richard I, s. 102. – Allan Wyon: *The Great Seals of England*, London 1887, s. 19, nr. 37-38.
[35] Adrian Ailes: *The Origins of The Royal Arms of England*, s. 72-74. – Samme: Governmental seals of Richard I, s. 105.
[36] Arnold Rabbow: The Origin of the Royal Arms of England – a European Connection, i: *The Coat of Arms* N. S. Volume XIII, No. 186, 1999, s. 70-72. Rabbow mener, at Sven Tito Achens påstand om, at de tre danske løver kunne være staufiske, er en parallel til hans opfattelse angående det engelske våben, jfr. note 22. Rabbow har kendskab til Nils G. Bartholdy: Das Löwenwappen der Waldemarer. Eine Hypothese der politischen Motivation der Dänenkönige für Annahme der Löwenfigur im 12. Jahrhundert, i: *Les origines des armoiries. IIe colloque international d'héraldique Bressanone/Brixen 5-9.X.1981*, Paris 1983, s. 15ff, men er åbenbart ikke overbevist om argumentationen heri. Rabbow har gentaget sin opfattelse, at der skulle være en sammenhæng mellem de tre engelske og de tre staufiske løver, jfr. Arnold Rabbow: Kaiser Otto IV. und sein deutsch-englisches Wappen – Anspruch und Konflikt, i: *Herold-Jahrbuch*, Neue Folge, Band 14, 2009, s. 173. – Om de danske kongers motivering for at antage løvefiguren er tidligere også publiceret: Nils G. Bartholdy: Valdemarernes løvevåben. Hovedtræk af en teori om de danske kongers politiske motivering for at antage løvefiguren i det 12. århundrede, i: *Heraldisk Tidsskrift*, bind 5, 2. halvbind, 1984 (også som Allan Tønnesen (red.): *Heraldik i Norden*, København 1984), s. 21ff.
[37] Thomas Riis: *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, Odense 1977, s. 152ff.
[38] Thomas Riis: anf. arb., s. 193f.
[39] Jfr. Gustav A. Seyler: Die Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 4. Teil), Nürnberg 1921, s. 94 og tavle 82, 1.
[40] Georg Scheibelreiter: Adler und Löwe als heraldische Symbole und im Naturverständnis des Mittelalters, i: samme: *Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 53*, Wien 2009, s. 61.
[41] Michel Pastoureau: Pourquoi tant de lions dans l'occident médiéval?, i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013, s. 10.
[42] Scheibelreiter: Adler und Löwe …, s. 64f og 68ff.
[43] Afbildet i Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979, s. 226.
[44] Georg Scheibelreiter: Adler und Löwe …, s. 61ff og 69f.
[45] Johannes Enno Korn: *Adler und Doppeladler. Ein Zeichen im Wandel der Geschichte*, Marburg 1976 (oprindelig trykt i *Der Herold*, Neue Folge Band 5/6, 1965-1968), s. 11ff og 40ff.
[46] Johannes Enno Korn: anf. arb., s. 48.
[47] Arnold Rabbow: Kaiser Otto IV. und sein deutsch-englisches Wappen …, s. 180.
[48] Johannes Enno Korn: anf. arb., s. 47.
[49] Giacomo C. Bascapé & Marcello del Piazzo: *Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna*, Rom 1983, s. 78 og 203.
[50] Michel Pastoureau: L'héraldique nouvelle, i: *Pour la science*, nr. 1, november 1977, s. 56f. Også i samme: *L'Hermine et Sinople. Études d'Héraldique Médiévale*, Paris 1982, s. 20ff med kort også omfattende Danmark. – Michel Pastoureau: *Figures et couleurs. Étude sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Paris 1986, s. 167.
[51] Heinz Waldner: Die ältesten Wappenbilder. Eine internationale Übersicht, i: *Herold-Studien*, Band 2, Berlin 1992, er en dokumenteret oversigt over de ældste våbeners forekomst frem til ca. 1230, således ørn s. 1-3 og 69 og løve/leopard s. 28-30 og 70-71.
[52] Hans Horstmann: Die Wappen in der Berliner Handschrift der Eneide des Heinrich von Veldeke, i: *Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Herold zu Berlin*, Berlin 1969, s. 59-75.
[53] *Brakteaten der Stauferzeit 1138-1254. Aus der Münzensammlung der Deutschen Bundesbank*, Berlin 1977, fig. 56.
[54] O. Posse: *Die Siegel der Wettiner bis 1324 und der Landgrafen von Thüringen bis 1247*, Leipzig 1888, tavle 11, 5.
[55] Jeg skylder professor Carlo Tibaldeschi, San Gimignano, tak for disse oplysninger.
[56] Jonkheer M. A. Beelaerts van Blokland: Quelques remarques sur le lion et l'aigle comme figures héraldiques, i: *Recueil du septième congrès international des sciences généalogique et héraldique*, Haag 1964, s. 100f.
[57] Jean-Bernard de Vaivre: La probable signification politique du changement d'armes des comtes de Bourgogne à la fin du XIIIème siècle, i: *Recueil du 11e congrès international des sciences généalogique et héraldique*, Liège 1973, s. 505 note 39.
[58] Roger Harmignies: Notes à propos du lion de Philippe d'Alsace Comte de Flandre, i: *Archivum Heraldicum*, nr. 2-3, 1970, s. 25ff.
[59] Crestien de Troyes: *Løveridderen.* Oversat med introduktion og noter af Kajsa Meyer, Viborg 1998, hvor oversætteren i en overskrift betegner modstanderen som "tordenridderen", s. 18.
[60] Harmignies i *Archivum Heraldicum*, nr. 2-3, 1970, s. 25.

[61] Jfr. Michel Pastoureau: *Armorial des chevaliers de la Table Ronde*, Paris 1983, s. 105. Her dateres romanen til ca. 1175-80.
[62] Sigurd Kværndrup: *Den nordiske løveridder. En ridderromance af Chrétien de Troyes*, København 2014.
[63] Jean-Bernard de Vaivre: La probable signification politique …, s. 504ff. D. L. Galbreath/Léon Jéquier: *Manuel du blason*, Lausanne 1977, har anskueliggjort våbenets udvikling i en stamtavle s. 248-49.
[64] Louis Bouly de Lesdain: anf. arb., s. 201.
[65] J. P. Beierlein: *Die Medaillons und Münzen des Gesammthauses Wittelsbach*, München 1897, s. 1.
[66] Klemens Stadler: *Deutsche Wappen*, Band 4, Bremen 1965, s. 7-9.
[67] Jiří Louda: The double-queued lion of Bohemia as symbol of sovereignty, i: *L'aigle et le lion dans le blason médiéval et moderne. Actes du IXe colloque international d'héraldique Cracovie 1995*, Warszawa 1997, s. 99ff. – Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, s. 249f. – Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909, s. 137f og tavle 138. – Michael Göbl: *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach 2013, s. 37f.
[68] Andreas Cornaro: Neu- und Alt-Österreich, i: Harald Huber (red.): *Wappen. Ein Spiegel von Geschichte und Politik gesehen im Wappen eines vorderösterreichischen Regenten*, Karlsruhe 1990, s. 80. – Franz-Heinz Hye: *Das österreichische Staatswappen und seine Geschichte*, Innsbruck 1995, s. 12-17. – Michael Göbl: *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, s. 137ff.
[69] Jean-Bernard de Vaivre: Le changement d'armes des évêques de Viviers sous Philippe IV le Bel, i: *Archivum Heraldicum*, nr. 4, 1972, s. 54ff.
[70] *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995* 1, München 1995, s. 78ff.
[71] Georg Scheibelreiter: Tiersymbolik und Wappen im Mittelalter. Grundsätzliche Überlegungen, i: samme: *Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 53*, Wien 2009, s. 43-45.
[72] Ferdinand Gull: Ein Siegel Herzog Welfs VI. vom Jahre 1152, i: *Schweizer Archiv für Heraldik*, 30.årg., 1916, s. 57.
[73] *Heinrich der Löwe und seine Zeit … Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995* 1, München 1995, s. 154 og 468. – C. Ludwig Scheidt: *Origines Guelficae III*, Hannover 1752, tavle 1.
[74] Karl Jordan: *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*, München 1980, s. 240.
[75] Herbert Meyer: Bürgerfreiheit und Herrschergewalt unter Heinrich dem Löwen, i: *Historische Zeitschrift* bind 147, hefte 2, 1932, s. 315f. – Christof Römer: *Der Braunschweiger Löwe. Welfisches Wappentier und Denkmal*, Braunschweig 1982.
[76] Dieter Matthes: Bemerkungen zum Löwensiegel Herzog Heinrichs, i: Wolf-Dieter Mohrmann (udg.): *Heinrich der Löwe*, Göttingen 1980, s. 354ff.
[77] Nils G. Bartholdy: Thronsiegel dänischer Könige im Mittelalter mit besonderer Rücksicht auf ausländische Vorbilder und Parallelen, i: Michael Andersen & Göran Tegnér: *Middelalderlige seglstamper i Norden*, Roskilde 2002, s. 129-140.
[78] O. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige* … I, tavle 22, 1.
[79] Inger Ahlstedt Yrlid: Et kongeportræt, i: Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275*, København 1987, s. 104f.
[80] Burgerbibliothek, Bern, cod. 120, Petrus de Ebulo: Liber ad Honorem Augusti.
[81] *Die Zeit der Staufer. Katalog der Ausstellung Stuttgart 1977* II, Stuttgart 1977, ill. 166.
[82] P. Hauberg: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*, København 1900. – P. Hauberg: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241*, København 1906.
[83] O. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige* … I, tavle 13, 2.
[84] O. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige* … I, tavle 23, 1 og 2.
[85] Karl Jordan: Heinrich der Löwe und Dänemark, i: *Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen. Festschrift zum fünfundsechzigsten Geburtstage von Otto Becker*, Wiesbaden 1954, s. 16ff.
[86] Saxo Grammaticus: *Danmarks Krønike* II, 16. bog, Viborg 1997, s. 316f.
[87] Otto Posse: *Die Siegel des Adels der Wettiner Lande bis zum Jahre 1500* V, Dresden 1917, tavle 5, 7, tavle 5, 10, tavle 6, 2-3, tavle 6, 5. – Kurt Mayer: Das Wappenwesen der Grafen von Orlamünde, i: *Der Deutsche Herold* 11, 1929, s. 116.
[88] Nils G. Bartholdy: Dänische Städtesiegel als Ausdruck landesherrlicher Beziehungen, i: *La Ville et ses Habitants: Aspects généalogiques, héraldiques & emblématiques. Volume I des Actes du XXIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique … 1994*, Luxembourg 1999, s. 130f.
[89] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, Stockholm 1936, fig. 14.

[90] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, fig. 24.
[91] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, fig. 41, 47 og 51.
[92] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, fig. 32. – Jan Raneke: *Svenska medeltidsvapen* II, Lund 1982, s. 786ff.
[93] Georg Schnath: *Das Sachsenross. Entstehung und Bedeutung des niedersächsischen Landeswappens*, Hannover 1961, s. 20f.
[94] Arnold Rabbow: Kaiser Otto IV. und sein deutsch-englisches Wappen – Anspruch und Konflikt, i: *Herold-Jahrbuch*, Neue Folge, Band 14, 2009, s. 171ff.
[95] *Heinrich der Löwe und seine Zeit … Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995* 1, München 1995, s. 340f.
[96] *Heinrich der Löwe und seine Zeit … Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995* 1, München 1995, s. 122.
[97] Volker Vogel (udg.): *Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien 15. Das archäologische Fundmaterial II*, Neumünster 2001, s. 174 og tavle 5 nr. 84.
[98] Preben Hahn-Thomsen: Knud Prislavsen – Nyborgs grundlægger, i: *Fynske Årbøger 1971*, 1971, s. 7-15.
[99] *Diplomatarium Danicum* 1. rk. 3. bd., 1976, nr. 116.
[100] Det kgl. Bibliotek, Kall 668, 8º, Eccl(esia) Fion(iæ), fol. 4 verso.
[101] Knud Prange: De ældste heraldiske figurer, i: Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275*, København 1987, s. 155.
[102] DKS, nr. 11a-b.
[103] Kr. Erslev (udg.): *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, 1. bind, København 1894-95, s. 28: "… tres leopardi, coronas in capitibus deferentes, et inter leopardos fuerunt posita multa corda …".
[104] *Diplomatarium Danicum* 2. rk. 6. bd., 1948, nr. 4, vidisse 11/3 1306: "… quidam leopardus quasi gradiens positus ex transuerso et desubtus leopardum est campus continens sparsos flores qui dicuntur Søblad".
[105] DKS, nr. 161.
[106] DKS, nr. 9b, 10b, 22b og suppl. 1b.
[107] DKS, nr. 126b.
[108] "D'or semé de flammes de gueules, 3 lions passants d'azur, brochant", Paul Adam-Even & Léon Jéquier i *Archives Héraldiques Suisses* LXVIII, 1954, nr. 1268, s. 74.
[109] Jfr. Sven Tito Achen i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969, s. 449. På normalt fransk blasoneringssprog hedder det heraldiske søblad "feuille de nénuphar" eller "feuille de marais".
[110] "Le Roy de Danemarche port dor a troiz lipardz passantz de Azure Ungle et Arme de Goules le Champs poudre de papmous [eller: papiruns] des [eller: les] voces vermalx" (nr. 18). Jfr. Anthony Wagner, Thomas Daniel Tremlett & Hugh Stanford London: Rolls of Arms Henry III, The Matthew Paris Shields, Glover's Roll and Walford's Roll, Additions and Corrections to A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, *Aspilogia II*, London 1967, s. 171.
[111] "Le Roy de Danemarche dor a trois lions vers [verts, d. v. s. grønne!] passans lun en lautre goutichés de gueules" (nr. 1261). Jfr. *Aspilogia II*, s. 171.
[112] "Le roy de Hongerye, de or estenzele a deus [leons] passanz d'azur" (nr. 12). Jfr. Gerard J. Brault: *Early Blazon* …, s. 155 og 197f, og *Aspilogia II*, s. 169 og 171. Brault mener, at "deus" er et forvansket ord for "leuns", løver.
[113] Michel Pastoureau: Héraldique du cœur (XIIe-XVIe siècle), i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013, s. 308.
[114] Fürst F.-K. zu Hohenlohe-Waldenburg: Die Linde in der Heraldik, in der Sphragistik und als Ornament, i: *Jahrbuch der heraldisch-genealogischen Gesellschaft Adler* 5, 1878, s. 46.
[115] Hohenlohe-Waldenburg: anf. arb., s. 47.
[116] Hohenlohe-Waldenburg: anf. arb., s. 50. Jfr. Paul Drechsler: *Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien* II, Leipzig 1906, s. 217, J. Mayer: Abergläubiges aus der Pflanzenwelt der Vordereifel, i: *Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde*, 5. årg., 1908, s. 228, og Hanns Bächtold-Stäubli: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* Band V, Berlin og Leipzig 1932/1933, sp. 1307.
[117] Michel Pastoureau: *Une histoire symbolique du Moyen Âge occidental*, Lonrai 2012, s. 105f.
[118] Carl Erdmann: Kaiserliche und päpstliche Fahnen im Hohen Mittelalter, i: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken herausgegeben vom Preussischen Historischen Institut in Rom*, Band XXV, Rom 1933-34, s. 27.

2. Kongevåbenet indtil Erik af Pommern

Valdemar II

Knud VIs bror og efterfølger som konge fra 1202 Valdemar II var i 1187 blevet hertug af Jylland, ”dux Jutie”, hvormed der mentes Sønderjylland. Efterfølgende erobrede han grevskaberne Holsten og Ratzeburg og byerne Lübeck og Hamburg, et område, der blev benævnt Nordalbingien. Svarende hertil kaldte han sig herre over Nordalbingien, ”dominus Nordalbingie”. Denne titel vedblev han at benytte efter at være blevet konge, og han opgav først at føre den efter, at kejseren i 1214 havde accepteret Valdemars overherredømme over områderne nord for Elben og Elde. Denne politiske strategi forklarer, hvorfor han også benyttede et ryttersegl efter 1202 og i nogle tilfælde som kontrasegl til majestætsseglet.[1] Aftryk af rytterseglet kendes i brudstykker fra 1203, 1204 og 1205. I omskriften forekommer med sikkerhed titlen herre over Nordalbingien, og den har uden tvivl også indeholdt titlen hertug af Jylland. Når Valdemar som konge kombinerede brugen af majestætssegl med rytterseglet som kontrasegl, kan det sammenlignes med, hvad de samtidige engelske konger praktiserede ved på deres dobbeltsegls forside at være gengivet siddende på tronen som konge af England og på seglets bagside fremtræde til hest som hertug af Normandiet og Aquitanien etc.[2]

Ryttersegl var en kategori, der først og fremmest blev anvendt af storvasaller. Derfor kan der ikke være tvivl om, at Valdemars ryttersegl stammer fra tiden, før han blev konge, og rent stilistisk må hans ryttersegl henføres til 1100-tallet. Typen nåede i løbet af middelalderen et kunstnerisk højdepunkt og demonstrerede fyrsteheraldikkens udsagnskraft på ekspressiv måde.[3] Våbenet blev ikke kun gengivet i rytterens skjold, men også helt eller delvis i en lansefane afhængigt af dennes form. I mange tilfælde blev våbenmærket også gengivet på hestens skaberak.

I sit ryttersegl holder Valdemar med venstre arm et skjold med tre løver, og dem må han således også have ført før 1202. De er ikke omgivet af småfigurer, som det er tilfældet i Knud VIs våben, men det skal næppe tillægges afgørende betydning, selv om der teoretisk kunne være tale om, at våbenet med tre løver på denne måde fremtrådte i let differentieret skikkelse i forhold til den ældre brors våben. I rytterseglets fane ses en gående løve.[4] Når der her kun er én løve, skyldes det fanens langstrakte form, der gør det særdeles vanskeligt at gengive tre løver. Da de få eksisterende aftryk af rytterseglet er overleveret i brudstykker, er det vanskeligt at bestemme de heraldiske detaljer nøjagtigt. Anders Thiset beskriver de tre dyr i skjoldet som løver, d. v. s. med hovederne i profil, men han regner også med den mulighed, at de vender hovederne en face, altså er leoparder ifølge den klassiske terminologi, og desuden anser han det for muligt, at løverne er kronede.[5] Det sandsynligste forekommer dog at være, at løverne har hovederne i profil og er ukronede. Dermed svarer de til løverne i Valdemars rent heraldiske kontrasegl, der på grund af omskriften ”CLIPEVS WALDEMARI REGIS DANORVM”, den danske konges skjold, utvetydigt kan henføres til hans kongetid. I dette kan der ikke herske tvivl om, at hovederne er gengivet i profil og ikke bærer kroner, og løverne er omgivet af hjerter eller blade.[6] Det samme er tilfældet i hans yngre kontrasegl, hvor småfigurerne omkring løverne i øvrigt tydeligt er af søbladstypen.[7] Det har tidligere været antaget, at dette segl har tilhørt Valdemar IIs søn, Valdemar den Unge, i dennes egenskab af faderens medkonge, men det er næppe tilfældet.[8]

16. Valdemar IIs ældre kontrasegl, brugt 1204-41. Afstøbning i Rigsarkivet (= DKS, nr. 7b). Løverne er ukronede, og deres hoveder er vist i profil. Småfigurerne er hjerter eller blade. Foto: Rigsarkivet.

Teoretisk kunne løverne i Valdemar IIs våben bevidst være udformet med hovederne i profil for at differentiere dem fra løverne i Knud VIs våben. Der er dog ingen særlig grund til at tro, at noget sådant skulle være tilfældet, da den fagheraldiske skelnen mellem løver og leoparder – der er under alle omstændigheder tale om løver – først manifesterede sig på et senere tidspunkt. Der kan næppe herske tvivl om, at for Knud VIs og Valdemar IIs samtid var det ligegyldigt, hvilken vej løvernes hoveder vendte. Valdemar IIs løvevåben kan derfor ikke betragtes som en differentieret afledning, en brisure, men må i heraldisk henseende anses for at være identisk med Knud VIs våben.

Det kan slås fast, at begge kongebrødre førte tre løver, og at den yngre bror Valdemar må have gjort det allerede i broderens levetid. For Valdemar kan det have spillet ind, at Knud VI ingen børn havde, og at Valdemar derfor fra starten har følt behov for at manifestere sig som arvtager ved at føre et våben med tre løver. Efter al sandsynlighed er det ikke alene sket med Knud VIs vidende, men efter hans udtrykkelige ønske af hensyn til dynastiets interesse. Ved at der førtes samme våben, blev Valdemar-slægtens adkomst til tronen og forestillingen om kongedømmets arvelighed styrket.

Med føringen af tre løver omgivet af hjerter eller blade markerede Valdemar II en heraldisk kontinuitet af lignende karakter som den, der blev praktiseret af andre samtidige europæiske fyrster, og som snart kunne forbindes med et bestemt landområde. Den, der var konge i Danmark eller ansås for at være en kommende dansk konge eller stræbte efter at blive det, måtte give sig til kende ved hjælp af våbenet med de tre løver.

Valdemar IIs kongelige efterfølgere

Kongens og dronning Dagmars søn Valdemar blev som niårig i 1218 kronet til faderens medkonge. Han udstedte kongebreve i eget navn og må derfor have haft et segl. Men ingen seglaftryk kendes med sikkerhed. Der kan dog ikke herske tvivl om, at Valdemar den Unge, som døde ved et vådeskud i 1231, har ført et våben med samme indhold som faderens.

Det må tages i betragtning, at der fra tiden frem mod midten af 1200-tallet kun er bevaret meget få aftryk af kongelige segl i det hele taget. Der har givetvis fandtes flere segl og dermed også flere våbengengivelser, end der kendes i dag, og det kan ikke udelukkes, at varianter er gået tabt på grund af den sparsomme overlevering.

Valdemar IIs og dronning Berengarias ældste søn Erik blev allerede som spæd i 1216 hertug af Jylland. Efter halvbroderens død blev han i 1232 kronet til kong Valdemars medkonge. Fra samme år er der bevaret et aftryk af hans majestætssegl. I kontraseglet ses tre kronede løver med hovederne en face omgivet af småfigurer, der må opfattes som søblade.[9] Heller ikke her er der anledning til at formode, at den vej, løvernes hoveder vender, skulle være en bevidst differentiering i forhold til faderens våben. Derimod er der grund til at notere, at løvernes hoveder bærer kroner. Det er første gang, at dette med sikkerhed kan konstateres i det danske kongevåben. Kronerne kan være en understregende hentydning til Eriks kroning. Måske havde løverne i Valdemar den Unges våben også kroner. I alle senere gengivelser af det danske kongevåben i segl og mønter er løverne næsten uden undtagelse kronede. For våbenets vedkommende er segl og mønter fremtrædelsesformer, der må anses som særligt autentiske, fordi de normalt er blevet til på kongens eller styrets initiativ.

17. Bagsiden af Erik IV Plovpennings yngre majestætssegl, 1239-50 (= DKS, nr. 11b). Løverne er kronede, og deres hoveder er vist i profil. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917.

Som enekonge fra 1241 brugte Erik IV Plovpenning et kontrasegl, hvor de kronede løver har hovederne i profil og er omgivet af et meget stort antal hjerter eller blade.[10] Seglet er også brugt i 1239. Kong Erik blev myrdet i 1250. Hans bror og efterfølger Abel, der allerede før mordet havde antaget kongetitel, men i øvrigt siden 1232 havde været hertug af Sønderjylland og som sådan havde ført et briseret våben, genbrugte som konge Eriks seglstampe.[11] Dette turde vise, at kongens kancelli havde seglstampen i forvaring. Skønt Abel i modsætning til Erik IV Plovpenning efterlod sig sønner, blev han ved sin død i 1252 efterfulgt af den yngste bror Christoffer. Som konge videreførte Christoffer I de tre af hjerter eller blade omgivne løver, men med hovederne en face,[12] og i denne skikkelse blev det danske kongevåben gengivet i resten af middelalderen.

18. a og b. Erik VI Menveds ældre majestætssegl, for- og bagside, 1288. Aftryk i Rigsarkivet (= DKS, nr. 21b). Genbrug af faderens, Erik V Klippings, seglstampe med tilføjelse af en krone på hver side af den tronende skikkelse og en ørn på hver side af skjoldet. Foto: Rigsarkivet.

Erik V Klippings majestætssegl med løvevåbenet på bagsiden[13] blev i en række år genbrugt af sønnen Erik VI Menved, idet der i stampen blev graveret en krone på hver side af den tronende skikkelse og en ørn på hver side af skjoldet.[14] Ørnen er det brandenburgske våbenmærke og en hentydning til Erik Menveds mor Agnes, der efter mordet på Erik Klipping i 1286 formelt stod for rigets styrelse under sønnens mindreårighed. Nogle årtier senere brugte tre engelske konger med navnet Edward ligeledes en seglstampe, hvor to mødres våbenmærker successivt blev tilføjet for at præcisere, hvilken konge der var tale om.[15] Fra 1316 kendes der et aftryk af et segl brugt af Erik VI Menved, hvori der ses to oprejste løver, der holder en krone over en tredie siddende løve.[16] Det er naturligvis kongevåbenets tre løver. En anden fri gengivelse af de tre løver ses fra 1320 i Christoffer IIs majestætssegl, hvor løverne er placeret omkring tronsædet.[17] Noget lignende forekom nogle år tidligere i kejser Henrik VIIs tronsegl,[18] idet en løve var huset Luxemburgs våbenmærke. Foruden løvevåbenet anvendte Erik VI Menved også små segl med en krone alene, og det gjorde de to følgende konger også.[19]

19. Erik VI Menved og dronning Ingeborg gengivet på messingplade over deres grav i St. Bendts Kirke i Ringsted. Kongevåbenets løver og hjerter er broderet på kongens kjortel. Foto: Pernille Klemp 2001.

Erik Menved og hans dronning Ingeborg fik det pragtfuldeste gravmonument, der er bevaret fra dansk middelalder. På en messingplade i St. Bendts Kirke i Ringsted er kongeparret gengivet i en ramme af højgotisk arkitektur. Kongen er iført en lang kjortel broderet med tre kronede løver omgivet af en mængde hjerter. Våbenet er gentaget i ti små skjolde langs messingpladens kant og på sværdfæstets knap. Man må formode, at kongens våbenmærke var en del af symbolikken ved begravelsen og derfor siden indgik i gravmælets udsmykning.[20]

20. Skanørs segl. Aftryk fra 1421 i Rigsarkivet (= Poul Bredo Grandjean: "Danske Købstæders Segl indtil 1660", København 1937, tavle 30k). Seglstampen må være fra 2. halvdel af 1200-tallet. I borgens portåbning ses kongevåbenet som tegn på, at kongen beskyttede det årlige sildemarked. Foto: Rigsarkivet.

Kongevåbenet forekommer i to købstadssegl.[21] Et skjold med de tre kronede løver indgik som en bestanddel af Skanørs store segl.[22] Det ældste aftryk er fra 1421, men stilen og skjoldets spidse

form tyder på, at seglet stammer fra 2. halvdel af 1200-tallet. Hovedmotivet er en borg omgivet af to sild. I middelalderen blev der hvert efterår afholdt et stort sildemarked i Skanør. Borgen viser, at byen er opstået ved en borg og blev overvåget af denne. Borgherrens, den danske konges, våben er placeret i portåbningen. Kongen oppebar betydelige toldindtægter af sildemarkedet og var markedets beskytter. I seglet for byen Lüneburg, hvorfra saltet til sildene blev importeret, ses en lignende borg med den lüneburgske løve i et skjold. Sandsynligvis har den samme gravør skåret de to segl.[23] Det ældste aftryk af Ribes segl er fra 1295, men seglstampen kan være et par årtier ældre.[24] Bag en stiliseret gengivelse af domkirken kommer tre kronede løver frem. Kongens våbendyr vidner om det nære forhold, der fra begyndelsen af 1200-tallet var mellem kongen og byen. Under den store strid med ærkebispen af Lund stod Ribes gejstlighed på kongens side.

21. Ribes segl. Løst aftryk i Rigsarkivets seglsamling (= Poul Bredo Grandjean: "Danske Købstæders Segl indtil 1660", København 1937, tavle 14e). En ældre version med samme motiv kendes fra 1295. Kongens tre løver kommer frem bag en stiliseret gengivelse af domkirken. Ribe var i 1200-tallet både konge- og bispeby. Foto: Rigsarkivet.

Kongernes hjelmtegn

I løbet af 1200-tallet blev det almindeligt, at et våben ikke kun bestod af et skjold med figurindhold, men at der tillige på skjoldets overkant var gengivet en hjelm med hjelmtegn og hjelmklæde. Tidligere havde man malet et heraldisk motiv direkte på hjelmen, men det blev nu udført af forskellige materialer i tredimensional form og påsat øverst på hjelmen udgående fra issen eller tindingerne. Det ældste kendte eksempel ses i grev Balduin af Flanderns segl fra 1197.[25] Efterhånden udvikledes også et hjelmklæde, der udgik fra hjelmens isse og med tiden antog former af stor dekorativ virkning. Skjoldets våbenmærke kunne helt eller delvis gentages som hjelmtegn, eller hjelmtegnet kunne bestå af helt andre figurer end skjoldmærket. I England og i Tyskland blev hjelmtegnet en permanent bestanddel af det heraldiske våben og dermed arveligt ligesom skjoldindholdet. Kort efter 1230 blev det især i de tyske områder almindeligt, at man i segl alene gengav hjelm med hjelmtegn, der således var tilstrækkeligt til at tjene som identifikation.[26] Hjelmtegnet var en art paradeudstyr, der ikke blev båret i krig, men det fik stor betydning i forbindelse med turneringer. Hjelmtyperne undergik ligeledes en udvikling i relation til de forskellige turneringsformer.

Udviklingen i Danmark fulgte det tyske mønster. Det ældste kendte danske adelssegl med både skjold og hjelm blev brugt i 1310,[27] og allerede fra midten af 1200-tallet er der eksempler på, at hjelm med hjelmtegn alene udgør motivet i seglet.[28]

En hjelmprydelse for den danske kongeslægt kendes med sikkerhed fra slutningen af 1200-tallet. Frem til ca. 1375 er der tale om en kontinuerlig brug, men autentiske eksempler forekommer endnu i 1420'erne.

Danmarks kongelige hjelmtegn er to vesselhorn,[29] d. v. s. oksehorn, der hvert er besat med normalt to vifter af påfuglefjer. I 1400-tallet kommer de to horn op af en krone. Horn og påfjer er ikke ualmindelige som hjelmfigurer. Noget bestemt motiv for de danske konger til at vælge dem kan ikke påvises. I Danmark hører vesselhorn til de hyppigst forekommende hjelmtegn, og de bruges ligeledes ofte i udenlandsk heraldik.[30]

22. Christoffers (II) segl med hjelm og hjelmtegn fra 1293 – før hans tronbestigelse. Aftryk i Rigsarkivet (ny kron. rk. 103, 5/2 1293, = DKS, nr. 28). Foto: Rigsarkivet.

23. Bagsiden af majestætssegl for Erik VI Menved med hjelm og hjelmtegn, 1308. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 23b). Foto: Rigsarkivet.

Det ældste nøjagtigt datérbare eksempel på de to horn med påfjer i et segl er fra 1293 og tilhører Erik VI Menveds bror Christoffer (II).[31] Hjelmen fremtræder uden våbenskjold, hvilket endnu var almindeligt i kongeseglene i 1300-tallet. Kong Erik VIs majestætssegl med hjelm og tilhørende hjelmtegn som eneste motiv på bagsiden kendes først fra 1308; udformningen fremgår af en tegning fra 1700-tallet, hvor ordet GAL[EA], hjelm, indleder omskriften.[32] Kongen har dog uden tvivl brugt hjelmtegnet lige så længe som broderen. Fra kirken hørende til gråbrødreklostret i Odense, der var grundlagt i kong Eriks regeringstid, stammer en kapitæl, der nu findes på Nationalmuseet.[33] I kapitælen er den kongelige hjelm udhugget således, at den er placeret ved siden af skjoldet med de tre løver. Fænomenet kendes også fra tysk heraldik, f. eks. på et klapbord fra 1330'erne fra rådhuset i Lüneburg.[34] Erik Menveds og Christoffers søster Richizza blev i 1292 gift med fyrst Nikolaus II af Werle. I et aftryk fra 1301 af hendes segl holder fyrstinden over sit fædrene våben en hjelm med to vesselhorn, der hvert er besat med tre påvifter.[35] Hun har altså i princippet samme hjelmtegn som brødrene. Da det samme hjelmtegn blev ført af de tre søskende, kunne det teoretisk være arvet fra faderen, Erik V Klipping. Det vides imidlertid ikke, om denne overhovedet har brugt hjelm med hjelmtegn, og noget sådant er heller ikke en nødvendig forudsætning for, at de tre søskende kunne have samme hjelmtegn.

24. Erik V Klippings datter Richizzas segl. Aftryk fra 1301 i arkivet i Schwerin (= DKS, nr. 27). Hun er gengivet mellem sin gemals Werle-våben og sin fars våben og holder de respektive hjelme med hjelmtegn. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917.

Det kongelige hjelmtegn kan være skabt, fordi et sådant behøvedes til turneringsbrug. I Norden havde der fundet turneringer sted på Erik V Klippings tid, og de var særligt yndede af hans søn Erik VI Menved.[36]

I de kongelige segl blev hjelmen med hjelmtegn foreløbig gengivet helt uden skjold. Som Erik Menveds efterfølger brugte Christoffer II også et majestætssegl med den kongelige hjelm på reversen.[37] Som hjelmklæde ses den karakteristiske hætte, der i den første trediedel af 1300-tallet blev trukket stramt ned over hjelmen.[38] I nogle af kongeseglene er hætten ikke bundet sammen forneden, og de tilhørende snore slynger sig dekorativt nedenunder. Gengivelser i de danske segl giver beskueren et godt indtryk af disse hjelmhætters enkeltheder. Den prægtige heraldiske hjelm var ikke kun et tilbehør ved de yndede turneringer i riddervæsenets blomstringstid, men må også opfattes som et udtryk for legitimitet og herskerret. For Christoffer, den yngre kongesøn, der i årevis stræbte efter broderens trone, var måske netop en sådan symbolik motivet til at føre den kongelige hjelm i seglet.

25. Bagsiden af Christoffer IIs majestætssegl med hjelm og hjelmtegn. Aftryk fra 1328 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 354, 30/11 1328 = DKS, nr. 30b). Foto: Rigsarkivet.

26. Bagsiden af Valdemar IIIs majestætssegl med hjelm og hjelmtegn. Aftryk fra 1327 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 336, 10/10 1327, = DKS, nr. 32b). Foto: Rigsarkivet.

I løbet af Christoffer IIs regeringstid – 1319-26 og 1330-32 – fuldbyrdedes den opløsning af det danske rige, der allerede var begyndt under Erik Menved med en gradvis pantsættelse af territoriet til de schauenburgske grever af Holsten. Af navn var den unge hertug Valdemar af Slesvig, dengang

endnu kun et barn, konge af Danmark 1326-30. Hans formynder grev Gerhard III af Holsten (af linien Rendsborg) fungerede som rigsforstander. Denne lod sig i 1326 af barnekongen, der var hans søstersøn, forlene med hertugdømmet Slesvig. I 1330 blev Valdemar igen hertug af Slesvig. Som kong Valdemar III havde han brugt et majestætssegl, der lignede hans kongelige forgængeres. På reversen var der ikke noget våbenskjold, men alene en hjelm med det danske hjelmtegn.[39] I en bekræftelse udfærdiget 1423 af lensbrevet fra 1326 til grev Gerhard III angående det slesvigske hertugdømme blev hjelmen i den unge konges segl beskrevet med disse ord: "… en Helme mit twen krummen vorplumeden Hornen …",[40] altså vesselhorn med påfjer. Man var ikke i tvivl om den danske kongehjelms udseende. Som hertug af Slesvig førte Valdemar en hat med tre lange buske af påfjer på hjelmen.[41]

27. Gerhard IIIs segl, kendes fra 1317. Han fremtræder som greve af Holsten med dansk-holstensk hjelmtegn og Holstens nældeblad i skjoldet. Aftryk fra 1321 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 262, 24/7 1321, = DKS, nr. 164). Foto: Rigsarkivet.

At der kunne tillægges den kongelige hjelmprydelse en politisk betydning, var man sig bevidst på et tidligt tidspunkt. Grev Gerhard III af Holsten anvendte oprindelig samme hjelmtegn som de øvrige schauenburgere, nemlig påfjerbuske og små faner, der var belagt med det holstenske nældeblad.[42] Den anden store panthaver i Danmark, grev Johan III af Holsten (af linien Pløn), vedblev med at bruge et sådant hjelmtegn. Gerhard fremtræder imidlertid fra 1317 med et ændret hjelmtegn i to segl: to vesselhorn, af hvilke det ene er besat med påfjer, det andet med små faner med nældeblade. I det ene af disse segl er den selvbevidste greve fremstillet i stående stilling med hjelm, skjold og sværd; i det andet segl er kun hjelmen gengivet.[43] Forekomsten af de to imponerende horn, der var kendt i Danmark som den vigtigste bestanddel af det kongelige hjelmtegn, er påfaldende, fordi Erik Menved netop i året 1317 havde pantsat hele Fyn til greverne Gerhard og Johan. Man må sikkert regne med, at med hornene har grev Gerhard villet understrege sin nye magtstilling i kongeriget.[44]

28. Segl for Gerhard III som hertug af Slesvig, kendes fra 1326. På skjoldet med de to slesvigske løver er der en hertughat på hjelmen, der holdes af to kvindearme. Hjelmtegnets tre påfjerbuske er belagt med hjerter eller søblade. Efter "Danske Kongers Sigiller samt … 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 143a).

29. Segl for Gerhard III som greve af Holsten, kendes fra 1327. I skjoldet ses det holstenske nældeblad. To kvindearme holder hjelmen. Det ene horn er besat med faner med nældebladet og det andet horn med påvifter belagt med søbladlignende "øjne". Afstøbning i Rigsarkivet, Storcks samling (= DKS, nr. 143b). Foto: Rigsarkivet.

Som hertug af Slesvig anvendte Gerhard et segl med hertugdømmets to løver i våbenet. Over skjoldet holder to arme en hjelm med det hertugelige slesvigske hjelmtegn. Påfjerenes "øjne" er udformet som hjerter eller søblade, bestanddele af det danske våben.[45] Et lignende segl blev senere brugt af hans myndling Valdemar, da denne atter var blevet hertug af Slesvig.[46] Som greve af Holsten anvendte Gerhard et segl efter samme mønster; hjelmen bærer det prætentiøse hjelmtegn med horn og søbladlignende "øjne" på fjerene.[47] Det er muligt, at det er for vidtløftigt at opfatte disse "hjerter" eller "søblade" som et politisk udtryk. Men deres udseende er bemærkelsesværdigt i sammenligning med påfjerenes traditionelle udformning. Det er uden tvivl kvindearme, der bærer de her nævnte hjelme. I adskillige samtidige kvindesegl holder den pågældende fyrstinde hjelmene i

hænderne. Forklaringen på fænomenet i Gerhards og Valdemars segl synes ikke at være så enkel, at en hjelm holdt på denne måde repræsenterer arv gennem en kvinde.

Politiske aspekter, hvad hjelmtegnet angår, kan også forbindes med andre fyrster, der havde relationer til Danmark.

Den svenske konge Birger Magnusson benyttede et segl, hvori der ses en hjelm med krone. Denne hjelm er desuden forsynet med to vesselhorn besat med små faner hver belagt med folkungeløven.[48] Kong Birgers far, Magnus Ladulås, brugte ikke noget hjelmtegn efter at være blevet konge, men som hertug havde han haft et, der dog var anderledes end det, sønnen sidenhen anvendte. Det eneste eksemplar af Birgers segl med hjelmen hænger ikke længere under et brev og kan ikke dateres nøjagtigt. Birger regerede fra 1290 til 1319. I 1298 ægtede han Margrete, datter af den myrdede danske konge Erik V Klipping og altså søster til de tidligere nævnte Erik Menved, Christoffer (II) og Richizza, som alle påviseligt brugte en hjelm med vesselhorn. Brylluppet blev fejret i Stockholm med en prægtig turnering. I den politiske kamp mod sine to brødre fik Birger støtte af sin danske svoger Erik Menved. Hornene på Birgers hjelm kunne godt stamme fra hustruen og svogeren. De små faner belagt med samme våbenmærke som i kongens skjold (folkungeløven) var måske inspireret af det holstenske hjelmtegn;[49] Birgers mor Hedvig var søster til grev Henrik I af Holsten, Gerhard IIIs far. Birgers brødre anvendte samme hjelm og hjelmtegn som kongen. Det fremgår f. eks. af hertug Erik Magnussons ryttersegl, der kendes fra 1301.[50] Efter at Birger var flygtet til Danmark, blev Erik Magnussons søn Magnus Eriksson i 1319 konge af Sverige og Norge. I et segl, der kendes fra 1335, bruger Magnus Eriksson den norske løve i skjoldet og på dette den svenske hjelm med horn og faner,[51] altså en kombination af to landes heraldik – som Gerhard III af Holsten havde praktiseret. Kong Birger døde 1321 i Danmark og blev begravet i St. Bendts Kirke i Ringsted, Valdemarernes gravkirke, hvor han senere blev afbildet med skjold og hjelm på et kalkmaleri.[52]

Fyrst Nikolaus af Rostock, der førte en grif i skjoldet, anerkendte i året 1300 den danske konge Erik Menved som lensherre. I hans segl fra 1309 fremtræder hans mecklenburgske vesselhorn på hjelmen i differentieret skikkelse, idet de er tæt besat med påfjer.[53] Det således briserede hjelmtegn kan opfattes som et udslag af lensafhængigheden.

Huset Lüneburgs våben – en blå løve i et med røde hjerter bestrøet guld felt – er en brisure af det danske kongevåben og er blevet til efter, at Henrik Løves yngste søn hertug Wilhelm i 1202 havde ægtet den danske kongedatter Helena. Fra 1293 kendes et lüneburgsk hjelmtegn med vesselhorn, som er besat med påfjer.[54] De må nok i højere grad betragtes som en efterligning af det danske hjelmtegn end som et politisk udtryk. Senere bliver hornene til kornsegl.[55] Allerede i Gelres våbenbog ligner de ikke længere de oprindelige horn.

Blandt de malede skjolde på det i heraldisk henseende overordentligt interessante klapbord fra begyndelsen af 1330'erne, der engang befandt sig i fyrstesalen i Lüneburgs rådhus, forekommer det danske våben i fragmentarisk tilstand, men med tydelig hjelm og hjelmtegn.[56] Vesselhornene er hvert besat med *fire* vifter af påfjer. Også Sveriges og Norges hjelmtegn er unøjagtigt gengivet, hvorimod Slesvigs og Holstens våbener har korrekte hjelme. Ligesom den tidligere nævnte kapitæl fra Odense giver klapbordet i Lüneburg belæg for, at skjold og hjelm kunne betragtes som to relativt uafhængige komponenter. For adskillige af bordets våbener gælder det, at de to bestanddele er afbildet ved siden af hinanden.

30. Junker Valdemars (IV) våben. Kalkmaleri i Århus Vor Frue Kirke. Efter Danske kalkmalerier. Tidlig gotik 1275-1375, København 1989. Foto: Lennart Larsen og Kit Weiss.

31. Junker Valdemars (IV) segl med hjelm og hjelmtegn over skjoldet med tre kronede løver. Aftryk fra 1340 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 476, 22/4 1340, = DKS, nr. 36). Foto: Rigsarkivet.

32. Valdemar IVs rettertingssegl med hjelm og hjelmtegn, kendes fra 1343. Mellem hornene står der AD LEGES T[ER]RE, til landets love. Aftryk fra 1355 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 756, 6/2 1355, = DKS, nr. 40). Foto: Rigsarkivet.

I årene 1332-40 var der ingen konge i Danmark. I 1340 blev grev Gerhard III myrdet, og Valdemar IV, søn af Christoffer II, begyndte ved erobringer og indløsninger at samle sine forfædres rige og at reorganisere det som en stat. I Århus Vor Frue Kirke er der et kalkmaleri af et våben med tre ukronede løver omgivet af hjerter hørende til en våbenfrise, der blev afdækket i 1950'erne. Ovenover står der DOMICELLVS WALDEMARUS, junker Valdemar.[57] Det må stamme fra årene, før han blev konge. Fra 1340 findes der aftryk af junker Valdemars segl, som ved sin fremragende udførelse gør et lige så stærkt indtryk som schauenburgerens portræt på seglet fra 1317 og viser den unge fyrstes stræben efter selvstændighed.[58] Valdemar fremtræder dermed som bærer af den kongelige legitimitet. På skjoldet med de tre kronede løver, der ikke omgives af hjerter, hviler den arvede hjelm med vesselhorn og påfjer. Hornenes fylde og krumning svarer i deres udformning til, hvad der ses i faderens kongesegl, og den tilsnørede hætte, som er trukket ned over hjelmen, minder om, hvad der ses i Gerhard IIIs grevesegl. Selv om skjold og hjelm førtes i forening, havde den traditionelt prydede hjelm ikke tabt sin selvstændige betydning. Kong Valdemar IV brugte således udelukkende den heraldiske hjelm i sit første rettertingssegl.[59]

På gravmælet i Roskilde Domkirke over Valdemar IVs unge søn, den i 1363 afdøde hertug Christoffer, ligger en tøndehjelm med vesselhorn. De er rekonstrueret i 1800-tallet efter bevarede rester af de oprindelige horn i hjelmen, men uden påfjer.[60]

33. Valdemar-slægtens ældste medlemmer med våbenskjolde og hjelme med hjelmtegn. Kalkmaleri i St. Bendts Kirkes kor i Ringsted, 1. halvdel af 1300-tallet. Tegning af Jacob Kornerup, 1879, Nationalmuseet. De store skikkelser antages at være (fra venstre) Valdemar I, Knud VI, Valdemar II og Valdemar den Unge. Skjolde og hjelme er senere tilføjet, hvor der var plads, muligvis i 1349. Knud VIs højre hånd er ved den lejlighed blevet dækket af det 2. skjold fra venstre. Rigsæblet i Valdemar den Unges højre hånd kan tænkes oprindelig at have ligget i hans venstre hånd, og han kan have haft et scepter i den højre, der ikke blev plads til på grund af den tilføjede hjelm. I kirken fremtræder kalkmaleriet i dag som en delvis fejlagtig rekonstruktion. Den lille kronede skikkelse over skjoldet yderst til venstre er forsvundet og er blevet til et noget akavet hjelmklæde, der hænger ned fra dexter side af hjelmen over det næste skjold, Knud VI har fået en bog i venstre hånd, og Valdemar II et rigsæble i højre hånd ligesom Valdemar den Unge. Foto: Rigsarkivet.

I den kongelige gravkirke i Ringsted er der i koret et kalkmaleri, som forestiller Valdemar-slægtens ældste medlemmer med våbenskjolde.[61] Det blev afdækket af Jacob Kornerup i 1879 og aftegnet af ham.[62] I årtier var disse gengivelser det ældste eksempel på den danske konges våben i farver, som man havde kendskab til i Danmark. Det var først senere, at nogen blev opmærksom på våbenet i en udenlandsk våbenbog (Wijnbergen), der var ældre. Hvad hjelmtegnet angår, må freskerne i Ringsted stadig regnes for de ældste eksisterende gengivelser i farver. Man antager, at fyrstefrisen i St. Bendts Kirke er den anden på dette sted, og at den nuværende er malet i første halvdel af 1300-tallet. For denne datering taler løverne, som er kronede, og frem for alt skjoldformen. I forhold til de afbildede personer er hjelmene med vesselhorn og påfjer naturligvis

anakronistiske. Den forskelligartede måde, hvorpå hjelmene er anbragt – én over skjoldet, to andre adskilt fra skjoldet – og skjoldene ligeledes, viser, at våbenerne ikke hører til den første fornyelse af freskerne, men må være føjet til senere. Den åbenbart noget besværlige tilføjelse af skjolde og hjelme med horn, som ligner dem i den unge kong Valdemar IVs segl, i dette mindesmærke for de kongelige forfædre må være resultatet af en politisk motiveret viljesakt. En sandsynlig anledning dertil kunne være en begivenhed i 1349. Dette år var Valdemar IV til stede i Ringsted ved den årlige kirkefest for St. Knud Lavard, kongehusets stamfar. Ved den lejlighed fastslog kongen, at det foreløbig var lykkedes ham at underlægge sig Sjælland med tilhørende øer, halvdelen af Fyn og tre fjerdedele af Jylland.

Valdemar IV, født ca. 1320, havde siden sin ungdom haft tilknytning til Ludvig af Bayerns kejserhof, rejste i 1347 som pilgrim til Det hellige Land og besøgte 1363-64 adskillige europæiske lande. Ved sin død i 1375 var han en kendt fyrste i datiden. Der er derfor intet mærkeligt i, at han er repræsenteret med sit bekendte våben, ovenikøbet i en pålidelig gengivelse, i Armorial de Gelre. De seneste undersøgelser daterer hovedparten af Gelres våbenbog til tiden mellem 1370 og de første år af 1400-tallet.[63] Det danske kongevåben i Gelre kunne således teoretisk også relateres til kong Oluf, Valdemar IVs mindreårige og tidligt afdøde dattersøn, eller for den sags skyld til Erik af Pommern. Forekomsten i Gelre af våbenet for Valdemar IVs betroede mand Henning Podebusk (død ca. 1388) umiddelbart ved siden af det kongelige våben tyder imidlertid i afgørende grad på, at dette er malet i begyndelsen af våbenbogens tilblivelsestid, og det må derfor betragtes som sikkert, at våbenet skal forbindes med den i Europa velkendte kong Valdemar. Hjelmtegnet er principielt det samme som i Valdemars segl. Vesselhornene er dog længere og slankere, hvilket svarer til den generelle højde, som hjelmtegnene har i Gelre. En Dannebrogsfane er stukket gennem den ene fjervifte. Selv om dette Dannebrog ikke kan betragtes som en del af det egentlige våben, viser det, at Dannebrogsmærket nu hørte til den danske konges kendetegn. Dannebrogsfanen i Gelre er særlig interessant, da der er tale om den ældste farvelagte afbildning af det danske flag, der kendes. Hvad hjelmtegnet som sådant angår, er vesselhornene og hjelmklædet af hermelin i Gelre og ligeledes i den samtidige Bellenville-våbenbog, hvor der ikke er en Dannebrogsfane, og løverne ikke er omgivet af hjerter.[64] Det ædle pelsværk forekommer også i danske gengivelser af våbenet. En tegner, der i 1700-tallet gengav Christoffer IIs segl og umuligt kan have kendt de nævnte universelle våbenbøger i udlandet, har tegnet hætten som hermelin,[65] og på det bevarede segl kan hermelinshalerne faktisk erkendes. I den unge Valdemars (IV) segl kan hornenes mønstrede overflade opfattes som hermelin.

34. Christoffer IIs majestætssegl med hermelinshætte om hjelmen, 1320. Tegning i Rigsarkivet, Klevenfeldts segltegninger (= DKS, nr. 30a-b).

Kort efter Valdemar IVs død blev hans våben med hjelm og hjelmtegn malet i St. Peders Kirkes kor i Næstved som en del af en større freskomalet komposition med afbildninger af kongeparret. Valdemar havde været kirkens velgører. Kalkmaleriet blev afdækket i 1883.[66] Løverne i skjoldet var da helt forsvundet, men hjelmtegn og hjelmklæde var bevaret. Hjelmklædet er blåt og grønt udvendigt og rødt indvendigt og er ligesom kongens kjortel bestrøet med hjerter eller søblade. I Valdemar IVs sene majestætssegl forekommer disse figurer talrigt omkring løverne i våbenskjoldet og ligeledes i kongens skjold i Gelres våbenbog. Hornenes slanke form på kalkmaleriet svarer også til, hvad der ses på tegningen i Gelre. Desuden er hjelmen kronet.

Det danske kongevåbens stolte hjelmtegn, der ikke kun var en del af våbenet i dettes funktion som suverænitetsudtryk, men tillige vidnede om kongernes interesse for turneringer, blev også gengivet endnu senere. I Dalby Kirke i Skåne har der stået en korstol med et udskåret kongevåben, der stammer fra ca. 1400.[67] Stolen befinder sig nu i Lunds Universitets historiske museum. Løverne i

skjoldet er kronede, vesselhornene slanke, og de dertil hørende fjerbuske er uvist hvorfor udformet som hanefjer. Initiativtageren til udførelsen af korstolen kunne være ærkebiskop Jacob Ulfstand af Lund, der formodentlig skyldte dronning Margrete, Valdemar IVs datter, sin karriere, og våbenets forekomst kan måske ses som et udtryk for den kongelige patronatsret, som Christian I påberåbte sig i 1466.

I 1420 blev de prægtige udskårne korstole i Roskilde Domkirke udført til minde om den berømmelige unionsdronning, der døde 1412.[68] Over den nationale helgen Knud den Hellige ses det kongelige våben med kronede løver. På skjoldet hviler en kronet stikhjelm med det bekendte hjelmtegn: vesselhorn og påfuglevifter. Ligesom korstolenes øvrige træskærerarbejder har våbenet oprindelig været bemalet, men siden en gang i 1800-tallet har det været uden farver.[69] Dronning Margrete førte aldrig selv det danske våben alene.

35. Valdemar IVs våben med hjelm og hjelmtegn på korstol i Roskilde Domkirke, 1420. Foto: Roskilde Domkirke.

De her nævnte udskårne våbener må snarere hentyde til faderen Valdemar IV, den virksomme konge, der genoprettede det danske rige. Efter først at have hvilet i Vordingborg gravlagdes kong Valdemar til sidst i kirken i Sorø, hvor han er repræsenteret med skjold og hjelm i rækken af freskomalede våbener. En tegning af frisen udført i 1700-tallet viser kongens våben i en skikkelse, der sandsynligvis stammer fra 1515.[70] Hjelmen bærer krone og vesselhorn. Hjelmklædet er guld og blåt svarende til skjoldets hovedfarver. Efter en restaurering i 1800-tallet, hvorved hele våbenfrisen blev totalt omformet, fremtræder Valdemar IVs våben i en stil, der hører til en ældre tid end kongens.

36. Erik af Pommerns og dronning Filippas våbenskjolde med hjelme og hjelmtegn sammen med biskoppers og andre stormænds våbener omkring "Kristi våben". Kalkmaleri på Kronborg, 1421-29. Foto: Nationalmuseet, Egmont Lind 1932.

Det yngste autentiske eksempel på det kongelige hjelmtegn forekommer på et kalkmaleri, som blev afdækket på Kronborg i 1928. Det må være blevet til inden for årene 1421-29. Her ser man Erik VII af Pommerns våbenskjold med hjelm sammen med våbenerne for hans dronning Filippa, nogle biskopper og andre stormænd.[71] Skjoldet, der er vendt i courtoisie mod dronningens våben, er firdelt af et kors med felter for Danmark, Sverige, Norge og Slesvig i de fire hovedfelter. På hjelmen hviler en krone, som vesselhornene med rester af hermelin går op igennem. Der ses rester af påfuglevifter på hornene. Erik af Pommern vides ellers ikke at have brugt sit våben med hjelm.

Uden forbindelse med udviklingen af indholdet i det danske kongevåben gengiver Bergshammar-våbenbogen, som blev malet i årene 1436-50, to gange Danmarks løvevåben med et hjelmtegn i den skikkelse, hvori det kendes fra 1300-tallet.[72] Vesselhornene er betrukket med hermelin. I det ene tilfælde er hjelmklædet blåt og sølv, og skjoldet er gengivet sammen med den tyske kejsers, den byzantinske kejsers og den franske konges våbener. I Grünewalds våbenbog fra ca. 1470 har hornene også hermelin, men hjelmklædet er blåt og guld.[73] I en af våbenbøgerne fra 1400-tallet hørende til ordenen Den gyldne Vlies har hjelmen på det danske våben horn med hermelin og påfjer.[74]

Våbenrullen fra Zürich fra ca. 1340 viser et helt andet hjelmtegn for den danske konge: en halv opvoksende blå løve med guld krone, tydeligt dannet efter skjoldfigurerne,[75] men den har intet med den faktiske våbenføring i Danmark at gøre. Den halve løve forekommer endnu i Conrad Schnitts våbenbog fra årene 1530-39.[76] Det er ikke usædvanligt, at våbenbøgernes ophavsmænd gennem århundreder gentager forkerte eller uaktuelle våbener.

Da Christian II i 1519 var blevet ridder af Den gyldne Vlies, blev der malet et våben for ham i ordenens våbenbøger, f. eks. Codex 2606, der nu findes i Nationalbiblioteket i Wien.[77] Våbentegningerne er alle mere eller mindre fejlagtige med hensyn til skjoldets indhold og især, hvad angår hjelmtegnet, der viser syv blå faner med sølv kors. Et sådant hjelmtegn har aldrig været brugt af nogen dansk konge, men kan være konstrueret efter den måde, hvorpå kongens farbror hertug Frederik af Slesvig og Holsten, der senere selv blev konge, på det pågældende tidspunkt førte sit hertugelige våben, nemlig med et hjelmtegn bestående af syv små faner.[78] I udlandet kan man have troet, at det var det oldenborgske hus' hjelmtegn. Dette fiktive hjelmtegn i Den gyldne Vlies' Ordens bøger er blevet gentaget slavisk i den trykte litteratur om ordenen så sent som hos Philipp Jacob Spener.[79]

På biskop Lage Urnes udskårne stol fra ca. 1520 i Roskilde Domkirke er der gengivet et kongevåben med kronet hjelm uden hjelmtegn.[80] Heller ikke dette våben med en fordeling af felterne som i kong Hans' tid kan betragtes som autentisk.

Generelt kan det konstateres, at de danske konger kun brugte hjelm og hjelmtegn på deres skjold i 1200-, 1300- og 1400-tallet, heraldikkens blomstringstid.[81]

Valdemar IV

At Valdemar IV for eftertiden kom til at stå som den konge, der genoprettede det danske rige efter forgængernes pantsættelser og derfor meget senere fik tilnavnet Atterdag, er forståeligt. Han havde imidlertid to ældre brødre, der også havde søgt at hævde og genvinde den fædrene slægts kongemagt.

Den ældste var Erik, der sammen med faderen Christoffer II blev kronet til konge i 1324. Den udvalgte kong Erik døde kort efter slaget ved Slesvig i 1331 mod grev Gerhard III af Holsten, hvilket også blev enden på faderens kongedømme. Eriks segl kendes ikke, men et aftryk af det har hængt under det brev, hvormed han og Christoffer II i 1330 havde måttet forlene grev Gerhard med Fyn som arveligt len.[82] Der kan ikke være tvivl om, at Erik førte de tre løver som våben. Det havde hans far allerede gjort i et segl i Erik Menveds sidste regeringsår, skønt han i seglomskriften betegnes som hertug af Halland og Samsø.[83] Med føringen af de tre løver havde Christoffer tilkendegivet, at han opfattede sig som tronfølger. Hans kronede søn Erik havde al ret til at bruge de tre løver, men det er muligt, at han alene gengav den kongelige hjelm med hjelmtegn i sit segl.

37. Valdemar IVs ældre bror Ottos segl med tre kronede løver i skjoldet, brugt 1333. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (DKS, nr. 35).

Efter Eriks død optrådte den næstældste af brødrene, Otto, som tronkræver med støtte fra huset Wittelsbach. Wittelsbacheren Ludvig af Bayern, der i 1314 var blevet tysk konge og senere blev kejser, forlenede sin søn Ludvig med det ledigblevne markgrevskab Brandenburg. Markgrev Ludvig blev i 1324 gift med Christoffer IIs datter Margrete, men hendes far kunne ikke betale medgiften. Derfor havde wittelsbacherne en interesse i, at en søn af Christoffer II blev dansk konge. Otto betegnede sig som "danskernes junker, hertug af Estland og Lolland" ("domicellus Danorum Estonie et Lalandie dux"). Estland og Lolland var på dette tidspunkt kongeliniens sidste territoriale støttepunkter. For at imødekomme kravet om medgift overdrog junker Otto sammen med sin bror Valdemar (IV) i 1333 Estland med arveret til svogeren markgrev Ludvig. I et særligt brev måtte de understrege, at dette ikke formindskede deres søsters arverettigheder som dansk kongedatter. Det eneste bevarede aftryk af Ottos segl hører til dette brev.[84] I seglet ses et skjold med tre kronede løver, hvilket er et klart udtryk for Ottos prætention på den danske trone.[85] Efter overdragelsen af Estland vedblev Otto at kalde sig hertug af Estland. Dette var i god overensstemmelse med den

sædvane, der udviklede sig blandt fyrster. Ved titel- og undertiden også våbenføring kunne man tilkendegive en rettighed, der måske en dag ville blive aktualiseret. Otto led nederlag til holstenerne i 1334 og opnåede aldrig at blive Danmarks konge. Da Estland i 1346 blev solgt til Den tyske Orden, indtrådte Otto i ordenen og synes at være død kort efter. Markgrev Ludvig afstod mod en affindelsessum fra sine krav på Estland.

38. a og b. For- og bagside af Valdemar IVs majestætssegl, brugt 1345. Kongen sidder i et trontelt. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (DKS, nr. 39a-b).

Den yngste bror, junker Valdemar, blev i 1340 hyldet som dansk konge. Ligesom sin bror vedblev Valdemar IV også at kalde sig hertug af Estland. Titlen indgår i omskriften i et lille segl med en krone, der blev anvendt i hele hans kongetid.[86] Desuden er den en del af omskrifterne i kongens to majestætssegl.[87] De stammer ligeledes fra før salget af Estland, og kongen brugte dem også efter 1346. Majestætsseglenes høje kunstneriske kvalitet er udtryk for Valdemar IVs selvfølelse. De tre kronede løver omgivet af søblade i skjoldet på seglenes revers er ypperlig heraldisk kunst. På aversen af det ene segl er kongen gengivet siddende i et trontelt. Det er en stærk understregning af Valdemars herskermagt. Fænomenet kendes fra Frankrig, hvor Filip VI var blevet gengivet i et trontelt på en mønt slået i 1339.[88] I Valdemars skjoldformede rettertingssegl er der gengivet et stort kors, og i det ene er korsarmene belagt med kroner.[89]

Fyrstinder anvendte tidligt heraldik og ikke kun til dekorative formål, men også i retlig sammenhæng. For gifte fyrstinder udviklede den skik sig, at både ægtemandens og faderens våben gengives i deres segl. I 1200-tallet ses de to våbener omkring tyske fyrstinders og engelske dronningers skikkelser, og snart efter fremtrådte franske dronninger på samme måde. Ægtefællens og det fædrene våben kunne også indsættes i ét skjold ved en deling af skjoldfladen.[90] I Frankrig skete det i 1200-tallet og i England i det følgende århundrede, og efterhånden anvendte man også andre former for kombination. De udenlandske sædvaner vandt hurtigt indpas i den danske kongeslægt. Allerede i 1237 holder Valdemar den Unges datter Sophie sin mands, fyrst Borwin af Rostocks, og sin fars våbener i sit segl.[91] Det ældste bevarede eksempel på en dansk dronnings brug af heraldik er et segl fra 1347, hvor Valdemar IVs dronning Helvig, der var datter af en sønderjysk hertug, er gengivet siddende med et skjold med de tre danske løver i den ene hånd og et skjold med Slesvigs to løver i den anden.[92]

39. Valdemar IVs søn Christoffers segl under håndfæstningen (landefreden) af 24/5 1360. De tre kronede løver er omgivet af hjerter (= DKS, nr. 44). Foto: Rigsarkivet.

Valdemar IVs søn Christoffer, der døde ung i 1363, brugte i 1360 et segl med tre kronede løver omgivet af hjerter i skjoldet. I god overensstemmelse hermed kaldes han i omskriften arving til Danmarks rige.[93] Våbenet med de tre løver var endegyldigt blevet et heraldisk udtryk for, at den pågældende gjorde krav på den danske trone.

40. Valdemar IVs dattersøn Albrecht af Mecklenburgs segl med morfaderens tre løver i skjoldet og hans eget mecklenburgske tyrehoved som hjelmtegn, brugt 1383. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (DKS, nr. 52).

Efter Valdemar IVs død i 1375 optrådte Albrecht af Mecklenburg, søn af Valdemars datter Ingeborg og hertug Heinrich, som kandidat til den danske trone støttet til et løfte, som hans morfar havde givet i 1371 og nu blev bekræftet af kejser Karl IV, og det trak op til krig på grund af

tronkravet.[94] Fra 1376 kendes et segl for Albrecht med de tre danske løver i et skjold og dansk kongetitel i omskriften.[95] Endnu i 1383 og 1387 anvendte han som hertug af Mecklenburg tillige prætentionstitlen "Danmarks konge" i et segl med de tre danske løver; i dette tilfælde har skjoldet en hjelm med det kronede mecklenburgske tyrehoved som hjelmtegn.[96]

---

[1] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 6.
[2] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974, s. 23-27.
[3] Poul Bredo Grandjean: *Dansk Sigillografi*, København 1944, s. 160ff. – Wilhelm Ewald: *Siegelkunde*, Darmstadt 1969, s. 202ff. – Erich Kittel: *Siegel*, Braunschweig 1970, s. 250ff.
[4] Jfr. tegningen i Henry Petersen: Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1882, s. 55.
[5] DKS, s. 1.
[6] DKS, nr. 7b.
[7] DKS, nr. 9b.
[8] DKS, s. XIX, Indhold.
[9] DKS, nr. 10b.
[10] DKS, nr. 11b.
[11] DKS, nr. 12b.
[12] DKS, nr. 15b.
[13] DKS, nr. 19a-b.
[14] DKS, nr. 21a-b.
[15] Allan Wyon: *The Great Seals of England*, London 1887, nr. 49 og 51.
[16] DKS, nr. 25.
[17] DKS, nr. 30a.
[18] O. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913* I, Dresden 1909, tavle 47, 1.
[19] DKS, nr. 24, 26, 31, 33, 34, 37, 38.
[20] Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske Kongegrave* III, København 2014, s. 243f.
[21] Nils G. Bartholdy: Dänische Städtesiegel als Ausdruck landesherrlicher Beziehungen, i: *La Ville et ses Habitants: Aspects généalogiques, héraldiques & emblématiques. Volume I des Actes du XXIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique … 1994*, Luxembourg 1999, s. 132f og 139f.
[22] Poul Bredo Grandjean: *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, København 1937, tavle 30 k.
[23] A. Thiset: Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid, i: *Historisk tidskrift för Skåneland*, 1. bd., 1903, s. 335 og 344.
[24] Poul Bredo Grandjean: *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, tavle 14 d.
[25] Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 207. – D. L. Galbreath/Léon Jéquier: *Manuel du blason*, Lausanne 1977, fig. 465.
[26] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, s. 107.
[27] Henry Petersen (udg.): *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, København 1897, nr. 92.
[28] Sammesteds, nr. 13, 21, 28, 44b og 78.
[29] Ordet kommer af det gamle danske ord "wesene horn", hvoraf første led svarer til det middelnedertyske "wesent", bisonokse. Ordet forekommer ikke i tysk blasoneringssprog, hvor man blot taler om "Hörner", jfr. Poul Bredo Grandjean: *Dansk Heraldik*, København 1919, s. 180.
[30] Jfr. D. L. Galbreath/Léon Jéquier: *Manuel du blason*, s. 174.
[31] DKS, nr. 28.
[32] Rigsarkivet, København, Langebeks saml., XV, segltegninger, 1, jfr. DKS, nr. 23b.
[33] Nationalmuseet, København, inv.nr. 2823 (Gråbrødrekirke).
[34] Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979, s. 154f.
[35] DKS, nr. 27.
[36] Ernst Verwohlt: Turneringer og ridderspil i Norden, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 39, marts 1979, s. 429ff.
[37] DKS, nr. 30b.
[38] Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning,* s. 154ff.
[39] DKS, nr. 32b.
[40] Jacob Langebek (udg.): *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi* VII, København 1792, s. 354.
[41] DKS, nr. 135a, 136, 137, 138, 140.

[42] C. J. Milde: *Siegel der Holstein-Schauenburger Grafen aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 1. hefte, Lübeck 1870 (= *Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 8. hefte, Lübeck 1870).
[43] C. J. Milde: *Siegel der Holstein-Schauenburger Grafen aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 2. hefte, Lübeck 1871 (= *Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 9. hefte, Lübeck 1871), s. 20, tavle 7, 38. – DKS, nr. 164, 165. – Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch I, 1. Abteilung, 2. Teil*), Nürnberg 1909, s. 33.
[44] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, s. 259.
[45] DKS, nr. 143a.
[46] DKS, nr. 137.
[47] Milde: anf. arb., 2. hefte, 1871, s. 20, tavle 7, 39. – DKS, nr. 143b. – Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine* …, s. 33.
[48] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, Stockholm 1942, nr. 8, fig. 31.
[49] Hans Toll: *De älsta svenska konungavapenbilderna och tre-kronor-vapnet*, Stockholm 1919, s. 70.
[50] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* III, Stockholm 1947, nr. 12, fig. 21.
[51] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, nr. 13, fig. 42.
[52] Poul Nørlund: De middelalderlige Kalkmalerier i Ringsted Kirke, i: Mogens Clemmensen: *Ringsted Kirke*, København 1927, fig. 65.
[53] Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine* …, s. 93, tavle 93, 5.
[54] Henry Petersen: Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck, s. 33.
[55] Georg Schnath: *Das Sachsenross. Entstehung und Bedeutung des niedersächsischen Landeswappens*, Hannover 1961, s. 21.
[56] Ottfried Neubecker: Die Wappen auf dem Falttisch im Fürstensaal des Rathauses zu Lüneburg, i: *Lüneburger Blätter*, hefte 2, Lüneburg 1951. – Neubecker/Bartholdy: *Heraldik* …, s. 154f, fig. 363.
[57] Knud Prange: Stormænd i Østjylland, i: Ulla Haastrup (red.): *Danske kalkmalerier. Tidlig gotik 1275-1375*, København 1989, s. 180.
[58] DKS, nr. 36.
[59] DKS, nr. 40.
[60] *Danmarks Kirker. Københavns Amt* IV, København 1951, s. 515 (1781)ff.
[61] Poul Nørlund: De middelalderlige Kalkmalerier i Ringsted Kirke, fig. 56. – *Danmarks Kirker. Sorø Amt*, 1. halvbind, København 1936, s. 142.
[62] Nationalmuseet, København, Ringsted St. Bendts Kirke, tegning af J. Kornerup, nr. 12, 1879. – J. Kornerup: *Meddelelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om en foretagen Undersøgelse af Kalkmalerier i Ringsted Kirke*, Roskilde 1879.
[63] Paul-Adam Even: *L'armorial universel du héraut Gelre*, Neuchâtel 1971, folio 55 verso, nr. 548. – *Gelre. B.R. Ms. 15652-56*, Uitgeverij – Editions Jan van Helmont, Leuven 1992, s. 139. – Sven Tito Achen: Gelre-våbenbogen og dens danske våbener, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 23, marts 1971, s. 105ff. – Michel Popoff & Michel Pastoureau (udg.): *Armorial de Gelre*, Paris 2012, s. 14, 248, 641.
[64] Léon Jéquier: L'armorial Bellenville, i: *Cahiers d'héraldique* V, Paris 1983, folio 4 verso. – Michel Pastoureau & Michel Popoff (udg.): *L'armorial Bellenville*, Lathuile – Haute-Savoie 2004, s. 70, nr. 110, og *L'armorial Bellenville fac-similé du manuscrit Français 5230 conservé au Département des manuscrits occidentaux de la Bibliothèque nationale de France*, Lathuile – Haute-Savoie 2004, folio 4 verso.
[65] Rigsarkivet, København, Klevenfeldts saml., I, segltegninger, 1 A, 15.
[66] Nationalmuseet, København, Næstved St. Peders Kirke, tegning af J. Kornerup. – J. Kornerup: Valdemar Atterdags og Dronning Helvigs Billeder i Næstveds St. Peders Kirke, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1893, s. 191ff. – *Danmarks Kirker, Præstø Amt* I, 1933-35, s. 88ff. – Ingrid Fischer Jonge: Valdemar Atterdag og hans dronning, i: Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Gotik 1375-1475*, København 1985, 60f.
[67] Nationalmuseet, København, Dalby Kirke, Skåne, tegning af Magnus Petersen 1895. – J. Kornerup: Valdemar Atterdags og …, s. 202.
[68] J. B. Løffler: Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke, København 1880, s. 13, 35. – *Danmarks Kirker. Københavns Amt* III, København 1951, s. 1696.
[69] Steen Friis: Beretning om de paabegyndte Restaurationsarbeider i Roskilde Domkirke, i: *Ny Kirkehistoriske Samlinger* II, 1860-62, s. 120.
[70] Nationalmuseet, København, Sorø Kirke, tegning af Søren Abildgaard 1756. – J. Kornerup: Skjalm Hvides Slægts Grave og Skjoldmærker i Sorø Kirke, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1877, s. 215, 224f. – Henry Petersen: Skjoldefrisen i Sorø Kirke, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1883, s. 52f. - *Danmarks Kirker. Sorø Amt*, 1. halvbind, København 1936, s. 54, 57f. – Sven Ranvig: *Sorøkrøniken* II, København 1986, s. 10.

[71] M. Mackeprang: En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid paa Krogen Slot, i: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1932, s. 78-80.
[72] Jan Raneke: *Bergshammar-vapenboken – en medeltidsheraldisk studie* II, Lund 1975, nr. 4 og 3292.
[73] Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine* …, s. 30f.
[74] Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, 57, "Registre d'armoiries du Roy darmes Flandres", 1400-tallet.
[75] H. Runge: *Die Wappenrolle von Zürich*, Zürich 1860, nr. 8.
[76] Staatsarchiv Basel, folio 30 recto.
[77] Theodor Frimmel & Joseph Klemme: Ein Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vliesse, i: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* V, Wien 1887, s. 317. – Poul Bredo Grandjean: Det Kong Christiern II som Ridder af Den Gyldne Vliess tilskrevne Vaaben, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 12.V, 1950, s. 90ff.
[78] DKS, nr. 107.
[79] Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine* …, s. 43.
[80] *Danmarks Kirker. Københavns Amt* III, København 1951, s. 1671ff.
[81] Om de danske kongers hjelmtegn er tidligere publiceret: Nils G. Bartholdy: Danmarks kongelige hjelmtegn, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 62, okt. 1990, s. 70ff; Nils G. Bartholdy: Die Helmzier der dänischen Könige im Mittelalter, i: *Le cimier. Mythologie, rituel, parenté des origines au XVIe siècle, Actes du 6e colloque international d'héraldique La Petite-Pierre 1989*, Bruxelles 1990, s. 11ff.
[82] *Diplomatarium Danicum* 2. rk. 10. bd., 1948, nr. 200, 25/2 1330.
[83] DKS, nr. 29.
[84] *Diplomatarium Danicum* 2. rk. 11. bd., 1950, nr. 71, 6/10 1333.
[85] DKS, nr. 35.
[86] DKS, nr. 37.
[87] DKS, nr. 39a-b og suppl. 1a-b.
[88] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^e^ – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003, s. 486f.
[89] DKS, nr. 42a.
[90] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, s. 292ff. - J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, s. 19ff. – Hervé Pinoteau: Les armes des reines de France, i: samme: *Vingt-cinq ans d'études dynastiques*, Paris 1982, s. 49ff.
[91] DKS, nr. 18.
[92] DKS, nr. 43.
[93] DKS, nr. 44. – Dele af seglstampen blev fundet i 1992, jfr. Michael Andersen: Nye fund af middelalderlige seglstamper på Roskildeegnen, i: *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1992*, Roskilde 1993, s. 38f.
[94] Aksel E. Christensen: *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*, København 1980, s. 96ff.
[95] DKS, nr. 51.
[96] DKS, nr. 52.

3. Afledninger af kongevåbenet

Albert af Orlamünde

Den løve, som Knud Pritzlavsen i 1183 førte på bagsiden af sit rytterseglgl, hvis omtrentlige udseende kendes fra en allerede omtalt tegning, må betragtes som den ældste kendte afledning af det danske kongevåben. Om der var tale om en reduktion af et større antal løver til én i forhold til kongens eget våben, er uvist, da det ikke vides, hvor mange løver Valdemar I har ført. At brisere et våben ved at formindske antallet af skjoldfigurer var en almindelig metode i datiden.

41. Forsiden af Albert af Orlamündes yngre rytterseglgl, efter 1203. To løver ses i skjoldet og på lansefanen. Efter A. D. Jørgensen: Det gamle danske kongevåben, i: "Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie", 1879.

En reduktion af antallet af løver i kongens skjold var med sikkerhed tilfældet i det våben, som Valdemar IIs søstersøn grev Albert af Orlamünde brugte efter, at han i 1203 af sin morbror var blevet forlenet med Holsten, Stormarn, Ratzeburg og Vagrien og ivrigt deltog i sikringen af Østersøvældet. Albert førte to løver i sit våben, utvivlsomt blå i guld. Da Alberts far grev Siegfried af Orlamündes våbenmærke var en ørn, kan der ikke herske tvivl om, at Alberts to løver var en brisure af Valdemar IIs tre løver. Våbenet ses i Alberts fire rytterseglgl, hvis forside har megen lighed med Valdemars rytterseglgl. Den ridende skikkelse holder med venstre arm et skjold med de to løver, der også ses i den lille lansefane, hvis form i modsætning til morbroderens fane tillader, at begge løver gengives deri. Et skjold med de to løver, der ligesom på seglets forside vender hovederne en face, ses på seglets bagside.[1] To af dem påkalder sig særlig opmærksomhed.

42. Albert af Orlamündes ældste kontrasegl, kendes fra 1212. Skjoldet med to løver omgivet af små hjerter eller blade hænger i en plante eller et træ, hvis blade kunne være lindeblade. Efter Otto Posse: „Die Siegel des Adels der Wettiner Lande bis zum Jahre 1500" V, Dresden 1917.

I det ældste kontrasegl, der kendes fra 1212 og muligvis allerede fra 1203, hænger skjoldet i en plante eller et træ med store blade, og inde i skjoldet er løverne omgivet af små hjerter eller blade. Plantens eller træets blade har form som lindeblade. Gustav A. Seyler mener, at skjoldet hænger i et lindetræ.[2] Linden kan her have været forbundet med de samme ondtafværgende forestillinger som dem, der kan have motiveret lindeblades anvendelse i Knud VIs våben. På et tidspunkt mente man, at bladene var nældeblade. Det skyldtes sikkert, at de schauenburgske grever af Holstens våben efterhånden blev kaldt og til sidst også opfattet som et nældeblad. Schauenburgernes våbenmærke var oprindelig blot en takket skjoldbort. Det er udelukket, at der kan være tale om nældeblade i Albert af Orlamündes segl. A. D. Jørgensen mente i den vækst, skjoldet hænger i, at kunne genfinde den vandplante, hvis blade efter hans mening omgav de tre danske løver.[3] Det er imidlertid indlysende, at bladene på den nævnte vækst i Albert af Orlamündes segl ikke kan være søblade. Som illustration brugte A. D. Jørgensen en tegning fra Hamburgisches Urkundenbuch, hvor der foran den øverste løve er tegnet en lille langagtig ubestemmelig figur, som han i øvrigt ikke omtaler, og småfigurerne omkring de to løver er ikke gengivet. Martin Ellehauge har senere

genbrugt den nævnte segltegning og støttede A. D. Jørgensens opfattelse, at væksten, hvori skjoldet hænger, skulle være en vandplante, idet han mente at kunne tyde figuren foran den øverste løve i skjoldet som en vandplantestængel med blade.[4] Denne tydning må anses for at være udtryk for ønsketænkning. Tegningen i Hamburgisches Urkundenbuch er upræcis. Den ubestemmelige figur ses ikke i Otto Posses segludgave.[5]

43. Albert af Orlamündes yngre kontrasegl, kendes fra 1221. To løver ses i skjoldet og på lansefanen, og en løve er hjelmtegn. Skjoldets omvendte stilling kan skyldes, at det på grund af sin tyngde foroven vil vende omvendt, når det hænges i et træ eller på en væg. Efter A. D. Jørgensen: Det gamle danske kongevåben, i: "Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie", 1879.

I et yngre kontrasegl, kendt fra 1221, ses Albert af Orlamündes to løver i et skjold, der er vendt på hovedet. På skjoldets nederste, men opadvendte spids er der sat en hjelm med en løve som hjelmtegn. Ved siden af skjoldet er der placeret et skråtstillet opadvendt sværd og en fane med de to løver. Seglbunden er dækket af hjerteformede blade. Skjoldets omvendte stilling, som er usædvanlig i et segl, mente Otto Hupp og andre før ham skyldtes, at Albert dermed ville give udtryk for sorg over kong Valdemars tilfangetagelse. Da den først fandt sted i 1223, måtte Hupp drage seglets ægthed i tvivl.[6] Påstanden blev på overbevisende måde gendrevet af Wilhelm Biereye.[7] Han opfatter i øvrigt de hjerteformede figurer som lindeblade. Den omvendte skjoldstilling mente Seyler skyldtes, at det ville være den position, datidens lange skjold, der var spidst forneden og bredt og tungt foroven, ville få, når man hængte det fra sig i et træ eller på en væg.[8]

Fyrsterne af Rügen

Fyrst Witzlav I af Rügen brugte i 1224 og senere et segl med et tværdelt skjold med en opvoksende kronet løve i øverste felt og kamtakkede sparresnit i nederste felt.[9] Senere blev løven gengivet sort med rød krone i guld felt. Figuren i det nederste felt blev senere forenklet til en kamtakket sparre. Det er ikke løvefiguren, der præger det vendiske område, men i altovervejende grad griffen, et fantasidyr med en ørns overkrop og med ører og en løves underkrop. Den pommerske historiker Theodor Pyl har udførligt redegjort for udviklingen af Pommerns våben, griffen, og har i den sammenhæng også behandlet Rügens våben. Han nævner, at efter nogle forskeres mening var griffen Rügens oprindelige symbolske dyr, og løven var en afledning af det danske våben og er blevet en del af det rygiske våben, efter at Rügen kom under dansk overherredømme.[10] Som pommersk våbenmærke kan griffen dokumenteres fra 1214 og blev formentlig allerede anvendt 1194,[11] og ca. 1200 forekommer en grif også i fyrst Borwin I af Mecklenburgs segl, idet det traditionelle mecklenburgske tyrehoved først kendes fra 1219.[12] Først i 1284 kan en grif henføres til en rygisk fyrste, Witzlav II, der som hertug af Pommern kun brugte griffen for det til Rügen hørende område på fastlandet.[13]

44. Fyrst Witzlav I af Rügens segl, kendes fra 1224. Den opvoksende kronede løve kan være en afledning af den danske konges løvevåben. Efter Gustav A. Seyler: „Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)", Nürnberg 1909.

Løven i Rügens våben førtes af alle efterfølgerne af den rygiske fyrst Jaromar, der efter Rügens erobring i 1168 blev vasal under den danske krone. I en vendisk sammenhæng må løvefiguren forekomme påfaldende. Det nederste felt med de kamtakkede murgavllignende sparresnit og senere

den kamtakkede sparre hentyder formentlig til en form for murværk. Man mener, at der ikke før Arkonas fald fandtes bygninger af murværk på Rügen. Det var først danskerne, der opførte bygninger dér af teglsten.[14] Det er derfor ikke urimeligt at antage, at Rügens løvevåben må opfattes som et udslag af den rygiske fyrstes vasalstatus, og at løven altså kan betragtes som en afledning af den danske konges løvevåben.

Under kong Knud VI kom også Mecklenburg og Pommern under dansk lenshøjhed. Valdemar II fik i 1214 af kejser Frederik II tilkendt retten over Nordalbingien, d. v. s. de erobrede områder indtil Elben og Elde, samt det vendiske område. Senere udstrakte Valdemar II sit Østersøherredømme til også at omfatte Estland. Det meste af det vestlige Østersøområde gik tabt efter slaget ved Bornhøved i 1227, men den danske konge beholdt dominansen over Rügen. Der var således stadig et substantielt indhold i kongens titel "de Venders konge". Endnu i 1304 var Rügen og det dertil hørende fastland et fanelen under den danske krone. Det formelle lensforhold til Danmark ophørte i 1438.

Valdemar IIs uægte efterslægt

Valdemar II havde to sønner uden for ægteskab: Knud (ca. 1205-1260), hvis mor var Esbern Snares enke Helene, datter af den svenske jarl el. hertug Gudorm, og Niels (død 1218), hvis mor ikke kendes.

45. Hertug Knud af Estlands våben med en oprejst løve. Kalkmaleri i St. Bendts Kirke i Ringsted. Foto: Steen Clemmensen.

Knud blev hertug af Estland efter, at hans far havde erobret det i 1219. Ribe Bispekrønike nævner i 1222, at Knud er søn af kongen og hertug af Estland, "Canutus filius regis et dux Estoniæ".[15] I 1227 måtte han vige for de tyske sværdriddere og forlade Estland. Da Danmark nogle år efter atter fik overtaget, fik Knud nogle len i Estland, men opholdt sig næppe dér. Han havde fået Blekinge overladt, måske før 1231. I 1246 deltog han i opstanden mod sin halvbror kong Erik IV Plovpenning, men forsonede sig med ham i 1249.[16] Senere blev han hertug af Lolland. Knud døde i 1260 og blev begravet i St. Bendts Kirke i Ringsted, kongehusets gravkirke. Hans segl er ikke bevaret, men hans våben som hertug af Estland ses på et kalkmaleri i kirken.[17] Over skjoldet læses "[C]NUD DVX [E]STLANDIE". Det kan undre, at Knud her benævnes hertug af Estland, da han i Ringstedtavlens fortegnelse over kgl. begravelser kaldes hertug af Lolland.[18] Skjoldformen tyder på, at våbenet i hvert fald i sin nuværende form er malet i 1300-tallet.[19] I skjoldet ses en oprejst løve, der nu fremtræder uden genkendelige farver. Løven er en differentiering af kongens våben med tre gående løver og må have været blå på guld bund. Hertug Knud har uden tvivl ført våbenet med én løve uanset, hvor han var hertug.

46. Tallinns/Revals ældste kendte segl med tre kronede løver i skjoldet og et kronet kongehoved foroven, kendes fra 1277. Seglet til højre tilhører Eilard, kongens høvedsmand i Reval. Archiv der Hansestadt Lübeck, 7.1-3/19 Livonica und Estonica 19. Foto: Archiv der Hansestadt Lübeck.

47. Tallinns/Revals yngre segl. To drager er tilføjet omkring skjoldet. Seglet kendes fra 1340. Tegning af Magnus Petersen, 1882.

Det danske kongevåbens løver satte sig vedvarende spor i Estland. Efter landets erobring i 1219 lod Valdemar II en borg opføre på det sted, hvor det afgørende slag havde fundet sted. Det estiske

navn for den by, der voksede op, Tallinn (Reval), betyder "Danskeby". Fra 1277 kendes med sikkerhed et segl for Tallinn/Reval med et våben med tre gående kronede løver med hovederne en face. Løverne er ikke omgivet af hjerter eller blade, men det er evident, at våbenet svarer til det danske kongevåben. Stilistisk kan seglet stamme fra midten af 1200-tallet, især hvis man sammenligner det med danske kongesegl fra tiden. Over skjoldet ses et kronet kongehoved som landsherreligt symbol. Et senere segl for Tallinn/Reval kendt fra 1340 har det samme heraldiske indhold, men skjoldet er omgivet af to drager.[20] Løvevåbenet blev ført videre efter, at Valdemar IV i 1346 havde solgt Estland til Den tyske Ridderorden, og det blev efterhånden identificeret med Estland som sådant.[21]

48. Hertug Knuds søn Svantopolks segl med en kronet løve over et felt med ni hjerter eller blade, kendes fra 1253. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 158).

49. Junker Eriks segl med en kronet løve over et felt med ti hjerter eller blade, kendes fra 1277. I 1284 blev han hertug af Sønderhalland. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 159).

Hertug Knud, der af sin far fik gods i Sverige, hvor han også kom i besiddelse af sin mødrene arv, var gift med en datter af den pommerske hertug Svantopolk. De havde to sønner: Svantopolk (død 1310), der arvede gods i Sverige, hvor han opnåede en magtfuld position og efterlod sig tre døtre, og junker, "domicellus", Erik (død 1304), der i 1283 var den danske konges drost, det følgende år blev hertug af Sønderhalland og i 1285 blev slået til ridder af den svenske konge. De to brødre brugte ikke faderens oprejste løve, men et andet differentieret våben, der tydeligt var en afledning af kongevåbenet. Skjoldet er tværdelt med en gående kronet løve med hovedet en face i øverste felt og hhv. ni og ti hjerter eller blade i nederste felt. Våbenerne kendes fra tegninger af brødrenes segl udført i 1700-tallet. Svantopolk vides at have brugt sit segl i 1253, Erik sit i 1277.[22] Om farverne kan man kun gisne. Thiset mente, at løven i øverste felt var guld i blåt felt og hjerterne eller bladene i nederste felt røde i sølv.[23] Hertug Erik blev ligesom sin far begravet i St. Bendts Kirke, men dér er der i dag ingen heraldiske vidnesbyrd om ham.

50. Hertug Erik af Sønderhallands sønnesøn junker Erik af Skarsholms segl med tre hjerter eller blade under en kronet løve, kendes fra 1355. Segl i Rigsarkivet (= Henry Petersen (udg.): "Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede", København 1897, nr. 447). Foto: Rigsarkivet.

Hertugdømmet Sønderhalland synes ikke at have været et arveligt len. Hertug Erik havde en søn, Barnum, der i 1320'erne blev benævnt junker, "domicellus". Han ejede Skarsholm på Sjælland, og efterkommerne benævnes derfor Skarsholm-slægten. Barnum Eriksens søn Erik blev i 1354 benævnt junker, "domicellus", væbner, "armiger", det følgende år, og i 1360 kaldes han ridder, "miles". I hans segl har skjoldet kun tre hjerter eller blade under den kronede løve.[24] Erik Barnumsens søn Erik, der døde ca. 1400 som den sidste af Skarsholm-slægtens mandslinie, havde otte hjerter eller blade under en ukronet løve.[25] Det forskellige antal hjerter eller blade turde vise, at der ikke i denne periode blev lagt vægt på et bestemt antal. Uanset, om våbenet betragtes som hertugeligt eller ikke-hertugeligt, må det nederste felt opfattes som bestrøet med hjerter eller blade i et ubestemt antal. Dette svarede også foreløbig til, hvad der var tilfældet i det kongelige våben.

Valdemar IIs anden uægte søn Niels blev i 1216 greve af Halland. Året efter blev han gift med Oda, datter af grev Gunzelin af Schwerin, og døde allerede i 1218. Deres søn Niels (ca. 1218-51) blev af farfaderen kong Valdemar i 1241 gjort til greve af Nørrehalland med arvelig ret som

erstatning for Niels' mødrene arv i Schwerin.[26] Kongen havde som betingelse for sin løsladelse i 1225 af fangenskabet hos grev Henrik af Schwerin måttet afstå fra sin slægts krav i Schwerin. Nørrehalland var et område, hvor et norsk-svensk tryk begyndte at blive føleligt. Der er ikke overleveret segl for de to grever Niels af hhv. Halland og Nørrehalland. De har formentlig brugt et lignende våben som det, der førtes af grev Niels Nielsens søn Jakob, der efter at lenet i mange år var blevet forholdt ham, i 1283 kom i besiddelse af (Nørre)halland. Det skete som en følge af den voksende indflydelse, stormændene havde fået med udstedelsen af håndfæstningen i 1282. Allerede i 1278 havde Jakob som junker ført et tværdelt skjold med en gående kronet løve med hovedet en face i øverste felt og ti hjerter eller blade i nederste felt.[27] Våbenets indhold, der kendes fra en tegning af seglet fra 1700-tallet, svarer helt til det, der ses i den før nævnte junker og senere hertug af Sønderhalland Erik Knudsens segl fra 1277. Som greve af (Nørre)halland brugte Jakob i 1305 et segl, der ligeledes kendes fra en segltegning fra 1700-tallet. Det har et lignende heraldisk indhold, dog er der tyve hjerter eller blade forneden.[28] Der kan ikke være tvivl om, at det nederste felt skal opfattes som bestrøet med et ubestemt antal hjerter eller blade. I en bekræftelse fra 1306 af et samtidigt brev beskrives de som "blomster, der kaldes søblade".[29] Grev Jakob og hans far er i dag repræsenteret i våbenfrisen i Sorø Kirke med ti grønne hjerter eller blade i guld under en sølv løve i blåt, hvilket imidlertid er en tvivlsom kilde, da skjoldefrisen flere gange er blevet malet om.[30]

51. *Grev Niels af Hallands sønnesøn junker Jakobs segl med en kronet løve over et felt med ti hjerter eller blade, kendes fra 1278. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 160).*

52. *Grev Jakob af (Nørre)hallands segl med en kronet løve over et felt med tyve hjerter eller blade, kendes fra 1305. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 161).*

Grev Jakob blev sammen med andre stormænd i 1287 dømt fredløs som mistænkt for delagtighed i mordet på Erik V Klipping året før. De fredløse knyttede sig til den norske konge Håkon V og bekrigede Danmark. Jakob måtte i 1305 overdrage sit grevskab til den norske konge, der havde ladet sin datter Ingeborg og dennes mand, den svenske hertug Erik af Södermanland, sætte sig fast i Halland. Jakob døde barnløs ca. 1309.

53. *Hertuginde Ingeborg af Halland og Samsøs segl hvori tre skjolde med hhv. den norske løve, folkungeløven og en løve under en tværdeling, en differentieret version af det løvevåben, der hidtil havde været forbundet med Halland. Kendes fra 1336. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 162).*

Efter mordet på Erik af Södermanland i 1318 opholdt hertuginde Ingeborg sig ofte i Halland på Varberg, hvor den politiske eventyrer Knud Porse, søn af en af de fredløse, var høvedsmand. I 1327 blev han gjort til hertug af Halland og Samsø af et medlem af den hertugelige sønderjyske linie, der i nogle år blev dansk konge som Valdemar III, men var helt afhængig af pantherren grev Gerhard af Holsten. Hertug Knud Porse, hvis fædrene våben var tre søblade, giftede sig samme år med hertuginde Ingeborg og døde allerede i 1330. Ingeborg, der først døde i 1361, vedblev med også at kalde sig hertuginde af Halland og Samsø. I hendes segl kendt fra 1336 ses tre centrerede skjolde.[31] Det første er hendes norske fædrene våben og det andet hendes første mands svenske folkungevåben. Det tredie med en gående løve med hovedet en face under en tværdeling må opfattes som en differentieret version af det løvevåben, der hidtil havde været forbundet med Halland. Det vides ikke at have været ført af Knud Porse som hertug,[32] men må regnes for en

brisure af det danske kongevåben. I hertuginde Ingeborgs senere segl må tværdelingen over den gående løve for Halland opfattes som et skjoldhoved, hvorved løven får lidt mere plads. Foruden den norske løve og folkungeløven ses en ørn, der må repræsentere Samsø.[33] Som svensk landskab fik Halland i 1660 et våben: en sølv løve i blåt, der formentlig er en variant af folkungeløven.[34]

54. Valdemar IVs søn Christoffers gravmæle i Roskilde Domkirke, efter 1363. Øverst til venstre ses det kongelige våben med tre løver og nederst til venstre hans våben som hertug af Lolland, en lindorm. Skjoldet nederst til højre må være hans våben som hertug af Halland. Foto: Roskilde Domkirke.

Våbenet med en gående løve over et felt bestrøet med hjerter eller blade som heraldisk udtryk for Halland kan sættes i forbindelse med Valdemar IVs søn Christoffer. Til det gendannede gravmæle over ham i Roskilde Domkirke, der var blevet sløjfet senest 1689-94, da krypten for kongebørn blev indrettet, henføres et skjold i alabast med det nævnte indhold. Christoffer brugte med sikkerhed et segl som tronarving med de tre løver[35] og et segl med en lindorm som hertug af Lolland.[36] I Yngre Sjællandske Krønike, der er samlet kort efter 1363, kaldes Christoffer hertug af Lolland og Halland,[37] og det samme gør Roskilde Domkirkes gavebog.[38] Det er ikke urimeligt at antage, at Christoffer, der døde ung i 1363, kan have ført våbenet med en løve over hjerter eller blade som hertug af Halland, selv om der ikke er bevaret noget segl for ham med dette indhold. Værdigheden som hallandsk hertug fik han formentlig først sent i sit liv. Den årlige messe over Christoffer blev først indstiftet i 1374.

Lolland og Falster

55. Segl med en løve for Valdemar IIs søn Christoffer (I), herre til Lolland og Falster, 1245. Segl i Rigsarkivet (= DKS, nr. 14). Foto: Rigsarkivet.

Valdemar IIs og dronning Berengarias yngste søn Christoffer (I) havde som ung fået Lolland og Falster som fyrstelen. I den egenskab brugte han et segl, der kendes fra brudstykker af aftryk fra 1245 og 1251. Frit i seglfeltet ses en gående løve.[39] Da en del af seglets heraldisk højre side mangler, kan det ikke afgøres, om løven var gengivet med hovedet en face eller i profil, hvilket i øvrigt også er underordnet. Thiset mente, at figuren også kunne være en grif, hvilket er en urimelig formodning, når man vurderer, hvad der faktisk ses af dyrets krop. Den er desuden i strid med den logiske sammenhæng, der synes at være mellem Christoffers våbendyr og hans brødres. Når den ældre bror Erik IV Plovpenning førte tre løver, og den mellemste bror Abel brugte to løver som hertug af Sønderjylland, forekommer det naturligt, at Christoffers våbenmærke som herre til Lolland og Falster var én løve. Der må være tale om en bevidst, trinvis form for differentiering, som afspejler brødrenes alder og indbyrdes rang.

Erik VI Menveds mulige uægte efterslægt

På den søndre korskrankemur i Roskilde Domkirke er der et kalkmaleri af et våben med en 1300-tals skjoldform, hvori der ses en oprejst kronet løve med dobbelt hoved.[40] Løven fremtræder hvid på gul baggrund. Løvens hvide (sølv) farve er formentlig korrekt nok. Skjoldbunden kan næppe have været gul (guld), men synes at have været blå. Våbenet må tilhøre ridderen Christoffer Eriksen (død 1369), da det er anbragt på det sted, hvor denne havde stiftet et alter. Christoffer Eriksen var søn af Erik Sjællandsfar, der i 1364 førte en tilsvarende oprejst dobbelthovedet løve, dog uden krone, som våben.[41] Erik Sjællandsfar var høvedsmand på Søborg og anses for at have været en

uægte søn af Erik VI Menved.[42] Man må derfor regne med den mulighed, at den i dansk heraldik enestående løvefigur kan opfattes som en brisure af kongens våben. Når den fik det ejendommelige dobbelte hoved, kan det skyldes, at den skulle kunne skelnes fra den oprejste løve, som de indvandrede greveslægter af Gleichen og af Eberstein førte.

56. Erik VI Menveds mulige uægte sønnesøn Christoffer Eriksens våben med en kronet løve med dobbelt hoved. Kalkmaleri i Roskilde Domkirke. Foto: CC-BY-SA Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

Slægten Løvenbalk, hvis slægtsnavn først kendes fra 1500-tallet, anses for at nedstamme fra Christoffer II.[43] Dens våben var en gående blå løve over to blå bjælker i guld, samme farver som i kongens våben, og kunne for så vidt være en brisure af dette. Skjoldindholdet kendes fra segl.[44] Det er dog tvivlsomt, at der var tale om kongeligt slægtskab.

Ystad

57. Ystads store segl med en kronet løve. Aftryk fra 1421 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 2757, 28/6 1421, = Poul Bredo Grandjean: "Danske Købstæders Segl indtil 1660", København 1937, Ystad II). Foto: Rigsarkivet.

I middelalderen blev der ligesom i Skanør også afholdt et sildemarked hvert efterår i Ystad omend i mindre skala. I både et lille segl, der kendes fra 1394, og i et stort segl, som der findes aftryk af fra 1421, gengav byen en gående kronet løve.[45] Det store segl må være blevet til i 2. halvdel af 1300-tallet, og billedindholdet er formentlig endnu ældre. Byens forhold til kongemagten må have motiveret antagelsen af løvefiguren. Kongen fik toldindtægter og andre afgifter fra markedet. I 1303 erklærede Erik VI Menved, at Ystad tilhørte ham. Byens beliggenhed var præget af de territoriale magtforhold. Ærkebiskopperne af Lund var forlenet med Bornholm og hele det omgivende land omkring Ystad.[46] I løbet af 1200-tallet kom det til en bitter strid mellem kongen og hans mægtige vasal. Det er højst tænkeligt, at den skærpede politiske situation bevirkede, at byen støttede sig til kongen og derfor briserede hans våben. På samme måde distancerede mange tyske stæder sig fra den lokale fyrste under påberåbelse af kejserens overhøjhed, hvilket de også billedligt lod komme til udtryk i våbener og segl.[47]

Hertugerne af Sønderjylland

Med forleningerne havde kongen fortsat skikken at give dele af riget som len til medlemmer af kongeslægten efter det feudale mønster, der prægede andre dele af Europa. Det fik politiske og heraldiske konsekvenser. Størst og længst rækkevidde fik det, da Sønderjylland (Slesvig) blev gjort til et arveligt len af kongeriget Danmark. Til tider gav det anledning til alvorlige konflikter.

Valdemar IIs søn Abel blev i 1232 hertug af Jylland, d. v. s. Sønderjylland. Han var da kun ca. 14 år og førte ikke nødvendigvis noget våben på dette tidspunkt. Men i 1245 havde han i hvert fald et våben, som var en differentiering af det danske kongevåben: to gående, muligvis kronede, løver med hovedet en face ledsaget af hjerter eller blade, altså en reduktion af kongens tre løver, som også Albert af Orlamünde havde brugt. Våbenet kendes fra brudstykker af et segl, der hører til et brev fra 1245,[48] og det ses i et skjold på seglets revers. På dets avers er hertugen afbildet til hest med et skjold, hvori det ikke nu er muligt at se, om løverne er gengivet deri, men det var de sandsynligvis, og med en fane uden figurindhold, der må være lensfanen. Abels ryttersegl er kun bevaret i dette ene eksemplar.

58. Bagsiden af hertug Abel af Sønderjyllands ryttersegl med to løver ledsaget af hjerter eller blade. Kun den øverste løve er nu synlig. Aftryk fra 1245 i Rigsarkivet (22/10 1245, = DKS, nr. 125b). Foto: Rigsarkivet.

Albert af Orlamünde havde til det sidste været loyal mod Valdemar II, men måtte efter slaget ved Bornhøved i 1227 opgive at hævde sin tidligere position som storvasal. Kongen forlenede ham med gods på Als. I 1229 kaldte han sig "herre af Als". Albert døde barnløs i 1245.

I Abels brev af 22. oktober 1245 med hertugseglet under omtales Albert af Orlamünde som død, idet brevet handler om fordelingen af jordegodset på Als.[49] Våbenet med de to løver kan derfor godt være antaget af Abel efter Albert af Orlamündes død og indtil da have været betragtet som optaget af Albert. Fra samme tidspunkt kan Abels yngre bror Christoffer være begyndt at føre sin løve, der tidligst kendes fra hans segl under det nævnte brev af 22. oktober 1245.

Der er næppe grund til at tro, at antagelsen af briserede våbener i denne periode er sket ved en formel akt eller ved en skriftlig tildeling, men kongen var dog uden tvivl med til at bestemme, hvordan hans våben skulle differentieres. Derimod kan der meget vel have fundet en ceremoniel overrækkelse af en lensfane sted, som det også kendes fra udlandet. En sådan ceremoni er dokumenteret, da Erik II overtog Sønderjylland som len, "cum uexillo", i 1312 efter sin far.[50] Sønderjylland må betragtes som et fanelen, der ligesom hertugdømmerne i Det Tyske Rige havde tendens til at udvikle sig i stadig mere selvstændig retning.[51] De slesvigske hertugers våbenmærke blev også et udtryk for territoriet.

59. Bagsiden af hertug Erik I af Sønderjyllands ryttersegl med to kronede løver omgivet af søblade, kendes fra 1260. Aftryk fra 1264 i Rigsarkivet (= DKS, nr. 126b). Foto: Rigsarkivet.

60. Hertug Valdemar IV af Sønderjyllands segl, hvori de to kronede løver holder lensfanen, kendes fra 1307. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 131).

Efter kong Abels død i 1252 blev hans yngre bror Christoffer (I) og hans efterkommere konger af Danmark. Abels efterkommere blev tilsidesat og måtte affinde sig med at være hertuger af Sønderjylland, og de måtte til tider kæmpe hårdt for at forsvare denne position. For Abels næstældste søn hertug Erik I kendes et ryttersegl fra 1260. På dets revers ses et tydeligt skjold med to gående kronede løver med hovedet en face og omgivet af søblade.[52] I Erik Is søn hertug Valdemar IVs segl kendt fra 1307 er de to kronede løver gengivet frit i seglfeltet, som er bestrøet med hjerter eller blade, og løverne holder lensfanen.[53] I Abel-liniens segl bærer de to løver normalt kroner og er omgivet af søblade, der i en periode gengives med spidsen opad, således i kontrasegl brugt i perioden 1314-54 af Erik II og Valdemar V.[54] Kroner og blade bevirkede, at der var en stærk lighed mellem den kongelige linies og hertugliniens våbenføring. På denne måde har hertugerne formentlig villet signalere deres kongelige afstamning og dermed indirekte et krav på den danske trone.

Også på anden måde demonstrerede hertugerne af Abel-linien deres ambitioner. Valdemar IV Eriksen brugte i 1286 og 1287 et segl, hvori to halve slesvigske løver var kombineret med en oprejst grif.[55] Hans mor Margrete af Rügens mor var Euphemia af Bagpommern (Pomerellen). Dennes bror Wartislaw II døde ugift i 1277, og farbroderen Sambor II, der førte en oprejst grif,[56] døde året efter uden mandligt afkom. Mandslinien ville uddø med Euphemias bror Mestwin II, der i 1282 havde indsat hertug Przemislav af Storpolen som sin efterfølger. Med Sambor IIs grif i sit segl forsøgte

hertug Valdemar IV, omend forgæves, at hævde et krav på arv gennem sin mormor. Valdemar IVs søn Erik II signalerede på lignende måde en arveret gennem sin mor Elisabeth af Sachsen-Lauenburg ved i 1309 og 1313 at bruge et segl, hvis billedindhold er to halve kronede slesvigske løver omgivet af hjerter kombineret med Sachsens "Rautenkrone"-våben.[57] Her var den regerende mandslinie imidlertid talstærk.

61. Segl med en løve for Erik Eriksen Langben, herre til Langeland, 1296. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 128).

Hertug Valdemar IVs bror Erik Eriksen Langben, der efter langvarig strid med Erik Menved fik overdraget Langeland ved Hindsgavlforliget i 1295, førte i 1296 én gående løve med hovedet en face i sit segl.[58] Den må først og fremmest betragtes som en differentiering af de to hertugelige løver, men var indirekte en afledning af kongens tre løver. Hans hustru Sophie – datter af Burchard af Rosenburg, borggreve af Magdeburg, og Erik Plovpennings enke Jutta, og dermed halvsøster til Erik Plovpennings døtre – brugte i 1296 og i 1316 et segl, hvori der under Jomfru Maria med Barnet og Sophie selv på en krydsdelt baggrund med hjerter ses to små mod hinanden vendte løver.[59] De må opfattes som en hentydning til ægtefællens løve. I 1316 brugte hun som enke også et mindre segl med en lindorm.[60] Den hører ikke til borggreverne af Magdeburgs heraldik. Men en lindorm blev senere forbundet med andre områder ved Østersøen.

Hertug Valdemar IV Eriksen havde en uægte søn Abel, der blev stamfar til slægten Sappi, der uddøde ca. 1400.[61] Der kendes våbener for Abels sønnesønner Valdemar, der 1354-89 brugte et skjold med syv eller otte hjerter eller søblade, og Abel, der 1389 brugte et skjold med otte hjerter eller søblade.[62] Udgangspunkt for differentieringen var i dette tilfælde ikke løverne, men småfigurerne omkring dem.

Kong Abels tipoldesøn hertug Valdemar V af Slesvig var af navn konge af Danmark (Valdemar III) i årene 1326-30 med sin morbror grev Gerhard III af Holsten som formynder. Dermed fik schauenburgerne for alvor politisk indflydelse i både kongeriget og hertugdømmet. Af marionetkongen blev grev Gerhard i 1326 forlenet med hertugdømmet Slesvig som arveligt fanelen. I sin egenskab af hertug førte Gerhard allerede samme år de to slesvigske løver i sit segl.[63] I et andet segl, der også blev brugt som kontrasegl til det førnævnte segl, videreførte Gerhard nældebladet som greve af Holsten.[64] Da Valdemar III i 1330 var blevet afsat som dansk konge, blev han atter hertug af Slesvig og førte igen de to slesvigske løver. Som erstatning fik grev Gerhard Fyn og senere Nørrejylland som pantelen, og Femern og det østlige Danmark inkl. Skåne blev pantsat til hans fætter Johan III (af linien Pløn). På denne måde fik schauenburgerne den reelle magt i kongeriget. Grev Gerhard var frem til 1336 fortsat den unge hertug Valdemars formynder. Efter mordet på grev Gerhard i 1340 måtte hans sønner Henrik og Claus anerkende, at junker Valdemar, søn af den i 1332 afdøde Christoffer II, blev konge af Danmark. Kong Valdemar IV blev i 1340 gift med hertug Valdemars søster Helvig. Kongens bestræbelser for at samle det pantsatte kongerige omfattede på længere sigt også hertugdømmet, og det lykkedes ham at erhverve dele af Slesvig kort før sin død.

Schauenburgerne, der kontrollerede den sydlige del af Slesvig og efterhånden dominerede hele hertugdømmet, søgte at udnytte det tomrum, der opstod, da både kong Valdemar IV som den sidste af Valdemar-slægtens legitime mandslinie og den barnløse Henrik af Slesvig som den sidste hertug af Abel-linien døde i 1375. De holstenske grever støttede kong Valdemars dattersøn Albrecht af Mecklenburg som kandidat til den danske trone, fordi de derved regnede med at kunne få hele Slesvig overladt uden forpligtelser.

62. Dronning Margretes tronsegl, 1375. Omkring den lille tronende skikkelse i midten ses fire skjolde: øverst til venstre Norges løve, øverst til højre Danmarks tre løver, nederst til venstre Slesvigs to løver og nederst til højre folkungeløven. Foto: Rigsarkivet.

Men det blev den 5-årige Oluf, søn af kong Valdemars datter Margrete og den norske kong Håkon VI, som rigsrådet i 1376 valgte til Danmarks konge med hans forældre som formyndere. Kort efter sin fars død i 1375, og inden tronfølgen var afgjort, signalerede Margrete, at hun var bevidst om hans politiske bestræbelser. I et lille segl udformet som et tronsegl, der blev brugt den 7. december 1375 og under kong Olufs håndfæstning året efter, er den tronende Margrete omgivet af fire skjolde med våbenmærkerne for Norge og Danmark øverst og for Slesvig og Sverige nederst.[65] Våbenet for Norge med den øksebærende løve og våbenet for Sverige med folkungeløven svarede til hendes position som gemalinde til Håkon VI, der var norsk konge og tidligere også havde været svensk konge. Med de tre danske løver, hendes fædrene våben, betonede Margrete sin stilling som "kong Valdemars datter og arving", som hun benævnte sig allerede i faderens dødsår. Slesvigs to løver var hendes mødrene våben, der i sammenhængen ikke kun kan opfattes som et udtryk for hendes afstamning, men utvivlsomt skulle afspejle en principiel opfattelse hos hende om, at hertugdømmet Slesvig hørte til kongeriget.

63. Hertug Gerhard II af Slesvig, greve af Holstens segl, kendes fra 1390. Skjoldet er firdelt med Slesvigs to løver i 1. og 4. felt og Holstens nældeblad i 2. og 3. felt. Uvist af hvilken grund er der små trekløverblade i nogle af felterne. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 148).

64. Hertug Adolf af Slesvig, greve af Holstens segl med firdelt skjold, kendes fra 1423. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 155).

Schauenburgerne ønskede, at deres faktiske besiddelse af hele Slesvig blev legitimeret, men det trak ud med en formel afgørelse. Margretes politiske bestræbelser gik snart i retning af Sverige, og for at få ryggen fri til det nordiske projekt lod hun i 1386 sin søn kong Oluf forlene grev Gerhard VI af Holsten, en sønnesøn af den myrdede Gerhard III, med Slesvig som et arveligt len. Forleningen skete til fælleshånd, hvilket indebar, at hans nærmeste slægtninge og deres efterkommere var arveberettigede til hertugdømmet.[66] Gerhard, der nu tillige var hertug Gerhard II af Slesvig, markerede sin position heraldisk ved at kombinere Slesvigs og Holstens våbenmærker i et firdelt skjold således, at de to kronede slesvigske løver udgjorde 1. og 4. felt og det holstenske nældeblad 2. og 3. felt. Våbenet kendes fra et segl brugt i 1390,[67] men blev sikkert skabt allerede i 1386. Det firdelte skjold forblev schauenburgernes faste våben, indtil linien uddøde i 1459 med hertug Adolf. Det blev tillige udtryk for den langvarige tætte forbindelse mellem Slesvig og Holsten, som med tiden skulle blive konfliktfyldt.[68]

De to slesvigske løver, der kommer frem bag et tårn, har siden middelalderen kunnet ses i Flensborgs segl. Det ældste aftryk er fra 1386, men har ikke noget med forleningen samme år at gøre, da de uden tvivl går tilbage til den tid, da medlemmer af Abel-linien var hertuger af Slesvig.[69] Efter formelt at være blevet hertug udvidede Gerhard II byens privilegier, og han prægede mønter i Flensborg dels med det holstenske nældeblad og dels med hertugdømmets to løver.[70]

65. Flensborgs segl med to slesvigske løver, der kommer frem bag et tårn. Aftryk i Rigsarkivets seglsamling af den originale seglstampe (= Poul Bredo Grandjean: "Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660", København 1953, tavle 2h). Foto: Rigsarkivet.

Slesvigs våben var kendt uden for Danmark. Det er således gengivet i Bellenville-våbenbogen, hvis ældste dele stammer fra midten af 1300-tallet.[71]

---

[1] Otto Posse: *Die Siegel des Adels der Wettiner Lande bis zum Jahre 1500* V, Dresden 1917, tavle 5, 9-10, tavle 6, 1-2, tavle 6, 3-4. – Wilhelm Biereye: Die Siegel des Grafen Albrecht von Holstein und Orlamünde, i: *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 59, 1930, efter s. 458.
[2] Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909, s. 31.
[3] A. D. Jørgensen: Det gamle danske kongevåben, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1879, s. 46.
[4] Martin Ellehauge: Nordisk nationalsymbolik i de ældste våbenformer, i: *Heraldica* nr. 1, 1958, s. 7.
[5] Jfr. note 1.
[6] Otto Hupp: Die Rücksiegel des Grafen Albert II. von Orlamünde und Holstein, i samme: *Wappenkunst und Wappenkunde*, München 1927, s. 44-57.
[7] Wilhelm Biereye: Die Siegel des Grafen Albrecht von Holstein und Orlamünde, s. 457ff.
[8] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, s. 191f.
[9] Fritz Petrick: Rügischer Löwe und Wendischer Lindwurm, i: Horst Wernicke & Ralf-Gunnar Werlich (udg.): *Pommern. Geschichte. Kultur. Wissenschaft, 3. Kolloquium zur Pommerschen Geschichte 1993*, Greifswald 1996, s. 440. - Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909, angiver året 1225, s. 64 og tavle 64, 1.
[10] Theodor Pyl: Die Entwicklung des Pommerschen Wappens, i: *Pommersche Geschichtsdenkmäler*, bind 7, Greifswald 1894, s. 51.
[11] Fritz Petrick: Rügischer Löwe und Wendischer Lindwurm, s. 439.
[12] Heinz Waldner: Die ältesten Wappenbilder. Eine internationale Übersicht, i: *Herold-Studien*, Band 2, Berlin 1992, s. 18.
[13] Fritz Petrick: Rügischer Löwe und Wendischer Lindwurm, s. 440.
[14] Fritz Petrick: Rügischer Löwe und Wendischer Lindwurm, s. 441.
[15] Jacob Langebek (udg.): *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi* VII, København 1792, s. 192.
[16] Paul Johansen: *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*, København og Reval 1933, s. 797f. – Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave, Danmarkshistorie uden retouche*, København 1971, s. 284, 315.
[17] Nils G. Bartholdy: Cadency of Danish Royal Bastards in the 13th and 14th Centuries, i: *Académie internationale d'héraldique. VIII Colloquium Canterbury 1993. Proceedings*, Canterbury 1995, s. 103.
[18] Mogens Clemmensen: *Ringsted Kirke. Kalkmalerierne beskrevne af Poul Nørlund*, København 1927, s. 33.
[19] *Danmarks Kirker. Sorø Amt*, 1. halvbind, Ringsted. S. Bendts Kirke, København 1936, s. 142. - Jfr. Jan Raneke: Sköldformens utveckling på danskt område 1140-1500, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 26, okt. 1972, s. 262.
[20] O. Greiffenhagen: Revals Wappen und Flagge, i: *Beiträge zur Kunde Estlands* XIII, hefte 5, februar 1928, s. 133f. – Ivar Leimus: Revals våbener og segl, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 82, okt. 2000, s. 47ff. – Tapio Salminen: *Obscure Hands – Trusted Men. Textualization, the Office of the City Scribe and the Written Management of Information and Communication of the Council of Reval (Tallinn) before 1460*, University of Tampere 2016, s. 144ff.
[21] Nils G. Bartholdy: Dänische Städtesiegel als Ausdruck landesherrlicher Beziehungen, i: *La Ville et ses Habitants: Aspects généalogiques, héraldiques & emblématiques. Volume I des Actes du XXIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique … 1994*, Luxembourg 1999, s. 143f. – Våbenet var Estlands statsvåben 1918-40 og blev det atter fra 1990, jfr. Nils G. Bartholdy: Flag og statsvåbener, Estland, i: Mary Dau & Steven Sampson (red.): *Østeuropas Hvem Hvad Hvor*, Politikens Forlag 1990, s. 186.
[22] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 158, 159.
[23] *Danmarks Adels Aarbog* 1916, s. 420.
[24] Henry Petersen (udg.): *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, København 1897, nr. 447.
[25] Sammesteds, nr. 804.
[26] Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og slave*, s. 314f.
[27] DKS, nr. 160.
[28] DKS, nr. 161.
[29] *Diplomatarium Danicum* 2. rk. 6. bd., 1948, nr. 4, vidisse 11/3 1306: "… et desubtus leopardum est campus continens sparsos flores qui dicuntur Søblad".
[30] Svend Ranvig: *Sorøkrøniken* II, København 1986, s. 22 nr. 61-62 og s. 27.
[31] DKS, nr. 162.

[32] Jfr. Henry Petersen (udg.): *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, nr. 226, der har en bjælke i skjoldet.
[33] DKS, nr. 163.
[34] Clara Nevéus & Vladimir A. Sagerlund: *Våra landskapssymboler. Vapen, djur och blommor*, Lund 2007, s. 27. – Ifølge Erling Svane: *I Skjoldet springe Løver. Afledninger af Kongevåbenet*, Odense 2002, s. 34f, er et kalkmalet våben i Søborg Kirke i Nordsjælland, som han opfatter som en sølv løve i blåt, Hallands våben og et minde om hertuginde Ingeborg. Dyret kan imidlertid ikke være en løve, men er snarere en ulv eller en ræv og kan ikke være Hallands våben, jfr. *Danmarks Kirker. Frederiksborg Amt* II, København 1967, s. 1125.
[35] DKS, nr. 44.
[36] DKS, nr. 45.
[37] Ellen Jørgensen: *Annales Danici medii ævi*, København 1920, s. 188.
[38] A. Otto: *Liber daticus Roskildensis*, København 1933, s. 82.
[39] DKS, nr. 14.
[40] *Danmarks Kirker. Københavns Amt*, 3. bind, København 1951, s. 1582f, hvor våbenet henføres til 1. halvdel af 1400-tallet og ikke er identificeret.
[41] Jfr. Henry Petersen (udg.): *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, nr. 578.
[42] Erik Ulsig: En ukendt gren af det danske kongehus i det 14. århundrede, i Tommy P. Christensen, Jens Villiam Jensen, Vagn Skovgaaard-Petersen & Allan Tønnesen (red.): *Slægter – Skjolde – Steder. Festskrift til Knud Prange*, Viborg 1990, s. 3-10.
[43] *Danmarks Adels Aarbog* 1903, s. 289ff.
[44] Henry Petersen (udg.): *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, nr. 299 og 1085.
[45] Poul Bredo Grandjean: *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, København 1937, tavle 32 d og e.
[46] Salomon Kraft: Den danska tiden, i: *Ystads Historia* I, Ystad 1956, s. 34ff.
[47] Jfr. Erich Kittel: Die städtischen Siegel und Wappen und der Landesherr im Mittelalter, i: *Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Herold zu Berlin*, Berlin 1969, s. 83ff.
[48] DKS, nr. 125 a-b.
[49] *Diplomatarium Danicum* 1. rk. 7. bd., 1990, nr. 192.
[50] *Diplomatarium Danicum* 2. rk. 6. bd., 1948, nr. 437. – Jfr. Ottfried Neubecker: Fahne, i: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, bd. 6, Stuttgart 1972, sp. 1120ff.
[51] Heinrich Mitteis: *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Darmstadt 1958, s. 511ff.
[52] DKS, nr. 126 a-b.
[53] DKS, nr. 131.
[54] DKS, nr. 133 b, 134 b og 135 b.
[55] DKS, nr. 130.
[56] Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909, s. 63.
[57] DKS, nr. 132.
[58] DKS, nr. 128.
[59] DKS, nr. 129 a.
[60] DKS, nr. 129 b.
[61] *Danmarks Adels Aarbog* 1914, s. 396f.
[62] Henry Petersen (udg.): *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, nr. 430, 570, 915 og 916.
[63] DKS, nr. 143 a.
[64] DKS, nr. 143 b.
[65] DKS, nr. 53.
[66] Esben Albrectsen: Abelslægten og de schauenburgske hertuger, i: Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen (red.): *De slesvigske Hertuger*, Aabenraa 2005, s. 36ff.
[67] DKS, nr. 148.
[68] Nils G. Bartholdy: Die Schleswiger Löwen. Wappen einer schicksalhaften dänischen Region, i: Hans de Boo, Bertus Hempenius & René van Iterson (red.): *Streekwapens en regionale heraldiek. L'héraldique régionale. Regional Heraldry. Regionalheraldik. Report XII. International Colloquium on Heraldry Groningen september 2001*, Bedum 2005, s. 18-27.
[69] Poul Bredo Grandjean: *Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660*, København 1953, tavle 2 d og e.
[70] Hans-Friedrich Schütt: Flensburg im Mittelalter, i: *Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt*, Flensburg 1966, s. 36.

[71] Michel Pastoureau & Michel Popoff (udg.): *L'armorial Bellenville*, Lathuile – Haute-Savoie 2004, s. 70, nr. 111, og *L'armorial Bellenville fac-similé du manuscrit Français 5230 conservé au Département des manuscrits occidentaux de la Bibliothèque nationale de France*, Lathuile – Haute-Savoie 2004, folio 4 verso.

4. Den første unionstid

Mod en nordisk union

Oluf III, søn af Valdemar IVs datter Margrete og den norske kong Håkon VI, var i 1376 som mindreårig blevet valgt til konge af Danmark med forældrene som formyndere. Skønt han kun var 6 år gammel, blev der i hans navn brugt et majestætssegl, hvor han på forsiden er gengivet som en voksen person siddende på en trone og omgivet af to løver. På bagsiden ses de tre kronede løver frit i seglfeltet omgivet af hjerter eller blade.[1] Oluf fik også et mindre segl med løver og hjerter i et skjold, på hvis overkant der hviler en lille åben krone.[2] Det er det ældste kendte eksempel på, at det danske kongevåben er kombineret med krone på skjoldet. I hans rettertingssegl ses en stor åben krone med et kors øverst.[3]

66. Olufs danske rettertingssegl med et kors over en krone. Aftryk fra 1376 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 1179, 6/12 1376, = DKS, nr. 46). Foto: Rigsarkivet.

I 1380 døde kong Håkon, og Oluf arvede som 10-årig den norske trone. Forbindelsen mellem Danmark og Norge skulle komme til at vare til 1814. Som dansk og norsk konge brugte Oluf et majestætssegl, hvor han i højre hånd sidder med et skjold med Norges øksebærende løve og i venstre hånd et skjold med de tre danske løver.[4] I 1385 blev Oluf erklæret myndig, og som folkungeætling antog han titlen "sand arving til Sverige". Han var sønnesøn af den afsatte svenske konge Magnus Eriksson, der sammen med sin søn Håkon, Olufs far, havde forsøgt at vinde Sverige tilbage. Siden 1364 havde Albrecht af Mecklenburg, Magnus Erikssons søstersøn, der således på mødrene side var en folkunge, været konge i Sverige. Bag Olufs prætention stod hans mor Margrete, der i sine bestræbelser på at forene de tre nordiske kongeriger på dette tidspunkt meget naturligt satsede på sin søn. Oluf døde imidlertid pludselig i 1387 ugift og barnløs. Han vides ikke at have gjort brug af folkungeløven.

Margrete valgte tre kroner som heraldisk symbol for den forening af Nordens lande, som hun målbevidst søgte at realisere. De tre kroner var ikke blot en billedliggørelse af en forbindelse mellem tre kongeriger, men en politisk udnyttelse af et allerede eksisterende ikon, og brugen af de tre kroner fik konsekvenser århundreder frem i tiden. I 1300-tallet og i tiden derefter var trekronervåbenet både et svensk statssymbol og et heraldisk udtryk for den nordiske union, der blev virkeliggjort i 1397, og for senere forsøg på at genetablere den. Brugen af de tre kroner blev direkte og indirekte årsag til krigeriske eller diplomatiske sammenstød mellem Danmark og Sverige.

Tre kroner i 1200-tallet

Der kendes en dansk mønt, hvorpå der ses tre kroner, to over én. Den er af Georg Galster med sikkerhed dateret til ca. 1290, altså Erik Menveds regeringstid.[5] En politisk tolkning af disse kroner i retning af et symbol for tre riger ville være urimelig. De må snarere jævnføres med kongens tronsegl, kendt fra 1287, hvor den kronebærende kongeskikkelse er gengivet med en tilsvarende krone på hver side i albuehøjde, således at der forekommer tre kroner i alt.[6] Da der er tale om genbrug af faderen Erik Klippings tronsegl, der ikke har de to kroner i siderne, må kronerne være graveret i stampen for at gøre det muligt at skelne den nye konge fra forgængeren. I Uppsala

domkapitels segl, kendt fra 1310, er tre kroner placeret på lignende måde, nemlig én på den svenske nationalhelgen St. Eriks hoved og to ude i siderne.[7]

67. Dansk mønt fra Erik Menveds tid med tre kroner, ca. 1290. Tegning i Heribert Seitz: "De tre kronorna. Det svenska riksvapnet i sitt europeiska sammanhang", Stockholm 1961, bild 64.

68. Erik Menveds første tronsegl, hvor han er gengivet med en krone på hovedet og en krone på hver side, kendes fra 1287. Foto: Rigsarkivet.

Det er ubestrideligt, at trekronermærket i Norden er et tidligt og vedvarende fænomen i Sverige. Da Magnus Ladulås i 1275 blev svensk konge efter sin afsatte ældre bror Valdemar, satte han en krone på folkungeløvens hoved og lod *tre* kroner af betragtelig størrelse omgive skjoldet. Dette fremgår af segl, som han anvendte de første år efter sin tronbestigelse.[8] De nævnte tre kroner er således ikke figurer i et regulært våben, men sfragistiske bitegn. Deres påfaldende store størrelse turde vise, at der ikke er tale om tilfældige dekorative tilføjelser. Allerede Gustav Seyler var opmærksom på dette og hævdede, at hensigten med de tre kroner omkring folkungevåbenet var at give det oprindelige jarlevåben et iøjnefaldende præg af kongelighed. Da Magnus' bror Valdemar som konge havde ført tre *kronede* løver, der utvivlsomt var af dansk oprindelse, men efter sin afsættelse førte løverne uden kroner, er det nærliggende at antage, at Magnus simpelt hen har overtaget de tre kroner fra sin brors løver for dermed at legitimere sin nye stilling som Sveriges konge.[9] Dette ræsonnement er også blevet forfægtet af Hans Toll.[10]

69. Den svenske kong Valdemars segl med tre kronede løver ledsaget af hjerter i det våben, han førte indtil sin afsættelse i 1275. Tegning i H. Fleetwood: "Svenska medeltida kungasigill" I, Stockholm 1936, fig. 51.

70. Den svenske kong Valdemars segl med tre ukronede løver, som han førte efter sin afsættelse i 1275. Efter H. Fleetwood: "Svenska medeltida kungasigill" I, Stockholm 1936, fig. 53.

71. Bagsiden af Magnus Ladulås' segl med tre store kroner omkring skjoldet med en kronet folkungeløve, 1277-78. Tegning i H. Fleetwood: "Svenska medeltida kungasigill" I, Stockholm 1936, fig. 65.

I 1200- og 1300-tallet var det ikke usædvanligt, at man placerede heraldiske figurer omkring skjoldet uden, at der var tale om skjoldholdere.[11]

Magnus Erikssons tre kroner

I territorial henseende er kronefiguren som sådan neutral. Specifik betydning får den først, når den bruges i en bestemt politisk sammenhæng.

72. Penning slået af den svensk-norske konge Magnus Eriksson i slutningen af 1330'erne, da han også var konge i Skåne. På den ene side ses folkungeløven, på den anden tre kroner. Tegning i Nils Ludvig Rasmusson: Rikets vapen, i: "Rikets vapen och flagga", Stockholm 1960.

Magnus Eriksson, sønnesøn af Magnus Ladulås, blev i 1319 konge af Sverige og arvede samme år Norge gennem sin mor. I årene derefter gik Danmark i opløsning og blev pantsat til de holstenske grever. I 1332 blev grev Johan presset til at overlade den danske landsdel Skåne med Blekinge til kong Magnus, som de følgende år kaldte sig konge af *Sverige, Norge og Skåne*. Fra slutningen af 1330'erne lod Magnus slå mønter med folkungeløven på den ene side og tre centrerede kroner på den anden.[12] Indtil da havde man ligesom i Danmark gengivet én krone på svenske mønter. Når der nu forekom *tre* kroner, må der ligge en tanke bag. Allerede Seyler pegede på, at tretallet måtte kunne henføres til tre riger, og han forbandt det med Sverige, Norge og Skåne.[13] Heribert Seitz har gentaget denne formodning, men opfatter det ellers hovedsagelig sådan, at de tre kroner symboliserer de hellige tre konger.[14]

Det må konstateres, at anvendelsen af kroner i et antal af tre på Magnus Erikssons tid kan forbindes med tre riger, og at der fra da af foreligger en mulighed for at knytte tre kroner til et nordisk unionsbegreb.

73. Magnus Erikssons trekronervåben i et kardinalpalads i Avignon, 1335. Foto: Vladimir A. Sagerlund.

Den franske museumschef Georges de Loÿe har undersøgt en våbenfrise i et kardinalpalads i Avignon, der lader sig datere til 1335, da man i pavens daværende residensby drøftede mulighederne for et korstog med deltagelse fra flere lande. Magnus Eriksson, der 1334-35 havde været udenlands og bl. a. havde besøgt Namur, hvorfra han hentede sin dronning Blanche, kan muligvis også være rejst til Avignon. I våbenfrisen, hvis sammensætning og systematik er vel dokumenteret, ses et blåt skjold med tre guld kroner, to over én. Dette trekronervåben henfører Georges de Loÿe til den daværende svenske konge Magnus Eriksson.[15] I sine i kunstnerisk henseende fremragende segl, som der kendes mange aftryk af, førte kongen udelukkende folkungeløven i sit skjold, men ikke tre kroner, heller ikke som bifigurer omkring skjoldet, sådan som farfaderen Magnus Ladulås havde gjort. Der er dog ingen grund til at betvivle, at det er Sveriges konge, der er repræsenteret med et trekronervåben i Avignon. På Magnus Erikssons mønter er hverken folkungeløven eller de tre kroner gengivet i et skjold. Der er derfor ikke noget mærkeligt i, at iagttagere i udlandet kan have opfattet de tre kroner på mønten som figurer hørende til et våbenskjold, når folkungeløven var kendt som figur i et skjold, og Magnus Eriksson kan meget vel have anvendt tre kroner på f. eks. forgængelige tekstiler i farverne blåt og guld svarende til de vigtigste tinkturer i det fædrene våben.

Åke Nisbeth har dateret et våben med tre pælvis stillede kroner i Ängsö kirke til 1340'erne. Her forekommer det ifølge Nisbeth sammen med folkungevåbenet, Norges øksebærende løve og Namurs våben og skulle således kunne stå for Magnus Eriksson.[16] Men Jan Raneke mener, at våbenerne først kan være malet i 1360'erne, og han identificerer dem anderledes end Nisbeth.[17]

Det våbenhåndskrift, som den sydtyske persevant Hans Ingeram samlede i 1459, indeholder bl. a. de traditionelle sekvenser af våbener for "de tre bedste hedninge", "de tre bedste kristne" o. s. v. og heriblandt også "de tre mildeste fyrster", som var kong Magnus af Sverige, "magnus kung us sweden", hertug Leopold af Østrig og landgreve Herman af Thüringen. Den svenske konge repræsenteres her af trekronervåbenet. Det pågældende afsnit i Hans Ingerams codex er malet mellem årene 1452 og 1458. Forekomsten af den ubetydelige hertug Otto III af Braunschweig som den ene af "de tre ædle slægter" tyder på, at de oprindelige ternioner (treheder) stammer fra tiden 1330-52.[18] Man kunne altså fristes til at tro, at man i denne våbenbog har et indirekte vidnesbyrd om et trekronervåben for den svenske kong Magnus Eriksson. Men endnu i 1400-tallet tillægger en tysk digter den svenske kong Magnus (der må være Magnus Ladulås) som en af de "tre mildeste fyrster" et rent fantasivåben, et skib.[19] Hvad der med sikkerhed kan siges om forekomsten af

trekronervåbenet i Hans Ingerams våbenbog er, at våbenmaleren har haft kendskab til sin egen tids aktuelle svenske våben.

Tre kroner som figurer i et våben var ikke et unikt fænomen i datiden. Fra 1200- og 1300-tallet er der eksempler på, at tre kroner blev brugt som våben af ledende herolder, våbenkonger, og den legendariske kong Arthur (Artus), der blev opfattet som heroldernes konge, tillagde man et våben med tre kroner.[20] Et trekronervåben havde til en vis grad et universelt præg.

Albrecht af Mecklenburg

Magnus Eriksson overlod i 1343 Norge til sin yngre søn Håkon VI, der som fuldmyndig i 1355 overtog dette rige. Den ældste, tidligt afdøde søn Erik beherskede 1357-1359 Skåne og dele af Sverige. Til faderens besiddelse af Skåne og Blekinge havde der været knyttet det vilkår, at de kunne indløses af enhver, der måtte have ret til indløsning, hvilket også måtte betyde den til enhver tid retmæssige konge af Danmark. Valdemar IV afstod formelt Skånelandene til Magnus Eriksson i 1343, men slap ikke tanken om at generhverve dem, og i 1360 vandt han dem tilbage til Danmark med våbenmagt. Magnus' søn Håkon blev i 1362 også svensk konge og havde indtil 1364 sin far som medregent. Der bestod længe et modsætningsforhold mellem svenskerne og Magnus Eriksson, og han og Håkon blev til sidst afsat. I 1364 blev Magnus Erikssons søstersøn Albrecht af Mecklenburg valgt til konge af Sverige.

74. Albrecht af Mecklenburgs trekronervåben i hans segl. Afstøbning af originalt segl under brev af 27/9 1365, RPB 671, i Riksarkivet, Stockholm. Foto: Riksarkivet, Stockholm.

Albrecht kunne ikke som svensk konge bruge sit fædrene mecklenburgske våben, der kun kunne forbindes med hans stamland. Det er uvist, om han nogensinde anvendte sin mors våben, folkungevåbenet. Der er dog bevaret to tegninger af segl, der formentlig skal opfattes som et segl for Albrecht med for- og bagside (møntsegl). På den ene side ses folkungevåbenet og på den anden to skjolde med våbenerne for Schwerin og Rostock under en hjelm med det mecklenburgske tyrehoved. Særlig bemærkelsesværdig er omskriften, hvori Albrecht betegnes som svenskernes og goternes konge og herre over Skåne, "dominus Scanie", altså en efter forholdene tilpasset prætentionstitel, der mindede om morbroderens titel. Noget aftryk af et sådant segl kendes ikke.[21] Måske kom det aldrig i brug, for allerede i 1364 tog Albrecht trekronersymbolet til sig i et segl, hvor han førte de tre kroner som figurer, to over én, i et skjold.[22] Kun hjelmtegnet, to vesselhorn besat med fænniker, mindede om folkungevåbenet. Albrecht havde også et segl, hvor der i skjoldet kun er én krone, men faktisk er der i dette segl en tilsvarende krone på hjelmen, og der ses en mindre krone mellem hjelmtegnets vesselhorn, altså i alt tre kroner.[23] Af dette segl kendes kun ét aftryk, hvorimod seglet med trekronervåbenet er bevaret i mange eksemplarer. I sine mønter, ørtugen, lod Albrecht de tre kroner præge sammen med et kors. På nogle forekommer kronerne på den ene side og korset på den anden, på andre er de tre kroner komponeret sammen med korset, eller kronerne ses i et skjold, der er lagt på korset.[24] C. G. U. Scheffer ville udlede Albrechts brug af krone(r) af Mecklenburgs kronede tyrehoved,[25] men denne teori forekommer mindre sandsynlig, da anvendelsen af de tre kroner kan forklares på svensk baggrund.

Motivet for Albrecht til at føre de tre kroner var formodentlig, at de på en bekvem måde hentydede til Sverige uden at betone de familiemæssige bindinger, som folkungeløven var et udtryk for. Folkungernes mandslinie levede stadig. Måske ville Albrecht også udnytte de tre kroners mulige unionssymbolik for at gøre en arveret til Norge gældende. I brugen af tre kroner kunne der tillige ligge en hentydning til Skåne. Da svenske stormænd havde afsat Magnus Eriksson efter tabet

af Skåne og i 1364 havde gjort Albrecht af Mecklenburg til svensk konge, nærede de forventninger til ham om at genvinde Skåne.[26]

De tre kroner var guld i blåt. Det fremgår af en illustration i Ernst von Kirchbergs mecklenburgske rimkrønike fra ca. 1378, hvor Albrecht holder en blå fane med tre gyldne kroner.[27] Farverne må være taget fra folkungevåbenet og gik måske tilbage til Magnus Erikssons tid.

75. Segl for Albrecht af Mecklenburg efter, at han i 1385 også var blevet regerende hertug i Mecklenburg. Det firdelte skjold med våbenmærker for Sverige (tre kroner), Mecklenburg (tyrehoved), Rostock (grif) og Schwerin (tværdeling) er omgivet af tre kroner stillet på samme måde som i Magnus Erikssons mønter. Afstøbning i Riksarkivet, Stockholm. Foto: Riksarkivet, Stockholm. Tegning i H. Fleetwood: Uppkomsten av tre-kronorsmärket i Sveriges riksvapen, i: "Meddelanden från Riksheraldikerämbetet" III, 1935, fig. 18.

Da kong Albrecht i 1385 tillige blev regerende hertug i Mecklenburg, anvendte han et firdelt skjold med de tre kroner i første felt og våbenmærkerne for Mecklenburg, Rostock og Schwerin i de øvrige felter. Dette skjold fortsatte han med at bruge efter 1389, da han havde mistet sin svenske kongeværdighed. Kort forinden havde Albrecht også kaldt sig konge af Danmark og Norge. I et segl, der kendes fra 1385, er hans firdelte skjold omgivet af tre kroner i samme centrerede position som på Magnus Erikssons mønter.[28] Der forekom altså tre kroner både inde i skjoldet og uden for det. Da Sverige allerede var repræsenteret af de tre kroner i skjoldets første felt, er det ikke utænkeligt, at de tre kroner uden for skjoldet har skullet hentyde til de tre nordiske riger. Albrechts firdelte skjold genfindes i et andet segl, der tidligst kendes fra 1396.[29] Det må være blevet til efter Albrechts løsladelse i 1395. I omskriften betegnes han stadig som svensk konge, men når der ikke ses tre kroner omkring skjoldet, kan det være udtryk for en ny realitetsfornemmelse hos Albrecht.

Margrete usurperer de tre kroner

Margrete blev Albrecht af Mecklenburgs modstander. Hun var datter af den danske konge Valdemar IV, der måtte bruge mange år og enorm energi på at retablere det splittede danske rige. Evnen og viljen til at samle og fastholde et territorium har sikkert gjort indtryk på datteren. Da hendes søn Oluf i 1376 havde efterfulgt sin morfar på den danske trone, medførte det en konflikt med en anden mecklenburger, fætteren Albrecht, der som søn af Margretes ældre søster Ingeborg i sin tid af Valdemar IV var blevet anerkendt som dansk tronfølger. Heraldisk søgte denne Albrecht, brorsøn til den svenske kong Albrecht, at hævde sin ret ved at bruge de tre danske løver som våben, og han kaldte sig konge af Danmark.[30] Han døde barnløs i 1388 og nåede ikke at komme til at spille en politisk rolle i spørgsmålet om den danske trone efter Olufs tidlige død året før.

Få dage efter sønnens død blev Margrete, Norges og Sveriges dronning, valgt til "fuldmægtig frue og husbond og til ganske rigets af Danmark formynder". Som regent i Danmark benævntes hun også "sand arving og fyrstinde". I 1388 blev Margrete regent i Norge og ligeledes i Sverige, hvor man betragtede hende som folkungernes arving. Sin norske og svenske dronningetitel førte hun i sin egenskab af Håkon VIs enke. Den ambitiøse Margrete havde allerede straks efter faderens død i 1375 givet heraldisk udtryk for sine titler og aspirationer ved at gengive alle tre nordiske rigers våbener samt Slesvigs våben i et segl med sig selv i midten siddende på en trone.[31]

Da Albrecht af Mecklenburg var blevet endeligt besejret i 1389, herskede Margrete ubestridt over alle tre nordiske riger med undtagelse af Stockholm, som hun først fik herredømmet over i 1395. Sin dominans over Norden lod hun komme til udtryk i et sekretsegl med tre kroner i skjoldet.[32] Fra 1390 ses hendes trekronersegl at være benyttet i Sverige og fra det følgende år i Danmark. Da det blev brugt i både svenske og danske anliggender, kan de tre kroner ikke kun opfattes som et svensk

våben, men må symbolisere noget overnationalt. At der er tale om en videreførelse af Albrechts tre kroner, kan der ikke være tvivl om. Margrete usurperede de tre kroner til sit formål: at knytte de tre nordiske riger sammen. Men hun var som svensk regent også berettiget til at føre dem som våben for Sverige. Hendes anvendelse af de tre kroner bidrager indirekte til at bestemme symbolets alder og karakter. Albrecht af Mecklenburg, som havde gjort sig grundigt forhadt af svenskerne, kan trekronervåbenet ikke eksklusivt forbindes med. I så fald havde Margrete ikke kunnet antage tre kroner som våben.[33] Hendes brug af dem forudsatte, at de havde rødder i en ældre tradition og kunne tolkes som våben for mere end ét nordisk rige. Det er ikke utænkeligt, at hun har haft kendskab til sin svigerfar Magnus Erikssons anvendelse af dem og til, at dennes motivering herfor kunne have været at ville bruge et billedligt udtryk for sin beherskelse af to kongeriger, Sverige og Norge, og en vigtig del af et tredie, Danmark. Hun kan også have haft den opfattelse, at Albrechts motiv til at foretrække tre kroner frem for folkungeløven havde været et led i dennes bestræbelser for at opnå dominans i Norden. Med Margretes meget bevidste anvendelse af de tre kroner fik de i hvert fald i den følgende tid en udpræget nordisk karakter, men mistede ikke af den grund deres betydning som svensk kendetegn.

76. Dronning Margretes segl med tre kroner i et skjold, kendes fra 1390. Aftryk fra 1393 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 1536, 6/7 1393, = DKS, nr. 55). Foto: Rigsarkivet.

Kalmarunionen 1397

Margrete adopterede to børnebørn af sin tidligt afdøde søster Ingeborg, som var gift med hertug Heinrich af Mecklenburg, den svenske kong Albrechts ældre bror. Ingeborg og Heinrichs datter Maria ægtede hertug Wartislaw af Pommern, der blev forældre til en søn og en datter. De to børn, der blev opdraget ved det danske hof, var gennem kvindelinier efterkommere af svenske og norske konger. Pigen, Katharina, blev gift med Johan af Pfalz og mor til den senere Christoffer af Bayern.

Drengen, der egentlig hed Bogislaw, fik det nordiske navn Erik. Der havde været konger af dette navn i alle tre nordiske riger. Margretes valg af navnet Erik var et tydeligt politisk program. I Norden blev han kendt som Erik (VII) af Pommern. Han var syv år gammel, da han senest i 1389 kom til Danmark, og samme år blev han hyldet som norsk arvekonge. Den mecklenburgske mandslinies arveret, som den slagne svenske kong Albrecht repræsenterede, blev tilsidesat. I 1392 lod Margrete sin adoptivsøn titulere ”sand arving til Sverige”. I 1396 blev han formelt hyldet som konge i Sverige og ligeledes i Danmark. Efter således at være blevet anerkendt som legitim konge i hvert enkelt nordisk land blev Erik i Kalmar kronet som nordisk unionskonge den 17. juni 1397, som var Trinitatis søndag, Hellig Trefoldigheds fest. Henlæggelsen af kroningen af Erik som konge over alle tre nordiske riger til netop denne dag kan ikke være en tilfældighed.

Erik af Pommern – kroner og kors

Trekronervåbenet blev naturligvis overtaget af Erik af Pommern. I sit norske tronsegl ses kongen omgivet af våbenskjolde for Norge, Danmark, Sverige (folkungeløven) og Pommern (en grif). På hans bryst ligger et skråtstillet skjold med de tre kroner.[34] Seglet vides kun at være brugt i 1398. Hallvard Trætteberg mener, at seglet sandsynligvis var blevet forfærdiget i 1396,[35] altså før den formelle grundlæggelse af Unionen. Da trekronerskjoldet er påfaldende lille i forhold til de øvrige skjolde, fordi det skal passe til kongeskikkelsens proportioner, kan det være indgraveret senere, da Unionen var en realitet. Dette tronsegl bliver ofte kaldt det norske unionssegl – norsk, fordi Erik i omskriften benævnes ”konge af Norge, Danmark, Sverige etc.” Dets karakter af unionssegl beror hovedsagelig på trekronervåbenet i midten.

77. Billedindholdet i Erik af Pommerns norske tronsegl, 1398. Våbenmærkerne er: øverst til venstre Norges løve, øverst til højre Danmarks tre løver, nederst til venstre Pommerns grif og nederst til højre folkungeløven. På kongeskikkelsens bryst ligger et skråtstillet skjold med trekronervåbenet. Tegning i Hallvard Trætteberg: Unionsvåpen, i: "Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder" 19, 2. oplag, Viborg 1982, spalte 301 (= DKS, suppl. 2).

Eriks store våbensegl med et skjold firdelt af et kors og med hjerteskjold må opfattes som et dansk unionssegl – dansk, fordi omskriften i dette tilfælde lyder "konge af Danmark, Sverige, Norge etc."[36] Ligesom det norske tron- eller unionssegl afspejler det kongen som hersker over bestemte områder, tager altså sit udgangspunkt i personen. Det adskiller sig således ikke fra Albrecht af Mecklenburgs firdelte våben eller fra andre samtidige fyrsters våbener med flere felter. Eksempler på dette findes i den nederlandske Armorial Gelre. Heri er Albrechts sammensatte våben malet og f. eks. våbenet for Ludvig den Store af Ungarn og Polen med felter for Ungarn, Polen, Anjou og Dalmatien.[37] Sådanne sammensatte fyrstevåbener var i sig selv ikke udtryk for, at de enkelte lande var blevet til én fælles stat. Det var først og fremmest gennem fyrsten, at de var forbundet med hinanden. At kombinere flere separate våbener i ét skjold havde været kendt siden 1200-tallet; Kastiliens og Léons våbenmærker i et firdelt skjold er det ældste kendte eksempel på dette fænomen.

78. Erik af Pommerns store våbensegl med skjold firdelt af unionskorset, 1398. I 1. felt ses de tre danske løver omgivet af hjerter og holdende en Dannebrogsfane, i 2. felt tre kroner (Sverige), i 3. felt folkungeløven (Sverige), i 4. felt Pommerns grif. Hjerteskjoldet indeholder Norges øksebærende løve. Aftryk fra 1398 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 1722, 1/9 1398, = DKS, nr. 61). Foto: Rigsarkivet.

Erik af Pommerns store våbensegl/danske unionssegl, som er det tidligste kendte eksempel i Danmark på et våben med flere felter, repræsenterer hans samlede territorium. Men det er også udtryk for en politisk ideologi. Det bliver klart, når man analyserer indholdet. I første felt ses Danmarks tre løver omgivet af hjerter, og løverne holder i dette tilfælde en korsfane. Andet felt med tre kroner og tredie felt med folkungeløven står for Sverige. Da de tre kroner er anbragt i hovedskjoldets næstfornemste felt, kan de ikke i denne sammenhæng have nogen overordnet funktion. Betydningen af de to svenske felter kunne man for så vidt udlægge som "Ny-Sverige" og "Gammel-Sverige". Det svarer til et system med to våbener, der også kan observeres for andre landes vedkommende – f. eks. "Gammel-Ungarn/Ny-Ungarn", "Gammel-Østrig/Østrig", "Gammel-Burgund/Ny-Burgund". Griffen i fjerde felt svarer til den pommerske hertugtitel. Arveriget Norges øksebærende løve ses i det fornemme hjerteskjold. Hallvard Trætteberg anser seglet for at være subtilt, hvad angår den heraldiske rangorden for de tre nordiske kongerigers vedkommende.[38] Danmark og Norge har begge en fornem plads. Til gengæld optager Sverige to felter. For at kunne vurdere det gennemgående kors, der firdeler hovedskjoldet og ofte er blevet opfattet som et Dannebrogskors, er et tilbageblik på forekomsten af kors i dansk kongelig heraldik og sfragistik nødvendigt.

79. Valdemar IVs rettertingssegl med et kors belagt med ni kroner, 1367. Aftryk fra 1367 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 994, 23/5 1367, = DKS, nr. 42a). Foto: Rigsarkivet.

80. Dronning Margretes danske rettertingssegl med en krone lagt på et Dannebrogskors, 1388. Aftryk fra 1388 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 1388, 21/1 1388, = DKS, nr. 54). Foto: Rigsarkivet.

81. Erik af Pommerns danske rettertingssegl med tre løver i et skjold lagt på et Dannebrogskors i et skjold, kendes fra 1396. Aftryk fra 1399 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 1764, 19/11 1399, = DKS, nr. 63). Foto: Rigsarkivet.

82. Erik af Pommerns segl med en løve og en grif, der holder en krone over et kors, 1396. Aftryk fra 1396 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 1620, 20/9 1396, = DKS, nr. 60). Foto: Rigsarkivet.

Den ældste kendte gengivelse af Dannebrog ses i Gelre, hvor korsfanen er føjet til hjelmtegnet på Valdemar IVs våben.[39] Legenden om Dannebrogs fald fra himlen i 1219 kendes først fra begyndelsen af 1500-tallet. Det røde flag med hvidt kors blev et dansk kendetegn under Valdemar IV, Margretes far. Han brugte rettertingssegl med et kors i et skjold, og i et af disse er korset belagt med ni kroner.[40] Som nogle af sine forgængere benyttede han også små segl med kun én krone i.[41] Kronefiguren i segl var altså ikke noget nyt i Danmark. Det er muligt, at korset i Valdemars rettertingssegl skal opfattes som Dannebrog. I Margretes danske rettertingssegl, "sigillum regni dacie ad causas", ligger der én krone på et kors, som ikke er indsat i et skjold.[42] Dette kors, der fremtræder med tydelige rande langs korsarmene som indicium på to farver og desuden med damascering på det inderste, brede kors, er uden tvivl Dannebrog. Erik af Pommern havde et dansk rettertingssegl med tre løver i et hjerteskjold lagt på et større skjold, hvori der ses et kors med rande, der også i dette tilfælde må være Dannebrogskorset.[43]

At et sakralt symbol anvendtes som udtryk for den kongelige domsmyndighed, var naturligt i middelalderen. Korset er tegn på noget universelt og overordnet. Margretes søn Oluf havde et kors over en krone i sit danske rettertingssegl.[44] Før unionsgrundlæggelsen benyttede Erik af Pommern et særpræget segl, hvis omskrift betegner ham som konge og pommersk hertug, men ikke satte kongetitlen i relation til et bestemt land. Frit i seglfeltet ses en dansk/norsk løve og den pommerske grif holdende en krone over et kors, som er anbragt i seglets midte.[45] Det sakrale element, korset, og kronen som udtryk for kongelig legitimitet karakteriserer disse segl. I middelalderen forbandt en fyrste gerne statsdannelsen med hellighed for at styrke legitimiteten.

Unionskorset

I Erik af Pommerns store våbensegl, der først kan være blevet til efter unionsgrundlæggelsen, holdes skjoldet af en engel. Det gennemgående kors i hovedskjoldet kan ikke være et Dannebrogskors, fordi de tre danske løver i første felt i dette tilfælde holder en korsfane, som kun kan være det danske flag. Derfor er det ikke rimeligt at antage, at det kors, der kvadrerer hovedskjoldet, også skulle være et Dannebrogskors. Det store kors, der sammenføjer de enkelte landes våbenmærker til en helhed, må være udtryk for unionen. Korset var et naturligt symbol for den unionskonge, der var blevet højtideligt indviet i Kalmar.

83. Dansk skibsflag, der blev erobret af lübeckerne i 1427. Tegning udført af Erik Bruun til kataloget til udstillingen "Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år", 1997.

Et stort gennemgående kors, der samler kongens våbenmærker, forekommer også i andre sammenhænge. En freske fra 1420'erne på Kronborg, hvis kerne er bygget af Erik af Pommern,

gengiver kongens store, courtoisie-vendte våbenskjold med kors og felter for Danmark, Sverige (tre kroner), Norge og Slesvig og som hjerteskjold Pommern.[46] Selv om farverne i dag er meget blege, fremtræder det kvadrerende kors tydeligt som hvidt. Da de danske løver i dette tilfælde ikke holder nogen fane, må det hvide kors opfattes som et Dannebrogskors. Det gælder også det hvide kors i det danske skibsflag, der i 1427 blev erobret af lübeckerne, men brændte under 2. verdenskrig.[47] De tre gule kroner i blåt betegner her ligesom på fresken, hvor det tilsvarende felt også har været blåt, Sverige. I en våbenkomposition med flere felter og med et hvidt/sølv kors bliver Danmark dermed fremhævet. Der er i øvrigt tinkturfejl i skibsflaget. Den norske løve står i et blåt felt i stedet for i et rødt, og i det pommerske felt skulle griffen have været rød i sølv/hvidt, men det omvendte er tilfældet. Muligvis er der tale om bevidste ændringer for at holde flaget farvemæssigt i ligevægt. Det af et kors firdelte våben på den ene af stolegavlene fra Kirkebø på Færøerne med felter for Erik af Pommerns lande Danmark, Sverige, Norge og Pommern samt hans dronning Filippas engelske løver holdes af tre engle og er blevet til i perioden 1406-42.[48] Der er ingen spor af de oprindelige farver, men korset er udskåret med tydelige rande og må således have været malet med to forskellige farver.

84. Våben med felter for Erik af Pommern og dronning Filippa. Følgende felter ses i hovedskjoldet: Danmark (tre løver med hovederne i profil), Sverige (tre kroner), England (tre løver med hovederne en face, dronning Filippas våben) og Norge (øksebærende løve). Korset, der firdeler skjoldet, har været malet med to forskellige farver. Pommerns grif ses i hjerteskjoldet. Stolegavl fra Kirkebø på Færøerne, 1406-42. Færøernes Nationalmuseum. Foto: CC-BY-SA John Lee, Nationalmuseet.

Unionskorset må have været rødt – rødt i guld. Der fandtes nemlig et gult unionsbanner med et rødt kors. Det fremgår af to breve fra 1430, hvori Erik af Pommern bestemmer, at præsterne i Vadstena på deres liturgiske klæder, ”røklin”, skulle bære ”rykins/rykens baner swa som ær eth røth kors oppa eth gulth fiæld”, og at præsterne i Kalmar på tilsvarende måde skulle bære ”rikesens baneer swa som ær eth røth kors vti eth gult feld”.[49]

Det dansk-svenske ord ”rykins/rykens/rikesens” i de nævnte breve kunne teoretisk være singularis og altså betyde ”rigets”, hvilket ud fra rent sproglige kriterier muliggør den tolkning, at der skulle være tale om et korsbanner hørende til ét rige. Dog kunne man vel forvente, at netop en unionskonge i så fald havde præciseret, hvilket rige der var tænkt på. Selv om det ved unionsgrundlæggelsen var blevet fastslået, at de tre riger herefter skulle være som ét rige, blev Kalmarunionens tre lande aldrig omtalt i samtiden som ét ”regnum”, og det ville i så fald også have været en krænkelse af de forestillinger om hvert riges relative selvstændighed, som var forudsætningen for unionens tilblivelse. Det er naturligvis udelukket, at der i brevene fra 1430 skulle være tænkt på det danske flag, da dettes rød-hvide farver allerede den gang var velkendte. Det er næppe sandsynligt, at der skulle have eksisteret et svensk rødt og gult rigsbanner, selv om disse farver kan knyttes til ærkesædet i Uppsala, dog i formen guld kors i rødt. I unionsakterne fra 1397 forekommer ordene ”rikens” og ”rikesens” på en måde, som ubestrideligt er pluralis-form. Der kan derfor ikke være tvivl om, at ordlyden i brevene fra 1430 skal forstås sådan, at præsterne i Vadstena og i Kalmar skulle bære ”rigernes banner, som er et rødt kors på et gult felt”. At det netop var i Vadstena og i Kalmar, at præsterne skulle bære unionsbanneret, var ikke tilfældigt. Vadstena havde været nært forbundet med dronning Filippa. Hendes fællesnordiske livgeding havde siden 1420 ligget i nærheden af Vadstena, og hun blev begravet i Vadstena Birgitttinerklosters kirke. Brevet til præsterne i Vadstena blev udstedt kort efter hendes død i 1430, og befalingen var en bevidst handling i forhold til unionskongens gemalinde. Filippa havde skænket rige gaver til klostret, og unionskorset skulle være et minde om hende. Kort efter Filippas død blev hendes og

kongens kroner skænket til klosterkirken. Dér skulle kronerne efter Erik af Pommerns bestemmelse sættes på hovedet af to statuer af Jomfru Maria med det forbehold, at kronerne skulle kunne udlånes til fremtidige kroninger af konger og dronninger over den nordiske union.[50] I Kalmar havde unionskroningen af Erik fundet sted i 1397. Bæring af unionskorset må også dér forekomme at være særdeles velmotiveret.

Erik af Pommern kunne vanskeligt have gjort det danske korsflag Dannebrog til et fællesnordisk flag. Han må bevidst have valgt et helt nyt som "rigernes banner", men kunne fortsætte med at bruge trekronermærket, da det i forvejen havde unionskarakter. Da korsfiguren er udtryk for en universel og overordnet tanke, har det været naturligt for Erik at vælge et kors som figur i rigernes banner. Farvevalget kan have været influeret af tinkturerne i de tre rigers våbener. Farverne rødt og gult var de vigtigste våbenfarver i arveriget Norges våben, og gult indgik både i det svenske folkungevåben, i det svenske trekronervåben og i Danmarks våben, hvor der tillige forekom rødt. Når brevene fra 1430 nævner det gule unionsflag med rødt kors, tales der om noget allerede eksisterende. Unionsflaget kan Erik af Pommern teoretisk have antaget kort efter 1397. Hans trekronersegl under et brev fra 1413 hænger i rød-gule silkesnore, der kunne være en afspejling af flagfarverne.[51] Det samme er tilfældet med hans danske unionssegl under et brev fra 1403,[52] men dette segl ses også i nogle tilfælde i røde og grønne silkesnore.

Den kjole, der opbevaredes nær ved dronning Margretes gravmæle i Roskilde Domkirke, indtil den blev ført til Uppsala som svensk krigsbytte i 1659, har sandsynligvis tilhørt dronningen. Den har formentlig siddet på en figur forestillende dronningen og været ført med i begravelsesprocessionen. Kjolens farver guld og rødt svarer til unionsbannerets farver.[53]

Over Uppsala Domkirkes vestportal med en statue af St. Erik ses et korsskjold og et trekronerskjold, der begge er flankeret af to kronede, gående løver. Reliefferne er opsat i 1431, da Uppsala havde en ærkebiskop, der stod unionskongen Erik af Pommern nær. Bengt Olof Kälde, der har beskæftiget sig indgående med ærkestiftets heraldik, udelukker ikke, at der er tale om unionsheraldik, men vil tolke begge skjoldene lokalt og nationalt som værende våbener for ærkesædet og Svea Rike. Der er ikke bevaret pigmentspor af en eventuel bemaling.[54] Korsskjoldet er placeret dexter og trekronerskjoldet sinister. Dette tyder ikke i sig selv på, at det er ærkesædet og Sveriges rige, som de to våbener repræsenterer, men giver grund til at antage, at begge våbener hentyder til unionen, og at man altså skal forestille sig korsskjoldet i guld med rødt kors. Løverne omkring begge skjolde lader sig vel også rimeligst forbinde med kong Erik. St. Erik var unionskongens navnehelgen og forrykker derfor ikke denne tolkning. Tingeringen af Uppsala ærkestifts korsvåben, guld kors i rødt, kan først dokumenteres fra 1400-tallets midte, og der kunne måske være tale om, at det er unionskorsflaget i omvendte farver.

Det "banderium regni", som Erik af Pommern i 1424 omtalte i forbindelse med sin forudgående konflikt med Femern,[55] kan på grund af entalsformen ikke være unionsbanneret, der på latin ville hedde "banderium regnorum". Der kan her kun være tale om et dansk rigsbanner, hvilket også giver bedst mening, da konflikten drejede sig om Sønderjyllands forhold til kongeriget Danmark.

Af en fortegnelse fra slutningen af 1600-tallet over gravskrifter i Roskilde Domkirke fremgår det, at der dengang på Margretes gravmæle, der var opstillet af Erik af Pommern i 1423, men blev helt omkalfatret i 1700-tallet, sås et sammensat, bemalet våbenskjold.[56] Rester af dette findes ikke mere. I fortegnelsen læses følgende beskrivelse: "Ved Hendes Hofuet, som Hun ligger er en Crone, og paa enden ofuer er Danmarches Vaben afmalet. 3 Croner i blaae Feld, 3 Løffuer og Hierter i guel Feld, Griffen udi Rødt Feld, 2 Løfuer udi guel Feld, og tvert ofuer alt et Rødt Kaars". Man må regne med, at bemalingen på det da 250 år gamle skjold ikke var intakt, da iagttageren, der næppe var nogen heraldisk analytiker, beskrev det, og at der derfor foreligger en mulighed for, at vedkommende har misforstået noget af det sete. Dette er utvivlsomt tilfældet, hvad angår "Griffen udi Rødt Feld". Selv om der kunne være tale om lignende forkerte farver som i det tidligere nævnte skibsflag, er det

sandsynligt, at det pågældende felt i virkeligheden har indeholdt den norske løve på rød bund, da det er utænkeligt, at Norge ikke skulle have været repræsenteret i det sammensatte våben. Pommerns grif kan i stedet have udgjort et lille hjerteskjold, der med tiden er udvisket. Dermed ville våbenskjoldet, hvad felternes indhold angår, svare til Erik af Pommerns våben på Kronborg-fresken. Den blev først afdækket i 1928 og publiceret i 1932 og forelå reelt ikke for en række af de heraldikere, der har behandlet unionsheraldikken. Man kan ikke tillægge den rækkefølge, hvori de enkelte felter nævnes af iagttageren i 1600-tallet, nogen betydning. Det, han beskriver, er tydeligvis hovedskjoldets indhold, hvor territorialvåbenerne har været Danmarks løver og hjerter i første felt, Sveriges tre kroner i andet felt, Norges løve i tredie felt og Slesvigs to løver i fjerde felt. Det er nøjagtigt, hvad der også ses i hovedskjoldets felter på Kronborg. Fresken er blevet til i perioden 1421-29 og er således sammenlignelig med våbenet på gravmælet, der er fra 1423.

Det er bemærkelsesværdigt, at i det omfang, der nævnes farver i beskrivelsen af våbenets felter, er de korrekte. Man må derfor regne med, at iagttagelsen af korsets *røde* farve på Margretes gravmæle står til troende. Det er evident, at der med "og tværs over alt et rødt kors" menes det store kors, der firdeler skjoldet. Teoretisk kunne den røde farve på korset være tilføjet senere af en ukyndig maler. Men hvis en senere opmaling har fundet sted, ville man have forventet et hvidt eller rødt-hvidt kors, hvor den hvide farve ville have fyldt mest, fordi sådan gengav man normalt Dannebrogskorset i den efterfølgende tid. Hvis iagttageren i 1600-tallet havde kendskab til det danske kongevåben, ville Dannebrogskorset med overvejende hvid farve have udgjort en del af hans umiddelbare forudsætninger. Men i domkirken har han åbenbart set et rødt kors. Det er bemærkelsesværdigt, at der således med stor sandsynlighed har været et kvadrerende rødt kors i skjoldet på gravmælet. Dette røde kors kan i så fald kun opfattes som unionskorset svarende til det røde kors i "rigernes banner". Det har været antaget, at det sammensatte våben var Margretes, men der kan ikke være tvivl om, at det var Erik af Pommerns. For unionskongen må det have været nærliggende at lade våbenets kors være rødt på adoptivmoderen og unionsgrundlæggeren Margretes gravmæle.

Karl Knutssons unionsvåben

85. Karl Knutsson (død 1470) knælende bag sit skjold med våbenmærker for Sverige og Norge i hovedskjoldet og Bonde-våbenet som hjerteskjold. Det guldrandede røde kors er unionskorset, der i sin tid var indført af Erik af Pommern. Træstatuette, nu på Gripsholm, tilskrives Bernt Notke. Foto: Linn Ahlgren, Nationalmuseum, Stockholm.

86 a og b. Karl Knutssons første og andet segl. Der er kun kors, unionskorset, i det andet, hvor også felterne med Norges løve indicerer, at Karl Knutsson opfatter sig som unionskonge. Efter H. Fleetwood: "Svenska medeltida kungasigill" II, Stockholm 1942, fig. 70 og 71.

Af den danske kong Christian Is modstander Karl Knutsson (Bonde), der mellem 1448 og 1470 var konge af Sverige i flere omgange og 1449-50 tillige konge af Norge, findes der på Gripsholm en træstatuette, der tilskrives billedskæreren Bernt Notke fra Lübeck. Kongen er gengivet knælende, og foran sig har han sit våben, hvis originale bemaling er bevaret. Skjoldet er firdelt af et guldrandet rødt kors med Sveriges tre kroner i første og fjerde felt og Norges løve i andet og tredie. Midt på korset i et hjerteskjold ses Bonde-slægtens våbenmærke, en rød båd på guld bund. Karl Knutsson havde fra sin korte kongetid i Norge et segl, hvis heraldiske indhold nøje svarer til våbenskjoldet på statuetten. I seglet er hovedskjoldet firdelt af et kors, der tydeligt er udformet, så man kan se, at der er tale om et kors i to farver. I Karl Knutssons første segl er skjoldet komponeret på samme måde med Bonde-våbenet som hjerteskjold og et firdelt hovedskjold med de tre kroner i første og fjerde

felt og folkungeløven i andet og tredie, altså et rent svensk våben, og hovedskjoldet er ikke kvadreret ved hjælp af et kors, men kun ved simple delingslinier.[57] Der kan ikke herske tvivl om, at det guldrandede røde kors, hvis farver en svensk forsker opfattede som Bonde-slægtens,[58] svarer til Erik af Pommerns gule unionsflag med rødt kors, da Karl Knutsson kun bruger kors i det våben, han fører som konge af Sverige og Norge, altså fremtræder som unionskonge. Flere år efter, at han havde mistet den norske krone, vedblev han at bruge sit unionssegl og kaldte sig fortsat "Sveriges, Norges och Göta konung". Ikke blot den norske løve, men også unionskorset var udtryk for Karl Knutssons prætention. I 1454 besøgte Karl Knutsson Vadstena Kloster, hvor han lagde beslag på de to kongelige kroner. Ved en lejlighed i 1455 bar han kongekronen, der formentlig var den krone, hvormed Erik af Pommern var blevet kronet til unionskonge i Kalmar.[59]

Blandt svenske forskere har der været flere meninger om træstatuettens proveniens. Den har været sat i forbindelse med den monumentale skulptur af St. Jørgen (Georg) og dragen, som rigsforstanderen Sten Sture 1488-90 lod Bernt Notke udføre til Storkyrkan i Stockholm som et storslået allegorisk mindesmærke om sejren over Christian I på Brunkeberg i 1471. Denne formodning har Jan Svanberg fundet sandsynlig, og han regner med, at statuetten oprindelig har stået på det til gruppen hørende kastel, idet han argumenterer således: "Och Sten Sture hade all anledning att låta placera sin morbror och politiska föregångare i legendkonungens roll som bedjande för hans egen seger i kampen för nationellt oberoende. I egenskap av den senaste inhemske monarken kunde han representera legitimiteten i riksföreståndarens kamp och därmed göra gruppens politiska symbolik fullständig".[60] En heraldisk analyse af statuettens våbenskjold indgår ikke i Svanbergs tolkning. Men netop gengivelsen af Karl Knutssons prætentionsvåben med en unionssymbolik, der klart var vendt mod Danmark, stemmer helt overens med Svanbergs generelle tolkning. Det kan tilføjes, at på monumentets sokkel, hvor St. Jørgen-legenden er gengivet, er St. Jørgens skjold ikke som normalt hvidt med rødt kors, men gult med rødt kors, i øvrigt svarende til monumentets gennemgående farveholdning. Det menes, at alle St. Jørgen-gruppens komponenter oprindelig var placeret under triumfbuen i kirken som en monumental apoteose over Sten Sture. Statuetten af Karl Knutsson er formentlig ret tidligt blevet fjernet fra Storkyrkan. Det er yderst sandsynligt, at en senere dansk unionskonge, Christian II, der i 1520 skulle bruge kirken til sin kroning efter at være blevet hyldet på Brunkeberg, har været ivrig for at få statuetten med det provokerende våbenskjold bort.

Kancellipraksis

Erik af Pommerns store våbensegl med unionskorset blev brugt under breve til udenlandske modtagere, men ellers kun sjældent. Det finder sin forklaring i den rådende kancellipraksis. Aksel E. Christensen har påvist, at anvendelsen af segl må bedømmes i forhold til de forskellige kanslere og den af kongen førte dynastipolitik.[61] I alle tre nordiske riger fandtes der konstitutionelle traditioner og stænderinstitutioner, der vågede over det enkelte riges integritet. Dertil hørte i hvert land et rigskanslerembede, som normalt disponerede over brugen af det store segl. Både Margrete og Erik af Pommern forsøgte at ignorere de bestående institutioner. Ved vakance blev embederne ikke genbesat. I 1405 gav Margrete den unge konge en vejledning til brug på dennes rejse til Norge. Heri indprentede hun ham en kronet konges højhed og værdighed, og hun formanede ham til at beholde rigsseglet hos sig. Den norske rigskansler kunne derfor ikke besegle breve i det norske riges navn. I Sverige var der ingen rigskansler på denne tid og heller ikke noget rigssegl. Et sådant, "riksklämman", blev først fremstillet i 1439 efter Eriks afsættelse. Ved siden af den regulære danske rigskansler udviklede der sig et andet kanslerembede: kongens kansler, hvis virksomhed fortrængte de partikulære rigskanslerembeder og udgjorde det egentlige kancelli.

86 Erik af Pommerns hyppigt benyttede sekretsegl med tre kroner i et skjold lagt på et kors, kendes fra 1403. I omskriften benævnes Erik "rigerne Danmarks, Sveriges og Norges og de Venders og de Goters konge og hertug af Pommern". Aftryk fra 1417 i Rigsarkivet (ny kron. rk. 2626, 19/2 1417, = DKS, nr. 62). Foto: Rigsarkivet.

Kongens kansler disponerede over unionskongens sekretsegl med tre kroner i et skjold lagt på et kors.[62] Dette segl med kors og kroner, der skulle symbolisere den nordiske union og den centralisering af kongemagten i Norden, man tilstræbte, var en videreudvikling af Margretes trekronersegl. Unionssekretet blev anvendt i næsten alle regeringsanliggender i Danmark, Norge og Sverige som udtryk for den personlige og centraliserede magtudøvelse, der var kernen i Margretes unionstanke, og skulle vel også befordre ideen om kongeværdighedens arvelighed. På en af stolene fra Kirkebø ses trekronerskjoldet lagt på et kors, men der er ikke rester af farver.[63] I sine danske mønter lod Erik af Pommern ikke de tre kroner præge, men nøjedes med én krone på den ene side og et kors på den anden. Det er for vidtløftigt at ville opfatte dette kors som unionskorset, da kors er meget almindelige på mønter. På Eriks svenske mønter ses et skjold med de tre kroner. Det må opfattes som Sveriges våben, men de mønter, der blev slået i Åbo, har kun én krone på et kors.[64]

Margareta Grips bog

Hans Toll hævdede, at når de tre kroner symboliserede unionen, var de ikke tingeret guld i blåt som i det svenske trekronervåben, men guld i rødt.[65] I denne henseende støttede han sig til en farvelagt gengivelse af trekronervåbenet i "Margareta Grips bog", som indeholder en række genealogiske optegnelser og nogle malede våbener.[66] Den har tilhørt den svenske adelsdame Margareta Grip, som døde 1586. Hun har skrevet den del, der i denne sammenhæng har interesse, og har sikkert også selv malet våbenerne. Det er tydeligt, at tegningen af Erik af Pommerns trekronervåben har kongens sekretsegl som forlæg. Farvernes rigtighed må vurderes i lyset af de øvrige våbener, der forekommer i håndskriftet. Albrecht af Mecklenburg er repræsenteret med to våbener, Schwerin og Rostock. I begge tilfælde er farverne forkerte. Selv det samtidige våben for Vasa-dynastiet er unøjagtigt og desuden gengivet spejlvendt. Det er derfor ikke rimeligt at lægge afgørende vægt på den røde farve i unionsvåbenet, selv om det for så vidt er nærliggende at formode, at trekronervåbenet som unionssymbol har haft samme farver som unionsbanneret. Under forhandlingerne efter den nordiske syvårskrig mellem Sverige og Danmark 1563-70, der bl. a. var forårsaget af brugen af de tre kroner, krævede svenskerne, at man i Danmark skulle føre feltet med de tre kroner i andre tinkturer end i det svenske trekronervåben. I sig selv tyder dette på, at de danske unionskonger fra begyndelsen har ført de tre kroner i de svenske farver, guld i blåt. Margareta Grip tilhørte den snævre kreds omkring Vasa-kongen, og man kunne forestille sig, at det røde trekronerskjold i hendes bog blot afspejler den daværende politiske holdning i Sverige. I domkirken i Västerås findes en middelalderlig stolegavl, hvorpå man formentlig 1573-74 har malet Vasa-våbenet og et våben med tre guld kroner i rødt.[67] Her kan der ligeledes være tale om et overlagt forsøg på at få det til at se ud, som om der til unionsvåbenets tre guld kroner hørte et rødt skjold til forskel fra Sveriges tre kroner.

87 Erik af Pommerns trekronervåben med gule kroner på rød bund i Margareta Grips bog fra 2. halvdel af 1500-tallet. Trolleholm, Skåne. Efter mikrofilm i Rigsarkivet, København, filmsamlingen, D 201.

I unionstiden har de tre kroner, når de blev gengivet separat af Erik af Pommern som unionsvåben, måske kun figureret i segl. I praksis behøver farverne derfor ikke at have spillet nogen nævneværdig rolle.

Med Margretes og Erik af Pommerns trekronersegl kom den monarkiske, nordiske union til udtryk. De tre kroner gengivet separat betegnede de tre nordiske riger under ét, og det universelle kors, som Erik også brugte som unionssymbol, understregede den unionelle idé. Tre kroner, der indgik i et sammensat skjold, betød Sverige. En dansk konge, der i unionstiden eller i den nærmeste eftertid førte tre kroner i sit våben, demonstrerede dermed, at han herskede over tre nordiske riger eller i princippet stræbte efter det, hvorimod en svensk konge, der i sit skjold førte de tre kroner, kun fremtrådte som hersker i sit eget land.[68]

---

[1] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 47 a og b.
[2] DKS, nr. 48.
[3] DKS, nr. 46.
[4] DKS, nr. 50. – Chr. Brinchmann: Norske konge-sigiller og andre fyrste-sigiller fra middelalderen, Kristiania 1924, planche XVIII, hvor der fejlagtigt står ”Magnussøn” i stedet for ”Haakonssøn”.
[5] Georg Galster: Møntfundet i Nykøbing, Odsherred, i: *Numismatisk Forenings Medlemsblad* XII, 1931, s. 190.
[6] DKS, nr. 21 a.
[7] Bror Emil Hildebrand: *Svenska sigiller från medeltiden* I-II, Stockholm 1862-67, planche V:25. – H. Fleetwood: Uppkomsten av tre-kronorsmärket i Sveriges riksvapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* III, 1935, s. 8, fig. 12.
[8] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, Stockholm 1936, nr. 23, fig. 65.
[9] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, s. 257.
[10] Hans Toll: *De älsta svenska konungavapenbilderna och tre-kronor-vapnet*, Stockholm 1919, s. 59.
[11] Nogle engelske eksempler herpå ses i Arnold Henderson: The Seals on the Barons' Letter to Pope Boniface VIII – 12 February 1301, i: *The Coat of Arms* N. S. Volume XIV, No. 195, Autumn 2001, s. 87ff.
[12] Lars O. Lagerqvist: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid …*, Stockholm 1970, gruppe XXVII, s. 88ff. – Samme: Kring trekronorsvapnet på svenska 1300-talsmynt, i: *hikuin* 11, 1985, s. 262.
[13] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, s. 495.
[14] Heribert Seitz: *De tre kronorna. Det svenska riksvapnet i sitt europeiska sammanhang*, Stockholm 1961.
[15] Georges de Loÿe: Une frise armoriée dans la livrée du cardinal de Bayonne, i: *Annuaire de la Société des Amis du Palais des Papes et des monuments d'Avignon* LV-LVI, 1980, s. 25-52. – Samme: Origine des armoiries royales de Suède à trois couronnes, i: *XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica Madrid 1982* II, Madrid 1983, s. 495-520. – Samme: Om ursprunget till det svenska riksvapnet Tre Kronor, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 54, okt. 1986, s. 155-74. – Vladimir A. Sagerlund: Sveriges lilla riksvapen i Avignon – nya iakttagelser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 108, okt. 2013, s. 364ff.
[16] Åke Nisbeth: Ängsö kyrka och dess målningar, i: *Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien, Antikvariska serien* 33, 1982, s. 122f, 197ff.
[17] Jan Raneke: Till frågan om Ängsömålningarnas datering, i: *Fornvännen*, 1984, s. 104ff.
[18] Charlotte Becher und Ortwin Gamber (udg.): Die Wappenbücher Herzog Albrechts VI. von Österreich. Ingeram-Codex der ehem. Bibliothek Cotta, i: *Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft Adler*, dritte Folge, Band 12, 1986, s. 16-18, 136f.
[19] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, s. 534.
[20] Jean-Bernard de Vaivre: Les trois couronnes des hérauts, i: *Archivum Heraldicum,* nr. 2-3, 1972, s. 30ff.
[21] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, Stockholm 1942, nr. 18, fig. 51. I breve fra 1371 og 1372 kaldte Albrecht sig sveers og goters konge og herre over Skåne, jfr. *Diplomatarium Suecanum*, 10. bind, 1. hæfte, 1970, s. 78, 117 og 161.
[22] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, Stockholm 1942, nr. 22, fig. 55.
[23] Sammesteds, nr. 19, fig. 52.
[24] Poul Grinder-Hansen (red.): *Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år*, København 1996, s. 331, nr. 130.
[25] C. G. U. Scheffer: Trekronorsvapnets mecklenburgska ursprung, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 12, okt. 1965, s. 83-88.
[26] Jens E. Olesen: Skåne mellem Danmark og Sverige 1332-1469, i: Per Ingesman og Bjørn Poulsen (red.): *Danmark og Europa i Senmiddelalderen*, Aarhus 2000, s. 131.

[27] Christa Cordshagen und Roderich Schmidt (udg.): *Mecklenburgische Reimchronik des Ernst von Kirchberg*, Köln, Weimar, Wien 1997, titelminiature. – Nils G. Bartholdy: Nordiske våbener i to tyske krøniker, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 93, marts 2006, s. 132f.
[28] H. Fleetwood: Uppkomsten av tre-kronorsmärket i Sveriges riksvapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* III, s. 13, fig. 18.
[29] C. G. U. Scheffer: De svenska vapnen i Gelre-vapenboken, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 23, marts 1971, s. 119.
[30] DKS, nr. 51, 52.
[31] DKS, nr. 53.
[32] DKS, nr. 55.
[33] Jfr. H. Fleetwood: Uppkomsten av tre-kronorsmärket i Sveriges riksvapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* III, s. 13, og Uno Lindgren: Nytt om "Sweriges tree Chronor", i: *Heraldisk Tidsskrift* bind 5, 2. halvbind, 1984, s. 52.
[34] DKS, Suppl. 2. – Chr. Brinchmann: *Norske konge-sigiller og andre fyrste-sigiller fra middelalderen*, Kristiania 1924, s. 30 og planche XX, 2. Det under a) anførte eksempel fra 1392 er fejlagtigt bestemt; der er tale om det segl, der i DKS har nr. 59.
[35] Hallvard Trætteberg: Unionsvåpen, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 19, 2. oplag, Viborg 1982, spalte 301.
[36] DKS, nr. 61.
[37] Paul Adam-Even: *L'armorial universel du héraut Gelre*, Neuchâtel 1971, nr. 721, 500. Ludvig den Stores våben er gengivet på planche VIII. – Jan van Helmont (udg.): *Gelre B.R. Ms. 15652-56*, Leuven 1992, s. 133 og 159.
[38] Hallvard Trætteberg: Unionsvåpen, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 19, spalte 302.
[39] Paul Adam-Even: *L'armorial universel du héraut Gelre*, nr. 548.
[40] DKS, nr. 42 a.
[41] DKS, nr. 37, 38.
[42] DKS, nr. 54.
[43] DKS, nr. 63.
[44] DKS, nr. 46.
[45] DKS, nr. 60.
[46] M. Mackeprang: En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid paa Krogen Slot, i: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1932, s. 78-80.
[47] Henry Petersen: Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1882, tavle 1.
[48] Færøernes Nationalmuseum, tidligere Nationalmuseet, København, D 1148-1149.
[49] Riksarkivet, Stockholm, pergamentbreve, 15/2 1430, deraf en vidisse dat. 15/2 1430 i Rigsarkivet, København, ny kronologisk række nr. 3069. – Rigsarkivet, København, ny kronologisk række nr. 3072, vidisse dat. 21/3 1430 af nu tabt brev af 19/3 1430.
[50] Vivian Etting: De tabte kronjuveler. Rigsregalier og kongelige klenodier fra Danmarks middelalder, i: *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2001, s. 115. – Jfr. Percy Ernst Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, Stuttgart 1956, kapitel 45, Englische Frauenkronen aus dem 15. Jahrhundert, mit Ausblicken auf die Kronen, besonders die Madonnenkronen, des späten Mittelalters, s. 991ff.
[51] Rigsarkivet, København, ny kronologisk række nr. 2376, 9/8 1413.
[52] Rigsarkivet, København, ny kronologisk række nr. 347 a, 1/3 1403.
[53] Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014, s. 244ff., jfr. Poul Grinder-Hansen: Margrete 1. og Håkon, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014, s. 116ff.
[54] Bengt Olof Kälde: Series Archiepiscoporum Upsaliensis A. D. MCMLXXXV. Ny heraldisk ärkebiskopslängd, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 53, marts 1986, s. 122.
[55] Acta Processus inter Ericum Regem Daniæ ab una & Ducem Slesvicensem ac Comites Holsatiæ ab altera parte de Ducatu Slesvicensi 1424, i: *Scriptores Rerum Danicarum* VII, 1792, s. 300.
[56] Det kgl. Bibliotek, København, håndskriftsamlingen, Thott 1406, 4to, folio 8r, og Rostgaard 22, 8vo, s. 160f. – Hans Toll: Två beteckningssystem uti unionssigill åren 1391-1436, i: *(Norsk) Historisk Tidsskrift*, 31. bind hefte 1, 1937, s. 41.
[57] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, nr. 31 og 32, fig. 70 og 71.
[58] Uno Lindgren: The Symbols of the Province of Åland, i: Tom C. Bergroth (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16 – 21 August 1984*, Helsinki 1986, s. 414.
[59] Vivian Etting: De tabte kronjuveler. Rigsregalier og kongelige klenodier fra Danmarks middelalder, s. 122.

[60] Jan Svanberg: *Sankt Göran och draken*, Stockholm 1993, s. 128.
[61] Aksel E. Christensen: *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*, København 1980, s. 193ff.
[62] DKS, nr. 62.
[63] Poul Grinder-Hansen (red.): *Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år*, s. 374f, nr. 242 b.
[64] Sammesteds, s. 332-34, nr. 132, 134, 135.
[65] Hans Toll: Unionssköldar och unionsbanér, i: *(Dansk) Personalhistorisk Tidsskrift* 8. rk. bind 5, 1926, s. 173f. – Samme: *Trekronorproblemet*, Stockholm 1936, s. 4.
[66] Biblioteket på Trolleholm, Skåne, s. 256-57. Mikrofilm i Rigsarkivet, København, filmsamlingen, D 201. – Hans Gillingstam: Margareta Grips bok, i: *Personhistorisk tidskrift*, 55. årg., 1957-58, s. 83-99.
[67] Oplyst 1990 af Bengt Olof Kälde.
[68] Om de tre kroner er tidligere publiceret: Nils G. Bartholdy: Das Dreikronenwappen des ersten nordischen Unionskönigs, i: *Genealogica et Heraldica, 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften Keszthely 1990*, Keszthely 1992, s. 119-31, samme: Kroner og kors som unionssymboler, i: Poul Grinder-Hansen (red.): *Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år*, s. 92-97, og samme: De tre kroner og korset. Unionssymbolik, ambition og rivalitet, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 76, okt. 1997, s. 233-60.

5. Sammensat kongevåben

Slesvig/Sønderjylland

Med indførelsen af det store våbensegl, der vides brugt fra 1398,[1] men meget vel kan være blevet til ved Kalmarunionens grundlæggelse i 1397, valgte Erik af Pommern at lade sine territorier fremtræde heraldisk i ét skjold. Denne form med flere felter blev brugt af alle følgende konger. Indholdet kunne varieres i forhold til den politiske strategi ved, at man ikke blot gengav våbenmærker for territorier, der faktisk var i kongens besiddelse, men også for områder, kongen ønskede at knytte til sit herredømme, eller som var udtryk for påståede rettigheder. Dette svarede helt til, hvad fyrster i andre lande brugte heraldikken til.

Allerede med sit lille tronsegl fra 1375,[2] hvori Margrete foruden våbener for Norge, Danmark og Sverige gengav sit mødrene våben for Slesvig, havde hun markeret, at hertugdømmet var dansk interesseområde. Det var usædvanligt, at våbenet for et bortforlenet område blev ført af andre end den, der havde området i forlening. Efter at Kalmarunionen var blevet virkeliggjort, koncentrerede Margrete og Erik af Pommern sig om hertugdømmet. Den schauenburgske hertug Gerhard II, som Margrete i 1386 havde ladet sin søn kong Oluf forlene med Slesvig, faldt i 1404 under et felttog i Ditmarsken. De tre mindreårige sønners rettigheder forsøgte deres mor, enkehertuginde Elisabeth, at forsvare. Hun var under pres af sin mands bror biskop Henrik af Osnabrück, og hun så sig i begyndelsen nødsaget til at lade Erik af Pommern, Slesvigs lensherre, blive sønnernes formynder. Han og Margrete benyttede lejligheden til at indløse pantsatte områder i Slesvig og tvang enkehertuginden til at give Flensborg fra sig. Efter Margretes død i 1412 gik kong Erik endnu videre. Han havde 1410-11 med vekslende held ført krig mod de holstenske stormænd. På et danehof i Nyborg i 1413 udvirkede kongen en dom over de umyndige hertugsønner, hvorved Slesvig blev erklæret for at være et forbrudt len og dermed var hjemfaldet til Danmark. Erik af Pommern havde påberåbt sig arveret til Slesvig gennem sin adoptivmor og gjorde det også senere.[3]

Den romersk-tyske konge Sigismund, kong Eriks fætter og ven, bekræftede den 14. juni 1415 danehoffets dom.[4] Det skete på koncilet i Konstanz, hvor de mange indlogerede deltagere med Sigismund som centrum i årene 1414-18 satte deres præg på byen. Mange gejstlige deltog naturligvis i kirkemødet, men også repræsentanter for adskillige europæiske fyrster, deriblandt Erik af Pommern, kom til stede. Den vigtigste anledning til kirkemødet var den uholdbare situation med tre konkurrerende paver, men også verdslige anliggender blev drøftet.

89. Erik af Pommerns våben afbildet i 1416 af en portugisisk herold sammen med adskillige andre våbener tilhørende deltagere i koncilet i Konstanz. Våbenet er gengivet i en fane med Eriks tre kongerigers og Pommerns våbener og med Slesvigs våben som hjerteskjold. University of Manchester, John Rylands Library, Ms. lat. 28, folio 59 recto. Foto: John Rylands University Library, University of Manchester (UK), jfr. Steen Clemmensen (udg.): "The Herald's Book al. Livro de Arautos al. De ministerio armorum. An armorial of the Council of Constance 1414-1418 by an anonymous Portuguese herald", Farum 2011, www.armorial.dk.

Fra Sigismunds og bystyrets side blev der holdt øje med, hvem der ankom og rejste, og for at de mange fremmede i Konstanz kunne komme i forbindelse med hinanden, satte de deres våbener på

dørene til deres logi. I 1416 aftegnede en portugisisk herold, der opholdt sig i Konstanz under koncilet, 258 våbener med tilknytning til de verdslige koncildeltagere, og han samlede dem i en våbenbog.[5] Heri ses også våbener for de danske udsendinge. De deltagende eller repræsenterede fyrsters våbener er gengivet i form af faner under en krone. Sådanne faner har formentlig hængt uden for de pågældende udsendinges opholdssted. Efter hver fyrstelig fane er den pågældende delegations medlemmers våbener malet i skjoldform. Dette gælder også den danske delegation.

Erik af Pommerns fane er firdelt af et hvidt kors med Danmarks tre løver omgivet af hjerter i 1. felt, Sveriges tre kroner i 2. felt, Pommerns grif i 3. felt og Norges øksebærende løve i 4. felt. I et hjerteskjold ses Slesvigs to løver omgivet af hjerter. Alle felter er gengivet i korrekte farver. Kombinationen af Slesvigs våben med de tre skandinaviske kongerigers og Pommerns våbener kendes ikke for kong Eriks vedkommende førend i denne fanetegning fra 1416, og den forekommer ikke i noget kendt segl brugt af kongen. Generelt er de våbener, som den portugisiske herold afbilder i sin våbenbog, pålidelige gengivelser. Det er utænkeligt, at herolden selv skulle have fundet på at indsætte Slesvigs våbenmærke i den nordiske unionskonges sammensatte våben. Det våben, han gengiver i fanen, må bygge på noget, han faktisk har observeret i Konstanz. Dog er han formentlig kommet til at bytte om på rækkefølgen af Pommerns og Norges våbenmærker. I den originale fane har kongeriget Norges løve højst sandsynligt udgjort 3. felt og hertugdømmet Pommerns grif 4. felt. Alligevel må forekomsten af våbenmærkerne i kong Eriks fane anses for at være en pålidelig gengivelse af, hvordan kongen på dette tidspunkt ønskede at fremtræde i heraldisk henseende. Det er bemærkelsesværdigt, at der er gengivet hjerter omkring de to slesvigske løver. Som hertuger af Slesvig lod schauenburgerne ikke de to løver ledsage af hjerter. Men det havde de sønderjyske hertuger af Abel-linien normalt gjort. Ved at gengive de slesvigske løver sammen med hjerter har Erik af Pommern formentlig villet understrege hertugdømmets sammenhæng med kongeriget. Den samlede våbenkomposition, hvormed hans repræsentanter viste sig for de mange øvrige fyrsters delegater i Konstanz, var et klart vidnesbyrd om hans politiske bestræbelser på at knytte hertugdømmet Slesvig til sig. Det slesvigske våbens indsættelse som hjerteskjold kan have været en følge af Sigismunds bekræftelse af Nyborg-dommen, men kong Erik kan meget vel have foretaget tilføjelsen allerede i 1413. De slesvigske løver gav ikke anledning til en udvidelse af kongens titel.

De schauenburgske grever af Holsten hævdede fortsat at have arveret til hertugdømmet Slesvig. Fra 1421 indtog man fra dansk side et nyt standpunkt: at arvelige len slet ikke fandtes i Danmark. Erik af Pommern ønskede sagen afgjort med kong Sigismund som voldgiftsdommer. Processen fandt sted i 1424 i den ungarske by Ofen. De tre schauenburgere, der efter 1413 alle kaldte sig hertuger af Slesvig, fremførte, at dette område, så længe man kunne huske, havde været et særskilt hertugdømme med et særegent og tydeligt våbenmærke, de to blå løver i guld felt.[6] Hertugdømmet var efter schauenburgernes opfattelse sædvanligvis blevet givet af den danske konge som et evigt og arveligt len. Men de kunne ikke være uvidende om, at Slesvigs våben var en afledning af den danske konges våben og dermed var udtryk for en forbindelse mellem kongeriget og hertugdømmet. Da en borgmester i Flensborg på et tidspunkt forsvarede kongens synspunkt, at Slesvig ikke var et len, kom han til at sige, at de hertuger, som kongen undertiden indsatte i Sønderjylland, også delte våben med det danske rige.[7] Presset af problemer med hussiterne og tyrkiske trusler afsagde Sigismund den 28. juni 1424 en dom, der imødekom Erik af Pommerns politisk bestemte ønsker. Slesvig el. Sønderjylland skulle betragtes som en dansk provins direkte under kongens herredømme.

Kong Eriks standpunkt med hensyn til Slesvigs tilhørsforhold kom også i 1420'erne til udtryk i hans brug af heraldik.

Hans adoptivmor Margrete, der døde i 1412 stærkt optaget af det slesvigske spørgsmål, blev først bisat i Sorø Klosterkirke, men førtes året efter til Roskilde Domkirke af Roskildebispen og Erik af Pommern. I Roskilde blev der foranstaltet en prægtig bisættelseshøjtidelighed efter udenlandsk

mønster. På dronningens sarkofag, der stod færdig i 1423, satte Erik af Pommern sit sammensatte, bemalede våbenskjold.[8] Ingen rester af det er bevaret, men det er beskrevet i en fortegnelse fra slutningen af 1600-tallet over gravskrifter i domkirken.[9] Heraf fremgår det, at "2 Løfuer udi guel Feld", altså Slesvigs to løver, udgjorde et af skjoldets felter og således ligesom i fanen fra 1416 var et udtryk for, at kongen betragtede Slesvig som en integrerende del af sit danske kongerige. Sammen med det røde unionskors, der firdelte skjoldet, var Slesvigs våbenmærke på unionsgrundlæggeren Margretes sarkofag et meningsfuldt vidnesbyrd om deres fælles politik.[10] Det har tidligere været antaget, at det oprindelige våben på sarkofagen var dronningens.[11]

I kong Eriks sammensatte våben på en freske på Krogen Slot, det senere Kronborg, hvor det ses sammen med dronning Filippas, nogle bispers og andre stormænds våbener, er felterne fordelt i skjoldet på samme måde, som det efter al sandsynlighed må have været tilfældet i skjoldet på Margretes gravmæle. Fresken er blevet til i perioden 1421-29 og er muligvis et minde om et dansk-svensk møde i 1427 i Helsingborg.[12] I kongevåbenets 4. felt ses de to slesvigske løver, der også i dette tilfælde er et udtryk for kongens vilje til at betragte Slesvig som hørende direkte under hans herredømme. En af de verdslige stormænd, hvis våben ses på fresken, er Erik Krummedige, der under kampen om Sønderjylland havde stillet sig på kongens side.

90. Udsnit af side i engelsk våbenbog med Erik af Pommerns våben med de slesvigske løver som hjerteskjold, ca. 1469-80. British Museum, Randle Holme's Book (Harley 2169), folio 4 b. Foto: British Museum. © British Library Board.

Et sammensat skjold for "Roy de Datye", kongen af Danmark, komponeret på samme måde som våbenet fra 1416 i den portugisiske herolds våbenbog og således også med de to slesvigske løver i et hjerteskjold er gengivet i en engelsk våbenbog.[13] Den er formentlig blevet til ca. 1469-80 på initiativ af den engelske herold David Griffith.[14] Våbenets forekomst i den engelske våbenbog på dette tidspunkt må være udtryk for, at Erik af Pommerns prætentiøse våben i samtiden har været kendt af europæiske herolder.

91. Segl for Burg på Femern med en krone over en borg, 1349. Aftryk i Rigsarkivet, seglsamlingen, IX, Slesvig (= Poul Bredo Grandjean: "Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660", København 1953, Burg I). Foto: Rigsarkivet.

92. Segl for Burg på Femern med det holstenske nældeblad over en borg, 1407. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger XV, 18 d 2 (= Poul Bredo Grandjean: "Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660", København 1953, Burg II).

Øen Femern, der hørte til Slesvig, men lå nærmere Holsten, brugte i 1300-tallet et segl med en krone i.[15] I 1300-tallet ses en enkelt krone i små segl brugt af danske konger.[16] Kronen i Femerns landssegl skulle formentlig betegne den danske konges overherredømme. Byen Burg på Femern førte i 1349 i sit segl en borg med to tårne, hvorimellem der ses en krone under en stjerne.[17] Denne krone må opfattes som Femerns krone. I et aftryk fra 1407 af Burgs segl ses derimod det holstenske nældeblad mellem tårnene i stedet for kronen.[18] Det var et udtryk for, at Femern havde givet sig ind under schauenburgerne. Dermed fulgte man en skik, der ikke var ualmindelig især for tyske byers vedkommende.[19] Om tilføjelsen af et landsherreligt symbol i en bys segl skyldtes loyalitet eller afhængighed, kan være svært at afgøre. At Erik af Pommern var opmærksom på, at Femern havde skiftet side, er sikkert. I 1420 hærgede han øen med stor grusomhed. Ifølge procesakterne angående Slesvig forklarede kongen sin fremfærd med, at indbyggerne på Femern havde taget afstand fra rigets banner og var gået bort fra at anvende kronen, som de plejede at gengive i deres landssegl, og

i stedet havde taget de holstenske herrers våbenmærke, nældebladet, til sig og brugt det i såvel deres segl som banner.[20]

I længden lykkedes det ikke Erik af Pommern at stække schauenburgernes magt. Adolf, den længstlevende af hertug Gerhard IIs tre sønner, måtte kongen slutte fred med i 1435, og fra 1439 var Adolf i besiddelse af hele hertugdømmet Slesvig. Som tak for sin støtte til oprøret mod Erik af Pommern fik Adolf i 1440 overrakt lensfanen af den nye konge, Christoffer af Bayern. Hele Slesvig og hele Holsten var dermed forenet under samme herre. Ligesom sin far og sine to brødre førte hertug Adolf et firdelt våben med Slesvigs to løver i 1. og 4. felt og Holstens nældeblad i 2. og 3. felt. Det havde de i øvrigt gjort hele tiden.[21]

Dronning Filippa

93. Dronning Filippas alliancevåben i hendes segl, kendes fra 1420. Skjoldet er delt med Erik af Pommerns våbenmærker for Danmark, Sverige, Norge og Pommern i den ene skjoldhalvdel firdelt af et kors og hendes fædrene våbenmærker for Frankrig og England i den anden firdelte skjoldhalvdel (= DKS, nr. 64). Foto: Rigsarkivet.

94. Dronning Filippas alliancevåben på slutsten under koromgangens hvælvinger ved Canterbury Cathedral. Svarer indholdmæssigt til hendes segl, men i dette er de franske liljer strøet i feltet, hvorimod de er reduceret til tre på slutstenen svarende til, at den engelske konge modificerede det engelske prætentionsvåben i beg. af 1400-tallet, så det stemte overens med den tilsvarende ændring i Frankrig. I våbenet i Canterbury skulle den pommerske grif have været rød i sølv felt. Foto: Paul Fox.

Den højt udviklede heraldiske tradition i England satte sit præg på den kongelige heraldik i Norden, da Erik af Pommerns engelske gemalinde Filippa, datter af Henrik IV og Mary de Bohun, var ankommet til Danmark i 1406. Hun medbragte et stort udstyr, som er udførligt dokumenteret i en fortegnelse, hvoraf det fremgår, at den engelske konges våben var broderet på sengeomhæng, og våbenet sås også på et sølvforgyldt bæger.[22] Filippas mors våben var et delt skjold med hendes gemals våben i 1. skjoldhalvdel og hendes eget Bohun-våben i 2. skjoldhalvdel.[23] Dronning Filippa fulgte skikken fra sit hjemland og dannede et alliancevåben ved at sætte unionskongens sammensatte våben i den ene skjoldhalvdel og sit firdelte engelske våben med prætentionsvåbenet for Frankrig i 1. og 4. felt i den anden. Det ses i hendes segl kendt fra 1420.[24] Skjoldet er omgivet af et træ, på hvis grene der står to heraldiske antiloper, bukkelignende fantasidyr, der hørte til Bohun-slægtens emblematik.[25] Det delte skjold med ægtefællernes våbenmærker ses også på et kalkmaleri på Kronborg (Krogen), hvor våbenet desuden har hjelm og hjelmtegn.[26] Hjelmtegnet er en hermelinbræmmet hat, hvorpå der står en løve, den engelske kongeslægts hjelmtegn på denne tid. Det ses i et segl brugt af Filippas far som ambitiøs hertug af Lancaster, hvor hans og hustruens våbenmærker er indsat i et delt skjold.[27] Erik af Pommerns og Filippas alliancevåben er endvidere gengivet på en slutsten under koromgangens hvælvinger ved katedralen i Canterbury.[28] I det sammensatte våben på en stolegavl fra Kirkebø på Færøerne er Filippas tre engelske løver indsat som tredje felt i hovedskjoldet med Danmarks, Sveriges og Norges våbener i de øvrige felter, mens den pommerske grif er anbragt som hjerteskjold.[29] På Filippas ikke længere eksisterende gravsten i Vadstena var kun hendes engelsk-franske våben med hjelm og hjelmtegn gengivet.[30]

Pommerns grif

Pommerns grif træffes i Danmark før kong Eriks tid. Valdemar IV lod ca. 1350 det gravmæle over sine forældre Christoffer II og dronning Eufemia udføre, hvoraf der findes rester i Sorø Kirke.[31] Bag den liggende dronningeskikkelses hoved ses en skulpturelt udformet grif, dog uden vinger, men der kan ikke være tvivl om, at det er hendes pommerske våbendyr. På tilsvarende måde er der en løve bag kongens hoved. På dronningens kåbe ses desuden en mængde små sekspas med hhv. en løve og en grif, der her kan minde om det heraldiske fabeldyr panteren. Der er formentlig tale om påsyningssmykker, der også kendes fra fornemme damers gravmæler i udlandet. Eufemias kåbe holdes sammen af et stort spænde med de tre danske løver i et skjold.[32]

95. Christoffer IIs og dronning Eufemias gravmæle i Sorø Kirke, ca. 1350. Kongeparrets våbendyr, hhv. løve og grif, ses i skulpturel udformning bag deres hoveder. Foto: Nationalmuseet.

Griffen som våbenmærke for Pommern kan dokumenteres fra 1214, og fra 1270'erne vides den version af våbenet, der brugtes af Erik af Pommerns linie, med sikkerhed at være: i sølv en rød grif.[33]

96. Malmøs våben med et pommersk grifhoved i Erik af Pommerns våbenbrev af 23. april 1437. Stadsarkivet i Malmö. Efter Oscar Bjurling (red.): "Malmö stads historia" I, Malmö 1971.

I 1437, da magten var ved at glide kong Erik af hænde, tildelte han Malmø et våben med et guldkronet rødt grifhoved i sølv med et lignende grifhoved med strudsfjer som hjelmtegn, en brisure af hans stamland Pommerns våbenmærke.[34] Byen tog våbenet i brug året efter i sit segl.[35] Det afløste et segl med en kogge, der havde afspejlet hanseaternes indflydelse. Erik af Pommern havde tidligere givet Malmø privilegier og byggede det første Malmøhus. Ligesom i en række andre breve udstedt af kongen nævnes hans fætter hertug Bugislav af Pommern som Eriks arvtager. Våbenbrevet er udstedt på Visborg Slot på Gotland, hvor kongen havde opholdt sig det meste af tiden siden 1436. Når han valgte at brisere sit stamvåben og ikke det danske våben, skyldes det nok en realistisk erkendelse af de reelle magtforhold. I 1439 blev han formelt afsat som konge. Dermed forsvandt griffen ud af det danske kongevåben. Men den figurerede mange år efter i udenlandske våbenbøger i et våben tilskrevet kong Eriks efterfølger, og ældre forskere har fejlagtigt identificeret griffen som et våbenmærke for Venden.[36]

Christoffer af Bayern

Den unge hertug Christoffer, søn af pfalzgreve Johan af Neumarkt i Bayern-Oberpfalz og Erik af Pommerns søster Catharina, blev i 1439 dansk rigsforstander. På mødrene side nedstammede han fra det danske kongehus. Han hævdede at have kongelige aner i Sverige, og han påberåbte sig arveret til Norge. Der var almindelig enighed i Norden om Kalmarunionens fortsættelse. I 1440 blev Christoffer konge i Danmark, det følgende år i Sverige og i 1442 i Norge. Nytårsdag 1443 blev han kronet i Ribe som Danmarks "ærkekonge", hvilket reelt understregede hans position som unionskonge.

97. Segl brugt af Christoffer af Bayern som landsherre i hans tyske stamhertugdømme, kendes fra 1444. Hovedskjoldet er firdelt af et stort kors med den pfalziske løve i 1. og 4. felt og de bayerske ruder i 2. og 3. felt. På korset ligger et firdelt skjold med våbenmærker for Danmark, Sverige (tre kroner), Norge og de Venders. Efter "Danske Kongers Sigiller samt … 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 68).

Fra sit stamhertugdømme medbragte Christoffer III af Bayern et firdelt våben med en oprejst guld løve i sort for pfalzgrevskabet ved Rhinen og blå og sølv ruder for Bayern. Begge våbenmærker kendes fra 1200-tallet. I det segl, han brugte i forbindelse med sin hylding i Viborg i 1440, er de bayerske ruder anbragt i 1. og 4. felt i et firdelt skjold og Rhinpfalz' løve i dets 2. og 3. felt. To små siddende løver holder skjoldet, og foroven og forneden ses et lille englehoved. Det hele er placeret i et firpas.[37] Når wittelsbacherne kombinerede løven og ruderne i et firdelt skjold, blev de uden påviselig grund sommetider fordelt med løven i 1. og 4. felt og ruderne i 2. og 3. felt og sommetider omvendt.[38] Da Christoffer ved sin fars død i 1443 arvede hans hertugdømme, fik han et segl til brug som landsherre dér. Dette segl er komponeret på samme måde som hans førstnævnte segl, idet det heraldiske indhold er gengivet i et stort trepas, og skjoldet er omgivet af to små engle. I dette tilfælde figurerer løven i 1. og 4. felt og ruderne i 2. og 3. felt i et hovedskjold, der er firdelt af et stort gennemgående kors. Da Christoffer på dette tidspunkt allerede var konge over Danmark, Sverige og Norge, er der på korset lagt et firdelt hjerteskjold. I dette ses tre kronede løver i 1. felt, tre kroner urigtigt stillet med én krone øverst og to nedenunder i 2. felt, en oprejst kronet løve, der noget usædvanligt holder øksen med bladet indadvendt, i 3. felt og en lindorm i 4. felt.[39] De små uregelmæssigheder tyder på, at seglet er blevet til i stamhertugdømmet. Det store kors i hovedskjoldet kan kun have relation til hjerteskjoldet. Det er rimeligt at opfatte det som et kors med samme betydning som det kors, Erik af Pommern i nogle sammenhænge anvendte som udtryk for Unionen. I Bayern var det for Christoffer, sønnesøn af den romersk-tyske konge Ruprecht, forbundet med en ønskelig prestige også at fremtræde heraldisk som nordisk unionskonge.

Danmarks våben alene ses i et segl for Christoffer, der i omskriften betegnes som rettertingssegl,[40] og det danske våben lagt på et kors ses også i et andet segl.[41] Under den følgende konge blev den sidstnævnte type med kors bag skjoldet betegnet som rettertingssegl.

98. Segl, flere gange anvendt som kontrasegl, for Christoffer af Bayern som dansk konge, kendes fra 1440. Skjoldet er firdelt af et Dannebrogskors med Danmark i 1., Rhinpfalz i 2., Bayern i 3. og de Venders lindorm i 4. felt. Aftryk i Rigsarkivet (= DKS, nr. 66). Foto: Rigsarkivet.

99. Christoffer af Bayerns majestætssegl, kendes fra 1441. Til venstre ses de tre danske løver omgivet af hjerter i et separat skjold. Skjoldet til højre svarer til kontraseglets skjold, men med et kors i 1. felt. I omskriften ses øverst en lindorm i stedet for bogstavet S i ordet "sigillum". Løst aftryk i Rigsarkivets seglsamling (= DKS, nr. 67). Foto: Rigsarkivet.

I 1440 var der blevet tilvejebragt et segl for Christoffer som konge af Danmark med et sammensat våben. I et skjold firdelt af et kors, der må opfattes som et Dannebrogskors, ses Danmarks tre kronede løver i 1. felt, Rhinpfalz' løve i 2. felt, Bayerns ruder i 3. felt og en lindorm – et dragelignende fabeldyr med to ben – i 4. felt.[42] Dette segl blev i flere tilfælde anvendt som kontrasegl til Christoffers majestætssegl, hvori kongen med krone på hovedet, scepter i venstre og rigsæble i højre hånd ses i en gotisk portal med kuplet baldakin. Til højre for ham holder en kvindeskikkelse et skjold med Danmarks tre kronede løver omgivet af hjerter, og til venstre for ham holder en engel et firdelt skjold med et kors, rimeligvis et Dannebrogskors, i 1. felt, den pfalziske løve i 2. felt, de bayerske ruder i 3. felt og en lindorm i 4. felt. Desuden danner en lindorm øverst i seglomskriften bogstavet S i ordet "sigillum".[43] I forhold til tidligere var lindormen en ny figur i det danske kongevåben.

De Venders konge

Valdemar I havde erobret Rügen og genkristnet den indfødte vendiske befolkning i 1168.[44] Hans søn Knud VI udvidede kongetitlen, så danske konger herefter i udstedte breve og normalt også i seglomskrifter på latin kaldte sig "Danorum Sclauorumque rex", danskernes og slavernes konge. I de foregående år havde venderne hærget de danske øer ved Østersøen – Lolland, Falster, Bornholm – og vendere havde bosat sig på øerne. Under indtryk af et i 1519 trykt værk *Wandalia* af den hanseatiske historieskriver Albert Krantz blev det i løbet af 1500-tallet normalt at bruge "Vandalorum" i stedet for "Sclauorum". Man forvekslede venderne (slaverne) med vandalerne, og det var sket allerede i middelalderen.[45] Men meningen var klar nok: de Venders konge. Allerede på Valdemar IVs tid hed det på tysk "choning der Wende" og senere under Erik af Pommern på dansk "Wendes koning". Kongerne videreførte titlen, selv om herredømmet over den sydlige Østersøkyst efterhånden blev illusorisk. I begyndelsen var der ikke knyttet noget våben til titlen. Lindormen, der i 1440 blev et felt i det danske kongevåben og i hvert fald med tiden blev opfatttet som et heraldisk udtryk for "de Venders konge", var en i forvejen kendt figur i dansk kongelig heraldik.

100. Segl med en lindorm for Valdemar IVs søn Christoffer som hertug af Lolland, kendes fra 1360. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 45).

En lindorm ses i et lille segl, der kendes fra 1360 og blev brugt af Valdemar IVs tidligt afdøde søn Christoffer som hertug af Lolland.[46] På sit gravmæle i Roskilde Domkirke er Christoffer, der døde i 1363, gengivet liggende i fuld rustning.[47] På hans køllert ses syv store kronede lindorme, og i et skjold, der henføres til gravmælet, er der en kronet lindorm. Der kan ikke herske tvivl om, at som hertug af Lolland førte Christoffer en lindorm.

Den danske konge havde formelt lenshøjhed over Rügen. Da det rygiske fyrstehus uddøde i 1325, var den danske kongemagt i afgørende grad svækket. Der har været forskellige opfattelser af, om Rügen vedblev med at være et len under den danske konge, eller om lensforholdet var ophørt. Den seneste forskning har påvist, at det lykkedes Valdemar IV at opretholde Rügens status som et dansk len med pommerske hertuger som vasaller, og at dette endnu var tilfældet under Erik af Pommern, der først i 1438 må have gjort en ende på lensforholdet til fordel for sine pommerske slægtninge.[48] Roskildebispen vedblev at have fodfæste på øen. I 1438, året før Erik af Pommerns afsættelse som konge, lykkedes det de pommerske hertuger Vartislav og Barnim at bemægtige sig rygisk gods, der tilhørte Roskildebispen, og ifølge Arild Huitfeldt skal kongen have overdraget dem den gejstlige og verdslige jurisdiktion.[49] Bemægtigelsen af Roskildebispens gods bekræftes af et forlig, der blev indgået i 1456 mellem hertugerne Vartislav den Ældre og Vartislav den Yngre og biskop Oluf Daa af Roskilde.[50] At bemægtigelsen skulle være sket med kong Eriks samtykke, kan ikke dokumenteres, men det falder godt i tråd med, at han før sin afsættelse bestræbte sig på at sikre sin slægt. Han havde forlenet Vartislav og Barnim med slottene Ålholm og Ravnsborg på Lolland, men i 1438 synes de at være rejst til kong Erik på Gotland.[51]

Det formelle ophør af lensforholdet til Rügen kan have bevæget Christoffer af Bayern til at give kongetitlen de Venders et heraldisk udtryk. Det var ikke ualmindeligt, at fyrsterne markerede en prætention både titulært og heraldisk. Her skal blot nævnes to eksempler. Edward III af England kaldte sig i 1337 også konge af Frankrig og førte fra 1340 de franske liljer sammen med de tre engelske løver i et firdelt skjold.[52] Engelske kongers prætention på Frankrig opretholdtes på denne måde i de følgende århundreder. Hertugerne af Anjou prætenderede fra 1389 at være konger af Jerusalem og førte derfor Jerusalemskorset som en del af deres sammensatte våben.[53]

På Christoffer af Bayerns tid må hertug Christoffers gravmæle i Roskilde have udgjort et tydeligt vidnesbyrd om, at lindormen tidligere havde været forbundet med Lolland. Dette kan have motiveret kong Christoffer til at tilføje netop dette våbenmærke i sit kongevåben for dermed også at

styrke sit herredømme over øen, der kort forinden havde været domineret af pommerske hertuger. Han kan endvidere have følt et behov for at markere sig heraldisk i relation til Østersøområdet, når man tager i betragtning, at den afsatte Erik af Pommern endnu frem til 1449 beherskede Gotland.

Den eksilerede svenske ærkebiskop Olaus Magnus hævdede i sit værk om de nordiske folk, der blev trykt i Rom i 1555, at en lindorm el. drage, "draco", var vendernes el. slavernes gamle mærke, "antiquum signum".[54] Det er uvist, hvad påstanden bygger på. Den danske historiker Peder Resen, der fra 1666 samlede stof til sit topografiske værk *Atlas Danicus*, mente, at dragen i kongevåbenet var Bornholms våbenmærke, at den var Slaviens og de obotritiske egnes eller vendernes våben, og at den var opfundet og taget i brug af Valdemar I i 1153. Han havde desuden fantasi til at mene, at blandt andre Plinius havde bekræftet, at "kong Baltheus" havde ført en drage i sit våbenskjold.[55]

En drage el. lindorm var en brugbar figur, når eller hvis man ville hentyde til den korstogsagtige genkristning af Rügens beboere, der havde fundet sted i 1100-tallet. Ligesom i det øvrige Europa var en drage el. lindorm et almindeligt sindbillede på det onde og på hedenskab.[56]

Med henblik på kampen mod hedninge og kættere indstiftede den romersk-tyske konge Sigismund i Ungarn en Drageorden, hvis ordenstegn var en drage, der krymper sig under et flammende kors.[57] I 1419 havde Erik af Pommern fået denne orden, og han havde selv forinden indstiftet en ridderorden, hvis ordenstegn imidlertid ikke kendes. Det er muligt, at det var en efterligning af Sigismunds orden. I cistercienserindeklostret Himmelkron i Oberfranken er der i korsgangens hvælvinger, der færdiggjordes efter 1473, blandt femten sandstensrelieffer med ordensinsignier og emblemer gengivet en orden med en drage el. lindorm i en kæde bestående af drager el. lindorme ledsaget af teksten "konig kristoffel vo tenmack", hvormed der må menes Christoffer af Bayern. En dansk orden fra denne konges tid kendes ikke.[58] Der kan være tale om Erik af Pommerns orden, der på dette relativt sene tidspunkt fejlagtigt er blevet henført til kong Christoffer. Erik af Pommern kan have været motiveret til at bruge en drage el. lindorm som ordenstegn, da han forberedte sig på et korstog i Østersøområdet mod Den tyske Orden, der blev beskyldt for at samarbejde med hedninge, kættere og skismatikere. Allerede mens dronning Margrete levede, havde paven i 1401 opfordret til korstog mod hendes lokale fjender.[59]

Et tydeligt nordisk eksempel på brug af dragen el. lindormen som symbol på hedenskab træffes i kulten omkring den norske nationalhelgen St. Olav, der ikke kun bredte sig til de andre nordiske lande, men i hele Østersøområdet. St. Olav blev ofte afbildet stående eller siddende på en drage med menneskeansigt. Ifølge legenden blev Olav døbt under et vikingetogt til Frankrig. På en svensk altertavle har en maler fra Lübeck i 1475 tydeliggjort den onde drage ved at give den mørk ansigtsfarve. Det skal symbolisere, at Olav træder på det onde, fordi han er blevet kristen.[60] Et andet nordisk eksempel ses på et gravmæle af messing for Finlands nationalhelgen St. Henrik, der sandsynligvis er udført i Brügge ca. 1420. Den svenske korstogshær med biskop Henrik ses komme sejlende. På kysten venter de hedenske finner med en dragefane.[61]

101. To af fanerne i Frederik IIs ligtog, 1588. I den forreste fane og på hestens skaberak for kongetitlen de Venders ses en lindorm. I den følgende fane og på hestens skaberak for kongetitlen de Goters ses en løve over ni hjerter, i teksten beskrevet som det våben, nogle mener er goternes. Stik i Henrik Rantzau: "Typus Pompæ funebris 5. Junij Anno MDXIIC … Friderici II …", 1588. Foto: Det kgl. Bibliotek.

102. *To af fanerne i Johan III af Sveriges ligtog, 1594. I den første fane og på hestens skaberak for titlen "Vendes konung" ses en lindorm. I den anden fane og på hestens skaberak for titlen "Götes konung" ses folkungeløven. Tegninger i Riksarkivet, Stockholm, Kart- och ritningssamlingen, Utan känd proveniens, nr. 629.1-629.2. Foto: Riksarkivet, Stockholm.*

Den lindorm, som Christoffer af Bayern satte i sit kongevåben og i stedet for bogstavet S i omskriften i sit majestætssegl, der kendes fra 1441, kunne meningsfuldt symbolisere det i fortiden vundne herredømme over de hedenske vendere. Den var derfor et naturligt heraldisk udtryk for "de Venders konge". Senere herskede der ingen tvivl om betydningen. På et kobberstik af Frederik IIs ligtog i 1588 ses lindormen på en af sørgefanerne med teksten "Vexillvm Vandalicvm".[62] Den svenske konge Gustav Vasa antog i 1540 også titel som vendernes konge, hvorefter den svenske kongetitel lød "Sveriges, Götes och Vendes konung". I Johan IIIs ligtog i 1594 førtes en sørgefane med en lindorm for "Wendhes", en tydelig efterligning af det tilsvarende danske våbenmærke.[63]

103. Våben for hertugdømmet Lolland med en guld lindorm på blå bund i kopi af Grünenbergs våbenbog med tilføjelser fra 1500-tallets 2. fjerdedel. Zentralbibliothek Zürich, Ms. A 42. Foto: Zentralbibliothek Zürich.

104. a og b. Christian Is og dronning Dorotheas våbener i hvert sit firpas, der på den såkaldte "Thurø-altertavle" holder sammen på to engles kapper, 1481-95. I kongens våben er der fejlagtigt gengivet tre og ikke to løver (for Slesvig) i midterskjoldets 4. felt. Det samme ses i dronningens våben, hvor der i 3. felt fejlagtigt er gengivet tre og ikke to bjælker. Hjerteskjoldets 2. og 3. felt i hendes våben er ikke udfyldt. De Venders våben i hovedskjoldenes 4. felt er en guld lindorm på blå bund. Nationalmuseet, inv.nr. 2148. Foto: CC-BY-SA, John Lee, Nationalmuseet.

105. Kong Hans' våben omgivet af hosebåndet malet øverst i det eksemplar af Hosebåndsordenens statutter, kongen modtog ca. 1499 efter at være blevet ridder af den engelske orden i 1493. De Venders våben i hovedskjoldets 4. felt er en guld lindorm på blå bund. De to oldenborgske bjælker i det lille hjerteskjold er fejlagtigt malet blå. Rigsarkivet, E. England. Foto: Rigsarkivet.

I en kopi af Grünenbergs våbenbog med tilføjelser fra 1500-tallets 2. fjerdedel ses et blåt skjold med en guld lindorm betegnet "Herzogthumb laland", altså hertugen af Lollands våben.[64] Det er ikke utænkeligt, at våbenet har været ført med disse farver af hertug Christoffer, da de svarer til kongevåbenets hovedfarver blåt og guld. Som en bestanddel af kongevåbenet for titlen "de Venders konge" var lindormen guld i et felt, der i begyndelsen var blåt. Det ses f. eks. på en freske fra 1460'erne med Christian Is kongevåben i hans kapel i Roskilde Domkirke,[65] i samme konges våben, der er gengivet på den såkaldte Thurø-altertavle fra 1481-95,[66] og i kong Hans' våben i hans eksemplar af Hosebåndsordenens statutter fra ca. 1499, der utvivlsomt er malet efter et dansk forlæg.[67]

Der findes relativt tidlige eksempler på, at den gyldne lindorm er gengivet i et rødt felt. Det er tilfældet i et på andre punkter ukorrekt våben i en østrigsk våbenbog fra 1450-60[68] og i et dansk kongevåben malet ca. 1515 i en arkade i Innsbruck, hvor imidlertid midterskjoldet mangler.[69]

Under Christian III blev baggrundsfarven definitivt ændret til rød. Det må senest være sket i 1551, for fra dette år stammer rigssværdet, hvor kongevåbenet er gengivet med lindormen i rødt felt.[70] På den i 1533 afdøde Frederik Is gravmæle i Slesvig Domkirke ses lindormen også i rødt felt, men det skyldes, at gravmælet først er udført i 1550'erne.[71] At man på denne tid var bevidst om skiftet fra blå til rød i feltet for de Venders konge, fremgår af Christian IIIs våbenanetavle, der kan stamme fra før 1559, men måske er blevet til i 1570.[72] I Christian Is og Frederik Is våbener er det vendiske felt blåt, men rødt i Christian IIIs våben.

106. Christian IIIs våben på skæftet til hans rigssværd, 1551. De Venders lindorm er gengivet nederst i et rødt felt. Rosenborg, 61-1. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

107. Frederik Is gravmæle i Slesvig Domkirke med lindormen på rød bund i hovedskjoldets 3. felt, 1550'erne. Denne komposition vides han ikke selv at have anvendt. På hans egen tid blev lindormen gengivet på blå bund. Foto: Pernille Klemp, 2002.

Det lader sig ikke fastslå med sikkerhed, hvorfor Christian III forandrede feltets bundfarve fra blå til rød i våbenet for de Venders konge. Nogle af de tyske rigsfyrster satte det såkaldte regaliefelt nederst i deres våben. Det var rødt og uden figur og svarede til den kejserlige lensfane, siden 1400-tallet også kaldet blodfane, der anvendtes rituelt ved forlening.[73] Domsmyndighed over liv og død blev symboliseret ved den røde farve.[74] I Christian IIIs våben på rigssværdet er det vendiske felt med rød baggrundsfarve anbragt nederst i hovedskjoldet. Ved freden i Speyer i 1544 havde kejser Karl V de facto anerkendt Christian III som konge, og i 1548 overdrog kejseren ham lenshøjheden over Holsten. Hans fastslåede status som tysk rigsfyrste kan muligvis have bevirket, at han valgte at føre de Venders lindorm i rødt felt.

---

[1] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 61.
[2] DKS, nr. 53.
[3] Kr. Erslev: *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning*, København 1901, s. 11, 43. – Markus Hedemann: Ofendommen 28. juni 1424. Politiske forudsætninger og juridisk strategi, i: *Historisk Tidsskrift*, bind 107, hæfte 1, 2007, s. 42, 43, 45.
[4] Rigsarkivet, København, ny kronologisk række nr. 2561, 14/6 1415.
[5] University of Manchester, John Rylands Library, Ms. lat. 28, jfr. Steen Clemmensen (udg.): *The Herald's Book al. Livro de Arautos al. De ministerio armorum. An armorial of the Council of Constance 1414-1418 by an anonymous Portuguese herald*, Farum 2011, www.armorial.dk. – Steen Clemmensen: I kong Eriks tjeneste. Nyfundne danske våbener fra middelalderen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 110, okt. 2014, s. 437ff.
[6] A. D. Jørgensen: Det gamle danske kongevåben, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1879, s. 25: "… quod territorium … a tanto tempore, quod memoria hominum in contrarium non existit, fuit et est specialis ducatus … habens arma specialia et distincta, videlicet duos leopardos blaueos in campo glauco …", jfr. Acta Processus inter Ericum Regem Daniæ ab una & Ducem Slesvicensem ac Comites Holsatiæ ab altera parte de Ducatu Slesvicensi 1424, i: *Scriptores Rerum Danicarum* VII, 1792, s. 349-350; løvernes (leopardernes) farve er side 341 fejlagtigt stavet "blaneos".
[7] Kr. Erslev: *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning,* s. 177.
[8] Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014, s. 246.
[9] Det kgl. Bibliotek, København, håndskriftsamlingen, Thott 1406, 4to, folio 8r, og Rostgaard 22, 8vo, s. 160f.
[10] Det våben omgivet af unionssymbolet, tre kroner, der i dag ses på sarkofagen, er fra rekonstruktionen i 1912 og svarer indholdsmæssigt til kongens store våbensegl (DKS nr. 61) fra tiden før tilføjelsen af Slesvigs våben.
[11] Jfr. Henry Petersen: Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1882, s. 44.
[12] M. Mackeprang: En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid paa Krogen Slot, i: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1932, s. 80.
[13] British Museum, Randle Holme's Book (Harley 2169), folio 4 b.
[14] C. E. Wright: *English Heraldic Manuscripts in the British Museum*, London 1973, s. 10f. – Anthony Wagner: A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, *Aspilogia I*, London 1950, s. 101.
[15] Poul Bredo Grandjean: *Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660*, København 1953, tavle 9 c.
[16] DKS, nr. 24, 26, 31, 33, 34, 37, 38, 49.
[17] Poul Bredo Grandjean: *Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660,* tavle 1 c og d.
[18] Poul Bredo Grandjean: *Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660,* tavle 1 e. – Nils G. Bartholdy: Dänische Städtesiegel als Ausdruck landesherrlicher Beziehungen, i: *La Ville et ses Habitants: Aspects généalogiques, héraldiques & emblématiques. Volume I des Actes du XXIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique … 1994*, Luxembourg 1999, s. 136f.

[19] Jfr. Erich Kittel: Die städtischen Siegel und Wappen und der Landesherr im Mittelalter, i: *Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Herold zu Berlin*, Berlin 1969.
[20] Acta Processus inter Ericum Regem Daniæ ab una & Ducem Slesvicensem ac Comites Holsatiæ ab altera parte de Ducatu Slesvicensi 1424, s. 300: "… & abrenunciauerunt corone, qua consweuerunt; uti in sigillis terre eorum solent, & banderium regni, sicut de jure habere tenebantur, & receperunt folium Vrtice, quod est signum & de armis Dominorum de Holsten, & illo utebantur tam in eorum sigillis quam banderio, …".
[21] DKS, nr. 153, 155, 156. – Nils G. Bartholdy: Die Schleswiger Löwen. Wappen einer schicksalhaften dänischen Region, i: Hans de Boo, Bertus Hempenius & René van Iterson (red.): *Streekwapens en regionale heraldiek. L'héraldique régionale. Regional Heraldry. Regionalheraldik. Report XII. International Colloquium on Heraldry Groningen september 2001*, Bedum 2005, s. 19ff.
[22] W. Paley Baildon: The Trousseaux of Princess Philippa, wife of Eric, King of Denmark, Norway, and Sweden, i: *Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity*, second series: volume XVII, Oxford 1916, s. 172. Jeg skylder tekstilhistorikeren Camilla Luise Dahl tak for denne henvisning.
[23] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974, s. 86.
[24] DKS, nr. 64.
[25] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, s. 87 og 96.
[26] M. Mackeprang: En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid paa Krogen Slot, s. 78ff.
[27] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, s. 86.
[28] Sven Tito Achen: Et par unionsvåbener i England, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 10, okt. 1964, s. 447f.
[29] Færøernes Nationalmuseum, tidligere Nationalmuseet, København, D 1148-1149.
[30] *Eric Dahlbergs Suecia antiqua & hodierna. T. 3*, Stockholm 1856, prospekt 11, Tumulus Serenissimæ Reginæ Philippæ, Regis Erici Conjugis, in templo Wadstenensi.
[31] Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske Kongegrave* III, s. 244.
[32] Camilla Luise Dahl: Dronning Eufemias heraldiske dragt, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 94, okt. 2006, s.168ff. – Vivian Etting: De tabte kronjuveler. Rigsregalier og kongelige klenodier fra Danmarks middelalder, i: *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2001, s. 114.
[33] Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909, s. 69f. – Ralf-Gunnar Werlich: Der Leopard in Kirch Baggendorf und der Greif in Horst. Heraldische Spuren der Landesherrschaft im Kirchenraum?, i: Haik Thomas Porada & Wolfgang Schmidt (udg.): *Kirchliches Leben zwischen Trebel und Strelasund. Beiträge zur Geschichte des Kirchspiels und der Synode Grimmen*, Kiel 2019, s. 51f.
[34] Nils G. Bartholdy (udg.): *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*, København 2007, s. 96f, nr. 54.
[35] Poul Bredo Grandjean: *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, København 1937, tavle 28 c. – Nils G. Bartholdy: Dänische Städtesiegel als Ausdruck landesherrlicher Beziehungen, s. 141f.
[36] Universitätsbibliothek Basel, Koch'sches Wappenbuch O I 13 (ca. 1490), folio 24 r. – Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, s. 72 og tavle 74 nr. 2, Constanzer Concilienbuch trykt i Augsburg 1536. – Hans Toll: Danskt-vendiskt överherrevapen och pommerska hertigvapen genom tiderna, i: *(Dansk) Historisk Tidsskrift*, 31. bind, 2. hefte, 1939, s. 533ff.
[37] DKS, nr. 65.
[38] Jfr. Klemens Stadler: *Deutsche Wappen*, Band 4, Bremen 1965, s. 8.
[39] DKS, nr. 68. – Jens E. Olesen (udg.): *Christoffer af Bayerns breve 1440-1448 vedrørende hans bayerske stamhertugdømme. Die Briefe Christoffers von Bayern 1440-1448 über sein bayrisches Stammherzogtum*, København 1986, s. 14.
[40] DKS, nr. 70.
[41] DKS, nr. 69.
[42] DKS, nr. 66.
[43] DKS, nr. 67.
[44] John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, København 2004, s. 77.
[45] Stefan Donecker & Roland Steinacher: Der König der Schweden, Goten und Vandalen. Königstitulatur und Vandalenrezeption im frühneuzeitlichen Schweden, i: Helmut Reimitz & Bernhard Zeller (udg.): *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Band 14*, Wien 2009, s. 172.
[46] DKS, nr. 45.
[47] E. C. Werlauff: *De hellige tre Kongers Kapel, stiftet af Kong Christian den Første og Dronning Dorothea i Roskilde-Domkirke*, København 1849, Den i Kapellet opbevarede Ridderfigur af Marmor, s. 65ff. – Ada Bruhn: Hertug

Christoffers Gravmæle i Roskilde Domkirke, i: *Roskilde Studier* 1944, s. 33ff. – *Danmarks Kirker. Københavns Amt* IV, København 1951, s. 1781ff.
[48] Joachim Krüger: Die dänischen Könige als Lehnsherren der Herzöge von Pommern-Wolgast 1325-1438 anhand der urkundlichen Überlieferung, i: *Baltische Studien. Pommersche Jahrbücher für Landesgeschichte*, Neue Folge, Band 95, 2009, s. 9-34.
[49] Jens E. Olesen: *Rigsråd. Kongemagt. Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, Aarhus 1980, s. 81.
[50] C. F. Wegener (udg.): *Diplomatarium Christierni Primi*, København 1856, nr. 58, s. 72f.
[51] Jens E. Olesen: *Rigsråd. Kongemagt. Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, s. 77, 97.
[52] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, s. 50ff.
[53] Christian de Mérindol: *Le roi René et la seconde maison d'Anjou. Emblématique. Art. Histoire*, Paris 1987, s. 40 og 58, planche XII nr. 26ff, planche XXI nr. 78ff, planche XXIV nr. 88ff.
[54] Olaus Magnus: *Historia de gentibus Septentrionalibus*, Rom 1555, 2, 25.
[55] *Peder Hansen Resens Atlas Danicus III, B: Bornholm* (i dansk Oversættelse ved Johannes Knudsen), København 1925, s. 65.
[56] Jfr. Michel Pastoureau: Figures et couleurs péjoratives en héraldique médiévale, i samme: *Figures et couleurs. Étude sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Paris 1986, s. 202.
[57] Bernhard Heydenreich: *Ritterorden und Rittergesellschaften. Ihre Entwicklung vom späten Mittelalter bis zur Neuzeit*, Würzburg 1960, s. 25.
[58] Nils G. Bartholdy: Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenernes ældste historie, i: Mogens Bencard og Tage Kaarsted (red.): *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Herning 1993, s. 10-12, 22.
[59] John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, s. 338ff.
[60] Anne Lidén: Bilden av Sankt Olav, i: Lars Rumar (red.): *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden, Skrifter utgivna av Riksarkivet 3*, Jyväskylä 1997, s. 27 og 42.
[61] Poul Grinder-Hansen (red.): *Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år*, København 1996, s. 190.
[62] Henrik Rantzau: *Typus Pompæ funebris 5. Junij Anno MDXIIC ... Friderici II* …, 1588. – Nils G. Bartholdy: Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht, i: Lars Wikström (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 20th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Uppsala 9 – 13 August 1992*, Stockholm 1996, s. 97ff. – Nils G. Bartholdy: "Vandalorum Gothorumque rex": die Identität von zwei Prätentionstiteln und -wappen der Dänenkönige, i: *L'identità genealogica e araldica. Fonti, metodologie, interdisciplinarità, prospettive, Atti del XXIII Congresso internazionale di scienze genealogica e araldica Torino, Archivio di Stato, 21-26 settembre 1998*, Rom 2000, s. 241ff.
[63] Martin Olsson: Johan III:s bisättning, Johan III:s begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956, s. 91ff, II, tavle 63ff.
[64] Zentralbibliothek Zürich, Ms. A 42, s. 303, jfr. G. Thomann: Zürcherische Wappenbücher. II. Die Wappenbücher der Zentralbibliothek, i: *Archives Héraldiques Suisses* I-II, 1941, s. 14.
[65] Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Gotik 1375-1475*, København 1985, s. IX.
[66] Nationalmuseet, København, inv.nr. 2148.
[67] Rigsarkivet, København, E. England. – Jfr. Peter J. Begent & Hubert Chesshyre: *The Most Noble Order of the Garter 650 Years*, London 1999, s. 189.
[68] Nationalbibliothek Wien, Wappenbuch Nr. 8769, folio 134 r.
[69] Franz-Heinz von Hye: Tidlige heraldiske vidnesbyrd om europæisk bevidsthed i det gamle Tirol. Med særligt henblik på våbenerne for Danmark, Norge og Sverige, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 89, marts 2004, s. 392f. – Se også Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, s. 72 og tavle 78 nr. 3.
[70] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, København 1986, s. 29. – Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, København 2009, s. 20f.
[71] Andrea Brand: Das Grabdenkmal König Friedrichs I. von Dänemark und Norwegen, i: Heinz Spielmann & Jan Drees (udg.): *Gottorf im Glanz des Barock, Kunst und Kultur am Schleswiger Hof 1544-1713, I, Die Herzöge und ihre Sammlungen*, Schleswig 1997, s. 391ff. – Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, s. 248f.
[72] Peter Kristiansen: Det heraldiske monument i kapellet på Sønderborg Slot, i: Peter Dragsbo (red.): *Christian III og Dronning Dorotheas anetavler i Sønderborg Slotskirke*, Sønderborg 2010, s. 11, 52ff. Originalen hænger på

Frederiksborg Slot, men har tidligere hængt i Sønderborg Slotskirke, hvortil der i 2007-2009 blev udført en kopi. Christian IIIs anetavle på Gripsholm i Sverige er taget som svensk krigsbytte i 1660, formentlig fra Koldinghus.

[73] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A),* Nürnberg 1890, s. 442, 517f. – Carl Erdmann: Kaiserfahne und Blutfahne, i: *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1932, Philosophisch-Historische Klasse*, Berlin 1932, s. 888.

[74] Ottfried Neubecker: Fahne, i: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, bd. 6, Stuttgart 1972, sp. 1073ff.

6. Christian I

Christoffer af Bayern døde barnløs i januar 1448 og efterlod en ung enke, Dorothea af Brandenburg, der havde krav på en sum som følge af et af Christoffer udstedt morgengavebrev. Det danske rigsråd ville afholde et kongevalg med rigsråder fra Sverige og Norge, men svenskerne ønskede at udsætte valget. Derefter henvendte rigsrådet sig til Adolf, hertug af Slesvig og greve af Holsten, og tilbød ham Danmarks krone. Han ville i kraft af sin fjerne afstamning fra den gamle danske kongeslægt kunne hævde en arveret til Norge, og gennem ham ville Slesvig kunne blive knyttet nærmere til Danmark. Adolf, der i 1448 var barnløs, pegede imidlertid på den unge grev Christian af Oldenborg, søn af grev Didrik og Adolfs søster Hedvig. Den ugifte Christian af Oldenborg kunne gøre lignende arveretlige krav gældende i Norge og ved at gifte sig med Dorothea befri Danmark for en forsørgerbyrde. Han var indforstået med at indgå ægteskab med enkedronningen, og den 1. september 1448 beseglede han en foreløbig håndfæstning. Dertil anvendte han sit enkle segl som greve af Oldenborg og Delmenhorst med to bjælker i skjoldet og to vesselhorn på en kronet hjelm.[1] I håndfæstningen lovede han, at når han endegyldigt var blevet konge i Danmark, ville han inden et år derefter besegle en lignende håndfæstning med sit majestætssegl. Løftet blev gentaget i hans kroningsed af 28. oktober 1449.[2] Et majestætssegl blev skabt nogle år efter, men nogen ny håndfæstning blev aldrig udfærdiget.

Den oldenborgske greveslægts skjoldmærke havde siden første fjerdedel af 1200-tallet været to bjælker, hvis farver – røde i guld – er dokumenteret fra 1336. Våbenet blev ført med forskellige hjelmtegn. Omkring 1348 blev det en hjelmkrone med to vesselhorn, og hundrede år senere blev de to gyldne vesselhorn belagt med to røde bjælker.[3]

Det svenske rigsråd havde i juni 1448 valgt Karl Knutsson Bonde til Sveriges konge. Han stræbte efter også at blive konge i Norge. Det lykkedes kortvarigt, idet en del af det norske rigsråd valgte og lod ham krone til norsk konge i november 1449. I maj det følgende år måtte han dog opgive sin norske kongeværdighed. Men Karl Knutsson fortsatte med at anvende et våben med Sveriges tre kroner i 1. og 4. felt, den norske løve i 2. og 3. felt og med Bonde-våbenet som hjerteskjold.[4] Skjoldet var firdelt af det unionskors, som Erik af Pommern i sin tid havde introduceret.[5]

De Goters konge

Som dansk konge beseglede Christian I med segl, der vides brugt fra marts 1449. I et lille segl uden omskrift ses de tre danske løver i et skjold, der er lagt på et kors.[6] I et større segl (sekret) med et skjold firdelt af et kors, der må opfattes som et Dannebrogskors, ses Danmarks tre kronede løver i 1. felt, Oldenborgs to bjælker i 2. felt, en gående løve over ni hjerter i 3. felt og de Venders lindorm i 4. felt.[7] I sekretseglets omskrift betegnes Christian I som danernes, de Venders og de Goters konge og greve af Oldenborg og Delmenhorst. Der kan derfor være grund til at antage, at det heraldiske indhold svarer til disse titler. Umiddelbart kan det måske undre, at de oldenborgske bjælker er sat i skjoldets 2. felt og dermed rangmæssigt foran de to nederste våbenmærker. Men i 1449 var Christian I endnu regerende greve i Oldenborg og Delmenhorst. Først i 1454 overlod han sin del af grevskaberne til broderen Gerhard. Lindormen var en videreførelse af forgængerens våbenmærke for titlen ”de Venders konge”, og den var placeret i det firdelte skjolds 4. felt ligesom i Christoffer af Bayerns våben.

108. Christian I, konge af Danmark, de Venders og Goters, greve af Oldenborg og Delmenhorst, 1449. Løven over ni hjerter i 3. felt er våbenmærke for kongetitlen de Goters. Skjoldholdere: to vildmænd. I kontraseglet ses de tre danske løver i et skjold lagt på et kors. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 72 og 73).

Titlen "de Goters konge" havde danske konger brugt siden Valdemar IVs erobring af Gotland i 1361, hvorefter kongens latinske titel lød "Danorum, Sclavorum Gothorumque rex". At "de Goters konge" i begyndelsen hentydede til øen Gotland i Østersøen, kan der ikke herske tvivl om.

I 1449 var Gotland i fokus. Christoffer af Bayern havde i 1441 i sin svenske håndfæstning forpligtet sig til at bringe Gotland tilbage til Sverige. Senere ville man fra dansk side betragte øen som hørende til Unionen. Den afsatte konge Erik af Pommern var endnu i 1449 i besiddelse af Gotland, som Karl Knutsson forsøgte at erobre. Men samme år overgav ekskongen Visborg og dermed hele øen til Christian Is marsk Oluf Axelsen Thott, der forblev på Gotland som dansk lensmand.[8] Erik af Pommern tog derefter ophold i sit stamland, hvor han døde i 1459. Havde Christian I i 1449 villet give dominansen over Gotland et heraldisk udtryk i sit kongelige våben, ville det have været nærliggende at optage den figur, der siden 1200-tallet havde været forbundet med øen: en vædder med en fane på en korsprydet stang, der på samtidige mønter slået på øen blev gengivet som et lam, Agnus Dei.[9] Løven over ni hjerter i Christian Is kongesegl skal næppe knyttes til Gotland.

En gående løve over et større eller mindre antal hjerter havde tidligere været brugt af nogle af Valdemar IIs uægte efterkommere fra slutningen af 1200-tallet og lidt ind i 1300-tallet i deres egenskab af grever eller hertuger af Halland. Et tilsvarende våben må have været anvendt af Valdemar IVs i 1363 tidligt afdøde søn Christoffer, til hvis gravmæle i Roskilde Domkirke et skjold i alabast med en gående løve over rækkevis stillede hjerter henføres.[10] Christoffer var i slutningen af sit unge liv hertug af Lolland og Halland.[11] Som hertug af Lolland førte Christoffer en lindorm. I 1449 var hertug Christoffers gravmæle velkendt, og våbenet med en gående løve over et antal hjerter måtte samtiden forbinde med Halland.

Christian Is optagelse af det hallandske våbenmærke i det danske kongeskjold skal måske ses i forhold til de dansk-svenske grænselandskaber, der i 1400-tallet synes at have været inde i en opgangsperiode.[12] Våbenet var muligvis et signal til den mægtige Thott-slægt, der havde sin base i Halland og besad godser dér og i Blekinge på hver side af den daværende dansk-svenske grænse samt i den østlige del af Skåne.[13] Slægten havde således interesser i begge lande og måtte derfor være potentiel tilhænger af Kalmarunionen. Ligesom slægten Gyldenstierne havde den nære slægtsbånd til Sverige, hvilket var en fordel, når man fra dansk side skulle føre forhandlinger med det svenske rigsråd. Der kan ikke herske tvivl om, at Christian I allerede fra sin tronbestigelse i Danmark stræbte efter at genoprette den nordiske union med sig selv som fælles konge. Brugen af Hallands våben kunne antyde en sådan bestræbelse.[14]

Kong Magnus Ladulås af Sverige udvidede fra 1279 sin kongetitel med "rex Gothorum" efter at have genvundet de områder i Götaland i det daværende Sydsverige, som hans bror, den afsatte kong Valdemar, havde haft i en periode. Antagelsen af titlen "de Goters konge" understregede, at Magnus Ladulås nu beherskede hele Sverige. De følgende konger i Sverige videreførte denne titel. I breve udstedt 1451-56 kaldte Karl Knutsson sig "Sveriges, Norges och Göta konung".[15] I 1500-tallet tolkede den svenske gejstlige patriot Olaus Magnus de tre kroner og folkungeløven som våbener for "Svea och Göta Rike". Bag denne tolkning kan ligge den opfattelse, at Didrik af Bern (Verona), d. v. s. goterkongen i Italien Theoderik den Store (død 526), brugte en løve som våbendyr, hvilket man havde kunnet læse i Didrik-sagaen.[16] Det menes, at den svenske version af Didrik-sagaen kan tilskrives Karl Knutsson og må være sammenskrevet mellem 1449 og 1476.[17]

Biskop Nils Ragvaldsson af Växjö, senere ærkebiskop af Uppsala, lagde grunden til den goticisme, der med tiden kom til at præge svensk selvopfattelse, da han på koncilet i Basel i 1434 holdt en tale, hvor han skal have hævdet sin rang ved at henvise til, at han som repræsentant for den nordiske unionskonge kom fra Norden, goternes land, angiveligt alle europæiske folks vugge.[18] Bibelsk og svensk historie hang sammen, idet man mente, at Noahs søn Jafet fik den del af verden, der kaldes Europa; hans søn hed Magog og dennes søn Gog, og ifølge "Prosaiska krönikan" er fra ham "kompne sithe och gethe, som langt äpter kalladis götha eller gota och nw kallas swenske".[19] I den lovbog for Sverige, som Christoffer af Bayern stadfæstede i 1442, hedder det i indledningen: "Swerikis rike ær af hedne værld saman komith af swea och gotha land … Ey findz gota namn j flerom landom fast standande wtan j Swea rike …".[20] Nils Ragvaldsson anses for at have deltaget i redigeringen af lovbogen.[21]

På denne baggrund får den danske konges brug af titlen "de Goters konge" et nyt perspektiv, da det forekommer muligt, at dens betydning forskydes fra "Gotlændingenes konge" til "Götalands konge" og dermed kan opfattes som et udtryk for prætention på en væsentlig del af det daværende Sverige. Ser man nærmere på feltet med den gående løve over hjerter i Christian Is segl fra 1449 og på de segl, kongen brugte efter i 1450 også at være blevet norsk konge,[22] er det ret tydeligt, at man har bestræbt sig på at placere netop 9 hjerter under løven.[23] I sin historie om de nordiske folk skrev Olaus Magnus udførligt "Om Götarnas gudstjänst och offer", og i den forbindelse skal man huske, at i hans optik var goterne det svenske folks urfædre med udspring i tiden lige efter syndfloden. Han skrev: "Vid Götarnas offer i forntiden var, … , iakttagandet av nio-talet särdeles allmänt, …", og dette uddybes detaljeret i det følgende. Broderen Johannes Magnus har en lignende betragtning i sin "Swea och Göta Crönika".[24] Der er en teoretisk mulighed for, at kendskab i 1400-tallet til sådanne forestillinger om goterne i fortiden kan have motiveret placeringen af 9 hjerter under løven i den første oldenborgske konges våben, fordi det pågældende felt pegede mod Sverige.[25] I datiden kan der imidlertid have hersket nogen usikkerhed om, hvorvidt feltet med den gående løve over ni hjerter stod for "de Goters konge". På et kobberstik af Frederik IIs ligtog i 1588 ses våbenet på en af sørgefanerne. Ifølge den tilhørende tekst er det den fane, som nogle mener er goternes, "Vexillvm cvm insigni (vt putant nonulli) Gothorum".[26] Man skulle tro, at kobberstikkets ophavsmand, Henrik Rantzau, havde forudsætninger for at kende våbenmærkets betydning. Tvivlen skyldes formentlig, at Gotlands våbenmærke, Agnus Dei, siden 1563 indgik i en udvidet version af kongevåbenet, og i øvrigt også sås på en af sørgefanerne i Frederik IIs ligtog og dér udtrykkeligt betegnes som Gotlands våben. Med tiden blev det dog klart, at løven over ni hjerter betød "de Goters konge".[27] Våbenets farver – blå løve og røde hjerter på guld bund – kendes med sikkerhed fra 1500-tallet, og disse farver har våbenet givetvis haft hele tiden. De Goters våben var en brisure af det danske våben. Jon Kolding kaldte i sit topografiske værk fra 1594 Jylland for Goterlandet.[28] Det gav på et tidspunkt anledning til, at løven over ni hjerter fejlagtigt udlagdes som Nørrejyllands våben. Jon Kolding mente, at danskere, svenskere og nordmænd af oprindelse var gotere.[29] De tre danske løver var siden middelalderen blevet gengivet både med og uden hjerter. Hidtil havde hjerterne ikke været vist i et bestemt antal. Fra 1546 blev deres antal imidlertid permanent fikseret til ni.[30] Dette kan være gjort under indtryk af gotermyten for at hævde det danske riges ælde i forhold til Vasa-kongernes Sverige, hvor myten spillede en enorm rolle.

Skjold med skjoldholdere

Menneskelige skikkelser, engle, dyr, planter m. m., der holder våbenskjoldet, optræder tidligt i heraldikken og udvikles især fra midten af 1300-tallet og først og fremmest i seglene, hvor skjoldet sjældent fyldte den runde seglform ud. Der kan være én eller to og sommetider flere skjoldholdere omkring et skjold. Skjoldholdere kan være ens eller indbyrdes forskellige. De kan være gentagelser

af en skjoldfigur eller et hjelmtegn, men behøver ikke at være det. Ved hjælp af skjoldholdere kan en uddybende eller supplerende symbolik komme til udtryk i den samlede våbenkomposition.[31]

Christian I var bevidst om den symbolske og politiske betydning knyttet til de forskellige skjoldholdere, som han skiftevis brugte i takt med, at det lykkedes ham at udvide sit territorium.

Da han var blevet konge af Danmark og dermed også videreførte prætentionstitlerne "de Venders og de Goters konge", lod han i 1449 to vildmænd holde sit første sammensatte kongevåben.[32] Vildmænd kendes i heraldikken som skjoldholdere fra sidste fjerdedel af 1300-tallet. Der er fremsat mange teorier om vildmandens væsen og symbolik og om hans oprindelse. Vildmanden kan symbolisere frugtbarhed.[33] Christian Is to forgængere på den danske trone havde ingen børn i deres ægteskaber. Men det kan næppe være den eneste motivering for at placere vildmænd omkring Christians første kongelige skjold. I middelalderen forestillede man sig, at vildmænd holdt til i store skove eller i fjerne og vilde bjergegne. De opfattedes normalt som kæmper, og de var nøgne eller næsten nøgne med blade om lænden og hovedet og som oftest stærkt behårede og med viltert hovedhår og busket skæg. Den kølle, de holder, er et oprevet træ eller en del af et sådant. Et tydeligt eksempel herpå er, at hertug Henrik IX af Braunschweig i 1540'erne lod slå mønter med en vildmand holdende et oprevet træ.[34] Denne vildmand er blevet tolket som en positiv skikkelse med henvisning til sølvminerne i Harzens skovegne.[35]

På tysk kaldes vildmanden "Wildmann" eller "Waldmensch", altså skovmenneske. Det svarer til analoge udtryk på fransk ("salvage, sauvage"), anglo-normannisk ("salvage"), engelsk ("savage"), italiensk ("selvatico, selvaggio") og spansk ("salvaje") – der alle kommer af det latinske "silva", skov. Hos Plinius bliver de indiske kæmper betegnet "silvestres". I Alexander-romanen kæmper den berømte konge af Makedonien mod indiske vildmænd. Den romerske digter Juvenal taler om "homines silvestres". Isidor af Sevilla opfatter faunerne som "homines silvestres". Siden antikken herskede der en forestilling om ædle vilde i det høje Nord. Den træffes hos Petrarca og i "Imago Mundi" (1410) af den franske gejstlige filosof Pierre d'Ailly.[36]

I Skandinavien blev udtrykket "homines silvestres", skovmennesker, forbundet med dem, der boede i de allernordligste egne af Norge og Sverige, d. v. s. Lapland. I et brev fra 1457 om Christian Is eventuelle deltagelse i et korstog mod tyrkerne, som paven havde opfordret ham til, henvises der til kongens problemer med "skovmenneskene" i bjergegnene og skovene i Sverige og Norge.[37] I en beskrivelse af kristenhedens fjerneste egne mod nord forfattet af ærkebiskop Erik Walkendorf ca. 1520 karakteriseres indbyggerne i Finmarkens tætte skove som værende "fuldstændigt vilde skovmennesker".[38] Forestillingen om vilde mennesker i Skandinaviens yderste nordlige egne var sejlivet.

Christian Is våben i seglet fra 1449 indeholdt som nævnt et felt, der formentlig indirekte antydede prætention på Sverige. Når kongen omkring skjoldet placerede to vildmænd, kan det betyde, at han dermed rakte ud mod både Norge og Sverige, fordi "homines silvestres" levede i disse landes fjerneste egne mod nord. Han gav formentlig dermed udtryk for, hvor langt hans herredømme burde strække sig.

I fortalen til sit værk om danernes bedrifter, *Gesta Danorum*, der var skrevet ca. 1200 og blev trykt i Paris i 1514, antog krønikeskriveren Saxo Grammaticus, at Danmark oprindelig havde været beboet af kæmper. De havde efter hans formening bygget kæmpehøjene. På anden måde kunne Saxo ikke forklare, hvordan de kolossale kampesten var blevet slæbt op på toppen af højene.[39] Der er næppe grund til at tro, at Christian Is første skjoldholdere er de kæmper, som Saxo omtaler. Saxo har sikkert forestillet sig, at kæmperne var påklædte. De lådne og nøgne vildmænd omkring kongens våben svarer helt til de afbildninger af vildmænd, der træffes i det øvrige Europa. Umiddelbart kunne man få den tanke, at vildmændene, som de store og stærke væsener de er, skulle opfattes som en art beskyttere af våbenet og måske af den grund med en vis ret kunne jævnføres

med kæmperne hos Saxo. Men en sådan tolkning er ikke rimelig. Skjoldet er i sig selv udtryk for beskyttelse.[40]

109. Christian I, konge af Danmark og Norge etc., 1450. Norges løve er placeret i 2. felt. De oldenborgske bjælker er flyttet til et lille hjerteskjold. Skjoldholdere: to løver. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 74).

I 1450 blev Christian I også konge i Norge. Det medførte en ændring i det kongelige våben, der samme år fandt udtryk i et nyt kongesegl. Norges øksebærende løve blev indsat i det firdelte skjolds 2. felt, Danmarks tre løver, de Venders lindorm og løven over ni hjerter beholdt deres pladser i de tre øvrige felter, og Oldenborgs bjælker blev flyttet til et lille hjerteskjold. Våbenet holdes af to løver.[41] Det er nok mest nærliggende at opfatte disse to løver som en gentagelse af hovedfiguren i de to kongeriger Danmarks og Norges våbener. Det er dog ikke utænkeligt, at de to løver også kan hentyde til løven i våbenets 3. felt og dermed understrege prætentionen på Sverige. Christian Is norske kongeværdighed blev senere samme år markeret, da kongeparrets ældste søn fik navnet Olav efter Norges skytshelgen; denne søn døde dog allerede året efter.

110. Christian Is majestætssegl, kendes fra 1464, men må stamme fra tiden, da han endnu kun var dansk og norsk konge. Danmarks og Norges våbener holdes af engle, og under dem ses skjolde med de oldenborgske bjælker og Dannebrogskorset. Nederst flankerer to vildmænd et skjold med de Goters løve over ni hjerter og de Venders lindorm. Afstøbning i Rigsarkivet (= DKS, nr. 75). Foto: Ronny Andersen.

På et tidspunkt, da Christian I var konge af Danmark og Norge, fik han et majestætssegl.[42] Det vides brugt fra 1464, men det heraldiske indhold og omskriften viser, at seglet er ældre. Kongen er gengivet siddende med krone, scepter og rigsæble i en gotisk portal. Under baldakiner øverst ses Jomfru Maria med Barnet og to kronede helgener, formentlig Danmarks skytshelgen St. Knud og St. Olav. Kongeparrets næstældste søn hed Knud; han var født i 1451, men døde allerede i 1455. Seglet, som er af høj kunstnerisk standard, kan måske være blevet til i 1451, da begge de to ældste sønner endnu levede. På hver side af den tronende kongeskikkelse holder to engle hhv. Danmarks og Norges våben. I nogle af Erik af Pommerns og Christoffer af Bayerns segl var engle også skjoldholdere.[43] Englene kan opfattes som udtryk for devotionsformlen "af Guds nåde". Under det danske våben er der et skjold med Oldenborgs bjælker og under det norske våben et skjold med et kors, der må være Dannebrogskorset. Forneden under kongens fødder ses et delt skjold med løven over ni hjerter i 1. felt og de Venders lindorm i 2. felt. På hver side af dette skjold står to fravendte vildmænd med køller i hænderne, idet de med deres ene hånd støtter hhv. det oldenborgske skjold og Dannebrogsskjoldet. Kongens prætentioner kommer til udtryk i det nederste skjold og i vildmændene.

111. Christian I, konge af Danmark, Sverige og Norge etc., 1457. De tre kroner for Sverige er placeret i 2. felt. Den norske løve er flyttet til 3. felt. Skjoldholdere: en ridder og en vildmand. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 76).

I 1457 lykkedes det Christian I tillige at blive konge i Sverige, og der blev derfor fremstillet et nyt segl for ham som konge over alle tre nordiske riger, og denne gang var der anledning til særligt at give udtryk for et hensyn til Sverige.[44] Hovedskjoldet blev ændret på ny, idet Sveriges tre kroner fik plads i 2. felt, den norske løve blev flyttet til 3. felt, og løven over ni hjerter blev udeladt. De øvrige våbenmærker beholdt deres pladser. Når løven over hjerter gled ud, kan det skyldes, at besiddelsen

af Sverige var tilstrækkeligt markeret med de tre kroner. I det store svenske statssegl, ”riksklämman”, brugt fra 1439, var de tre kroner de eneste figurer i skjoldet, og der kan ikke herske tvivl om, at de dér symboliserede hele det svenske rige. Våbenet for Christian I som nordisk unionskonge blev på dexter side af skjoldet holdt af en harniskklædt ridder og på sinister side af en vildmand. Ridderen må være Sveriges skytshelgen St. Erik og være hentet fra ”riksklämman”, hvor en tilsvarende harniskklædt mand med krone holder trekronerskjoldet og i seglets omskrift er betegnet som ”Sanctvs ericvs svevorvm gothorum rex”.[45] I Christian Is kongesegl har ridderen ingen glorie, og det har han heller ikke i ”riksklämman”. Vildmanden må med hensyn til betydning kunne tolkes på samme måde som vildmændene omkring skjoldet i seglet fra 1449, da både Sverige og Norge strakte sig langt op mod nord. Der er ingen grund til at antage, at denne vildmand på dette tidspunkt skal forbindes med Danmark.[46]

112. Det svenske statssegl, ”riksklämman”, der blev brugt fra 1439 som udtryk for modstand i Sverige mod fremmedherredømme, viser den kronede svenske skytshelgen St. Erik med trekronervåbenet. Aftryk i Riksarkivet, Stockholm. Foto: Riksarkivet, Stockholm.

I 1459 døde den barnløse schauenburger Adolf, hertug af Slesvig og greve af Holsten. For at holde de to områder samlet valgte det slesvig-holstenske ridderskab i 1460 Christian I til hertug af Slesvig og greve af Holsten. Ridderskabet fik sin valgret og sine privilegier bekræftet og forpligtede den danske konge til ikke at dele herredømmet over de to lande. Slesvig blev knyttet nærmere til Danmark, men ikke indlemmet i det. Med overtagelsen af Holsten blev den danske konge tillige tysk rigsfyrste. Valget gav atter anledning til en udvidelse af kongens våben. I et mindre segl brugt fra 1460 ses våbenmærkerne for Slesvig og Holsten i hovedskjoldets firdelte 4. felt i stedet for de Venders lindorm.[47] Mest markant kom det til udtryk i et stort segl, der ligeledes blev brugt fra 1460.[48] Et firdelt midterskjold med de to slesvigske løver i 1. og 4. felt og det holstenske nældeblad i 2. og 3. felt ses her skudt ind imellem det hidtidige hovedskjold og det lille hjerteskjold. En stor åben krone hviler øverst på skjoldet. Fra nu af bliver det almindeligt at gengive kongens våben med en krone over. Skjoldet holdes på dexter side af en kvinde og på sinister side af en vildmand. Det er rimeligt at forbinde kvinden med de nytilkomne områder Slesvig og Holsten. I sine to segl som hhv. hertug af Slesvig og greve af Holsten havde schauenburgeren Gerhard III i 1326 og 1327 ladet to kvindearme holde hjelmen over de to skjolde.[49] Disse kvindearme må være forudsætningen for kvindeskikkelsen ved det våben, der nu også betegner kongen som landsherre i Slesvig og Holsten. Vildmanden må som i det foregående segl hentyde til Norge og Sverige. Når Christian I lod en vildmand og en kvindeskikkelse holde sit skjold med våbenmærker for de tre nordiske kongeriger, hertugdømmet Slesvig og grevskabet Holsten, kan han dermed have ønsket at angive sine riger og lande fra nord til syd. I 1467 afsatte en svensk rigsdag Christian I, men han vedblev til sin død i 1481 også at kalde sig konge af Sverige, og han ændrede ikke sit våben, hvor de tre kroner udgjorde 2. felt.

113. Christian I, konge af Danmark, Sverige og Norge, hertug af Slesvig og greve af Holsten etc., 1460. Et firdelt midterskjold med de slesvigske løver i 1. og 4. felt og det holstenske nældeblad i 2. og 3. felt er tilføjet mellem hovedskjoldet og det lille hjerteskjold med Oldenborgs bjælker. Skjoldholdere: en kvinde og en vildmand. Der er en krone over skjoldet. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 78).

Vildmænd i Sverige og Norge

Også i Sverige kan vildmanden forbindes med prætention eller markering af territorial besiddelse, hvad angår de nordligste egne. Efter at have trukket Sverige ud af Kalmarunionen benyttede Gustav Vasa vildmænd som skjoldholdere. De sås første gang i et træsnit i den udgave af Det nye Testamente på svensk, der blev trykt i 1526. I et træsnit på bagsiden af titelbladet til Gustav Vasas Bibel fra 1541 er kongens skjold omgivet af en vildmand og en vildkvinde.[50] Med de trykte bibeltekster kom gengivelserne af kongens våben med skjoldholdere til mange svenskeres kundskab.

114. Gustav Vasas våben holdt af en vildmand og en vildkvinde. Træsnit i den svenske Bibel trykt 1541. Efter Arvid Berghman: Les supports des armoiries de l'Etat de Suède, i: « Archives Héraldiques Suisses » LXIX, Annuaire 1955.

115. *Vildmand i våbenet for Lapland indført af Karl IX, der ved sin kroning i 1607 udvidede sin titel med "konge over de lapper i Nordland". Udsnit af kobberstik af V. Trautman i svensk Bibel fra 1618. Foto: Maja Atterstig, Kungliga Biblioteket, Stockholm.*

I Saxos krønike, som europæiske lærde fik kendskab til takket være dens udgivelse i 1514, optræder der en drabelig skikkelse: kæmpen Stærkodder (Starcater). Han blev af den patriotiske svenske prælat Olaus Magnus omformet til en *svensk* helt, Starkad. Denne Starkad ses afbildet på det illustrerede søkort "Carta Marina" med en beskrivelse af de nordiske lande og deres mærkværdigheder, der blev udgivet af Olaus Magnus i 1539. Den samme illustration blev reproduceret i 1555 i hans værk om de nordiske folks historie, hvor helten beskrives som en anden Herkules, og lapperne kaldes "de mest vilde stammer". På "Carta Marina" er Starkad anbragt øverst i Lapland med ordene "Huc usque extenditur regnum Svecie" – hertil strækker sig Sveriges rige. I denne sammenhæng må man huske på, at kongen af Danmark og Norge ligeledes foregav at beherske dette fjerne område mod nord, og det skal ses i lyset af, at grænsedragningen mellem det nordligste Sverige og det nordligste Norge ikke var afklaret. Ved indsættelse af fogder markerede Gustav Vasa svensk tilstedeværelse i det grænseløse Lapland. Også i forhold til Rusland var der grund til at understrege interessen for Lapland. Ved sin kroning i 1607 udvidede den svenske konge Karl IX sin titel med "konge over de lapper i Nordland …", og der blev skabt et våben for Lapland med en vildmand, formentlig en hentydning til den gamle nordiske kæmpe,[51] men i traditionel påklædning – det vil sige næsten nøgen – for at kunne gøre det rette indtryk på den europæiske offentlighed. Valget af vildmanden som skjoldfigur for Lapland forudsatte, at denne kunne identificeres med Skandinaviens nordligste område. Med våbenet med vildmanden markerede Karl IX sin påstand om overhøjhed ikke kun over den svenske del, men også den norske del af Lapland.[52] Ved freden i Knærød i 1613 måtte den svenske konge love, at hvis han ville videreføre titlen som konge over lapperne, skal dermed "aldene vere meent och forstanden de Lappemarcker, som Sverigis crone aldene tilkommer."[53]

Da en del af Lapland hørte til Norge, var det måske grunden til, at vildmænd i nogle tilfælde også træffes som skjoldholdere ved våbenet for hertuger af Slesvig og Holsten, der prætenderede at være "arving til Norge". I Odense Domkirke hænger der således en mindetavle skåret i træ efter 1511, hvor to meget store vildmænd holder våbenet for den unge prins Frans, arving til Norge, hertug af Slesvig etc., søn af kong Hans.[54] To vildmænd holder hertug Hans den Ældres våben på et sandstensrelief, der nu hænger på Haderslev Katedralskole.[55] I kirken i Stiklestad i Norge er der to kalkmalerier af hhv. Christian IIIs våben og et separat skjold med den norske løve, der holdes af en vildmand.[56] Det viser, at det endnu på denne tid er forekommet naturligt at forbinde Norges våben med en vildmand.

116. Våben holdt af to vildmænd på mindetavle for kong Hans' søn prins Frans, arving til Norge, hertug af Slesvig etc. i Odense Domkirke, efter 1511. Foto: Niels Elswing 1990.

Dronning Dorothea

Allerede som Christoffer af Bayerns ægtefælle havde Dorothea haft sit eget segl med et våben, der bestod af kongens hovedskjold belagt med et firdelt hjerteskjold, hvori Rhinpfalz' løve ses i 1. og 4. felt, Brandenburgs ørn – hendes fædrene våben – i 2. felt og Bayerns ruder i 3. felt.[57] Seglet vides brugt i 1448. Som Christian Is dronning blev Dorothea en viljestærk og finansielt vigtig støtte for kongen, og hun havde betydelig indflydelse på sine sønner. Da Dorothea også var blevet svensk dronning, fik hun et nyt segl, der vides brugt fra 1459.[58] På kongens hovedskjold ligger et firdelt hjerteskjold med de oldenborgske bjælker i 1. felt, Brandenburgs ørn i 2. felt, borggrevskabet Nürnbergs løve i 3. felt og Hohenzollerns firdelte våbenmærke i 4. felt; de tre sidstnævnte felter stammede fra hendes fædrene våben. Denne nordtyske måde at komponere fyrstindevåbener på holdt sig for danske dronningers vedkommende til langt ind i 1500-tallet. Fra 1465 vides Dorothea at have anvendt et lille segl med et firdelt skjold, hvori kun de fædrene våbenmærker sås.[59]

117. Dronning Dorotheas segl, kendes fra 1482. Fire skjolde er lagt oven på hinanden. I midterskjoldets 3. felt ses Stormarns svane. Hjerteskjoldet og det lille navleskjold inderst rummer hendes fædrene våbenmærker. Aftryk fra 1495 i Rigsarkivet (21/6 1495, = DKS, nr. 84). Foto: Rigsarkivet.

I et segl, der formentlig er blevet til efter kongens død, idet det først vides brugt i 1482, er der et kronet hovedskjold af tartsche-typen firdelt af Dannebrogskorset med Danmarks tre løver i 1. felt, de tre kroner i 2. felt, den norske løve i 3. felt og de Venders lindorm i 4. felt. På dette ligger et firdelt midterskjold med de to slesvigske løver i 1. felt, Holstens nældeblad i 2. felt, Stormarns svane med krone om halsen, der efter alt at dømme aldrig blev anvendt af Christian I, i 3. felt og Oldenborgs bjælker i 4. felt. På dette skjold ligger et hjerteskjold kvadreret med Brandenburgs ørn og den nürnbergske løve, og inderst i et navleskjold ses Hohenzollerns firdelte våbenmærke.[60] Der lå således ialt fire skjolde oven på hinanden. Den samlede våbenkomposition giver et godt indtryk af dronningens magtfulde personlighed. Som det ses, videreførte hun prætentionen på Sverige.

Blandt kalkmalerierne i Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke ses Christian Is kronede våben svarende til gengivelsen i seglet fra 1460. Ligesom i dette står en vildmand på sinister side af skjoldet, men på dexter side står der en harniskklædt ridder. Omkring dronning Dorotheas våben ses på dexter side en kvindeskikkelse og en harniskklædt ridder på sinister side. Hendes våben består af fire på hinanden lagte skjolde, men her rummes hendes slægtsmærker i et stort firdelt midterskjold med ørnen i 1. felt, Nürnberg-løven, der her korrekt er omgivet af en stykket bort, i 2. og 3. felt og Hohenzollern-våbenet i 4. felt. Slesvigs og Holstens våbenmærker ses i et firdelt hjerteskjold og de oldenborgske bjælker i et navleskjold.[61] Kvindeskikkelsen opfattet som repræsentant for Slesvig og Holsten kan Dorothea have valgt som skjoldholder, fordi kongen i 1479 havde forlenet hende med Holsten og i 1480 havde pantsat Slesvig til hende for et lån. Hendes årelange strid med Sveriges rigsforstander Sten Sture for at få det svenske livgeding tilbage kan have motiveret hende til at lade den svenske skjoldholder, ridderen, holde den anden side af våbenet. De valgte skjoldholdere og det heraldiske indhold i dronningens våben turde vise, at de kalkmalede våbener kan stamme fra tiden efter kongens død.

118. Christian Is og dronning Dorotheas sammensatte våbener. Kongens skjold holdes af en ridder og en vildmand, dronningens af en kvinde og en ridder. Fresker i Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke, formentlig efter 1481. Foto:

Kongens ridderorden

Fra midten af 1300-tallet blev det skik at kombinere våbenskjoldet med insignier hørende til en fyrstelig ridderorden. Det blev normalt gjort ved, at ordenstegnet lagdes omkring skjoldet.[62] Der kendes eksempler fra 2. halvdel af 1300-tallet på, at den engelske Hosebåndsorden, som var indstiftet i 1340'erne, er brugt på denne måde, og mod slutningen af århundredet var det blevet mere almindeligt. De engelske konger gjorde det dog sjældent før 1. halvdel af 1500-tallet.[63] Ordenskæden til den burgundiske orden Den gyldne Vlies, som er fra 1430, blev tidligt gengivet omkring riddernes skjolde.[64]

119. Det danske våben omhængt af en nogenlunde korrekt gengivet kæde hørende til kongens ridderorden i Conrad Grünenbergs våbenbog, 1480'erne. Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm 145, Armorial Grünenberg, s. 37, urn:nbn:de:bvb:12-bsb00035320-0. Foto: Bayerische Staatsbibliothek München.

Adskillige eksempler på fyrstevåbener kombineret med ordenstegn ses i Armorial Grünenberg, der er blevet til i 1480'erne og skyldes Conrad Grünenberg fra Konstanz ved Bodensøen. Det er en såkaldt universel våbenbog, hvori der – som normalt for denne genre – også forekommer mange fantasivåbener. Midt på en af siderne ses det danske våbens tre løver i et skjold med en kronet hjelm og en siddende kronet løve som hjelmtegn, og omkring skjoldet er den af Christian I indstiftede ridderorden nogenlunde korrekt gengivet.[65] Skjoldet er i øvrigt omgivet af temmelig fantasifulde våbener for de tre nordiske kongeriger. I kæden med tårnbærende elefanter hænger en medaljon med teksten "vere filius dei erat iste" ("sandelig han var Guds søn") omkring Kristi tre nagler. Bag dem skulle Kristi tornekrone have været gengivet, og en solgissel med Jomfru Maria med Barnet på en halvmåne, der skulle have siddet mellem kæden og medaljonen, mangler ligeledes. Ikke desto mindre er tegningen i våbenbogen vigtig, fordi den dokumenterer, at den citerede tekst hørte til medaljonen. Ordenstegnets udseende fremgår med stor sikkerhed af to gengivelser, der er bevaret i Østrig. I Danmark ses det på kong Hans' gravmæle i Odense Domkirke. Eksistensen af Christian Is orden kan dokumenteres fra 1457, og ordenen og dens kapel, Helligtrekongers Kapel, i Roskilde Domkirke bekræftes af pavebreve fra 1462, 1474 og 1475.[66]

Ifølge Christian Is fundats fra 1464 var ordenskapellet opført til ære for Den hellige Treenighed, Jomfru Maria, St. Anna, St. Birgitta, De hellige tre Konger og alle Guds helgener. Da den svenske nationalhelgeninde er med i en af de treheder, der indgår i disse udtryk, kunne det tyde på, at der bag ordensindstiftelsen lå unionspolitiske motiver. Kalmarunionen var kendetegnet ved tretallet. Tre kroner havde siden Margretes tid været et unionsvåben set med danske øjne. Erik af Pommern var i sin tid blevet kronet til unionskonge på Trinitatis søndag. En af grundene til, at ordenskæden består af elefanter, kunne være, at i Didrik-sagaen optræder kæmpen Ditlev Danske med en elefant af guld i et blåt skjold. Teoretisk kunne Christian I i forbindelse med sin kroning i Stockholm i 1457 have integreret svensk gotisk tradition uden at stille danskerne i skygge ved at bruge elefanten som symbol i sit ordenstegn.[67]

Tegningen af det danske våben med ordenskæden omkring skjoldet i Grünenbergs våbenbog kan teoretisk henføres til både Christian I og til hans efterfølger kong Hans. Fra Danmark kendes der dog ingen samtidige eksempler på, at kongerne selv har ladet ordenstegnet gengive omkring deres våben, men det kan bero på tilfældigheder. Christian I vides at have uddelt sin orden til adskillige

højtstående personer, til udenlandske fyrster, og den blev også givet til kvinder. Medlemmerne af ordenen var forpligtet til at sørge for, at ikke blot ordenstegnet, men også en gengivelse af deres våben forsynet med navn efter deres død blev sendt til ordenskapellet.[68] De afdødes våbener er åbenbart blevet ophængt dér, eller noget sådant har været påtænkt. En lignende skik kendtes også i andre lande. Kong Hans' kansler Ove Bille bevidnede efter reformationen, at kongen bar ordenstegnet "… alltiid till sin döde dag og alle höytidelige dage og wærdschaber og holdt samme selschab udi stor ære og wærdighed, …".[69] Ordenen, der først efter at være blevet fornyet i 1580 kom til at hedde Elefantordenen, blev før reformationen kaldt et selskab svarende til andre samtidige fyrsters ordener, og ordenstegnet blev ligeledes benævnt "selskab". Ove Bille erindrede også, at ordenstegnene efter et medlems død skulle leveres tilbage til kapellet i Roskilde Domkirke. Han omtaler ikke, at medlemmernes våbener blev ophængt dér. Det kan hænge sammen med, at ordenen næsten ikke blev uddelt under Christian II og vist slet ikke under Frederik I, hvilket kan skyldes den voksende afstandtagen fra Maria-dyrkelsen, hvortil ordenen var knyttet. Det betød, at ordenen til sidst gik af brug.

Ved sin ankomst til Danmark i 1445 kendte Dorothea uden tvivl den brandenburgske Svaneorden. Der er god grund til at antage, at denne orden har været den vigtigste inspirationskilde for det danske kongepar, og at dronning Dorothea har været personligt involveret i indstiftelsen og udformningen af den danske orden. Svaneordenen, der egentlig hed "Vor Kære Frues Selskab" ("selschapp vnnser liuen frowen"), var indstiftet i 1440 af dronning Dorotheas farbror, kurfyrst Frederik II af Brandenburg. Dens statutter fra 1443 er bevaret og beskriver udførligt ordenens organisation og ordenstegnets udseende og symbolik. Det danske ordenstegn er i detaljer sammenligneligt med det brandenburgske. Christian I og hans dronning var medlemmer af den brandenburgske orden, idet de figurerer i en medlemsliste fra 1464/65. Når et medlem af Svaneordenen var død, skulle den pågældendes ordenstegn og våben sendes til ordenens kapel i Brandenburg til ophængning dér. I 1459 fik ordenen tillige et kapel i Ansbach, hvor de sydtyske medlemmers våbener blev ophængt. En del af disse skjolde omgivet af ordenstegnet er bevaret.[70] I 1474 foretog Christian I en rejse til Rom, hvor han bl. a. fik pavens godkendelse af sin orden. Undervejs mødte han kejser Frederik III, der ophøjede grevskabet Holsten med Stormarn og Ditmarsken til et hertugdømme. På hjemvejen opholdt kongen sig i 17 dage i Ansbach,[71] hvor han uden tvivl har set Svaneordenens kapel.

Inden den danske orden var gået af brug, var tilbagelevering af ordenstegn efter død også blevet praktiseret i Danmark. Det er sandsynligt, at medlemmernes våbener samtidig er blevet sendt til ophængning i kapellet. Man kan derfor ikke udelukke, at også Christian Is og dronning Dorotheas våbener i en periode kan have hængt i ordenens kapel, og de har muligvis været kombineret med ordenstegnet.

Herolder

Herolder[72] var oprindelig budbringere og forkyndere af meddelelser, og de fik tidligt til opgave at organisere turneringer, hvor kendskab til deltagernes våbener var nødvendig. Heroldernes evne til at identificere våbener og faner udnyttedes også i felten, og de overbragte krigserklæringer. I udlandet udviklede nogle af herolderne teorier om heraldikken og skabte et stringent blasoneringssprog, der gjorde det muligt alene med ord at beskrive våbeners nøjagtige figurindhold og farver. Nogle af dem bidrog desuden til en kunstnerisk højnelse ved at anlægge samlinger af våbener, våbenbøger el. våbenruller, der blev normdannende for den heraldiske billedstil.

I midten af 1300-tallet synes herolder at udgøre en fast bestanddel af en fyrstes hof, og der dannedes et embedshierarki: våbenkonge, herold, persevant (poursuivant: aspirant til et embede). De havde undertiden embedsnavne efter geografiske områder, og nogle var knyttet til fyrstens

ridderorden og havde derfor embedsnavn svarende hertil. Herolder var ofte i kontakt med herolder fra andre områder, hvilket utvivlsomt befordrede udviklingen af en ensartet terminologi og fælles regler. De bar en særlig embedsdragt broderet for og bag med våbenherrens våben. Denne våbenkappe, tabard, kunne minde om en messesærk, idet den blev trukket ned over heroldens øvrige beklædning.[73] Den bidrog til at sikre den immunitet, herolderne nød, når de færdedes i udlandet.[74]

For Danmarks vedkommende vides herolder at have fungeret i forbindelse med Erik Menveds turneringer i 1311. Valdemar IVs herold Gerhard Grundis nævnes i 1363. Erik af Pommern havde en herold ved navn Simon Hendel, der i et brev fra 1423 underskrev sig ”denemarken herolt”, men i brevets tekst betegnede sig som herold ”van dren koninghriken”, af tre kongeriger.[75]

Christian I skabte en dansk/nordisk heroldsorganisation bestående af våbenkonger, herolder og persevanter.[76] Der var en forbindelse mellem nogle af herolderne og kongens ridderorden. Denne klassisk strukturerede heroldsinstitution bestod indtil reformationen. Våbenkonger, herolder og persevanter havde geografiske embedsnavne som ”Danmark”, ”Norge”, ”Sverige”, ”Sjælland”, ”Jylland” og ”Lolland”. Efter reformationstiden brugtes kun betegnelsen herolder; der var på det tidspunkt normalt to, og de var ligestillede. I modsætning til, hvad der var tilfældet i nogle lande, er der ingen vidnesbyrd om, at danske herolder deltog i udfærdigelsen af de adels- og våbenbreve med indmalede våbener, som kongerne tildelte siden Erik af Pommerns tid.[77] Der er heller intet, der tyder på, at de har haft indflydelse på, hvordan kongens våben skulle komponeres eller sammensættes. Unionskongernes herolder var utvivlsomt heraldisk kyndige – en af dem vides i 1524 at have været i besiddelse af en våbenbog[78] – men deres hovedopgaver har været at virke som udsendinge og ceremonimestre. Deres funktioner kan i høj grad sammenlignes med dem, som samtidige tyske herolder havde.[79] Danske kongers herolder vides med sikkerhed at have overbragt krigserklæringer i 1563, 1611 og 1657.

Siden 1300-tallet må danske herolder have båret den særegne embedsbeklædning broderet med kongens våben i stor størrelse, som det også var skik i udlandet. Hvordan herolderne med de forskellige geografiske embedsnavne nøjagtigt har været klædt, kan man kun gisne om. Erik af Pommerns herold ”af tre kongeriger” kan måske have båret de tre kroner alene, som kongen ofte brugte i sine segl som udtryk for sine centraliserende bestræbelser. Om herolden ”Sverige” har båret trekronervåbenet på sin tabard, er tvivlsomt; han kan muligvis have båret løven over tre strømme, folkungeløven, Sveriges oprindelige våbenmærke. Våbenkongen ”Danmark” iførte sig under et ophold i udlandet i 1510 en klædning af guld med det danske våben, formentlig det sammensatte kongevåben, påsyet. Da Torben Oxe blev henrettet i 1517, bar den herold, der udråbte, hvad han havde forbrudt, en tabard med det norske våben.[80] Ved Frederik IIs kroning i 1559 bar to herolder ifølge en beretning en heroldskjortel med Danmarks våben på, og det samme gjorde en herold i 1571;[81] våbenet var formentlig det sammensatte kongevåben. Ifølge en samtidig beretning deltog to herolder i processionen ved Christian IVs kroning i 1596 med hhv. det danske og det norske våben på deres heroldsdragt.[82]

At herolden ”Sjælland” skulle have båret de tre danske løver, herolden ”Jylland” løven over ni hjerter og persevanten ”Lolland” lindormen, er næppe troligt.[83] De har formentlig alle båret et sammensat kongevåben på deres tabard i lighed med, at den brandenburgske persevant Hans med embedsnavnet ”Burggraf” i midten af 1400-tallet bar sin kurfyrstes firdelte våben med hjerteskjold, hvor våbenet for borggrevskabet Nürnberg kun udgjorde ét af felterne.[84]

120. Udsnit af Frederik IIs ligtog, 1588. Efter kongens hest går to herolder med det sammensatte kongevåben broderet på deres embedsklædning. Stik i Henrik Rantzau: ”Typus Pompæ funebris 5. Junij Anno MDXIIC … Friderici II …”, 1588. Foto: Det kgl. Bibliotek.

Nogle af kongens herolder var udlændinge; fem var skotter og én var spanier.[85] Herolderne blev bl.a. brugt som diplomatiske udsendinge og forhandlere. Som sådanne udførte de højt betroede opgaver ved forskellige europæiske hoffer. Nogle af dem må have været gode til fremmede sprog. Danske herolders rejser til udlandet i embeds medfør er veldokumenteret fra 2. halvdel af 1400-tallet og langt ind i 1500-tallet. Christian II benyttede også herolder i udlændighedsperioden.[86] På deres udenlandske missioner har danske herolder – bl.a. for at sikre deres immunitet – uden tvivl båret deres pragtfuldt broderede heroldsdragter. Dermed præsenterede de samtidig det danske kongevåben på en særdeles tydelig måde.

Først fra 1500-tallets slutning findes der gengivelser af danske herolder i heroldsdragt. På et kobberstik i en udgave fra 1578 af Peder Hegelunds skuespil "Susanna" ses en herold med de tre løver omgivet af hjerter og foroven Frederik IIs monogram på heroldskåben,[87] men dette scenebillede afbilder ikke nødvendigvis den klædning, som kongens herolder bar. Alle senere gengivelser af danske heroldsdragter med præg af autenticitet viser et sammensat kongevåben.

Med oprettelsen af en hierarkisk organiseret heroldsinstitution i Norden havde Christian I bragt sig på niveau med heroldsvæsenet i de førende lande. Også i den forbindelse kan forholdene i Brandenburg, indirekte gennem dronning Dorothea, have virket inspirerende.[88] Embedsdragter fra dengang er ikke bevaret i Danmark. Som bekendt forgår tekstiler langt lettere end andet materiale. Det skal imidlertid ikke glemmes, at herolder iført deres pragtfulde klædninger med kongevåbenet i klare farver har kastet glans over Christian I og hans dronning ved højtidelige lejligheder og vedblev at gøre det under de følgende konger lige til enevældens slutning på en langt mere spektakulær måde for det kongelige våbens vedkommende end, når våbenet fremtrådte i forholdsvis lille format i ensfarvede vokssegl.

---

[1] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 71.

[2] C. F. Wegener (udg.): Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter, i: *Aarsberetninger fra Geheimearchivet* II, København 1856-1860, s. 44f.

[3] Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch I, 1. Abteilung, 2. Teil*), Nürnberg 1909, s. 36f. – Hugo Gerard Ströhl: *Deutsche Wappenrolle*, Stuttgart 1897, s. 41.

[4] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, Stockholm 1942, nr. 32, fig. 71, s. 92.

[5] Jfr. Nils G. Bartholdy: De tre kroner og korset. Unionssymbolik, ambition og rivalitet, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 76, okt. 1997, s. 246ff.

[6] DKS, nr. 73. Samme segltype, men med omskrift, der betegner seglet som et rettertingssegl ("ad causas"), blev hyppigt brugt fra og med 1450, DKS, nr. 80.

[7] DKS, nr. 72.

[8] Jens E. Olesen: *Rigsråd. Kongemagt. Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, Aarhus 1980, s. 171, 208, 293.

[9] (Nils Lithberg): Gotlands vapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* V 1936, Malmö 1937, s. 5ff. – Poul Bredo Grandjean: *Danske Herreders Segl indtil 1660 herunder Lands- og Birkesegl med Supplement til Danske Købstæders Segl*, København 1946, s. 59, tavle 23 k.

[10] E. C. Werlauff: *De hellige tre Kongers Kapel, stiftet af Kong Christian den Første og Dronning Dorothea i Roskilde-Domkirke*, København 1849, Den i Kapellet opbevarede Ridderfigur af Marmor, s. 65ff. – Ada Bruhn: Hertug Christoffers Gravmæle i Roskilde Domkirke, i: *Roskilde Studier* 1944, s. 33ff. – *Danmarks Kirker. Københavns Amt* IV, København 1951, s. 1781ff.

[11] Jfr. Ellen Jørgensen: *Annales Danici medii ævi*, København 1920, s. 188, og A. Otto: *Liber daticus Roskildensis*, København 1933, s. 82.

[12] Kai Hørby: Tiden fra 1340 til 1523, i: Aksel E. Christensen, H. P. Clausen, Svend Ellehøj & Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, bind 2, første halvbind, København 1980, s. 185f.

[13] Troels Dahlerup: De fire stænder 1400-1500, i: Olaf Olsen (red.): *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bind 6, København 2003, s. 213 med kort over "de fem store slægters" len.

[14] Først i 1660 efter afståelsen af Skåne-landene til Sverige blev der af den svenske konge fastsat våbener for Skåne, Halland og Blekinge, jfr. Clara Nevéus & Vladimir A. Sagerlund: *Våra landskapssymboler. Vapen, djur och blommor*, Lund 2007, s. 15, 27 og 43.

[15] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, s. 92.
[16] Nils Ludvig Rasmusson: Rikets vapen, i: *Rikets vapen och flagga*, Stockholm 1960, s. 12. – Leif Tengström: *"Muschoviten … Turcken icke olijk". Ryssattribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova*, Del I, Jyväskylä 1997, s. 415.
[17] Tengström: anf. arb., s. 349.
[18] Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia*, Stockholm 1932, s. 15. – Ingmar Stenroth: *Myten om goterna. Från antiken till romantiken*, Stockholm 2002, s. 74. – Tengström: anf. arb., s. 346ff. I afsnittet "Goter", s. 340-416, redegør Leif Tengström i detaljer for de fantasirige forestillinger om goterne, der også relaterer sig til de nordiske lande.
[19] Schück: anf. arb., s. 23.
[20] Sammesteds, s. 9. – Curt Weibull: Goternas utvandring från Sverige, i: *Scandia* XXIII, 1955-1957, s. 183.
[21] Patrik Åström: *Tendensen i Kristoffers landslag. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 100*, Uppsala 2016, s. 21.
[22] DKS, nr. 74 og 75.
[23] Det er især tydeligt i seglet under et brev af 18. juli 1449, Rigsarkivet, København, ny kronologisk række nr. 3710-c.
[24] John Granlund (udg.): *Olaus Magnus historia om de nordiska folken*, bog III, kapitel 7, Uppsala 1909-12. – Johannes Magnus: *Swea och Götha Crönika*, bog 1, kapitel XII, Stockholm 1620. Jeg skylder fil. dr. Leif Tengström tak for disse henvisninger.
[25] Leif Tengström har en teori om, at folkungeløven opfattet som "Göta-lejon" er forudsætningen for skabelsen af Finlands løvevåben i 1500-tallet, idet Finland indgår i gotermyten, jfr. Tengström: anf. arb., s. 420. Finlands løve er omgivet af ni roser.
[26] Henrik Rantzau: *Typus Pompæ funebris 5. Junij Anno MDXIIC … Friderici II …*, 1588. – Nils G. Bartholdy: Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht, i: Lars Wikström (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 20th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Uppsala 9 – 13 August 1992*, Stockholm 1996, s. 98ff. – Nils G. Bartholdy: "Vandalorum Gothorumque rex": die Identität von zwei Prätentionstiteln und -wappen der Dänenkönige, i: *L'identità genealogica e araldica. Fonti, metodologie, interdisciplinarità, prospettive, Atti del XXIII Congresso internazionale di scienze genealogica e araldica Torino, Archivio di Stato, 21-26 settembre 1998*, Rom 2000, s. 245ff.
[27] Jfr. Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 578, folio, Peder Svendsen Riber: Historisk Beskrivelse om adskillige Tings Tildrag i Danmark og Hertugdømmerne, 1611, "Vdtydings Paa Danmarckis Waaben", s. 20, og Det kgl. Bibliotek, Werlauff 15, 4to, kopi af et af Peder Schumacher den 14. november 1666 forfattet notat.
[28] Jfr. Jon Jensen Kolding: *En ny Danmarksbeskrivelse 1594*, oversat og kommenteret af Allan A. Lund, Århus 1980, s. 56f.
[29] Sammesteds, s. 28.
[30] Jfr. DKS, nr. 122 b.
[31] Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 212f.
[32] DKS, nr. 72.
[33] Arne Runeberg: Witches, Demons and Fertility Magic. Analysis of their Significance and Mutual Relations in West-European Folk Religion, i: *Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum* XIV.4, Helsinki 1947, s. 126f, 132, 248f. – Leonie von Wilckens: Das Mittelalter und die 'wilden Leute', *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst*, Dritte Folge, Band XLV, 1994, Stuttgart 1995, s. 78.
[34] Nils G. Bartholdy: De danske kongers skjoldholdere, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 98, okt. 2008, s. 349.
[35] Timothy Husband: *The Wild Man. Medieval Myth and Symbolism*, New York 1980, s. 161f.
[36] Richard Bernheimer: *Wild Men in the Middle Ages. A Study in Art, Sentiment, and Demonology*, Harvard University Press 1952, s. 20, 87f, 98, 104, 106.
[37] "Copia Institutionum ad Papam super relatione facta per Episcopum Bergensem in causa Theucrorum … Item informabit sanctitatem vestram et reverendissimos dominos cardinales de statu ac scitu et conditione regnorum nostrorum, precipue Svecie et Norvegie, qvaliter extenduntur ultra tricenta miliaria per longum Theutonicalia circiter, et habent confinia diversis partibus cum paganis qvasi, omnia montana adiacentia occupari hominibus silvestribus et lucos et silvas inhabitantibus, et cum Ruthenis aliisqve multis diversorum rituum nationibus", i: *Diplomatarium Norvegicum* XVII, Christiania 1902-13, s. 1028, nr. 1062, 22. november 1457. – Jfr. John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, København 2004, s. 341f.
[38] "Breuis et summaria descriptio Nidrosiensis diocesis et specialiter cuiusdam ipsius partis, que Findmarkia dicitur, extrema aquilonaris christianitatis plaga … Jtem regio quedam, Trenes nuncupata, terra nemorosa et densissimis siluis consita ab oriente Findmarkie contermina est, quam homines plane feri et siluestres non multum (quantum ad rationis vsum) a simiis distantes colunt", K. H. Karlsson & Gustav Storm: Finmarkens Beskrivelse af Erkebiskop Erik Walkendorf, i: *Det Norske Geografiske Selskabs Aarbog* XII 1900-1901, Kristiania 1902, s. 1, 12.

[39] Præfatio III: ”Danicam vero regionem giganteo quondam cultu exercitam eximiæ magnitudinis saxa veterum bustis ac specubus affixa testantur. … Utrum vero talium rerum auctores post diluvialis inundationis excursum gigantes exstiterint an viri corporis viribus ante alios præditi, parum notitiæ traditum”, J. Olrik & H. Ræder (udg.): *Saxonis Gesta Danorum*, tomus I, København 1931, s. 9.
[40] Kunsthistorikeren Minna Heimbürger har redegjort for to forskellige opfattelser af, hvad vildmænd i middelalderen symboliserede: den ”mytiske”, hvor vildmænd er vilde mennesker, der ifølge folketroen lever i skove og fjerne bjergegne, og den ”fiktionelle” eller ”opdigtede”, ifølge hvilken vildmænd er sympatiske væsener, der lever et liv i naturen i harmoni med alle dyr. Hun anser den danske konges vildmænd for at tilhøre den sidstnævnte kategori, jfr. Minna Heimbürger: Er det danske kongevåbens vildmænd vilde mænd? Om vildmændenes oprindelse og betydning i kongevåbenet, i: *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 2014, http://dx.doi.org/10.1080/00233609.2014.932845 læst 23/7 2014. Hun mener, at vildmændene er ”yderst fredsommelige beskyttere af Danmarks regenter og disses landområder samt allegorier på kongeslægtens urgamle afstamning”, s. 14. Hendes tolkning af Christian Is kongevåben er uholdbar.
[41] DKS, nr. 74.
[42] DKS, nr. 75.
[43] DKS, nr. 61, 65, 67.
[44] DKS, nr. 76.
[45] H. Fleetwood: Uppkomsten av tre-kronors-märket i Sveriges riksvapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* III, Malmö 1935, s. 15f.
[46] Paul Warming afstod fra at forklare, hvorfor Christian I valgte vildmænd som skjoldholdere til sit første kongevåben, og gik ud fra, at de fra begyndelsen hang sammen med det danske kongerige, jfr. Paul Warming: Christiern 1.s Skjoldholdere, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 1, 1960, s. 3.
[47] DKS, nr. 79.
[48] DKS, nr. 78, hvor det i teksten s. 10 fejlagtigt anføres, at det ældste aftryk er fra 1459.
[49] DKS, nr. 143 a og b. Hertug Valdemar af Abel-linien synes at have anvendt samme stampe i 1332, nr. 137. – C. J. Milde: *Siegel der Holstein-Schauenburger Grafen aus den Archiven der Stadt Lübeck,* 2. hefte, Lübeck 1871, nr. 39.
[50] Arvid Berghman: Les supports des armoiries de l'Etat de Suède, i: *Archives Héraldiques Suisses* LXIX, Annuaire 1955, s. 7-13.
[51] Clara Nevéus: Heraldik och politik. Exemplet Carta Marina, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 79, marts 1999, s. 412ff. – Starkad og Laplands våben bliver udførligt fortolket i Leif Tengström: anf. arb., Del II, Jyväskylä 1997, s. 230, 233f, 238f, 244-47, 249-53. – Nils G. Bartholdy: De danske kongers skjoldholdere, s. 349ff.
[52] Knut Pipping & Leif Tengström: Huset Vasa, Jagellonerna och Ivan IV Vasilievitj. Några hypoteser om de svenska landskapsvapnens uppkomst, i: *Heraldisk Tidsskrift* bind 5, 2. halvbind, 1984, s. 134.
[53] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, København 1916, art. 6, s. 307.
[54] *Danmarks Kirker. Odense Amt*, bind 2, København 1995, s. 730ff.
[55] Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen: *De slesvigske hertuger, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland* nr. 92, Aabenraa 2005, s. 109.
[56] Svante Höglin: Det danska riksvapnet i Stiklestads kyrka, i: *Verdal Historielags Årbok*, 1954-55, s. 3f.
[57] DKS, nr. 81.
[58] DKS, nr. 82.
[59] DKS, nr. 83.
[60] DKS, nr. 84, fragmenteret eksemplar. – H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, nr. 50, fig. 92, komplet eksemplar.
[61] Anette Kruse: Helligtrekongers Kapel, Roskilde Domkirke, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014, s. 153. – Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014, s. 246f.
[62] Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 215.
[63] Peter J. Begent & Hubert Chesshyre: *The Most Noble Order of the Garter 650 Years*, London 1999, s. 193f.
[64] D. L. Galbreath/Léon Jéquier: *Manuel du blason*, Lausanne 1977, s. 207, fig. 594. – Carl-Alexander von Volborth: *The Art of Heraldry*, London 1991, s. 84, 90ff.
[65] Michel Pastoureau & Michel Popoff (udg.): *Armorial Grünenberg. Édition critique de l'armorial de Conrad Grünenberg (1483)*, Milano 2010, s. 47f i tekstdelen. – Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, VIII HA, II, 21, folio XVIII b. – Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm 145, s. 37.
[66] Nils G. Bartholdy: Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenernes ældste historie, i: Mogens Bencard og Tage Kaarsted (red.): *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Herning 1993, s. 9ff, hvor der er gjort udførligt rede for ordenens opståen, forbilleder, symbolik og udvikling indtil reformationen.

[67] Per Hougaard: Den danske elefant. Dens baggrund, betydning og brug, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 43, okt. 1981, s. 165f.
[68] C. F. Wegener (udg.): *Diplomatarium Christierni Primi*, København 1856, s. 299, nr. 200, pave Sixtus IVs bulle af 20/4 1474: "… ac suis propriis armis siue insigniis necnon proprii nominis subscriptione eidem ecclesie erecte siue capelle legare, …".
[69] Frederik Münter: *Undersögelser om de danske Ridderordeners Oprindelse*, København 1822, s. 113f.
[70] Theodor Däschlein: *Der Schwanenorden und die sog. Schwanenordens-Ritterkapelle in Ansbach*, Ansbach 1926, s. 90ff. – Adolf Bayer: S. Gumberts Kloster und Stift in Ansbach, i: *Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte*, IX. Reihe 6, Würzburg 1948, s. 22ff. – Günther Schuhmann: *Die Markgrafen von Brandenburg-Ansbach. Eine Bilddokumentation zur Geschichte der Hohenzollern in Franken*, Ansbach 1980, s. 413.
[71] Vivian Etting, Rodolfo Signorini, Birgitte Werdelin [Gitte Kjær]: *Fra Christian I's Italiensrejse 1474. En latinsk hyldesttale af Filippo Nuvoloni udgivet med indledning og Christiern Pedersens gammeldanske bearbejdelse*, Viborg 1984, s. 19, 24.
[72] Ordets oprindelse er uvis, jfr. Anthony Wagner: *Heralds and Ancestors*, London 1978, s. 8. Den gamle højtyske version "hariwalt" hentyder formentlig til, at det er heroldens opgave "des Heeres zu walten", holde rede på hæren, og ordet "herold" ligger til grund for begrebet "heraldik" (ars heraldica, heroldskunst), jfr. Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979, s. 10.
[73] Eksempler på udenlandske heroldsdragter kan ses i Ottfried Neubecker: anf. arb., s. 11-25.
[74] Egon Frhr. von Berchem: Die Herolde und ihre Beziehungen zum Wappenwesen, i: E. Frhr. von Berchem, D. L. Galbreath, Otto Hupp & Kurt Mayer: *Beiträge zur Geschichte der Heraldik, J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band D*, Berlin 1939, s. 115ff. – Rémi Mathieu: *Le système héraldique français*, Dijon 1946, s. 61ff. – Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, s. 61f.
[75] Ernst Verwohlt: Valdemar Atterdags og Erik af Pommerns Herolder, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 1, 1960, s. 27ff.
[76] Ernst Verwohlt: Kongelige danske herolder, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 25, marts 1972, s. 201ff. Supplerende korrektioner i Werner Paravicini: König Christian in Italien (1474), i: Oliver Auge (udg.), Nina Kühnle (red.): *König, Reich und Fürsten im Mittelalter. Abschlusstagung des Greifswalder "Principes-Projekts". Festschrift für Karl-Heinz Spieß*, Stuttgart 2017, s. 338f.
[77] Nils G. Bartholdy (udg.): *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*, København 2007, s. 24ff.
[78] Ernst Verwohlt: Kongelige danske herolder, s. 216 om en syns- og registreringsforretning af 17/2 1524 over Hans Herolds og hustrus gård og ejendele.
[79] Nils Bock: *Die Herolde im römisch-deutschen Reich. Studie zur adligen Kommunikation im späten Mittelalter*, Ostfildern 2015, især afsnit B. Heroldsamt. Ursprung, Ausbildung, Institutionalisierung, s. 115ff.
[80] Ernst Verwohlt: Kongelige danske herolder, s. 212, 214.
[81] Sammesteds, s. 219f.
[82] Sammesteds, s. 221.
[83] Det formener Ernst Verwohlt: anf. arb., s. 208.
[84] Gengivet i Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*, s. 19, ill. 22.
[85] Jfr. listen over herolder 1360-1550 i Alexia Grosjean: A time when 'fools and dwarfs were highly esteemed'? Seeking the Late Medieval Scandinavian Herald, i: Katie Stevenson (udg.): *The Herald in Late Medieval Europe*, Woodbridge 2009, s. 197f.
[86] Sammesteds, s. 175ff.
[87] Gengivet i Helge Gamrath: Københavns Slot, i: Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (red.): *Christiansborg Slot, Første Bind*, København 1975, s. 95.
[88] Jfr. fortegnelsen over tyske herolder i Egon Frhr. von Berchem: Die Herolde und ihre Beziehungen zum Wappenwesen, s. 222f. Den brandenburgske persevant "Burggraf" anlagde en våbenbog, der nu findes i British Museum, London.

7. Dynasti med indre modsætninger

Allerede i 1458 havde man i både Norge og Sverige valgt Christian Is ældste søn som hans efterfølger. Da kongen døde i 1481, var Hans (Johannes), der var født i 1455, kongeparrets ældste søn, og han var i 1467 blevet hyldet som sin fars efterfølger i Danmark. Christian Is forsøg på atter at blive konge i Sverige var i 1471 endt med det forsmædelige nederlag på Brunkeberg ved Stockholm. Efter kongens død blev der forhandlet om en genoprettelse af en nordisk union. Det resulterede først 1483 i en håndfæstning, der dog kun kom til at omfatte Danmark og Norge, fordi kong Hans ikke ville acceptere en række svenske krav formuleret af den svenske rigsforstander Sten Sture d. æ. I 1483 blev Hans derfor kun kronet som konge i hhv. Danmark og Norge. Heraldisk og titulært optrådte Hans imidlertid, som om han tillige var svensk konge, idet han førte et våben med samme indhold som det, Christian I senest havde brugt som unionskonge og landsherre i Slesvig og Holsten. Sveriges våbenmærke, de tre kroner, udgjorde således stadig 2. felt i det kronede hovedskjold, der dog nu blev holdt af to løver, af hvilke den ene vistnok skal opfattes som en løvinde.[1] Våbenet ses i seglaftryk, der kendes fra 1484. Fra samme år kendes et mindre segl, hvor våbenmærkerne er ordnet på samme måde som i faderens tilsvarende segl.[2] Alle tre nordiske kongeriger er nævnt i seglenes omskrifter, og begge segl blev brugt i hele kong Hans' kongetid. Der var tale om en meget bevidst kontinuitet.

121. Segl for kong Hans, kendes fra 1484. Svarer indholdsmæssigt til Christian Is våben (ill. 113), hvad skjoldet angår. Skjoldholderne er to løver. Tegning i Rigsarkivet, Klevenfeldts segltegninger (= DKS, nr. 87).

Ordningen af felterne i seglet fra 1484 må have ligget til grund for den kunstnerisk fremragende gengivelse af kong Hans' kronede våben omgivet af hosebåndet, der ses øverst i det pragtfuldt illuminerede eksemplar af Hosebåndsordenens statutter, kongen modtog ca. 1499. Han og den engelske konge Henrik VII havde udvekslet ordener efter afslutningen af en traktat i 1490.[3]

Stormarn

Før Hans blev konge, brugte han et segl med et våben, hvor der i et af felterne ses en svane med en krone om halsen, hvilket ikke vides at være brugt af Christian I hverken i segl eller på mønter. Våbenet er firdelt ved et kors med to løver i 1. felt, et nældeblad i 2. felt, en svane med en krone om halsen i 3. felt og to bjælker i 4. felt. I omskriften kaldes Hans udvalgt konge til Danmarks, Sveriges og Norges rige, hertug af Slesvig, greve af Holsten, Stormarn, Oldenborg og Delmenhorst.[4] Det ældste aftryk af seglet er fra 1476, men seglet må være et par år ældre.

122. Segl for Hans, udvalgt konge til Danmark, Sverige og Norge, hertug af Slesvig, greve af Holsten, Stormarn, Oldenborg og Delmenhorst, kendes fra 1476, men må på grund af den holstenske grevetitel formentlig stamme fra 1473. I skjoldet ses våbener for Slesvig, Holsten, Stormarn og Oldenborg. Tegning i Rigsarkivet, Langebeks segltegninger (= DKS, nr. 85).

På vej til Rom i 1474 havde Christian I ført forhandlinger med kejser Frederik III i Rothenburg. Kongen opnåede her, at kejseren ophøjede grevskaberne Holsten og Stormarn – som var Holstens fuldstændige navn – til et hertugdømme med navnet Holsten, og kejseren inkorporerede formelt Ditmarsken, "districtum Dietmersie", heri.[5] Ditmarsken beherskede kongen reelt ikke på dette tidspunkt. Stormarn er den sydlige del af Holsten lige nord for Hamburg. Dette område havde hidtil ikke haft noget eget våbenmærke, og man skulle tro, at det efter 1474 heller ikke ville være nødvendigt med et sådant, da Stormarn nu var defineret som en del af Holsten. Kongen vedblev imidlertid med at lade Stormarn indgå i sin titel ved at kalde sig hertug af Holsten *og* Stormarn. En sølv svane med en guld krone om halsen på rød bund blev Stormarns våbenmærke. Da Hans i det nævnte segl kaldes *greve* af Holsten m. m. og ikke *hertug* af Holsten, må seglet og dermed det firdelte våben med felter for Slesvig, Holsten, Stormarn og Oldenborg være fra tiden før Holstens ophøjelse til hertugdømme i 1474. Seglet med Stormarns svane i et af felterne er formentlig blevet til i 1473. Det år fyldte Hans 18 år og blev dermed myndig. Men det er påfaldende, at en så ung fyrste selv skulle have fundet på et våbenmærke, som hans far tilsyneladende ikke førte. Det er sandsynligvis hans viljestærke og politisk aktive mor, dronning Dorothea, der stod bag tilblivelsen af feltet med en svane. Under Christian Is rejse til Rom var det hende, der regerede hele hans rige, ikke den netop myndige søn Hans, og hun indtog en stærk position i hertugdømmerne. Motivet for at indføre et særskilt våbenmærke for Stormarn kunne muligvis have været et ønske om at markere områdets tilhørsforhold til den danske konge over for schauenburgernes pinnebergske gren, der – indtil 1640 – havde et lille område nordvest for Hamburg. Mere sandsynligt er det dog, at Dorothea ville muliggøre en fremtidig deling af Holsten, da hun var meget optaget af at sikre sin yngste søn Frederik. I tyske fyrstendømmer var det almindeligt at dele territorierne, hvis der var flere mandlige arvinger. Det lykkedes hende for hertugdømmernes vedkommende, da det slesvig-holstenske ridderskab i 1482 anerkendte Hans og Frederik som hertuger af Slesvig og Holsten, som de modtog "til samlet hånd". Så længe Frederik, der var født i 1471, ikke var myndig, styrede kong Hans for ham sammen med moderen. Da Frederik havde nået myndighedsalderen, blev hertugdømmerne delt mellem dem således, at de hver fik en del af Slesvig og en del af Holsten. Det skete i 1490.

En holstensk forfatter skrev i 1592, at svanen var blevet valgt som våben på grund af Stormarns sumpede landskab.[6] Det er næppe rigtigt, selv om navnet kan have forbindelse med den lille flod Stör i den nordvestlige del af Stormarn.[7] Stormarn kunne være identisk med "Stürmen" eller "Sturmlant" i et heroisk Kudrun-digt fra 1200-tallet, hvor en fane med en svane nævnes.[8] Indbyggerne kaldes "sturmarii" af Adam af Bremen.[9] Tyske heraldikere har i 1900-tallet antaget, at svanen, der som heraldisk figur blev opfattet som stormende og kampberedt, "stürmisch", var et talende våben for Stormarn.[10] Det må dog anses for at være en noget søgt tolkning. Syv landsbyer i den vestlige del af Stormarn, de såkaldte "Kremper-Marschdörfer", havde et banner med en svane, og engang mente man, at det eksisterede omkring 1400. Det synes imidlertid at være en grundløs antagelse, at denne fugl skulle have været oprindelsen til Stormarns svane.[11]

I middelalderen var mange fascineret af et sagn om en gådefuld svaneridder. En ukendt ridder skulle være ankommet i en båd trukket af en svane, gået i land og have forsvaret en enkehertuginde af Bouillon (i Ardennerne) og have giftet sig med datteren Beatrice, der lovede aldrig at spørge ham om hans fødsel eller forfædre. Da deres datter Ida var syv år, stillede Beatrice det fatale spørgsmål, hvorpå svaneridderen måtte forlade dem og sejlede bort i båden trukket af svanen. Ida blev gift med grev Eustace af Boulogne. Deres sønner var Gotfred af Bouillon, konge af Jerusalem (død 1100), Balduin, konge af Jerusalem (død 1118) og Eustace III, greve af Boulogne (død 1125). Biskop Wilhelm af Tyrus satte omkring 1190 svaneriddersagnet i forbindelse med Gotfred af Bouillon og hans brødre. Af dem efterlod grev Eustace af Boulogne sig en talrig efterslægt blandt europæiske fyrster og højadelige, der sikkert endnu i 1400-tallet var bevidste om sagnet om svaneridderen. Det

betød meget for hertugerne af Kleve, der brugte en svane som skjoldholder.[12] Andre slægter havde en svane som hjelmtegn. Under en storstilet fest foranstaltet i Lille af hertug Filip den Gode af Burgund i 1453 proklamerede Adolf af Kleve, at "Svaneridderen" ville møde deltagerne i en turnering, og at den sejrende ridder ville vinde en guldsvane med en gylden kæde, hvortil der var fæstet en rubin.[13] Denne begivenhed var man uden tvivl bekendt med i Danmark. Christian I og dronning Dorothea og dermed også deres børn nedstammede fra grev Eustace af Boulogne.[14] Teoretisk kunne Stormarns svanevåben være inspireret af svaneriddersagnet, men det er dog næppe tilfældet.

Dronning Dorothea førte fra et tidspunkt selv Stormarns svane i sit våben. Den ses i hendes store ambitiøse segl, hvoraf der kendes aftryk fra 1482. Det kan stamme fra tiden efter Christian Is død i 1481, men kan også tænkes at have eksisteret forinden.[15] Svanens tilstedeværelse i dronningens eget våben turde vise, at hun personlig har været involveret i våbenmærkets tilblivelse. Dorothea var fortrolig med svanen som emblematisk figur, idet en svane indgik som en væsentlig bestanddel i den brandenburgske Svaneorden, som hendes farbror kurfyrst Frederik II af Brandenburg havde indstiftet i 1440. Som brandenburgsk ordenstegn var svanen forbundet med religiøs symbolik. I våbenet for den danske tronfølger fik svanen formentlig kronen om halsen som udtryk for det fyrstelige område Stormarn.[16]

Majestætssegl og mønter

På et tidspunkt anskaffede kong Hans sig et meget stort majestætssegl, der havde lighed med engelske kongers og tyske kejseres tronsegl i 1400-tallet.[17] Kongen med krone, scepter og rigsæble ses siddende under en baldakin. På hver side er der nicher med små skikkelser under baldakiner, øverst helgener og længere nede mænd i rustning. Oven over den store baldakin er der et skjold med de tre løver og oven over dette et lille skjold med et kors, formentlig et Dannebrogskors, holdt af en engel. På hver side af det danske våben ses skjolde med hhv. de tre kroner og Norges øksebærende løve. Under trekronervåbenet er der skjolde med våbenerne for Slesvig, Holsten og Stormarn, og under det norske våben ses et skjold med de Venders lindorm og to skjolde med hhv. en gående løve og ni hjerter, altså de Goters våben fordelt i to skjolde. Under kongens fødder ses et skjold med Oldenborgs to bjælker. Majestætsseglet, der måler 11 cm i diam., er bevaret i ét aftryk fra året 1500.[18] Men det kan godt være ældre. Det er ikke utænkeligt, at det stammer fra 1497, da kong Hans erobrede Sverige og blev kronet i Stockholm som svensk konge. Dermed havde han samlet alle tre nordiske riger under sig. Men allerede i 1502 var hans herredømme over Sverige reelt slut. De efterfølgende forhandlinger om en union førte ikke til noget i hans tid.

123.Kong Hans' majestætssegl, kendes fra 1500. Tegning i Rigsarkivet, Klevenfeldts segltegninger (= DKS, nr. 89).

Hidtil havde heraldikken ikke spillet nogen fremtrædende rolle i de danske kongers mønter. I Erik af Pommerns første mønter ses en krone og et kors eller et kronet E. I 1420'erne ses et skjold med de tre løver i hans mønter. Det forekommer ligeledes under Christoffer af Bayern, der satte sit pfalz-bayerske våben på møntens anden side. I 1448 slog rigsrådet mønter med de tre løver. Christian I brugte et kronet K og et kors i sine mønter.[19]

124. a og b. Nobel slået under kong Hans, 1496. Stormarns svane er indsat i midterskjoldets 4. felt. Foto: CC-BY-SA, Rasmus Holst Nielsen, Nationalmuseet.

Kong Hans gjorde brug af sit kronede sammensatte våben på en stor mønt, en nobel, der kendes fra 1496.[20] I modsætning til hans første kongesegl indgik Stormarns svane nu i midterskjoldets 4. felt. På møntens forside ses kongen siddende på en trone. Mønten minder således om kongens majestætssegl, og de kan være blevet til nogenlunde samtidig. På andre af kong Hans' mønter er et kronet skjold med de tre løver lagt på et kors, og Oldenborgs bjælkevåben og Holstens nældeblad forekommer også.

"Arving til Norge"

Kong Hans' bror Frederik havde større territoriale ambitioner end i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Ledet af sin mor krævede Frederik også at få Lolland, Falster og Møn som fyrstelen. Men kong Hans fik i 1494 en stænderforsamling til at erklære, at kongeriget Danmark var et frit valgrige og udeleligt.

Siden 1100-tallet havde Norge været et arvekongedømme. Fra 1450 blev det formelt et valgrige. Men det ignorerede man ofte i kongeslægten. Kong Hans havde før sin tronbestigelse benævnt sig "arving til Norge" i indledningsformlen til sine breve, men uden at udtrykke det heraldisk. Hertug Frederik hævdede, sikkert støttet af sin mor, også at have arveret til Norge. I et brev udstedt sammen med moderen kaldte den 14-årige Frederik sig allerede i 1486 "arving til Norge".[21] Titulært *og* heraldisk lod han dette komme til udtryk i et segl, hvoraf der kendes aftryk fra 1493. Men seglet kan godt være lidt ældre. Han satte den øksebærende norske løve i 1. felt i et firdelt hovedskjold med Slesvigs to løver, Holstens nældeblad og Stormarns svane i hhv. 2., 3. og 4. felt og med de to oldenborgske bjælker i et hjerteskjold.[22] Frederik tog dermed også Stormarn med i sin våbenføring, selv om dette område hørte til kong Hans' del af Holsten. Prætentionen på Norge blev stærkt understreget ved, at den norske løve blev placeret i 1. felt, der er det fornemste i et firdelt skjold. Noget lignende kendtes i datiden f. eks. fra det engelske kongevåben, hvor de franske liljer som udtryk for et krav på Frankrig udgjorde 1. og 4. felt.[23]

125. Segl for Frederik (I) som arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve af Oldenborg og Delmenhorst med den norske løve i 1. felt. Kompositionen kendes fra 1493 i et andet segl. Det her gengivne segl kendes fra 1511. Aftryk i Rigsarkivet (= DKS, nr. 106). Foto: Rigsarkivet.

I mange tyske fyrstestater var det efterhånden blevet almindeligt at anse det territorium, der formelt var et len, som den pågældende fyrsteslægts arveland. På lignende måde betragtede oldenborgerne Slesvig og Holsten som deres arvelande. Det slesvig-holstenske ridderskab hævdede dog stadig at have en formel ret til at vælge landsherren. Vigtige statsretlige dokumenter vedrørende hertugdømmerne og ridderskabets privilegier blev fra 1504 opbevaret i et skrin, privilegieladen. På dets låg ses et firdelt skjold med Slesvigs og Holstens våbener og med Stormarns svanevåben som hjerteskjold; skjoldet er omgivet af bispen af Lübecks og bispen af Slesvigs våbener. 24 adelsvåbener smykker ladens sider.[24]

126. Hertugeligt våben med hjelm og hjelmtegn for Frederik (I) i Bordesholm Klosterkirke i Holsten, 1509. Foto: Merethe Guldborg.

Som yngre søn måtte Frederik umiddelbart forvente at vedblive med at være hertug af Slesvig og Holsten, da hans bror kongen havde sønner. I Bordesholm Klosterkirke i Holsten lod hertug Frederik efter 1514 opstille et gravmæle af bronze for sig og sin første netop afdøde gemalinde, Anna af Brandenburg, med begges våbener gengivet for hovedenden. Hans hertugelige våben med

det norske prætentionsvåben ses også for enden af den ene række af klosterkirkens korstole fra 1509.[25] I begge tilfælde ses en kombination af Slesvigs og Holstens hjelmtegn, påfuglefjer og små faner, på hjelmen over skjoldet. Frederik kom dog ikke selv til at hvile i Bordesholm. Hertuginde Anna havde et segl med den brandenburgske ørn i et hjerteskjold lagt på hendes gemals hertugelige hovedskjold.[26]

127. Segl for Christian (II), udvalgt konge til Danmark og Sverige, sand arving til Norge etc., kendes fra 1508. Aftryk i Rigsarkivet (20/3 1508, = DKS, nr. 96). Foto: Rigsarkivet.

Efterkommerne af hertug Frederiks bror kong Hans havde også en dynastisk interesse i at hævde en arveret til Norge. Den ældste søn, Christian (II), var allerede som barn blevet udset til at blive konge af Danmark og Norge og i 1499 tillige af Sverige. Fra 1506 var han regent i Norge. I hans store segl kendt fra 1508 holder en harniskklædt landsknægt et skjold med samme heraldiske indhold som farbroderens, d. v. s. med den norske løve og felter for hertugdømmerne og Oldenborg. I omskriften kalder han sig udvalgt konge i Danmark og Sverige, sand arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten etc.[27] Selv om Christian formelt også var udvalgt konge i Norge, var det ham åbenbart så magtpåliggende at påberåbe sig arveret til Norge, at han førte våben som arving til Norge og hertug af Slesvig og Holsten. På denne måde markerede han sin position over for sin farbror. Også Christians yngre bror Frans, der døde som 13-årig i 1511, skulle anses for sand arving til Norge, hvilket fremgår af en mindetavle over ham med tilhørende våben, der nu findes i Odense Domkirke, men oprindelig hang i Gråbrødre Kirke.[28]

Anevåbener

Kong Hans' gemalinde, Christine af Sachsen, blev enke ved kongens død i 1513. Hun var meget velvilligt stemt over for franciskanerne og må være den af ægtefællerne, der bestemte, at Gråbrødre Kirke i Odense skulle være kongefamiliens gravkirke. Her lod hun efter 1514 på korstolenes rygpaneler opsætte udskårne og bemalede våbenskjolde for kongens og sine egne aner i fire led suppleret med våbener for sønnen Christian II og datteren Elisabeth og disses ægtefæller. Fire våbenpar under lukkede kroner for fire kejserlige par, der var mere eller mindre fjernt beslægtet med kong Hans og dronning Christine, må have siddet på korgitteret ved indgangen til gravkoret. I begyndelsen af 1800-tallet blev kirken tømt for inventar, hvoraf en stor del blev solgt og ikke længere findes.[29] De mange farvestrålende skjolde, der vidnede om kongeparrets afstamning fra de ypperste fyrsteslægter i Europa, må have gjort et overvældende indtryk på beskuere i datiden. I dag er kun fem af dem bevaret, deriblandt Christian IIs dronning Elisabeths[30] og kong Hans' mor dronning Dorotheas.[31] Den stærke selvhævdelse ved hjælp af heraldiske udtryksmidler har en parallel i gravmonumentet i Wittenberg for Christines bror, kurfyrst Federik den Vise af Sachsen.

128. Udskåret skjold med dronning Elisabeths spanske, østrigske og burgundiske våbenmærker, der efter 1514 blev ophængt i den senere nedrevne Gråbrødre Kirke i Odense og nu findes i Nationalmuseet. Foto: Nationalmuseet, CC-BY-SA, Birgitte Bøggild Johannsen.

I Gråbrødre Kirke lod dronning Christine også den store mindesten opsætte med portrætter af kong Hans, dronningen og sønnen Frans. Den blev i 1800-tallet flyttet til Odense Domkirke.[32] I bueslaget over kongeparret ses deres vigtigste fædrene og mødrene våbener, hhv. Danmarks tre løver og Brandenburgs ørn og Sachsens "Rautenkrone" og Bayerns ruder. I en bred frise omkring figurfeltet ses øverst kongevåbenet – komponeret som i sønnen Christian IIs våben, idet Stormarns svane er placeret i midterskjoldets 3. felt – og nederst dronningens sachsiske våbenmærker i to

skjolde lagt på kongens hovedskjold. De to våbener holdes af hhv. vildmænd og løver, der holder en krone over skjoldene. Parvis stillede våbener for kongeparrets tipoldeforældre fylder resten af frisen med hans i den øverste og hendes i den nederste halvdel. Noget usædvanligt er kvindevåbenerne placeret til heraldisk højre (dexter) i forhold til deres mænds våbener.[33] Det kan konstateres, at der i rækkerne af anevåbener er sket misforståelser et par generationer tilbage. Men der blev også bevidst begået fejl. Det kan således næppe være et tilfælde, at våbenet for en af kong Hans' tipoldemødre, Ingeborg af Mecklenburg, ikke er repræsenteret ved sit fædrene mecklenburgske våben, men ved det svenske trekronervåben. Hun var søster til Albrecht af Mecklenburg, der anvendte de tre kroner som konge af Sverige, og hendes mor var en søster til den svenske konge Magnus Eriksson. Det var en tilsnigelse at lade hende fremtræde med de tre kroner, men det markerede indirekte kong Hans' krav på Sverige.

129. Mindesten over kong Hans, dronning Christine og sønnen Frans i Odense Domkirke, tidligere i Gråbrødre Kirke, efter 1513. Kongens sammensatte våben ses foroven holdt af vildmænd og dronningens sammensatte våben forneden holdt af løver. Desuden ses parvis stillede våbener for deres tipoldeforældre. Kong Hans bærer sin ordenskæde. Tegning af Søren Abildgaard i Nationalmuseet, 1760. Foto: Nationalmuseet, CC-BY-SA.

Ved dronning Christines bisættelse i Gråbrødre Kirke i 1521 indgik der våbener i ceremoniellet, idet der i en latinsk gravskrift står, at "begravelsesvåbenerne stråler".[34] Der må have været tale om et antal af dronningens anevåbener, sandsynligvis i form af guld- og sølvbroderede faner, der blev båret med i ligprocessionen, sådan som det også var skik ved udenlandske fyrsters bisættelser.[35]

Fra kong Hans' tid er der bevaret en korkåbe af grønt venetiansk brokade, som må have tilhørt en høj gejstlig med tilknytning til kongehuset.[36] Forrest på bræmmerne er der broderet seks våbener: et Dannebrogsskjold; Oldenborgs våben; et firdelt skjold med Slesvigs og Holstens våbenmærker; et kongevåben firdelt af et Dannebrogskors med Danmarks, Sveriges, Norges og de Venders våbenmærker i hovedskjoldet og Oldenborgs i et hjerteskjold; dronning Dorotheas brandenburgske våbenmærker i et firdelt skjold; dronning Christines sachsiske våben. Kongevåbenet minder i sin komposition om Christian Is og kong Hans' signeter,[37] dog er Slesvigs og Holstens våbenmærker udtaget og anbragt i et særskilt skjold, og de Venders lindorm er indsat i 4. felt. Kåben stammer formentlig fra slutningen af 1400-tallet.

130. Korkåbe med broderede våbener, formentlig fra slutningen af 1400-tallet. Må have tilhørt en høj gejstlig med tilknytning til kongehuset. Skjoldene: til venstre fra oven: Dannebrogskorset, Oldenborg, Slesvig og Holsten; til højre fra oven: et sammensat kongevåben, dronning Dorotheas brandenburgske våbenmærker og dronning Christines sachsiske våben. Nationalmuseet, inv.nr. DCXI. Foto: CC-BY-SA, John Lee, Nationalmuseet.

Kongefamiliens våbener har i datiden været synlige mange steder. Af et regnskab fra 1494 fremgår det, at kong Hans' våben blev malet for at kunne anbringes ved kongens herberg.[38] I 1510 fik en maler betaling for at male dronning Christines våben på hendes vogn.[39] Fra Københavns Slot er der bevaret en bislagssten fra 1503 med et relief af kong Hans og dennes kronede våben med et heraldisk indhold svarende til hans første kongesegl.[40]

Christian II

Ved kong Hans' død i 1513 blev Christian II konge af Danmark og Norge som følge af de tidligere valghandlinger. Samme år blev han hyldet i hertugdømmerne, hvor hans farbror, hertug Frederik, så længe kong Hans levede, havde modsat sig hans valg. Modsætningsforholdet mellem dem blev ikke mindre med årene. Svensk konge blev Christian II ikke foreløbig. Men han kaldte sig fra starten udvalgt konge til Sverige og videreførte brugen af de tre kroner i sit våben. Hans kronede skjold svarede til faderens med den lille forskel, at Stormarns svane ikke var placeret i midterskjoldets 4., men i dets 3. felt, hvorved Slesvigs to løver kom til at stå i både 1. og 4. felt.[41] I denne skikkelse førte Christian II sit sammensatte våben til sin død i 1559. På en af hans mønter ses de tre løver i et skjold i midten med de øvrige våbenmærker i kredsstillede skjolde.[42]

I 1514 indgik kongen et fornemt ægteskab i Nederlandene, hvor bruden, Elisabeth (Isabella) af huset Habsburg, og hendes søskende var blevet opdraget af deres faster, regentinden Margrete. Deres forældre var den i 1506 afdøde ærkehertug Filip af Østrig, konge af Spanien, hvortil Nederlandene hørte, og Johanna af Aragonien og Kastilien. Deres bedsteforældre var den romersk-tyske kejser Maximilian og Maria af Burgund samt Ferdinand af Aragonien og Isabella af Kastilien. Begge Elisabeths brødre blev med tiden romersk-tyske kejsere, og hendes tre søstre blev dronninger i hhv. Portugal, Frankrig og Bøhmen. Christian II blev forbundet med Europas mægtigste herskerslægt. Den 11. juni fandt den unge fyrstindes vielse sted i Bruxelles (til en dansk stedfortræder). Blandt gæsterne var Elisabeths bror ærkehertug Karl, den senere kejser Karl V. For brudgommen, Christian II, må det have været magtpåliggende, at vielsen foregik på denne dato, idet han samme dag blev kronet i København. Den 11. juni 1514 var Trinitatis søndag. For en prætentiøs nordisk monark var det ingen tilfældig dag. I 1397 var Erik af Pommern blevet kronet til unionskonge over de tre nordiske riger netop på Helligtrefoldigheds søndag. Generhvervelsen af Sverige var Christian IIs politiske mål, og dertil kunne han drage nytte af forbindelsen med det mægtige habsburgske hus.

På Nationalmuseet i København findes en fingerring af guld med en blå sten, hvori tre kroner – og ordene "ave Maria gr[atia]" – er indgraveret. Den skal ifølge traditionen have været dronning Elisabeths vielsesring.[43] Efter hendes tidlige død kan kongen have taget ringen til sig og have haft den med under sit senere fangenskab. Det svenske våben, i blåt tre guld kroner, var også våben for den nordiske unionsidé. Det er derfor ikke urimeligt at forestille sig, at i den givne sammenhæng, der var præget af dynastiske interesser, har Christian II på en gave til sin habsburgske brud været motiveret til at bruge de tre kroner for at markere en politisk målsætning.

På en altertavle fra St. Marie Kirke i karmeliterklostret i Helsingør, nu i Nationalmuseet, knæler kongeparret i forgrunden. Tavlen er formentlig malet kort efter ægteskabets indgåelse. Mellem dem hænger deres våbenskjolde på et lille afkvistet træ.[44] I dronningens segl er nogle af hendes mange våbenfelter lagt på kongens våben i et hjerteskjold og et navleskjold.[45]

På Albrecht Dürers imposante træsnit fra 1515, "Kejser Maximilian Is Æresport", bestående af 36 store trykte blade fik også Christian II (fejlagtigt kaldt Christof), "besvogret i 3. grad", og våbenet med de tre løver plads blandt de mange andre europæiske fyrster med relation til kejseren.[46]

Den gyldne Vlies

Da ærkehertug Karl i 1516 var blevet konge af Spanien, forsøgte han at få sin svoger Christian II optaget i den højt ansete burgundiske orden Den gyldne Vlies. På denne tid skulle nye medlemmer af ordenen indvælges af dem, der allerede var riddere. Men de ville ikke vælge den danske konge på grund af dennes velkendte elskovsforbindelse med Dyveke. Først efter hendes død lykkedes det kong Karl i 1519 at få ham valgt. Som ordenssuveræn var Karl selv motiveret herfor, da han på dette tidspunkt arbejdede på at blive valgt til kejser. I det samme brev, hvormed han fra Barcelona

gav sin svoger meddelelse om udnævnelsen til ridder af Den gyldne Vlies, bad han ham støtte sin kandidatur hos kurfyrsterne.[47]

Overrækkelsen af ordenstegnet fandt først sted ved en senere lejlighed, der var politisk gunstig for Christian II. I efteråret 1520 lykkedes det ham at erobre Sverige, og det svenske rigsråd måtte anerkende ham som arvekonge. Han blev hyldet på Brunkeberg, og den 4. november blev han af Sture-partiets modstander ærkebiskop Gustav Trolle af Uppsala, som kongen var nært knyttet til, kronet i Stockholm. Det skete på en måde, der var ydmygende for svenskerne. Foran kongen var de svenske regalier blevet båret af danskere, og i kirken slog han kun danskere og tyskere til riddere. Ved alteret lod den nysblevne unionskonge dernæst to tilstedeværende kejserlige gesandter lægge Den gyldne Vlies' ordenskæde om sin hals. Blandt dem befandt der sig også en kejserlig herold med embedsnavnet "Malines" (Mechelen), men ikke våbenkongen "Toison d'or" (Den gyldne Vlies). Under ceremonien holdt den fornemste af gesandterne en tale på latin og tilsagde kongen støtte fra kejserens orden.[48] På denne måde fik Christian II sin internationale position understreget. Få dage efter fandt det stockholmske blodbad sted, der var medvirkende til, at herredømmet over Sverige definitivt gled ham af hænde i 1523, da Gustav Vasa blev udråbt til svensk konge. Tidligere samme år måtte Christian II forlade Danmark.

I udlandet søgte Christian II støtte hos habsburgerne. For at understrege sin alliance med dem lod kongen sig flere gange portrættere med Den gyldne Vlies. Den hjemlige ridderorden, som hans bedstefar Christian I havde indstiftet, lagde han mindre vægt på. Christian IIs adelsfjendtlige indstilling kan forklare hans tilsyneladende uvilje mod at bruge den i større omfang.[49]

I våbenbøger fra 1500-tallet og senere med våbener for riddere af Den gyldne Vlies er der også malet et våben for Christian II. De våbener, hvormed han er repræsenteret, er imidlertid alle mere eller mindre forkerte. Det var sædvane, at en ordensridders våben i bøgerne blev malet med hjelm og hjelmtegn svarende til den form, hvori ordensriddernes våbener blev malet, når de skulle ophænges i den kirke, hvor ordenskapitlet blev afholdt. Derfor blev også den danske konges skjold udstyret på denne måde, selv om man på dette tidspunkt var holdt op med at bruge hjelm på det danske kongevåben. I de våbenbøger, der er blevet til i Christian IIs levetid, er felterne for Slesvig, Holsten og Stormarn fordelt i midterskjoldet som på en af mønterne fra hans fars tid. Senere tog malerne endnu mere fejl. På hjelmen hviler en krone med syv eller otte blå faner med hvidt kors, der måske skulle have været røde Dannebrogsfaner med hvidt kors. Dette hjelmtegn er helt uautentisk for kongens vedkommende, men kunne være udformet med farbroderen hertug Frederiks daværende våben som mønster, idet denne brugte et hjelmtegn med syv små faner. Hertugens hjelmtegn forekommer bl. a. på en af hans mønter.[50] I Nederlandene, hvor købmænd fra flere lande mødtes, var der mange udenlandske penge i omløb. Den gyldne Vlies blev dengang administreret i Bruxelles, og mønter med relation til det oldenborgske hus kan have været forlæg, da der skulle males et våben for Christian II i ordenens bøger.

131. Våben for Christian II med ordenskæde malet af Simon Bening i en våbenbog for Den gyldne Vlies' Orden i anledning af kapitelmødet i Tournai 1531. Felterne med Holstens, Stormarns og Oldenborgs våbenmærker indeholder unøjagtigheder og fejl. Christian II anvendte ikke selv hjelm med hjelmtegn. Men der er tale om ypperlig våbenkunst i tidens stil. Original i Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid, codex 26-I-27. Foto: Faustino Menendéz Pidal de Navascués.

Den ældste våbenbog for Den gyldne Vlies' Orden er sandsynligvis malet i Brügge. Den befinder sig i Wien og regnes for en juvel inden for flamsk miniaturekunst.[51] Den ældste del af håndskriftet omfatter ordenskapitlet i Barcelona i marts 1519, hvor Christian II blev valgt til ridder. Farverne i hans våbenskjold er korrekte. I andre, yngre våbenbøger er bundfarven i felterne for Holsten og

Stormarn fejlagtigt blå; kongens ordensvåben er mere eller mindre unøjagtige kopier af tegningen i wienerhåndskriftet. Det holstenske nældeblad fremtræder i en næsten uigenkendelig form.[52] I tilslutning til Den gyldne Vlies' ordenskapitel i Tournai i 1531 malede Simon Bening en pragtfuld våbenbog. Her gengives riddernes hjelme på skrå, således også for Christian IIs vedkommende. I hjerteskjoldet er de to oldenborgske bjælker blevet til tre. Karl V overlod omkr. 1550 denne kunstnerisk fremragende våbenbog til våbenkongen "Toison d'or", Antoine de Beaulincourt, for at forvares i ordensarkivet. Siden 1918 har den befundet sig i Madrid.[53] Simon Bening malede i årene 1535-40 endnu en våbenbog for ordenen.[54] Under det brev, hvormed Christian II bekræftede at have modtaget ordenskæden ved sin kroning i Stockholm i 1520, hænger et segl med hans våben i.[55] Men det heraldiske indhold er åbenbart aldrig blevet bemærket, når ordenen skulle gengive det danske kongevåben.

132. Tavle med den afdøde Christian IIs riddervåben med ordenskæde omkring i St. Baafskatedralen i Gent ophængt i forbindelse med Den gyldne Vlies' 23. ordenskapitel 1559. Felterne for Holsten og Stormarn har fejlagtigt fået blå bundfarve. St. Baafskatedralen, Gent © www.lukasweb.be – Art in Flanders vzw. Foto: Hugo Maertens, St. Baafskatedralen, Gent.

I St. Baafskatedralen i Gent, hvor Den gyldne Vlies holdt sit 23. ordenskapitel i 1559, hænger der blandt de mange øvrige ridderes våbener en tavle med Christian IIs våben. Felterne for Holsten og Stormarn har blå bundfarve, men ellers er våbenet korrekt gengivet. Over et kunstfærdigt slyng dannet af remme ses en åben krone. Den kendetegner, at våbenets bærer på dette tidspunkt var død, hvad der tillige fremgår af tavlens tekst. Omkring skjoldet ses ordenskæden bestående af ildstål sammensat parvis og med sten imellem, hvorfra der springer gnister; i kæden hænger det gyldne vædderskind.[56] Kæden omgiver også alle riddervåbener, der er gengivet i ordenens våbenbøger. Ingen af de udenlandske fyrstelige vlies-riddere, der var suveræner, og altså heller ikke Christian II, gengav selv deres våbener i kombination med ordenskæden. Da Christian II i 1532 i tillid til et løfte om frit lejde ankom til Danmark fra Norge, hvor han var blevet hyldet som arvekonge, blev han arresteret og var dansk statsfange til sin død i 1559. Ved sin ankomst til Danmark bar han efter al sandsynlighed Den gyldne Vlies, som han vel endnu regnede med kunne give ham en vis prestige. Men ordenstegnet blev taget fra ham. Ved hans efterfølgers død i 1533 befandt det sig blandt dennes efterladenskaber.[57] En ciseleret vlies kan stadig ses på Christian IIs harnisk.[58]

I udlændigheden

1524-30 residerede den fordrevne kongefamilie i den belgiske by Lier, hvor Christian II skænkede det stedlige skyttegilde en fane og som medlem lod sit våben male ind i gildets våbenbog.[59]

Under sit ophold i udlandet brugte Christian II et nyt segl, hvori våbenskjoldet med uforandret indhold holdes af to vildmænd. De næsten nøgne skikkelser, der tydeligt er formet efter renæssancens manér, udgør en ejendommelig modsætning til det sengotiske præg i seglets øvrige bestanddele. Helt forneden ses to små skjolde med kongeparrets stamvåbener – Oldenborg og Østrig.[60]

133. Segl anvendt af Christian II i udlændigheden. Aftryk fra 1523 og 1526 i Landeshauptarchiv Schwerin. Foto: Landeshauptarchiv Schwerin.

Dronning Elisabeth døde allerede i 1526. Hun blev bisat i St. Petri Klosterkirke i Gent. I ligbegængelsen deltog foruden kongens herold også en kejserlig herold og fire andre herolder. Af

en samtidig beskrivelse af bisættelsen forfattet af en lokal præst, Thomas Blanckaert, tillige pavelig og kejserlig notar, fremgår det, at den danske herold, der bar dronningens krone, var iført en heroldsdragt med våben på forsiden og på ryggen, formentlig kongens sammensatte våben. Det viser, at danske herolder var klædt på samme måde som herolder i andre lande. Den kejserlige herold var ligeledes iført heroldsdragt med kejserens våben for og bag. Den afdøde dronnings våben blev båret med i processionen.[61] Til kirken lod Christian II et pragtfuldt gravmæle udføre for sin gemalinde. På væggen ophængtes anevåbener – formentlig svarende til sådanne, der også kan have været båret ved bisættelsen – omkring et stort rhombeformet alliancevåben delt med kongens våbenmærker i dexter halvdel og hendes fædrene i sinister halvdel. Det våben, der blevet båret for dronningen i processionen, kan meget vel tænkes at have været komponeret som det ophængte våben. Den rhombeformede skjoldform blev brugt i franske segl fra 2. halvdel af 1200-tallet.[62] Efterhånden blev det almindeligt, at kun kvinders våbener blev gengivet i denne skjoldform, der var særligt udbredt i Frankrig og Nederlandene og også bredte sig til England. I hjemlig dansk kongelig heraldik vandt den aldrig indpas. Over en stor mindetavle i kirken i Gent var Christian IIs og dronning Elisabeths våbener og Danmarks, Sveriges og Norges våbener i separate skjolde gengivet og øverst den kejserlige brors og svogers våben, dobbeltørnen, med kejserkronen på skjoldet, der var omgivet af Den gyldne Vlies' ordenskæde. På denne måde sørgede Christian II for, at hans forbindelse med huset Habsburg blev tydeligt understreget. Disse mindesmærker blev i 1578 ødelagt af billedstormere og i 1810 af franske tropper. De kendes nu kun fra tegninger.[63]

134. Dronning Elisabeths anevåbener omkring hendes og Christian IIs rhombeformede alliancevåben i St. Petri Klosterkirke i Gent, ødelagt i 1578 og 1810. Tegning i Rigsarkivet i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenets sag om flytningen af dronningens jordiske rester til Odense i 1883, kopi af tegning fra 1560 i stadsarkivet i Gent. Foto: Rigsarkivet.

Frederik I

I takt med, at Danmark gled Christian II af hænde, rykkede hans farbror hertug Frederik frem som kongsemne. I 1523 blev han hyldet i Viborg og kunne i 1524 tage resten af Danmark i besiddelse. Der rådede selvsagt bittert fjendskab mellem ham og den afsatte konge. Som modvægt til nevøens forbindelse med habsburgerne havde Frederik I allerede som hertug ført egen udenrigspolitik ved i 1518 at indgå et forbund med Frankrig.[64] I 1527 modtog han den franske St. Michaelsorden.[65] I hertugdømmerne blev Frederik i 1523 anerkendt som enehertug. Han vedblev at residere på Gottorp efter at være blevet konge, og ved adskillige lejligheder i løbet af sin kongetid benyttede han stadig sit hertugelige segl.[66] Han brugte dog også små segl med Danmarks tre løver og Holstens nældeblad i hvert sit skjold under en krone,[67] og i slutningen af sin regeringstid anvendte han et segl med Danmarks, Norges og Holstens våbener i tre skjolde under en krone.[68] Frederik Is anden gemalinde, Sophie af Pommern, der døde i 1568, opholdt sig også som enke i hertugdømmerne. Fra 1543 vides hun at have brugt et våben med den pommerske grif lagt som hjerteskjold på et af Dannebrogskorset firdelt skjold med våbenerne for Danmark, Norge, Slesvig og Holsten i de fire felter.[69]

Et sammensat våben, som alle Frederik Is nærmeste forgængere på tronen havde brugt, træffes for hans vedkommende kun på mønter. På en nobel, der må være slået meget tidligt i hans regeringsperiode som dansk konge, da han i omskriften endnu betegnes som arving til Norge, er hovedskjoldet firdelt af Dannebrogskorset med Danmark i 1., Norge i 2., Stormarn i 3. og de Venders i 4. felt; et midterskjold har Slesvig i 1. og 4. felt og Holsten i 2. og 3. felt, og Oldenborgs bjælker ses i et hjerteskjold.[70] På en sølvgylden fra 1531 optager Danmarks våben både 1. og 4. felt

i hovedskjoldet; midterskjoldet er sammensat på samme måde som i Christian IIs våben, men hjerteskjoldet er firdelt med Oldenborg i 1. og 4. felt og Delmenhorsts kors i 2. og 3. felt.[71]

I løbet af 1523 kom Frederik I i besiddelse af Norge. Formelt blev Christian II først afsat som norsk konge i 1524, hvorefter det norske rigsråd valgte Frederik til Norges konge. I hans danske håndfæstning af 3. august 1523 var han blevet kaldt "ret arving til Norge".[72] Men i sin norske håndfæstning af 24. november 1524 måtte han i artikel 23 love, at han herefter ikke ville kalde sig ret arving til Norge.[73] Rigsrådet må have haft på fornemmelsen, i hvilken retning den nye konges aspirationer gik. I artikel 28 blev det fastslået, at Norge var et frit kårerige, og at kongen ikke kunne kræve, at en søn af ham eller andre skulle vælges som hans efterfølger.

135.Norges våben i tartsche-formet skjold i Sorø Kirke til minde om den i 1387 afdøde kong Oluf af Danmark og Norge, 1. fjerdedel af 1500-tallet. Foto: Harald Anderson.

Det fik dog ikke Frederik I til at opgive at betragte Norge som et arverige. Det kom til udtryk i Sorø Kirke, hvor den i 1387 afdøde kong Oluf af Danmark og Norge ligger begravet. På hans gravsten er der alene et tartsche-formet skjold med den norske løve. Af stilistiske grunde kan gengivelsen af våbenet henføres til 1500-tallets første fjerdedel. Skjoldet er omgivet af et skriftbånd med en tekst på latin om, at her hviler Oluf, dronning Margretes søn, som hun avlede med kong Håkon af Norge.[74] Det er påfaldende, at Oluf, både dansk og norsk konge, kun forbindes med Norge, og der ses intet dansk våben på den sten, der ikke kan stamme fra Olufs egen tid. Næppe andre end Frederik I kan stå bag stenens tekst og heraldiske udsmykning, der signalerer en norsk arveret for kongeslægten. Som bekendt havde Frederik som hertug af Slesvig og Holsten ført prætentionstitel og -våben som arving til Norge. Påstanden om arveret kunne udledes af ægteskabet mellem Margrete og Håkon. Olufs gravmæle fremtræder i overensstemmelse med Frederik Is dynastiske interesse.[75]

Frederik Is ældste søn Christian (III) fik den nordligste del af Slesvig som underhold og blev kaldt hertug af Slesvig, Holsten etc. I 1529 blev han sendt til Norge for at bringe orden i landets forhold. Arild Huitfeldt mente, at han ville hyldes som arveherre, og at arvekravet blev afvist af den norske ærkebiskop, der skulle have henvist til, at Norge ikke længere var et arverige. Huitfeldts fremstilling er næppe holdbar.[76] Men det er en kendsgerning, at Christian kaldte sig ret arving til Norge og i 1529 havde et segl med et indhold, der helt svarede til, hvad hans far havde ført som arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten etc., altså med Norges løve i 1. felt. Senere brugte han et stort segl med samme indhold i skjoldet, hvorpå der ses tre hjelme for hhv. Norge (en kronet øksebærende løve), Slesvig (tre påfuglevifter) og Holsten (seks faner).[77] Kongehuset opgav ikke påstanden om at have arveret til Norge.

136.Frederik Is segl med Oldenborgs og Delmenhorsts våbenmærker i et firdelt våben i midten omgivet af Dannebrogskorset og Danmarks og Norges våbener i kronede skjolde og Slesvigs, Holstens, Stormarns og de Venders våbener i ukronede skjolde, kendes fra 1526. Efter "Danske Kongers Sigiller samt … 1085-1559", København 1917 (= DKS, nr. 113).

I 1454 havde Christian I overladt sin andel af Oldenborg og Delmenhorst til broderen Gerhard, der 1474-75 antog et kors som våben for Delmenhorst og førte det sammen med de oldenborgske bjælker i et firdelt skjold. Korsets form varierede. Oprindelig var det et rødt ankerkors med en spids forneden på guld bund. Senere blev det et udadbuet guld kors på blå bund.[78] Navnet Delmenhorst indgik allerede fra Christian Is tid i seglomskrifter og i brevenes indledningsformel. I et stort, velproportioneret segl med otte skjolde i tartsche-form, som Frederik I anvendte i aftryk kendt fra og med 1526, ses i midten et firdelt skjold med Oldenborgs to bjælker og Delmenhorsts kors formet

som et ankerkors med en spids forneden. Det synes at være første gang, at en dansk konge bruger Delmenhorsts våbenmærke. Skjoldet i midten er øverst omgivet af et kronet skjold med Dannebrogskorset og to kronede skjolde med hhv. Danmarks tre løver og Norges øksebærende løve. I de fire ukronede skjolde i seglets nederste del ses Slesvigs to løver, Holstens nældeblad, de Venders lindorm og Stormarns svane med en krone om halsen. De danske og de slesvigske løver er sinistervendt mod seglets midte.[79] Samme komposition forekommer senere på en mønt, og her ses den franske St. Michaelsorden omkring det firdelte skjold i midten.[80] Det er første gang, det er konstaterbart, at en dansk konge selv kombinerer sit våben med en ordenskæde. Udvalget af våbenmærker kan ses som et udtryk for, hvor langt Frederik Is magt og indflydelse rakte territorialt. Han var i besiddelse af kongerigerne Danmark og Norge og hertugdømmerne Slesvig og Holsten; Stormarns svane understregede, at han var landsherre i hele Holsten. Ved at supplere Oldenborgs våbenmærke med Delmenhorsts kors markerede han en principiel arveret til det oldenborgske stamland, hvilket var helt i overensstemmelse med tyske fyrsters skik i datiden. Selv om Frederik I kaldte sig både de Venders og de Goters konge, brugte han aldrig i sit våben de Goters løve over ni hjerter, der kunne udlægges som et indirekte krav på Sverige. Han kaldte sig ikke konge af Sverige – bortset fra et enkelt tilfælde i 1529, der formentlig må være en lapsus[81] – og brugte aldrig de tre kroner. Som konge holdt han på det, han havde erhvervet, og førte ikke våbenmærker, der kunne opfattes som provokerende. Frederik I måtte regne med, at udlandet og naturligvis først og fremmest Christian IIs habsburgske slægtninge anså ham for at være usurpator.

Grevens fejde

Da Frederik I døde i 1533, var der ikke truffet aftale om, hvem der skulle være hans efterfølger i Danmark, bortset fra, at en af kongens sønner kunne vælges. Kort tid efter kongens død hyldede landdagen i Kiel hans sønner hertug Christian og hans tre umyndige brødre som hertuger. Dermed anerkendte den, at den oldenborgske hertugslægt havde arveret til Slesvig og Holsten. På herredagen i København kunne man derimod ikke komme til enighed om at vælge en ny konge. I 1534 udbrød der borgerkrig med Lübeck som deltager. I spidsen for lybske landsknægtetropper trængte grev Christoffer af Oldenborg, sønnesøn af Christian Is bror Gerhard, ind i Holsten. Senere gik han i land på Sjælland, og mange borgere og bønder sluttede op om ham. Hans foregivne formål var at ville befri den fangne Christian II og genindsætte ham som konge, men grev Christoffer nærede formentlig også personlige ambitioner om at blive konge.

I de segl, grev Christoffer brugte i 1534, ses Oldenborgs to bjælker og Delmenhorsts kors i et firdelt skjold; i det største af dem er der en hjelm på skjoldet med et kors mellem to vesselhorn.[82] I 1535 brugte han et segl med et kronet skjold med et på denne tid usædvanligt indhold, idet det kompositorisk svarer til, hvad der senere blev anvendt næsten kontinuerligt af danske konger. I et hovedskjold firdelt af Dannebrogskorset ses de tre danske løver omgivet af hjerter i 1., Norges løve i 2., de tre kroner i 3. og de Goters løve over ni hjerter i 4. felt; de Venders lindorm er placeret nederst i en skjoldfod; et firdelt hjerteskjold har Slesvigs to løver i 1., Holstens nældeblad i 2., Stormarns svane i 3. og Oldenborgs to bjælker i 4. felt. I forhold til Frederik Is våbenføring er det nyt, at de tre kroner og de Goters løve over hjerter igen træffes i et våben, der tydeligt refererer til en oldenborgsk monark. Omkring skjoldet står de fire bogstaver C T D R, der må betyde, at grev Christoffer anså sig for dansk rigsforstander, "Christophorus Tutor Daniæ Regni".[83] Det må naturligvis tages i betragtning, at denne våbenversion officielt skulle repræsentere den afsatte Christian II, men den afviger fra dennes våben ved, at den norske løve ses i 2. felt i hovedskjoldet, mens de tre kroner er flyttet ned i 3. felt, og de Goters våbenmærke udgør et af felterne. Grev Christoffer slog mønt med en tronende Christian II på forsiden og sit eget firdelte våben under en krone på bagsiden.[84]

I august 1534 blev hertug Christian (III) hyldet som konge i Horsens. Først da Christian III i 1536 havde indtaget København, sluttede borgerkrigen. Bisperne blev fængslet og reformationen indført. Håndfæstningen, der kun var aftalt med rigsråd og adel i Danmark, fastslog, at Norge herefter skulle anses for "et ledemod af Danmarks Rige" på linie med andre danske landskaber og ikke være et kongerige for sig.[85] Formelt indebar dette en svækkelse af den påståede arveret til Norge. Man vedblev imidlertid med at betegne Norge som et kongerige, Norge indgik som hidtil i kongetitlen, og den norske løve beholdt sin plads i kongevåbenet. Håndfæstningen fastslog, at Danmark (inklusive Norge) fortsat skulle være et frit valgrige. Samtidig indeholdt den en bestemmelse om, at ved kongens død skulle slotslovene holdes til kongens søns hånd. Christian IIIs ældste søn, den to-årige Frederik (II), blev således allerede i 1536 anset som tronfølger. Da han den 4. juni 1542, Trinitatis søndag, blev hyldet i Viborg, kaldes han i Christian IIIs og dronning Dorotheas revers for hertug og prins til Danmark.[86] Det er første gang, at titlen prins anvendes om et medlem af det danske kongehus.

137. Christian IIIs segl fra 1536. De tre danske løver er gentaget i 4. felt. Efter "Danske Kongers Sigiller samt ... 1085-1559", København 1917 (= DKS, suppl. 3).

Christian III lod i 1536 et kunstnerisk fremragende våbensegl skære. I et kronet hovedskjold firdelt af Dannebrogskorset ses Danmarks våben i både 1. og 4., Norges i 2. og de Venders i 3. felt; i et firdelt hjerteskjold ses våbenerne for hhv. Slesvig, Holsten, Stormarn og Oldenborg.[87] Dette smukke renæssancesegl blev dog kun sjældent brugt.

Christian IIs tronfrasigelse

Christian IIIs forhold til habsburgerne var spændt i årene efter, at han havde sikret sig den dansk-norske trone. I 1541 sluttede han en traktat med Gustav Vasa, der foreløbig betød fred med Sverige. Samme år indgik Christian III en alliance med Frankrig. På den baggrund vovede den dansk-norske konge at gå i krig mod de habsburgske Nederlande. I 1544 blev der sluttet fred i Speyer mellem Christian III og hans halvbrødre hertugerne Hans, Adolf og Frederik på den ene side og kejser Karl V på den anden side. Hidtil havde man fra kejserens side anset Christian III for tronraner; ved en tidligere lejlighed i 1542 havde kejserlige gesandter insisteret på kun at kalde ham hertug af Slesvig og Holsten. Med Speyer-traktaten anerkendte kejseren imidlertid, at Christian III var konge af Danmark og Norge. Under forhandlingerne havde kongen været indstillet på at tilbyde en kompensation til Christian IIs døtre, hvis de og kurfyrst Frederik II af Pfalz, der var gift med ekskongens datter Dorothea, ville frafalde deres krav på de nordiske lande. I selve traktaten opretholdt Karl V det principielle standpunkt, at hans svoger Christian II og dennes døtre havde rettigheder i Danmark og Norge. I en hemmelig tillægstraktat erklærede kejseren dog, at han hverken direkte eller indirekte ville føre krig af den grund. Christian IIs søn Hans var død ung i 1532.

Senere i 1544 delte Christian III hertugdømmerne mellem sig og hertug Hans og hertug Adolf. Der blev således igen mere end én regerende hertug i Slesvig og Holsten. Hertugerne videreførte prætentionstitlen "arving til Norge" og prætentionsvåbenet med Norges løve i 1. felt og førte i øvrigt våbenmærker for Slesvig, Holsten, Stormarn, Oldenborg, Delmenhorst og senere også Ditmarsken. De fortsatte således traditionen, at hertuger af Slesvig og Holsten hævdede en arveret til Norge, og de lod det komme til udtryk både titulært og heraldisk. Hertugerne havde en indirekte interesse i, at deres ældste bror blev anerkendt som dansk-norsk konge, for den måde, kongeriget og hertugdømmerne var forbundet med hinanden på, muliggjorde teoretisk, at en af dem i fremtiden kunne blive konge, hvis den kongelige linie uddøde.

Den yngste bror, hertug Frederik, fik ikke noget territorium i hertugdømmerne. I 1549 sørgede Christian III for, at han blev koadjutor i det sekulariserede bispedømme Slesvig, hvor kirkegodset var forblevet ved stiftet i modsætning til, hvad der var tilfældet i kongeriget. I 1551 tiltrådte han som biskop, og i 1552 opnåede han også at blive administrator af bispedømmet Hildesheim. Det var ikke ualmindeligt på denne tid, at fyrsterne søgte at anbringe yngre sønner som fyrstbiskopper. Derved sikrede de dem underhold, og man kunne undgå yderligere opdeling af deres stamlande. Det gjaldt også de oldenborgske konger og med tiden tillige de slesvig-holstenske hertuger. I heraldisk henseende medførte det, at der til deres hertugelige våben blev tilføjet et eller flere felter for det eller de fyrstbispedømmer, de overtog. For hertug Frederiks vedkommende skete det ved, at Slesvig Stifts to krydslagte nøgler blev et felt i hans samlede våbenskjold, og senere blev et felt delt af guld og rødt for bispedømmet Hildesheim en del af hans våben.[88]

Fra nu af og indtil arveprincippets indførelse i Danmark i 1660 førte alle kongernes yngre sønner titel af arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten etc., også selv om de ikke var regerende hertuger, og de førte de dertil hørende våbenmærker. Kongernes døtre benyttede derimod samme våben som deres far og blev betegnet som ”frøken” eller ”født af Danmarks kongelige stamme”, der næsten altid blev udtrykt på tysk: ”Fräulein” eller ”geborene aus Königlichem Stamme Dänemarks”. Titlerne prins og prinsesse blev først brugt generelt om kongehusets medlemmer efter 1660.

I 1544 lykkedes det Gustav Vasa at blive anerkendt som svensk arvekonge. Dette kan have skærpet Christian IIIs opmærksomhed i forhold til Sverige. Men nok så meget på baggrund af de aftaler, der var indgået i Speyer med kejser Karl V, arbejdede Christian III i den følgende tid på at få Christian II, der stadig var fange på Sønderborg Slot, til formelt at frafalde sine krav på de nordiske lande. Det var Christian II ikke utilbøjelig til, men han havde et hensyn at tage til sine børns påståede ret. Det var især hans svigersøn, kurfyrst Frederik II af Pfalz, der på sin gemalinde Dorotheas vegne var indstillet på at hævde en sådan ret. De var barnløse, hvorimod søsteren Christine i sit ægteskab med hertug Frans I af Lothringen havde en søn og to døtre.

I 1545 forlangte Christian III, at hans efterhånden aldersstegne fætter Christian II skulle give afkald på titlen konge af Danmark og Norge og hertug af Slesvig og Holsten og for fremtiden kun kalde sig fordum konge af Danmark etc. Endvidere skulle han meddele, hvor stor en medgift hans døtre skulle have, og hvilke ønsker han havde om sit eget underhold i Danmark. Christian II gik ind på den første betingelse og nævnte en sum penge til hver af døtrene. Når denne sum var betalt, skulle han og døtrene for sig og arvinger give afkald på al arveret til rigerne og hertugdømmerne og formå kejseren og nogle kurfyrster til at stå inde herfor. Sit eget underhold ville han lade Christian III træffe afgørelse om. Christian III drog sine brødre Hans og Adolf med ind i de nærmere forhandlinger. Ifølge det forlig, der blev indgået i 1546, skulle Christian II indhente sine døtres ratifikation. Det lykkedes imidlertid aldrig hverken for ham eller Christian III, der med kejserens hjælp søgte at nå til en udsoning med sin fætters døtre. Karl V vedblev dog med at være imødekommende over for Danmark og forlenede i 1548 Christian III og hans brødre formelt med Holsten. På trods af Pfalz’ og Lothringens vægring ved at godkende forliget satte kongen dets bestemmelser med hensyn til Christian II i kraft, og i 1549 tog den gamle ekskonge ophold på Kalundborg Slot, hvor han døde ti år senere.[89]

I forliget af 14. juli 1546 mellem Christian III og hertugerne Hans og Adolf på den ene side og Christian II på den anden side frasagde Christian II sig alle fordringer på kongerigerne Danmark, Norge og Sverige og hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Frasigelsen angående Sverige blev udtrykt meget tydeligt.[90] Det må have ligget Christian III på sinde at få afkaldet på Sverige understreget. I forligsteksten siges det, at Danmark, Norge og Sverige er frie valgriger, og at hertugdømmerne er mandslen, ”… frey churreiche, ….. manlich lehen”. Umiddelbart efter fastslår teksten, at Christian IIs døtre og Dorotheas gemal derfor ingen arveret har til de nævnte lande.[91]

Christian III og hans brødre havde ingen dynastisk interesse i at præcisere, at de tre nordiske kongeriger var valgriger, men det var vigtigt for dem, at den arveret, ekskongens døtre havde hævdet, så effektivt som muligt blev erklæret ugyldig. Det var næppe Christian IIIs og hans brødres hensigt at anfægte Gustav Vasas status som arvekonge. Og hertugerne fortsatte med at kalde sig "arving til Norge".

138. Segl anvendt af Christian II, da han den 14. juli 1546 over for Christian III og dennes brødre gav afkald på sine rettigheder til de tre nordiske kongeriger og hertugdømmerne. Det heraldiske indhold er uforandret, men i omskriften betegnes ekskongen som "fordum konge og hertug". Aftryk i Rigsarkivet (= DKS, nr. 101). Foto: Rigsarkivet.

Til forhandlingerne i 1546 havde Christian IIIs råder haft en guldsmed med, der skulle udføre et nyt segl til den detroniserede konge. Et sådant blev faktisk fremstillet, og et aftryk hænger under forliget.[92] Våbenet i Christian IIs nye segl var uforandret i heraldisk henseende, men i seglets omskrift benævnes han "Christian fordum Danmarks, Sveriges, Norges konge, Slesvigs og Holstens hertug etc."[93] Det må have været Christian III og hans brødre magtpåliggende, at Christian II beseglede med netop dette segl, der bekræftede hans afkald. Over skjoldet er der en krone, i hvis indre ring man læser årstallet 1546.

139. Christian IIIs majestætssegl, forside, 1546. I rækken af våbener omkring den tronende konge er der skjolde med hhv. de tre kroner og de Goters løve over ni hjerter. Aftryk fra 1556 i Rigsarkivet (= DKS, nr. 122a). Foto: Rigsarkivet.

140. Christian IIIs majestætssegl, bagside, 1546. Der er ni hjerter omkring de tre løver. Aftryk fra 1556 i Rigsarkivet (= DKS, nr. 122b). Foto: Rigsarkivet.

Samme år, 1546, anskaffede Christian III sig et majestætssegl i renæssancestil.[94] På seglets forside er kongen gengivet siddende med krone, scepter og rigsæble i en antikinspireret triumfbue omgivet af delvis musicerende putti, der holder ti tartsche-formede skjolde med følgende våbenmærker: Dannebrogskorset, Danmarks tre kronede løver omgivet af hjerter, Norges kronede øksebærende løve, Unionens/Sveriges tre kroner, Slesvigs to løver, Holstens nældeblad, Stormarns svane med krone om halsen, de Venders lindorm, de Goters løve over ni hjerter og i et firdelt skjold Oldenborgs to bjælker og Delmenhorsts kors. Christian III optog således hermed brugen af de tre kroner, men uden at kalde sig konge af Sverige, og videreførte de Goters løve over hjerter, som han allerede havde gjort i en mønt fra 1537 [95] og i et våbensegl fra 1538.[96] På majestætsseglets bagside ses et stort skjold med tre kronede løver omgivet af ni hjerter lagt på et smalt Dannebrogskors, der også ses i skjoldfladen. Over skjoldet er der en krone, i hvis indre ring man læser årstallet 1546 ligesom i kronen i Christian IIs ovennævnte segl. Majestætsseglets heraldiske indhold har Christian IIs afkald som forudsætning.[97] Jacob Binck regnes for at være mester for majestætsseglet.[98] Der er stilistisk lighed mellem de to segl, hvad kronen angår. På majestætsseglets bagside er det store skjold udformet som en rulleværkskartouche svarende til seglets øvrige renæssancepræg. Christian IIs skjold har træk af hans foregående sengotiske segl, men det kan skyldes, at et af disse var forlæg for skjoldet og dets indhold i det nye segl. Jacob Binck kan derfor muligvis også have skåret seglet for Christian II som abdiceret konge.

Som nævnt ville Christian IIs døtre ikke anerkende forliget. Den ældste, Dorothea, gift med kurfyrst Frederik II af Pfalz, kaldte sig prinsesse og arving til Danmark, Norge og Sverige[99] og førte samme våben som sin far.[100] Søsteren Christine, der først havde været gift med hertug Frans II Sforza af Milano og efter dennes død giftede sig med hertug Frans I af Lothringen, brugte faderens

våben kombineret med Lothringens. I hendes store prætentiøse segl fra 1564 er der et kronet alliancevåben i et delt skjold med Lothringens våbenmærker i dexter halvdel og faderen Christian IIs i sinister halvdel. Christines ægtefælle, hertugen af Lothringen, nedstammede fra René af Anjou, der i 1400-tallet erhvervede mere eller mindre fiktive rettigheder til flere konge- og fyrstendømmer og efterhånden akkumulerede disses våbener. De blev ført videre som prætentionsvåbener af efterkommerne. I hertuginde Christines segl er alliancevåbenet omgivet af i alt 16 små kredsstillede skjolde med hendes fædrene i dexter side og hendes mor dronning Elisabeths spansk-østrigsk-burgundiske våbenmærker i sinister side. Den selvbevidste Christine kalder sig i omskriften dronning af Danmark, Sverige, Norge, de Goters og de Venders etc., den sidste titel endda i dobbelt form: Sclavorum Vandalorumqve.[101] Et lothringsk-dansk alliancevåben ses også på en skuemønt fra 1566; her kaldes Christine ligeledes dronning af Danmark, Sverige, Norge, de Goters og de Venders etc.[102]

141. Christian IIs ambitiøse datter hertuginde Christine af Lothringens segl, 1564. Det store skjold i midten er et alliancevåben. Dexter halvdel er hendes ægtefælles våben med Lothringen som hjerteskjold og felter for Ungarn, Sicilien (Napoli), Jerusalem, Aragonien, Anjou, Geldern, Jülich og Bar, af hvilke de fleste er prætentionsvåbener. Sinister halvdel er hendes far Christian IIs våben. Faderens våbenmærker ses tillige som enkeltskjolde i dexter side af seglet og hendes mor dronning Elisabeths våbenmærker på tilsvarende vis i sinister side. Afstøbning i Rigsarkivet, seglsamlingen. Foto: Rigsarkivet.

Det er vanskeligt at afgøre, om Christian IIIs motiv til at gøre de tre kroner til en del af sin heraldiske fremtræden fra starten kun var at ville drage en logisk konsekvens af fætterens afkald, eller om han i 1546 havde videregående hensigter med at udvide sin våbenføring med det våbenmærke, der var Sveriges og tidligere havde været et unionsmærke. Meget tyder på, at majestætsseglet, der kun vides anvendt én gang i 1556, ikke var kendt af Gustav Vasa.[103] Med tiden blev man dog i Sverige opmærksom på den danske konges brug af de tre kroner.

---

[1] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 87, jfr. nr. 78.
[2] DKS, nr. 88, jfr. nr. 79.
[3] Nils G. Bartholdy: Foreign Orders of Knighthood Bestowed on Danish Kings and Citizens until the Napoleonic Era, i: Antti Matikkala & Staffan Rosén (red.): *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 2015, s. 122f.
[4] DKS, nr. 85.
[5] C. F. Wegener (udg.): *Diplomatarium Christierni Primi*, København 1856, s. 292, nr. 196.
[6] Jonas ab Elverfeld: *De Holsatia ejusque statu atque ordinibus diversis classes tres etc.*, Hamburg 1592.
[7] *Lexikon des Mittelalters* VIII, München 1997, s. 194.
[8] Georg Scheibelreiter: *Wappen im Mittelalter*, Darmstadt 2014, s. 176.
[9] Wolfgang Laur: *Die Ortsnamen in Schleswig-Holstein, Gottorfer Schriften* VI, Schleswig 1960, s. 366f. – Wolfgang Laur: *Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein, Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs* 28, Neumünster 1992, s. 624f.
[10] Walther Stephan: *Die historischen Wappen Schleswig-Holsteins und seiner Landschaften*, Neumünster 1953, s. 25. – Hans Schlothfeldt: *Schleswig-Holsteinische Kreis- und Ortswappen*, Neumünster 1964, s. 22. – Klemens Stadler: *Deutsche Wappen Bundesrepublik Deutschland, Band 1, Die Landkreiswappen*, Bremen 1964, s. 87. – Martin Reißmann: *Die Wappen der Kreise, Ämter, Städte und Gemeinden in Schleswig-Holstein, Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs* 49, Husum 1997, s. 34.
[11] Reißmann: anf. arb., s. 100.
[12] Wiltrud Schnütgen: *Literatur am klevischen Hof vom hohen Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, Kleve 1990, V. Die Schwanrittersage, s. 96ff.

[13] Anthony Wagner: The Swan Badge and the Swan Knight, i: *Archæologia* 97, 1957, s. 127ff.
[14] Jeg skylder professor Peter Kurrild-Klitgaard tak for detaljerede oplysninger i så henseende.
[15] DKS, nr. 84. – Nils G. Bartholdy: Danske dronningers våbener, i: Steffen Heiberg (red.): *Danske dronninger i tusind år*, København 2000, s. 129.
[16] Nils G. Bartholdy: The Swan of Stormaria – A Myth in the Danish Royal Arms?, i: James D. Floyd & Charles J. Burnett (red.): *Genealogica et Heraldica St Andrews MMVI, Myth and Propaganda in Heraldry and Genealogy, Proceedings of the XXVII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences St Andrews, 21-26 August 2006*, Volume I, Edinburgh 2008, s. 175ff.
[17] Nils G. Bartholdy: Thronsiegel dänischer Könige im Mittelalter mit besonderer Rücksicht auf ausländische Vorbilder und Parallelen, i: Michael Andersen & Göran Tegnér: *Middelalderlige seglstamper i Norden*, Roskilde 2002, s. 137ff.
[18] DKS, nr. 89.
[19] Georg Galster: *Unionstidens udmøntninger*, København 1972, s. 47ff.
[20] Sammesteds, s. 52.
[21] Ernst Joachim Westphalen: *Monumenta inedita Rerum Germanicarum præcipue Cimbricarum et Megapolensium* IV, Leipzig 1745, sp. 3328.
[22] DKS, nr. 105. Her er omskriften delvis transskriberet forkert, idet der ikke står ”com[itis]”, men ”duc[is]”.
[23] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974, s. 133.
[24] Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen: *De slesvigske hertuger, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland* nr. 92, Aabenraa 2005, s. 62.
[25] Uwe Albrecht: Die Gottorfer und der Schleswiger Dom, i: Heinz Spielmann & Jan Drees (udg.): *Gottorf im Glanz des Barock, Kunst und Kultur am Schleswiger Hof 1544-1713, I, Die Herzöge und ihre Sammlungen*, Schleswig 1997, s. 383f.
[26] DKS, nr. 114.
[27] DKS, nr. 96.
[28] *Danmarks Kirker. Odense Amt*, bind 2, København 1995, s. 730ff.
[29] Birgitte Bøggild Johannsen: En vidtløftig dronning på gale veje – eller: Lidt om heraldikken i dronning Christines gravkor i Odense, i: Poul Grinder-Hansen (red.): *Arvesølvet. Studier fra Nationalmuseet tilegnet Fritze Lindahl 2003*, Jelling 2003, s. 107ff. – Birgitte Bøggild Johannsen: Gråbrødre Klosterkirke i Odense, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014, s. 173ff.
[30] Nationalmuseet, København, inv.nr. D 32/1997.
[31] Nationalmuseet, København, inv.nr. D 10513.
[32] Birgitte Bøggild Johannsen: Hans og Christine, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014, s. 197ff.
[33] Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014, s. 247.
[34] ”… splendent dum funeris arma”, Birgitte Bøggild Johannsen: Hans og Christine, s. 212f.
[35] Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, s. 243.
[36] Nationalmuseet, København, inv.nr. DCXI. Kåben, der er blevet kaldt ”kong Hans’ kåbe”, blev indleveret i 1822 af Det Kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.
[37] DKS, nr. 79 og 88.
[38] Georg Galster (udg.): *Danske middelalderlige Regnskaber, 1. rk., I bd. Hof- og Centralstyre, 2. halvbind*, København 1953, s. 329.
[39] William Christensen (udg.): *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, København 1904, s. 365.
[40] Helge Gamrath: Københavns Slot, i: Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (red.): *Christiansborg Slot, Første Bind*, København 1975, s. 68-70. – DKS, nr. 87.
[41] DKS, nr. 98 og 99.
[42] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, tavle 2, nr. 2.
[43] Jfr. tegningen af ringen i Rigsarkivet, København, Langebeks saml., XV, segltegninger, 1. Danmarks konger og kongehus, med påtegningen ”Den giemmes i en nyere Elfenbeens Daase, i hvis Bund dette er antegnet: Dieser Ring ist der Königin Isabella Trau-Ring König Christian des Andern Gemahlin”. Ringen kom i 1772 til Kunstkammeret fra Christiansborg, hvor den havde ligget i et chatol.
[44] Esben Albrectsen: Middelalderens slutning 1448-1523, i: Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk & Nikolaj Petersen (red.): *Dansk udenrigspolitisk historie 1. Konger og krige 700-1648*, København 2001, s. 207. – Nils G. Bartholdy: Some Heraldic Traces of Queen Isabel, Consort of King Christian II of Denmark, i: *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía. Homenaje a Don Faustino Menéndez Pidal*, Volumen VIII/1, Madrid 2004, s. 294f.
[45] DKS, nr. 102.

[46] Hanne Kolind Poulsen: Billedmagt. Albrecht Dürers æresport til kejser Maximilian I., i: *Magt og ære. Albrecht Dürer i kejserens tjeneste*, Den Kongelige Kobberstiksamling Statens Museum for Kunst, København 2015, s. 20.
[47] Nils G. Bartholdy: Die Wappen eines nordischen Vlies-Ritters im ausgehenden Mittelalter – König Christian II. (1481-1559), i: *Las armerias en Europa al comenzar la edad moderna y su proyeccion al nuevo mundo, Actas del VII Coloquio Internacional de Heráldica, Cáceres 1991. Organizado por la Académie Internationale d´Héraldique,* Madrid 1993, s. 41f. – Nils G. Bartholdy: Christian IIs våbener og Den gyldne Vlies, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 69, marts 1994, s. 399f, med mange henvisninger.
[48] C. F. Allen: *Christiern den Anden. Konge i Danmark, Norge, Sverrig. 1513-1523*, II, 1, København 1867, s. 310ff.
[49] Nils G. Bartholdy: Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenernes ældste historie, i: Mogens Bencard og Tage Kaarsted (red.): *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Herning 1993, s. 34ff.
[50] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 6, 1514 nr. 1.
[51] Hans Gerstinger: *Handschrift 2606: Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies*, Wien 1934.
[52] Poul Bredo Grandjean: Det Kong Christiern II som Ridder af Den Gyldne Vliess tilskrevne Vaaben, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 12.V, 1950, s. 92f.
[53] Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid, codex 26-1-27.
[54] Der er gjort nærmere rede for de mange våbenbøger og fejlene i den danske konges våben i Nils G. Bartholdy: Die Wappen eines nordischen Vlies-Ritters im ausgehenden Mittelalter – König Christian II. (1481-1559), og i Nils G. Bartholdy: Christian IIs våbener og Den gyldne Vlies.
[55] Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Archiv des Ordens vom Goldenen Vlies, 1. Urkunden, nr. 138.
[56] Ordenstegnet, vædderskindet i Kolchis, som Jason skulle hente, var ved ordenens indstiftelse i 1430 et klassisk-litterært sindbillede på de hellige steder, der burde tilbageerobres ved et korstog. Kæden forbindes med de flammer, der tilintetgjorde dragen og de vilde tyre i Kolchis, og var i øvrigt et udtryk for ordensstifteren hertug Filip den Gode af Burgunds iver for at fortsætte faderens politik.
[57] Fortegnelse over Kong Frederik den Førstes Efterladenskab af Guldkiæder, Klenodier, Guld, Sølv og rede Penge. 1533, i: *Nye Danske Magazin*, VI, 1836, s. 66, ”Item noch eine guldene kede mit deme gulden fluesse de koning Christierne gehoret hefft”.
[58] Tøjhusmuseet, København, D 18.
[59] J. Fr. Sick: *Nogle Bidrag til Christiern den Andens Historie under Landflygtigheden*, København 1860, s. 14f. Alt gik til grunde under den franske okkupation i 1798.
[60] Landeshauptarchiv Schwerin, Verträge mit Dänemark, 57, brev af 30/9 1523 til hertug Albrecht af Mecklenburg, to breve af 25/5 1526. – Poul Bredo Grandjean: Et af Christiern II i Landflygtigheden benyttet hidtil ukendt Segl, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1940, s. 165ff.
[61] *Diplomatarium Norvegicum* VIII, Christiania 1874, s. 550f, “... heraldo dicti domini Christierni regis deferente coronam auream circum amicto veste heraldina cum insigniis ante et retro, et postea heraldo sacræ cæsariæ maiestatis in simili veste heraldina cum insigniis eiusdem sacræ cæsariæ maiestatis et 4^{or} aliis, ut moris est, et postea domino de Sassengyes deferente arma dictæ serenissimæ dominæ Isabellæ reginæ defunctæ …”.
[62] Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 94.
[63] Farvelagte tegninger udført i 1560 af Arent van Wijnendaele i Atlas Goetghebuer, Stadsarchief, Gent, jfr. Birgitte Bøggild Johannsen: Christian (Christiern) 2. og Elisabeth, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014, s. 227 og 229. – Kopier af de nævnte tegninger findes i sagen om flytningen af dronningens jordiske rester fra Gent til Odense Domkirke i 1883, Rigsarkivet, København, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, kontoret for kirkevæsenet, JJ 127/1883.
[64] C. F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv* III, København 1861-65, s. 127ff.
[65] Nils G. Bartholdy: Foreign Orders of Knighthood Bestowed on Danish Kings and Citizens until the Napoleonic Era, s. 123.
[66] Især DKS, nr. 108.
[67] DKS, nr. 110 og 111.
[68] DKS, nr. 112.
[69] DKS, nr. 116.
[70] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 5, nr. 1.
[71] Sammesteds, tavle 5, 1531 nr. 3.
[72] C. F. Wegener (udg.): Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter, i: *Aarsberetninger fra Geheimearchivet* II, København 1856-1860, s. 69.
[73] *Norges gamle Love*, annen rekke 1388-1604, fjerde bind 1513-1536, Oslo 1995, s. 217, ”Jtem schulle wij ycke schriffue eller kalle oss rett arffuing tiill Norge effther thenne dag”.

[74] *Danmarks Kirker. Sorø Amt*, 1. halvbind, København 1936, s. 90. – Birgitte Bøggild Johannsen: Oluf 2., i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014, s. 84 og 90, ”Hic iacet olavs filivs Margarete regine qve*m* ex hacqvinno rege norvegie genvit”.
[75] Nils G. Bartholdy: ”Erbe zu Norwegen” – Prätentionstitel und -wappen der Oldenburger, i: *Genealogica & Heraldica. Identität in Genealogie und Heraldik. XXIX. Internationaler Kongress der genealogischen und heraldischen Wissenschaften*, Stuttgart 2010, s. 76 og 79. – Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, s. 244.
[76] Jfr. Erling Ladewig Petersen: Norgesparagrafen i Christian III's håndfæstning 1536. Studier over det 16. århundredes fortolkning, i: *Historisk Tidsskrift*, 12. række, bind VI, hæfte 3-4, 1973, s. 449f.
[77] DKS, nr. 117 og 118.
[78] Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909, s. 37, jfr. Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, København 1926, s. 128ff.
[79] DKS, nr. 113.
[80] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 5, 1532 nr. 2.
[81] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Første Bind 1523-1560, København 1907, nr. 18, s. 81ff.
[82] DKS, nr. 174, 175 og 176.
[83] DKS, nr. 177. – Jfr. Documenter til Grev Christoffer af Oldenborgs Historie, i: *Nye Danske Magazin*, V, 1827, s. 125.
[84] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 3, 1535 nr. 1.
[85] C. F. Wegener (udg.): Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter, s. 83f.
[86] Sammesteds, s. 90.
[87] DKS, suppl. 3.
[88] Nils G. Bartholdy: Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014, s. 413f.
[89] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Første Bind 1523-1560, nr. 69, indledningen s. 513-17.
[90] Sammesteds, s. 519, ”Auch vorlassen und ubergeben wir [Christian II] hirmit ufs bestendigst alle gerechtikeit, spruch und furderungen, als uns oder unsern erben an dem reich Schweden und den zugehörigen landen gebürt haben mochten oder noch befugt sein solten“.
[91] Sammesteds, s. 522.
[92] DKS, nr. 101.
[93] ”SIG[IL]LVM CRISTIERNI QVONDA[M] DANIE SVETIE NORVEG[IE] ZRESX [REX] SLE[SVICENSIS] ET HOL[SACIE] DVCIS ZC [ETC.]”.
[94] DKS, nr. 122 a og b.
[95] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 7, 1537 nr. 1.
[96] DKS, nr. 121. Årstallet 1538 er graveret over kronen.
[97] Jfr. C. F. Bricka: En lille Notits om Oprindelsen til Striden mellem Danmarks og Sverrigs Konger om Brugen af de tre Kroner i Vaabnet, i: *Danske Samlinger*, 5. bd.,1869-70, s. 208.
[98] Birgitte Bøggild Johannsen & Hugo Johannsen i: *Ny Dansk Kunsthistorie* 2, København 1993, s. 30.
[99] Bayerisches Nationalmuseum, München, inv.nr. R 2302, på et stort portræt af hende malet af Hans Besser 1545.
[100] Ses på en skuemønt slået 1537, jfr. Georg Habich, *Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts,* I, 2, München 1931, s. 161f, nr. 1146, tavle 134 (CXXXIV), 7. Her kaldes hun ”… DER DENMARCKISCHEN KHONIGREICH PRINCESSIN VND ERBIN …”.
[101] Rigsarkivet, København, Seglsamlingen, afstøbning af Christine af Lothringens segl.
[102] Skuemynter over Kong Christiern den Andens Datter Christine, *Danske Magazin*, 4. rk., 4. bd., 1. hæfte, 1878, s. 3.
[103] Georg Landberg: *De nordiska rikena under Brömsebroförbundet*, Uppsala 1925, s. 237.

8. Trekronerstrid

Optakt

Løven over ni hjerter som våben for kongetitlen ”de Goters” var blevet et felt i det danske kongevåben under Christian I, inden han var blevet konge af Sverige. Dette felt kunne opfattes som en antydning af en dansk interesse for en del af Sverige og dermed indirekte det ønskelige i en genoprettelse af den nordiske union under den danske konge. Da Christian I i 1457 faktisk var blevet svensk konge, brugte han ikke længere løven over hjerter, men kun de tre kroner for Sverige. Det samme gjorde de følgende konger Hans og Christian II, også i de perioder, hvor de ikke var konger af Sverige. Dog ses løven og de ni hjerter fordelt i to skjolde i kong Hans' majestætssegl, der imidlertid kun vides brugt i 1500. Frederik I anvendte aldrig løven over hjerter og heller aldrig de tre kroner.

142. Christian IIIs segl fra 1538. De Goters løve over ni hjerter ses i hovedskjoldets 3. felt. Efter ”Danske Kongers Sigiller samt … 1085-1559”, København 1917 (= DKS, nr. 121).

I 1537 slog Christian III en joachimsdaler med de Goters løve over ni hjerter som et felt i sit firdelte kongevåbens 3. hovedfelt. I 1., 2. og 4. hovedfelt ses våbenerne for Danmark, Norge og de Venders; Slesvigs, Holstens, Stormarns og Oldenborgs våbener udgør felterne i et firdelt hjerteskjold.[1] Året efter lod han et segl skære med et heraldisk indhold svarende til, hvad der ses på den nævnte mønt, altså med løven over ni hjerter i 3. hovedfelt. Årstallet 1538 er graveret over kronen.[2] Der kan derfor ikke være tvivl om, hvornår seglet, der hyppigt synes brugt i resten af Christian IIIs regeringstid, er blevet til. Når Christian III satte de Goters løve over hjerter ind som et felt i sit våben, kan det muligvis have noget at gøre med forhandlinger, der førtes mellem Danmark og Sverige i 1536-37. Under Grevens Fejde havde Gustav Vasa støttet Christian III militært med hærstyrker i Halland. Den svenske konge havde brugt mange penge på rustninger, som han efterfølgende ville have erstatning for. I den forbindelse krævede han at få Viken, Akershus og Bohuslen som pant. Det var områder, hvis beliggenhed på grund af den daværende statsgrænse indsnævrede Sveriges muligheder for adgang til Kattegat. Fra dansk side ville man ikke give de nævnte områder som pant. I den situation kan Christian III have følt sig motiveret til at bruge de Goters våbenmærke, der oprindelig havde haft en tilknytning til Halland. Mens brugen af det udvidede kongevåben med feltet for de Goters konge på mønter ikke direkte var beregnet til at gøre indtryk i Sverige, må man gå ud fra, at seglet fra 1538 efterhånden blev kendt af den svenske regeringskreds. Kendskab hertil kan have bevæget Gustav Vasa til i 1540 at tilføje ”de Venders” i den svenske kongetitel som et modtræk.[3] I modsætning til ”de Goters”, der var funderet i den svenske stats udvikling siden middelalderen og i løbet af 1500-tallet på grund af gotermyten spillede en rolle for opfattelsen af den svenske nations opståen, havde titlen ”de Venders” ingen reel tilknytning til Sveriges historie. Brugen af den måtte derfor opfattes som en demonstration.

I 1541 lovede man fra dansk side at ville betale for den svenske militære hjælp, og derefter blev der indgået en militær alliance mellem Danmark og Sverige, Brømsebroforbundet, der skulle gælde i 50 år. Grundlæggende skulle der herske fred og venskab mellem de to riger. Men Sverige tog forbehold med hensyn til Gotland, og Danmark hævdede et principielt krav på Sverige.[4] Sveriges forbehold må ses i forlængelse af den ikke opfyldte forpligtelse i Christoffer af Bayerns svenske

håndfæstning om at bringe Gotland tilbage til Sverige. For den danske konges vedkommende kan den uafklarede situation i forhold til Christian IIs arvinger have spillet ind. Noget klart krav på Sverige kan næppe med sikkerhed udledes af traktatteksten. Først under den følgende krig valgte man fra dansk side at tolke vendingen som et generelt krav på Sverige.[5] Men spørgsmålet var berørt. Trods de smukke forsikringer i Brømsebrotraktaten var der stadig grobund for gensidig mistillid mellem Danmark og Sverige. Den blev ikke mindre, da Christian III få år efter optog de tre kroner i sit og sine børns våben.

143. Prins Frederiks (II) segl fra 1548. I hovedskjoldet ses bl. a. de tre kroner og de Goters løve over hjerter. Årstallet 1548 står fordelt på hver side af skjoldet. Efter Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 1b.

I 1548 fik den danske tronfølger prins Frederik et segl med et skjold, hvis indhold og komposition fuldstændigt svarer til det, grev Christoffer af Oldenborg havde brugt som "rigsforstander". Bortset fra en skjoldfod med de Venders lindorm er hovedskjoldet firdelt af Dannebrogskorset med Danmarks løver og hjerter i 1., Norges øksebærende løve i 2., de tre kroner i 3. og de Goters løve over hjerter i 4. felt. Våbenmærkerne for Slesvig, Holsten, Stormarn og Oldenborg ses i et firdelt hjerteskjold. I den latinske omskrift kaldes Frederik "af Guds nåde udvalgt konge af Danmark og Norge, hertug af Slesvig og Holsten".[6] Da han allerede var udvalgt konge, var det naturligt, at han brugte samme våbenmærker som den regerende konge. Om den 14-årige tronfølger i 1548 – samme år som han blev hyldet i Norge – har haft et reelt behov for at besegle, er dog nok tvivlsomt.

144. Vogn på Coburg udført ca. 1560 i anledning af Christian IIIs datter Dorotheas bryllup i 1561 med hertug Wilhelm af Braunschweig-Lüneburg. Hendes danske kongelige våben udskåret og bemalet med felter svarende til dem, der udgjorde broderen Frederik IIs våben, ses på vognens bagsmæk. Kunstsammlungen der Veste Coburg, Gr. Kat. XII, 003. Foto: Kunstsammlungen der Veste Coburg.

Da Christian IIIs datter Anna i 1548 med stort følge rejste fra Danmark for at blive gift med August af Sachsen, medførte hun en vogn, hvorpå hendes fædrene våben med bl. a. de tre kroner sås. Vognen findes ikke mere. Men på Coburg giver to bevarede vogne fra ca. 1560 og 1586 et indtryk af, hvordan frøken Annas brudevogn kan have set ud. Vognene er smykket med bl. a. det danske kongelige våben, inklusive de tre kroner, i stor størrelse i udskåret og bemalet skikkelse. Den ældste af disse vogne blev bygget, da frøken Annas søster Dorothea i 1561 blev gift med hertug Wilhelm af Braunschweig-Lüneburg, og den anden i anledning af Annas datter Annas bryllup med Johan Casimir af Sachsen.[7] Der er ingen tvivl om, at vogne af denne karakter vakte opsigt.

Christian III havde i 1546 som følge af Christian IIs formelle abdikation optaget bl. a. de tre kroner i et af sit majestætssegls skjolde.[8] I konsekvens heraf førte Frederik og hans søstre nu også de tre kroner i deres våben. Denne våbenkomposition blev på et tidspunkt kendt i Sverige og dér opfattet som en provokation.

145. Kongens våben i Christian IIIs Bibel, 1550. Træsnit af Jacob Binck.

I Christian IIIs Bibel trykt 1550 ses forrest på en helside Jacob Bincks træsnit af kongens kronede våben med samme heraldiske indhold som i tronfølgerens skjold. Våbenet er indrammet af monumentalt beslagværk og med en latinsk tekst, der fortæller, at det er Christian IIIs våben.[9]

Nedenunder læses kongens latinske valgsprog. Denne danske bibeludgave skulle findes i alle landets kirker. På denne måde blev præsterne og den øvrige del af offentligheden, der brugte den danske bibel, orienteret om, hvordan deres konges våben så ud.

146. Christian IIIs segl fra 1556. Våbenet er komponeret ligesom i et segl, som grev Christoffer af Oldenborg havde anvendt i 1535. Løst aftryk i Rigsarkivets seglsamling (= DKS, nr. 123). Foto: Ronny Andersen.

Fra 1556 anvendte Christian III et segl med samme våbenkomposition. Det var tilmed en nøje kopi af den oldenborgske greves version. De fire bogstaver C T D R stod nu for Christian III Danmarks konge, ”Christianus Tertius Daniæ Rex”.[10] Fra samme år stammer et lidt større segl med samme heraldiske indhold, men uden de fire bogstaver.[11] I begge segl er årstallet 1556 indgraveret. Det kan med meget stor sandsynlighed antages, at de to segl blev taget i brug den 2. november 1556, hvilket kan udledes af en notits skrevet af Danske Kancellis øverstesekretær i kopibogen ”Registre over alle Lande”.[12]

Irritation

Op gennem 1550’erne betragtede Gustav Vasa Danmark og danskerne med stadig stigende mistænksomhed. Det kom til udtryk i breve til hans regeringsembedsmænd og til hans sønner. Våbenføringen i nabolandet var han i særlig grad opmærksom på. Undertiden fik det karakter af paranoia.

Den 10. maj 1550 skrev Gustav Vasa til sin svoger Sten Eriksson Leijonhufvud bl. a.: ”… the Holster hertuger sättie oppenbarligen utti theres skiöld och vapn, sammelunde opå theres vagner, tre croner, säijendes och uppenbarligen för hvar man, att efter then gamble konung Christier[n]s afgång ähre the näste bördes män til the tree croner, …”.[13] Med ”de holstenske hertuger” kan kongen næppe have tænkt på Christian IIIs brødre, for de vides ikke på noget tidspunkt at have ført de tre kroner i deres hertugelige våben. Det kan kun være den danske konges børn, som Gustav Vasa lidt nedladende kalder ”holstenske hertuger”. Når han nævner deres vogne smykket med bl. a. de tre kroner, kunne det tyde på, at rygtet om frøken Annas brudevogn var nået til Sverige. Brevets tekst lader formode, at der fra dansk side har lydt røster om, at førelsen af de tre kroner skulle opfattes som en arveret til Sverige for medlemmer af det danske kongehus.

At Gustav Vasa fik fuldstændig vished om, at den danske tronfølger og hans søster Anna førte de tre kroner i deres våben, fremgår af et brev af 25. april 1555 til Germund Svensson Somme, statholder på Kalmar Slot. Efter at have givet ordrer om borgeleje i Kalmar, udrustning af fartøjer og forstærkning med dueligt krigsfolk skriver kongen: ”Vij äre och kompne i förfarenhet, at förbemälte hertug Fredhrick skall haffve latid utgraffve udi sin signetes ringh Sverigis vapn, som äre the tre croner, hoss the andre Danmarcks vapn som han förer, som och, för någre få år skedde, dhå kongen i Danmarck lot giffve hertugh Augusto sin dotther och drothningen drogh medh henne til bröllopit, lot hon besmycke alle sine vagner med samme Sverigis vapn, så och hänge samme vapn för all sine herberger, ther hon framdrog etc. Utaff sådane theris falske och hinderlistiige prachticher kan hvar ärliig och förståndig svensk man väll märke och besinne, at the sig inthet försumendis varde att fulkomne theris arglistige upsått, så snart them tilfälle ther till giffves kunne.”[14]

Gustav Vasa modtog i 1557 et brev fra Christian III, der var beseglet med den version af kongevåbenet, hvori den danske konge året før havde sat de tre kroner. Den 19. december skrev kong Gustav til sin søn hertug Johan: ”Item vij haffve och, käre son, bekommett scriffvelse ifrå kongen i Danmarck, … Så haffver och kongen latijdtt sättie the tree croner udi Danmarckz vapn

och bruker them nu udi sijtt signett medh the andre Danmarckz och Norigis vapn, hvilkitt tillförende icke skedtt ähr, thett oss giffver eendelis ett siällsindtt betänckiende um theris förehaffvende etc.", hvorefter han pålægger sin søn at sørge for den fornødne udrustning til flåden til foråret og for forstærkning med ryttere og knægte.[15] I et brev til rigsråden Jöran Gylta konciperet den 30. december, men åbenbart først sendt den 16. januar 1558 meddeler Gustav Vasa sin opdagelse og bemærker, at de tre kroner er sat i skjoldets 3. felt, altså *under* Danmarks og Norges våbener. Sådan havde Sveriges våben ikke været placeret i unionstiden, da det sad i 2. felt og dermed umiddelbart efter det danske våben. Endvidere skriver kongen, at ingen daværende fyrste eller potentat ham bekendt "… tage sigh före att bruke udi theris signeter någett landzskapz vapn, som them icke medh rätte tilhörer heller the till thett ringeste förmene sigh haffve någen jurisdiction till etc.". Men her må han tale mod bedre vidende, da adskillige samtidige fyrster førte våbener for områder, de ikke besad. Gustav Vasa fremhæver sin legitime ret som Sveriges konge og anfægter sin danske nabos brug af de tre kroner, da dennes far Frederik I aldrig havde været svensk konge. Han medgiver, at Christian IIs arvinger kunne hævde en vis ret, da deres far blev kronet til konge af Sverige, men han var kommet til denne værdighed med forræderi, vold og tyranni og var derfor blevet afsat.[16] Den 30. december 1557 sendte kong Gustav breve med et lignende indhold til Nils Birgersson Rosenqvist, foged på Kronoberg, og til hertug Johan. Til sønnen tilføjede han, at danskerne havde i sinde med tiden at undertrykke svenskerne ligesom i Christian IIs tid.[17]

I 1558 sendte Gustav Vasa adskillige breve til sine sønner og sine rådgivere, hvor han atter og atter gav udtryk for sin forbitrelse over, at den danske konge havde optaget de tre kroner i sit våben. I et brev af 21. januar til hertug Johan skriver han, at hvis man gennemgår nogle hundrede år gamle breve tilbage til kong Magnus' og andre kristne kongers tid, vil man se, at de tre kroner aldrig har været brugt af andre end Sveriges rette herre og konge.[18] Med kong Magnus mente han utvivlsomt Magnus Ladulås, der i 1200-tallet havde ladet skjoldet med folkungeløven omgive af tre kroner. Den 10. juni skrev Gustav Vasa til sin ældste søn, tronarvingen Erik, at han ikke havde tillid til danskernes påstand om, at de ikke har ondt i sinde, for "dhå tilegnede the sig icke medh orhätte Sverigis crone udi theris vapnn, som the nu göre, till hvilken the plath ingenn skäl heller rhätt haffve."[19] I et brev af 3. oktober til Erik nærede kongen håb om, at sønnens mormor, hertuginde Katharina af Sachsen-Lauenburg, Gustav Vasas og tillige Christian IIIs svigermor, under et besøg i Danmark ville udvirke, at "… the danske här effter inthet schole befatte sig med Sverigis vapnn the tre croner etc.",[20] men det vides ikke, hvad hertuginden ved den lejlighed skal have ytret.

I en lang betænkning af 10. januar 1559 foreslog tronarvingen Erik sin far at sende en delegation til Danmark "um the tree croner och alle andre besväringer". Eriks betænkning fra samme år dateret den 8. januar, der dog synes skrevet den 28. januar, indeholder ligeledes et forslag om at sende en delegation og deriblandt nogle forstandige og erfarne mænd, der var vel underrettede om Sveriges historie, traktater m.m., for at få danskerne til at "affstå ifrå samme 3 chroner". Hvis danskerne ikke ville det, mente Erik, at Gustav Vasa havde "bättre rätt till att bruke D[anmark]s och N[orge]s vapnn änn the haffve till Sverigis, effter Danmark och Norighe offtere haffve leget under Sverighe, än Sverige haffver leget under Danmark."[21] Denne jævnførelse må han have hentet i Johannes Magnus' goterkrønike, hvor kong Dan, den første konge i Danmark, var lydkonge under Sverige.[22]

Til Stockholm ankom i sommeren 1559 et dansk skib, hvorpå det aktuelle danske kongevåben med bl. a. de tre kroner var malet. Dem lod hertug Johan hugge ud. Episoden omtaler Gustav Vasa i et brev af 8. december 1559 til Svante Sture, der var gift med en søster til kongens anden hustru, og i et brev af 16. januar 1560 til Johan skriver kongen: "Doch effter then skeppere, som her i Stocholm var i förlidne sommer ifrå Danmarck och hade thett dansche vapn förmålet på sitt skep, ther udi the tre croner med insatte våre, hvilche och upå then tid bleffve ther uthugne, haffver nu seden beclaget sig för konungen ther um, så att han thett och icke myckitt väll schall ved sig taget haffve, uten hotet tig, som thett giorde, med sådane ord: de witte kop schall där ein måll förblödenn

etc."[23] Den svenske kancellisekretær Rasmus Ludvigsson har om Gustav Vasas brev af 16. januar 1560 noteret, "… att Åhret tillförende, är en dansk Skipper hijt kommen, som hade haft the Danskes wapn, på sitt Skip måledh, och ther Vthi the Tree Kroner, huilckett Konungh Gustaf lätt Vthugga".[24] Hertug Johan kan således have handlet på faderens opfordring.

Gustav Vasa henvendte sig ikke i sagen om de tre kroner til Christian III, så længe denne levede. Men da Frederik II ved faderens død den 1. januar 1559 var blevet konge, besluttede Gustav sig til at henvende sig til den nye konge. Det skete i et brev af 6. juli 1559, der var holdt i udsøgt diplomatiske vendinger. Christian III omtalte han som Danmarks, Norges og de Venders konge, hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve af Oldenborg og Delmenhorst. Udeladelsen af titlen "de Goters" var ingen forglemmelse og turde vise, at Christian IIIs optagelse af løven over ni hjerter i det danske kongevåben var en torn i øjet på Gustav. Den danske konges brug af de tre kroner, der "i mange hundrede år" havde været Sveriges våben, ville Gustav Vasa ikke opfatte som uvenlig. Dog fandt han, at Frederik IIs brug heraf blev udlagt af fremmede som spot og hån, og at det af høje som lave personer af fremmed nation blev tydet som ikke liden forklejnelse, spot og forfang[25] i forhold til hans søn Erik, hvem han omtalte som Sveriges, de Goters og de Venders udvalgte konge. Gustav mente, at Christian III kun havde anvendt de tre kroner i kort tid, og at han var blevet forledt dertil af onde folk. Frederik IIs bedstefar Frederik I havde aldrig nogensinde brugt dem. Kong Gustav benyttede lejligheden til at minde om, at han i sin tid var kommet både Frederik I og Christian III til hjælp. På denne baggrund bad han Frederik II aflægge brugen af de tre kroner, og han imødeså en venlig erklæring herom og et møde med den danske konges råder om sagen.[26] Gustav Vasa underskrev sig "af Guds nåde Sveriges, de Goters og de Venders konge". I brevets udskrift kaldtes Frederik II Danmarks, Norges, de Venders og de Goters udvalgte konge etc., men det skyldtes formentlig en kancelliembedsmand, der måske slet ikke kendte brevets spidsfindige indhold.

Frederik II sendte Gustav Vasa et brev dateret den 30. juni 1559, men det modtog den svenske konge næppe, inden han havde sendt sit brev af 6. juli. I brevet meddelte Frederik, at han agtede at lade sig krone i København den 13. august "udi the helige trefoldighetz naffnn", og at han hermed indbød sin kære svoger, broder og nabo til at overvære kroningen.[27] Ved en kroning manifesteres den kronedes suverænitet på tydelig måde. Det var ganske usædvanligt, at en suveræn fyrste overværede en anden suveræn fyrstes kroning. Med invitationen blev Gustav Vasa i realiteten placeret i et underordnet forhold til Danmark. Han kom naturligvis heller ikke. Når Frederik II meddelte, at han ville lade sig krone i den hellige trefoldigheds navn, lå der sandsynligvis heri en hentydning til Kalmarunionen. Erik af Pommern var i sin tid blevet kronet som unionskonge i 1397 på Trinitatis søndag, og Christian II, der fra starten kaldte sig udvalgt konge af Sverige og førte de tre kroner, var ligeledes blevet kronet på denne søndag i 1514. Den 13. august 1559 var 12. søndag efter Trinitatis, men kroningen blev udsat en uge til 13. søndag efter Trinitatis, den 20. august.[28]

Gustav Vasas brev af 6. juli 1559 besvarede Frederik II den 22. juli. Han forsikrede, at han på ingen måde førte de tre kroner i nogen ond mening. Samtidig gjorde han opmærksom på, at det ofte forekom, at fyrster førte andres våbener uden at besidde disses landområder. De tre kroner havde allerede dronning Margrete, Erik af Pommern og deres efterfølgere brugt. Frederik II havde dog intet imod, at også Gustav Vasa benyttede de tre kroner.[29]

Den 7. august 1559 gav Gustav Vasa i et brev til hertug Johan endnu en gang udtryk for sin forbitrelse over, at den danske konge tillod sig at bruge de tre kroner. Det var for ham tegn på, at danskerne agtede at bringe Sverige under deres vold og tyranni igen ligesom tidligere. Derfor måtte Sverige være forberedt, så "then törstt, som the danske haffve till thette rijke, kan icke bliffve läskett eller uthslächtt". På denne tid forsøgte man fra svensk side at arrangere et ægteskab mellem Johans bror Erik og dronning Elisabeth af England. I disse planer var Christian IIs datterdatter Renata af Lothringen involveret, hvad angik de fordringer, "som hertugen aff Lothringen och the

andre konnung Christierns förvanter förmene sigh haffve till thette rijke, um thett kunde skee medt någenn gifftermåls handell", som Gustav Vasa udtrykte det i sit nævnte brev til Johan.[30] Af et samtidigt notat fremgår det, at Renata ikke kunne give afkald på "… thenn rättigheet hoon förmener sig haffue till Danmarck och Norie Menn the andre Landh som ligge på thenne Side vm öresundh moth Swerige kann wel ware godt att handle, när Heurathen går för sigh".[31] Dette turde vise, at den svenske konge tillagde Christian IIs børns påståede arveret til Sverige nogen grad af realitet og også måtte regne med, at den danske konge i en eller anden udstrækning kunne finde på at gøre en arveret gældende efter i 1546 at have bevæget Christian II til at erklære arveretten for ophævet, hvad hans egne arvinger angik. Christian II var i øvrigt død den 25. januar 1559. Det nævnte svenske notat afslører en svensk interesse i at erhverve de østdanske landsdele. Det er ikke overraskende, at Gustav Vasa i brevet til hertug Johan understregede, at dette skulle holdes hemmeligt, så danskerne intet fik at vide derom, og han pålagde sin søn at befæste grænsen og styrke Elfsborg.

I et brev af 14. september 1559 til Gustav Vasa opfordrede Frederik II ham til med henblik på et møde at redegøre for, "hvad bröster och besveringer, som ähre emellenn thesse rijger". Han ville på sin side lade optegne sine egne rigers, landes og undersåtters "besværinger". Våbensagen blev ikke nævnt med et ord.[32]

Den 18. oktober 1559 svarede Gustav Vasa, at han for tiden ikke vidste andet at berette, end at "vårt rijkis gamble regalie och vapn, the tre croner" i nogen tid er blevet brugt og indsat i det danske våben, og at det er rygtedes, at det skulle være sket, fordi kong Frederik "och Danmarcks rijke schulle haffve i hugh och sinne ther medt framdelis komme till någedt yttermere tiltaell och jurisdiction till thette rijke", altså dermed hævdede en ret til Sverige. Det håbede kong Gustav dog ikke var tilfældet, og han mindede den danske konge om den hjælp og bistand, han i sin tid havde ydet Frederik I og Christian III. Hvis Frederik II ville ophøre med at bruge de tre kroner, ville problemer med undersåtterne ved grænsen og andre steder let kunne løses.[33] Gustav Vasa henvendte sig den 15. november til sin (og Christian IIIs) svoger, hertug Franz af Sachsen-Lauenburg, og bad denne gøre sin indflydelse gældende hos den danske konge i sagen om de tre kroner sammen med kong Gustavs søstersøn, biskop Johan af Osnabrück. Gustav Vasa mente, at han på sin side ville kunne tiltage sig brugen af den danske konges våben "und mit gleichem fug das norwegische wapenn in unsers mitbringen", ligesom han hævdede, at hans forfædre kongerne af Sverige også havde haft Danmark og Norge under sig.[34]

Hertug Franz og biskop Johan formåede næppe at påvirke den danske konges holdning i våbensagen. Frederik II skrev den 16. december 1559 til Gustav Vasa, at han var positiv over for tanken om et møde, men for sin æres skyld kunne han ikke opgive at føre trekronervåbenet, som han mente at have en hævdvunden ret til. Samtidig klandrede han den svenske konge for den titel, han anvendte, en sag, han tillagde større betydning end våbenspørgsmålet.[35] Det var naturligvis Gustav Vasas brug af titlen de Venders, han hentydede til.

I sit svar af 21. januar 1560 til Frederik II tolkede Gustav Vasa Kalmarunionens formelle forfatning i et forsøg på at forsvare sin ret til de tre kroner. De tre riger havde ikke været forbundet med hinanden i kraft af en arveordning, og der havde derfor kun været tale om en sammensætning af rigernes våbener, idet Unionen "nie ein corpus gewesenn, sondern abegeteilete gesonderte raich eines von dem andern, dan man nennet jo mit dreien nhamen diese drey raich, die cron zu Dennemark, die cron zu Schwedenn unnd die cron zu Norwegen". Men dronning Margrete havde taget Sverige fra Albrecht af Mecklenburg. Nu ville det tjene Frederik II til ære at aflægge det våben, han ikke havde nogen ret til, da han ikke i modsætning til Gustav Vasa besad Sverige. I en efterskrift foregav Gustav at være uvidende om, at han førte en utilbørlig titel. Han bad Frederik udtrykkeligt forklare, hvad der mentes, så ville han svare ham venligt.[36] Gustav Vasa anså måske titlen de Venders for at være et muligt bytteobjekt. På den rigsdag, som han sammenkaldte i juni

1560, forelagde han spørgsmålet om ”the Dansche belangendes vårt och rigsens vapn, the tre croner, som the sig otilbörligen tillvället hafve” for de svenske stænder. Kongen ville vide, om man fra svensk side skulle deltage i et møde med danskerne herom. Det bekræftede rigsdagen.[37]

Litterær fejde

Selv om Gustav Vasa ikke havde henvendt sig direkte til Christian III i dennes levetid angående de tre kroner, havde han på anden måde protesteret mod, hvad der i hans øjne var svenskfjendtlig propaganda fra dansk side. Fjendtlige påstande var også blevet fremsat den modsatte vej.

I Johannes Magnus' værk om goternes og sveernes historie trykt i Rom i 1554 er der ingen hentydninger til heraldik, men de danske landskaber Skåne og Halland bliver dér anset for at være dele af det gotiske rige, ”Gothici regni partes”, d. v. s. hørende til Sverige, og på værkets kort over Skandinavien, hvor ”Gothia” er udhævet, får man indtryk af, at Skåne, Gotland og Øland hører til ”Gothia”. [38] Den svenske biskop Hemming Gadhs hadefulde tale mod danskerne, der angiveligt skulle være holdt under det svenske oprør mod kong Hans, men var et falsum, er udførligt omtalt i Johannes Magnus' værk.[39] Den lod Gustav Vasa oversætte og distribuere.

I sit værk om de nordiske folks historie trykt i Rom 1555 skriver Johannes' bror Olaus Magnus bl. a. om det svenske riges heraldik. De gamle gotere førte ifølge ham den kronede løve på tre strømme, folkungeløven. Sveerne, mente han, havde oprindelig et våben med to guldklædte kronede jomfruer, der omfavner hinanden i en grøn skov. Hvor dette fantasivåben kom fra, er uvist. Men Olaus Magnus fastslår derefter, at svenskernes fyrster nu bruger tre gyldne kroner på blå bund, og med dem har de bl. a. vundet et stort herredømme og ført berømmelige krige.[40] Læseren skulle bibringes det indtryk, at de tre kroner var et indiskutabelt og eksklusivt kendetegn for hele Sverige.

Den danske Rimkrønike skrevet af munke i Sorø, der var loyale over for den danske kongemagt, blev trykt i 1495. På titelbladet er der et træsnit, der forestiller en konge med krone, rigsæble og sværd foran et kronet våben med de tre løver. Længere henne er der et træsnit af en tretårnet borg (København), over hvilken der ses tre kronede skjolde med hhv. de tre danske løver, de tre kroner og den norske løve, som dengang sad i det sammensatte danske kongevåben.[41] Denne version af rimkrøniken går til og med Christian Is tid. I udgaver, der udkom 1533 og 1534, var krøniken ført frem, så den nu også omfattede kong Hans' regeringsperiode. Kong Hans bliver her fremstillet som den gode unionskonge, der har gjort Sverige meget godt, mens Sten Sture bliver omtalt meget negativt. Det nytryk, der kom i 1555, blev af Gustav Vasa opfattet som en pamflet imod Sverige. Den 31. december 1557 bad han biskoppen i Västerås Peder Swart om at forfatte nogle rim som svar på den danske krønike. I samme brev gav han udtryk for sin forbitrelse over, at den danske konge og hertug Frederik er begyndt at bruge Sveriges tre kroner i deres segl, og at de tilmed var anbragt i skjoldets 3. felt og ikke som under Christian II i 2. felt ved siden af og dermed på højde med det danske våben.[42] Også i et brev af 24. juni 1558 til hertug Johan kædede Gustav Vasa danskernes brug af de tre kroner sammen med rimkrøniken. Han skrev, at hvis de ville svenskerne noget godt, hvilket de lader som om, ”så tilegnede the sig icke med orhätte Sverigis croner udi theres vapnn, som the nu oppenbarligenn giorth haffve. The haffve och nyligenn latijd utgå enn crönnicke opå rim, the svenske till späth, thär udi ganske mykin lygnn sammensancket ähr”.[43] I et brev af 17. november samme år til Johan gentog Gustav Vasa sin påstand om den spottende danske krønike og tilegnelsen af de tre kroner, som danskerne ”osz till spott, försmädilse och undergång” har sat nederst i deres våben. Men nu ”haffve vij giffvith svar opå samme crönicke”.[44] En lignende kobling stod i kongens brev af 3. december 1558 til en fremtrædende svensk gejstlig, Karl Petri, og til andre gode mænd, der fik tilsendt det svenske gensvar med opfordring til at lade kongens tro undersåtter læse det.[45]

Peder Swarts gensvar med den lange titel ”Någer stycker aff then Danske Crönecke, ifrå konung Waldemars tijd och hans effterkommande, ther inne the Swenske bliffve fast groffueligen och med osanning antastade – Thessligest the Swenskes rätferdelige och oumgångelige genswar, som the ingelunde kunde förbi gå, uthan ther sijn ähre och godhe rychte ändeligen försware moste, ther til the högt äre trengde och förorsakade” udkom i slutningen af 1558 og var først og fremmest beregnet til at skulle læses af loyale svenskere. Hertug Erik fik ti eksemplarer til fordeling. I krøniken hævdede Peder Swart, at danskerne havde villet underkue Sverige, og at Kalmarunionen havde haft skadelige følger for nordmændene. Sten Sture blev fremhævet for sin modstand mod kong Hans, der ikke havde efterkommet et løfte om at tilbagelevere Gotland til Sverige, og Christian II blev fremstillet som tyran. Grevefejden blev udførligt skildret i lyset af svenskernes uselviske hjælpsomhed og danskernes utaknemmelighed, og disses falskhed og onde planer kom til udtryk i brugen af de tre kroner. I et af versene hedder det, at Danmark bør beholde sine tre løver og Sverige de tre kroner:

Tin try lejan beholt för tig
Sverige behåller tre kroner för sig.[46]

Peder Swarts krønike blev naturligvis snart kendt også i Danmark, hvor man nu tog fat på tillige at polemisere mod Johannes Magnus' og Olaus Magnus' værker. Det var især den udgave, der blev trykt i Basel i 1558 af den førstnævntes værk, der vakte harme i Danmark. Man måtte formode, at det blev læst af hele det dannede Europa. Olaus Magnus' bog om de nordiske folk blev oversat til flere europæiske sprog. I 1561 udkom det af Hans Svaning forfattede værk om gendrivelsen af Johannes Magnus' fordrejelser, ”Refutatio calumniarum cuiusdam Ioannis Magni Gothi Upsaliensis” med trykåret 1560, og man angav den i 1559 afdøde professor Petrus Parvus Rosefontanus som forfatteren. Et sted siges det, at den tid ville komme, da hvert folk atter vokser sammen til et og samme sprog og fællesskab.[47] Initiativet til udgivelsen skyldtes navnlig kansler Johan Friis, der var blevet meget negativt omtalt af Peder Swart.[48] I 1561 udkom desuden en særskilt krønike om kong Hans, ”Chronicon sive Historia Ioannis Regis Daniæ”, ligeledes forfatttet af Svaning. Her er kong Hans fremstillet som den milde unionskonge og Sten Sture som den svigefulde løftebryder.[49]

Svensk modtræk

Gustav Vasa døde den 29. september 1560 og efterfulgtes af sønnen Erik, der gjorde alt for at leve op til sine ambitioner. Med sit valg af ordenstallet ”den fjortende” ville han gøre Johannes Magnus' værk med mange legendariske svenske konger med navnet Erik til historisk sandhed. Erik XIV lagde også vægt på, at han som svensk konge ifølge Johannes Magnus' gotermyte nedstammede fra Magog, et barnebarn af Noah. Vasa-slægten var ikke et fyrsteligt dynasti og havde i begyndelsen svært ved at blive anerkendt af Europas gamle fyrstefamilier.[50] Først som 35-årig var det lykkedes Gustav Vasa at blive gift med hertuginde Katharina af Sachsen-Lauenburg, men hans to efterfølgende ægteskaber var med svenske adelsdamer. Erik XIV var den eneste af hans sønner, der havde Katharina som mor. For at styrke sin position i forhold til omverdenen forsøgte Erik at indgå et fyrsteligt ægteskab. Men han bejlede forgæves til den engelske dronning Elisabeth, til den skotske dronning Maria Stuart og til Christina af Hessen; til sidst giftede han sig med en bondedatter. Frederik II havde også friet til dronning Elisabeth og fået afslag, men han kunne falde tilbage på sin gammelfyrstelige afstamning.

I 1560 foranstaltede Erik XIV bisættelsen af sin far med en pragt, som man indtil da ikke havde oplevet magen til i Sverige. Han benyttede begravelsesprocessionen til at demonstrere sit riges

geografiske udstrækning ved hjælp af et enormt antal heraldiske faner. Af dem var de 24 landskabsfaner, hvis våbener fra nu af kom til at spille en supplerende og spektakulær rolle i den svenske kongemagts ydre fremtræden. Én af landskabsfanerne repræsenterede Gotland som udtryk for Erik XIVs krav på øen, der frem til 1645 hørte til Danmark.[51]

147.Erik XIVs segl med Norges og Danmarks våbenmærker i hhv. 3. og 4. felt. Våbenet med en lukket krone på skjoldet er omgivet af Salvatorordenens kæde. Aftryk fra 1566 i Rigsarkivet (E. Sverige 255 (b)). Foto: Ronny Andersen.

Med Erik XIV havde Sverige fået en konge, der var indstillet på at forholde sig meget aktivt i kampen for de tre kroner som Sveriges våben. I 1561 realiserede han den idé, som han i 1559 havde nævnt over for sin far. Erik XIV satte Norges øksebærende løve og Danmarks tre løver og ni hjerter ind i sit kongevåben, Norges våben i hovedskjoldets 3. felt og Danmarks våben i 4. felt. I det firdelte skjolds 1. og 2. felt sås fortsat hhv. de tre kroner og folkungeløven, der indtil da havde været gentaget i de to resterende felter; Vasa-slægtens vase udgjorde som hidtil hjerteskjoldet. Fordelingen af det norske våben og det danske våben var ikke tilfældig. Placeringen af det danske *efter* det norske i det mindst fornemme felt var en måde at ydmyge Danmark på. Motivet hertil skal uden tvivl søges i den krænkelse, som Gustav Vasa i hvert fald havde foregivet at have følt, når han i diverse breve havde besværet sig over, at den danske konge havde forvist de tre kroner til sit skjolds 3. felt efter og under Danmarks og Norges våbener. Erik XIV havde udtænkt våbenusurpationen sammen med sin sekretær og herold Lasse Knutsson.[52]

Tilføjelsen af Norges og Danmarks våbenmærker i Erik XIVs kongevåben kom til udtryk over for omverdenen i hans segl. Den nye version af det svenske kongevåben synes første gang at være blevet bemærket i Danmark ved juletid 1561.[53] I forhandlingerne et par måneder før om en traktat havde Erik XIV og Frederik II markeret sig ved gensidigt at udelade hhv. ”de Goters” og ”de Venders” i breve til hinanden.[54]

148.Erik XIVs krone, 1561. Skattkammaren, Stockholm. Foto: Alexis Daflos.

Den 29. juni 1561 lod Erik XIV sig krone under stor pragtudfoldelse. En ny kongekrone var blevet forfærdiget til formålet. Kronen, der endnu findes, er et overdådigt renæssancearbejde. Den er lukket med fire bøjler. Hidtil havde svenske konger brugt åbne kroner. Det havde også Gustav Vasa gjort, men til hans bisættelse blev der fremstillet en begravelseskrone, der var lukket med fire bøjler ligesom efterfølgerens.[55] Med den lukkede krone understregede Erik XIV, at han og faderen var suveræne fyrster. Tidens almindelige forestilling var, at en lukket krone symboliserede suverænitet, fordi den romersk-tyske kejsers krone, rigskronen, siden 1000-tallet havde været forsynet med en bøjle.[56] Den med bøjler lukkede krone blev derfor tidligt betragtet som ”kejserlig”. Efterhånden blev lukkede kroner taget i brug af en række selvhævdende konger. Kort før 1500 blev den franske kongekrone ændret fra en åben til en lukket krone.[57] I England indførte Henrik VII (1485-1509) en krone lukket med fire bøjler, der under hans efterfølger Henrik VIII blev kaldt ”The imperial Crown”.[58] Den skotske kongekrone blev ca. 1480 ændret fra en åben til en krone lukket med fire bøjler. Jakob IV er gengivet 1503 med en sådan krone. Skotlands endnu bevarede kongekrone med fire bøjler er fra 1540.[59] Den svenske kongekrone med fire bøjler er sandsynligvis udført efter engelske[60] og muligvis skotske forbilleder. Det rigsæble, som Erik XIV lod udføre, er sammenlignet med andre fyrsters rigsæbler usædvanligt, da det gengiver en rigtig globus.[61]

I forbindelse med sin kroning indførte Erik XIV greve- og friherreværdigheder. Gradueringen af den svenske adel bidrog indadtil til at øge Vasa-dynastiets relative prestige. De nye grever og friherrer skulle føre åbne kroner; grevernes bestod af perler, og friherrernes var en diademlignende

krone. Kongens brødre, hertugerne Johan (III) og Karl (IX), brugte åbne kroner med palmetter. Med den lukkede krone figurerede Erik klart i toppen af den sociale pyramide.

Heraldiske elementer kunne indgå i en konges krone.[62] De franske liljer pryder kroneringens overkant på den franske kongekrone, der desuden har en lilje øverst over bøjlernes sammenføjning, hvor andre kroner normalt har en globe med et kors på. På overkanten af den engelske kongekrones kronering sidder skiftevis kors af form som et St. Georgskors og liljer. Liljerne ville i hvert fald udlændinge kunne opfatte som en hentydning til den engelske konges prætention på Frankrig, idet det franske liljevåben udgjorde en del af det engelske kongevåben svarende til prætentionstitlen "konge af Frankrig". Korsene må kunne forbindes med England, hvis skytshelgen er St. Georg.[63] Den skotske kongekrone har skiftevis liljer og blomsterformede kors på kroneringens kant. Liljerne kunne være en gentagelse af liljerne i den indre bort (double tressure flory counter-flory), der omgiver løven i det skotske kongevåben.[64]

149. Detalje af Erik XIVs krone. Omkring den store ædelsten på den midterste palmet er der på hver side og forneden en blå løve med en stor gylden manke, og neden under hver af dem er der tre røde hjerter. Løverne på siderne vender hovedet ind mod ædelstenen. Øverst på palmetten ses Vasa-slægtens våbenmærke, vasen, holdt af to gyldne løver. På kroneringen ses på hver side af store ædelsten og med ryggen mod disse en oprejst blå løve med stor gylden manke holdende en stor gylden hellebard. Skattkammaren, Stockholm. Foto: Alexis Daflos.

Også Erik XIVs krone er smykket med heraldiske figurer, og de svarer til de felter, der nu sås i hans våben. På fire af de otte palmetter omgiver de tre kroner en stor ædelsten. På de fire øvrige palmetter er ædelstenen omgivet af tre blå løver med gyldne manker, og hver løve er ledsaget af tre røde hjerter. Øverst på hver palmet holder to løver Vasa-slægtens våbenmærke, vasen. På hver side af store ædelsten i kroneringen ses en løve holdende en hellebard, der for længst var blevet den form, hvori øksen nu blev gengivet i Norges våben. Man skal ganske tæt på kronen for at erkende de heraldiske detaljer. Det behøver man derimod ikke, når man står foran et reliefbroderi, som Erik XIV bestilte til sin kroning. Det måler lidt over 1 m på hver led og viser hans våben med Norges løve i 3. felt og Danmarks løver og hjerter i 4. felt.[65] Den samme version af våbenet indgår i rammen på en serie tapeter, som Erik XIV lod væve i årene 1561-66. På et af tapeterne ses "den første svenske konge, Sven", hvis bibelske afstamning antydes af Noahs ark.[66] I årene 1564-68 figurerede våbenet med felter for Norge og Danmark på mønter slået under Erik XIV.[67]

150. Reliefbroderi med Erik XIVs våben udført til hans kroning i 1561. Norges og Danmarks våbenmærker udgør hhv. 3. og 4. felt. Livrustkammaren, Stockholm. Foto: Göran Schmidt.

151. Svensk mønt, 2 mark, slået under Erik XIV, 1565. Tegning.

Dansk reaktion

Den svenske kongekrones heraldiske detaljer fik man formentlig først kendskab til i Danmark efterhånden. Det var nok heller ikke lige med det samme muligt for danskere at observere det nye svenske kongevåben på broderier og gobeliner. Men våbenet kendte man fra den officielle korrespondance med Sverige.

I forbindelse med forhandlinger om en ny dansk-svensk aftale i januar 1562, den såkaldte "fredsstand", blev der lejlighed til fra dansk side at påtale den svenske konges optagelse af Norges og Danmarks våbenmærker. Fra svensk side blev der svaret, at de tre løver var Revals våben, som

Erik XIV nu førte som herre over byen. Sverige havde i 1561 sat sig fast i Estland. Det var for så vidt rigtigt, at Revals våben var tre løver. Byens tre kronede løver var imidlertid en afledning af det danske våben og stammede fra 1200-tallet, da Estland var under dansk herredømme, og det var blevet videreført efter, at Valdemar IV i 1346 havde solgt Estland til Den tyske Orden.[68] Revals tre løver havde dog aldrig været omgivet af de hjerter, der ikke manglede i Erik XIVs version af våbenet, og den svenske konge vidste naturligvis godt, at han havde tilføjet kongeriget Danmarks våben som et felt i sit eget. Føringen af den norske løve forsvarede man fra svensk side med, at Norge fra gammel tid havde hørt sammen med Sverige. Hermed hentydedes til de perioder i 1300-tallet og 1400-tallet, da der havde været kongefællesskab mellem Sverige og Norge. Sverige ville ikke med de tre løver og den øksebærende løve hævde nogen ret til Danmark og Norge, og samtidig gjorde man opmærksom på, at Frederik II ikke havde ret til at føre de tre kroner. I et traktatudkast krævede Frederik II, at den svenske konge ”will sielff rette sig, Och afflegge Danmarckis och Norgis Waben”, da hans [svenske] majestæt ”selff wed huad ther om rett er”. Men hvis den svenske konge kunne bevise, at de konger, der havde regeret i Sverige før dronning Margrete, havde ført de tre kroner som Sveriges våben, ville kongen af Danmark ”och rette sig sielff”. Nogle måneder senere kom den svenske udsending Lasse Knutsson til Danmark medbringende breve beseglet med trekronervåbenet fra før dronning Margretes tid, hvilket synes at være kommet bag på danskerne.[69] Ved en forhandling i august 1562 nægtede Frederik II at modtage de svenske udsendinges kreditiv, fordi det var beseglet med den svenske konges nye våben.[70]

I januar 1563 blev den danske rigsråd Corfitz Ulfeldt sammen med Jacob Brockenhuus sendt til Stockholm, officielt for at tilbyde mægling mellem Polen og Sverige. Ulfeldt skulle imidlertid benytte lejligheden til at forlange, at Erik XIV aflagde det danske og det norske våben, men uden tilbud om dansk opgivelse af trekronervåbenet. Erik XIV afslog at ændre sit våben, medmindre Frederik II ville opgive at bruge de tre kroner.[71]

På opfordring af landgrev Filip af Hessen og kurfyrst August af Sachsen, Frederik IIs svoger, forsøgte den romersk-tyske kejser at mægle mellem de to fætre, Frederik II af Danmark-Norge og Erik XIV af Sverige. Til et mæglingsmøde i Rostock i maj 1563, der dog ikke blev til noget, da svenskerne udeblev, havde man fra dansk side udarbejdet en lang erklæring.[72] Heri indgik en række heraldiske argumenter, der genfindes i en latinsk version. Den var benævnt ”En sand og kort forklaring på de grunde, som den danske kong Frederik havde til at afværge Sveriges kong Eriks vold og uret …”[73] og var dateret den 26. juli 1563, hvilket ikke nødvendigvis var den virkelige datering. I forklaringen blev det fastslået, at Erik XIVs usurpation af det danske våben og det norske våben fremtrådte tydeligt i hans segl og var udtryk for hans begær efter kongerigerne Danmark og Norge, men Erik kunne ikke gøre fordring på deres våbener, da hans far Gustav kun som adelsmand havde fået Sveriges rige.[74] Dronning Margrete førte de tre kroner ikke for Sveriges rige, men for at vise den union, som dets ypperste råder med hende som regent havde knyttet sammen med Danmark og Norge ved en uopløselig og evig forbindelse.[75] Den latinske version var beregnet til offentliggørelse, men blev imidlertid ikke trykt.

Sveriges ekspansion på denne tid i det baltiske område bevirkede, at Lübeck blev afskåret fra den frie sejlads til Rusland. Det medførte, at Danmark og Lübeck fandt sammen og den 13. juni 1563 sluttede en forbundstraktat mod Erik XIV af Sverige. Heri blev det bl. a. specificeret, at Sverige skulle aflægge det danske våben og det norske våben, og striden om de tre kroner skulle afgøres af danske og svenske råder.[76]

Krig

Frederik II besluttede nu at indlede en krig mod Sverige. Den dansk-lybske krigserklæring af 31. juli 1563 blev sendt med kongens herold til Stockholm, hvortil han nåede i midten af august.

Teksten blev desuden trykt i København med henblik på passende distribution.[77] I fejdebrevet rettes der voldsomme beskyldninger mod Erik XIV for at have brudt Brømsebroforbundet. Umiddelbart efter anklages han i stærke vendinger for uretmæssigt at bruge Danmarks og Norges våbener – ”Wie dann solches der gebrauch / beider vnser / des Denischen vnd Norwegischen / wappen / so S. L. [Seine Liebden] inn schildt vnd sigeln / vns schlecht zu verachtung …“. Den svenske konges usurpation af våbenerne for Frederik IIs to kongeriger blev således fra dansk side officielt betragtet som krigsårsag. Dertil kom naturligvis en række andre grunde. Kort forinden, den 20. juli, havde Frederik II ladet et opråb til den svenske adel trykke, hvori han omtalte Erik XIV i stærkt kritiske vendinger, hvorfor han nu ville hjemsøge ham som en fjende i den hellige trefoldigheds navn. Samtidig opfordrede han adelen til frafald og lovede, at den under ham ville få en række gamle rettigheder tilbage. Frederik II ville befri den svenske adel ”aff thend wold oc Thiranii / som i wdi xl Aar / met besuerit / oc wdi werit haffue”.[78] Svenske adelsmænd havde uden tvivl forudsætninger for at forstå, hvad der kunne lægges i udtrykket ”i den hellige trefoldigheds navn”.[79]

152. Sauvegarde-brev med det danske kongevåben, hvis felter er ordnet rækkevis og med ét som hjerteskjold. Nederst er der med håndskrift tilføjet, at befuldmægtigede fra Hallaryd i Småland den 6. juni [1564] har indgået en aftale med den danske oberst Daniel Rantzau om hylding af Frederik II og betaling af en brandskat. Riksarkivet, Stockholm, Genealogica 66. Foto: Riksarkivet, Stockholm.

En anden form for dansk propaganda, der tog sigte på almuen, kom med sikkerhed til dele af den svenske befolknings kundskab, og i den spillede den danske konges våben en påfaldende rolle. I august og september 1563 fik den københavnske bogtrykker Lorentz Benedicht, der for øvrigt også havde besørget den trykte udgave af fejdebrevet, betaling for ikke færre end 30.000 ”Salve Guarde”-tryk, altså beskyttelsesbreve (sauvegarde) – for 10.000 den 1. august og for 20.000 den 17. september.[80] I rentemesterregnskabet kaldes trykkene ”Vaaben Salve garde”. På de 390 x 252 mm store ark var ordet ”Saulue guarde” og en stor gengivelse af et dansk kongevåben trykt; våbenet fylder næsten hele arket.[81] Af de mange beskyttelsesbreve kendes i dag kun ét originalt eksemplar.[82] Et sauvegarde-brev var beregnet for folk i nabolandet, især i grænseområder, og var en form for garanti mod plyndring o. lign. fra den indrykkende hærs side. Befolkningerne på hver side af den dansk-svenske grænse var ikke fjendtligt indstillet over for hinanden, men indgik ofte ”bondefred” i krigstid.[83] Formålet med sauvegarde-brevene fremgår tydeligt af et brev af 10. maj 1564, som krigskommissær Fr. von Dohna sendte til Frederik II i anledning af et forestående indfald i Småland. Han skrev, at når styrkerne er kommet over grænsen, og svenskerne godvilligt underordner sig, vil det være nødvendigt at friholde dem med sauvegarde-breve, så der ikke vederfares dem overlast af egne danske styrker.[84] På denne måde kunne civilbefolkningen i en truende situation værge sig imod krigens gru. Men modtagelsen af et sauvegarde-brev forudsatte, at den pågældende befolkning anerkendte den fremmede konges overhøjhed. Forneden på det bevarede eksemplar er der med håndskrift tilføjet, at den 6. juni har befuldmægtigede fra Hallaryd sogn været hos oberst Daniel Rantzau og har brandskattet og har hyldet kong Frederik af Danmark og svoret ham troskab.[85] Til højre herfor ses Daniel Rantzaus underskrift. Hallaryd ligger i den sydlige del af Småland ikke langt fra den daværende grænse mellem Sverige og Danmark. Rantzau var den 19. maj 1564 rykket ind i Småland med ordre om at behandle befolkningen skånsomt, hvis den hyldede den danske konge og svarede en brandskat.[86] Sauvegarde-brevet stammer således fra Daniel Rantzaus offensiv. Hvor mange sauvegarde-breve der i løbet af krigen blev udleveret til svenskere i grænseområderne, vides ikke. At kun et enkelt eksemplar er bevaret i Sverige, er egentlig ikke underligt, for besiddelsen af et sådant brev var jo tegn på forræderi mod den svenske konge.

153. Erik XIVs sauvegarde-brev, "fredstegn", med Norges og Danmarks våbenmærker i hhv. 3. og 4. felt. Kungl. Biblioteket, Stockholm, Kungl. förordn. patentfol. Foto: Kungl. Biblioteket, Stockholm.

Erik XIV benyttede ligeledes sauvegarde-breve, der benævntes fredstegn. De har øverst teksten "Then Stoormectigeste Högborne Furstes och Herres Her ERICH then fiortonde Swerigis / Götis / Wendis / sampt flere thes til behöringers Konungz / Fridz tekn". Nedenunder ses hans kongevåben med Norges og Danmarks våbener i 3. og 4. felt. På skjoldet hviler den lukkede kongekrone, hvis heraldiske detaljer på grund af størrelsesforholdet ikke er angivet, og omkring skjoldet er Salvatorordenens kæde lagt.[87] Kongens ambitioner om at fremtræde som en mægtig fyrste er tydelige. Også Erik XIVs efterfølger Johan III lod et fredstegn trykke med samme våben og krone. Skjoldet er omgivet af bogstaverne I og R [Iohannes Rex].[88] Men han brugte ikke Norges og Danmarks våbener andre steder. Om de nævnte svenske sauvegarde-breve faktisk kom i brug i den nordiske syvårskrig, vides ikke, men Johan IIIs blev senere anvendt i Sveriges krig mod Rusland.[89]

154. Johan IIIs sauvegarde-brev, "fredstegn", med Norges og Danmarks våbenmærker i hhv. 3. og 4. felt. Uppsala Universitetsbibliotek, Palmsköldska saml., vol. 29. Foto: Uppsala Universitetsbibliotek.

Våbenet på det bevarede danske sauvegarde-brev er farvelagt, men om det allerede var tilfældet, da det blev udleveret til beboerne i Hallaryd, er ikke sikkert. Lorentz Benedicht, der havde trykt sauvegarde-brevene, var en af de betydeligste danske bogtrykkere i datiden, og han udførte også træsnit. Han kan meget vel selv være ophavsmand til det i kunstnerisk henseende fremragende træsnit med kongens våben, der på iøjnefaldende måde fylder det meste af sauvegarde-brevet. Våbenets komposition er ny i dansk sammenhæng og har lighed med den rækkevise anbringelse af felter, der var taget i brug af tyske fyrster med behov for at gengive mange felter i deres våbener. Der kan heller ikke være tvivl om, at Frederik II i dette tilfælde ønskede at fremtræde med så mange felter som muligt.

Tolv våbener er anbragt i felter fordelt på tre rækker og ét i et hjerteskjold. Mellem de otte øverste felter er der et Dannebrogskors, og på dette ligger hjerteskjoldet. Blandt felterne er der tre, som for første gang indgår i en dansk konges heraldik. Det er våbenmærkerne for hhv. Gotland, Island og Ditmarsken. De i alt 13 felter er fra dexter til sinister placeret således: I 1. række ses Danmarks tre løver og ni hjerter, Norges hellebardbærende løve, de Goters løve over ni hjerter og de Venders lindorm; i 2. række ses de tre kroner, Gotlands Agnus Dei med korsfane, Slesvigs to løver og Islands kronede stokfisk; i 3. række ses Holstens nældeblad, Stormarns svane med krone om halsen, Oldenborgs to bjælker og Delmenhorsts kors. Ditmarskens hest med en harniskklædt rytter, der svinger et sværd, udgør hjerteskjoldet.

Gudslammet med korsfane for Gotland er en videreudvikling af den vædder med en fane, der siden middelalderen havde udgjort motivet i den gotlandske almues segl og tillige blev brugt af borgerne i Visby og af staden Visby. Senere blev figuren et lam, og der sattes et kors i fanen.[90] Når Frederik II i 1563 heraldiserede motivet for at kunne bruge det som et af sine våbenmærker, må det skyldes, at der fra svensk side blev fokuseret på Gotlands tilhørsforhold. Gustav Vasa nærede planer om en erobring. Med tilføjelsen af et felt med Agnus Dei understregede Frederik II sit herredømme over øen. Gotlands våben blev: i rødt et sølv lam med højre forben holdende en korsstav med en sølv fane med et rødt kors, og således er våbenet også farvelagt i sauvegarde-brevet.

155. Kort over Island. Udsnit af Olaus Magnus' "Carta Marina" fra 1539. I to skjolde ses hhv. den norske løve og Islands kronede stokfisk. Efter Clara Nevéus: L'héraldique de la "Carta Marina" par Olaus Magnus, i: "Genealogica & Heraldica Lisboa 1986. Actas do 17.º Congresso Internacional das Ciências Genealógica e Heráldica", Lisboa 1991, s. 392.

Den kronede stokfisk som våben for Island stammer sandsynligvis fra de lybske Bergensfareres segl kendt fra 1415, hvor fisken ses i et delt skjolds 1. felt, mens det halve af Lübecks ørn udgør 2. felt. En tilsvarende komposition ses i de hamborgske Bergensfareres segl, hvor den kronede stokfisk er kombineret med halvdelen af Hamburgs våben.[91] Stokfisk (klipfisk) var en vigtig handelsvare for de hansekøbmænd, der efterspurgte nordatlantiske produkter. Den kronede stokfisk blev senere opfattet som Islands våbenmærke. På Olaus Magnus' "Carta Marina" fra 1539 er den på omridset af Island gengivet i et skjold med en perlekrone på overkanten ved siden af den norske løve i et skjold med en krone med palmetter, der i sammenhængen placerede Norge over Island svarende til, at Island var et norsk skatland.[92] "Carta Marina" er præget af en svenskforherligende og antidansk tendens. På Norges-delen af kortet opfordrer Olaus Magnus nordmændene til at frigøre sig fra det danske herredømme.[93] Ved at gengive den kronede stokfisk som våben for Island ved siden af det norske våben ville Olaus Magnus formentlig antyde, at hanseaternes handelsprivilegier angående Island var forbundet med Norge og ikke med Danmark. Den politiske tendens på "Carta Marina" var man bevidst om i Danmark. Frederik IIs motiv til at gøre den kronede stokfisk til et af sine egne våbenmærker kan have været et ønske om at understrege sit overherredømme og signalere sin aktuelle alliance med Lübeck. Endnu i 1550'erne brugte de lybske Bergensfarere det delte våben med den kronede stokfisk i 1. felt.[94] På sauvegarde-brevet er feltet for Island blåt, stokfisken sølv og kronen guld, men snart blev rød anset for at være våbenets rette bundfarve.

156. Ditmarskens landssegl med Jomfru Maria med Barnet og St. Oswald, efter 1500. Forneden ses ærkebiskoppen af Bremens våben med to krydslagte nøgler. Efter Karl Boie: "Die mittelalterlichen Siegel Dithmarschens", Kiel 1926, nr. 4.

157. Ditmarskens landssegl efter 1559. Bag det lille skjold med det holstenske nældeblad ses Jomfru Maria med Barnet og et sværd, der gennemborer hendes bryst. Aftryk i Rigsarkivet (= Karl Boie: „Die mittelalterlichen Siegel Dithmarschens", Kiel 1926, nr. 6). Foto: Rigsarkivet.

I 1500 var det ikke lykkedes kong Hans og hertug Frederik at erobre Ditmarsken, der formelt hørte til Holsten. Sammen med sine farbrødre hertugerne Adolf og Hans den Ældre af Slesvig og Holsten lykkedes det imidlertid Frederik II i 1559 at undertvinge ditmarskerne. Selv om Ditmarsken siden Christian Is tid indgik i kongens titel, satte Frederik II og hertugerne ikke umiddelbart noget våbenmærke for Ditmarsken ind i deres våbener. Ditmarsken havde ikke noget heraldisk våben, men landet, der havde hævdet en stilling som relativt uafhængig bonderepublik, anvendte et segl med Jomfru Maria og Barnet og St. Oswald. Forneden var der to krydslagte nøgler i et skjold som udtryk for den af rent politiske grunde påståede lensafhængighed af Bremens ærkebiskop.[95] St. Oswald var gengivet i seglet, fordi ditmarskerne på St. Oswalds dag havde sejret over grev Gerhard af Holsten i 1404. Efter 1559 blev der fremstillet et nyt landssegl for Ditmarsken. Bag et skjold med det holstenske nældeblad, de nye landsherrers våbenmærke, ses Jomfru Maria med Barnet og med et sværd, hvis spids gennemborer hendes bryst.[96] Med denne Mater Dolorosa udtrykte ditmarskerne en stille protest mod undertvingelsen.

Et felt med den harniskklædte rytter blev indsat i et kongesegl, som Frederik II lod udføre i 1569, altså først ti år efter Ditmarskens erobring. Våbenet består på traditionel måde af hoved-, midter- og

hjerteskjold. Ditmarskens rytter udgør 4. felt i det firdelte midterskjold, og i et delt hjerteskjold ses våbenerne for Oldenborg og Delmenhorst.[97] Hertugerne af Slesvig og Holsten indsatte et felt med rytteren forneden i deres hovedskjold, og siden blev det ført af samtlige linier af det oldenborgske hus. Kort efter Ditmarskens erobring i 1559 havde Frederik II ladet et kongesegl udføre, hvori navnet Ditmarsken forekommer i seglets omskrift, men uden noget tilsvarende våben.[98] Man skulle synes, at der allerede da havde været en naturlig anledning til at tilføje et våben for Ditmarsken. Men det skete ikke. Det synes at vise, at våbenet med rytteren først er blevet til senere.

158. Frederik IIs segl, 1569. Årstallet står fordelt på hver side af skjoldet. Ditmarskens rytter ses i midterskjoldets 4. felt. Løst aftryk i Rigsarkivets seglsamling (= Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 1b). Foto: Rigsarkivet.

Placeringen af våbenet som hjerteskjold på Dannebrogskorset i sauvegarde-brevet gør, at det fremtræder på en særligt iøjnefaldende måde. Umiddelbart ville det være naturligt at gå ud fra, at som et synligt udtryk for den danske konges senest vundne sejr figurerer dette våbenmærke i den våbenkomposition, der var taget i brug i krigen mod Sverige. Men da våbenet med rytteren efter alt at dømme første gang overhovedet blev gengivet i sauvegarde-brevet i 1563, ikke forinden var kendt som Ditmarskens våben, og der ikke medfulgte en forklaring på felternes betydning, og det ikke på anden måde blev bekendtgjort, at den danske konge havde antaget et våben for Ditmarsken, er det ikke sikkert, at svenskere straks ville kunne forbinde rytterfiguren med Ditmarsken. I Sverige kunne man måske få helt andre associationer.

Et smædeskrift med titlen "Ein lustige Historie", der forudsætter kendskab til det danske sauvegarde-brev med våbenet med mange felter, blev trykt i Sverige på plattysk med en karikatur af våbenet. Skriftet fremtræder som forfattet af den danske kansler Johan Friis og angives at være trykt i København i 1563. Det er antagelig forfattet af en tysker i Erik XIVs tjeneste, og det blev trykt af en kendt bogtrykker i Stockholm i to oplag. Karikaturen af våbenet findes kun i første oplag.[99] Det er muligt, at smædeskriftet først er trykt i 1564, men det foregiver at være fra 1563. Under alle omstændigheder er dets eksistens et tegn på, at våbenet i det danske sauvegarde-brev var kendt af de ledende kredse i Sverige.

159. Karikatur af våbenet i det danske sauvegarde-brev i det svenske smædeskrift "Ein lustige Historie", trykt i "København 1563", men reelt i Stockholm. Efter Isak Collijn: "Sveriges bibliografi intill år 1600", bd. II, Uppsala 1927-1931, s. 313.

I smædeskriftet er den danske konges titel forvansket til "Fredbrech de ander Köninck tho Dremarcken vnd Notwegen / Hertogh van Holsten edder Slesewick / Vnd stormer der Detmerschen / Graue in der Oldenborch vth Delmenhorst". Frederik II betegnes således som fredsbryder. "Dremarcken" spiller muligvis på ordet "Dreck", d. v. s. skidt. Norge kaldes formentlig "Notwegen", fordi man fra svensk side ville fremstille Norge som værende i nød. Stormarn og Ditmarsken er blevet til "stormer der Detmerschen". Det er næppe tilfældigt, at de Venders og de Goters slet ikke nævnes. Det karikerede våben er firdelt af et gennemgående kors og rummer tolv felter. Med undtagelse af felterne med våbener for de Venders, Holsten, Oldenborg og Delmenhorst er alle øvrige felter erstattet med figurer, der er mere eller mindre forvansket. De tre danske løver er tegnet som små missekatte. Den norske løve er blevet til en abe med en plejl, sikkert for at fremstille Norge som en, der må tærske for en herremand. De Goters løve er forsynet med horn, utvivlsomt med nedvurderende sigte. I stedet for de tre kroner ses tre narrehætter som et tydeligt tegn på, at man fra svensk side betragtede den danske konges brug af trekronermærket som en

latterlig illusion. Nogle af versene i smædeskriftets tekst hentyder til narrehætterne, ”Narren Kappen”.[100] Det gotlandske lam er blevet til en ræv eller en ulv, der bærer korsstaven med fane, og dermed er et udtryk for den efter svensk opfattelse svigefulde holdning, som den danske konge udviste med hensyn til Gotlands tilhørsforhold. En ræv eller en ulv synes at have erstattet Islands stokfisk. Stormarns svane hænger i en galge. De to slesvigske løver er blevet til to hunde. Noget hjerteskjold med Ditmarskens rytter ses slet ikke, og det er måske ikke tilfældigt. Den danske admiral Herluf Trolle hørte i 1564 om det karikerede våben og gav over for Frederik II udtryk for sin forargelse i et brev af 20. juli samme år. Han synes ikke selv at have set våbenet, som han kommenterer således: ”Jeg hører, att Koning Erick haffuer laditt trycke Etthers Kongl. Maists. Waben, som Thomes v. Oldenborig haffuer berett: Først 3. Løffuer, ther y Steden 3. Reffue, 3. Kroner, ther y Steden 3. Narre Kapper, 1. Løffue mett Hellebordt, ther y Steden en Vgle mett en Plegell, En Suane, ther y Steden etc. mett mere Vbeskedenhed, ther icke hørsomeligt er, oc er ingen Tuiffl, att Gud jo straffer alt thette mett mere Vtilbørlighed, som Gud icke lader vstraffet”.[101]

160. Fresko i Ronneby Kirke i Blekinge med Frederik IIs våben svarende til våbenet i sauvegarde-brevet, men med delvis forkerte farver, 1586. Foto: Harald Anderson.

161. Glasmaleri med Frederik IIs våben udført i 1568 til kirken i den skånske by Skarhult, nu i Kulturen, Lund. Svarer til våbenet i sauvegarde-brevet, men to vildmænd er tilføjet som skjoldholdere. Hjerteskjoldet, hvor Ditmarskens rytter skulle have være gengivet, er nu tomt. Efter Peter Bondesen: Frederik II's rigsvåben fra ca. 1563, i: ”Heraldisk Tidsskrift” nr. 36, okt. 1977, s. 280.

Den 4. september 1564 stormede Erik XIV den lille by Ronneby i Blekinge i grænseområdet mellem det daværende Danmark og Sverige, hvor civilbefolkningen blev offer for en grusom massakre.[102] Efter krigen, der endte 1570, bidrog Frederik II til genopbygningen af kirken. I en fresko ses kongens våben,[103] der tydeligt er malet med våbenet i sauvegarde-brevet som forlæg. Det har åbenbart været naturligt i samtiden at bruge netop denne version af våbenet, der i høj grad var knyttet til krigen. I 1568 blev der opsat et glasmaleri med kongevåbenet i et kirkevindue i den skånske by Skarhult.[104] Også i dette tilfælde er våbengengivelsen i sauvegarde-brevet kopieret. To vildmænd er tilføjet som skjoldholdere. Skarhult lå ikke i grænseområdet. Men i de danske landsdele øst for Øresund var man stedse bevidst om mulige krigshandlinger. Kirkevinduet med våbenet i Skarhult var formentlig udtryk for den lokale loyalitet mod den danske konge. Våbenversionen i sauvegarde-brevet ligger også til grund for det udskårne kongevåben, der blev udført 1567 til prædikestolen i St. Olai Kirke i Helsingør. Senere blev den særprægede våbenkomposition, sammen med dronning Sophies mecklenburgske våben, gengivet på ovnplader. De er sandsynligvis produceret af Kronens Jernhytte i Skåne og skulle formentlig tjene som generel propaganda.[105]

St. Georg (Jørgen)

Flere årtier efter Ditmarskens erobring blev det hævdet, at statholderen i hertugdømmerne Henrik Rantzau, der i sin tid havde taget del i felttoget, skulle have ytret, at rytterfiguren i Ditmarskens våben var blevet valgt til erindring om det tunge rytteris andel i sejren.[106] Denne forklaring er blevet forsvaret i nutiden af Wolf Dieter Könenkamp, museumsdirektør i Ditmarsken.[107] Den er imidlertid blevet tilbagevist af Reimer Hansen, professor i nyere historie ved Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität Berlin. Denne har påvist, at der er tale om en efterrationalisering på grundlag af

opfattelser fremsat i det sene 1500-tal.[108] Reimer Hansen har på væsentlige punkter tilsluttet sig den opfattelse, der gøres rede for i det følgende, men han ser ditmarskervåbenet i et videre perspektiv.

I Ditmarsken havde kong Hans lidt et forsmædeligt nederlag i slaget ved Hemmingstedt i 1500. Ved den lejlighed havde ditmarskerne taget kong Hans' hovedbanner som krigsbytte. Det blev betragtet som det Dannebrog, der ifølge legenden var faldet ned fra himlen i 1219. I hvor høj grad man i 1500-tallet var bevidst herom, fremgår af det skrift, hvori Hans Svaning i 1561 gendrev Johannes Magnus' "fordrejelser". Svaning opfattede tilsyneladende legenden som en kendsgerning, idet han skrev, at det røde rigsbanner med hvidt kors, der var sendt fra himlen til Valdemar II, da han førte en kristen religionskrig mod livlænderne, sammen med andre faner og andet bytte var blevet fravristet danskerne under slaget ved Hemmingstedt, hvor bannerføreren Hans Ahlefeldt blev dræbt.[109] I 1559 tvang Frederik II og hertugerne de slagne ditmarskere til at udlevere det hovedbanner og de faner, som kong Hans og hertug Frederik i sin tid havde mistet.[110] Johan Rantzau, hvem det som feltherre var lykkedes at afslutte ditmarskerkrigen i 1559 ved at storme byen Heide, har berettet, at der blandt de tilbageerobrede faner også var et stykke af det banner, om hvilket man sagde, at det i forrige tider ved et mirakel var blevet givet til en dansk konge i krig mod russerne [!], og som kong Hans i sin tid i håb om, at det ville bringe lykke i striden med ditmarskerne, havde taget med, men havde mistet.[111] Dannebrogsfanens "hellighed" må efter Ditmarskens erobring have spillet en i hvert fald symbolsk rolle. Man må også regne med, at Dannebrogskorset i kongevåbenet nu blev forbundet med noget helligt og ophøjet.

Feltet med den sværdsvingende skægløse rytter i gyldent harnisk på en hvid hest i rødt felt er i sauvegarde-brevet ikke indordnet på linie med de øvrige felter, men er lagt separat på Dannebrogskorset og er derved i særlig grad fremhævet. Skulle rytteren i den givne sammenhæng udelukkende repræsentere Ditmarsken, ville den logiske placering have været i skjoldfoden blandt skjoldene for de områder, der formelt hørte til Det Romersk-Tyske Rige. Meningen med den faktiske placering må være, at feltet med rytteren skal forstås i en snæver sammenhæng med Dannebrogskorset. En mulig tolkning er, at rytteren forestiller St. Georg (St. Jørgen), der også blev holdt i ære efter reformationen. Selv om man i de protestantiske lande ikke længere bad til helgenerne, blev de længe anset som vigtige forbilleder i kristenheden. En drage er ikke gengivet i feltet med Ditmarskens rytter, men fra 1500-tallet findes der eksempler på, at kunstnere har gengivet St. Georg uden dragen.[112] I øvrigt ses en drage i det kongelige våben i form af de Venders lindorm.[113] St. Georg, ridderskabets skytspatron, befrier ifølge legenden en jomfru efter at have dræbt en drage. Som billede på en retfærdig befrielse kunne denne ædle dåd i tråd med renæssancens sans for allegorier tænkes at symbolisere den efter kongens og hertugernes opfattelse retmæssige anneksion af Ditmarsken og den dermed forbundne tilbageerobring af den "hellige" Dannebrogsfane. Dannebrogs rød-hvide farver stemmer overens med den hvide fane med rødt kors, der er St. Georgs banner. Tinkturerne i det våben, der nu blev Ditmarskens, er hovedsagelig rødt og hvidt (sølv). – I Heides segl var St. Georg, der dræber dragen, gengivet,[114] og byens kirke var indviet til ham. Men det var næppe fra dette segl, sejrherrerne hentede St. Georg.

Med udgangspunkt i den ovennævnte tolkning af rytteren som St. Georg er Reimer Hansen gået et skridt videre ved at argumentere for, at St. Georg bevidst blev valgt som våben for Ditmarsken, fordi netop denne skikkelse ved Danmarks konfrontation med Sverige i 1563 kunne tjene et propagandistisk formål.

I 1488-90 havde Bernt Notke udført den store skulptur af St. Jørgen (Georg), der fik en markant placering i Storkyrkan i Stockholm som mindesmærke for Sten Stures sejr over Christian I på Brunkeberg i 1471.[115] Ifølge Sture-krøniken havde Sten Stures tropper kæmpet under rigsforstanderens hovedfane og under afsyngelse af en St. Georgsvise, hvis første strofer var hentet fra en gammel korsfarersang. Danskerne kæmpede under Dannebrogsfanen, og under slaget havde Christian I faktisk også anråbt St. Georg som skytshelgen, men uden held.[116] Der var knyttet en

betydelig grad af svensk selvhævdelse og identitet til det store St. Jørgen-monument i Stockholms hovedkirke.

162.Rytteren i sauvegarde-brevets hjerteskjold, 1563. Foto: Riksarkivet, Stockholm.

Skulpturens sværdsvingende skægløse St. Jørgen i gyldent harnisk ridende på en hvid opspringende hest har lighedstræk med rytteren i Ditmarskens våben. Hvis en svensker, der var i besiddelse af heraldisk viden, dengang fik det danske kongevåben i sauvegarde-brevet at se, ville han næppe umiddelbart forbinde rytteren lagt på Dannebrogskorset med Ditmarsken, da feltet med en rytter var helt nyt. I Sverige har man i begyndelsen snarere fået associationer i retning af den velkendte svensk-nationale St. Jørgen-skikkelse, og måske var det netop hensigten. Det kan måske forklare, hvorfor hjerteskjoldet med rytteren mangler i det svenske smædeskrifts karikatur af det danske kongevåben. Man har muligvis villet ignorere det, fordi man forstod meningen med det. Reimer Hansen forbinder ikke i første omgang Ditmarskens rytter med bonderepublikkens underkastelse, men med udbruddet af den nordiske syvårskrig. Den sejrsvished, som St. Jørgen i Stockholm i svensk selvopfattelse var udtryk for, gjorde Frederik II ifølge Reimer Hansen til sin.[117]

Dette udelukker ikke, at kombinationen af den symbolmættede St. Georgsskikkelse og det korstogsagtige Dannebrog i sauvegarde-brevets kongevåben i væsentlig grad har bidraget til at understrege den gamle danske fanes symbolske hellighed. Det bekræftes af den udvikling af Dannebrogskorsets form, der fandt sted nogle årtier senere. Uanset, hvilken betydning der tillægges rytteren, eller med hvilken hensigt den er placeret i sauvegarde-brevet, står det fast, at figuren i hjerteskjoldet fra starten har været et våben for Ditmarsken.

Ditmarskens våben kan umiddelbart minde om Litauens våben, som er en sølv hest med en sølv rytter på rød bund. Fra slutningen af 1300-tallet brugte Litauens fyrste et segl med en gengivelse af sig selv til hest, der siden blev figur i et våbenskjold. Figuren blev kaldt for ”ridderen” (”Vytis”). I det skjold, rytteren bærer på armen, sås oprindelig de såkaldte Gediminas-søjler, en forenklet gengivelse af en port og tre tårne. Gediminas var 1315-41 hertug af Litauen og regnes for at være landets grundlægger. Søjlerne blev senere udskiftet med et dobbeltkors. Dette kors har forbindelse med Ungarn, idet det først forekommer efter 1386, da den litauiske fyrste Jagiello ægtede en polsk arving, som var den polsk-ungarske konges datter. Ægteskabet førte til en union mellem Litauen og Polen.[118] Ditmarskens ryttervåben er dannet uafhængigt af Litauens våben.

To ikke-publicerede fremstød

Den romersk-tyske kejser og kurfyrst August af Sachsen forsøgte igen i 1564 at få et møde i stand mellem Frederik II og Erik XIV i Rostock. I den anledning rustede begge konger sig. To markante indlæg med bl. a. heraldisk indhold var beregnet til offentliggørelse eller anden form for distribution.

Erik XIV er forfatter til et langt manuskript skrevet på latin med titlen ”Oratio de iniusto bello regis Daniæ anno 1563 contra regem Sueciæ Ericum 14 gesto” (”Tale om den danske konges uretfærdige krig ført i året 1563 mod Sveriges konge Erik XIV”). Teksten må være skrevet i 1564.[119] Det er tydeligt, at ”talen”, der er holdt i en stærkt polemisk og ironisk tone, var tænkt at skulle gøre indtryk på især kejseren og andre udenlandske fyrster, men sikkert også på et lærd svensk publikum. Det har sikkert været meningen, at den skulle trykkes. Der kendes dog ingen trykt version. Indholdet ligger helt i forlængelse af den forbitrede holdning, som Gustav Vasa gentagne gange havde givet udtryk for i breve. Dennes hjælp til Frederik I og Christian III og sidstnævntes utaknemmelighed nævnes. Frederik II beskyldes for at have svigtet Brømsebroforbundet, for at

have udstedt løfter til de svenske stænder og for at ville genoprette Kalmarunionen. Danskerne har udsendt ærekrænkende skrifter mod Sverige som rimkrøniken og Hans Svanings "Refutatio".

Flere steder kommer den svenske konge ind på den danske konges misbrug af de tre kroner. Han fastslår, at det begyndte ca. 1548, da Christian IIIs datter blev gift med kurfyrst August af Sachsen. Christian III havde ladet en maler sammenblande de tre kroner, det svenske riges ældste våben, med sit eget danske våben, fordi det lykkedes hans råder at få den lettroende konge til at antage en falsk titel i håb om at kunne hævde en ret til Sverige og dermed vende tilbage til tilstanden på dronning Margretes tid.[120] Danskerne påstod, at våbenet var et resultat af kunstnerisk frihed. Senere havde Christian III haft til hensigt at sætte de tre kroner på Københavns byporte.[121] Det var kendt, at englænderne påstod at have ret til kongeriget Frankrigs navn og våben, selv om de ikke besad en stump af dette land. En lignende form for forfængelighed kunne man heller ikke tilgive kong Christian, men måtte bære det med fatning.[122] Det nævnes, at kong Frederik gerne ville afstå fra at bruge det svenske våben, hvis det blev bevist, at svenske konger før Margretes tid også havde ført de tre kroner.[123] En af Sveriges konger i de ældste tider med navnet Erik havde været den første, der koloniserede Danmark, og Svealand og Götaland havde konger og fyrster 1370 år før kong Dan, hvem svenskerne indsatte som den første konge i Danmark; det stod i Johannes Magnus' og Olaus Magnus' skrifter, som man måtte have større tillid til end til Saxo. Derfor måtte Sveriges våben være langt ældre end danskernes løver. Ifølge Johannes Magnus kunne det bevises, at kong Arthur (Artus), som regerede i år 630 efter Kristi fødsel, allerede da brugte Sveriges tre kroner; derfor blev han anset for at være en af De Ni Helte. Svenskernes og goternes ældgamle våbener og heriblandt de tre kroner, der var indhugget i klipperne ved Hangö i det sydlige Finland, blev koblet sammen med St. Erik, da han ca. 1150 kristnede finnerne. Det antydes, at trekronerskjoldet over indgangen til Uppsala Domkirke måtte være ældre end kirkens fuldendelse i 1400.[124] Erik XI (regerede 1222-29 og 1234) havde ført tre løver ligesom den danske konge.[125] Den berømmelige kong Magnus Ladulås havde bekræftet breve i 1277 med tre kroner, utvivlsomt det svenske våben, mere end hundrede år, før Margrete styrede de tre kongeriger.[126] I hans segl var "den gotiske løve", altså folkungeløven, skjoldfigur, men desuden sås ovenover og på hver side (af skjoldet) tre kroner (i alt), og Magnus Ladulås benævnte sig (i omskriften) svenskernes og goternes konge.[127] Albrecht af Mecklenburg havde som svenskernes og goternes konge ført de tre kroner i 1372, men ikke til pynt og endnu mindre, fordi han drømte om (foreningen af) tre kongeriger, der først blev en realitet tyve år senere.[128] Dronning Margrete havde kun beseglet med de tre kroner, fordi hun boede i Sverige eller havde henvendt sig til svenske undersåtter.[129] Efter at svenskerne klarere end dagslyset havde bevist, at de tre kroner var kongeriget Sveriges våben og blev brugt af svenske konger før og efter Margrete, var danskerne blevet ved og ved med at tale herom som tåber og havde forlangt, at de svenske udsendinge skulle svare på, i hvilken udstrækning og hvor længe de tre kroner havde været Sveriges våben.[130] Det var gjort klart, at Sveriges eget og ældste våben havde Margrete og hendes efterfølgere usurperet, og de tre kroner kunne ikke samtidig være Sveriges og Unionens våben.[131] I denne situation havde Erik XIV tilføjet Danmarks og Norges våbener i sit eget.[132]

Nogle af de fremførte påstande er set med nutidens øjne uholdbare, men i datiden kan man have opfattet det anderledes. Det våben med tre guld kroner i blåt skjold, der tillagdes den legendariske kong Arthur, var naturligvis et fantasivåben, og næppe mange i 1500-tallet kunne bringes til at tro, at Arthur havde ført det som Sveriges våben. I Olaus Magnus' værk fra 1555 om de nordiske folk er der i omtalen af klipperne ved Hangö gengivet et træsnit, hvor man bl. a. ser de tre kroner, og det må være det, Erik XIV henholdt sig til. Olaus Magnus besøgte sandsynligvis aldrig Finland. En grundig undersøgelse foretaget omkr. 1900 førte ikke til lokalisering af tre kroner på klipperne, selv om en rejsende i 1750 beretter at have set tre kroner dér, men ikke svarende til, hvad der ses på træsnittet.[133] Hvis de har været der, er det udelukket, at de skulle stamme fra tiden for Finlands kristning. Erik XIVs egen sekretær Rasmus Ludvigsson daterede, muligvis i 1565 eller senere,

skjoldet med tre kroner over indgangen til domkirken i Uppsala til 1430,[134] og det kan derfor ikke kun henføres til Sverige, men snarere til Kalmarunionen.[135] Det er rigtigt, at Erik XI af Sverige førte tre løver. Der er dog al grund til at formode, at det var for at efterligne de danske kongers våbenføring og ikke som udslag af prætention.[136] Den svenske konges tolkninger hvilede selvsagt på resultatet af loyale mænds undersøgelser; hvad Erik XI angår, formentlig på et notat med overskriften "Ett kort bewijss att Swerigis Konger i förtiden och haffwe fördt trij leion wdi theris wapn …".[137] Erik XIV beskriver Magnus Ladulås' segl rigtigt. De tre kroner uden om skjoldet med folkungeløven var imidlertid ikke dengang Sveriges egentlige våben, men var formentlig hentet fra de tre kronede løver, som hans ældre bror kong Valdemar havde ført som svensk konge.[138] Når Albrecht af Mecklenburg førte de tre kroner i sit våben, kunne det faktisk godt sættes i forbindelse med ambitioner i retning af en union på grund af Magnus Erikssons forudgående brug af dem.[139] At Margrete havde usurperet de tre kroner og bevidst brugte dem for at etablere og styrke den nordiske union er en realistisk betragtning af Erik XIV.[140] Men han medgiver ikke, at de tre kroner i løbet af 1300-tallet og senere kunne opfattes ikke alene som våben for Sverige, men også markere en stræben hen imod en samling af de tre nordiske riger.[141] I sin "tale" lagde Erik XIV nu ikke skjul på, at de tre løver i hans våben var Danmarks og ikke Revals våben.

163.a og b. Tegninger af Erik XIVs prætentionsvåben i Frederik IIs betænkning sendt til kurfyrst August af Sachsen i 1564. Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, 10024 Geheimer Rat (Geheimes Archiv), Loc. 7988/10, folio 51r og 51v. Foto: Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden.

I Dresden ligger der en over 200 sider lang betænkning om konflikten mellem Danmark og Sverige. Af titelbladet fremgår det, at kong Frederik II af Danmark på grund af den mod Sverige indledte krig havde været betænkt på at lade indholdet offentliggøre på tryk. Der redegøres for krigens årsager og oprindelse, og hvad der desangående længe er foregået overalt.[142] Betænkningen må være sendt fra Danmark som bilag til et brev af 18. marts 1564 fra Frederik II til kurfyrst August af Sachsen.[143] En del af betænkningen omhandler brugen af segl med våben på især svensk side, og teksten er illustreret med segltegninger. Ved indgåelsen af den såkaldte "fredsstand" kunne man i Danmark konstatere, at Erik XIV kun anvendte det sædvanlige svenske våben, som også hans far havde brugt, nemlig de tre kroner og løven med de tre strømme eller bjælker.[144] På den tilhørende tegning ses det firdelte hovedskjold med de tre kroner i 1. og 4. og folkungeløven i 2. og 3. felt og med Vasa-våbenet i et hjerteskjold. Kort tid efter indgåelsen af den nævnte "fredsstand" havde den svenske konge sat det danske våben og det norske våben ind i sit skjold og segl, hvilket udtrykkeligt stred imod den indgåede "fredsstand" og i øvrigt var utilbørligt, og som han siden har ført og endnu fører.[145] Som eksempel citeres Erik XIVs kreditiv af 8. december 1561 for tre svenske gesandter, og seglet med Norges våben i 3. felt og Danmarks våben i 4. felt er afbildet.[146] Længere henne i teksten opfordres læseren til at sammenligne denne tegning med den foregående. En lignende våbenkomposition ses på en tegning, der tillige viser Salvatorordenens kæde omkring skjoldet.[147] Det tilføjes, at Erik XIV samtidig havde sendt gesandter til Frederik IIs bror hertug Magnus i Livland for at bevæge denne til frafald. Det bebrejdes den svenske konge, at han vil forklare sin brug af det danske våben med, at Skåne tidligere havde hørt til en af hans forgængeres besiddelser. Man kan ikke "aus den Antiquiteten" se, at svenske konger har ført det norske våben, medmindre de også førte titlen, fordi de havde adkomst til dette rige eller havde håb derom. Som eksempel herpå nævnes kong Magnus Eriksson, der en tid var i besiddelse af Norge og de østdanske rigsdele Skåne, Halland og Blekinge. Hans svenske majestætssegl hørende til et brev fra 1363 afbildes med et lille norsk våben på forsiden og et stort skjold med folkungeløven på bagsiden. Skåne forekommer kun i titlen i brevet, gøres der opmærksom på. Der afbildes også et lille segl brugt 1357 af samme konge,

hvori man kun ser folkungeløven, ”das rechte Schwedische wapen”, og uden titlen de Goters. I dette segl bruger kong Magnus den norske kongetitel, men betænkningen ræsonnerer, at han aflagde det norske våben, da han havde overladt Norges rige til sin søn Håkon.[148] Noget brev, hvor de tre kroner er brugt som svensk våben, har man ikke kunnet finde før kong Albrecht af Mecklenburgs og dronning Margretes tid. Fra dansk side erkendte man således, at Albrecht havde brugt de tre kroner, og hans segl med trekronervåbenet er afbildet.[149] For at forklare Albrechts brug af de tre kroner som et ikke-svensk våben hævdede man, at kronerne selv næsten i den grad har en betydning, at de er blevet tilvejebragt med henblik på tre riger og da siden også, som man har påvist, er blevet brugt for samtlige tre riger.[150] Sejren over Albrecht ved Falköping medførte ifølge betænkningen, at dronning Margrete nu også kunne udvide sine to lande Danmark og Norge med Sveriges rige under det nye trekronervåben.[151] Dernæst betones Kalmarunionens legitimitet. En tegning af Erik af Pommerns segl med det store sammensatte skjold kvadreret af et kors og med de tre løver, de tre kroner, folkungeløven, Pommerns grif og Norges løve er gengivet sammen med hans lille segl med de tre kroner i et skjold lagt på et kors.[152] Der gøres opmærksom på, at Sveriges rette våben, nemlig løven på de tre strømme, også er sat ind i det store skjold. Det lille segl med de tre kroner alene viser, at dette må være et fælles våben.[153]

Frederik IIs instruks af 16. maj 1564, som de danske udsendinge fik med til mødet i Rostock sammen med kopier af gamle breve, fastslår, at efter dronning Margretes sejr over Albrecht af Mecklenburg kom foreningen af de tre nordiske kongeriger i 1396 i stand ved, at stænderne i alle tre riger gav deres samtykke dertil. Albrecht havde stræbt efter Danmark og Norge.[154] Af heraldisk relevante detaljer kan nævnes: Som følge af Unionen skulle de tre kroner være et fælles våben.[155] De følgende tronskifter med danske unionskonger blev bekræftet i den hellige trefoldigheds navn. Erik XIV var begyndt at føre det danske våben og det norske våben i skjold og segl den danske konge til spot.[156] De Goters løve over ni hjerter, som Frederik II fører ligesom sine forfædre, var oprindelig Hallands våben.[157] Udsendingene skal indledningsvis kræve, at Erik XIV aflægger den danske konges to våbener, da han ingen ret har til dem, og da han havde antaget dem for nylig under den såkaldte ”fredsstand”. De kan ikke sammenlignes med de tre kroner, som Frederik II med rette har modtaget fra sine forfædre, også selv om de allerede skulle være et svensk våben, hvad han dog ikke kan gå med til. Det ville være tjenligt, hvis aflæggelsen af våbenerne også tillige kan blive udtrykt i formel skriftlig form, så der også tages hensyn til Skånes, Hallands, Gotlands og Norges retlige tilhørsforhold.[158] Fra svensk side var opmærksomheden rettet mod disse områder.

Foruden instruksen, der opsummerer de vigtigste argumenter, medførte de danske udsendinge et fyldigt materiale dateret den 18. februar 1564, hvor der tillige gås ind på brugen af titlerne de Venders og de Goters. I den forbindelse nævnes det med henvisning til Saxos beskrivelse af Danmarks oprindelige opdeling, at de Goters også kan forbindes med Jylland.[159] Efter en omtale af Magnus Erikssons brug af titlerne Sveriges, Norges og Skånes konge hævdes det, at efter ham havde Albrecht af Mecklenburg tragtet efter Danmark og Norge og derfor brugt de tre kroner til at angive de tre nordiske riger, idet man noget vidtløftigt påstod, at hans titel som de Goters konge var udtryk for denne stræben.[160] Da man i Danmark var blevet klar over, at Albrecht faktisk havde anvendt tre kroner, før Margrete gjorde det, forklarede man Albrechts brug af dem som en usurpation af unionssymbolet.

På mødet i Rostock kom man ikke frem til noget resultat, da svenskerne udeblev. Men fronterne var trukket op, også hvad de heraldiske forhold angik. Den danske påstand om, at Albrecht af Mecklenburg havde tragtet efter Danmark og Norge og brugt de tre kroner som udtryk herfor, blev man i hvert fald lidt senere bekendt med i Sverige, idet det danske standpunkt er udførligt refereret i et svensk notat benævnt ”Denische Argumenta”.[161] Et af de svenske standpunkter var, at allerede Magnus Ladulås havde ført de tre kroner. Dermed mentes hans segl, hvor kronerne var gengivet omkring og ikke inde i skjoldet. Fra dansk side havde man peget på, at Erik Menveds tronsegl med i

alt tre kroner, én på kongens hoved og én på hver side af ham,[162] var et bevis på, at en dansk konge havde ført de tre kroner uden at have været i besiddelse af Sverige. Den svenske sekretær Rasmus Ludvigssons argument herimod var, at det havde Erik Menved gjort kong Magnus Birgersson "til högmod och förtreet".[163]

Svenske kongehyldinger havde siden middelalderen fundet sted på Mora Äng syd for Uppsala, hvor "Mora Stenar" spillede en symbolsk rolle for legitimeringen af den, der blev hyldet som svensk konge. En bevaret sten med et trekronervåben kan teoretisk stamme fra Albrecht af Mecklenburgs hylding. Rasmus Ludvigsson beretter på et tidspunkt at have set stenen, hvis våben han kalder Sveriges gamle og rette våben de tre kroner.[164] I sin krønike om de nordiske folk (1555) gengiver Olaus Magnus en flad sten uden våben.

Fransk mæglingsforsøg

I 1565 og 1566 forsøgte den franske gesandt Charles Dançay at mægle mellem de to nordiske konger.

I et forslag af 3. september 1565 fra Erik XIV om 30 års "fredsstand", der indeholdt vidtgående territoriale krav, tilbød han at udelade de tre danske løver og den norske løve af sit våben. Til gengæld skulle Frederik II opgive at bruge de tre kroner, "som Sweriges Rijkes Wapen altijdh waridt haffuer", og han skulle "Icke heller missbruke thet Göthe wapen, som wår Käre Frendhe nu förher". Dermed mentes de Goters løve over ni hjerter. Der kan næppe være tvivl om, at af svenskere blev dette våben opfattet som en indirekte prætention på Sverige. Endelig skulle den danske konge love ikke at bruge "thet Guele Feldteken", som kong Erik "medh rätthe tilhörhe".[165] Det svenske felttegn havde fra begyndelsen af Erik XIVs regeringstid været et gult kors.[166] Fra svensk side påstod man, at den danske konge ingen ret havde til at kalde sig de Goters, men nu forsøgte man også at underkende retten til det våbenmærke, der – bortset fra Frederik Is tid – havde været ført af danske konger, siden Christian I antog det.

Den 29. september 1565 blev der formuleret et dansk forslag, hvori Frederik II også nævnte sine brødre og farbrødre. Det gjorde han formentlig af hensyn til en teoretisk mulighed for, at oldenborgerne kunne komme til at regere i Sverige. I forslaget siges det direkte, at kongen vil have sig "forebeholdett, hwess rætt och Rettighed, Wij kunde haffwe tijll Swerrige". Erik XIV indrømmede han en tilsvarende mulighed, hvad Gotland angik. Ifølge det danske forslag skulle kong Erik inden to måneder efter en aftales indgåelse "afflegge thet Danske och Norske Waben, och thett icke ydermere att bruge". Om de tre kroner hedder det: "Att begge parterne skulle Inden Tree næste effterkommendis Aar, føre gamble bræffwe oc bewisning, Aff hwilcke Mand Endeligen kunde rätte seg … Oc ther som nogne aff parterne, Icke tha wille lade seg vnderwise, Skall begge partternis grund, schrifftelige forefattis, Oc till en eller flere vpartiske Vniuersiteter, Enthen vdti Tydskland eller Welskland forskickis, oc ther woldgiffwis oc Compromitteris … Dog skulle medler tijd the Thre Kroner, aff Oss baade, lige som tilforn brugis, hwer sin rettighed vforkrenkitt". Den gule farve i felttegnet skulle "oc saa tilbørligen, effterspørgis, Oc naar vdti saa maade, sand Kundskab ther om bliffwer forfarett, skall farffwen thend partt, som thend bør att haffue effterladis". Titlen "de Goters konge" skulle begge konger kunne bruge. Frederik II fastslog, at han havde ret til titlen, "Effterthij wortt Konniglig Regimente, strecker seg vdti the Lande, aff hwilcke the Goter, haffwe theris begyndelse". Fra dansk side var man nødt til at forholde sig til den gotermyte, der spillede så stor en rolle for Vasa-slægten, men man undgik at præcisere, hvilke områder der tænktes på. Titlen "de Venders konge" frakendte man den svenske konge ret til. Hvis "fredsstanden" blev besluttet, ville Frederik II "icke vptage oc føre vdi wortt Waben thend Løffue paa the Three strømme, som wor frende Konning Erich fører". Dermed havde man tilkendegivet, at

folkungeløven efter dansk opfattelse var Sveriges egentlige våben, og det havde den danske konge ingen planer om at føre.[167]

Baggrunden for Erik XIVs påstand om at have eneret til "det gule felttegn" må have været, at der under Frederik II som dansk felttegn blev brugt et akselskærf i de oldenborgske farver, rødt og gult.[168] Kongen selv blev flere gange portrætteret med et sådant skærf.[169] Det svenske kongevåben havde været firdelt af et gult kors siden Gustav Vasas tid. Dermed havde det lighed med det danske kongevåben, der siden Erik af Pommerns tid havde været firdelt af et kors. Med korset kom den svenske konge på højde med den danske konge. Det gule kors i det svenske våben svarede til, at folkungeløven var guld, og især til, at de tre kroner var guld. Sammen med felterne med blå baggrundsfarve blev det gule kors et permanent element i det svenske kongevåben og tillige starten på brugen af blåt og gult i det svenske flag.[170] Som konge over Sverige og Norge havde Karl Knutsson kvadreret sit kongevåben med et rødt og gult kors, der svarede til Erik af Pommerns gule unionsflag med rødt kors.[171] Om Erik XIV har haft dette i tankerne, er nok tvivlsomt.

I deres forslag havde begge konger undladt at bruge titlerne som hhv. de Goters og de Venders om modparten. Ingen af parterne rokkede sig trods Charles Dançays bestræbelser.

Forhandling om fred i 1568 og 1569

Modsætningsforholdet mellem Erik XIV og hans halvbrødre Johan og Karl førte i 1568 til, at kongen blev halvbrødrenes fange og afsat. Gustav Vasas næstældste søn blev svensk konge som Johan III. Han var indstillet på at få en fredsordning med Frederik II, og et møde herom blev indledt i Roskilde i oktober.

På mødet vovede de svenske forhandlere ikke at fremføre territoriale krav, som Johan III havde pålagt dem i sin instruks.[172] I stedet fremlagde de den 26. oktober en instruks, som de selv havde forfattet.[173] Denne selvbestaltede instruks indeholdt også en stillingtagen til det heraldiske problem, hvad der ikke stod noget om i Johan IIIs instruks.[174] De tre kroner, der med rette tilhørte Sveriges rige, skulle tages ud af det danske våben imod, at de tre løver og det norske våben skulle udgå af den svenske konges våben. Dertil var der knyttet den interessante betragtning, at de var blevet ført af kong Erik uden de svenske stænders bevilling.[175] Formålet med denne oplysning var sikkert at undgå et for stort prestigetab, hvis det endte med, at den nye svenske konge måtte opgive brugen af dem. De svenske forhandlere havde været i defensiven. I et brev af 5. oktober til dem havde Johan III givet udtryk for, at han var klar over, at våbenspørgsmålet ville blive taget op, men han havde ikke givet klare anvisninger på, hvad forhandlerne skulle sige, og den 14. oktober skrev han til dem, at de ikke skulle indlade sig "medh the Danske vdi någhen Handell eller disputation, wijdere än som theris medgiffne Instruction förmäller". Det havde de naturligvis ikke kunnet undgå. Den 26. oktober skrev de til Johan III, at danskerne ikke var til sinds at aflægge de tre kroner, men at den danske konge ikke dermed ville forbeholde sig en ret til Sverige.[176]

En fredsaftale, der reelt var dikteret af de danske forhandlere, blev indgået i Roskilde den 18. november 1568. I artikel 4 stod der: "Och efterti Sverigis rige ingen ret eller rettighed hafver til thet danske och norske vaaben, som konning Erich uden ald føg och orsag hafver optagit uti thet samme aar, som hand hafver giort eit nyt forbundt och fredstand med Kong. Mat. af Danmarck, hvilckit och hafver verrit en fornemmelig orsag til thenne kriig, tha skulle forskrefne danske och norske vaaben nu strax afleggis cum renunciatione, at the aldrig mere skulle føris af nogen konninger eller regenter uti Sverig. Och skulle the tre kroner herefter føris och brugis af konningerne eller regenterne paa begge sider, dog skulle ingen af parterne ther med tilholde och tileigne seg nogen ret och rettighed til thend anden parts riger, lande eller nogen theris ledemod och tilbehøring". I den følgende artikel blev det bl. a. fastslået, at den svenske konge ingen ret havde til Norge, Halland, Skåne, Blekinge og Gotland, og at den danske konge ingen ret havde til Sverige.[177] De argumenter, der tidligere var

blevet fremført fra dansk side, satte et afgørende præg på traktatteksten, og Erik XIVs usurpation af Danmarks og Norges våbener var gjort til en væsentlig krigsårsag. Frederik II og det danske rigsråd ratificerede naturligvis traktaten.

Men det gjorde Johan III ikke. Så snart de svenske udsendinge var kommet tilbage til Stockholm med forhandlingsresultatet, blev det afvist af den nye svenske konge og hans rigsråd, og afvisningen blev i januar 1569 bekræftet af stænderrigsdagen. Samtidig fradømte den Erik XIV og hans arvinger retten til den svenske trone og legitimerede Johan III som svensk arvekonge. Den 31. december 1568 havde han redegjort for sin holdning i en lang skrivelse, der blev trykt og distribueret til den svenske befolkning. Heri hed det om danskerne bl. a.: ”Ther the först vthan all skäl oc rättmätig orsaak wele tilegne sigh Suerigis Rijkes Wapn och Sköldemercke / som är the Tre Croner / Sedan begäre the at Wij skole wedersäye och bortgiffue alt thet tiltal och then rättigheet som Wij och Swerigis Rijke haffue til Norrige / Halland / Skåne / Bleking och Gottland”.[178] Det kan ikke undre, at Johan III lå helt på linie med sin far og bror i synet på den danske konges brug af de tre kroner.

Johan III erklærede sig villig til nye fredsforhandlinger, men de skulle foregå på grænsen mellem Sverige og Danmark eller i Tyskland. Fra den 30. juli og det meste af august 1569 mødtes en dansk delegation med en svensk i Knærød, hvor de udvekslede skriftlige erklæringer med udgangspunkt i Roskilde-traktatens tekst, som man fra dansk side stod fast på. Ingen af parterne bevægede sig ret langt fra de positioner, de havde indtaget året før. Derfor endte mødet uden resultat. Der blev imidlertid brugt mange ord på heraldiske argumenter.

Denne gang havde de svenske forhandlere en instruks med, der tog stilling til våbenspørgsmålet, om end begrundelserne var gammelkendte. De måtte således bruge den gamle påstand, at allerede Magnus Ladulås havde ført de tre kroner (det var et tvivlsomt argument, for kronerne i hans segl var ikke skjoldfigurer, men anbragt uden for skjoldet med folkungeløven). Hvis danskerne ikke godtog dette, kunne de spørge dem, hvad Danmarks rette våben var, og hertil ville de være nødt til at svare, at det var de tre løver og ni hjerter, og de ville sige, at Norges våben var en løve med en hellebard, for hvert landskab havde sit eget våben. Senere kunne forhandlerne spørge, hvad Sveriges rette våben var efter danskernes mening. Man forudså, at de ville svare, at det var løven på tre strømme. Herpå skulle forhandlerne sige, at dette våben var ”Göthe Rijkes Wapen”, og at de tre kroner var Sveriges rette våben, ”Tij ther som thz icke hade waritt Swerigis Rijkes egitt Wapen, Dhå hade Swerigis Konunger icke fördt thz fremst vdi theres sköldhe mercke”. Hvis danskerne ville hævde, at Frederik II havde arvet de tre kroner efter sin far, skulle det imødegås med, at Christian IIIs far, Frederik I, hverken før eller efter, at han var blevet konge i Danmark, havde ført dem, og at Christian III kun havde brugt dem de sidste år før sin død. Han var en valgkonge, og det var Frederik II også, og derfor kunne de ikke arve retten til de tre kroner. Hvis danskerne ville påstå, at Sverige ikke havde ret til det danske våben og det norske våben, skulle der svares, at det ”… medh gamble breff och segell nogsampt bewiijses, att Swerigis Konunger haff*ue* allerede, för några hundrede år, fördt både thz Danske, så och thz Norske Wapnn …”. Den svenske konge så helst, at ”hwar måtte bruke allenesth thett honom medh rätte tilkommer, och icke mere”. Men hvis kongerne skulle føre hinandens våbener, burde de tre danske løver i den svenske konges våben stå jævnsides med de tre kroner, altså i 2. felt, og de tre kroner ligeledes i 2. felt i den danske konges våben.[179] Udvekslingen af erklæringer mellem de svenske og de danske forhandlere forløb således:

Svenskerne ville ikke anerkende, at den danske konge havde større ret til de tre kroner end den svenske konge havde til Danmarks og Norges våbener.[180] Dette svarede til, hvad der stod i Johan IIIs instruks af 12. juli 1569.[181]

Som svar herpå fremsatte danskerne den tidligere brugte påstand om, at Albrecht af Mecklenburg i sin tid havde villet tvinge Danmark og Norge ind under Sverige og derfor havde antaget de tre kroner som et fælles våben for alle tre riger. Siden havde dronning Margrete brugt de tre kroner for alle tre riger, og efter hende fortsatte Erik af Pommern, Christoffer af Bayern, Christian I, kong

Hans, Christian II, Christian III og nu Frederik II med at bruge dem. Christian III havde ikke misbrugt de tre kroner og derfor ikke krænket det forbund, der var indgået med Gustav Vasa. Kongen af Sverige besad kun ét af de tre nordiske riger, hvorimod den danske konge beherskede to af dem. Når Christian III havde forbeholdt sig en ret til Sverige, fulgte også deraf, at han havde forbeholdt sig en ret til Sveriges våben.[182] – Man undlod korrekt ikke at nævne Frederik I i denne forbindelse. Uanset hvordan de tre kroners betydning blev tolket, fik man det til at se ud, som om den danske konge under alle omstændigheder kunne bruge dem.

I en replik fastslog svenskerne, at de tre kroner fra gammel tid havde været Sveriges rette skjoldmærke. Hvert nordisk rige havde sit våben, og goterriget havde været et særligt kongerige med eget våben, nemlig en løve på tre strømme. Sverige havde i hundrede år før Albrecht af Mecklenburg ført de tre kroner og også det norske våben.[183] – Fra svensk side holdt man fast i gotermyten og udlagde derfor folkungeløven som våben for goterriget.

Danskerne erklærede derefter, at Erik XIV uden nogen som helst ret havde ført Danmarks og Norges våbener. Han havde også i korrespondance med udenlandske fyrster dristet sig til at bruge dem i sit segl og havde dermed hånet og spottet den danske konge. De tre kroner var et fælles våben for alle tre nordiske riger. De tre kroner kunne ikke være et svensk våben og løven på tre strømme ikke et gotisk våben. Dermed underkendte man Olaus Magnus' teorier om det svenske riges oprindelse. Sveriges rette våben var ikke de tre kroner, men løven på tre strømme, og "goternes rige" var alene et ledemod af Sverige.[184] – For danskerne var det vigtigt at definere de tre kroner som et våben med relation til alle tre nordiske riger. Ved at den danske konge førte dem, kunne de opfattes som udtryk for, at det principielt var ønskeligt at genoprette Unionen under dansk ledelse. Derfor gjorde man samtidig opmærksom på, at den danske konge allerede regerede over to af de oprindelige unionslande, men den svenske konge kun over ét af dem. I et udateret notat, der ligger blandt akterne, hed det om de tre kroner, at de var "førtt aff Drotning Margrette, Koning Erich [af Pommern] och andre flere Koninger, It*em* tilforn It*em* De iure reseruato", altså med forbeholden ret. Dette udtrykker kort det danske standpunkt, hvad de tre kroner angår. Men det var ikke holdbart, for danske unionskonger havde faktisk ført de tre kroner som våben for Sverige. Kun dronning Margrete og Erik af Pommern havde tillige brugt dem som et samlet udtryk for de tre nordiske kongeriger.

Svenskerne reagerede forventeligt ved efterfølgende at holde fast på en gensidig aflæggelse af våbenmærker. Men man åbnede op for, at de tre danske løver kunne forblive i den svenske konges våben, hvis de tre kroner skulle blive stående i den danske konges våben.[185] – Det fremgår ikke tydeligt, at de tre løver hhv. de tre kroner rangmæssigt skulle placeres bedre end hidtil. Bag ideen lå muligvis en svensk interesse i at bibeholde tre løver som våben for Reval. Norges løve blev ikke nævnt i denne forbindelse.

I den næste erklæring fra de danske delegater blev den nævnte idé ikke kommenteret.[186] Og nu var opfindsomheden åbenbart sluppet op.

164. Hertugeligt segl, som Johan III endnu anvendte i 1568 som konge under breve til Frederik II. I det firdelte hovedskjold ses de tre kroner i 1. felt, folkungeløven i 2. felt, det nordlige Finlands, Satakundas, bjørn i 3. felt og det sydlige Finlands, Egentliga Finlands, hjelm lagt på to krydslagte svenske faner i 4. felt. I hjerteskjoldet ses Vasa-våbenet. Aftryk i Rigsarkivet under brev af 8/9 1568. Foto: Ronny Andersen.

Johan III svækkede sin udgangsposition ved ikke at bruge Danmarks og Norges våbenmærker. Sine breve til Frederik II beseglede han i begyndelsen med det segl, han havde benyttet som svensk arvefyrste og hertug af Finland, og deri indgik de danske og norske våbener ikke. Fra slutningen af 1568 beseglede han med et kongesegl uden Danmarks og Norges våbenmærker.[187] Johan III ville

åbenbart ikke provokere Frederik II på samme måde, som Erik XIV havde gjort. Han slog heller ikke mønt med de danske og norske våbener.

Spørgsmålet om "det gule felttegn" synes ikke at have været berørt på mødet i Knærød. Men Johan III havde i sin instruks til de svenske forhandlere pålagt dem i givet fald at hævde Sveriges ret dertil.[188]

Freden i Stettin 1570

Fra den 2. september og resten af året 1570 blev der med repræsentanter for kejseren, Frankrig, Polen og Sachsen som mæglere holdt et møde i Stettin, der endte med en fredsslutning den 13. december.

I Johan IIIs instruks for de svenske forhandlere stod der, at det måtte forventes, at danskerne ville forsvare deres fortsatte brug af de tre kroner. Hertil skulle der i så fald fra svensk side siges, at så ville den svenske konge igen bruge Danmarks og Norges våbener. Men forhandlerne fik tilladelse til at foreslå, at hvis danskerne stod fast på at ville bruge nogle kroner, da måtte det ske i en anden form og med andre farver end dem, der blev brugt af Sverige. Brugen af kroner måtte ikke udtrykke en dansk ret til Sveriges krone. Gik danskerne med på den ønskede ændring, ville den svenske konge ikke føre de danske og norske våbener.[189] Man var åbenbart forberedt på, at det i spørgsmålet om de tre kroner kunne blive nødvendigt at give sig i en eller anden udstrækning. I Frederik IIs instruks for de danske forhandlere stod der ikke noget om de tre kroner,[190] men forhandlerne har ikke været i tvivl om, hvad de skulle mene.

I forhandlingerne gentog danskere og svenskere stort set de argumenter om våbenerne, der var blevet fremsat ved tidligere lejligheder. For mæglerne synes det ret hurtigt at have stået klart, hvad den heraldiske strid måtte ende med. Charles Dançay, der formelt optrådte på den franske konges vegne, men reelt hældede til de danske synspunkter, udtrykte den 9. oktober situationen meget kort. Det stod klart, hvad kongeriget Danmarks våben var. Skønt svenskerne brugte vægtige argumenter, beviste de endnu ikke tydeligt, at de tre kroner (efter hvad han hidtil havde læst eller hørt) skulle være kongeriget Sveriges eget våben. Dançay sluttede sig til de kejserlige udsendinges mening, at Frederik II og Johan III burde efterligne og følge deres fædres mådehold og hver især føre de tre kroner, men svenskernes konge måtte aflægge Danmarks og Norges våbener.[191]

Den 13. oktober forelå der et fredsforslag fra mæglerne. De konstaterede, at Christian III og derefter Frederik II havde brugt de tre kroner, da Gustav Vasa regerede, og så vidt de vidste, havde det ikke givet anledning til uenighed. De havde derimod forholdt sig fredeligt og venligt på nabovis til hinanden. Kong Gustav havde aldrig antaget det danske våben og det norske våben, hvilket kong Johan heller ikke havde gjort. Sådan måtte det tage sig ud, når man anskuede situationen fra udlandet – og ikke kendte Gustav Vasas forbitrede interne korrespondance. Mæglerne opfordrede kongerne til at følge deres forfædres eksempel, så begge brugte de tre kroner, og den svenske konge måtte lade sig nøje med sin fars våben. Ingen måtte hævde en ret til den andens riger og lande.[192] I et brev af samme dato til Frederik II skrev de danske forhandlere Peder Bille, Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas, at kongen måtte føre de tre kroner, og svenskerne måtte aflægge det danske våben og det norske våben, "Huilcke ere the fornem*m*iste oc stridigste artickle …".[193]

Men uenigheden mellem Danmark og Sverige var ikke dermed bilagt. Efter at have opremset en række gamle argumenter gjorde de svenske forhandlere den 21. oktober opmærksom på, at deres konge til bedste for den fælles fred havde undladt at bruge det danske våben og det norske våben i håb om, at den danske konge ikke ville fortsætte med at føre Sveriges våben. Gjorde han det, ville Johan III have en grund til at føre det danske våben og det norske våben.[194] Samme dag fremdrog de danske forhandlere det tidligere brugte argument, at Albrecht af Mecklenburg havde ført de tre kroner for også at bemægtige sig Danmark og Norge, og at dronning Margrete havde brugt dem

som våben for en virkelig union.[195] Desuden mente danskerne, at når svenske konger i fortiden havde ført løven på de tre strømme og alene havde kaldt sig konger af Sverige, var folkungeløven Sveriges rette våben. I modsat fald måtte de gamle svenske konger have haft en titel uden våben og et våben uden titel.[196]

Den 31. oktober forelagde de polske udsendinge et forslag, der forudsatte, at begge parter kunne bruge de tre kroner. Det kunne gøres ved en ændring af farverne eller kronernes placering. Den ene part kunne have gule kroner og den anden røde, eller parterne kunne bruge forskellige skjoldfarver, hvormed der mentes feltets bundfarve. Eller den ene part kunne føre to kroner foroven og én forneden den anden part én krone foroven og to forneden.[197] Johan III var gift med en søster til den polske konge. Det nævnte kompromisforslag stammede formentlig fra de svenske forhandlere, der i henhold til deres instruks havde tilladelse til at foreslå en sådan løsning. Det må have stået svenskerne klart, at det ville blive meget svært at få danskerne til helt at opgive brugen af de tre kroner. Samme dag erklærede Charles Dançay, at han stod fast på sit tidligere standpunkt, nemlig at hver af de to konger kunne bruge de tre kroner, og at det måtte antages som afgjort, at de tre kroner ikke var Sveriges gamle, ægte og eget våben, men snarere et fælles våben for de tre kongeriger Danmark, Sverige og Norge.[198]

Spidsfindigheder som i det polske/svenske forslag og den ørkesløse strid om, hvem der først med rette brugte de tre kroner, og hvad de betød, tog mæglerne til efterretning, men de mere eller mindre anstrengte argumenter kan ikke i nævneværdig grad have gjort noget dybere indtryk på dem. For mæglerne gjaldt det om at få de to nordiske konger til at forliges. Kejser Maximilian II, kong Karl IX af Frankrig, kong Sigismund II August af Polen og kurfyrst August af Sachsen var alle bekendt med føring af våbenmærker som udtryk for prætention. De habsburgske kejsere Frederik III og Maximilian I havde siden 1400-tallet bevidst brugt heraldikken til propagandaformål og som udtryk for arvekrav.[199] Derfor førte Maximilian II også våbenmærker for Kastilien og Burgund, der på hans tid hørte under de spanske habsburgere.[200] Den franske konge vidste godt, at hans liljevåben også blev brugt af den engelske monark, som tillige kaldte sig dronning af Frankrig, men forsøg på at få det ændret havde hidtil været resultatløse. Kurfyrsten af Sachsen, der tilhørte den albertinske linie, delte våbenmærker med den ernestinske linie,[201] og det fandt næppe nogen af dem mærkeligt eller problematisk.

Den 9. november gjorde de svenske forhandlere opmærksom på, at de danske unionskonger i sin tid havde ført de tre kroner i deres egenskab af konger af Sverige,[202] hvilket var rigtigt. De foreslog, at trekronerstriden skulle afgøres ved en kendelse af kejseren og Det Hellige Romersk-Tyske Riges stænder eller af tre upartiske universiteter, hvilket allerede i 1565 var blevet foreslået fra dansk side.[203]

I slutningen af november, hvor forhandlingerne udelukkende blev ført mundtligt, blev det nærmere aftalt, hvorledes en afgørelse ved voldgift skulle foregå. Danskerne foreslog, at en voldgiftskendelse skulle afsiges af kejseren og to kurfyrster, som hhv. Danmark og Sverige valgte.[204] Ifølge et svensk notat af 22. november erklærede de danske forhandlere, at der vedrørende de tre kroner ikke kunne foretages nogen forandring, men de skulle have været tilfredse med at føre kronerne i et rødt felt.[205] Det kan ikke udelukkes, at en af de danske forhandlere kan have sagt noget i den retning, men det bekræftes ikke af det danske materiale. I de danske forhandleres brev af 2. december til Frederik II nævnes der intet herom. I brevet fastslås det: ”Dog skulle the tre Kroner wdj midler thiid føris aff E: m*aiestæ*tt paa begge siider, oc Kongen aff Suerig aldrig befatte seg mett thett Danske och norske waben, Och skall heller inthett fordris om the tre Kroner, anditt end till rette …”. Nu var kredsen af voldgiftsdommere ud over kejseren og to kurfyrster blevet udvidet til også at omfatte to fyrster. Hver konge skulle vælge en kurfyrste og en fyrste. I brevet til Frederik II meddelte forhandlerne, at de på kongens vegne havde udpeget kurfyrst August af Sachsen, gift med kongens søster Anna, og hertug Julius af Braunschweig.[206] Den svenske konge valgte kurfyrst

Joachim II af Brandenburg, gift med Johan IIIs polskfødte dronning Katharinas søster Hedwig, og pfalzgrev Georg Hans af Veldenz, gift med Johan IIIs søster Anna Maria.

I fredstraktaten af 13. december 1570 handler den meget lange artikel 4 om de tre kroner. Parternes modstridende standpunkter ridses op. Den svenske konge anser de tre kroner som alene Sveriges våben, som den danske konge ingen ret har til. Kongen af Danmark mener, at de ikke er Sveriges våben, men et fælles våben for alle tre riger, hvorfor den dansk-norske konge har mere ret til dem end den svenske konge eller lige så meget som denne.[207] Da Christian III og Gustav Vasa havde brugt de tre kroner, mens de levede, må begge de aktuelle konger føre dem i samme form,[208] men uden, at de dermed gør krav på nogen del af hinandens riger eller lande. Om indbyrdes forskellige farver eller en ændret placering af kronerne var der ikke tale. De tre kroner måtte ikke for fremtiden give anledning til krig mellem Danmark og Sverige. De to kurfyrster og de to fyrster, der var udpeget som voldgiftsdommere, nævnes, og der foreskrives en omstændelig procedure for en løsning af våbenspørgsmålet, medmindre parterne inden 1572 havde bilagt striden i mindelighed. Ellers skal fem personer fra Rostocks universitet og råd udpeges, tre af kejseren og en af hver af kongerne, til i første omgang at tage stilling til de afgivne skriftlige indlæg. Dernæst skal parterne forelægge beviser i form af breve, monumenter og segl i tre skrifter, der skal gennemgås i løbet af 1572, 1573 og 1575. Personlige vidner kunne parterne sende til Rostock i 1573. Resultatet af denne behandling skulle derefter forelægges for kejseren, de to kurfyrster og de to fyrster, hvis afgørelse de to konger forpligtede sig til at ville respektere. I mellemtiden kunne kongerne af Danmark og Sverige begge uhindret føre de tre kroner. Kongerne og deres efterkommere og arvinger måtte – bortset fra de tre kroner – ikke bruge hinandens våbener. På denne indirekte måde blev det bestemt, at den svenske konge ikke måtte føre det danske våben og det norske våben.[209]

Foruden en lang række andre ting fastslog fredstraktaten, at den danske konge ingen ret havde til Sverige, og at den svenske konge ingen ret havde til Norge, Halland, Skåne, Blekinge og Gotland.[210] Smædeskrifter, der var blevet trykt i Erik XIVs tid, og lignende måtte for fremtiden ikke optrykkes i de respektive lande.[211]

Fredstraktaten blev ratificeret af de to nordiske konger i begyndelsen af 1571.

Grænsemøde

Foreløbig skete der ikke noget i sagen om de tre kroner. I begyndelsen af 1572 foreslog man fra svensk side at afholde et møde på grænsen. Johan III foretrak, at kronesagen blev løst af parterne selv frem for af udlændinge. I maj blev der holdt møder på grænsen mellem Blekinge og Sverige.

Det blev pålagt de danske forhandlere at bevise den danske konges ret til trekronervåbenet og holde på, at enten skulle begge konger have ret til at føre de tre kroner, ellers skulle begge afstå fra at bruge dem.[212] Noget sådant kunne svenskerne naturligvis ikke gå med til.

Parterne stod grundlæggende fast på de holdninger, de tidligere havde indtaget. De gentog de samme argumenter, men forsøgte også at komme med nye.

Magnus Ladulås' segl med folkungevåbenet omgivet af tre kroner[213] ville de danske forhandlere ikke godkende som bevis på, at trekronervåbenet var ældre end Albrecht af Mecklenburg. De sagde, at kronerne var en form for udsmykning, "Zirat", da de ikke var indsat i skjoldet. De drog en parallel til den danske konge Erik VI Menveds majestætssegl, hvor der var graveret en krone på hver side af den kronede kongeskikkelse, hvorved der i alt var tre kroner.[214] Men det ville danskerne ikke opfatte som noget trekronervåben.[215] Fra dansk side havde man tidligere hævdet, at Erik Menveds segl var et eksempel på tidlig dansk brug af de tre kroner, men det kunne ikke længere bruges som forklaring, da man nu holdt på, at de tre kroner var et fælles nordisk våben. Svenskerne svarede, at de danske konger, der også havde regeret i Sverige, aldrig havde ført folkungeløven som våben for Sverige, men alene de tre kroner, hvilket var bevis på, at danskerne

havde anset dem som Sveriges rette våben.[216] Dette var sandt, dog ikke for Erik af Pommerns vedkommende, da han havde ført både de tre kroner og folkungeløven i sit sammensatte våben. Johan III gjorde sine forhandlere opmærksomme på, at kong Hans havde ladet slå svenske mønter med de tre kroner. Kong Johan pålagde dem endvidere at sige, at de tre kroner blev hugget ind i "Mora Stenar" af Knut Eriksson (regerede i Sverige 1167-96), søn af Erik den Hellige, og Albrecht af Mecklenburg var i øvrigt mægtig nok til at udvide rigets våben med tre eller fire kroner eller med, hvad han ellers havde lyst til, da han ikke dermed tilegnede sig noget våben, som andre konger førte.[217] Da der i 1100-tallet endnu ikke fandtes noget våben for Sverige, kan der ikke have været tre kroner på "Mora Stenar" så tidligt. Den danske påstand, at de tre kroner i Magnus Ladulås' segl blot var et "Zirat", var efter Johan IIIs mening barnlig, for de romersk-tyske kejseres dobbeltørn stod ikke i noget skjold, men midt på ørnen var der et skjold med det spanske våben og det østrigske våben. Det samme var tilfældet med storfyrsten i Moskvas dobbeltørn og med en fyrste af Litauens ørn. Derfor kunne Magnus Ladulås sætte skjoldet med løven på de tre strømme, folkungeløven, ind mellem tre kroner.[218] Hvis de svenske forhandlere ikke kunne opnå andet, måtte danskerne føre de tre kroner med andre farver, dog ikke i blåt felt, og ikke som et fælles våben, men for et eller andet landskab i Danmark eller Norge.[219] Forhandlerne måtte gerne om muligt bevæge danskerne til at føre fire kroner.[220] Nogle dage efter sendte Johan III sine forhandlere en tegning af, hvordan danskerne efter hans mening måtte føre de tre kroner, hvis ikke det kunne være anderledes.[221] Denne tegning synes ikke at være bevaret. De samtidige forhandlinger om forholdene i Livland med relation til Rusland, som indebar et stærkt pres på Sverige, påvirkede diskussionen om de tre kroner. På den baggrund ville danskerne ikke give sig. Det fremgår klart af et brev fra de svenske forhandlere til Johan III.[222] Den svenske konge skrev til sine repræsentanter, at der i kirken i Kalmar skulle ligge et brev fra kong Johan Sverkersson (regerede i Sverige 1216-22) beseglet med tre kroner i et skjold.[223] Et sådant segl med tre kroner kendes imidlertid ikke, og det er helt usandsynligt, at Johan Sverkersson skulle have brugt de tre kroner. Efter et møde, der varede i fire timer, opgav svenskerne at fremkomme med nye "beviser". De gentog, at der var tre kroner på "Mora Stenar", og nævnte skjoldene over døren på domkirken i Uppsala med de tre kroner og folkungeløven, men undlod at vise det fra Johan III senest modtagne brev, hvormed der formentlig mentes det med den nævnte tegning.[224] De danske forhandlere afviste at gå ind på et svensk forslag om at føre de tre kroner på en anden måde end i Sverige – oven over hinanden eller ved siden af hinanden eller på skrå – og med andre farver. Det ville Frederik II aldrig gå med til.[225]

Laurentius Petri, der var ærkebiskop af Uppsala 1531-73, skrev en længere betænkning "Om Tree Cronor".[226] Den er udateret, men må henføres til året 1572 og har formentlig været brugt af Johan III. Foruden de velkendte svenske argumenter hævdede Laurentius Petri, at ved at føre de tre kroner som et fælles nordisk våben havde dronning Margrete og hendes efterfølgere på utilbørlig måde markeret Svealand og Götaland med kun én krone, idet de to andre kroner måtte stå for Danmark og Norge. Han forestillede sig, at danskerne på basis af Hans Svanings "Refutatio" ville påstå, at de rette gotere var jyderne.[227] Laurentius Petri regnede ikke med, at danskerne kunne underbygge denne påstand med, at de nævnte jyder havde ført de tre kroner. Han ville med al magt forsvare gotermyten til Sveriges fordel.

Da man på grænsemødet ikke kunne komme til enighed, henviste de danske og de svenske forhandlere i en erklæring af 27. maj 1572 sagen til afgørelse ved de udsete voldgiftsdommere.[228] Johan III ønskede, at denne proces måtte blive udsat til 1573, hvilket Frederik II gik med til. Den danske part havde intet at tabe ved en udsættelse.

Nye møder

Danske forhandlere mødte i 1573 og 1574 op i Rostock, men der kom ingen repræsentanter fra Sverige eller for kejseren og de tyske fyrster.[229]

Fra Danmark blev der sendt udførligt materiale til Rostock til støtte for de danske synspunkter. Argumenterne var stort set de samme som tidligere. Man var forberedt på, at der kunne blive draget sammenligninger med andre fyrstevåbener. Men ikke blot kejsere, konger, fyrster m. fl., men også menigmand var vidende om, hvordan Det Romerske Rige, Frankrig, Ungarn, Bøhmen, England, Neapel, Polen, Sicilien og Spanien førte deres våbener "efter antallet af de forenede kongeriger", og det behøvede ikke yderligere bevis.[230] Alle de nævnte stater brugte våbener, der var sammensat af flere eller færre felter med større eller mindre præg af prætention. Om menigmand var fortrolig med detaljerne, var nok tvivlsomt. Derimod var det realistisk at regne med, at der i udlandet ville være forståelse for den danske konges faktiske våbenføring. Man ville fra dansk side fastholde, at kronerne i Erik Menveds majestætssegl ikke skulle forstås som et våben, men som en speciel udsmykning.[231] Dermed imødegik man den svenske påstand om, at de tre fritstående kroner i Magnus Ladulås' segl var et trekronervåben.

Johan III havde svært ved at skaffe den løsesum, som Sverige ifølge freden i Stettin skulle betale Danmark for Elfsborg. Så længe dette problem ikke var løst, var det nok vanskeligt for svenskerne at sætte kraft bag et krav om, at den danske konge skulle aflægge de tre kroner. Men man havde forberedt sig på en ny diskussion.

Kancellisekretær Rasmus Ludvigsson, der havde deltaget i mødet på grænsen i 1572, er forfatter til en samling af argumenter brugt af begge parter i trekronerstriden. Heri opsummerer han, hvad der hidtil var blevet fremført. Samlingen synes at være blevet til i 1574 med henblik på kommende forhandlinger med danskerne. Han mente, at Saxo og Albert Krantz, som danskerne elskede og anså for deres bedste historieskrivere, havde indrømmet, at Sveriges og goternes riger havde været to særskilte kongeriger med hver sin konge. Deraf måtte man slutte, at rigerne havde haft hvert sit våben.[232] Ræsonnementet skulle tjene som forklaring på, at de tre kroner og folkungeløven oprindelig var våbener for hhv. Svea Rike og Göta Rike. Det generede næppe Rasmus Ludvigsson, at de begivenheder hos Saxo, der blev hentydet til, udspandt sig længe før heraldikkens opståen. Den danske konges påstand – indtil 1570 – om at have ret til Sverige og dermed også til Sveriges våben måtte man fra svensk side undres over, for i så fald skulle kongen, der jo anså løven på tre strømme (folkungeløven) for at være Sveriges rette våben, have brugt dette våbenmærke og ikke de tre kroner.[233] Her havde kancellisekretæren en pointe. Han anstillede også en "logisk" betragtning om andre landes heraldiske sædvaner. Spanien havde oprindelig bestået af separate kongeriger med hvert sit våben, men den spanske konge førte ikke dem alle. Noget tilsvarende gjaldt kongen af Frankrig, der førte tre liljer, men ikke våbenmærker for Normandiet og Bretagne. På tilsvarende måde havde svenske konger ikke altid ført de tre kroner efter, at Svea Rike og Göta Rike var blevet inkorporeret i hinanden.[234]

Teologen Petrus Michaelis Fecht, der var Johan IIIs liturgiske rådgiver og havde deltaget i fredsforhandlingerne i Stettin, skrev, formentlig i 1574, i en udførlig udredning om "Sueriges Rikes beuis Om the tree kronor", at der intet mærkeligt var i, at de svenske konger i middelalderen kun førte goternes våben (folkungeløven), men kaldte sig svenskernes og goternes konge. Han jævnførte det med, at danske konger havde brugt titler, der ikke altid modsvaredes af de pågældende områders våbenmærker.[235] Desuden påviste han, at de danske unionskonger Erik af Pommern, Christoffer af Bayern og Hans i deres egenskab af Sveriges konger havde ladet slå svenske mønter alene med de tre kroner, som derfor efter hans mening ikke kunne være et unionsvåben. På et bilag er mønterne aftegnet, og her ses også en mønt slået af Christian I som svensk konge.[236] Fecht drog den slutning, at hvis goternes våben, løven på de tre strømme, var Sveriges våben, hvilket danskerne foregav, havde kongerne uden tvivl ført det våben på deres mønter og ikke de tre kroner.[237] Det var tilsyneladende et vægtigt argument, men SWECIE eller S (for SWECIE – Sverige) på tegningerne

af Erik af Pommerns og Christian Is mønter kendes ikke fra bevarede eksemplarer.[238] På et andet bilag er trekronervåbenet fra "Mora Stenar" aftegnet; på den var alle svenske konger til og med Christian I blevet kåret og hyldet. Der er også tegninger af stenreliefferne på domkirken i Uppsala med de tre kroner og folkungeløven samt et kors i hvert sit skjold. De to første var ifølge Fecht Sveriges eget våben og goternes eget våben. Korsskjoldet gav han ingen forklaring på. Fecht konkluderede, at de tre kroner siden 1278 havde været Sveriges egentlige regalier.[239] Hans lange udredning findes også bevaret i tyske versioner. To eksemplarer er skrevet på pergament og beseglet og underskrevet af Johan III. De må have været beregnet til fremlæggelse for de udenlandske voldgiftsdommere. De indeholder en farvelagt gengivelse af det svenske kongevåben betegnet "Der Reiche Schweden vnd Gothen Wapen", nedenunder ses tegninger af "Die Drei Chronen auffen Morestein" og "Die Drei Chronen oben der Thumkirchenthur zu Vpsall" inklusive folkungeløven og korsskjoldet, og desuden er mønterne fra unionstiden gengivet, "Die Alte Müntz".[240]

165. Det svenske kongevåben, "Der Reiche Schweden vnd Gothen Wapen", som Johan III førte det 1568-92. Nedenunder ses et skjold med trekronervåben på Mora Stenar og nederst tre skjolde med de tre kroner, et kors og folkungeløven over døren til Uppsala Domkirke. Tegninger i Riksarkivet, Stockholm, Statsrättsliga urkunder, 8 A-B (1574). Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet, Stockholm.

166. Mønter fra unionstiden, "Die Alte Müntz". Nederst ses Johan IIIs underskrift. Tegning i Riksarkivet, Stockholm, Statsrättsliga urkunder, 8 A-B (1574). Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet, Stockholm.

1574-76 opholdt to udsendinge sig i Rom for i St. Birgittas hus at søge efter dokumenter, der kunne understøtte Sveriges ret til de tre kroner.[241] De fandt næppe noget brugbart.

Først i 1575 blev man enig om at holde et møde på grænsen i Sjørød. Sverige var stadig under pres fra Rusland. Derfor blev mødet kort. Frederik II erklærede, at han kunne gå ind på et svensk forslag om at udsætte processen i Rostock om de tre kroner nogle år. Han ville også gå med til en forandring af våbenerne på begge sider. For Danmarks vedkommende kunne dette efter hans mening gøres ved at lade de tre kroner og Norges våbenmærke skifte plads i den almindeligt brugte version af kongevåbenet.[242] De tre kroner ville i så fald komme til at stå i 2. felt, skjoldets næstfornemste, hvor de ville fylde mere end i det noget mindre 3. felt, hvor den norske løve da ville komme til at stå. Han forestillede sig, at der i det svenske kongevåben også blev foretaget en ændring.[243] Dette kan kun forstås sådan, at de tre kroner dér skulle stå i skjoldets 2. og 3. felt og folkungeløven i 1. og 4. felt og dermed fornemst. Det immanente præg af prætention på Unionen ville da i det danske kongevåben blive forstærket – selv om det i 1570-freden var fastslået, at den danske konge ikke havde noget krav på Sverige – og folkungeløven ville i højere grad fremstå som Sveriges egentlige våben svarende til det principielle danske synspunkt. Svenskerne kunne naturligvis ikke acceptere noget sådant. De holdt forgæves på, at den danske konge skulle føre de tre kroner i et andet felt end hidtil, men i en anden farve.[244] Sjørød-mødet endte med, at begge parter blev enige om at udsætte processen om de tre kroner i 10 år.[245] Der skete dog intet i sagen i resten af Frederik IIs levetid. En formel, definitiv afgørelse blev først truffet med Knærødfreden i 1613, der behandles i kapitel 10 om kronen.

Frederik IIs begravelse 1588

Da Frederik II var død den 4. april 1588, tog dronning Sophie initiativ til, at hans begravelse skulle foregå efter udenlandske forbilleder. Dermed bragte den unge enkedronning dansk statsceremoniel i overensstemmelse med en tendens i tiden til at understrege den personlige fyrstemagt.[246] Den nye konge, Christian IV, var mindreårig. Niels Kaas og Christoffer Valkendorf, medlemmer af formynderstyret, skrev den 29. april til rigsråderne, at enkedronningen ønskede, at der med begravelsen "… motte gange nogit prechtiger thil bode med heste at beklede och favfner [faner] at føre for liget for hver provints, hans mat. hafver hafd. … eftherti thet nu er kommen udi en brug, at slig sedvanne nu brugis hos alle potentaters och førsters begrafvelse, och spørge och sligt at vere skied hos kongens af Polens begrafvelse …". Dette ønske havde formynderstyret besluttet at imødekomme "… bode med heste at lade klede och med favfnerne vid xvj eller xvij for the provintser, hogbemelte salig kong. mat. hafde, med hver provintsis vaben at lade thilflie, …".[247]

Af rentemesterregnskabet for 1588 fremgår det, at den nederlandske maler Ghertt Cornelisz leverede en tegning af processionen ved Vilhelm af Oraniens ligfærd, der havde fundet sted fire år før i Delft. Cornelisz stafferede de mange faner, hestedækkener og fakkelplader med våbener, der blev anvendt ved Frederik IIs begravelse.[248]

167. Faner i sørgeprocessionen for kejser Karl V i Bruxelles i 1558 med våbener for Burgund og Østrig. Stik i "Amplissimo hoc apparatv et pvlchro ordine pompa fvnebris Brvxellis … Carolo V …", Antwerpen (1559). Foto: Det kgl. Bibliotek.

168. Herolder og faner med rigsørnen belagt med territorialvåbener i sørgeprocessionen for kejser Karl V i Bruxelles i 1558. Stik i "Amplissimo hoc apparatv et pvlchro ordine pompa fvnebris Brvxellis … Carolo V …", Antwerpen (1559). Foto: Det kgl. Bibliotek.

Når Frederik IIs begravelse i så høj grad blev præget af overdådig fremvisning af kongelig heraldik, skyldtes det uden tvivl, at man i Danmark også var vidende om, hvordan Gustav Vasas prægtige begravelsesprocession var gået for sig i 1560.[249] Ceremonien i Sverige var inspireret af den begravelseslignende sørgehøjtid, der blev gennemført i 1558 i Bruxelles efter kejser Karl Vs død.[250] Et stort antal våbenfaner og heraldisk smykkede hestedækkener og våbenkappeklædte herolder udgjorde en særdeles iøjnefaldende del af processionerne.

Begravelsesprocessionen i Roskilde den 5. juni 1588 er veldokumenteret. Navnene på dem, der bar regalierne og våbenfanerne og førte de heraldisk smykkede heste, ligesom deres plads i processionen kendes. Fanestængerne må have været 4 meter lange, og fanerne har målt 2 meter fra stangen.[251] I 1588 udsendte Henrik Rantzau, statholder i hertugdømmerne, 21 grafiske blade med gengivelser af hele processionen.[252] Det er tydeligt, at den har haft form som den, der var blevet gennemført i 1558 i Bruxelles; 34 grafiske blade med den kejserlige sørgeprocession blev i 1559 trykt i Antwerpen.[253] Et eksemplar heraf findes på Det kgl. Bibliotek, og det må have været kendt i Danmark, da Frederik II skulle begraves.

Blandt de forreste i processionen var kongens paukeslagere og trompetere, hvis instrumenter var behængt med gengivelser af Frederik IIs våben. Foran det store opbud af faner bar studenter fakler, hvorpå der var fæstnet firkantede plader med våbenmærker fra kongens våben. Umiddelbart efter blev der båret 17 faner, hvorpå der var malet et våben, og bag hver fane førtes en hest, på hvis dækken det samme våben var malet. Fanernes og hestenes rækkefølge var bestemt af, hvor fornemt våbenmærket var, idet dets plads i processionen svarede til dets plads i kongevåbenets hoved-, midter- eller hjerteskjold. Enkelte våbenmærker i processionen indgik ikke i det traditionelle kongeskjold. De var placeret efter, om de var knyttet til et af kongerigerne eller til hertugdømmerne. Jo nærmere man kom kongens kiste, jo fornemmere var den pågældende våbenfane og tilsvarende

hest. I de af Henrik Rantzau publicerede grafiske blade, Typus Pompæ, er der tilføjet en forklaring på hver fane.

Den første fane var den helt røde blodfane, VEXILLVM SANGVINEVM. Forbilledet var den kejserlige lensfane, der siden 1400-tallet også blev kaldt blodfane, idet tildeling af domsmyndighed over liv og død var knyttet til den røde farve.[254] I Danmark var en blodfane blevet brugt, da hertugdømmet Slesvig og øen Femern blev forlenet af Frederik II. Efter årelange forhandlinger mellem kongen og hertugerne Adolf og Hans den Ældre om lenets arvelighed fandt investituren sted i Odense den 3. maj 1580. Detaljerne var blevet aftalt året før. Foruden blodfanen indgik faner med våbenmærker for hhv. Slesvig og Femern i ceremonien.[255] Begivenheden er afbildet i en serie kobberstik om Frederik IIs liv, som Henrik Rantzau lod udføre i 1589.[256] Her er Holstens nældeblad fejlagtigt gengivet i en af fanerne i stedet for Femerns våben.[257] Med blodfanen i begravelsesprocessionen blev der sendt et signal om kongens position som øverste lensherre, hvad Slesvig og Femern angik.

169. De slesvig-holstenske hertugers forlening med Slesvig og Femern på torvet i Odense den 3. maj 1580. Frederik II sidder på en estrade øverst smykket med kongevåbenet, hvor felterne er fordelt på en usædvanlig måde. Den helt røde fane er blodfanen. Desuden ses faner med Slesvigs og Holstens våbenmærker. Men faner med Holstens våben indgik næppe i ceremonien. I stedet skulle Femerns våben, en krone, have figureret i en af fanerne. Kronen havde kongen fastsat som Femerns våben den 31. januar 1580. Farvelagt stik af Franz Hogenberg, 1589, i Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel.

Øsels våben ses på den anden fane, VEXILLVM OESELIENSE. Frederik II havde i 1559 erhvervet Øsel ved Estland. Han overlod øen til sin bror Magnus, der måtte opgive sine krav på hertugdømmerne. Som fyrstbiskop havde Magnus fra 1560'erne ført Øsels våben, en ørn (normalt sort i blåt).[258] Magnus døde i 1583. Det er først i begravelsesprocessionen, at ørnevåbenet forbindes med Frederik II.

Den tredie fane, VEXILLVM DELMENHORSTICUM, og den fjerde fane, VEXILLVM OLDENBVRGICVM, gengav hhv. korset for Delmenhorst og Oldenborgs to bjælker.

På den femte fane, VEXILLVM CVM INSIGNI INSVLÆ FIMBRIENSIS, var øen Femerns våben gengivet. I 1300-tallet havde Femern brugt et segl med en krone i.[259] Men i 1500-tallet var det holstenske nældeblad en del af landsseglet.[260] I 1579 viste gamle breve i hertug Hans den Ældres kancelli, at øen tidligere havde ført en krone. Forud for lenshyldingen i 1580 fastslog Frederik II, at denne krone skulle være Femerns våben.[261] Farverne blev: guld krone i blåt.

Ditmarskens rytter sås på den sjette fane, VEXILLVM CVM INSIGNI DITHMARSICO, Stormarns svane med en krone om halsen på den syvende fane, VEXILLVM CVM INSIGNI STORMARIENSI, Holstens nældeblad på den ottende fane, VEXILLVM HOLSATICVM, Slesvigs to løver på den niende fane, VEXILLVM SLESVICENSE, Islands kronede stokfisk på den tiende fane, VEXILLVM ISLANDICVM, og Gotlands Agnus Dei på den ellevte fane, VEXILLVM GOTLANDIÆ.

Våbenerne på de følgende faner havde relation til kongetitlerne. De Venders lindorm var gengivet på den tolvte fane, VEXILLVM VANDALICVM. De Goters løve over ni hjerter på den trettende fane er ledsaget af forklaringen: VEXILLVM CVM INSIGNI (vt putant nonulli) GOTHOR*VM*, altså "… som nogle mener er de Goters". Dette afspejler formentlig, at Henrik Rantzau selv hældede til den mulighed, at det var et våben for Nørrejylland.

170. Faner i Frederik IIs ligtog 1588 med våbenerne for Unionen og Norge. Våbenet med de tre kroner forklares som "fane med tre kroner, der betyder tre riger og disses union". Stik i

Henrik Rantzau: "Typus Pompæ funebris 5. Junij Anno MDXIIC ... Friderici II ...", 1588. Foto: Det kgl. Bibliotek.

Forklaringen på de tre kroner i den fjortende fane var helt i overensstemmelse med det stedse hævdede standpunkt, VEXILLVM CVM TRIBVS CORONIS SIGNIFICANTIB*VS* TRIA REGNA ET HORVM VNIONEM, altså "… der betyder tre riger og disses union".

Norges hellebardbærende løve sås i den femtende fane, VEXILLVM NORVEGICVM, og de tre danske løver (uden hjerter) i den sekstende fane, VEXILLVM REGNI DANIÆ. I den syttende fane, VEXILLVM REGALIOR*VM* REGNI, var "rigets regalier" i form af Frederik IIs kronede våben med hovedskjold, midterskjold og hjerteskjold gengivet.

Dernæst fulgte kongens livhest med et sort dækken med hvidt kors, to herolder i våbenkapper broderet med kongens våben og rigsråder med rigsæblet, sceptret, sværdet og kronen. Omkring kongens kiste under en himmel gik adelsmænd med fakler, hvorpå gengivelser af de mange våbenmærker var fæstnet.

For at kunne konkurrere med det vældige opbud af våbener, der havde præget Gustav Vasas ligfærd, måtte processionen i Danmark opvise så mange territorialvåbener som muligt. Efter bisættelsen blev de sytten faner ophængt i gravkapellet i Roskilde Domkirke, hvor to udlændinge så dem i hhv. 1589 og 1593.[262] Den danske processions sammensætning virkede inspirerende på Sverige, da Johan III blev begravet i 1594. Her anvendte man nu også en blodfane. Tegninger af det svenske sørgetog er tydelige efterligninger af Henrik Rantzaus grafiske blade fra 1588. I en af fanerne sås en lindorm for "Wendhes",[263] helt klart kopieret efter den danske konges våben for de Venders. Lindormen ses også i et lille skjold i det endnu bevarede kongebanner, der stammer fra Johan IIIs begravelse.[264] Det dansk-svenske modsætningsforhold kom stadig til udtryk i brugen af våbenmærker.

---

[1] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, tavle 7, 1537 nr. 1.
[2] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 121.
[3] Georg Landberg: *De nordiska rikena under Brömsebroförbundet*, Uppsala 1925, s. 245. – Christian III skrev flere breve til Gustav Vasa, men de synes ikke at være bevaret i Riksarkivet, Stockholm.
[4] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Første Bind 1523-1560, København 1907, s. 373, "… und widerumb was die ko. mat., ire nachkomen und die cron zu Dennemarken zu ko. w. und der cron zu Schweden haben, …".
[5] Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, København 1982, s. 21f og note 4.
[6] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, København 1951, tavle 1 a og b.
[7] Coburger Landesstiftung, *Kunstsammlungen der Veste Coburg*, Coburg 1978, s. 46.
[8] DKS, nr. 122 a.
[9] INSIGNIA CHRISTIANI TERTII DANORUM REGIS etc. ANNO M.D.L.
[10] DKS, nr. 120.
[11] DKS, nr. 123.
[12] Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, København 1926, s. 183.
[13] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXI. 1550, Stockholm 1903, s. 236f.
[14] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXV. 1555, Stockholm 1910, s. 156f.
[15] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXVII. 1557, Stockholm 1913, s. 200f.
[16] Sammesteds, s. 207ff.
[17] Sammesteds, s. 208ff.
[18] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXVIII. 1558, Stockholm 1914, s. 16.
[19] Sammesteds, s. 223.
[20] Sammesteds, s. 414.
[21] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXIX. 1559, 1560, Stockholm 1916, s. 585 og 671.

[22] Harald Ilsøe: Omkring Hans Svanings Refutatio og Chronicon Ioannis, i: *Historisk Tidsskrift*, 12. række, bind VI, hæfte 1-2, 1972, s. 21.
[23] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXIX. 1559, 1560, s. 343 og 383.
[24] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Handlingar ang. Riksvapnet Tre Kronor 1500- och 1600-talen, Rasmus Ludvigssons koncept och kopior hufvudsakligen för tiden 1569-1574.
[25] Indgreb i ens rettighed.
[26] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXIX. 1559, 1560, s. 218ff.
[27] Sammesteds, s. 855.
[28] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, København 1986, s. 38.
[29] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Ausländisch Registrant 1559-1562, folio 98v-99v.
[30] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXIX. 1559, 1560, s. 242f.
[31] Riksarkivet, Stockholm, Skrivelser til Konungen, Strödda historiska handlingar 5, Erik XIV:s frierier, Sturemorden m. m.
[32] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXIX. 1559, 1560, s. 855f.
[33] Sammesteds, s. 305f.
[34] Sammesteds, s. 322ff.
[35] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Ausländisch Registrant 1559-1562, folio 144r-145r.
[36] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXIX. 1559, 1560, s. 391ff.
[37] Uno Lindgren: *Heraldik i svenska författningar. En vapenrättslig översikt från medeltiden till våra dagar*, Lund 1951, s. 23f.
[38] Johannes Magnus: *Historia de omnibvs Gothorvm Sveonvmqve regibvs*, Rom 1554, s. 14.
[39] Sammesteds, s. 753.
[40] Olaus Magnus: *Historia de gentibus Septentrionalibus*, Rom 1555, s. 88, ”Nunc veró Suecorum Principes tribus aureis coronis in campo cœlestini coloris, ob inscrutabilem dominiorum amplitudinem, magnifica bellorum gesta, & inexhaustam minerarum vbertatem, vtuntur”.
[41] Helge Toldberg (udg.): *Den danske Rimkrønike I. Ghementrykket 1495*, København 1961, s. 1 og 162.
[42] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXVII. 1557, s. 220f.
[43] Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXVIII. 1558, s. 244.
[44] Sammesteds, s. 467.
[45] Sammesteds, s. 492.
[46] Georg Landberg: *De nordiska rikena under Brömsebroförbundet*, s. 251.
[47] Sammesteds, s. 256, ”quando in unam eandemque linguam ac societatem iterum utraque gens coalescat”.
[48] Harald Ilsøe: Omkring Hans Svanings Refutatio og Chronicon Ioannis, s. 34.
[49] Georg Landberg: *De nordiska rikena under Brömsebroförbundet*, s. 255.
[50] Jfr. Hasse Petrini: *Källstudier till Erik XIV:s och nordiska sjuårskrigets historia*, Lund 1942, s. 240.
[51] Martin Olsson: Gustav Vasas begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956, s. 34f.
[52] Uno Lindgren: *Heraldik i svenska författningar*, s. 24, note 11.
[53] Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, København 1982, s. 48.
[54] Karl-Erik Frandsen i: *Dansk udenrigspolitisk historie* 1, København 2001, s. 305.
[55] C. M. S[tenbock]: Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd, i: *Personhistorisk Tidskrift*, 18. årg., 1916, s. 106f.
[56] Percy Ernst Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* II, Stuttgart 1955, s. 567, jfr. samme: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, Stuttgart 1956, s. 1042f.
[57] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^e – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003, s. 302, 459.
[58] Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, s. 1043ff.
[59] Charles J. Burnett & Christopher J. Tabraham: *The Honours of Scotland*, Edinburgh 2001, s. 24ff.
[60] Rudolf Cederström: *De svenska Riksregalierna*, Stockholm 1942, s. 118f.
[61] Percy Ernst Schramm: *Sphaira Globus Reichsapfel*, Stuttgart 1958, s. 145 og tavle 61 nr. 121 a.
[62] En kastiliansk kongekrone fra tiden 1157-1217 har Kastiliens karakteristiske kasteller fra kongevåbenet langs kronens overkant, jfr. Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, s. 818 og tavle 90.
[63] Percy Ernst Schramm tvivler på, at der er tale om våbenfigurer, jfr. Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, s. 1043.
[64] Percy Ernst Schramm tvivler på, at der er tale om en våbenfigur, jfr. Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, s. 1051. Charles J. Burnett, som har et indgående kendskab til den skotske kongekrone, medgiver, at det godt kan tænkes.
[65] Livrustkammaren, Stockholm, nr. 31450.

[66] Kungl. Husgerådskammaren, Stockholm, vävda tapeter nr. 6, 1561. – Ulrik Reindel: *The King Tapestries. Pomp & Propaganda at Kronborg Castle*, København 2011, s. 36f.
[67] B. Ahlström, Y. Almer & B. Hemmingsson: *Sveriges mynt 1521-1977*, Stockholm 1976, s. 36f.
[68] Nils G. Bartholdy: Dänische Städtesiegel als Ausdruck landesherrlicher Beziehungen, i: *La Ville et ses Habitants: Aspects généalogiques, héraldiques & emblématiques. Volume I des Actes du XXIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique … 1994*, Luxembourg 1999, s. 143f.
[69] Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, s. 55.
[70] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1561-1569, jfr. Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, s. 55f.
[71] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, København 1912, s. 52.
[72] ”Erclerung der Dänischen Beschickungs Artickell”, jfr. Hasse Petrini: *Källstudier till Erik XIV:s och nordiska sjuårskrigets historia*, s. 191ff.
[73] Det kgl. Bibliotek, Gl. Kgl. Saml., 4º, 2576, ”Vera et brevis explicatio causarum quibus Fridericus … Daniæ … Rex … ad propulsandam Erici Sueciæ Regis vim atque iniuriam … Exhibita in Rostochianu conventu … Anno MDL XIII, Die XXVI Mensis Iulii“, jfr. Hasse Petrini: *Källstudier till Erik XIV:s och nordiska sjuårskrigets historia*, s. 192ff.
[74] ”… eam vsurpationem Danicorum Noruægicorumqve Insignium expressis in sigilli cera imaginibus perspicue representant … Suetie Regem cupiditatj Suæ Daniæ Noruagiæqve Regna destinasse … Ericus ea Daniæ & Noruagiæ insignia sibj non potest vindicare, quum pater eius Gustauus supra Equestrem dignitatem nullum Illustriorem nobilitatis aut generis gradum, ad Suetiæ Regnum attulerit“, Det kgl. Bibliotek, Gl. Kgl. Saml., 4º, 2576, folio 14r-15v.
[75] Sammesteds, folio 21v, ”… trium coronarum Insignia, non jure regni Sueciæ, sed ad demonstrandam vnionem qua regnante Margaretha illius proceres & senatores Indissolubili perpetuoqve nexu cum Daniæ & Noruægiæ regnis …“.
[76] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, s. 68, ”… das die angenomene unsere beyde wappen vor allem abgelegt werden cum renunciatione. … der gebrech der dreyen chronen … auf zusamenkunft beyderseitz rethe und handlung gewisen …“.
[77] Et eksemplar af ”Abtruck Beyder / der Königlichen Maiestat zw Dennemarck / etc. vnd der Stadt Lübeck / absags brieffen / so newlich dem Könige zu Sweden / etc. zugleich seindt zugeschickt worden” ligger i Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1561-1569, 9.
[78] Et eksemplar ligger samme sted.
[79] I et opråb med nogenlunde samme indhold fra Frederik II til den svenske almue med datoen 3. juni 1564 er det nævnte udtryk ikke anvendt. Et trykt eksemplar ligger samme sted som opråbet til adelen.
[80] Rigsarkivet, København, Rentemesterregnskaber 1562-1563 (Joachim Beck), folio 167, jfr. Carl S. Petersen: Christian IV.s Boggave 1605 til Københavns Universitet, i: *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, årgang XXXIV, 1947, s. 139, note 2.
[81] Nils G. Bartholdy: Heraldik und Grenzmark. Wappen als Propaganda im dänisch-schwedischen Streit 1563-1570, i: *Genealogica & Heraldica. Proceedings of the XXXth International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Maastricht September 2012*, ‘s-Gravenhage 2014, s. 26ff.
[82] Riksarkivet, Stockholm, Genealogica 66, jfr. N. L. Rasmusson: Ett okänt danskt tryck från 1560-talet och några likartade svenska tryck, i: *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, årgang XXVII, 1940, s. 149ff.
[83] Göran Rystad: Gränskrig och bondefred, i: *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 2, 1965, s. 31ff.
[84] Jfr. N. L. Rasmusson: Ett okänt danskt tryck …, s. 152, “… vonn notten sein, dass so vnns … Gott … gnade verleihett vber die grentze zw kummen, vnnd sich die Schweden gutt willig vndergebenn, sihe mit salua guarden zwfreihen, dass ihnen vonn den vnsern kein vberlast mocht wider fahren.“
[85] ”Then vj. Junij wore hoes Kon. Mt.s oberste Daniel Rantzwo fuldmeginge aff hallerødz sogen och haffue brandskatteth och Kon. Mt. uti danmarck Koningh Frederich hyllit och suoret”.
[86] Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, s. 91.
[87] Kungl. Biblioteket, Stockholm, Kungl. förordn. patentfol. – Uno Lindgren: *Heraldik i svenska författningar*, s. 28 og 160. – Carl Nordenfalk: En svensk vapenbok från år 1562, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* IX 1940, Malmö 1941, s. 86f.
[88] Uppsala Universitetsbibliotek, Palmsköldska saml., vol. 29. – N. L. Rasmusson: Ett okänt danskt tryck …, s. 153f.
[89] N. L. Rasmusson: Ett okänt danskt tryck …, s. 151.
[90] (Nils Lithberg): Gotlands vapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* V 1936, Malmö 1937, s. 5ff. – Poul Bredo Grandjean: *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, København 1937, s. 56, tavle 32 a. – Poul Bredo Grandjean: *Danske Herreders Segl indtil 1660 herunder Lands- og Birkesegl med Supplement til Danske Købstæders Segl*, København 1946, s. 59, tavle 23 k.
[91] Sven Tito Achen: Bergensfarerne og Islands ældste Våben, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 5, marts 1962, s. 197f.

[92] Clara Nevéus: L'héraldique de la "Carta Marina" par Olaus Magnus, i: *Genealogica & Heraldica Lisboa 1986. Actas do 17.º Congresso Internacional das Ciências Genealógica e Heráldica*, Lisboa 1991, s. 392.
[93] Clara Nevéus: Heraldik och politik. Exemplet Carta Marina, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 79, marts 1999, s. 417. "Nemo accipiat coronam tuam", står der ved en norsk kongeskikkelse på kortet.
[94] Sven Tito Achen: Bergensfarerne og Islands ældste Våben, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 5, marts 1962, s. 197.
[95] Karl Boie: *Die mittelalterlichen Siegel Dithmarschens*, Kiel 1926, nr. 4.
[96] Sammesteds, nr. 6.
[97] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670,* tavle 2 b. Årstallet 1569 er graveret på hver side af skjoldet.
[98] Sammesteds, tavle 1 c, jfr. oplysningen s. 15 om, at en guldsmed i Flensborg ifølge rentemesterregnskabet fik betaling for et segl til kongen den 1. september 1559. Ditmarskerne overgav sig den 14. juni.
[99] Isak Collijn: *Sveriges bibliografi intill år 1600*, bd. II, Uppsala 1927-1931, s. 312ff. Bogtrykkeren hed Amund Laurentsson. Af 1. oplag findes et eksemplar i Kungliga Biblioteket, Stockholm, af 2. oplag et eksemplar i Det kgl. Bibliotek, København. Jeg skylder fhv. forskningsbibliotekar Harald Ilsøe tak for denne henvisning.
[100] ["Johan Frese"]: *Ein lustige Historie*, "København" [Stockholm] 1563,
"Wy förden jm Fenlin [Fähnlein] ein Narren Kappen,
Wolden Schweden mit der hast ersnappen,
Dachten de Kappen auer der Schweden helse tho dringen,
Auerst wy mosten se wedder [wieder] tho huess bringen".
[101] Endnu flere af Herlov Trolles egenhændige Beretninger til Kong Frid. II. 1564, i: *Danske Magazin*, Tredje Bind, 1747, s. 253.
[102] Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, s. 97f.
[103] Harald Anderson: *Kyrkorna och staden. Länkar till Ronnebys historia*, Ronneby 2011, s. 60ff. – Mereth Lindgren: Ridderen i Ronneby, i: *Danske kalkmalerier. Efter reformationen 1536-1700*, København 1992, s. 154.
[104] Peter Bondesen: Frederik II's rigsvåben fra ca. 1563, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 36, okt. 1977, s. 280.
[105] Sammesteds, s. 280ff. – Nationalmuseet, København, D 7671, ovnplade med Frederik IIs og dronning Sophies våbener.
[106] Oskar Beber: *Unterwerfungs- oder Freiheitswappen für Dithmarschen?*, Marne in Holstein 1955, s. 19.
[107] Wolf Dieter Könenkamp: Das Dithmarscher Reiterwappen: Ursprung und Funktion, i: Reimer Hansen, Wolf Dieter Könenkamp & Frank Trende: *Das Dithmarscher Reiterwappen*, Heide 2004, s. 28-67. Dette skrift gengiver Könenkamps og Reimer Hansens indbyrdes stærkt afvigende opfattelser og var foranlediget af et foredrag om "Dannebrog und Dithmarschen – Anmerkungen zum Dithmarscher Reiterwappen", jeg holdt 1997 i Meldorf i Ditmarsken og efterfølgende publicerede i *Dithmarschen. Landeskunde. Kultur. Natur*, Heft 2, Juni 1998, s. 26-29.
[108] Reimer Hansen: Entstehung und Bedeutung des Dithmarscher Reiterwappens, i: Reimer Hansen, Wolf Dieter Könenkamp & Frank Trende: *Das Dithmarscher Reiterwappen*, Heide 2004, s. 75f. – Reimer Hansen: Der Heilige Georg und das Dithmarscher Reiterwappen, i: *Dithmarschen. Landeskunde. Kultur. Natur*, Heft 2, Juni 2005, s. 47f.
[109] Hans Svaning: *Refutatio calumniarum cuiusdam Ioannis Magni … huic accessit chronicon sive Historia Ioannis Regis Daniæ … scripta Petro Parvo Rosefontano*, København 1560, s. Y. 3, "… vexillum regni, albo ac rubro in formam crucis discretum, ac cælitus missum Valdemaro II uti ferunt, qvum bellum contra Livones religionis christianæ id temporis hostes gereret. D. Joh. de Aluelde primario signifero cæso, signa præterea alia, item tormenta nostris erepta sunt omnia".
[110] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Første Bind 1523-1560, København 1907, s. 602, "2. Auch wollen wir die heuptbanner und vanen, so in weilandt kön. Johansen zu Dennemarcken etc. und herzogen Fridrichs zu Holstein etc. niderlage erobert, sampt allen clenodien, so bey uns vorhanden, bey unseren eyden überantworten".
[111] Johann Adolf Neocorus: *Wahrhaftige und kurtze Verzeichniss des Krieges 1559 etc.*, 1569, s. L. iij, "ein stück von dem banner ware, welches man sagt dasz es vorzeiten einem dänischen könig durch mirakel wider die Russen gegeben, und das vormals könig Johan in hoffnung dadurch gegen die Ditmarschen glücklich zu streiten, mitgenommen und verloren".
[112] Reimer Hansen: Der Heilige Georg und das Dithmarscher Reiterwappen, i: *Dithmarschen. Landeskunde. Kultur. Natur*, s. 42f.
[113] Wolf Dieter Könenkamp forholder sig kritisk hertil i sit bidrag "Das Dithmarscher Reiterwappen: Ursprung und Funktion", i: Reimer Hansen, Wolf Dieter Könenkamp & Frank Trende: *Das Dithmarscher Reiterwappen*, Heide 2004, s. 32ff.
[114] Karl Boie: *Die mittelalterlichen Siegel Dithmarschens*, nr. 48-50.
[115] Jan Svanberg: *Sankt Göran och draken*, Stockholm 1993.

[116] Sven Ekdahl: Die Schlacht auf dem Brunkeberg bei Stockholm 1471 zwischen Anhängern und Gegnern der Kalmarer Union. Ihre Auswirkungen auf das politische und kulturelle Leben, i: Warfare in the Middle Ages, *Acta Archaeologica Lodziensia* nr. 47, Łódź 2001, s. 22.
[117] Reimer Hansen: Der Heilige Georg und das Dithmarscher Reiterwappen, i: *Dithmarschen. Landeskunde. Kultur. Natur*, s. 56f.
[118] Nils G. Bartholdy: Flag og statsvåbener, Litauen, i: Mary Dau & Steven Sampson (red.): *Østeuropas Hvem Hvad Hvor*, Politikens Forlag 1990, s. 189.
[119] Magnus Karlsson (udg.): Erik XIV Oratio de iniusto bello regis Daniæ anno 1563 contra regem Sueciæ Ericum 14 gesto, i: *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia* XLIX, Stockholm 2003, s. 35f.
[120] Sammesteds, s. 112, ”Is partim acclamantibus aulæ suæ parasitis maioris pompæ et admirationis fore negotium, partim vero Daniæ consiliarijs falsum præscriptionis titulum credulo regi obtrudentibus, ob quem successu temporis Danos iterum in Suecia aliquid iuris posse pretendere et hac occasione præsentem rerum statum ad Margaritæ tempora rediturum sperarent, primus tres coronas, regni nostri insignia longe antiquissima, suis Danicis pictoris arte intertexuit …”.
[121] Sammesteds, s. 114.
[122] Sammesteds, s. 116.
[123] Sammesteds, s. 118, ”… Fridericum regem a nostris insignibus libenter abstenturum, si quos Sueciæ reges ante tempora reginæ trium regnorum Margaretæ trium quoque coronarum insignia gestasse probaretur, …”.
[124] Sammesteds, s. 120 og 203 (kommentarer).
[125] Sammesteds, s. 124, ”… leones habet. Sed Ericus Balbus successor tres Danicis similes gestauit”.
[126] Sammesteds, s. 122, ”… quibus annis plus quam centum Suetiæ et Gothorum rex ille Magnus, cognomento Ladhulaus, qui anno Christi 1277, antequam tribus regnis Margarita præesset, tribus coronis, Suecorum nempe insignibus, literas confirmare et sigillo suo regio communire solitus erat?”. Ifølge udgiveren er der en logisk brist i den sproglige formulering, men meningen er tydelig, s. 204 (kommentar).
[127] Sammesteds, s. 124, ”Sed tres præterea coronas supra et ad latera sigilli Ladhulaus habet, vnde regem Suecorum Gothorumque se nominat”.
[128] Sammesteds, s. 124, ”… anno 1372 Suecorum Gothorumque rex tres coronas duntaxat gestauit – id certe propter ornatum minime facturus, nedum per trium regnorum somnium, quæ non nisi viginti post annis constituta fuere”.
[129] Sammesteds, s. 124.
[130] Sammesteds, s. 128.
[131] Sammesteds, s. 128, ”… ad Margaretam eiusque successores … sed vt propria, vera et longe antiquissima Suecorum insignia ab illa et successoribus vsurpata fuisse intelligatur. ... Daniæ tres leones, Sueciæ pleonasmus, Noruegiæ leo incuruans hastam, tres coronæ tautologia – id est tria regna”.
[132] Sammesteds, s. 132, ”… Daniæ et Noruegiæ insignia nostris vicissim eodem colore attexere …”.
[133] Reinh. Hausen: *Die Wappen- und Namenszeichnungen auf den Felsen bei Hangö Tulludde*, Helsingfors 1902, s. 6ff., jfr. Birger Boström: *Hangö udd forntida hamnar och hällristningar*, Hangö 1968, s. 28. Jeg skylder specialforskare John Strömberg, Riksarkivet, Helsingfors, tak for disse henvisninger.
[134] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Handlingar ang. Riksvapnet Tre Kronor 1500- och 1600-talen, Rasmus Ludvigssons koncept och kopior hufvudsakligen för tiden 1569-1574, ”… Erich aff pomeren … och vdj hans tijd är ochså westre dörren på Vpsale domkyrckie vthuggen i Sten, med Suerig*is* Rik*es* wapn the 3 croner Anno Do: 1430”.
[135] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[136] Jfr. kapitel 1, s. ¤¤.
[137] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Strödda handlingar 1500-talet, ”Anno Christi 1224 haffuer Konungh Erich … ett breff … huilkidt förseglet ähr medh … Konungh Erichs Secret, ther wdij trij leion äre författede … finnes ett bytes breff … huilkit … Konungh Magnus Broder, Konungh Waldemar förseglad haffuer, medh trij leion“.
[138] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[139] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[140] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[141] Se kapitel 4, s. ¤¤.
[142] Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, 10024 Geheimer Rat (Geheimes Archiv), Loc. 7988/10, ”Dennemärkisches Ausschreiben de anno 1564“.
[143] Oplyst i 2000 af dr. phil. Frede P. Jensen. Teksten i Frederik IIs brev er ikke indført i Ausländisch Registrant for 1564.
[144] Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, 10024 Geheimer Rat (Geheimes Archiv), Loc. 7988/10, ”… den dreyen Chronenn vnnd den Lewen mit den dreyenn flussen oder balckenn“, folio 50r.
[145] Sammesteds, ”… das Dehnisch vnnd Norwegisch wapwnn In seinen schildt vnnd Sigil, dem fridestannd ausdrucklich zugegenn vnnd sonnst zur vngebür genommen hernacher gefurt vnnd furet es noch“, folio 50r.

[146] Sammesteds, folio 51r.
[147] Sammesteds, folio 51v.
[148] Sammesteds, folio 60r-61r. Der er tale om H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, Stockholm 1942, nr. 9, 10 og 11, fig. 32-38.
[149] Sammesteds, folio 64v-65r. Der er tale om H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, nr. 22, fig. 55.
[150] Sammesteds, folio 66r, "… Die Chronen an sich selbst fast dermassenn ein ansehen haben, das sie dreier Reichhalber vffgebracht vnnd dann hernacher auch, wie wir darthun konnen, dreyer Reich samptlich halber gebraucht wordenn".
[151] Sammesteds, folio 66r, "Durch solchenn sig ist aber der koniglichenn Witwen zu den beiden Ihrenn, Auch das Reich Schwedenn mit den Neuen wapen der dreyer Chronenn zugewachssenn, …".
[152] Der er tale om DKS nr. 61 og 62.
[153] Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Geheimer Rat (Geheimes Archiv), Loc. 7988/10, "… mit bey stehen das Schwedisch recht wapenn, Nemlich der Lewe mit den dreynn flüssen auch mit gesetzt", "Welchs dann auch mit zustimpt, das solch wapenn gemein sein mussen", folio 67r.
[154] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1564, "… welcher nach den Reichen Dennemarcken vnd Norwegen stunde, …".
[155] Sammesteds, "… auch das gemein Wappen der dreier Kronen …".
[156] Sammesteds, "… Vns Zu verachtung, Vnsere beide, das Denisch vnd Norwedisch wappen, Im Schild vnd Sigill zu fhuren vnd zugebrauchen angenhomen".
[157] Sammesteds, "… Vnd daher, wie auch Vnsere Vorfarn, das Hallandisch Wappen, den Lewen mitt den Neun hertzen, Auch Jm Wappen gefurtt Vnd noch fhuren …".
[158] Sammesteds, "… das er die Angenhomene beide Vnsere Wappen Cum Renuntiatione ableget … Weill er Kein fug da Zu hatt, Auch sie Jn werendem friedestand erstlich, Neulich angenhomen, Vnd die Vngleichheit mitt Vnsern drej Chronen ist, das wir sie von Vnsern Vorfarn empfang*en*, mitt fug Vnd recht, Auch ob es schon ein schwedisch Wappen sein solte, das wir doch nicht gestehen, fhuren mug*en,* Es wurde aber nicht vndienlich sein, das die Renunciation der wappen, Auch Zu gleich Jn eine Verfassung, mitt deren, so auf die lanndt, Schone, Hallandt, Gotlandt, auch Norwegen gefurdert, in meliorj Forma gerichtet, Weill die Wappen … Respectu Juris An gedachten land*en* praetensi genhomen, … werd*en* konnen".
[159] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1563-1567.
[160] Sammesteds, "… Nach dissem hat Albertus, der Nach den Reichen Dennemark vnd Norwegen getrachtett, den Titul Gothorum neben dem schwedisch*en* vnd die drej Chronen da bey Zu gleich auffbracht, Mag woll sein, wie er mitt den dreien Kronen, auff die drej Reich, Also auch mitt dem General Titul Gothorum gestehen hab".
[161] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Strödda handlingar 1500-talet, "Die 3 Cronen seind erstlich vonn Konig Albrecht aufgenomen vnd vorhin vonn Keinem Konige gefuert wordenn alss da er in der meinung war die zwey Reiche Dennemarck vnnd Norwegen von Konigin Margreta vnter sich vnnd dass Reich Schweden zu bringen, nam er drie Cronen Zum Zeichenn dass er Drie Reiche wolt habenn, Da Jn nun Konigin Margreta bezwang vnnd ein vnion der dreier Reiche gemacht war, hat sie die drie Cronen behaltenn, als ein general wapen zu allen Dreien Reichenn".
[162] DKS, nr. 21 a.
[163] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, "Her emot the Suenskes sandfärdige förclaringer om the 3 Croner".
[164] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, "Thette fans wed Moresten. Först på en sten stå vthugne Swerigis Rikis gamble och rette Wapn och Skiöldemercke the 3 Croner".
[165] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1565-1567. I beskrivelsen af Danmarks og Norges våbener siges det fejlagtigt, at de tre løver står i et blåt felt, og at den norske løve er rød i et gult felt.
[166] Theodor Jakobsson: Svenska arméns fanor och standar, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* X 1941-1945, Malmö 1945, s. 30.
[167] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1565-1567.
[168] R. Mejborg: Nogle Oplysninger om svenske og danske Faner, Flag og Felttegn i det 16:de Århundrede, i: *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 9, nr. 3, 1891, s. 32.
[169] Se f. eks. Poul Grinder-Hansen: *Frederik 2. Danmarks renæssancekonge*, Gyldendal 2013, s. 10 og 323.
[170] Uno Lindgren: *Heraldik i svenska författningar. En vapenrättslig översikt från medeltiden till våra dagar*, s. 28f. – Leif Törnquist: *Svenska flaggans historia*, Värnamo 2008, s. 38ff.
[171] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[172] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1568-1570, 14/9 1568.

[173] Sammesteds, 15/9 1568, antedateret til samme dato som deres kreditiv. – Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, s. 258.
[174] Jfr. Riksarkivet, Stockholm, Danica 485, Danske handlingar 1568-1572, fol. 7ff.
[175] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1568-1570, "… das die drey Lewen, neben dem Norwegischen Wapen, als Koning Erich, ohn der Reichs Stende bewilligung vnnd volborth, … gefuret hatt …".
[176] Riksarkivet, Stockholm, Danica 485, fol. 14v.
[177] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, København 1912, s. 174.
[178] Et eksemplar ligger i Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1568-1578 (1603).
[179] Riksarkivet, Stockholm, Danica 485, fol. 81r-83v.
[180] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1568-1570, 1/8 1569.
[181] Riksarkivet, Stockholm, Danica 485, fol. 74v, "… ther om haff*uer* H: Konge*lige* Mtt: Latidt ställe een förklaring, ther effther Sändebudenn sig rätte skole, Så att om the Danske wele afflägge thz Swänske Wapnn, the Tree Croner, Då will H: Kong*lige* Mtt: thz och göre, medh the Danske och Norske Wapen, Men hwar the them och före wele, Då kan icke annett Ware, Vthenn thz måste och så skee vdi Lijke måtte på thenne sijde".
[182] Sammesteds, 3/8 1569, "… Albrecht … in der meinung stunde, das Reich Dennemarck vnnd Norwegen vndter Schweden zu zwingen, hatt ehr domals dasselbig wappen angenhommen, alss ein gemein Wappen zu allen Dreyen Reichen, … Konigin Margarethe Die Drey Reich zusammen vndter ihren gewaldt gebracht, hatt sie dasselbig auch gefuret, als ein Wappen zu allen Dreyen Reichen, …"
[183] Sammesteds, 6/8 1569.
[184] Sammesteds, 9/8 1569, "Och endog Olaus Magnus och andre som aff hanom haffue weritt wnderuist … Dog kunde eller wille wij wdj thenne handel icke haffue hanom tiltroitt icke heller were hanom bistandig Suerig*i*s riige att Haffue hafft anditt rette waben, end thend Løue paa the tre strøm*m*e … thett som the kaldhe thett Gott*iske* rige, haffuer wdj nogen hundrede aar icke weritt nogett synderligt riige, men aldenniste ett ledemod aff Suerig", citeret efter den danske koncept. Parternes afsendte erklæringer blev skrevet på tysk, formentlig af hensyn til lybækkerne. De blev også skrevet på latin, hvilket må være sket af hensyn til Charles Dançay, der blev inddraget i forhandlingerne.
[185] Sammesteds, 16/8 1569, "Also das die drei Lawen kontten In dem schwedischen wappen stehen bleiben, geg*en* den Dreien Chronen, dessgleichen In dem Denischen wappen Die Drey Chronen, gegen den Dreien Lauen".
[186] Sammesteds, 19/8 1569.
[187] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Korrespondance mellem kongehusene 1568-1587, 4 og 5, 23/12 1568, 29/3 1569 og alle følgende.
[188] Riksarkivet, Stockholm, Danica 485, fol. 74v, "Sammeledh*es* skall man och förhandle (:hwar så behoff görs:) om then gule ferge och Fäldtecken, Att såsom thz förgÿlthe eller gule Kors haffwer aff ålder waritt brukett vdi Swerigis Rijkes wapen, Så will och H: Konge*lige* Mtt: haffwe sig thz förbehollitt, att thz skall altijdh få föres vdi fhaner Feniker och flagger".
[189] Riksarkivet, Stockholm, Danica 8, Freden i Stettin 1570, instruks af 9/6 1570, "Ther som och the Danske, nu ändelig*en* Wele före vdi theres Sköldemercke några Croner, Då måtte thz skee, vdi een annen forma och sätt, Thesligi*st* medh andre färger, än the Tre Croner her i Swerige brukede warde, effther som man ther vm bedzst sig medh them förlijke kann, Och hwor så skeer, och att the ther medh icke wele tillägne sig någ*on* rättigheet till Swerigis Crone, Då Wele Wij sedenn icke heller före thz Danske och Norsche Wapnn, …", også Riksarkivet, Stockholm, Danica 485, Danske handlingar 1568-1572, fol. 177v-178r.
[190] Jfr. *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, s. 214f.
[191] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1570, "At cum perspicue constet, quæ sint regnj Daniæ insignia Suecij uero (etsj grauibus argumentis utantur) nondum plane probarint, (quod hactenus legerim uel audiuerim) tres Coronas proprium regum Suetiæ esse insigne. Ego Commissariorum Cæsareæ M*aiesta*tis sententium probo … Fredericus et Johannes, suorum parentum moderationem … imitentur sequanturq*ue*, Et vterq*ue* trium Coronarum insignia ferat, Demissis tamen á Serenissi*mo* Suecorum rege regnorum Daniæ et Noruegiæ insignibus".
[192] Sammesteds.
[193] Sammesteds.
[194] Sammesteds, "Im Vhall aber solchs nicht geschehen solte, wurde Ihre Kon. May: das Denische vnd Norwegische Wappen zufueren verursacht werden", jfr. Riksarkivet, Stockholm, Danica 8.

[195] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1570, ”Alss hatt sie von wegen solcher wurcklichen Vnion, (wie zuuor auss gefaster hoffnung Koning Albrecht) die Drey Chronen, In Ihr Wappen angenommen, Vnd von aller Reiche wegen gefueret“.
[196] Sammesteds, ”Sonst wollte erfolgen, das die alten Koninge zu Schweden, hetten einen Titul öhne wappen, vnd ein Wappen öhne titul gefueret“.
[197] Sammesteds, ”… entweder mit den farben, od*er* mit der Versetzung, ein anderung zu treffen vnd vndterschied*e* zu halten sein, Dergestalt nemblich, Das der eine die drey chronen gelb, der Ander rhött, od*er* In Vndterschiedlichen schildtfarben, oder der eine Zwo chronen oben, vnd eine vndten, der ander nhur eine oben, vnd zwo vndten fuerete“.
[198] Sammesteds, ”Ego in declarata antea sententia perseuero. Nempe, vt vtraque Mai*estas* insigni trium Coronarum vtatur. ... aliter statuere non posse, quam trium Coronarum insigne, non esse Regni Suetiæ antiquum, genuinum & proprium insigne, Sed potius tribus illis Regnis Daniæ, Suetiæ & Noruegiæ esse com*m*une”.
[199] Michael Göbl: *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach 2013, s. 13f.
[200] Franz Gall: *Österreichische Wappenkunde*, Wien 1996, s. 45.
[201] Jiří Louda: *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, London 1981, s. 202.
[202] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1570, ”… welche alle erwehlte vnd gekröhnte Koninge vnd Koningin Jn Schweden gewesen, vnd deshalben des Reichs Schweden, die drey Chrönen neben ander beider Reiche wappen gefuert”.
[203] Riksarkivet, Stockholm, Danica 8, ”… auf erkandtnus der Rom: Key: Mtt: vnnd des heilligen Reichs Stende gnedigste Declaration, oder aber auff einen endtlichen spruch dreyer Vnparteischer Vniuersiteten wie die Koen: Mtt: zu Dennemarckn albereidt Anno 65 durch den heren Carolum Danzeum … vorschlagen lassenn, gestaldt haben …“.
[204] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, s. 227.
[205] Riksarkivet, Stockholm, Danica 8, ”Die 3 Chronen belangendt, Nachdem sich die Dehnische Abgesandten erkleret, dz Jnn demselben Keine verenderung Kondte vorgenohmen werden, Sonsten weren sie Zu fried*en* dz die drei Chronen Jnn den Rotten felden möchten gefuhret werdenn, …“.
[206] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1570.
[207] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, s. 237, ”… die Kon. W. zu Schweden der dreier cronen als des konigreichs Schweden zugehörendt eigen wappen und schildtzeichen allein zu gebrauchen befugt sein und der Kon. W. zu Dennemarcken keiner gerechtigkeit daran gestendig sein wollen; die Kon. W. zu Dennemarck aber die drey cronen nicht vor des konigreichs Schweden eigen, sondern vor aller dreyer reiche, Dennemarck, Schweden und Norwegen, gemeins wappen gehalten, und dieweil Ihre Kon. W. zwey derselben königreich, Dennemarck und Norwegen, und die Kon. W. zu Schweden allein derselben eins, unter ihrem gewaldt und gepiet hette, sich von deswegen zu dem gebrauch der dreyer cronen mehr oder je so viel als die Kon. W. zu Schweden berechtiget zu sein geachtet“.
[208] Sammesteds, s. 237, ”… das beide Ihre Kon. W. hinfuro gleicher gestalt solche drey cronen in gemein furen solten, …“.
[209] Sammesteds, s. 242, ”… sollen die Kon. W. zu Dennemarck und Schweden beiderseits das wappen der dreyer cronen unvorhindert furen und gebrauchen … und sich beiderseits Ihre Kon. W. vor sich auch ihre nachkommen und erben, einer des andern konigreichs wappen – ausserhalb des was der dreier cronen halben oben vormeldt und zu rechtlicher erkandtnus ausgesetzt – hinfurt nicht gebrauchen, …“.
[210] Sammesteds, s. 243, artikel 5.
[211] Sammesteds, s. 254f, artikel 22.
[212] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, s. 297f.
[213] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, Stockholm 1936, nr. 23, fig. 65.
[214] DKS, nr. 21a.
[215] Riksarkivet, Stockholm, Danica 485, Danske handlingar 1568-1572, de svenske forhandlere til Johan III 20/5 1572, fol. 281v, ”Ther emot lade wij fram, någre Konung Magnus Ladulåås breff, vdj huilckens försegling, the Tre Croner Insatte whore sampt medt thz Göthe wapnett. Huilcke dog the Danske icke wille gille, föregiffuendes att samme Croner wore ett Zirat effter the icke wore insatte vdj Skölden, vthen ther vtt om kring, och hade ther hoos någre Kong Erichz breff, huilcke och wed Konung Magnus Ladulås tijd regerede j Danmarch Ther opå och the Tre Croner wore, dog wed ett annet sätt, huilkett the icke heller för någett wapn gille kunne”.
[216] Sammesteds, fol. 281v.
[217] Sammesteds, Johan III 22/5 1572, fol. 287r, ”Derföre thz och bleff vtthuggitt på Mora steen vdj Kong Knutz tijd, som war nest effter S: Kong Erich, så war Konng Albrecht så wäll som alle andre Konunger vdj Swerige mÿndigh och mechtig nog till att förmhere Rigzens wapnn, anthen med Tre eller Fijre Croner, eller annedt huad honom haffuer täcktz, effter han ther med icke tillägnede sig någett annett wapnn, them som andre Konunger och Konungerijker före”.
[218] Sammesteds, fol. 287v, ”… att skölden står emellem the Trj Croner, thz är barnsligitt betencht, Tij … någre Rom: Keÿseres insegell, att then flächt Örnn iche står vdj någen sköld, Vthen allenest then Keÿserlige Tittel mz Bokstaffuerne

ther vthen om kring, och mitt vdj Adlerne är skölden med the hispaniske och ÖsterRijkz wapn, Thz sam*m*e gör och Storfürsten j Muschou med then flächt örnn, … och mitt vdj sam*m*e flächt örnn, förer hann thett Nogardzke wapnn som är Ridder S: Jören med drakenn, Såsom och en Furste vdj Litthauen benempd Hertig Rasewill thz giorde, thenn ther förde en Örnn vthen om sitt fädernes wapnn, och wapnett mitt opå Ornen, Tij måtte Konungh Magnus och wäll göre thz samme, … att settie thz förgÿlte Leÿanedt med the Tre Strömer emellen the 3 Croner, …".

[219] Sammesteds, fol. 288r, "… att the och före Tre Croner med åttskillelige ferger, dog icke vdj blått, dog icke för någett gement wapn, vthenn tillegne thz nage*n* landhzende eller Furstendöme, som Danmarch eller Norige tilhörer".

[220] Sammesteds.

[221] Sammesteds, Johan III 24/5 1572, fol. 293v.

[222] Sammesteds, de svenske forhandlere til Johan III 24/5 1572, fol. 295r, "Och althenstund wij vdj sanning förmärcke, att the Danske haffue nu ställdt thenne handell vm the Tre Croner, effter som the förnimme, att E: K: Mttz och Rÿdhzens lägennheet nu ähr, bådhe mz Rÿdzenn och elliest, Icke achtenndes huad rätt bewijs och skääl wij kunne haffue vpåstå".

[223] Sammesteds, Johan III 26/5 1572, fol. 301r, "… vdj Calmar Stadzkÿrckie skulle ware någre gamble breff … ther ebland ett Kong Jahans breff, som kalles then vage, Ther vdj han haffuer vttrÿcheligen fördt Tre Croner in j skölden …".

[224] Sammesteds, de svenske forhandlere til Johan III 27/5 1572, fol. 303r, "Så hafuer Oss iche sÿntz ware rådh, att frambäre thet breff, som E: K: Mtt Oss senest loth tilskicke, …".

[225] Sammesteds, fol. 303v, "… Tre Croner, så måtte the då före them på ett annett sätt, och med annen färge, ähn som the föres her vdj Swerige, anthen offuen för huar annen, eller och huar brede wed annen, eller och på skach. Opå huilchet wårtt föregiffuende the danske så swarede, att the platt inthz vtaff thet förslag j Stettin hade förnummitt, achtede thz och ware obillecht, Så wiste the och wäll, att theris Konung thz iche wille inrÿmme".

[226] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Ärkebiskop Lars' skript.

[227] "… att thett folch som wij här hos oss kalla Gother, iche skolle wara the rette Göther, vthan Danmarcks Jutar skolle wara the retta Göther".

[228] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, s. 298ff.

[229] Sammesteds, s. 348.

[230] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1568-78 (1603), "… daß es daruber einiger weitterer ausfhurung vnd beweisung nicht bedörffe, Sinthemahl es nicht allein Kaÿsern, Koningen, Fursten, Graffen vnd Herren, Sondern auch dem gemeinen Man, wissenlich, Welcher gestaldt das Rhomisch Reich, die Koningreiche Franckreich, Vngern, Behaim, Engellandt, Neaples, Polen, Sicilien, vnd andere mher … Jtem Hispannien, nach anzall der vnijrten Konigreichen, seine Wapen fueret".

[231] Sammesteds, "Nachdem aber sollichs nicht vor ein Wapen, Aber viele mher vor einen sonderbaren angenhommen gebrauch oder Zijradt Zu uerstehen …".

[232] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Handlingar ang. Riksvapnet Tre Kronor 1500- och 1600-talen, Rasmus Ludvigssons koncept och kopior hufvudsakligen för tiden 1569-1574, "… bekenne Saxo Gramatic*us* och Albertus Crantzius, som the Danske älske och holle för ther*es* beste historie scriff*uere* att Sweriges och Göthis Riker haffue warit tuenne åtskillelige Konu*n*geriker och huart Rike hafft sin egen Konu*n*g … Ther aff eff*ter*fölie wil, at huart rike sit rette Wapn hafft haff*uer*".

[233] Sammesteds, "Och eff*ter* the acte och holle leyenet på the 3 Strömer för Sueriges rette wapn, förundrer man hui the sam*m*e wapn icke bruke och före, eff*ter* the seÿr seg Sueriges rikes wapn haff*ue* förbehollit".

[234] Sammesteds.

[235] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Petrus Michaelis' koncept (1574).

[236] Sammesteds. – Uno Willers: Myntsamlande i samband med trekronorstvisten, i: *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1937, s. 103ff.

[237] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Petrus Michaelis' koncept (1574), "Om Nu the götherss wapen, som är leyonet på the 3 Strömmer skulle ware Swerigess Rijkess wapenn som the danscke föregifue, så hade theress Konunger som i Swerige äre krönthe wtan tuifwell fört thet på theress Myntt och icke the tre Cronner".

[238] Uno Willers: Myntsamlande i samband med trekronorstvisten, s. 105.

[239] Sammesteds, "… the tree Cronnerne äre Swerigess Rijkess älste arf Retta och egendelige Regalia … ifrånn Konungh Magni tidh Anno 1278".

[240] Riksarkivet, Stockholm, Statsrättsliga urkunder, 8 A-B (1574), "Des Reichs Schweden Beweis von wegen der Drei Chronen".

[241] Uno Willers: Myntsamlande i samband med trekronorstvisten, s. 101.

[242] F. eks. Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 2 b.

[243] Rigsarkivet, København, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1575-83, Frederik II 26/5 1575, "Att Wabenne paa begge siider forandriis Och lader siig saadan forandring wdj thett danske waben paa sinn side befallde, Att the iij

Kronner førris wdj Skiollditt wdj steditt th*er* ssom thz Norske waben pleyer att staae, Och thz Norske, settiis wdj steditt wdj Skiollditt th*er* ssom the iij Kronner nu staaer, heller och thersom thett paa begge siider mett Felldenne maa forandris, Saa thett saa well paa thend enne side som paa theennd anden kand efftergiffuis".

[244] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, s. 353.

[245] Sammesteds, s. 356, 358. – Om hovedtrækkene i trekronerstriden er tidligere publiceret: Nils G. Bartholdy: Der macht- und dynastiepolitische Inhalt des dänischen Königswappens, i: *Staaten. Wappen. Dynastien. XVIII. Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988, Veröffentlichungen des Innnsbrucker Stadtarchivs*, Neue Folge, Band 18, Innsbruck 1988, s. 223ff.

[246] Nils G. Bartholdy: Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht, i: Lars Wikström (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 20th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Uppsala 9 – 13 August 1992*, Stockholm 1996, s. 97ff.

[247] *Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid*, Første Bind (1588-1626), København 1883-85, s. 17.

[248] Rigsarkivet, København, Rentemesterregnskab 1588-1589, fol. 375, 24/10 1588, "… for Een Abris hannd haffde giortt och forferdigett om Prindtzens aff Vraniens begraffuelse, Saa och for the fanner hannd hialp att malle och staffere, som bleffue førde for …".

[249] Martin Olsson: Gustav Vasas begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956, s. 32ff.

[250] J.-G. de Brouwère: La magnifique et sompteuse Pompe funèbre de Charles-Quint – 1558, i: *Annuaire 1950 Société Héraldique Luxembourgeoise*, s. 47ff.

[251] H. R. Hiort-Lorenzen: Kong Frederik den Andens Begravelse i Roskilde Domkirke d. 5. Juni 1588, i: *Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt 1912*, Roskilde 1912, s. 36, note 3.

[252] Henrik Rantzau: *Typus Pompæ funebris 5. Junij Anno MDXIIC ... Friderici II* …, 1588. – Jens Vellev: *Frederik 2.s begravelse 5. juni 1588. 21 grafiske blade af Frans Hogenberg og Simon Novellanus*, 201¤.

[253] *Amplissimo hoc apparatv et pvlchro ordine pompa fvnebris Brvxellis ... Carolo V* …, Antwerpen (1559).

[254] Carl Erdmann: Kaiserfahne und Blutfahne, i: *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1932, Philosophisch-Historische Klasse*, Berlin 1932, s. 888.

[255] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, 25/3 1579, s. 441, "… mit dreyen rennefhanen, deren eine des herzogthumbs Schleswigk, die ander der insul Fhemern insignia haben, die dritte aber als ein blutfhane zu bezeigung der regalien …".

[256] Henrik Rantzau: *Res gestæ serenissimi potentissimique, principis ac Domini, Dni Frederici II* …, 1589.

[257] Se Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen: *De slesvigske hertuger, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland* nr. 92, Aabenraa 2005, s. 94.

[258] Nils G. Bartholdy: Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014, s. 415.

[259] Poul Bredo Grandjean: *Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660*, København 1953, tavle 9 c, jfr. i øvrigt kapitel 5, s. ¤¤.

[260] Sammesteds, tavle 13 d og tavle 14 a og b.

[261] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Andet Bind 1561-1588, 25/3 1579, s. 433 og s. 453, "Dieweil aber Femern kein gewisse wapen hat, … bleibet es dabei, das Kon. Mat., als der lehnherr, ein besonderer wapen der insuln Femern gebe … Doch haben bei diesem punct herzogen Johansen F. G. rethe sich vernehmben lassen, das in ihres gnedigen fursten und hern archivis alte Femerische brieffe verhanden, daran ein wapen des landes Femern hangen solle, …".

[262] Jørgen Steen Jensen: Johann David Wunderers "Reysse inn Dennemarckt" [1589] og sejlads fra Riga til Travemünde 1590, i: *Danske Magazin* 8.V.2. – 3., 1981, s. 140, "Bei Friderici II epitaphio hangen 16 panier sampt dem blutfahnen mit allen des königreichs angehöriger landt wappen". – W. R. Prior: Et engelsk Rejseindtryk af Danmark fra 1593, i: *Fra Arkiv og Museum*, 5te Bind, 1912-15, s. 48, "… rundt omkring hænger der 16 sorte Flag og et rødt".

[263] Martin Olsson: Johan III:s bisättning, Johan III:s begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956, s. 106f., 115. – Martin Olsson (red): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* II, Stockholm 1956, planche 65.

[264] Henrik Klackenberg: Expanding frontiers: provincial arms in the kingdom of Sweden 1550-1700, i: *Genealogica & Heraldica. Proceedings of the XXXth International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Maastricht September 2012*, 's-Gravenhage 2014, s. 230ff.

9. Dannebrogskorset

Kors i kongevåbenet

Fra og med Erik af Pommern indgår der i kongens våben et kors, der normalt firdeler skjoldet. Det ses i hans store våbensegl, der vides brugt fra 1398,[1] i en freske fra 1420'erne på Kronborg,[2] på en gengivelse af et dansk skibsflag erobret af lübeckerne i 1427 og brændt under 2. verdenskrig,[3] i et våben på en stolegavl fra Kirkebø på Færøerne skåret i perioden 1406-42,[4] på en fane aftegnet i 1416 af en portugisisk herold under kirkemødet i Konstanz[5] og i et tilsvarende skjold for kongen af Danmark i en engelsk våbenbog.[6]

En fortegnelse fra slutningen af 1600-tallet beskriver Erik af Pommerns nu forsvundne våben på dronning Margretes oprindelige gravmæle fra 1423 i Roskilde Domkirke.[7] Af den fremgår det med stor sandsynlighed, at det kvadrerende kors var rødt svarende til korset i det unionsbanner, der kan dokumenteres fra 1430.[8] Samme farve må forbindes med det kors, der firdeler skjoldet i kongens store våbensegl, idet dette kors må være unionskorset; i våbenets 1. felt holdes en lille korsfane af de tre danske løver, og den kan derfor ikke være unionsbanneret.[9]

I fresken på Kronborg, i skibsflaget og på fanetegningen fra Konstanz er korset hvidt. På tegningen i den engelske våbenbog er korsets farve angivet som hvid, "argent". Disse hvide kors må være korset fra Dannebrog, og den lille korsfane i våbenseglets 1. felt kan kun være Dannebrog.

Våbenet fra Kirkebø har oprindelig været bemalet. Da korset er udskåret med tydelige rande langs korsarmene, må der have været anvendt to forskellige farver. Korset kan have været rødt med gule rande svarende til unionsbanneret eller hvidt med røde rande, altså Dannebrog. Det rød-gule unionsbanner kendes ikke i Danmark efter Erik af Pommerns tid.

Valdemar IVs Dannebrog

I den nederlandske våbenbog Armorial de Gelre, hvor ikke mindre end 1707 våbener er gengivet, er der en side med et våben med hjelm for "kongerne af Danmark". I skjoldet, hvis bund er guld bestrøet med mange røde hjerter, ses tre gående guldkronede, guldbevæbnede blå løver med hovederne en face og med røde tunger. Hjelmtegnet er to vesselhorn, der er overtrukket med hermelin. Også hjelmklædet er hermelin. Hvert horn er besat med to påfuglevifter. Gennem den ene af disse er der i sinister side stukket en rød fane med hvidt kors.[10] Det er den ældste kendte gengivelse af Dannebrog i farver. Enkelte andre fyrstevåbener i Gelre er også kombineret med en eller flere faner. I to tilfælde er der tale om fænniker som en del af hjelmtegnet med en gentagelse af våbenmærket i skjoldet,[11] og i fem tilfælde er det separate bannere med våbener for andre af den pågældende fyrstes territorier.[12]

171. Kongerne af Danmarks våben med hjelm og hjelmtegn og en Dannebrogsfane stukket gennem den ene påfuglevifte. Til højre for kongevåbenet ses et skjold uden hjelm for Henning Putbus, Valdemar IVs betroede mand, og skjolde med hjelme for Albert Murach og Kristoffer Parsberg. Nederst til venstre ses et skjold med hjelm for Mikkel Rud. Bibliothèque royale de Belgique, Bruxelles, Armorial de Gelre, Ms. 15652-56, folio 55 verso, efter 1370. Copyright: Bibliothèque royale de Belgique.

Ifølge udgiverne af den seneste udgave af Gelre er våbenbogen blevet til mellem 1370 og de første år af 1400-tallet.[13] En tidligere udgiver af Gelre daterede på basis af detailanalyser våbenerne for kejseren og kongerne af Frankrig, Polen og England til mellem 1369 og 1385.[14] Der kan ikke herske tvivl om, at den danske konges våben, der figurerer ret tidligt i våbenbogen og inden kongevåbenerne for England, Spanien, Aragonien, Skotland, Sverige, Navarra, Norge, Portugal m. fl., må henføres til begyndelsen af den nævnte periode.

Umiddelbart ved siden af det danske kongevåben ses et skjold med våbenet for Henning Putbus, der siden 1350 havde været Valdemar IVs betroede mand og store støtte. Længere nede er der våbener for tre andre adelsmænd, Mikkel Rud, Henneke Limbek og Jens Uf; deres våbener må være malet ind senere end Henning Putbus'. Endelig ses der våbener for Albrecht Morer (Albert Murach), Christoffer Parsberg og Otte Nielsen (Rosenkrantz); de er tilføjet væsentligt senere, hvilket alene den yngre hjelmtype viser.[15] – Et kongevåben af lignende type som i Gelre og med en Dannebrogsfane i hjelmtegnet er gengivet i den nederlandske Bergshammar-våbenbog.[16] Det danske afsnit kan være malet i slutningen af 1430'erne og bidrager således ikke i sig selv til en nærmere datering af Dannebrog.[17]

172. Kongerne af Danmarks våben svarende til gengivelsen i Armorial de Gelre. De øvrige våbener: Putbus, Rud, Rosenkrantz, Limbek og Uf. Bergshammar-våbenbogen, folio 215 verso, slutn. af 1430'erne. Foto: Riksarkivet, Stockholm.

At det danske kongevåben i Gelre må forbindes med Valdemar IV og ikke med dattersønnen Oluf (død 1387), kan betragtes som sikkert. Bortset fra Dannebrogsfanen svarer våbenet til, hvad man ser i det segl, som Valdemar anvendte fra 1340, hvor der dog ikke er hjerter omkring de tre løver. Seglet stammer fra tiden, inden han blev konge, idet han i omskriften betegnes som junker.[18] Valdemar videreførte den tradition for at bruge vesselhorn med påfuglevifter på hjelmen, som hans far Christoffer II og farbroderen Erik VI Menved havde begyndt.[19] I seglet er vesselhornene gengivet med en stærk krumning, der formentlig er betinget af seglets runde form. I Gelre er de strakt ud i højden således, at hjelmtegnet er væsentligt højere end skjoldet. Dette er imidlertid karakteristisk for samtlige hjelmtegn på våbenbogens fyrstevåbener. Men det ændrer ikke deres betydning.

Valdemar IV vides ikke selv at have kombineret sit hjelmtegn med en Dannebrogsfane. Strengt taget kunne dens forekomst i Gelre alene skyldes våbenbogens ophavsmand, hertugen af Gelderns herold Claes Heinen, og teoretisk kunne fanen være tilføjet på et meget senere tidspunkt, men givetvis på baggrund af en viden om eksistensen af et dansk flag med rød dug og hvidt kors.

173. Kongen af Danmarks våben med hjelm og hjelmtegn. Øverst til højre er der et skjold med et gennemgående kors; oven over skjoldet står der "denenbroec", Dannebrog. Øverst til venstre er der et skjold med Slesvigs våben. Under kongevåbenet ses et Putbus-våben og nederst til højre et Limbek-våben. Bibliothèque nationale de France, Paris, L'Armorial Bellenville, ms. français 5230, folio 4 verso, efter 1340. © Bibliothèque nationale de France, Paris.

I den nederlandske våbenbog L'Armorial Bellenville, der indeholder 1740 våbener, er der på en af de allerførste sider et dansk kongevåben af lignende art som i Gelre.[20] Men der sidder ikke en Dannebrogsfane i den ene påfuglevifte. Derimod er der øverst på siden til højre et skjold med et gennemgående kors. Oven over skjoldet står der "denenbroec". Skjoldet er ikke farvelagt, men i 2. felt står bogstavet "k" for det nederlandske ord "kehlen" svarende til fransk "gueules", rød.[21] Korset har pergamentets farve og skal opfattes som hvidt, hvilket er i overensstemmelse med, at der i hele

Bellenville ikke anvendes farve, når en flade er hvid (sølv). Skjoldet er således rødt med et hvidt kors og umiskendeligt Dannebrog i skjoldform. Ordet oven over skjoldet er den ældste kendte forekomst af flagets navn. I kongevåbenet, hvor der ikke ses hjerter omkring de tre kronede løver, har maleren påbegyndt en farvelægning. Men han har ikke gjort den færdig, og måske er det derfor, at der ikke er hjerter omkring løverne. Skjoldets bund fremtræder nu i en lys brunlig nuance, og noget lignende er tilfældet i Putbus-våbenet under kongens våben. Øverst på siden til venstre ses et skjold med to kronede løver omgivet af hjerter; figurerne er kun tegnet i kontur. Over skjoldet står der, at det er Slesvigs våben. Nederst på siden til højre er der et Limbek-våben, ligeledes uden farver.

Selv om der er stærk lighed mellem våbenerne i Gelre og i Bellenville, og mange våbener forekommer i begge våbenbøger, er det tydeligt, at de er malet af forskellige kunstnere. I Bellenville er hjelmtegnene ikke overdrevent høje som i Gelre.

I den seneste udgave af Bellenville skriver udgiverne, at kompilationen af denne våbenbog synes at være påbegyndt før kompilationen af Gelre, og at de ældste våbener kan henføres til årene mellem 1330 og 1340.[22] Det er derfor muligt, at det danske kongevåben i Bellenville og givetvis også Dannebrogsskjoldet er malet ind i våbenbogen på et tidligt tidspunkt. Når der i våbenet for hertugdømmet Slesvig også ses hjerter, svarer det til hertugernes brug af det i 1. halvdel af 1300-tallet. I 2. halvdel af århundredet førte hertugerne Slesvigs våben uden hjerter i et firdelt skjold sammen med Holstens nældeblad. Slesvigs våben i Bellenville kan derfor også være malet tidligt ind i våbenbogen.[23] Ordet ”Dannebrog” – hvis oprindelige betydning vistnok var ”rødfarvet fane” – oven over skjoldet med et kors kan ikke være noget, den herold, der har samlet indholdet i Bellenville, har fundet på. Der er tale om et autentisk Dannebrogsmærke. Det danske flag kan derfor med sikkerhed føres tilbage til Valdemar IV og sandsynligvis til begyndelsen af hans regeringstid som konge. Han må have haft en grund til at identificere sig med det, også hvis det var ældre som dansk flag end hans egen tid, hvilket det er umuligt at sige noget sikkert om. Men et flag med et hvidt kors på rød dug eller et rødt skjold med et hvidt (sølv) kors var ikke noget enestående i datiden.

Kejserlig korsfane

Foruden ørnen havde den tyske kejser en fane som kendetegn, som man har viden om fra nogle få skriftlige kilder. I slutningen af 1000-tallet synes kejserfanen at have været gylden. I en krønike fra benediktinerklostret Monte Cassino tales der om en helt gylden kejserfane, Amatus af Monte Cassino kalder den en gylden gonfanon (smal langagtig fane, der munder ud i tunger el. flige i den frie ende), og det franske Rolandskvad omtaler Karl den Stores fane Oriflamme.[24] En kilde fra 1100-tallet beskriver de faner, som Frederik Barbarossa medførte under sine felttog i Italien, som rosenfarvede, altså røde, og det må forstås sådan, at hovedindtrykket af dem har været den røde farve.[25]

Den gonfanon, som kejser Henrik VI i 1195 brugte i forbindelse med en forlening til byen Cremona, var rød med et hvidt kors.[26] I Petrus de Ebolis illustrerede håndskrift fra 1195-96 om erobringen af det normanniske Syditalien ses tre steder en gonfanon med et kors foran kejser Henrik, men billederne har indbyrdes afvigende farve. På den side, hvor kejseren er vist med ørnen på skjold, hjelm og skaberak, er korset rødt,[27] men på en anden side er det hvidt. Det er tydeligt, at tegneren var noget upræcis.

Det hidtil anførte bygger hovedsagelig på de grundige undersøgelser, der i begyndelsen af 1930’erne blev offentliggjort af den tyske middelalderforsker Carl Erdmann. Senere har den tyske vexillolog Hans Horstmann på overbevisende måde modificeret og suppleret Erdmanns resultater.

Frederik Barbarossa brugte sammen med rigsfyrsterne i hvert fald siden 1159 en helt rød fane, hvilket muligvis også havde været tilfældet i nogen tid forinden. I 1162 gav han pisanerne ”sin fane”, og da Pisa indtil sent i middelalderen førte en rød billedløs fane, bekræfter det, at kejserens fane ligeledes var rød. Hans Horstmann kom frem til, at så længe kejseren ikke havde taget korset for at drage på korstog, var hans røde fane billedløs. Men der var et kors i fanen, når han havde aflagt korstogsløfte. Noget lignende var allerede tilfældet under Konrad III, der på en mønt ses med en korssmykket gonfanon efter, at han i 1146 havde aflagt løfte om at ville drage på korstog. Henrik VI havde taget korset to måneder, inden Cremona blev forlenet af ham, ved hvilken lejlighed han derfor ceremonielt benyttede en rød fane med hvidt kors. Denne tradition blev holdt i hævd under de staufiske kejsere. Den helt røde fane udviklede sig til symbol på domsmyndighed og regalier.

Fra 1100-tallets midte var også den franske konges og hans vasallers gonfanon rød. Ligesom de tyske kejsere betragtede kongerne af Frankrig sig som Karl den Stores retmæssige efterfølgere. Da Filip August af Frankrig, Henrik II af England og Filip af Flandern i 1188 blev enige om at bruge kors af forskellig farve på det forestående korstog, valgte den franske konge den røde farve. Kongen af England valgte hvid, og fra slutningen af 1200-tallet førtes det hvide engelske flag med et rødt kors for St. Georg. Filip af Flandern valgte den grønne farve.[28]

Den tyske kejsers røde fane med hvidt kors kan fra slutningen af 1200-tallet betragtes som permanent tysk rigsfane.[29] I striden om kejserværdigheden mellem Albrecht af Habsburg og Adolf af Nassau brugte begge parter i 1298 ifølge en krønike den røde fane med hvidt kors som ”stormfane”.[30] Ved kejser Karl IVs ligbegængelse i 1378 blev der ført en lang række faner og deriblandt Det Hellige Riges fane, der i en krønike beskrives som et hvidt kors med en lang tunge i et rødt felt.[31] De faner, som polakkerne erobrede fra Den tyske Orden i slaget ved Tannenberg 1410, blev senere gengivet i et endnu bevaret fanehåndskrift. En af fanerne er rød med et hvidt kors og formet i lighed med den nævnte begravelsesfane. Den beskrives som St. Georgs banner, men er formentlig det tyske rigsbanner eller muligvis et polsk St. Florianbanner.[32]

174.”St. Georgs banner”, dog snarere det tyske rigsbanner eller et polsk St. Florianbanner, malet efter 1448 i håndskrift med faner erobret fra Den tyske Orden af polakkerne i slaget ved Tannenberg i 1410. Efter Sven Ekdahl: „Die “Banderia Prutenorum” des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410“, Göttingen 1976, s. 177.

I middelalderen træffes et rødt våben med et hvidt (sølv) kors flere steder i Det Hellige Riges yderområder, og de relaterer sig på en eller anden måde til den tyske kejser. Et af eksemplerne er Savoyens våben.

Savoyen

Thomas I (1189-1233), under hvem grevskabet Savoyen opnåede betydelige landudvidelser og kontrol over vigtige alpepasser, støttede de staufiske kejsere og blev kejserlig vikar.[33] Amadeus V blev i 1310 kejserlig vikar for hele Norditalien, og i 1365 fik greven af Savoyen permanent status som kejserlig vikar, ”vicarius perpetuus”.[34] I 1416 blev Savoyen ophøjet til hertugdømme.

175.*Kejser Henrik VII med følge ved Napoli i 1313. Det røde banner med hvidt kors er greven af Savoyens. Foto: Internet Archive.*

Amadeus V fulgte kejser Henrik VII på hans Italiens-rejse 1310-13. I et rigt illustreret håndskrift om rejsen ses greven flere steder med et banner med det savoyiske våben, i rødt et hvidt kors.[35] Det

havde greverne af Savoyen, der oprindelig havde brugt en ørn og undertiden også en løve som våben, ført fra slutningen af 1200-tallet. Det antages, at det er afledt af den tyske rigsfane.[36] Nogen formel tildeling af korsvåbenet kendes ikke. Det er ikke utænkeligt, at Savoyen-greverne selv bestemte sig for at bruge det som udtryk for deres forhold til kejsermagten og til støtte for deres bestræbelser for at udvide deres territorium. Der er visse lighedstræk med situationen i Danmark under Valdemar IV.

Valdemar IVs motiv

Da Dannebrog kan dokumenteres fra Valdemar IVs tid, er det rimeligt at søge motivet til dets fremkomst og brug i begivenheder, der forbindes med ham.

Valdemar, der var født ca. 1320, synes at have tilbragt sine ungdomsår hos sin svoger, markgreve Ludvig af Brandenburg.[37] Dennes far, den tyske kejser Ludvig af Bayern, af det wittelsbachske hus, havde i 1323 forlenet sin søn Ludvig med markgrevskabet. Denne var i 1324 blevet gift med Margrete, datter af den danske konge Christoffer II, der især efter at være blevet fordrevet havde vanskeligt ved at betale hendes medgift. Derfor var huset Wittelsbach interesseret i at få Margretes bror Valdemar på tronen i Danmark. Wittelsbacherne fik en afgørende indflydelse på de forhandlinger, der i 1340 førte til, at junker Valdemar blev anerkendt som konge af Danmark; i begyndelsen rådede han dog kun over en del af Jylland, men sigtet var klart. Hans tiltræden som konge var i realiteten et udtryk for tysk fyrstefeudalisme. Kong Valdemar drog ind i Danmark med et følge af sydtyske stormænd fra kejserens hof.[38] Først derefter blev hans status som konge bekræftet af en del af landet selv på Viborg Landsting.

Da Valdemar IV begyndte at erhverve de landsdele, der var pantsat, var han på afgørende måde afhængig af wittelsbachske hjælpetropper.[39] En schwabisk lejetropsfører var i begyndelsen hans marsk, og en af markgrevens rådgivere havde embedet som drost. I en nordtysk konflikt i 1349 greb Valdemar ind med en hærstyrke til fordel for sin wittelsbachske svoger i Brandenburg og opnåede året efter at blive positivt modtaget af den nye tyske kejser Karl IV af huset Luxemburg.[40] I 1364 støttede kejseren Valdemar over for hanseaterne, og derved lykkedes det at få de holstenske grever over på kongens side.[41] Kong Valdemar havde god grund til at pleje sit forhold til kejsermagten. Senere, i 1370, appellerede kongen til kejser Karl IV med et vist held.[42]

Da Valdemar IV valgte at bruge Dannebrogsmærket, må han have vidst, at en rød fane med hvidt kors også var kejserens, og han kan næppe have været uvidende om, at andre fyrster og byer i datiden havde tillagt sig et våben svarende hertil. En rød fane med hvidt kors kunne signalere, at der bestod en positiv forbindelse mellem kejseren og den danske konge, og dette signal var formentlig egnet til at gøre et vist indtryk på pantherrerne, de rendsborgske grever, og på andre tyske fyrster og hansestæderne. Det må have været Valdemar selv, der antog Dannebrogsmærket, for der var ikke tale om noget vasalforhold. Det er mest sandsynligt, at han begyndte at bruge det i de allerførste år som konge, hvor han i særlig grad havde brug for denne symbolske markering. At den ældste overlevering af Dannebrog i Bellenville-våbenbogen har form af et skjold, er underordnet. En heraldisk figur betyder det samme, hvadenten den fremtræder i et skjold eller en fane; Dannebrogs navn i Bellenville, "rødfarvet fane", bekræfter det. Gengivelserne af Dannebrog i Bellenville og i Gelre er kun tilfældigt bevarede vidnesbyrd om den danske fane. I hvilken grad Valdemar IV faktisk gjorde brug af den, kan der ikke siges noget sikkert om.

176. Valdemar IVs skjoldformede rettertingssegl med et gennemgående kors. Aftryk i Rigsarkivet (24/2 1356, = DKS, nr. 41a). Foto: Ronny Andersen.

Som den første danske konge lod Valdemar IV fremstille et særligt rettertingssegl.[43] Deri ses en separat hjelm med hjelmtegn ligesom den i hans segl fra 1340 med hans våbenskjold med hjelm, der genkendes i Gelre og Bellenville. Mellem hornene i rettertingsseglet står der "AD LEGES T[ER]RE", til landets love. Dette segl, der vides brugt fra 1343 til 1355, synes at have været beregnet til brug for kansleren.[44] Senere fik kongen et nyt rettertingssegl, der så helt anderledes ud. Det er formet som et skjold med et stort gennemgående kors belagt med blomsterranker. Den øvrige skjoldflade er dækket af en mængde små krydser, og mellem korsarmene står kongens navn. På seglets bagside står der på en skråbjælke "TyL DANA' LOVGh", til Danelov.[45] Dette segl vides brugt fra 1356 til 1365 og har formentlig afløst det forrige rettertingssegl. Et andet rettertingssegl, hvoraf der kun kendes et sikkert aftryk fra 1367, viser ligeledes et stort gennemgående kors. Det er belagt med ni kroner. Mellem korsarmene ses små stjerner og krydser og kongens navn. Bagsiden er besået med små krydser, og "til Danelov" står på et slynget bånd.[46]

I det første skjoldformede rettertingssegl er det vanskeligt at bestemme blomsterrankerne nærmere, men de mange små krydser skal muligvis opfattes som roser.[47] Hvis det er tilfældet, skal de måske betegne rød farve. Det skjoldformede segl med et kors kunne på den måde teoretisk svare til det røde skjold med hvidt kors, der ses i Bellenville.

177. Dronning Margretes danske rettertingssegl med en krone lagt på et kors med rande, Dannebrog. Aftryk i Rigsarkivet (21/1 1388, = DKS, nr. 54). Foto: Rigsarkivet.

178. Erik af Pommerns danske rettertingssegl med tre løver i et skjold lagt på et kors med rande, Dannebrog, i et skjold. Aftryk i Rigsarkivet (19/11 1399, = DKS, nr. 63). Foto: Rigsarkivet.

I Valdemar IVs datter dronning Margretes danske rettertingssegl ses et kors, der fremtræder med tydelige rande, og noget lignende ses også i Erik af Pommerns danske rettertingssegl. I disse tilfælde skal dette kors uden tvivl opfattes som et Dannebrogskors. Det samme gælder formentlig det kors, der stikker op bag kronen i Olufs rettertingssegl brugt fra 1376. At der er tale om *danske* rettertingssegl, fremgår af seglenes omskrifter.[48] Det er nærliggende at anse korset i disse rettertingssegl for at være en fortsættelse af en tradition fra Valdemar IVs tid. Det firdelende kors i kongevåbenet gengives i hvert fald fra Christian Is tid altid som hvidt med røde rande, hvorfor der tydeligt er tale om Dannebrog.

I 1346 tog Valdemar IV korset i den hensigt at drage på korstog til Litauen. Formålet var formentlig, at han ville støtte de omvendelsesbestræbelser, som Den tyske Orden udfoldede i området, og det hang sikkert sammen med salget af Estland til ordenen samme år. Noget korstog blev det dog ikke til.[49] I stedet rejste Valdemar til Jerusalem, hvor han året efter blev slået til ridder ved Den hellige Grav.[50] Selv om Valdemars rettertingssegl med det store kors sandsynligvis blev til efter disse begivenheder, er det nok for vidtløftigt at ville se en sammenhæng mellem kongens plan om et korstog og korset i rettertingsseglet.

Dannebrogslegenden og Valdemarstiden

Legenden om, at Dannebrog ved et mirakel faldt ned fra himlen, da Valdemar II erobrede Estland i 1219, har spillet en stor rolle for dansk identitet, især fra 1800-tallets begyndelse.[51] Legenden har været genstand for formodninger om, hvorvidt den havde en historisk kerne. Der findes imidlertid ingen samtidig beretning om det himmelfaldne Dannebrog. Heller ikke den danske rimkrønike, der er skrevet i 1400-tallet, kender legenden.

Mirakler i tilknytning til slag mellem kristne og vantro i form af kors og himmelsendte faner kendes flere steder i Europa. Prototypen er den romerske kejser Konstantins korsvision før slaget

mod Maxentius ved Ponte Molle i året 312. Konstantin skulle natten før slaget have set et kors på himlen og have hørt en stemme sige: "in hoc signo vinces" ("under dette tegn skal du sejre").[52] Den franske kongefane, "Oriflamme", mente man var sendt af en engel.[53] Før slag, som portugiserne udkæmpede mod maurerne i 1139 (Ourique) og i 1217 (Alcacer do Sal) skulle der være kommet hhv. et kors med den korsfæstede[54] og en strålende korsfane til syne på himlen som sejrstegn. Portugisiske gejstlige rapporterede straks om miraklet fra 1217 til paven.[55] En samtidig krønikeforfatter i Liège beskrev visionen som et forunderligt kors, der yderst var hvidt og inderst gyldent.[56] Trods Valdemar IIs og hans søn Valdemar den Unges ægteskaber med portugisiske prinsesser kan miraklerne i Portugal næppe ligge bag forestillingen om det danske flags mirakuløse tilblivelse.[57]

179.a og b. Korsfane på bagsiden af mønt, der kan stamme fra Valdemar Is tid. Foto: Nationalmuseet.

På bagsiden af nogle mønter fra Valdemarstiden præget af kongen og en biskop ses en fane i gonfanon-form, altså med flige. Fanen i den ene mønt har et lille kors. Korset i den anden mønt er formet som et kryds, et Andreas-kors. Georg Galster mente, at man i korsfanen "… naturligt vil se de ældste Fremstillinger af det himmelfaldne Danebrog", men tilføjede, at den ene mønt gør indtryk af at være præget adskillige år før 1219.[58] Kirsten Bendixen, der henførte den første mønt til Valdemar Is tid, mente om korsfanen, at den "… må opfattes som den ældste fremstilling af Dannebrog".[59] Det danske flag skulle således kunne være ældre end 1219. I dag mener man, at mønten med den kronede konge i halv figur på forsiden og korsfanen på bagsiden nok er fra Valdemar Is tid,[60] og at mønten med et Andreas-kors i fanen er fra Valdemar IIs tid.[61] Vendertogterne i 1100-tallet havde karakter af korstog.[62] Korsfanen på den første mønt kunne måske hentyde til togtet til Rügen i 1168.[63] Anbringelsen af en korsfane på mønten kan sammenlignes med, at den tyske konge Konrad III gengav sig selv med en korssmykket gonfanon på en af sine mønter efter i 1146 at have taget korset.[64] Om farverne på Konrads korsfane kan der naturligvis ikke vides noget sikkert, men den kunne teoretisk have været rød med hvidt kors, som det i hvert fald senere blev kejsernes skik, når de ville drage på korstog. Det er usandsynligt, at den danske konge Valdemar I, der ville frigøre sig fra et vasalagtigt forhold til kejseren, skulle have efterlignet brugen af en rød fane med hvidt kors. At ville se et Dannebrog i de to mønter med korsfane er en meget dristig påstand.

I nogle tilfælde sendte paven et banner, en Petersfane, til en fyrste, der ville drage på korstog. Det kan dokumenteres fra 1063-64.[65] Det korstogsbanner, som Vilhelm Erobreren fik i 1066, kan ikke med sikkerhed identificeres på Bayeuxtapetet som et af de dér viste bannere med en korsfigur. I øvrigt var der ikke tale om en permanent udformning, og i virkeligheden vides der meget lidt om Petersfanernes udseende.[66] En engelsk herold hælder til den antagelse, at det banner med et kors, der foran Vilhelm føres af Eustace af Boulogne, kan være det pavelige banner.[67]

Fra ca. 1200 brugte paverne selv en rød fane med hvidt kors i konkurrence med kejserne, og det var formentlig kejserne, der efterlignede den pavelige brug.[68]

Det kan ikke dokumenteres, at paven skulle have sendt en Petersfane til den danske konge i forbindelse med togter til Estland. Pave Innocens III pålagde inden nytår 1215/16 alle troende i Danmark, som ikke kunne tage til Det hellige Land, at tage på korstog til Livland, og i 1218 gav pave Honorius III Valdemar II lov til at lægge alle hedenske områder i Livland under sit rige og dets kirke. Togtet til Estland i 1219, hvor der stod et slag ved Lyndanise, var et korstog.[69] Dannebrogslegenden er blevet knyttet til dette slag, men synes oprindelig at have været forbundet med et slag ved Fellin i 1208. Estland-historikeren Paul Johansen mente, at slaget fandt sted i 1217 og knyttede det sammen med et dérliggende helligkorskapel med et relikviekors, hvilket efter hans

mening kunne være kernen i legenden om et himmelfaldent Dannebrog. Han regner dog med, at legenden først kan dateres til 1500.[70]

Johanniterordenens fane er rød med et hvidt kors. Den er afbildet i en krønike fra ca. 1240-50.[71] Men om den er ret meget ældre, må betragtes som usikkert. A. D. Jørgensen, der ikke synes at have haft kendskab til den tyske kejsers røde fane med hvidt kors, mente ud fra en noget fantasifuld udlægning af begivenhederne i Estland i 1219, at Dannebrog stammede fra Johanniterordenen.[72] Ordenen fik fodfæste i Danmark på Valdemar Is tid, og johannitermunkene havde til opgave at indsamle penge til støtte for korstog i Det hellige Land. Der er intet, der tyder på, at ordenen har haft militære medlemmer, riddere, i Danmark.[73] Det var johanniterridderne, der i krigstilfælde førte en rød fane med hvidt kors. I 1202 blev Sværdridderordenen stiftet i Livland. Den blev godkendt af paven i 1204 og havde til opgave at støtte missionsvirksomheden i det baltiske område.[74] Denne ridderordens ydre tegn var et rødt sværd under et rødt kors. Det kan ikke have spillet en rolle for Dannebrogs tilblivelse. Det er usandsynligt, at Johanniterordenen, der var stærkt engageret i Det hellige Land, også skulle have kæmpet i Baltikum.

180. Faner for Johanniterordenen og Tempelherreordenen og den franske Oriflamme i Mathæus Parisiensis: Chronica Majora, ca. 1240-1250. Efter D. L. Galbreath/Léon Jéquier: « Manuel du blason », Lausanne 1977, fig. 585.

Thomas Riis mener, at Danmark inden Valdemar Is død i 1182 stillede sig under Johanniterordenens eller Johannes Døberens beskyttelse, og at dette skulle have bevirket, at Danmark i 1100-tallet tog johanniternes røde fane med hvidt kors til sig.[75] Hans ræsonnement forudsætter, at korsfanen på Valdemar Is ovennævnte mønt kan opfattes som rød med et hvidt kors. Men det er langt fra sikkert.

181. Tallinns lille våben, hvidt kors i rødt, på dele af Bernt Notkes altertavle i byens Helligåndskirke, 1483. Til venstre er korsvåbenet suppleret med Kristi lidelsesredskaber. Helgeninden til højre er St. Elisabeth af Thüringen. Foto: Stanislav Stepashko.

Det er noget upræcist blevet hævdet, at et rødt skjold med hvidt kors forekommer i Estland på et tidligt tidspunkt, og at det må betyde, at man dér har brugt Dannebrog, før Valdemar IV solgte landet i 1346.[76] Der er imidlertid ingen spor i Estland af tidlig brug af Dannebrogsmærket. For byen Tallinn (Reval), "Danskeby", grundlagt af Valdemar II, kendes et segl fra 1277 med tre kronede løver. I princippet svarer det til det danske våben, også hvad farverne angår. Brugt af byens magistrat kaldtes det senere for det store våben. Byens gilder, herunder St. Knudsgildet (Det store Gilde), brugte det såkaldte lille våben, som er et hvidt kors i rødt felt. Da byens råd og gilderne i realiteten udgjorde byens repræsentation, blev våbenet med det hvide kors i rødt anset som det lille byvåben. Det kendes først fra 1400-tallet og er i Estland blevet tolket som våbenmærke for St. Georg, der i Baltikum hyppigt er afbildet med rød-hvid lansefane.[77] Men en påvirkning fra Danmark kan næppe udelukkes. Knudskulten havde bredt sig til bl.a. Finland og Estland. På et polykromt relief fra begyndelsen af 1500-tallet, der har siddet på St. Knudsgildets hus og nu befinder sig i Tallinns kunstmuseum, holder St. Knud et rødt skjold med hvidt kors.[78] Fra 1525 blev korset i et skjold brugt i Revals segl. Bernt Notkes værksted udførte i 1483 en stor altertavle til Helligåndskirken i Reval.[79] Overalt på tavlen ses røde skjolde med hvidt kors, byens våben. I et enkelt tilfælde er det suppleret med Kristi lidelsesredskaber. Det er påfaldende, at korset er gengivet i den udadbuede form, der først senere blev almindelig for Dannebrogskorsets vedkommende. Da der er grund til at antage, at Valdemar IV begyndte at bruge Dannebrog kort efter 1340, kan det ikke udelukkes, at det danske flag, evt. i skjoldform, kan have været anvendt i Estland inden salget.

Men brugen af det i Estland kan ikke føres tilbage til 1219. Og der er ikke knyttet beretninger om mirakuløse hændelser til Valdemar IVs Dannebrog.

Dannebrogslegendens alder

Den ældste kendte omtale af Dannebrogs fald fra himlen findes hos to historieskrivere, hvis beretninger er skrevet i 1520'erne. I den gejstlige forfatter Christiern Pedersens danske krønike fra første halvdel af 1520'erne omtales legenden således: "Somme mene och sige, at samme kongh Valdemar [II] skulle fange Danebroggi nied aff himmelen samme tiid, som er en huit korss i et røth field".[80] Franciskaneren Peder Olsen (Petrus Olai) gør rede for legenden i nogle på latin skrevne optegnelser fra omkring 1527. I den ældste version[81] skriver han: "Om det korsmærkede banner sendt fra himlen. Dette skete i Livland på Valdemar IIs tid og på det sted, der kaldes Fellin, da de troende danskere i året 1208 (rettelig 1219) førte krig mod de vantro livlændere, og nu næsten bekæmpet fromt bønfaldt om guddommelig hjælp, og i samme øjeblik blev de kendt værdige til at modtage et banner mærket med et hvidt kors indtrykt i en ulddug, der faldt ned fra himlen, samtidig med, at de hørte en stemme i luften sige, at når de holdt dette højt i vejret, ville de straks vinde fuldstændig sejr over de nedkæmpede fjender. Hvilket også skete. Og det banner plejer på almindeligt sprog at blive kaldt Dannebrog."[82] Peder Olsen beskrev også, hvordan ærkebiskop Andreas Sunesen og andre bisper – ligesom Moses under slaget mod amalekiterne – bad for de kæmpende, som vandt, når han løftede sine hænder, og veg, når han lod dem synke. Det turde vise, at legenden er en konstruktion. Peder Olsen har formodentlig haft en ældre kilde, når han henlægger slaget til 1208. Traditionen holdt imidlertid fast i årstallet 1219.

Efter kong Hans' og hertug Frederiks nederlag i Ditmarsken ved Hemmingstedt i året 1500 havde ditmarskerne taget faner og bannere fra danskerne som krigsbytte. I en krønike forfattet af den indfødte præst og krønikeskriver Johann Adolfi Köster, kaldet Neocorus, omtales faner og bannere og især kongens hovedbanner, der efter sigende i fortiden ved et mirakel skulle være givet en dansk konge i kamp mod russerne.[83] I stedet for "russerne" skulle der naturligvis have stået "livlænderne", men det betød i realiteten ikke noget for en ditmarsker. Også Johan Rantzau skulle efter sejren over ditmarskerne i 1559 have troet, at den mirakuløse fane havde været brugt mod russerne.[84] Neocorus (ca. 1550-1630) var ikke samtidig med slaget ved Hemmingstedt, men byggede på andre, der havde været tættere på begivenheden. Der er derfor nok nogen grund til at antage, at udsagnet om kong Hans' hovedbanner skyldes kendskab i datiden til en forestilling om, at banneret kunne forbindes med et mirakel.

I Neocorus' Ditmarskenkrønike findes også en lang vise om den danske konges krigstogt. I et af versene beskrives det, at kongen bemægtigede sig byen Meldorf og lagde beslag på kirken. Det efterfølgende vers lyder:

Tor Stunt iß de Torne getziret mit einem Teken,
Ein Krutze mit Golde unde Parlen besteken,
Also der Keiser Constantinus ehr hefft gebaden,
Up dat ehn Got desto luckliker wolde raden.[85]

Det siges altså, at tårnet var smykket med et tegn, en fane med et kors broderet med guld og perler. Det er bemærkelsesværdigt, at kejser Konstantins korsvision derefter nævnes. Denne sammenligning må forstås sådan, at også den danske konge satte sin lid til et korsbanner. Særligt betydningsfulde faner i datiden kunne være gjort af kostbare materialer. Det er derfor ikke underligt, at guld og perler nævnes som bestanddele af den danske fane. Der står ikke i verset, at fanen er identisk med en himmelfalden fane. Visen som sådan udtrykker fjendtlighed mod

danskerne, og verset må være skrevet i ironisk bevidsthed om, at den særlige fane ikke hjalp kongen. Visens indhold har stor lighed med en anden vise, der blev skrevet på latin i Rostock og trykt kort tid efter slaget.[86] Der er således grund til at tro, at den plattyske vise også kan være blevet til kort efter 1500, og at den som forudsætning har, at man på det tidspunkt har kendt til en forestilling om Dannebrogs særlige oprindelse.

Dermed er det ikke sagt, at kong Hans har troet, at hans hovedbanner var selve det himmelfaldne Dannebrog, der tales om i 1520'erne. Men han kan have holdt fanen i ære som en fortsættelse af en fane, der engang var sendt til en af hans forgængere på tronen.

Dannebrogslegenden er utvivlsomt blevet skabt af danske gejstlige for at imødekomme et behov hos kongemagten. Det er måske ikke tilfældigt, at der på den bevarede korkåbe fra slutningen af 1400-tallet, der må have tilhørt en høj gejstlig med tilknytning til kongehuset, ikke alene er gengivet kongens våbenmærker og våbener for dronning Dorothea og dronning Christine, men også et separat skjold med Dannebrog.[87] Legenden kan være blevet til i 1490'erne. Behovet for den kunne have været at komme på niveau med Sten Sture, som i 1495 havde hentet St. Eriksbanner fra Uppsala til krigsskuepladsen i Finland, hvor banneret mentes at have haft en undergørende virkning i kampen mod russerne.[88] Christian Is nederlag på Brunkeberg ved Stockholm i 1471 havde givet stof til svenske krøniker, hvori Dannebrog tydeligt forbindes med danskernes svigtende krigslykke. I Olaus Petris svenske krønike omtales Dannebrog som den danske konges hovedbanner: "… Widh konungens huffuudbaneer Danabroka, lågho meer än femhundrat slagne, …".[89] I den svenske rimkrønike nævnes Dannebrog flere gange:

Nw drager danabroka aff bergit nidher
ther gaffs all danmarks makt widher

blodhen motte öffuer händer flyta
för än swänske kunde danabroke sliitha
striidhen war swaar mz alla
saa motte danabrok nidher falla
hard striidh maagh walla
thy kann her straange danabrok ey halla[90]

Krønikeskriveren ved ikke af noget mirakel i forbindelse med Dannebrog, men havde måske heller ikke noget motiv til at skrive det. For svenskernes eget vedkommende var det noget andet:

the saaghe eeth brynnande swärdh öffuer siik
sancte erik konungh som är sweriges wärdh[91]

Det himmelfaldne Dannebrog havde brug for opmærksomhed.

Kendskab til Dannebrogslegenden

182. Dannebrog i skjold øverst betegnet "Creutz von Himel". Lindormen i skjoldet til venstre betegnet "Herzogthumb laland" (Lolland) er våbenet for kongetitlen de Venders. Kopi af Grünenbergs våbenbog med tilføjelser fra 1500-tallets 2. fjerdedel. Zentralbibliothek Zürich, Ms. A 42. Foto: Zentralbibliothek Zürich.

Formodningerne om legendens alder og opståen blev først kendt i en bredere kreds, da Hans Svanings latinske skrift "Refutatio …" – skrevet imod den svenske Johannes Magnus' værk om

goternes og sveernes historie trykt 1554 – blev udgivet i 1561 (med påstået trykkeår 1560). Heri blev det læsende publikum informeret om, at det røde danske rigsbanner med hvidt kors i sin tid var sendt fra himlen til Valdemar II.[92] At man uden for Danmark havde kendskab dertil, fremgår af en kopi af Grünenbergs våbenbog (hvis hoveddel stammer fra 1483) med tilføjelser fra anden fjerdedel af 1500-tallet, hvori der i en sekvens af nordiske våbener ved siden af et blåt skjold med en guld lindorm betegnet "Herzogthumb laland", våbenet for kongetitlen de Venders, ses et rødt skjold med et hvidt kors, der betegnes som "Creutz von Himel".[93] I en fransk våbenbog er der et afsnit med en helgenkalender fra 1625-30 med en lang række helgeners for det meste imaginære våbener. En af dem er den danske Knud den Hellige, for hvem der er malet et fantasivåben med et delt skjold med de tre løver i 1. felt og Dannebrogsmærket i 2. felt.[94] Det har været naturligt for kompilatoren at gengive Dannebrog i et separat felt i våbenet for den danske kongehelgen.

Arild Huitfeldt genfortalte legenden i sin krønike, der første gang udkom 1600-1603, og han henlagde den til 1219: "Da skal udaff Himmelen være falden it Banner neder, aff tvunden verck, røt udi Feldet, med it huit Kaars udi … For denne Aarsage skyld at Konning Voldemar udi Liffland hafver indplantet den Christelig Tro, föris udi Danmarckis Vaaben det huide Kaars, oc Kongerne hafve brugt den Estlandske Titel. Samme Fennicke som da nederfalt oc fördis, er kallet Dannebroge, oc er giemt udi lang tid, for stor Helligdom, med slig Ofvertro, at mand allevegne med hende udi Strid skulle vinde, lige som Constantinus oc förde it Kaars udi hans Fane, med denne Hosskrifft: in hoc signo vinces. Forneffnde Fane bleff udi Dytmersken, da Konning Hans fick det Nederlag der. Men om den skal være falden udaff Himmelen anderledis end all Seyer kommer aff Gud, eller oc er hannem tilsendt af Paffven, som it Cruciat, … vil jeg huer til deris betenckende hiemstillet haffve".[95] Huitfeldt forsøgte at give en nøgtern forklaring på flagets oprindelse. Med hans krønike fik legenden en varig plads i dansk bevidsthed.

Den fane, der blev tilbageerobret i 1559, eller rettere resterne af den, blev ophængt i domkirken i Slesvig, hvor den skal være gået til grunde omkring 1660.[96]

Dannebrogskorsets udformning

Uanset hvilken sandhedsværdi legenden om det himmelfaldne flag havde, eller hvor gammel den var, fik forestillingen om Dannebrogs mirakuløse oprindelse betydning for korsets udformning. Hidtil var det blevet gengivet som et ligesidet kors. Men det blev ændret som følge af korset på en portugisisk mønt. Den portugisiske Christusorden, indstiftet 1318 under et korstog mod maurerne, brugte et hvidt kors med rød bort. Christuskorset, hvis udadbuede form er karakteriseret ved en skarpt markeret overgang fra korsarm til korsfod, men også forekommer i den bløde mantuakorsform, blev et nationalt symbol i Portugal, hvor det anvendtes i flag, våbener, på bygninger og monumenter.[97]

183. Det portugisiske kongevåben lagt på Avizordenens liljekors og omhængt af Christusordenen. Kobberstik i André Favyn: » Le Théatre d'Honneur et de Chevalerie », Paris 1620.

Kors af varierende form ses på mønter i de fleste europæiske lande. Det er også tilfældet for Danmarks vedkommende. Det må betragtes som et tilfældigt sammenfald, at en af Frederik Is mønter i 1530 blev slået med et kors, der minder om det portugisiske Christuskors.[98] Men senere har Portugals mønter med sikkerhed påvirket danske mønters udseende. I 1584 lod Frederik II slå en guldmønt med ordene "PORTVG:LESER" (portugaløser).[99] Det vidner om, hvor højt man vurderede den store portugisiske guldmønt kaldet "português" eller "portugalese", der første gang blev slået i Portugal i kong Manuel Is regeringstid (1495-1521) med relation til den store søfarer

Vasco da Gama.[100] Et eksemplar af en ”português” slået af kong João III (1521-57)[101] – udmøntningen af ”portugueses” blev suspenderet i 1538 – opbevaredes i den danske konges samling i hvert fald fra midten af 1600-tallet. Hvad der er særlig karakteristisk for denne portugisiske mønt, er det store Christuskors på bagsiden omgivet af ordene ”in hoc signo vinces” – ”under dette tegn skal du sejre”, en hentydning til den konstantinske korsvision. På grund af denne manende sentens blev Christuskorset uløseligt forbundet med de himmelvisioner, der hørte sammen med de portugisiske korstog. I 1560 blev der i Hamburg slået portugaløsere med det portugisiske kors på bagsiden.[102]

184. Mønter og medaljer, der viser korsformens udvikling. 1. række til venstre: Portugisisk guldmønt, ”português”, 1521-38. Revers med Christuskors og ordene IN HOC SIGNO VINCES i omskriften. – 1. række til højre: Dansk portugaløser, 1591. Revers med Christuskors og hentydning til Portugal i den inderste omskrift. – 2. række til venstre: Dansk portugaløser, 1603. Revers med svagt udadbuet (Christus)kors og ordene IN HOC SIGNO VINCES i den yderste omskrift. – 2. række til højre: Dansk kvartportugaløser, 1592. Avers med svagt udadbuet Dannebrogskors i kongevåbenet. I det firdelte hovedskjold ses våbenmærkerne for Danmark, Norge, de Goters og de Venders; Ditmarskens rytter ses i et hjerteskjold. – 3. række til venstre: Dansk portugaløser, 1629. Revers med udadbuet kors (Dannebrogskors). – 3. række til højre: Medalje, 1671, Dannebrogordenens indstiftelsesår. Revers med Dannebrogskors som ordenstegn. – Nederst: Trekantet medalje anvendt som kastemønt ved Christian Vs salving, 1671. Revers med Dannebrogskors kombineret med regalier og de tre kroner, i hvert hjørne en løve, den øverste øksebærende (Danmark, Norge). Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Foto: Nationalmuseet.

Med hjælp fra to hamburgske møntmestre blev der 1591-93 i Haderslev af enkedronning Sophie i sønnen kong Christian IVs navn præget en portugaløser, som var en evident efterligning af den lødige portugisiske mønt.[103] Det karakteristiske Christuskors er gengivet på bagsiden med en hentydning til Portugal i den inderste omskrift – ”NACH PORT VGAL SCHRO”, skrot, d.v.s. grovvægt. Denne danske portugaløser blev præget i tre værdier, hel, halv og kvart. På forsiden af helportugaløseren er kongevåbenet gengivet ligesom i sauvegarde-brevet fra 1563, altså med Ditmarskens rytter som hjerteskjold; i halvportugaløseren ses våbenet med et reduceret antal felter og med Oldenborg og Delmenhorst som hjerteskjold; i kvartportugaløseren er våbenet yderligere reduceret til Danmarks, Norges, de Venders og de Goters i et firdelt skjold med Ditmarskens rytter som hjerteskjold.[104] I alle tre størrelser er Dannebrogskorset, der firdeler kongens våben, let udadbuet. Hidtil havde korset i det danske kongevåben på mønter, i segl, i malede gengivelser o.s.v. normalt været gengivet som et ligearmet kors (bjælkekors). Det portugisiske Christuskors' form påvirkede fra nu af Dannebrogskorsets udformning. En portugaløser, som Christian IV lod udmønte i 1603,[105] har et svagt udadbuet (Christus)kors, og ordene ”in hoc signo vinces” ses omkring korset. Dermed var denne korsfigur også i Danmark blevet snævert forbundet med den kæmpende kristenheds ideologi. Sammenkædningen med den konstantinske sentens skyldtes uden tvivl, at Arild Huitfeldt havde citeret den i sin krønike, der var udkommet få år før.

Christian IVs svoger, hertug Johan Adolf af Gottorp (1590-1616), fik en af de hamburgske møntmestre til at slå portugaløsere, men uden år. Også på hans portugaløsere var det portugisiske kors gengivet.[106] Hans far, hertug Adolf, havde været med til at erobre Ditmarsken i 1559.

185. Frederik II og dronning Sophie med deres respektive våbenskjolde. Kongens våben svarer til kompositionen i sauvegarde-brevet fra 1563, men har udadbuet Dannebrogskors.

Dronningens våben er det mecklenburgske. Stik i Hermann Hamelmann: Oldenburgisch Chronicon, Oldenburg 1599, s. 385. Foto: Det kgl. Bibliotek.

I Hermann Hamelmanns oldenborgske krønike trykt 1599 er kongevåbenet for samtlige konger fra Christian I til Christian IV gengivet med udadbuet Dannebrogskors.[107] Som våben for Frederik II i krøniken er kompositionen i sauvegarde-brevet fra 1563 benyttet, og dermed er der en indirekte hentydning til Ditmarskens erobring i 1559 og den følgende udlevering af kong Hans' hovedbanner. Af andre eksempler kan nævnes en tegning af Christian IVs våben fra 1605 i en stambog, hvor den samme korsform ses.[108] Og der findes flere andre eksempler.

186. Kongevåbenet øverst med udadbuet Dannebrogskors i Christian IVs danske Bibel. Stik af Simon de Pas, 1633.

187. Kongevåben af sølv holdt af to løver på Christian IVs kiste i Roskilde Domkirke udført af Alexander Trægaard ifølge kontrakt fra 1649. Våbenet er komponeret som i sauvegarde-brevet fra 1563, men har udadbuet Dannebrogskors, og nederst under dette er der tilføjet et lille skjold med Øsels ørn. Foto: Nationalmuseet.

Da udmøntningen af danske portugaløsere blev genoptaget i 1629, havde korset udadbuede arme[109] og dermed tilnærmelsesvis samme form som den, der ses i Dannebrogskorset i kongevåbenet, f. eks. på et stik af Simon de Pas fra 1633 i Christian IVs danske Bibel. På en mønt fra 1658 forekommer endnu den typisk portugisiske udformning af korset med skarpt afskårne kanter bag det danske våben.[110]

Efter 1625 – sandsynligvis som følge af Christian IVs deltagelse i trediveårskrigen, et protestantisk "korstog" – havde danske militære faner Dannebrogsmærket i øverste indre hjørne, og i løbet af 1600-tallet og allerede på Christian IVs tid forekom dette Dannebrogskors også i den udadbuede form.[111]

188. Dannebrogskors med regalier og de tre kroner i Christian Vs personlige segl, 1671. Aftryk i Rigsarkivet, Processer, Griffenfeld XIX. Foto: Rigsarkivet.

Dannebrogskorset blev – ligesom tilfældet var med Christuskorset i Portugal – et selvstændigt kongeligt symbol. Fra 1671 forekommer det fritstående udadbuede Dannebrogskors i Christian Vs personlige segl, hvor korset er belagt med tre kroner og kombineret med regalier.[112] Samme år blev korset i samme form gengivet på en trekantet kastemønt, der blev præget i anledning af kongens salving, og her er tre løver, af hvilke den ene er den norske løve, tilføjet.[113]

Dannebrogordenen

I 1671 indstiftede Christian V Dannebrogordenen. Ordenstegnet blev et udadbuet hvidemaljeret kors med rød bort, Dannebrogs farver, og inderst var der et kors dannet af taffelslebne diamanter. Ordenen bæres i et hvidt bånd med røde kanter. En medalje med ordenskorset blev præget i stiftelsesåret.[114] Korsformen gjorde det muligt at forbinde ordenen med korstogstiden og med legenden om den himmelfaldne fane.

189. Udsnit af side i Thomas Bartholins skrift fra 1676 om Dannebrogordenens oprindelse med gengivelser af forskellige ridderordeners korsformer, deriblandt den portugisiske

Christusordens, der svarer til korset på den danske portugaløser fra 1629. Foto: Det kgl. Bibliotek.

Thomas Bartholin, en kendt læge, publicerede i 1676 en afhandling om Dannebrogordenens oprindelse. Hans bog var beregnet for den lærde verden og derfor skrevet på latin.[115] Bartholin afslører kendskab til Portugals historie, idet han refererer til en bestemt passage i en bog af krønikeskriveren Vasconcellius,[116] der berettede om et kongeligt banner med et kors brugt af Afonso IV, søn af Christusordenens grundlægger, i hans kamp mod maurerne.[117] Men han tager stærkt afstand fra teorien om, at Dannebrog i 1219 skulle være sendt til den danske konge af paven, og på grund af de omvendte farver udelukker han, at Dannebrog har noget tilfælles med Den hellige Gravs eller tempelherrernes kors.[118] Bartholin var en protestant, hos hvem den nationale selvhævdelse var den drivende kraft. Men den danske legende havde tydeligvis en så slående lighed med den portugisiske tradition, at han ikke helt kunne ignorere dette forhold. Han måtte i hvert fald regne med, at udenlandske læsere kunne få øje på det. Måske var det derfor bevidst, når han uden betoning af det mirakuløse element kun nævner én portugisisk begivenhed, der kronologisk lå *efter* 1219. På den anden side er det ret påfaldende, at det blandt bogens gengivelser af forskellige ridderordeners korsformer kun er det portugisiske kors, der ligner Dannebrogordenens. Det er gengivet med udadbuede korsarme og svarer faktisk til korset på den tidligere omtalte danske portugaløser fra 1629.[119] Bartholin nævner ingen udenlandske korsmirakler bortset fra kejser Konstantins version, der i den givne sammenhæng ikke svækkede den danske tradition. Bartholins afhandling er visse steder meget tendentiøs. Han genbruger et 30 år gammelt kobberstik med et anakronistisk billede af Valdemar II holdende en Dannebrogsfane. Et andet kobberstik fra samme serie forestillende Valdemar IV har Bartholin manipuleret, så kongen ses med Dannebrogordenen. På det originale stik ses et rigsæble det pågældende sted.[120]

190.Et udadbuet kors i skyerne indgår i den konstantinske sentens IN HOC SIGNO VINCES. Kobberstik i Iacobus Typotius: Symbola Diuina & Humana ..., Frankfurt 1652, s. 146.

Det var uden tvivl Thomas Bartholins ven Peder Griffenfeld, der inspirerede Christian V til at indstifte Dannebrogordenen. Griffenfeld, der senere blev rigskansler m.m., modtog selv ordenen i 1671. I 1676 blev han styrtet, men Bartholins skrift var udkommet inden; det indeholder en lovprisning af Griffenfeld, og hans portræt er gengivet i et kobberstik. Der er ingen tvivl om, at synspunkterne i bogen i princippet har været delt af Griffenfeld, og at de begge har haft kendskab til relevant udenlandsk faglitteratur,[121] eksempelvis en emblembog trykt i 1652, hvor et udadbuet kors er afbildet i skyerne.[122] Den velkendte konstantinske sentens danner her en art rebus med korset, og i bogens tekstdel henvises der til Det gamle Testamentes beretning i 2. Mosebog 17, 11 om Moses under slaget mod amalekiterne, der også indgik i Dannebrogslegenden. I 1666, da Griffenfeld endnu hed Schumacher og var kongens fortrolige arkivar og bibliotekar, skrev han et notat om det danske kongevåbens bestanddele. Her forfægtede han Dannebrogsmærkets høje ælde: ”Det store hvide Kaars, som skiller det Kongelige Vaaben udj 4re rom og quarteer, er Waldemari II Kaars, som stood udj Hans Dannebroge, føørt af Kong Waldemar Seyer, og siden tabt udj dend Dytmarskeske feyde af Kong Hans, eller og, som ieg mener, haver været af Alders-tiid føørt, siden Danmark antoog dend Christelige troe”.[123]

191.Dannebrogordenens kors og bryststjernen med RE-STI-TU-TOR (genopretter). Tegning i statutterne af 1/12 1693. Rigsarkivet, originale ordensstatutter. Foto: Rigsarkivet.

I Dannebrogordenens statutter fra 1693 blev det påstået, at ordenen var indstiftet af Valdemar II i 1219: "… for at belønne deris Dyd og Tapperhed, som i den Liflændiske Krig lode sig see uforfærdede til at imodtage Fiendens Anfald, og igienhente den Seyer, som formedelst Fiendernis Mangfoldighed næsten var forloren, ved den Anledning, som de Tiders Krøniker om den fra Himmelen nedfaldne Fane formælder …".[124] Som følge heraf blev Christian Vs monogram på bryststjernen suppleret med "RE-STI-TU-TOR", genopretter, og i ordenskæden ses kongens monogram afvekslende med et W for den fiktive stifter Valdemar.

192. For- og bagside af Dannebrogordenens segl. Dannebrogskorset i kongevåbenet harmonerer med ordenskorsets form. Kobberstik i trykt eksemplar af statutterne, 1693. Rigsarkivet, C 5, lenssager. Foto: Rigsarkivet.

Fra og med Christian Vs tid blev Dannebrogskorset i kongevåbenet af stilistiske grunde konsekvent gengivet med udadbuede hvide (sølv) arme og omløbende rød bort. Dermed svarede det til ordenstegnet og Dannebrogskorsene i ordenskæden, der fra 1693 sammen med Elefantordenens kæde ofte blev gengivet omkring skjoldet. Tidligere, da korset var ligesidet, nåede dets to farver, hvid (sølv) og rød, begge ud til skjoldets kant.

Korsflaget, ordenskorset og det kors, der firdeler skjoldet, er udslag af den samme dansk-nationale idé. Det udadbuede Dannebrogskors i våbenet, der blev fast tradition efter Dannebrogordenens indstiftelse i 1671, havde ikke ordenskorset som forudsætning. Det omvendte er tilfældet. Udviklingen fra slutningen af 1500-tallet og til ind i 1600-tallet, hvor det hidtil ligesidede Dannebrogskors i kongevåbenet i flere tilfælde blev erstattet af et udadbuet svarende til det fritstående kors i mønterne, var grunden til, at Dannebrogordenens kors fik den udadbuede form.

---

[1] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 61.
[2] M. Mackeprang: En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid paa Krogen Slot, i: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1932, s. 78-80.
[3] Henry Petersen: Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1882, tavle 1.
[4] Færøernes Nationalmuseum, tidligere Nationalmuseet, København, D 1148-1149.
[5] Steen Clemmensen (udg.): *The Herald's Book al. Livro de Arautos al. De ministerio armorum. An armorial of the Council of Constance 1414-1418 by an anonymous Portuguese herald*, Farum 2011, www.armorial.dk.
[6] British Museum, Randle Holme's Book (Harley 2169), folio 4 b, jfr. kapitel 5, s. ¤¤.
[7] Det kgl. Bibliotek, København, håndskriftsamlingen, Thott 1406, 4to, folio 8r, og Rostgaard 22, 8vo, s. 160f.
[8] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[9] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[10] Michel Popoff & Michel Pastoureau (udg.): *Armorial de Gelre*, Paris 2012, s. 641, folio 55 verso, blasoneret s. 248.
[11] (Ærke)bispen af Køln og kongen af Sverige (tre kroner).
[12] Kongen af Aragonien, hertugerne af Østrig, Bretagne, Brabant og Flandern.
[13] Michel Popoff & Michel Pastoureau (udg.): *Armorial de Gelre*, s. 14.
[14] Paul Adam-Even: *L'armorial universel du héraut Gelre*, Neuchâtel 1971, s. 7.
[15] Jfr. i øvrigt Sven Tito Achen: Gelre-våbenbogen og dens danske våbener, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 23, marts 1971, s. 110ff.
[16] Jan Raneke: *Bergshammar-vapenboken – en medeltidsheraldisk studie* II, Lund 1975, s. 354, folio 215 verso.
[17] Nils G. Bartholdy: Bergshammar og Gelre. Et bidrag til en mere præcis datering af Bergshammar-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 97, marts 2008, s. 297ff. Folio 215 verso er gengivet s. 299.
[18] DKS, nr. 36.
[19] Jfr. kapitel 2, s. ¤¤.

[20] Michel Pastoureau & Michel Popoff (udg.): *L'armorial Bellenville*, og *L'armorial Bellenville fac-similé du manuscrit Français 5230 conservé au Département des manuscrits occidentaux de la Bibliothèque nationale de France*, Lathuile – Haute-Savoie 2004, folio 4 verso.
[21] Forklaret sammesteds, s. 13.
[22] Sammesteds, s. 18.
[23] Det er uholdbart, når Michel Pastoureau og Michel Popoff i deres udgave anfører hertug Gerhard VI som våbenets bærer, s. 70.
[24] Carl Erdmann: Kaiserfahne und Blutfahne, i: *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1932, Philosophisch-Historische Klasse*, Berlin 1932, s. 870f og Carl Erdmann: Kaiserliche und päpstliche Fahnen im Hohen Mittelalter, i: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken herausgegeben vom Preussischen Historischen Institut in Rom*, Band XXV, Rom 1933-34, s. 22, "fano imperialis totus aureus", "gonfanon d'or" og "orie flambe".
[25] Carl Erdmann: Kaiserliche und päpstliche Fahnen im Hohen Mittelalter, s. 25.
[26] Sammesteds, s. 42, "confanonus erat rubeus habens crucem albam intus".
[27] Georg Scheibelreiter: *Wappen im Mittelalter*, Darmstadt 2014, s. 23.
[28] Hans Horstmann: *Vor- und Frühgeschichte des europäischen Flaggenwesens*, Bremen 1971, s. 56-72.
[29] Sammesteds, s. 151. – Ottfried Neubecker: La croix, symbole religieux et symbole d'état, i: *Colloque international d'héraldique. Internationales Kolloquium über Heraldik. Muttenz 1978*, Académie internationale d'héraldique (1978), s. 6, "De toute façon on peut dire que la croix représente, si elle est blanche sur fond rouge, l'empire."
[30] Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, s. 285.
[31] Ottfried Neubecker: Das Kreuz als christliches und staatliches Symbol, i: Sven Tito Achen (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25.-29. August 1980*, København 1982, s. 203, "… darnach fürt man den fan des hailgen richs, ain wizz crütz mit ainem langen zagel in ainem rotten veld …".
[32] Sven Ekdahl: *Die "Banderia Prutenorum" des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410*, Göttingen 1976, s. 89-94, gengivet s. 176f. – Jfr. Ottfried Neubecker: La croix, symbole religieux et symbole d'état, s. 6, "Il y est dit *expressis verbis* que c'était le drapeau des Allemands qui participaient à cette grande et décisive bataille."
[33] Jiří Louda: *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, London 1981, s. 238.
[34] Jeg er Pier Felice degli Uberti, Bologna, tak skyldig for oplysninger desangående.
[35] Mauro Tosti-Croce (red.): *Il viaggio di Enrico VII in Italia*, Città di Castello 1993, fig. 7a, 9a, 10a, 11a, 12a, 13a, 15a, 16a, 17b, 20a, 22b, 25b, 26a, 29b, 30a-31b, 32b, 33b, 35a.
[36] Anna Marsaglia: Evoluzione dello stemma sabaudo, i: Isabella Massabò Ricci, Marco Carassi & Luisa Clotilde Gentile (red.): *Blu Rosso & Oro. Segni e colori dell'araldica in carte, codici e oggetti d'arte*, Milano 1998, s. 195.
[37] Sven Tägil: *Valdemar Atterdag och Europa*, Lund 1962, s. 22.
[38] Aksel E. Christensen: *Kongemagt og aristokrati*, København 1945, s. 182f. – Sven Tägil: *Valdemar Atterdag och Europa*, s. 44f.
[39] Sven Tägil: *Valdemar Atterdag och Europa*, s. 56, 73ff.
[40] Sammesteds, s. 183ff.
[41] Sammesteds, s. 280.
[42] Sammesteds, s. 383f.
[43] DKS, nr. 40.
[44] Jfr. DKS, s. 5 vedr. nr. 40, "Sigillum placiti justitiarii legale".
[45] DKS, nr. 41a-b.
[46] DKS, nr. 42a-b.
[47] Sådan opfatter seglværkets udgiver Anders Thiset dem, jfr. DKS, s. 5 vedr. nr. 41a.
[48] DKS, nr. 46 ("… danorum ad causas"), 54 ("… dacie ad causas") og 63 ("… danorum ad causas").
[49] John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, København 2004, s. 337.
[50] A. D. Jørgensen: Om Danebroges Oprindelse. En historisk hypothes, i: *Historisk Tidsskrift* 4. rk V, 1875-1877, s. 426.
[51] Inge Adriansen: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000* I, København 2003, s. 127ff. – Nils G. Bartholdy: Die Dannebrog-Legende, i: Jens E. Olesen (udg.): *Denmark and Estonia 1219-2019 – Selected Studies on common Relations*, Greifswald 2019, s. 57ff.
[52] Eugen Ewig: Das Bild Constantins des Großen in den ersten Jahrhunderten des abendländischen Mittelalters, i: Herbert Hunger (udg.): *Das byzantinische Herrscherbild*, Darmstadt 1975, s. 161.
[53] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^e^ – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003, s. 624.

[54] Kurt Villads Jensen: *Korstog ved verdens yderste rand. Danmark og Portugal ca. 1000 til ca. 1250*, Viborg 2011, s. 166.
[55] *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis Pontificum Romanorum selectae* … I, Berlin 1883, s. 27f, "... in aere apparuit vexillum crucis gloriosum exercitui in victorie signum".
[56] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* XVI, Berlin 1859, s. 676, Reinerus: "... crucem mirificam in aere viderunt, exterius albi coloris, interius vero flavi".
[57] Nils G. Bartholdy: Dannebrogskorsets form og visionære baggrund, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 64, okt. 1991, s. 168, 172.
[58] Georg Galster: Danmarks Mønt, i: Svend Aakjær (udg.): *Mønt, Nordisk Kultur* XXIX, Stockholm, Oslo og København 1936, s. 156.
[59] Kirsten Bendixen: *Danmarks mønt*, København 1967, s. 32.
[60] Jørgen Steen Jensen: Kirkegulvsmønter, i: P. V. Glob (red.): *Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1980*, Nationalmuseet 1980, s. 42.
[61] Jørgen Steen Jensen m. fl.: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*, København 1992, s. 305, nr. 27-28.
[62] John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, s. 86ff, 94.
[63] Kurt Villads Jensen mener, at mønten formodentlig er fra 1170'erne, jfr. Kurt Villads Jensen: *Korstog ved verdens yderste rand. Danmark og Portugal ca. 1000 til ca. 1250*, billedteksten s. 367.
[64] Hans Horstmann: *Vor- und Frühgeschichte des europäischen Flaggenwesens*, s. 64.
[65] Carl Erdmann: Kaiserliche und päpstliche Fahnen im Hohen Mittelalter, i: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken herausgegeben vom Preussischen Historischen Institut in Rom*, Band XXV, s. 4.
[66] Sammesteds, s. 35f. – Carl Erdmann: *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Stuttgart 1935, s. 179ff.
[67] Rodney Dennis: *Heraldry and the heralds*, London 1982, s. 6 og 86f.
[68] Carl Erdmann: Kaiserliche und päpstliche Fahnen im Hohen Mittelalter, s. 33f.
[69] John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, s. 201, 204, 208.
[70] Paul Johansen: Lippstadt, Freckenhorst und Fellin in Livland. Werk und Wirkung Bernhards II. zur Lippe im Ostseeraum, i: *Westfalen. Hanse. Ostseeraum*, Münster Westf. 1955, s. 132.
[71] D. L. Galbreath/Léon Jéquier: *Manuel du blason*, Lausanne 1977, s. 205, fig. 585, Mathæus Parisiensis: Chronica Majora.
[72] A. D. Jørgensen: Om Danebroges Oprindelse. En historisk hypothes, i: *Historisk Tidsskrift* 4. rk V, s. 434, 437, 457.
[73] Tore Nyberg: Zur Rolle der Johanniter in Skandinavien, i: Zenon Hubert Nowak (udg.): *Die Rolle der Ritterorden in der mittelalterlichen Kultur*, Colloquia Torunensia Historica III, Toruń 1985, s. 136. – Peter Kurrild-Klitgaard: The Cross of Saint John and the Myth of the Dannebrog, i: James D. Floyd & Charles J. Burnett (red.): *Genealogica et Heraldica St Andrews MMVI, Myth and Propaganda in Heraldry and Genealogy, Proceedings of the XXVII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences St Andrews, 21-26 August 2006*, Volume I, Edinburgh 2008, s. 397.
[74] John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, s. 174f.
[75] Thomas Riis: *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, Odense 1977, s. 186f.
[76] L. P. Fabricius: Sagnet om Danebroge og de ældste Forbindelser med Estland, i: *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. række, 1. bind, 1933-35, s. 528.
[77] O. Greiffenhagen: Revals Wappen und Flagge, i: *Beiträge zur Kunde Estlands* XIII, hefte 5, februar 1928, s. 136ff. – Andre helgener, der også forbindes med en rød fane med hvidt kors, er St. Mauritius, St. Ursus og St. Viktor.
[78] Nils G. Bartholdy: Dannebrogskorsets form og visionære baggrund, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 64, okt. 1991, s. 170.
[79] Erik Moltke: *Bernt Notkes altertavle i Århus domkirke og Tallinntavlen* I, København 1970, s. 182ff, II, fig. 167-76.
[80] C. J. Brandt (udg.): *Christiern Pedersens Danske Skrifter*, 5. bind, København 1856, VII. Den Danske krønicke fra Saxonis tid indtil kong Christiern den første. Valdemar Seyr, s. 443.
[81] Jfr. L. P. Fabricius: Sagnet om Danebroge og de ældste Forbindelser med Estland, s. 492.
[82] *Scriptores rerum Danicarum* VIII, København 1834, s. 499, "Ex vexillo crucigero celitus dato. Hoc contigit in Livonia tempore Valdemari secundi, et in loco, qvi dicitur Felin, cum Dani fideles anno Domini 1208 (rect. 1219) bellarent contra Livones infideles, et jam fere debellati implorarent devote divinum auxilium, statim vexillum e celo lapsum cruce candida consignatum, velleriqve impressum, recipere meruerunt vocemqve in aere audientes, qvod eo in aerem altius elevato, confestim contritis adversariis plenam victoriam reportarent. Qvod et factum est. Illud autem vexillum Danæbrogæ usitato vocabulo nuncupari solet." – John H. Lind har påvist, at "(rect. 1219)" ikke står i Peder Olsens manuskript, men er tilføjet af udgiverne af *Scriptores rerum Danicarum* VIII, jfr. John H. Lind: Dannebrog and

the Danish Crusades to Estonia, i: Jens E. Olesen (udg.): *Denmark and Estonia 1219-2019 – Selected Studies on common Relations*, Greifswald 2019, s. 24ff.
[83] *Johann Adolfi's, genannt Neocorus, Chronik des Landes Dithmarschen*, Erster Band, udg. af F. C. Dahlmann, Kiel 1827, s. 489, "… de venlin unde bannere, sonderlich des koninges hövetbanner, welches, men secht, dat itt in vortiden einem denischen koninge dorch miracul wedder de ruszen gegeven".
[84] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤ og note 111.
[85] *Johann Adolfi's, genannt Neocorus, Chronik des Landes Dithmarschen*, Erster Band, s. 499.
[86] Walther Lammers: *Die Schlacht bei Hemmingstedt. Freies Bauerntum und Fürstenmacht im Nordseeraum. Eine Studie zur Sozial-, Verfassungs- und Wehrgeschichte des Spätmittelalters*, Heide in Holstein 1953, s. 24.
[87] Jfr. kapitel 7, s. ¤¤.
[88] A. D. Jørgensen: Undersøgelser vedrørende Danebroge og det danske kongevåben, i: *Historisk Tidsskrift* 6. rk. I, 1887-88, s. 172ff.
[89] G. E. Klemming (udg.): *Olai Petri Svenska Krönika*, Stockholm 1860, s. 272.
[90] *Svenska Medeltidens Rim-Krönikor. Tredje Delen. Nya Krönikans Fortsättningar eller Sture-Krönikorna*, Stockholm 1867 og 1868, s. 79f.
[91] Sammesteds, s. 82.
[92] Hans Svaning: *Refutatio calumniarum cuiusdam Ioannis Magni … huic accessit chronicon sive Historia Ioannis Regis Daniæ … scripta Petro Parvo Rosefontano*, København 1560, s. Y. 3, "… vexillum regni, albo ac rubro in formam crucis discretum, ac cælitus missum Valdemaro II uti ferunt, qvum bellum contra Livones religionis christianæ id temporis hostes gereret. D. Joh. de Aluelde primario signifero cæso, signa præterea alia, item tormenta nostris erepta sunt omnia", jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[93] Zentralbibliothek Zürich, Ms. A 42, kopi af Grünenbergs våbenbog med tilføjelser, 1500-tallets 2. fjerdedel, s. 303, jfr. G. Thomann: Zürcherische Wappenbücher. II. Die Wappenbücher der Zentralbibliothek, i: *Archives Héraldiques Suisses* I-II, 1941, s. 14.
[94] Emmanuel de Boos: Á propos d'un curieux calendrier illustré des armoiries des saints, i: C. D. Bleisteiner (udg.): *L'héraldique religieuse. Religiöse Heraldik. Religious Heraldry. Actes du Xe Colloque internationale d'Héraldique ... Rothenburg o. d. T. 1997*, München 1999, s. 279.
[95] Arild Huitfeldt: *Danmarckis Rigis Krönicke*, København 1652, s. 184f.
[96] E. C. Werlauff: *Om Danebrog og Danebrogsordenen. En historisk Undersøgelse*, udg. af C. F. Wegener, København 1872, s. 12ff.
[97] Nils G. Bartholdy: The Cross of the Portuguese Order of Christ in Relation to the Danish Cross of Dannebrog, i: *Genealogica & Heraldica Lisboa 1986. Actas do 17.º Congresso Internacional das Ciências Genealógica e Heráldica, Heráldica*, Lisboa 1991, s. 39ff.
[98] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, tavle 4, 1530 nr. 1.
[99] Sammesteds, tavle 10, 1584 nr. 1.
[100] C. M. Almeida do Amaral: *Catálogo descritivo das moedas Portuguesas* I, Lisboa 1977, s. 405ff.
[101] *Os descobrimentos Portugueses e a Europa do renascimento, XVII exposição europeia de arte, ciência e cultura*, Lisboa 1983, s. 169, nr. 255.
[102] Jørgen Steen Jensen: The Portuguez in the Nordic Countries, i: *Actas do IV Congresso Nacional de Numismática*, Lisboa 1998, s. 251.
[103] Sammesteds, s. 253. – H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 11, 1591 nr. 1 og 5.
[104] Jørgen Steen Jensen: The Portuguez in the Nordic Countries, i: *Actas do IV Congresso Nacional de Numismática*, s. 256, fig. 1-3. Som helportugaløser er dér vist en variant med Ditmarsken nederst i hovedskjoldet og Oldenborg og Delmenhorst som hjerteskjold. Denne variant var en følge af rigsrådets påstand om, at våbenkompositionen var forkert. Men man gjorde enkedronningen uret, jfr. Axel Ernst: Guldudmøntningen i Haderslev 1591-1593, i: *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, nr. 9, 1953, s. 193ff, og Anders Harck: Haderslevmønterne 1591-1593. Et forsvarsskrift for enkedronning Sofie, i: *numismatisk rapport 109. Meddelelser fra Dansk Numismatisk Forening*, 2011, s. 9ff.
[105] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 12, 1603 nr. 4.
[106] Jørgen Steen Jensen: The Portuguez in the Nordic Countries, i: *Actas do IV Congresso Nacional de Numismática*, s. 253 og 257, fig. 4.
[107] Hermann Hamelmann: *Oldenburgisch Chronicon*, Oldenburg 1599, s. 197, 217, 225, 235, 341, 385, 443.
[108] Vello Helk: Christian 4.s stambogsindførsler, i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1988:1, s. 5.
[109] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 16, 1629 nr. 1 og 17.
[110] Sammesteds, tavle 22, 1658 nr. 28.
[111] Helge Bruhn: *Dannebrog og danske Faner gennem Tiderne*, København 1949, s. 83ff.
[112] Rigsarkivet, København, Processer, Griffenfeld XIX.

[113] Georg Galster: *Danske og norske Medailler og Jetons*, København 1936, nr. 199.
[114] Sammesteds, nr. 232.
[115] Thomas Bartholin: *De eqvestris ordinis Danebrogici ... origine ... dissertatio historica*, København 1676.
[116] *Anacephalæoses id est Svmma Capita actorum Regvm Lvsitaniæ*. Auctore P. Antonio Vasconcellio …, Antwerpen 1621, s. 117.
[117] Thomas Bartholin: *De eqvestris ordinis Danebrogici ... origine ... dissertatio historica*, s. 13f, "In Historia Lusitanorum legisse me recordor Alphonsum Qvartum contra Mahometanos Granatenses victorem fuisse prælato militibus suis Regio labaro cum sanctissima cruce, ...".
[118] Sammesteds, s. 14f, 35.
[119] Sammesteds, s. 52.
[120] Jfr. Jørgen Jørgensen Holst: *Regum Daniæ Icones*, København 1646.
[121] Griffenfelds viden om udenlandsk litteratur vedr. historie og ordensvæsen er behandlet i Nils G. Bartholdy: Dannebrogskorsets form og visionære baggrund, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 64, okt. 1991, s. 178ff.
[122] Iacobus Typotius: *Symbola Diuina & Humana* …, Frankfurt 1652, s. 146.
[123] Det kgl. Bibliotek, København, håndskriftsamlingen, Werlauff 15, 4to, kopi af Peter Schumachers notat 14/11 1666 om betydningen af kongevåbenets felter.
[124] Nils G. Bartholdy: Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenernes ældste historie, i: Mogens Bencard og Tage Kaarsted (red.): *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Herning 1993, s. 50.

10. Kronen

Kronebegrebet

Kronen var ikke kun en figur i det heraldiske skjold, men blev med tiden tillige et karakteristisk tilbehør til kongevåbenet ved at blive gengivet øverst på skjoldet eller på anden måde uden for dette. Desuden blev kronen sat over kongens begyndelsesbogstav, og gengivet separat kunne den udgøre et symbolfyldt element i mange andre sammenhænge. Den fysiske krone anvendtes under kronings- og salvingshøjtideligheder og fik derved en sakral karakter. Første gang, det vides at være sket i Danmark, var i 1170.[1] Men kongerne må allerede tidligere have båret kroner.[2]

Kronens symbolik var af en anden art end våbenets. Et våbenskjold havde ligesom hjelmen ifølge sin natur oprindelig et militært formål, og ved at blive brugt på spektakulær måde i turneringer blev skjold og hjelm undertiden ligefrem et underholdende element. At kombinere krone og skjold var derfor egentlig at sammenknytte noget meget højtideligt med noget, der kunne være præget af en vis munterhed. Fyrsternes brug af heraldikken som udtryk for herskermagt og herskerkrav og den voksende opfattelse, at skjoldindholdet i fyrstevåbener repræsenterede bestemte landområder, bevirkede imidlertid, at man ikke opfattede kombinationen af krone og skjold som nogen modsætning. Kronens alvor smittede af på fyrsteskjoldet. Når fyrsterne ikke fra starten satte en krone oven på deres skjolde, skyldes det uden tvivl, at kronen længe forinden var forekommet på de tronende skikkelsers hoveder i tronseglene, hvorved dens symbolik foreløbig var kommet til udtryk i tilstrækkelig grad.

Som fænomen er kronen væsentligt ældre end heraldikken. Kronens formål er at understrege herskerens ophøjethed. Enkle pandebånd var værdighedstegn for konger i den gamle nærorient. Romerske kejsere lod sig afbilde med et diadem med takker, der symboliserede stråler.[3] Den første kristne kejser Konstantin den Store indførte et purpurfarvet diadem smykket med perler og juveler. I 1000-tallet blev kejserkronen efter byzantinsk forbillede forsynet med en bøjle over kronens ring, hvorpå der sattes et kors. Med tiden ændrede også kongerne deres hidtidige åbne kroner til lukkede bøjlekroner med purpurfarvet puld. Der udviklede sig traditioner for, at det enkelte land udformede sin krone med et vist særpræg.[4]

Tidlige kroneformer i Danmark kan iagttages på mønter og i segl, hvor kronen er gengivet på kongens hoved. Man kan dog ikke fra sådanne tidligt gengivne kroner slutte, at de fysiske kroner har haft samme udseende. Danske konger efterlignede kroneformer, der genfindes på mønter og segl brugt af udenlandske fyrster, især kejserne.[5] På tegninger af ikke længere bevarede tronsegl for Knud den Hellige og Erik Lam fra hhv. 1085 og 1140 ses det tydeligt, at kejserkronen har været forbillede for den gengivne krone.[6] På en af Knud den Helliges mønter ses kongen med en byzantinsk inspireret krone med pendilier.[7] At han skulle have haft en sådan krone i virkeligheden, er højst usandsynligt. I sit tronsegl under et brev fra ca. 1194 er den tronende Knud VI gengivet med en tydelig efterligning af den samtidige lukkede kejserkrone.[8]

193. Segl med en krone brugt af Valdemar IV. Aftryk i Rigsarkivet (25/7 1348, = DKS, nr. 37). Foto: Rigsarkivet.

194. Mønt, witten, med en krone slået under Erik af Pommern, ca. 1400. Foto: CC-BY-SA, Tine Bonde Christensen, Nationalmuseet.

Fra 1200-tallet gengives de danske konger i tronseglene med åbne kroner af den type, der også i udlandet foreløbig blev den normale. Den består af en ring, hvorpå der sidder fire blad- eller liljeformede spidser, én over panden, én i nakken og én ved hver tinding. Når den gengives på kongens hoved og over det heraldiske våbenskjold, er ét blad helt synligt og halvdelen af de to andre. Ofte er der i mellemrummene en mindre spids eller tak. Små segl, hvori der alene er gengivet en sådan krone, kendes fra Erik VI Menveds tid og indtil kong Oluf.[9] En lignende separat krone ses på mønter præget under Erik af Pommern og Christoffer af Bayern.[10] Det er den samme enkle kronetype, der normalt gengives, når en eller flere kroner er skjoldfigur, f. eks. i trekronervåbenet.

Våbenskjold med krone

Fra slutningen af 1200-tallet kendes der enkelte franske eksempler på det franske kongevåben med en krone øverst på skjoldet. I løbet af 1300-tallet blev det mere almindeligt at kombinere skjold og en åben kongekrone i Frankrig.[11] Den engelske konge Rikard IIs to dronninger førte i slutningen af 1300-tallet en åben krone på deres alliancevåbener. Henrik VI brugte i midten af 1400-tallet et segl med åbne kongekroner over to skjolde med hhv. Frankrigs og Englands våbener. Men det var først under huset Tudor, at engelske konger kontinuerligt satte en krone over deres våben, og da i den lukkede form.[12] I L'Armorial Bellenville og i Armorial de Gelre[13] har flere af dynasternes våbener en åben krone på hjelmen. Som den eneste har kejseren en lukket krone.

195. Olufs sekretsegl med lille krone over skjoldet, 1376. Efter A. Thiset: "Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559", København 1917 (9/5 1376, = DKS, nr. 48).

Det tidligst kendte eksempel på en krone oven over skjoldet med de tre danske løver ses i kong Olufs sekretsegl, hvoraf der er bevaret aftryk fra 1376 og 1385.[14] Kronen er meget lille i forhold til skjoldet.[15] Det kan bero på en tilfældighed, at den ældste konstatérbare forekomst af kombinationen krone og skjold for en dansk konges vedkommende er Olufs segl. Det kan ikke udelukkes, at hans morfar Valdemar IV også har haft et segl med en krone på skjoldet. I Olufs segl består kronen af tre synlige liljeformede spidser med en lille tak imellem af samme type som den, der ses i Valdemar IVs lille segl med en separat krone brugt i årene 1342-71.[16]

Med Christian I begyndte en kontinuerlig tradition for at placere en krone oven på den danske konges skjold. Det ses dog først på hans våben efter, at han var blevet konge af Danmark, Norge og Sverige, hertug af Slesvig og greve af Holsten. Det fremgår af hans segl fra 1460.[17] Kronen er åben med fem liljeformede spidser, hvorimellem der ses små liljeformede takker. I kong Hans' segl, der vides brugt fra 1484, har kronen seks liljeformede spidser.[18] Men de følgende konger har en fembladet krone over deres våben, når det er gengivet i segl. På en sølvgylden slået af Christian II i 1518 har kronen ni blade.[19] Men ellers er normen, at kronen både på mønter[20] og i segl[21] gengives med fem synlige blade indtil et godt stykke ind i Christian IVs regeringstid. Detaljerne i kronen blev udformet i overensstemmelse med den stilistiske udvikling, men grundformen er en åben krone.

Det samme er tilfældet på eller ved kongernes gravmæler. De store kalkmalede skjolde med Christian Is og dronning Dorotheas våbener i Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke har hver en krone med ni blade. På det nu forsvundne epitafium over Christian IIs dronning Elisabeth i St. Petri Klosterkirke i Gent havde kongeparrets våbener åbne kroner på skjoldene. Skjoldet på Frederik Is gravmonument i Slesvig Domkirke har en stor åben krone med mange detaljer stilistisk svarende til, at den først er blevet til i 1550'erne. Samme karakter har de åbne kroner på Christian IIIs og Frederik IIs gravmæler i Roskilde Domkirke.[22]

196. Frederik IIs våben med åben krone på hans gravmæle i Roskilde Domkirke, 1596. Foto: Karin Kryger.

197. Rygstykket hørende til Frederik IIs bordhimmel vævet af Hans Knieper i 1586 med åbne kroner på kongens og dronning Sophies våbener. Nationalmuseum, Stockholm. Foto: Nationalmuseum, Stockholm.

Også den fysiske kongekrone var åben. Det kan med sikkerhed udledes af beskrivelsen af Christian IIIs kroning i 1537. I sin tale til kongen udlagde reformatoren Johan Bugenhagen kronens betydning og sagde bl.a., at kronen var landet og folket, dens ædelsten rigsråderne, byernes rådmænd og kongens andre tro mænd, og den var åben foroven mod himlen som tegn på, at over konge og dronning, over land og adel skulle Gud alene regere.[23] På Kronborg-tapeterne med den dertil hørende bordhimmel, der blev vævet på foranledning af Frederik II, ses åbne kroner over alle de gengivne våbener og ligeledes på kongernes hoveder.[24] Det samme ses på portrætter af Frederik II.[25] Ved Frederik IIs begravelse i 1588 blev kronen båret foran kongens kiste. Den åbne krone ses på en af de grafiske blade, der dokumenterer processionen.[26]

Christian IVs krone og trekronervåbenet

198. Christian IVs krone udført af Dirich Fyring, 1596. Rosenborg, 61-2. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

199. Fjorten små kronede skjolde med våbenerne for Danmark, Norge, de Goters, Unionen, de Venders, Gotland, Island, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg, Delmenhorst og Øsel, der oprindelig sad på indersiden af Christian IVs krone. Rosenborg, 3-114. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

Den ældste bevarede danske kongekrone er Christian IVs fremstillet til kongens kroning i 1596. Den opbevares på Rosenborg og er overdådigt smykket med perler, diamanter og emaljearbejde.[27] Selv om den har tolv meget detaljerede takker i alt, vil den set fra siden normalt fremtræde, som om den har fem synlige takker ligesom de ældre, traditionelle, åbne kroner. På indersiden af kronen sad oprindelig fjorten små kronede skjolde med våbenerne for: Danmark, Norge, de Goters, Unionen, de Venders, Gotland, Island, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg, Delmenhorst og Øsel[28] – svarende til kongens våben, når det var sammensat af mange felter. De samme våbener i kredsstillet form omkring Danmarks våben i midten og lagt på et stort, slankt Dannebrogskors, hvis øverste korsarm er stukket gennem kronen foroven, ses i flere af Christian IVs segl og mønter.[29] En lignende våbenkomposition ses i sandstensrelieffer på Frederiksborg.[30] På skuemønter, såkaldte "breddalere" (vistnok fra 1610'erne), er der på et skjold holdt af vildmænd en krone med høje spidser mellem de detaljerede takker, der giver den nogen lighed med den fysiske krone. I skjoldet er de nævnte fjorten våbenmærker ordnet med Danmark som hjerteskjold, med Oldenborg, Delmenhorst, Gotland, Island og Øsel som midterskjold og med de øvrige våbener som felter i hovedskjoldet.[31] Ved Frederik IIIs kroning i 1648 blev de fjorten små skjolde på kronens inderside skiftet ud med tolv skjolde, idet man udelod våbenerne for Gotland og Øsel, der var blevet afstået til Sverige i 1645.[32]

200.Segl med kredsstillede skjolde omkring Danmarks våben brugt af Christian IV i 1611. Efter Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 6a.

201.Skuemønt, "breddaler", med Christian IVs våben, hvor de danske løver ses i et hjerteskjold, 1610'erne. Kronen har nogen lighed med kongens fysiske krone. Foto: CC-BY-SA, Nationalmuseet.

I 1596 var man i andre europæiske kongeriger gået over til at bruge kroner, der var lukket med bøjler. Det var tilfældet i bl. a. Sverige, hvor Erik XIV i 1561 havde anskaffet sig en lukket krone.[33] Da der er bevaret udførlige udkast til Christian IVs åbne krone, kan der næppe herske tvivl om, at den unge dansk-norske konge udtrykkeligt har ønsket, at hans krone skulle have den åbne form.[34] Det kunne teoretisk skyldes veneration for traditionen fra hans forgængeres tid. Men motiveringen var nok en anden. Ved fortsat at bruge en åben krone ville der i kongevåbenet som helhed fortsat være ækvivalens mellem kronen oven på skjoldet og de tre kroner inde i skjoldet. Ifølge den danske opfattelse var trekronervåbenet et fælles våben for den oprindelige union af de tre nordiske kongeriger, og den dansk-norske konge mente sig berettiget til at føre det. En åben krone oven på skjoldet kunne opfattes som en understregning af de tre åbne kroner inde i skjoldet. Selv om freden i Stettin i 1570 havde fastslået, at brugen af de tre kroner ikke gav Danmark-Norges konge og Sveriges konge ret til nogen del af hinandens riger og lande,[35] kunne det ikke undgås, at våbenmærket som en del af den danske konges våbenføring ved umiddelbar iagttagelse, især i udlandet, stadig havde karakter af prætentionsvåben. Christian IV kan ikke have været uvidende om, at andre konger nu brugte bøjlekroner på deres våbenskjolde. Men han må i begyndelsen have ment, at han havde en interesse i den hentydning til Unionen, som brugen af en åben krone gjorde mulig. Efter Johan IIIs død i 1592 opstod der tronstridigheder i Sverige mellem hans søn Sigismund og dennes farbror, hertug Karl. Der kunne derfor være grund til for Christian IV at markere sig i forhold til Sverige.

202.Spiret på Blåtårn med tre kroner oven over hverandre. Udsnit af Jan Dirksen van Camdens stik af København, 1611. Efter Helge Gamrath: Københavns Slot, i: Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (red.):"Christiansborg Slot, Første Bind", København 1975, fig. 91.

I forbindelse med sin kroning i 1596 satte Christian IV et nyt spir på Blåtårn på Københavns Slot med tre over hinanden placerede åbne kroner.[36] På kongeslottet i Stockholm havde der siden Gustav Vasas tid siddet tre kroner øverst på det største tårn, der fra gammel tid hed Trekroner.[37] Senest i 1624 planlagde Christian IV, at Børsen i København også skulle have et spir med tre åbne kroner øverst;[38] det er der stadig. Efter at være blevet kronet i Frue Kirke red Christian IV gennem en æresport på Amagertorv, hvor det danske våben med de tre løver var anbragt med på den ene side den norske løve og på den anden de tre kroner. Både på æresportens indvendige og udvendige side kunne man læse kongens latinske valgsprog REGNA FIRMAT PIETAS ("Fromhed styrker Rigerne").[39] Valgsproget kan tydes på mere end én måde, idet "rigerne" kunne tænkes ikke kun at omfatte Danmark og Norge, men tillige Sverige, og måske især i lyset af, at den svenske kong Sigismund var katolik, hvad der efter protestantisk opfattelse ikke kunne regnes til Sveriges fordel. Sigismund blev forvist to år senere efter at have forsøgt at genindføre katolicismen i Sverige. Sigismunds farbror hertug Karl (IX) havde i 1596 sendt folk til København for at spionere under kroningen, men der er ikke bevaret nogen rapport fra dem. Man kan derfor ikke vide, om de tre kroner og valgsproget på æresporten gjorde indtryk på dem.[40] I 1604 færdiggjordes et prægtigt orlogsskib, som Christian IV gav navnet "Tre Kroner".[41] På et kobberstik med mange detaljer ses

de tre kroner i flaget på den forreste mastetop.[42] Da kongen i 1606 skulle besøge sin svoger kong Jakob I rejste han med dette skib til England, hvor det vakte stor opsigt. I 1617 og 1623 så hhv. den svenske prins Karl Filip og fyrst Christian af Anhalt det imponerende skib.[43]

Meget tyder på, at Christian IVs far, Frederik II, havde sat tre kroner på et af Kronborgs tårne. Det fremgår af malerier udført af en hollandsk maler i 1619, og det anes på ældre gengivelser af slottet. Det forklarer slottets navn. Efter branden i 1629 blev tre kvistgavle, der vender mod havet, afsluttet med hver en krone.[44]

203. Christian IVs orlogsskib "Tre Kroner", 1604. Kobberstik, Den kgl. Kobberstiksamling, skuffe 7, nr. 1. Foto: Hans Petersen.

Grænsemøderne genoptages

Hvad brugen af de tre kroner angår, var udsendinge fra Danmark og Sverige på et møde i Sjørød i 1575 blevet enige om at udsætte processen i 10 år.[45] Da udsættelsen udløb i 1585, ønskede Johan III en ny udsættelse på 6-8 år i håb om at kunne undgå en udenlandsk voldgiftsafgørelse. Frederik II erklærede sig enig i en udsættelse på 8 år.[46] I 1590 førte uenighed om told til, at der i 1591 blev holdt et møde mellem danske og svenske udsendinge i Flakkebæk, hvor man blandt andre emner også berørte spørgsmålet om de tre kroner. Fra dansk side var man villig til at lade processen finde sted, men man kunne også gå med til en ny udsættelse. De svenske gesandter lovede at ville få deres konge til at svare på et dansk forslag om, at en afgørelse blev udsat i 5-6 år. Af en fælles biafsked af 17. august 1591 fremgår det, at de tidligere brugte argumenter var blevet gentaget. Svenskerne påstod, at de tre kroner var Sveriges rette våben, og danskerne anså dem for at være et unionsvåben.[47] I januar 1592 meddelte det svenske rigsråd, at Johan III var indforstået med at udsætte spørgsmålet om de tre kroner i 5-6 år, dog uden præjudice for Sveriges ret.[48] Senere samme år døde den svenske konge. Det var utvivlsomt i dansk interesse at trække en formel afgørelse ud. Jo længere tid der gik, jo mere hævd på at bruge de tre kroner vandt man.

I den følgende tid blev forholdene i Lapmarken aktualiseret. Her blev lapperne beskattet af både Sverige, Rusland og Norge, og der var tvivl om grænsedragningen. På svensk side var hertug Karl særlig aktiv. Han regerede reelt i Sverige, da Sigismund også var konge af Polen og som regel opholdt sig dér. I 1598 foreslog Sigismund gennem sine udsendinge at udsætte sagen om de tre kroner og begrundede det med, at han var fraværende fra Sverige.[49] Det danske rigsråd mente, at striden om de tre kroner kunne hvile i de to kongers levetid, og den 2. marts 1598 erklærede Christian IV sig enig i en sådan udsættelse.[50] Senere i 1598 måtte Sigismund forlade Sverige. I 1599 blev hertug Karl regerende arvefyrste, og samme år blev Sigismund afsat på en rigsdag i Stockholm, hvor man dog erklærede sig villig til eventuelt at tage hans søn til konge. Den uafklarede situation mellem kong Sigismund og Karl, der foreløbig ikke fik kongenavn, gav den danske part forhandlingstaktiske fordele.

Som optakt til et grænsemøde i Kungsbacka i 1601 fik de danske gesandter besked på, at hvis spørgsmålet om de tre kroner blev bragt på bane, skulle de henvise til aftalen fra 1598 med Sigismund om sagens udsættelse, og dette standpunkt fastholdt de.[51] I en lang udateret instruks benævnt "Thesze ärhe the förnempste skäl och Argument ther medh the Swenske Commissarier skole bewise Swerigis Rijkes Rätt till the Tree Croner hwar thet Kommer till Handels och Disputatz her om", der ifølge det svenske Riksarkiv må stamme fra tiden efter Sigismunds afsættelse, blev det pålagt de svenske udsendinge at gentage argumenterne fra syvårskrigens tid. Instruksen, der formodentlig skal relateres til mødet i Kungsbacka, indeholdt dog også et nyt argument. Over for den danske påstand om, at de tre kroner var et unionsvåben, skulle de svenske forhandlere forlange at få en kopi af det dokument, der i sin tid havde knyttet de tre nordiske kongeriger sammen til en

union, og hvis der deri fandtes bare et eneste ord om, at det blev besluttet, at tre kroner skulle føres som et unionsvåben for alle tre riger, så kunne man hurtigt komme til enighed. Men ifølge egne akter om Unionen skulle hvert rige beholde sit segl, og det udledte man af det møde, der havde fundet sted i Halmstad i 1450, hvorefter Karl Knutsson havde ført tre kroner som Sveriges riges våben. Ingen skrifter eller breve nævnte efter svensk opfattelse, at tre kroner skulle anses som et unionsvåben, og desuden var Unionen for længe siden ophørt med at eksistere.[52] Med denne spidsfindige formulering, hvis indhold havde sin rigtighed, mente svenskerne at kunne imødegå den danske opfattelse af trekronervåbenet som et unionsvåben. Der synes ikke at være spor efter en dansk reaktion, hvorfor det er uvist, om argumentet har været brugt i de relativt kortvarige forhandlinger. Man kom i hvert fald ikke frem til en gensidig afklaring.

Et berammet møde i Knærød i april 1602 førte ikke til noget resultat. De svenske forhandlere prøvede forgæves at få en erklæring om, at man ikke fra dansk side fortsat ville give Sigismund titel af konge af Sverige. Efter ganske få dage blev forhandlingerne afbrudt. De danske udsendinge var i deres instruks blevet forberedt på, at svenskerne ville berøre spørgsmålet om de tre kroner,[53] men dertil nåede man slet ikke.

Til et nyt møde i februar 1603 ved Flakkebæk om flere forhold stod der i de danske forhandleres instruks, at bl. a. spørgsmålet om de tre kroner om fornødent kunne afgøres ved dom. I instruksen for Lave Urne blev han pålagt at hævde det tidligere indtagne standpunkt.[54] I en fortegnelse over de breve og dokumenter, som han skulle medtage til forhandlingerne, nævnes foruden "De gamble Documenter" fra tidligere møder specielt den bekræftelse på kronespørgsmålets udsættelse, som to svenske udsendinge i 1598 havde afgivet på kong Sigismunds vegne.[55] Svenskerne fastholdt, at de tre kroner "äre Sverigis riikes rätte sköldemärke".[56] Da de to rigers repræsentanter ikke kunne blive enige om at afsige fælles domme, afsagde de domme hver for sig. Fra dansk side stod man fast på, at det i 1598 var blevet aftalt med kong Sigismund, at spørgsmålet om de tre kroner skulle hvile, så længe de to konger levede. Af Christian IVs bekræftelse på aftalen af 2. marts 1598 fremgår det, at den skulle forstås sådan, at den skulle gælde, indtil én af kongerne døde.[57] Svenskerne, der kun omtalte Sigismund som polsk konge, hævdede, at denne aftale ikke vedkom hertug Karl og Sveriges rige, og at man derfor ønskede sagen afgjort. Det ville efter deres opfattelse være i strid med freden i Stettin, hvis ikke det skete nu. De danske forhandlere rokkede sig ikke og erklærede den 6. april 1603 "for rette, at thend forschrefne sag om the 3 Cronner bør at vere och blifve udi stillestand efter thend foreeninge och afscheedt, som begge hogbemelte Thieris Mat. anno 1598 om samme sag giort hafver".[58] Med henblik på, at sagen senere kunne blive forelagt for en udenlandsk opmand, blev der også udfærdiget en version på tysk[59] og endvidere en version på latin.[60] Svenskernes dom blev foruden på svensk udfærdiget på latin.[61] Her blev det, som det kunne forventes, fastslået, at de tre kroner var Sveriges særegne våben.[62] Den svenske dom gik ikke ind på heraldiske detaljer. Derimod lagde man vægt på, at det stred mod fredstraktaten i Stettin fra 1570, hvis sagen om retten til våbenet blev udsat. Aftalen fra 1598 om en udsættelse blev af hertug Karl anset for ugyldig, for ifølge den svenske forfatning skulle aftaler med fremmede magter godkendes af rigets stænder, og det var ikke sket med den nævnte aftale. Den var indgået af to personer, Erik Sparre og Jonas Axberg, der måtte betragtes som inkompetente. Den sidstnævnte var papist, og rigets stænder havde frakendt Erik Sparre hans embede, da han havde forladt Sverige.[63]

Som opmand foreslog man fra dansk side Christian IVs svigerfar, kurfyrst Joachim Friedrich af Brandenburg, der nok ikke ville være Danmark uvenligt stemt, men han svarede ikke på opfordringen. Forholdet mellem Christian IV og hertug Karl var meget dårligt, og i 1603 og 1604 var den danske konge opsat på at føre krig mod Sverige, men det frarådede rigsrådet. Som opmand foreslog Karl i 1604 landgrev Moritz af Hessen, men ham ville Christian IV ikke acceptere. Karl, der i 1604 havde antaget kongenavn som Karl IX, foreslog i 1607 hertug Heinrich Julius af Braunschweig-Lüneburg som opmand, og denne erklærede sig villig. Når man fra svensk side

pegede på Heinrich Julius, der var gift med Christian IVs søster Elisabeth og derfor måtte være sin danske svoger venligt stemt, turde det vise, hvor ivrig Karl var for at få bl. a. sagen om de tre kroner afgjort. Det blev aftalt, at der skulle holdes et møde i Wismar i 1608 med hertug Heinrich Julius som mægler. Hans repræsentanter og danske kommissærer mødte til den fastsatte tid, men svenskerne nåede ikke frem, da de var blevet opholdt af modvind. Efter fire dages ventetid rejste danskerne hjem. Noget nyt møde kom ikke i stand.[64] I Christian IVs instruks stod der, at forhandlerne skulle fastholde det standpunkt, at i 1598 befandt Karl sig endnu i hertugelig stand, og at aftalen om en udsættelse var indgået med den legitime konge.[65] Da de svenske stænder definitivt afsatte Sigismund i 1605, var han blevet beskyldt for at have "gifuit the Danske häfd på Sweriges Rijkes eenskylte rätte Sköldemärkie, Tree Croner".[66]

Kalmarkrigen

Karl IX førte en aggressiv politik i Lapland og Finmarken. Svensk skatteopkrævning foregik med vold og kolliderede med dansk-norske højhedsrettigheder. Efter sin kroning i 1607 kaldte Karl sig også "konge over de lapper i Nordland …", og en vildmand blev svensk våben for Lapland.[67]

På grund af forholdene i Lapland og af handels- og toldmæssige grunde ville Christian IV i 1611 begynde en krig mod Sverige, hvilket rigsrådet med betænkelighed gik med til. Krigen blev erklæret den 4. april 1611. I august erobrede kongen Kalmar Slot. To måneder senere døde Karl IX, og på et stændermøde i december blev hans 17-årige søn og efterfølger Gustav Adolf erklæret for myndig. I sommeren 1612 erobrede danske styrker Elfsborg og Øland. I august sejlede Christian IV med en stor dansk flåde mod Stockholm, men vovede ikke at gå til angreb på den svenske flåde i den indre skærgård. Hans mål havde været at erobre hele Sverige.[68]

Det blev aftalt, at der skulle holdes et møde mellem de stridende parter i Knærød i november 1612 med Jakob I af England, Christian IVs svoger, som mægler. I en instruks af 16. november blev det pålagt de danske forhandlere at foreholde svenskerne, at Christian IV havde indgået en aftale med kong Sigismund om, at spørgsmålet om de tre kroner ikke skulle berøres i de to kongers levetid. Samtidig erklærede kongen, at han ikke på nogen måde tvivlede på sin ret, men at han henholdt sig til aftalen med Sigismund for enighedens skyld. Jo færre misforståelser der var mellem rigerne, jo bedre var det både for kongerne og undersåtterne. Med aftalens gyldighed i begge kongers levetid var der ifølge instruksen ikke frataget Sveriges konger noget rimeligt krav, som de måtte have på at føre det nævnte våben. Afdøde kong Karl havde ikke forårsaget striden herom til gavn og bedste for Sveriges rige og dets indbyggere, men alene for dermed at belemre og angribe den danske konge. Instruksen udtalte belærende, at skønt Karl IX dengang kun var Sigismunds landsfyrste, vasal og undersåt, havde han undermineret kongens myndighed med konsekvenser for sin egen og sine efterfølgeres autoritet. Hvis en svensk konge drog i tvivl, hvad hans forgængere én gang havde aftalt, ville det blive vanskeligt for den danske konge og andre fyrster at forhandle med ham om vigtige sager. Derfor skulle de danske forhandlere kræve, at det uden nogen diskussion skulle have sit forblivende ved, hvad der var aftalt mellem Christian IV og kong Sigismund om de tre kroner. Hvis svenskerne besværede sig herover, skulle de tilbyde Gustav Adolf at indgå en lignende aftale om de tre kroner gældende i kongernes levetid.[69] Også angående de øvrige emner, der skulle drøftes i Knærød, skulle de danske forhandlere hævde det tidligere indtagne standpunkt; det gjaldt problemerne i Lapland, Sonnenburg på Øsel og den svenske told. Fra dansk side skulle man forlange, at svenske konger ikke i fremtiden ville kalde sig konge over lapperne i Nordland. Gustav Adolf havde dog ikke antaget denne titel.[70] På denne tid lød hans officielle titel: Sveriges, de Goters og de Venders udvalgte konge og arvefyrste, storfyrste til Finland, hertug til Estland og Västmanland. Hans våben var firdelt med de tre kroner i 1. felt, folkungeløven i 2. felt, Finlands løve i 3. felt og Estlands tre løver i 4. felt; i et taskesnit forneden var indsat Västmanlands

brændende bjerg; Vasa-våbenet sås i hjerteskjoldet.[71] I modsætning til Erik XIVs brug af tre kronede løver omgivet af hjerter, ubestrideligt Danmarks våben, var de tre løver i Gustav Adolfs våben ikke kronede og var ikke omgivet af hjerter, hvorfor de entydigt kunne forbindes med Estland.

204. Gustav II Adolfs våben med felter for Sverige (de tre kroner og folkungeløven), Finland (en sværdsvingende løve omgivet af ni roser og trampende på en krumsabel), Estland (tre løver) og landskabet Västmanland (et brændende trebjerg) i hovedskjoldet og Vasa-våbenet i hjerteskjoldet i segl under brev af 8/10 1612. I omskriften kaldes Gustav Adolf for arvefyrste. Seglet stammer fra tiden, før han blev konge. Estlands tre løver er en differentiering af det danske våben. Aftryk i Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1612 (1403)-23. Foto: Ronny Andersen.

Den svenske delegation under ledelse af Axel Oxenstierna skulle ifølge sin instruks bl. a. kræve, at den danske konge skulle opgive at føre de tre kroner eller føre dem i et andet felt eller reducere deres antal til to eller to og en halv krone, og man skulle hævde den svenske konges ret til at kalde sig konge over lapperne i Nordland. Kunne der ikke opnås enighed herom, måtte disse og andre spørgsmål overgives til opmandens afgørelse.[72]

Da forhandlingerne begyndte i december, var Sverige militært i defensiven, hvilket påvirkede svenskernes forhandlingsmuligheder. Danskerne henviste til aftalen fra 1598 om de tre kroner. Det ville svenskerne ikke anerkende, da Sigismund i sin tid havde overladt det til hertug Karl at regere i Sverige, og de forlangte, at den danske konge helt opgav at føre de tre kroner eller nøjedes med at føre to kroner. Det blev fra svensk side begrundet med, at af de oprindelige tre unionslande var nu kun to af dem, Danmark og Norge, forbundet med hinanden, og desuden eksisterede Unionen ikke længere.[73] I begyndelsen af sin regeringstid førte Christian IV sit våben i samme form, som Frederik II havde gjort, med felterne fordelt i tre på hinanden lagte skjolde. Når våbenet var komponeret på denne måde, ville den ene af de tre kroner ofte delvis forsvinde ind under det overliggende midterskjold. I 1612 var Christian IV næsten udelukkende gået over til at bruge en komposition med de enkelte felters figur(er) i kredsstillede skjolde omkring de tre løver.[74] I dette tilfælde ville en reduktion af kronernes antal blive tydelig. Hvis den danske konge ville føre tre kroner, forlangte svenskerne, at de i så fald måtte gengives med andre farver. Danskerne afviste pure de svenske krav. At fjerne den ene af kronerne ville være den danske konge til spot.[75] Axel Oxenstierna noterede den danske modstand.[76] Med deltagelse af engelske mæglere fortsatte forhandlingerne efter, at de svenske udsendinge havde haft lejlighed til at drøfte situationen med Gustav Adolf, der var parat til at gå ind på det danske forslag vedrørende trekronervåbenet, hvis der kunne tilvejebringes enighed om de øvrige fredsbetingelser. Det kunne der ikke umiddelbart, hvad tilbagegivelse af erobringerne angik. Fra dansk side stod man stejlt på sine betingelser. Spørgsmålet om de tre kroner blev opvejet mod andre fordringer. I januar 1613 foreslog danskerne, at begge konger permanent skulle have ret til at føre de tre kroner, men uden dermed at krænke den andens højhedsret.[77] Efter endnu et møde med Gustav Adolf kunne de svenske udsendinge den 10. januar meddele, at man accepterede den løsning, som danskerne havde foreslået angående de tre kroner.[78] Efter at Christian IV personlig havde aflagt et besøg i Knærød, kom den endelige fredstraktat i stand den 20. januar 1613. Hvis svenske konger for fremtiden ville bruge titlen ”konge over de lapper”, skulle dermed kun være ment ”de Lappemarcker, som Sverigis crone aldene tilkommer”.

Om trekronervåbenet står der følgende i det danske eksemplar af traktaten: ”3. I lige maade, eftersom baade før det Stetinsche fordrag och siden altid hafver verit tvist emellom rigerne om det vaben de 3 Croner, hvilcket Sverigis koninger formener at vere det rette Svensche vaben eller skioldemercke, men vii tvert emod holder det for et unionsvaben, som begge riger til at føre lige

stor rettighed och jus hafver, da ere vii saaleedis om thenne forschrefne irring ofvereens kommen, at thend forschrefne disputation om de 3 Croner schal vere herepter afschaffet och aldrig igien repeteris af efterkommere, koninger i Danmarck och Sverig, men vere begge rigers koninger ofver Danmarck och Sverig friit fore, forschrefne vaben de 3 Croner at føre och bruge ubehindriit til evig tiid, dog at vii och vore epterkommere, koninger udi Danmarck, icke med thet forschrefne vaben de 3 Croner schulle tilholde os nogen jus eller rettighed til Sverigis rige, men dermed at holdis ved thend renunciation, som det Stetinsche fordrag formelder."[79]

I det svenske eksemplar af traktaten slutter artiklen således: "… Tre Cronor … huarken wii eller efterkommande Swerigis konungar till Danmarckz eller Norgis riiker, eij heller Hs K:t och efterkommande konunger i Danmarck till Suerigis riike och des tilbehöringer, vthan att dermed holles såsom den renunciation vthi ded Stetinische fördrag förmäller".[80]

Med Stettinerfreden 1570 var de tre kroners karakter af præsumptivt unionsvåben formelt blevet svækket, og den danske konges brug af dem på længere sigt var dengang gjort afhængig af udfaldet af en fremtidig kompliceret procedure, der indebar, at kejseren og andre udenlandske fyrster skulle træffe en endelig afgørelse ved voldgift. Ifølge Knærødfreden 1613 skulle den danske konges ret til at bruge trekronervåbenet ikke længere underkastes nogen bedømmelse udefra. Det blev givetvis opfattet som en fordel af den danske part, selv om det danske standpunkt næppe ville være blevet underkendt, hvis det var kommet til en voldgiftsafgørelse. Det var lykkedes Christian IV at forhale en sådan afgørelse, og med fredsslutningen blev han helt befriet for pligten til at lade udlændinge få indflydelse på sin våbenføring. Status quo var blevet gjort permanent. Kongen kunne fortsat bruge de tre kroner med det præg af antydet prætention, som han havde en interesse i. Udefra set ville det være de færreste, der i praksis kunne opfatte det anderledes, medmindre de huskede eller havde lejlighed til at sammenholde det danske kongevåbens bestanddele med traktatteksten.

Fra åben til lukket krone

På baggrund af udviklingen i Europa, hvor opdelingen i en katolsk og en protestantisk orienteret del var blevet accentueret efter 1618, begyndte Christian IV at forberede sig på at spille en aktiv rolle. Gustav II Adolf af Sverige, der befandt sig i krig med det katolske Polen, besluttede i 1624 sammen med Brandenburg at opstille en meget stor hærstyrke, der skulle gribe ind til forsvar for den protestantiske sag. I sin egenskab af hertug af Holsten lykkedes det i 1625 Christian IV at blive valgt til kredsoberst for Den nedersachsiske Kreds for dermed sammen med fyrster og rigsstæder, der hørte til kredsen, at kunne gøre sig gældende militært mod kejseren. For at undgå en yderligere opdeling af hertugdømmerne havde han også en interesse i at kunne placere sine sønner som fyrstbiskopper i nogle af de sekulariserede bispedømmer i Nordtyskland.[81]

205.a og b. Christian IVs speciedaler fra 1624. En lukket krone ses på kongens hoved på aversen og over skjoldene på reversen. Foto: CC-BY-SA, Nationalmuseet.

206.Segl med lukket krone over skjoldene brugt af Christian IV efter 1624. Efter Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 5e.

Fra 1624 ses en lukket kongekrone både på kongens hoved og over de kredsstillede skjolde på speciedalere, som Christian IV lod præge.[82] En stor separat åben krone var i 1618 blevet præget på bagsiden af en kronemønt.[83] I 1624 blev en piaster præget med en lignende, men lukket krone.[84] En lukket krone kan ligeledes iagttages over skjoldene i segl, som kongen brugte efter at være gået ind i kejserkrigen.[85] Det kan dog forekomme, at der også senere er brugt segl med en åben krone, fordi

en ældre seglstampe i en given situation må have været ved hånden. Men ingen Christian IV-segl har før 1624 en lukket krone.

Den danske kongekrone blev på et påfaldende sent tidspunkt ændret fra den åbne til den til lukkede form, når den blev gengivet i heraldisk eller anden sammenhæng. I andre europæiske kongeriger var man allerede i slutningen af 1400-tallet begyndt at anvende en lukket krone både til fysisk og heraldisk brug. Den svenske kongekrone fra 1561 var lukket med fire bøjler. Der er stor sandsynlighed for, at Christian IVs forberedelser til indgriben i kejserkrigen var årsagen til, at han fra da af fandt det formålstjenligt at gengive en lukket kongekrone over sit skjold og også andre steder for at kunne hævde sin position i forhold til andre europæiske konger og til kejseren og måske især over for den svenske konge.[86] I Christian IVs segl og på hans mønter kan det umiddelbart se ud, som om der kun er én bøjle på kronen. Kongen er på sine mønter vist i profil, og der er tydeligt en bøjle fra panden til nakken, men den hvælver sig ikke højt over kroneringen. Kronen er sammenlignet med samtidige udenlandske kroner meget flad, og kronens lidenhed bevirker, at det har været vanskeligt at markere flere bøjler; den skal dog formentlig opfattes som en krone med i alt fire bøjler, d. v. s. med tre synlige. Kejserkronen havde én bøjle. Men det er næppe rimeligt at antage, at der skulle være tilstræbt en lighed med denne, selv om protestantiske fyrster i Tyskland i 1612 havde forestillet sig Christian IV som kandidat til kejserværdigheden.[87]

Det er tvivlsomt, om Christian IVs fysiske krone fik påsat bøjler i hans levetid. Men på flere portrætter af kongen malet efter 1624 er der gengivet en lukket kongekrone.[88] Det samme er tilfældet på kobberstik, der kunne mangfoldiggøres og distribueres.[89] Da efterfølgeren Frederik III blev kronet i 1648, blev faderens krone forsynet med bøjler, og i denne skikkelse ses den på flere malerier.[90] I en beskrivelse af kroningen nævnes det, at rigshofmesteren i processionen til Vor Frue Kirke bar den "oben Zugebogene Cron".[91] En sachsisk iagttager af kroningen har mere detaljeret bevidnet kronens lukkede form, og at der øverst i bøjlernes samlingspunkt var et rigsæble med et kors over.[92] Den gamle krone var således blevet suppleret med de elementer, der hørte til en traditionel lukket krone. Der blev fremstillet et nyt scepter, som øverst endte i en bøjlekrone, og ligeledes en lukket dronningekrone.[93]

207. Segl med alliancevåben under en lukket krone for den udvalgte prins Christians gemalinde Magdalena Sibylla. Felterne i prinsens skjold til venstre svarer til kongevåbenet i sauvegarde-brevet fra 1563, men uden Dannebrogskorset. Efter Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 16e.

Christian IVs ældste søn, Christian, der døde barnløs et år før faderen, var allerede i 1608 som femårig blevet valgt til tronfølger og blev derfor kaldt den udvalgte prins, "electus Princeps". I hans formodentlig ældste segl ses det hertugelige slesvig-holstenske våben med Norges løve i 1. felt, som også de øvrige hertuger brugte. Der er en åben krone over skjoldet. Et aftryk af seglet er registreret med året 1627,[94] men seglstampen kan godt stamme fra tiden, inden hans far gik over til at gengive en lukket krone på sit våben. I bedre overensstemmelse med sin position som udvalgt tronfølger brugte prins Christian i 1630 et lille segl med Danmarks tre løver, dog med en åben krone på skjoldet.[95] Mere konsekvent anvendte han senere segl med Danmarks våben i midten omgivet af de samme våbenmærker som i kongens segl, og i disse tilfælde er der en bøjlekrone oven over skjoldene.[96] Det må være en fejltagelse, når der på en guldmedalje slået i anledning af hans bryllup i 1634 med Magdalena Sibylla af Sachsen er gengivet det hertugelige våben ved siden af hendes sachsiske under en stor firebøjlet krone.[97] Medaljens komposition har stilistisk lighed med et segl, hvor en ligeledes firebøjlet krone ses over et skjold med Magdalena Sibyllas sachsiske våbenmærker sammenstillet med den udvalgte prins' skjold med felter svarende til kongevåbenet i

sauvegarde-brevet fra 1563.[98] Denne våbenkomposition, der var skabt som krigspropaganda mod Sverige, sås på den unge Christian IVs portugaløsere, og den blev i kongens senere år også brugt i andre sammenhænge, f. eks. på hans våbenanetavle på Rosenborg. På Adriaen de Vennes allegoriske billede af Christian IV som fredsmægler i 1643 svæver denne version af våbenet øverst i midten båret af engle og med en lukket krone på skjoldet, og kronen ses tillige over kongens monogram og liggende på en pulpet.[99] Det blev også gengivet på kongens kiste i Roskilde Domkirke i form af et prægtigt sølvbeslag, hvor Øsels ørn er tilføjet nederst under korsarmen; der er ingen krone over skjoldet, som holdes af to løver, men en stor lukket krone er gengivet på kistelåget. Et tilsvarende våben ses på den udvalgte prins Christians kiste.[100]

208. Våben for Christian IVs næstældste søn Frederik (III) som fyrstærkebiskop af Bremen, fyrstbiskop af Verden og koadjutor i Halberstadt. De tre stiftsvåbener ses i et hjerteskjold, der er lagt på hans hertugelige skjold med våbenmærker for Norge, Slesvig, Holsten etc. På skjoldet er der en åben krone. Signet på Rosenborg, 5-58, her gengivet spejlvendt. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

209. Fyrstærkebiskop Frederiks (III) segl med de tre danske løver i et skjold lagt på et ottefliget kors og med en bispehue og en bispestav på overkanten. Må stamme fra et tidspunkt, da han var ved at positionere sig som dansk tronkandidat. Efter Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 10f.

Den udvalgte prins' yngre bror Frederik (III), der først i 1648 blev valgt til konge, førte i begyndelsen det hertugelige våben som arving til Norge, hertug til Slesvig, Holsten etc. med tilføjede felter for de områder, hvor han blev fyrstbiskop, i øvrigt i lighed med, hvad der – også for gottorpernes vedkommende – havde være praktiseret, siden oldenborgerne kom på tronen i Danmark. I et af hans segl, der ikke vides at være sat under noget bevaret brev, er der et skjold med de tre danske løver. På skjoldets overkant hviler en bispehue, og en bispestav ses bag skjoldet, der er lagt på et ottefliget kors. Kombinationen af fyrstbiskoppelige værdighedstegn og Danmarks våben må betyde, at seglet stammer fra tiden umiddelbart efter den ældre brors død, hvor Frederik var ved at positionere sig som dansk tronkandidat. Også den tidligt afdøde lillebror Ulrik tilføjede sit fyrstbispedømmes våbenmærke i sit hertugelige skjold.[101]

210. Segl med en lukket krone over Danmarks våben omgivet af kredsstillede skjolde brugt af Frederik III 18/3 1667. Efter Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 20a.

Som konge fortsatte Frederik III foreløbig traditionen fra faderen og benyttede segl, hvor et skjold med de tre danske løver placeret i midten er omgivet af 11 mindre kredsstillede skjolde, idet de afståede områder Gotlands og Øsels våbener ikke var medtaget; det hele hviler på et slankt Dannebrogskors, og kronen var fra nu af uden undtagelse lukket.[102] De kredsstillede skjolde ses også på en mønt.[103]

Ny kongekrone

Den svenske kongekrone fra 1561 havde tre synlige bøjler. Men i nogle sammenhænge blev den i hvert fald fra Gustav II Adolfs tid gengivet med fem synlige bøjler.[104] Hans datter dronning Kristina ville benytte sin mors krone fra 1620. Den havde oprindelig samme antal bøjler som kongekronen,

men den fik flere til kroningen i 1650, så kronen fremtrådte med fem synlige bøjler.[105] Det kan ikke udelukkes, at det blev bemærket i Danmark.

211. Gustav II Adolf med krone med fem synlige bøjler, der også ses på skjoldet øverst i midten. Desuden ses 30 landskabsvåbener. Kobberstik af V. Trautman i svensk Bibel fra 1618. Foto: Maja Atterstig, Kungliga Biblioteket, Stockholm.

Christian IVs gammeldags, åbne krone, der i 1648 var blevet suppleret med bøjler, var en nødløsning. Den danske konge måtte have en tidssvarende krone.

212. Christian Vs krone, tilskrives Paul Kurtz og formentlig udført 1669-71. Rosenborg, 61-5. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

Den nye danske kongekrone, der opbevares på Rosenborg, blev fremstillet til Christian Vs salving i 1671 og er formentlig blevet til i årene 1669-71.[106] På kroneringen sidder fire store og fire mindre udadhældende palmetter, og fra hver af dem udgår der en svungen bøjle forsynet med flige på undersiden. På bøjlernes samlingspunkt hviler et rigsæble med et kløverbladskors. Fligene og korsets form giver den danske kongekrone dens særpræg. Kronen er tæt besat med diamanter. Af de i alt otte bøjler blev de fem synlige i grafiske gengivelser, som det f. eks. var tilfældet i segl og på mønter. Dermed havde kronen en fremtoning, der angående bøjlernes antal og form kan sammenlignes med den franske konge Ludvig XIVs krone fra 1654. Denne krone blev nedsmeltet under den franske revolution, men man kan få et indtryk af den på et kobberstik i et værk fra 1706.[107] Den franske kongekrones form blev også forbillede for andre kongers kroner. Inden Christian V blev konge i 1670, må han i 1663 som led i sit besøg ved det franske hof have set Ludvig XIVs krone.[108] Solkongen var i datiden indbegrebet af en enevældig konge. Det var derfor naturligt, at man efter arvekongedømmets og enevældens indførelse i Danmark i 1660-61 udformede den danske kongekrone efter fransk forbillede.

Før enevældens indførelse var kongen blevet kronet ved, at rigsråderne satte kronen på hans hoved. Håndfæstningen lå i 1596 og 1648 på alteret, rigshofmesteren læste den op, og kongen bekræftede den ved derefter at aflægge ed.[109] Forud for sin salving i 1671 satte Christian V selv kronen på sit hoved og tog scepter og rigsæble i hænderne, hvorefter han begav sig til kirken og dér lod sig salve. Kongemagten var helt og fuldt overtaget i forgængerens dødsstund. Ved salvingen i Frederiksborg Slotskirke betonede Sjællands biskop Hans Wandal i sin tale, at kongemagten var indstiftet af Gud, og at kongen var Guds statholder "i disse nordiske riger". Stændernes magtoverdragelse i 1660-61 blev ikke nævnt. Kongeloven, der havde ligget på alteret, blev læst op af biskoppen. Derefter salvede han kongen og sammenlignede Christian V og hans far med Salomon og David. Om kronen sagde han, at den var tegn på kongens høje værdighed og hans magt over arveundersåtterne, og stenene var symboler på kongens høje dyder.[110] Skikken, at kongen egenhændigt satte kronen på sit hoved og tog de øvrige regalier, adskilte sig markant fra kroningsceremonierne i andre lande, og den blev praktiseret ved danske salvinger i resten af den enevældige epoke. Når det foregik på denne måde, skyldtes det uden tvivl, at den kongelige arveret og enevoldsmagt var blevet kodificeret i en formel lov, Kongeloven, "Lex Regia", der var gennemsyret af teokratisk tankegang. I artikel XVI bestemmes det, at "… strax, naar een Konge ved døden affgaar, den neste i ArffveLinien Krone, Scepter og EenevoldsArffveKongetitell og Magt det samme øyeblick eygner og tillkommer, saa at ingen videre offverantvordning i nogen maade behøffves, …", og da Danmarks og Norges konger "holder det for deris høyeste Magt og Vælde at være velsignet aff Gud … da ville Vi og, at Kongen offentlig i kircken med dertil sømmelige ceremonier lader sig Salve".[111]

213.Salvingskårdens skede smykket med våbenmærker, tidligst 1666. Rosenborg, 61-8. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

Kongekronen var ikke smykket med heraldik. Men på salvingskårdens skede var våbenmærker for følgende områder gengivet i små ovale skjolde: Danmark, Norge, Unionen, de Goters, de Venders, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg, Delmenhorst, Femern, Bornholm (en drage), Gotland, Øsel, Færøerne (en vædder), Island samt Grønland (en bjørn).[112] Da Grønlands våben først kendes fra 1666, kan skedens udsmykning tidligst stamme fra dette år.

214.Forsiden af guldseglet under hovedeksemplaret af Kongeloven, officielt dateret den 14. november 1665. Seglet, der er udført af Jeremias Hercules, blev tidligst færdigt i 1669. Der er bøjlekroner på Frederik IIIs hoved og på de to skjolde med Danmarks og Norges våbener. Rigsarkivet, B 6, Forfatninger. Foto: Rigsarkivet.

215.Bagsiden af guldseglet under hovedeksemplaret af Kongeloven. Kronen har fem synlige bøjler. Femten kredsstillede skjolde omgiver Danmarks våben, der er lagt på et udadbuet kors. Rigsarkivet, B 6, Forfatninger. Foto: Rigsarkivet.

En fembøjlet krone ses på Frederik IIIs mønter fra 1660'erne, og i hans sidste regeringsår får den stor lighed med den nye fysiske krone.[113] Det gælder også kronen i guldseglet under Kongeloven.[114] Den er officielt dateret den 14. november 1665, men seglet blev tidligst færdigt i 1669.[115] I et stort segl brugt i 1670 kan man genkende den fysiske krones væsentlige træk;[116] det ser ud, som om man også har villet gengive kløverbladskorset på rigsæblet. Herefter bliver den danske kongekrone gengivet med den fysiske krones typiske træk. I stedet for diamanter på bøjlerne er der perler, og det bliver helt almindeligt at gengive bøjlerne med perler i lighed med, hvad der blev brugt på heraldiske bøjlekroner i andre europæiske lande.

Graduerede kroner

I løbet af 1600-tallet udkom en række, især franske, værker, der indgående beskæftigede sig med heraldiske rangattributter. Forfatterne opstillede skemaer med graduerede kroner og hjelme.[117] Kroner lukket foroven med bøjler var fornemmere end kroner uden bøjler. Ved hjælp af et forskelligt antal palmetter og perler kunne de åbne kroner varieres svarende til diverse adelsgrader fra betitlet til ubetitlet adel. Hvad hjelmene angik, anså teoretikerne en hjelm med lukket visir for at rangere lavere end en hjelm med traller for ansigtet, og for suveræne fyrster foreskrev de en hjelm med helt åbent visir. Også hjelmens position – stillet en face var det fornemste, skråtstillet mindre fornemt – markerede vedkommendes rang. Alt dette var teori, men ved at blive gentaget fra den ene forfatter til den anden vandt teorierne i vidt omfang anerkendelse. Håndbøger i heraldik gengav tavler med graduerede kroner, og flere forfattere redegjorde i detaljer for betydningen af særlige kroner og hjelme som udtryk for rangforskelle. En fransk teoretiker beklagede den vilkårlige brug af hjelme i samtiden, idet han konstaterede, at der ikke blev taget hensyn til antallet af traller. Han foregav, at der engang havde eksisteret faste normer på dette område, og han håbede, at fyrsterne ville rette op på denne uorden.[118]

216.Franske rangkroner. Kronen med fem synlige bøjler er kongens (nr. 1), kronen med tre synlige bøjler formet som delfiner skulle bruges af dauphin'en, kronprinsen (nr. 2), den åbne krone med liljer på kroneringen af yngre prinser, som er kongesønner, "enfants de

France" (nr. 3), den åbne krone med liljer og palmetter af andre prinser, "princes du Sang Royal de France" (nr. 5). Derefter følger kroner for de forskellige adelsgrader. Stik i Marc de Vulson de la Colombière: « La Science Heroiqve », Paris 1669, s. 419. Foto: Det kgl. Bibliotek, København.

Med Christian Vs tronbestigelse fuldførtes udviklingen i Danmark-Norge fra stændersamfund til rangsamfund, og de rangattributter for fyrster og adel, som udenlandske heraldiske teoretikere havde udviklet, blev normdannende. Allerede i 1661 var der på Københavns byvåben blevet sat tre trallehjelme og en stor åben krone som følge af, at staden i 1659 fik en særstatus efter at have bidraget tappert under den svenske belejring.[119] I 1671 kom den første rangforordning, og der blev skabt en betitlet højadel bestående af grever og friherrer (baroner). Greve- og friherreprivilegierne foreskrev, at grever på deres skjold skulle bruge en rangkrone med tre synlige palmetter med en perle mellem hver og friherrer en rangkrone med syv synlige perler. Privilegierne blev få år efter udvidet med en bestemmelse også omfattende ranghjelme, der skulle vende en face og have hhv. elleve traller for grever og syv traller for friherrer.[120] På hjelmen for hhv. en greve og en friherre sad den tilsvarende rangkrone. Den danske grevekrone minder om markiskroner i Frankrig og Spanien, mens friherrekronen svarer til, hvad der efterhånden ansås for en krone for friherrer i Tyskland og Italien.[121] I 1679 blev der indført et rangbestemt adelsbegreb, der medførte adelskab for borgerligtfødte embedsmænd med charger i rangforordningen.[122] For denne kategori blev der fastsat en ranghjelm, der var skråtstillet med fire synlige traller. I de af Christian V udstedte våben- og adelsbreve bar denne adelige hjelm ofte en krone, der havde tre synlige enkle palmetter med et lille kløverbladlignende ornament mellem hver. I 1693 blev denne kroneform udtrykkeligt fastsat som adelig rangkrone.[123]

I denne sociale graduering blev også heraldiske rangattributter for kongehuset indrangeret, og de fik naturligvis plads øverst i hierarkiet. I memorialerne af 25. april 1693 om indretningen af ridderkapellet i Frederiksborg Slotskirke for Elefantordenen og Dannebrogordenen fastsatte Christian V normer for udførelsen og ophængningen af riddernes skjolde. Til bestemmelserne hørte et reglement om kroner og hjelme. Man finder her de rangattributter, der indtil da var indført, også den ubetitlede adels og rangadelens ens krone. Bevarede tegninger og et maleri illustrerer reglementet.[124]

217. Danske rangkroner og -hjelme, (1693). De kongelige kroner er gengivet i den øverste række: kongens og dronningens (nr. 1), kronprinsens og kronprinsessens (nr. 2), prinsernes og prinsessernes (nr. 3). Derunder ses Gyldenløvernes krone og kroner for de forskellige adelsgrader samt hjelme for grever, friherrer og ubetitlet adel. Nederst ses en krone/hat for kurfyrster og en krone for fremmede fyrster. Vincents Lerches protokol, De Kongelige Ordeners Kapitel. Foto: Ordenskapitlet.

218. Danske kongelige og adelige rangkroner, 1695-99. De kongelige kroner er lukket med hhv. fem og tre bøjler. Kobberstik af maleri på Rosenborg. Efter Lauritz de Thura: "Den Danske Vitruvius" I, København 1746, tavle XXVI.

Tre differentierede kongelige kroner blev officielt fastsat ved denne lejlighed, ligesom der blev fastsat en særlig krone for kongernes illegitime børn med navnet Gyldenløve.[125] Kongens og dronningens krone er identisk med den fysiske fembøjlede krone med rigsæble og kløverbladskors øverst. Kronprinsens og kronprinsessens krone svarer hertil, men har kun tre synlige bøjler med alene et kløverbladskors øverst, altså intet rigsæble. Kronen for prinser og prinsesser har ligeledes kun tre synlige bøjler, men med en perle øverst. De to sidstnævnte kroner har aldrig, lige så lidt som

adelskronerne, eksisteret i fysisk forstand. I praksis havde Christian Vs bror prins Jørgen (Georg) længe forinden gengivet en krone med kun tre synlige bøjler i sine segl.[126] Det skyldtes formentlig, at han i 1683 var blevet gift med den engelske prinsesse Anne, der anvendte en helt åben krone, inden hun blev dronning. De graduerede kongelige kroner visualiserede den relative nærhed til muligheden for at arve tronen. Gyldenløvernes åbne krone med fem ret store palmetter med små kløverbladlignende ornamenter mellem hver på kroneringen må opfattes som en formindskelse af de væsentligt større palmetter på de kongelige kroner. Den er sammenlignelig med udenlandske hertugkroner. På de øvrige adelskroner er de kongelige kroners elementer gengivet i yderligere reduceret form. På denne måde var den sociale afstand til kongehuset relativeret. På nogle af de nævnte tegninger ses også tre lidt forskellige hjelme for de kongelige, men de har aldrig været anvendt i praksis. De indbyrdes differentierede kroner afspejlede det enevældige dansk-norske samfunds klart ranginddelte struktur. En lignende sammenhæng kan iagttages i franske teoretikeres rangskemaer.

219. Signet, her spejlvendt, der skulle bruges af Frederik IVs bror prins Carl i dennes egenskab af fyrstbiskop af Lübeck, ca. 1701-08. Kronen over skjoldet har tre synlige bøjler. På våbenmærkerne for Danmark, Norge og Unionen er lagt et hjerteskjold med fyrstbispedømmet Lübecks våben, en bispehue over et kors. Rosenborg, 25-599. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

Det var formentlig meningen, at de kongelige rangkroner også skulle bruges i andre sammenhænge end på ridderskjoldene. På agterspejlet af orlogsskibet "Prins Wilhelm", opkaldt efter en af Frederik IVs brødre, ser man prinsekronen med tre bøjler og en perle øverst.[127] En trebøjlet krone, dog med et lille kors øverst i stedet for en perle, blev brugt af Frederik IVs bror prins Carl i et segl over et skjold med våbenmærker for Danmark, Norge og Unionen og med fyrstbispedømmet Lübecks våben, en bispehue over et kors, som hjerteskjold.[128] Men det blev snart en fast sædvane at gengive det kgl. våben for alle medlemmer af kongehuset med kongens fembøjlede krone med rigsæble og kløverbladskors øverst. På de skjolde, der ophængtes i Frederiksborg Slotskirke for danske prinser som elefantriddere, vedblev man imidlertid med at respektere bestemmelserne om graduerede kroner.

---

[1] I Norge: 1163, i Sverige: 1210.
[2] Bengt Thordeman: Krona, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 9, 2. oplag, Viborg 1981, sp. 403.
[3] Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979, s. 166ff.
[4] De fysiske værdighedstegn som krone, scepter og rigsæble benævnes i Danmark "regalier". Det samme er tilfældet i England, "Regalia", og i Frankrig, "Regalia, les instruments du sacre". I Tyskland forbinder man "regalier" med rettigheder, og man taler derfor i stedet om "Kroninsignien" eller "Herrschaftszeichen".
[5] Jfr. tegningerne i C. Nyrop: Nogle Kroner og Kroneformer, i: *Tidsskrift for Kunstindustri*, 1890, s. 4f, fig. 8-27, og i Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning,* s. 170f, fig. 396. Tegningerne i Nyrops artikel er ikke helt nøjagtige, jfr. Poul Bredo Grandjean: *Dansk Sigillografi*, København 1944, s. 136f.
[6] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 1 a og 4 a.
[7] Jørgen Steen Jensen (red.): *Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling*, Viborg 1995, s. 120f.
[8] Jfr. kapitel 1, s. ¤¤.
[9] DKS, nr. 24, 26, 31, 33, 34, 37, 38, 46, 49.
[10] Kirsten Bendixen: *Danmarks mønt*, København 1967, fig. 67-69, 73, 77.
[11] Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979, s. 210. – D. L. Galbreath/Léon Jéquier: *Manuel du blason*, Lausanne 1977, s. 184. – Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^e – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003, s. 457.

[12] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974, s. 62f, 98, 132ff.
[13] Se kapitel 9, s. ¤¤.
[14] DKS, nr. 48.
[15] På grund af kronens lidenhed opfatter Grandjean det ikke som et kronet skjold, jfr. Poul Bredo Grandjean: *Dansk Sigillografi*, s. 195.
[16] DKS, nr. 37.
[17] DKS, nr. 78.
[18] DKS, nr. 87.
[19] Kirsten Bendixen: *Danmarks mønt*, fig. 85.
[20] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, f. eks.: Frederik I, tavle 4, 1524 nr. 1; Christian III, tavle 7, 1537 nr. 1; Frederik II, tavle 10, 1582 nr. 1; Christian IV, tavle 11, 1596 nr. 3.
[21] DKS, f. eks.: Christian II, nr. 98 og 99; Frederik I, nr. 111 og 113; Christian III, nr. 121 og 122 b. – Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, København 1951, f. eks.: Frederik II, tavle 1 c og 2 b; Christian IV, tavle 4 b og 5 d.
[22] Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave II*, København 2014, s. 153, 229, 235, 246, 277, 310. Jfr. i øvrigt Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014, s. 243ff.
[23] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, København 1986, s. 26.
[24] Ulrik Reindel: *The King Tapestries. Pomp & Propaganda at Kronborg Castle*, København 2011, s. 43, 50, 53, 62, 64ff, 72, 74ff, 79f, 84,87ff, 95ff. Bortset fra Frederik IIs eget våben er tapeternes våbener for de foregående konger gengivet med et heraldisk indhold, der ikke svarer til de faktisk førte våbener. Ved en skarpsindig tolkning af de til våbenerne hørende vers er det lykkedes Ulrik Reindel at give troværdige forklaringer på våbenkompositionerne.
[25] Sammesteds, s. 21, 105.
[26] Jens Vellev: *Frederik 2.s begravelse 5. juni 1588. 21 grafiske blade af Frans Hogenberg og Simon Novellanus*, 201¤.
[27] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, København 2009, s. 14ff.
[28] Her nævnt i den rækkefølge, hvori de udtagne skjolde nu vises i kredsstillet form på Rosenborg, jfr. Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 19.
[29] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 6 a-b og e, tavle 7 a, tavle 8 a. – Holger Hede: *Danmarks og Norges mønter 1541 · 1814 · 1977*, (København) 1978, f. eks.: nr. 54, 55, 59, 60.
[30] Steffen Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*, København 2006, s. 75, 89.
[31] Kirsten Bendixen: *Danmarks mønt*, s. 71 nederst.
[32] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 14ff.
[33] Se kapitel 8, s. ¤¤.
[34] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, s. 80.
[35] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[36] Helge Gamrath: Københavns Slot, i: Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (red.): *Christiansborg Slot, Første Bind*, København 1975, s. 98f.
[37] Martin Olsson: Slottets historia intill år 1600, i: *Stockholms Slotts Historia* I, Stockholm 1940, s. 80.
[38] Hakon Lund: Slotsholmen, i: Bo Bramsen (red.): *København før og nu – og aldrig*, København 1987, s. 321.
[39] August Erich: *Außfürliche vnd warhaffte Beschreibung Des Durchlauchtigsten … Christians des Vierden … Krönung*, København 1597, s. N ij, "… An der ander Seiten, gegen der Osterstraßen, war das Wapen der Dreyen Kronen gesetzt, vnd sonst vmbher, in vnd außwendig, der Kön. May Symbolum oder Reim: Regna firmat Pietas …".
[40] Sven Ulric Palme: *Sverige och Danmark 1596-1611*, Uppsala 1942, s. 107f.
[41] Hans Chr. Bjerg: Flåden og Holmen – kongens hjertebørn, i: *Christian IV. Vor hele kongelængdes mest levende døde*, Fredensborg 1987, s. 36f.
[42] Den kgl. Kobberstiksamling, København, skuffe 7, nr. 1.
[43] *Berättelse Om Swea Rikes Arf-Furstes Samt Hertigens til … Carl Philips Lefwerne Och Utländska Resor*, Stockholm 1772, s. 48. – G. Krause (udg.): *Tagebuch Christians des Jüngeren, Fürst zu Anhalt: niedergeschrieben … und während seiner Reisen und Rasten in Deutschland, Dänemark und Italien*, Leipzig 1858, s. 94.
[44] Jfr. Poul Grinder-Hansen: Kronborgs tre kroner. Kunst og heraldik som kampplads i 1500-tallets Norden, i: *Iconographisk Post* 20¤¤
[45] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[46] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, København 1916, s. 54.
[47] Sammesteds, s. 66, "2. Eftersom vii och hafve påmint och ihugkommit om then tvist och irring emillen thesse riiker belangendes the Tre Croner, som vii holle för Sverigis rette vapn och the Danske för it unionsvapn, hvarom uthi then Stetiniske fridzfördrag är disponeret, huruledes ther med procederes skal, och efter at thet tilförende af både konungerne

är för got achtet, at några af begge riikernes tilförordnede sendebud, rådh och gode män skulle framdelis komme tilsammen och göre theris beste til at afhandle samme tvist och irring, och saken therföre på några år är blefven upskutten, hvilken tid nu något när skal vare förleden, så synes the Danske commissarier got vare, at then sak ännu på fem eller sex år måtte blifve opsat, seden kunde både konungerne med better läglighet lathe göre therom viidere förordning, hvilket vii hafve taget oss til at referere och therom låfvet med thet förste at vele fordre schriftlig beskeed ifrå Kon. Mat. til Sverige til Kon. Mat. af Dannemark."

[48] Sammesteds, s. 59.

[49] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1591-1601, "J lijke måtte belangende den Compromis handell, eft*er* tij åhren för medelst huilke den senest war vpsatt, äre nu i ded närmeste förlupne. Derföre ähr hög*bor*ne Kon: Mtt: på sin sijde benägen, den ähnnu på några åhr att vpsättie. Begärer fördenskull Naboligen Wenligen, att Kon: Mtt: i Danmark /: anseendes H. Kon: Mz ifrå*n*ware Vthaf Suerige så och andre nest vptalde orsaker flere :/ will ännu på några åhrs tidh lathe samme handell vpskute."

[50] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 98f.

[51] Sammesteds, s. 103.

[52] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Strödda handlingar 1500-talet, "… Så skall begäres af the Danske, att efter the Swenske aldrig hafver fådt någodt wisstt Original eller och Instrumenteret Copie af samme union, som doch likwäll på åtskillige tijder hafwer uthlofwett waritt, hwilckett man med föregångne handlinger bewijse kan, Så begärer man fördenskuld att the Danske wele ware så uprichtige och låte oss see siälfwe sammanbindelsse brefwett, och ther af meddeele een wiss Copie. Finnes theruthi med thz ringeste ord were besluthz att Tree Cronor skole föres och brukes för een unions Wapn af alle Trij Rijken så kan man thesto snarare med saken till eenskap komme. Men så mycknn rättelse man af unionen hafwer, då står ther uthi att Hwertt Rijke skall beholle sin Insigle, efter såsom och thz samma upå thz möte Åhr 1450 Vthi Halmstadh emellan Konnung Carls och Konnung Christierns fulmechtige aftalett och afskedett blef, ther på och Konnung Carl hafwer fördt Tree Cronor såsom Sweriges Rijkes Wapn, och kallatt thz Sigillum Regni Suetiæ, såsom tilförende bewijst ähr, och finnes icke så myckitt man än af gamble Handlinger, breef och Segell hafwer läsedt och seedt, att någon unions Wapn skulle wara någon sin nämpnd eller uprättett, än seden Tree Cronor therföre skulle achtede och holdne warde. Ther till medh så ähr och unionen länge seden casseret och omkulslett, och hafwer uthi månge åhr och Konnungers Regimentz tijder legett Dödh och ogill."

[53] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1602-03, 3/4 1602.

[54] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 180ff.

[55] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1602-03, "Her Erick Sparris, och Jonas Axelbergs handling och affscheed paa Koning Sigismundi wegnne, med Kong: Mayts: om de iii Cronner. Dat: Coldingiæ Anno 98".

[56] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 190, de svenske kommissærers afsked 6/4 1603.

[57] *Sverges Traktater med främmande Magter ... Femte delens förra hälft 1572-1632*, Stockholm 1903, s. 111, "… Tha efftherdi hanns Kärlighet [Sigismund] sielff thet begerer, att maa opstaa, seer wii for gott ahnn, att samme sag huiller, och er vdi stillstanndt, saa lennge Gudt almegtigeste naadeligenn vnnder oss begge att leffue, men nes effther Gudtz willie en aff oss … widt dödenn affgaar, daa siden ther om att berammis en sammenkompst eller anndre ordenttlige middell, widt huilcke samme sag till endelig ennde kandt bliffue befodritt."

[58] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 232ff.

[59] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1602-03, "Die Drey Cronen".

[60] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1606 (1603)-12, "Sententia Commissariorum regni Daniae de jure usurpandi insignia trium Coronarum".

[61] Sammesteds, "Sententia Commissariorum regni Sueciae in præfatis quatuor causis … et 4 de jure trium Coronarum".

[62] "De jure trium coronarum, insigniis regni Sueciæ peculiaribus".

[63] *Sverges Traktater med främmande Magter ... Femte delens förra hälft 1572-1632*, s. 147, "… Jonas Axberg, hafuer warit en oppenbare papist, hwilken … vthi några rikzens saker icke hafver bort brukes; … Erich Sparre, hafue Rikzens stender, seden han drogh af riikett, sitt embete derogeret, …".

[64] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 186ff.

[65] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1606 (1603)-12, 13/8 1608, "… alss der ietzige Köning Carl, noch im Hertzoglich*en* stande … á legitimo Rege et Domino, …".

[66] Uno Lindgren: *Heraldik i svenska författningar. En vapenrättslig översikt från medeltiden till våra dagar*, Lund 1951, s. 25.

[67] Jfr. kapitel 6, s. ¤¤.

[68] Steffen Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*, s. 174ff.
[69] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1612 (1403)-23, ”Thend trette om de thre Croner belangende, skulle wore Raad de suenske Commissarier formelde, att wj med Koninng Sigismundo wdj Polen haffuer giortt en accord at den disputation om de thre Croner, skal were i en stilstand, wdj begge woris liffs tid, icke aff den Aarsage, at wj paa woris Jus och rettighed til det for*neffn*tte waben thuiffler i nogen maade, Men for ennighed och god correspondentz skyld, Betragtendis at Jo mindre ihrringer emellom Rigerne ere, Jo bedre det er, Baade for Kongerne och Vndersaatterne, Ochsaa er samme Accord om de thre Croner ahnstillet paa begge woris liffs tid, Och icke der med er betagen, Suerigis Konninger den billige tiltale och ahnsprog, som de haffue kunde, om samme Waben, … Saa haffde wj dog formodet, at S: Kong Carll skulde haffue Konning Sigismundum wdj Polen, huis landtzfurste, vasal och vndersaatte hans Ker*lig*hz den tid wahr der handlingen om de 3*nde* Croner skeede nogett respecteret och forskaanit, Och icke saaledis hans Ker*lig*hz Kong Sigismundj Myndighed (och per consequens sin egen och sine Successorer Konninger vdj suerrig deris authoritet, høighed, och superioritet) forklenered, Och wid samme Accordis om de thre Croners opripping, foragtet och traad vnder fødder, … Och dersom wdj den suenske Re pub. det skall were tillatt och gengs, at den ene Konge pro lubitu, Maa retractere i thuiffuell och disputation føre huad antecessores En gang beuilgett, Indgaaet och ratificeret haffuer, da will det bliffue oss och andre Herrer och Naboer besuerlig vdj nogen wigtig sagh, med dennom at handle och decretere. Huorfore wore Raad skulle begiere, at det wed den forehnning om de thre Croner Som emellom oss och Kong Sigismundo er foraffskedett, vden nogen disputatz maa bliffue och beroe. Och saa frembt at de dennom, der offuer besuerger, da skulle wore Raad paa wore Wegne erbiude dennom, at wj Kong Gustavo Adolpho till willie och æhre, wille indgaa lige slig en accord om de 3*nde* Croner paa begge woris liffs tid, som wj tilforne med Kong Sigismundo giortt haffuer, …”.
[70] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 289f.
[71] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1612 (1403)-23, aftryk under brev fra Gustav Adolf af 8/10 1612.
[72] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 291.
[73] *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling*, Förra afdelningen, Första bandet, Stockholm 1888, s. 59, ”… ty efter kongarne i Dannemark föra 3 chronor på unionens vegner, därföre vore billigtt, att mädhan H. M:tt haffuer 2 rijken, att H. M. och fördhe 2 chronor, alldenstundh unionen ähr död och krafftlös …”, 6/12 1612.
[74] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tre skjolde lagt på hinanden: tavle 4 a og b, kredsstillede skjolde: f. eks. tavle 6 a,b og e, tavle 7 a.
[75] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 294f.
[76] *Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling*, Förra afdelningen, Första bandet, s. 59, ”… hvilked vore H. M:tt till all som störste despect och förklenring hoos alle omliggendhe potentater, herrer, res publiker, sine egne undersåter och hoos alle som dette höra eller spöria finge, …”, 6/12 1612.
[77] Sammesteds, s. 75, ”… således att bådhe konger i Dannemark och Sverige, skulle här efter uthan någett hindher före dem i sitt vapn in perpetuum, doch ingendera i des herlighett eller höghett till præjudicium; …”, 2/1 1613.
[78] Sammesteds, s. 83f, ”… och H. M:tts [Gustav Adolfs] fredelskendhe hiärta deste better kunnigtt blijffua, då ähr H. M:tt till freds, att 3 chronor måge efter denne dag föres utan qual och disputation på bådhe sijdher och bådhe af Sveriges och Danmarks konungar in perpetuum, men med ded förbeholdh, att ingen dera skall sig någon rättighet för vapned skuldh till den andres landh …”, 10/1 1613.
[79] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker*, Tredie Bind 1589-1625, s. 305f.
[80] *Sverges Traktater med främmande Magter ... Femte delens förra hälft 1572-1632*, s. 214.
[81] Gunner Lind i: *Dansk udenrigspolitisk historie* 1, København 2001, s. 401ff.
[82] Holger Hede: *Danmarks og Norges mønter 1541 · 1814 · 1977*, nr. 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, alle med årstallet 1624.
[83] Kirsten Bendixen: *Danmarks mønt*, fig. 107.
[84] Holger Hede: *Danmarks og Norges mønter 1541 · 1814 · 1977*, nr. 66.
[85] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, f. eks. tavle 5 e, 7 b, 9 a.
[86] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, s. 82.
[87] Gunner Lind i: *Dansk udenrigspolitisk historie* 1, s. 402.
[88] Povl Eller: *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82*, København 1971, s. 442, 444f.
[89] Sammesteds, s. 440. – Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, s. 85.
[90] Povl Eller: *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82*, s. 459, 462f. – Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, s. 91. – Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 19.
[91] Jørgen Hein: Frederik III’s kroning og regalier, i: *Historisk Tidsskrift* bind 90, hæfte 1, 1990, s. 66.
[92] Sammesteds, s. 75, ”… die Königl. Crohne, welche vor diesen offen gewesen, bey der erlangeten Erbgerechtigkeit aber mit Sechs oben darüber gebogenen bügeln geschlossen worden, so blau amuliret undt mit Diamanten versetzet.

oben in der mitten einen kleinen ReichsApffel darüber ein Creuz in blauen schmelz mit Diamanten“. Arveretten til den danske trone var dog endnu ikke blevet indført på dette tidspunkt.
[93] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 3. – Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, s. 92.
[94] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 15 d.
[95] Sammesteds, tavle 15 e.
[96] Sammesteds, tavle 15 f og i.
[97] Steffen Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*, s. 334.
[98] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 16 e.
[99] Steffen Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*, s. 387. – Gunner Lind i: *Dansk udenrigspolitisk historie* 1, s. 426f.
[100] Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave II*, København 2014, s. 347. Jfr. i øvrigt Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014, s. 251.
[101] Nils G. Bartholdy: Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014, s. 417f.
[102] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, f. eks. tavle 11 a, b, c og e, tavle 12 a og b.
[103] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 19, 1649 nr. 4.
[104] Henrik Klackenberg: The Greater Coat of Arms of Sweden from c. 1450 until Today, i: *Genealogica & Heraldica. Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation. Proceedings of the XXXIst International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences held in Oslo 2014*, Oslo 2015, s. 175, fig. 4.
[105] Ulla Landergren (red.): *Skattkammaren. Rikets regalier och dyrbarheter*, Katrineholm 1987, s. 20.
[106] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 1.
[107] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^{e} – XVIIIe siècles*, s. 267.
[108] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, s. 142.
[109] Sammesteds, s. 40.
[110] Sammesteds, s. 114.
[111] *Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver*, København 1886, s. 50f.
[112] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 4ff. I 1840 tilføjedes et skjold for Lauenborg.
[113] Holger Hede: *Danmarks og Norges mønter 1541 · 1814 · 1977*, f. eks. nr. 45 (1666), 46 (1668), 78 (1669).
[114] Rigsarkivet, København, B 6, Forfatninger, Kongeloven 1665. Under det eksemplar af Kongeloven, der opbevares på Rosenborg, hænger et andet eksemplar af guldseglet, jfr. Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 8f.
[115] Knud Fabricius: *Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling*, København 1920, s. 299.
[116] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 21 a.
[117] Silvester Petra Sancta: *Tesserae Gentilitiae*, Rom 1638, s. 609-11 (hjelme), s. 617-23 (kroner). – Marc de Vulson de la Colombière: *La Science Heroiqve*, Paris 1644, s. 386 (hjelme), s. 397 (kroner). – Pierre Palliot: *La Vraye et Parfaite Science des Armoiries*, Paris 1664, s. 208-09 (kroner), s. 372-73 (hjelme).
[118] Marc de Vulson de la Colombière: *La Science Heroiqve*, Paris 1669, s. 415, ” ... mais un jour, s’il plaist à Dieu, les Rois et les Princes connoistront combien il importe que tels desordres ne se pratiquent plus, et y apporteront le remède et le règlement necessaire ... ”.
[119] Nils G. Bartholdy: Københavns byvåben i lyset af begivenhederne 1658-1660, i: Peter Wessel Hansen & Leon Jespersen (red.): *Stormen på København – den svenske belejring 1658-1660, København. Kultur og Historie bd. 1*, Københavns Stadsarkiv 2009, s. 147ff.
[120] Nils G. Bartholdy: Rangkroner og -hjelme under den ældre dansk-norske enevælde, *Heraldisk Tidsskrift* nr. 41, marts 1980, s. 11.
[121] Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, skemaet s. 178f.
[122] Nils G. Bartholdy: Adelsbegrebet under den ældre enevælde. Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730, i: *Historisk Tidsskrift*, 12. række, bind V, hæfte 3, 1971, s. 577ff. Inspirationen til den danske enevældes adelsbegreb skal bl. a. søges i samtidens nobilitetsteoretiske litteratur. I franske juristers teorier om ”noblesse de robe”

finder man i påfaldende grad principperne i det adelsbegreb, som Christian V definerede officielt i rangforordninger og privilegier.

[123] Nils G. Bartholdy: Rangkroner og -hjelme under den ældre dansk-norske enevælde, *Heraldisk Tidsskrift* nr. 41, marts 1980, s. 12ff.

[124] De Kongelige Ordeners Kapitel, København, tegninger af rangkroner og -hjelme, (1693). – Det kgl. Bibliotek, København, Thott 766, folio, tegning af rangkroner og -hjelme, 1693. – De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg, Ca 7-290, maleri af rangkroner, 1695-99. – Lauritz de Thura: *Den Danske Vitruvius* I, København 1746, tavle XXVI, kobberstik af rangkroner. – Tegninger af kronerne ses også i Poul Bredo Grandjean: *Dansk Heraldik*, København 1919, s. 207.

[125] Om oprindelsen til denne krone og en særlig krone for greverne Danneskiold samt kroner for Frederik IVs elskerinder, se Nils G. Bartholdy: Rangkroner og -hjelme under den ældre dansk-norske enevælde, *Heraldisk Tidsskrift* nr. 41, marts 1980, s. 14ff. Jfr. Nils G. Bartholdy: Brisüren des königlich dänischen Wappens seit dem 17. Jahrhundert für eheliche und uneheliche Nebenlinien des Königshauses, i: *Brisures, augmentations et changements d'armoiries. Actes du 5e colloque international d'héraldique Spolète 12-16 octobre 1987*, Bruxelles 1988, s. 33ff. Ni hjerter fra kongevåbenet indgik sammen med andre dele af dette i grevindevåbener for Christian Vs elskerinde Sophie Amalie Moth og Frederik IVs elskerinder Elisabeth Helene von Vieregg og Charlotte Helene von Schindel. Våbenet for Anna Sophie Reventlow som fyrstinde af Slesvig, som Frederik IV senere giftede sig med, indeholdt Slesvigs og Ditmarskens våbenmærker, og en mellemting mellem en åben og en lukket krone med to synlige bøjler med et kors foroven hvilede på skjoldet.

[126] Rigsarkivet, København, Kongehuset, Christian V, ind- og udgående breve etc., breve fra prins Jørgen 1683ff.

[127] Nils G. Bartholdy: Rangkroner og -hjelme under den ældre dansk-norske enevælde, *Heraldisk Tidsskrift* nr. 41, marts 1980, s. 20, fig. 17.

[128] De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg, København, 25-586 og 25-599, signeter brugt af prins Carl ca. 1701-05. – Peter Kristiansen: Signeter i de kongelige samlinger på Rosenborg Slot, i: Michael Andersen & Göran Tegnér: *Middelalderlige seglstamper i Norden*, Roskilde 2002, s. 153, 156. – Nils G. Bartholdy: Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014, s. 422f.

11. Arvekongedømme og suverænitet

Overgang

Da Christian IV var død i februar 1648, var der ikke umiddelbart nogen tronfølger, idet kongens ældste søn, den udvalgte og barnløse prins Christian, var død året før. Indtil et nyt kongevalg kunne finde sted, brugte rigsrådet et segl med de tre løver omgivet af hjerter i et skjold lagt på et kors, der øverst er stukket gennem en lukket krone.[1] Typologisk svarer denne komposition til rettertingssegl brugt under Erik af Pommern og Christian I.[2]

220.Segl med en lukket krone over Danmarks våben lagt på et Dannebrogskors brugt af rigsrådet i 1648. Efter Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 9c.

Kongens næstældste søn Frederik (III) var i 1647 blevet statholder i hertugdømmerne, og han var arveberettiget til de kongelige dele af Slesvig og Holsten. Arvehylding i hertugdømmerne var i 1616 blevet accepteret af den slesvig-holstenske landdag for kongens og den gottorpske hertugs vedkommende. Hertug Frederik III af Slesvig-Holsten-Gottorp synes umiddelbart efter Christian IVs død at have peget på sig selv som kongsemne over for Corfitz Ulfeldt, og det kan ikke udelukkes, at Christian IVs børn med Kirstine Munk og døtrenes mænd har overvejet, om broderen Valdemar Christian kunne vælges til konge.[3] Men den ægtefødte kongesøn Frederik måtte betragtes som den mest sandsynlige tronkandidat. Hidtil havde han i lighed med andre yngre kongesønner inden enevælden ført titel og våben som arving til Norge, hertug af Slesvig og Holsten etc. Til sit våben havde han føjet felter for sine fyrstbiskoppelige værdigheder. Han havde også et segl med de tre danske løver, som han ellers ikke havde ført. Dette segl må stamme fra tiden umiddelbart før kongevalget.[4] Først efter at have underskrevet håndfæstningen i juli og være blevet kronet i november 1648 tog Frederik III hele det kongelige våben i brug. I 1650 indførte han førstefødselsretten i sin del af hertugdømmerne, og han fik samme år sin ældste søn Christian (V) valgt til tronfølger. Da hertugen af Gottorp i 1658 opnåede suveræn status i Slesvig, forlangte og fik kongen det samme i sin del af Slesvig. Samme år overdrog bornholmerne deres ø til kongen som arv og eje. Begivenhederne efter svenskekrigene og især stændernes indbyrdes modsætninger førte i 1660 til, at Frederik III den 18. oktober blev hyldet som arvekonge.

De slesvig-holstenske hertugers brug af titlen "arving til Norge" kom til udtryk i, at de i 1. felt i deres våben førte Norges øksebærende løve. Denne form for titulær og heraldisk prætention lagde gottorperne megen vægt på. Hertug Frederik III af Gottorp havde i 1641 på egen begæring fået tilladelse af kejseren til, at han og hans mandlige og kvindelige arvinger og efterkommere måtte føre den fuldkomne titel "Erben zu Norwegen, Herzogen zu Schleßwig Holstein, Stormarn und der Ditmarschen, Graffen zu Oldenburg und Delmenhorst".[5] Disse områder var alle repræsenteret i den

dansk-norske konges våben, og kongen var sikkert bekendt med den kejserlige bekræftelse. Under kejserkrigen havde hele Gottorp-hertugens territorium været besat af kejserlige tropper. Det var derfor naturligt, at hertugen forsøgte en tilnærmelse til kejseren og senere allierede sig med Sverige. Det førte uundgåeligt til et modsætningsforhold mellem ham og den danske konge.

Efter den udvalgte prins' død i 1647 havde Christian IV vist interesse for, om Norge kunne betragtes som et arverige. Han pålagde statholderen i Norge, Hannibal Sehested, at bede den norske kansler, Jens Bielke, undersøge, om der fandtes breve og gamle dokumenter om "… woris och woris forfedris arffue rettighed till Norrigis riige. Vdj liigemade omb vnionen imellomb begge riiger Danmarck och Norrige, huor widt nogett findis limiteret de jure hæreditario".[6] Han ville formentlig først og fremmest sikre en eventuel arveret til Norge for den kongelige linie. Det vides ikke, om Jens Bielke og Hannibal Sehested nåede at sende noget, inden kongen døde den 28. februar 1648, eller om de overhovedet fandt noget af betydning.

Den 16. november 1660 befalede Frederik III, at det nyoprettede statskollegium skulle overveje, om kongen for fremtiden kunne lade hertugen af Gottorp og de andre hertuger i Slesvig og Holsten føre titel som "arving til Norge" uden at skade kongens egen arveret.[7] Der synes ikke at være bevaret materiale om Statskollegiets drøftelse af dette spørgsmål. Men det må have stået ret klart, at man fra dansk side ikke havde nogen reel mulighed for at hindre hertugen af Gottorp, der tillige var tysk rigsfyrste, i at hævde den af kejseren bekræftede prætentionstitel og i at bruge den norske løve.

Internt opgør

Anderledes forholdt det sig nogle år forinden med forholdet til kong Frederik IIIs halvsøskende, Christian IVs børn med Kirstine Munk. Forud for valget af Frederik III til konge lykkedes det den 18. april 1648 Christian IVs tre adelige svigersønner, Corfitz Ulfeldt, Hannibal Sehested og Hans Lindenov, at få rigsrådet til at anerkende Christian IVs forbindelse med Kirstine Munk som et lovligt ægteskab og børnene som ægtefødte.[8]

221. Beslag med det hertugelige slesvig-holstenske våben på grev Frederik Christians (1625-27) kiste i Roskilde Domkirke, krypten under St. Birgittes Kapel. I hovedskjoldet ses våbenmærker for Norge, Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken. I det firdelte hjerteskjold er Oldenborgs to bjælker og Delmenhorsts kors fejlagtigt placeret i omvendt rækkefølge. På hjelmene ses det norske hjelmtegn i midten (løvens hoved er faldet af), det slesvigske på dexter hjelm og det holstenske på sinister hjelm. Foto: Niels Erik Jehrbo, Nationalmuseet.

Christian IV havde i sin tid tillagt Kirstine Munk og deres børn grevelig titel i relation til Slesvig og Holsten, men uden nogen form for skriftlig udnævnelse. Kongen lod sit kancelli anvende titlen. Man betvivlede åbenbart ikke, at kongen som slægtsoverhoved kunne disponere titulært og heraldisk, som han gjorde. Det ældste skriftlige vidnesbyrd om denne praksis er et missive fra 1627, hvori en søn, der var død som toårig, benævnes grev Frederik Christian. På en samtidig kisteplade kaldes han greve til Slesvig og Holsten, og et andet kistebeslag har en gengivelse af det hertugelige slesvig-holstenske våben med felter for Norge, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg

og Delmenhorst og tre kronede hjelme med hjelmtegn for Norge, Slesvig og Holsten. Søsteren Maria Cathrine, der døde i 1628, blev i et missive kaldt "frøken" ligesom kongens ægtefødte kongelige døtre, og hendes kiste blev beslået med et våben svarende til broderens.[9] Begge børn blev bisat med fyrstelige ceremonier, og i 1642 lod Christian IV kisterne med dem, sin første hustru dronning Anna Cathrine, sine brødre og sine afdøde børn med dronningen nedsætte i en fællesbegravelse i Roskilde Domkirke.[10] I 1627 påbød Christian IV bisperne at nævne Kirstine Munk og hendes børn i kirkebønnen, og ved den lejlighed tituleres hun "fru Kirstine, grevinde til Slesvig og Holsten etc.". I udskriften på sine egenhændige breve kalder kongen hende imidlertid "fru Kirstine Munk". Hun brugte stedse Munk-våbenet med tre roser i sit segl, men med en stor åben krone på skjoldet.[11]

222. Grev Valdemar Christians segl med våben under brev af 23/5 1646. Det heraldiske indhold svarer i alle enkeltheder til det våben, som hertugerne af Slesvig og Holsten etc. førte. Rigsarkivet, Kongehuset, A 2, Grev Valdemar Christian. Foto: Rigsarkivet.

Efter sin resultatløse deltagelse i 30-årskrigen lykkedes det Christian IV i 1630 ved en forhandling med Wallenstein at få kejseren til formelt at ophøje sønnen Valdemar Christian til tysk rigsgreve. I et brev, som man lod den knap otteårige kongesøn skrive til kejseren, blev der direkte bedt om benådning med titlen som greve af Holsten.[12] Kejseren kunne ikke tildele en titel med relation til Slesvig, der lå uden for Det Romersk-Tyske Rige. Grevepatentet af 11. juli 1630, hvori kejser Ferdinand II hentyder til fredsslutningen med kongen af Danmark, fastslog – utvivlsomt efter Christian IVs ønske – modtagerens ægte fødsel.[13] Patentet omfattede også Valdemar Christians eventuelle ægtefødte arvinger. Grevepatentet med den kejserlige guldbulle under blev samme år deponeret på Københavns Universitet.[14] Måske regnede Christian IV med, at dokumentet lå mere sikkert dér end i hans eget arkiv. Grevepatentet indeholdt intet om Valdemar Christians våben. Den nye rigsgreve nøjedes dog ikke med at føre Holstens våbenmærke, men brugte det prætentiøse våben med felter for Norge, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg og Delmenhorst, der egentlig kun tilkom hertugerne af Slesvig og Holsten. Det var det samme våben, der var blevet sat på hans to tidligt afdøde søskendes kister. At Kirstine Munks børn brugte dette våben, der udtrykte arveret til Norge og hertugdømmerne m. m., med Christian IVs vidende og vilje, er hævet over enhver tvivl. Våbenet kendes fra flere segl, som Valdemar Christian i hvert fald brugte siden 1642.[15] Det blev gengivet enten med tre hjelme eller en krone på skjoldet. Våbenet ses også på et repræsentativt portræt af ham malet i 1640'erne.[16] En imposant version af våbenet ses i et segl på et brev fra 1646, der prætentiøst indledes med "Wir Waldemar Christian dess Heiligen Römischen Reiches Graffe Zu Schlessewwig vnd Holstein",[17] hvilket delvis var en tilsnigelse, eftersom han ikke kunne være tysk rigsgreve i Slesvig. Christian IVs interesse i at få Valdemar Christian gift med den russiske zars datter i 1640'erne, den fyrstelige modtagelse, der blev ham til del i Rusland, og zarens principielle accept af den danske kongesøn måtte nødvendigvis styrke denne i hans opfattelse af sig selv som fyrste. Brugen af det hertugelige slesvig-holstenske våben, som oldenborgernes kongelige linie også førte, var egnet til at nære hans mulige forestillinger om at kunne optræde som tronkandidat i 1648.

Af politiske og dynastiske grunde lagde Frederik III afstand til Kirstine Munk og hendes børn og dermed til svigersønnepartiet. I 1654 lod kongen kisterne med Kirstine Munks tidligt afdøde børn flytte fra den kongelige fællesbegravelse i Roskilde og nedsætte et andet sted i domkirken.[18] Frederik III, der indtil sin tronbestigelse selv havde ført de hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker og var dybt præget af fyrsteretlig tankegang, så med uvilje på sine halvsøskendes brug af fyrstehusets heraldik. Han undlod at benytte grevetitlen i skrivelser til Valdemar Christian. Forsøg på forsoning mellem denne og kongen i 1655 førte ikke til noget, da halvbroderen ikke ville opgive grevetitlen og våbenet.[19] Året efter døde Valdemar Christian ugift og barnløs, og den prætention, han teoretisk personificerede, var borte. Frederik III ønskede imidlertid også at forhindre sine halvsøstre og Kirstine Munk i at bruge grevindetitel og våben i relation til hertugdømmerne. Den 26. december 1656 befalede kongen lensmanden på Hindsgavl Tyge Below og oversekretær i Danske Kancelli Erik Krag at opsøge Kirstine Munk for at undersøge, om hun og døtrene havde en skriftlig adkomst til grevindetitlen. De to kommissærer gennemførte den delikate forretning den 1. januar 1657 og gjorde i en udførlig rapport rede for dens temperamentsfulde forløb.[20] Kirstine Munk fremviste et brev, hvori Christian IV kaldte hende grevinde til Slesvig og Holsten. Noget patent om en standsophøjelse havde hun ikke, men hun mente, at hendes børn havde kejserens brev på titlen.

I et åbent brev af 14. januar 1657, der udgik i trykt form, forbød Frederik III Kirstine Munk at kalde sig grevinde af Slesvig og Holsten, og hendes børn fik desuden forbud mod at bruge det hertugelige våben.[21] Ordlyden lader ingen i tvivl om, at kongen dermed varetog en dynastisk interesse: "… at eftersom Fru Kirsten Munck til Boller en Tjdlang har brugt Grefvindes Titel aff Slessvig oc Holsten, hendis Børn oc icke alleniste samme Titel ført, men ocsaa det Vaaben, som os oc voris Kongelig oc Førstelig Huus alene tilkommer, da efterdi de aldelis intet nøyactigt hafver at fremlegge, huor med de kunde bevise sig til saadan Høyhed at være berettiget, det oc os, oc voris Huus icke lidet er præjudicerligt, tilmed oc med den gamle oc for andre Nationer særsynderlig Herkomme, som alle i saa mange hundrede Aar, sig best ved befunden, icke offver eens kommer, at saadan ny Stand uden bedre Grund oc Fundament opkomme skulde. Da hafver vi det icke længer stil tiendis villet lade passere, medens hermed baade Fru Kirsten Munck, oc hindis Børn hafve forbudet at de huercken offuen bemelte Tittel eller Vaaben sig understaar at bruge, saavel som alle andre vore undersaatter, hermed advaret at de sig Endtholder, nogen aff dennem, saadan Tittel at giffve, som ingen aff Adelstanden Eigner oc tilkommer." I en noget længere tysk version af det åbne brev talte kongen tydeligt på huset Slesvig-Holstens vegne og forbød udtrykkeligt Kirstine Munk og hendes børn at bruge titlen og våbenet i breve, segl og på bygninger.[22] I et missive af 26. januar til statholderen og regeringskancelliet i hertugdømmerne befalede Frederik III, at hans vilje angående den usurperede titel og kongeriget Norges og det hertugelige slesvig-holstenske våben skulle trykkes samt bekendtgøres fra prædikestolene.[23] Endvidere pålagde kongen i et missive af 6. februar en række lokale embedsmænd i hertugdømmerne at sørge for offentliggørelse.[24] Titlens og våbenets bestanddele gjorde det naturligt, at frakendelsen blev særlig eftertrykkelig i hertugdømmerne.

I sit sidste leveår kaldte Kirstine Munk sig "Kongl. May effterlate gemahl" i stedet for grevinde til Slesvig og Holsten. Hendes døtre og deres nærmeste ignorerede derimod Frederik IIIs forbud.[25] Hannibal Sehested, der i 1660 var blevet forsonet med Frederik III, fik i maj 1662 af denne tildelt et

sammensat våben med fire anevåbener i et hjerteskjold, mens hovedskjoldet var firdelt af et kors med en kronet løve i hvert af de fire felter; på skjoldet hvilede fire hjelme med anevåbenernes hjelmtegn. Sehesteds hustru, fru Christiane, fik i samme patent et tilsvarende våben, men med kors og løver i andre farver og kun med de mødrene, altså Kirstine Munks, anevåbener i hjerteskjoldet og på hjelmene; hendes fædrene ophav blev således ikke markeret. Løvefiguren og korset i ægtefællernes våbener må opfattes som brisurer af kongevåbenet og dermed som kongelige nådestegn. For at understrege frakendelsen af det slesvig-holstenske våben blev Hannibal og Christiane Sehesteds våbenpatent udfærdiget gennem Tyske Kancelli.[26] Kombinationen af kors og løver kunne minde om det våben, som kongernes uægte sønner med navnet Gyldenløve uden skriftlig tildeling havde ført siden Christian IVs tid. Det var dannet på basis af de to slesvigske løver, der opfattedes som en del af kongehusets stamvåben, og det kvadrerende kors fra kongevåbenet.[27]

Vibeke Kruse, Christian IVs elskerinde i kongens sidste år, havde et signet med en løve, der må være en brisure af det danske våben, idet det blev omtalt som hendes kgl. signet. Hendes datter med kongen Elisabeth Sofie Gyldenløve blev udstyret med et tilsvarende signet.[28]

Det kongelige arvehus

Frederik IIIs ældste søn Christian (V), der i 1650 var blevet valgt til tronfølger, blev i 1655 hyldet i København, Odense og Viborg og det følgende år i Kristiania. Dermed blev det bekræftet, at Danmark og Norge endnu formelt var valgkongeriger. I forbindelse med hyldingen forlangte kongen, at hans søn skulle tiltales ”Hans kgl. Højhed” og ikke ”Hans fyrstelige Nåde”, som man hidtil havde tituleret kongesønnerne. Og Frederik III begyndte at kalde sine døtre for prinsesser i stedet for frøkener, der indtil da havde været den normale benævnelse for danske kongedøtre.[29]

Efter arvehyldingen i 1660 blev alle kongens ægtefødte børn konsekvent benævnt prinser og prinsesser. Det kom klart til udtryk i den under den 14. november 1665 underskrevne Kongelov. Den ældste søn Christian og hans yngre bror Jørgen (Georg) benævnes prinser og den ældste datter Anna Sophie prinsesse; de øvrige døtre nævnes ikke ved navn. Flere steder i Kongeloven tales der om prinser og prinsesser af blodet.[30] Lignende udtryk var allerede i 1661 blevet brugt i regeringskancelliet i Glückstadts erklæring om arvefølgen.[31]

En kongesøn skulle nu ikke længere kun relateres titulært til hertugdømmerne, men først og fremmest til kongerigerne Danmark og Norge, der fra nu af kunne betragtes som kongehusets vigtigste arvelande. Hidtil havde kun en udvalgt prins kunnet føre samme våben som kongen, mens en yngre søn som arving til Norge, hertug til Slesvig, Holsten etc. brugte et våben med felter for disse områder. Som en konsekvens af det indførte arveprincip skulle de kongelige prinser alle føre samme våben som kongen, og heri indgik også de felter, som hertuger af Slesvig, Holsten etc. brugte. Senere – i Christian Vs memorial af 25. april 1693 – blev dette utvetydigt præciseret i forskrifterne for, hvad de kongelige elefantridderes skjolde, der skulle hænge i Frederiksborg Slotskirke, skulle indeholde. Det hedder: ”Til de Kongelige Danske Printzers Skiolde skal bruges det heele Kongelige Vaaben”, hvorefter der henvises til en tegning af de forskellige rangkroner.[32] For kongedøtrenes vedkommende skete der ingen ændring, da de også før enevælden førte deres fars våben.[33]

Da der fra 1663 blev forhandlet med Kursachsen om et ægteskab mellem kongeparrets ældste datter Anna Sophie og kurprins Johan Georg (III), skete det i lyset af det forberedende arbejde med Kongeloven, som de sachsiske forhandlere i et eller andet omfang blev gjort bekendt med. En teoretisk mulighed for, at prinsessen og hendes efterkommere kunne arve den dansk-norske trone, måtte have sachsernes interesse og gjorde Anna Sophie attraktiv i dynastisk henseende. Fra dansk side ville man gerne knytte en ægteskabelig forbindelse med kurfyrstehuset og brugte udsigten til at arve tronen til at kræve sachsiske modydelser i form af morgengave og livgeding.

223.Prinsesse Anna Sophies segl med Danmark, Norge og Unionen i midten omgivet af 14 små skjolde, 1666. Aftryk i Rigsarkivet, Storcks seglsamling (= Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 17a). Foto: Ronny Andersen.

Da prinsesse Anna Sophie i 1666 bekræftede sit arveafkald, blev det gjort klart, at der på et tidspunkt måske ikke ville være flere mandlige arvinger til den dansk-norske trone, hvorved prinsessen eller hendes arvinger ville blive arveberettigede.[34] Det samme stod også tydeligt i Kongeloven. I arveafkaldet betegnes hun bl. a. som født prinsesse til Danmark etc., hvilket ikke helt stemte overens med virkeligheden, da hun var født i 1647.[35] I Anna Sophies segl ses en våbenkomposition, der indeholder flere felter end dem, hendes far indtil da havde brugt. På et kronet Dannebrogskors ligger et stort hjerteformet skjold. I dette ligger i midten et mindre kronet, tredelt skjold med Danmarks og Norges våbener i de to øverste felter og de tre unionskroner i det nederste felt. Rundt om dette ses 14 små skjolde.[36] Ud over de våbenmærker, der på denne tid normalt blev brugt af kongen, forekommer der i hendes segl også våbener for Femern, Gotland, Øsel, Grønland og Bornholm. Islands våben, som Frederik III indtil da havde brugt regelmæssigt i sine segl siden 1648,[37] indgik også i Anna Sophies. Våbenerne for Femern, Gotland og Øsel havde været ført af Frederik IIIs forgængere, men det gjaldt ikke Grønlands og Bornholms våbener. For Gotlands og Øsels vedkommende var der tale om en genoptagelse af våbenmærker for områder, der var blevet afstået til Sverige i 1645. I seglomskriftens forkortelser betegnes Anna Sophie bl. a. som født arveprinsesse til Danmark etc., skønt hun var født inden enevældens indførelse.[38] På en guldmønt fra 1666 er et stort sammensat kongevåben suppleret med Islands, Grønlands, Gotlands, Øsels og Femerns våbener.[39] Motivet til at udvide antallet af våbenmærker må søges i, at svenske konger i visse sammenhænge førte sig frem med et meget stort antal landskabsvåbener som supplement til det egentlige svenske kongevåben. Det kan ikke udelukkes, at brugen af et forøget antal våbener i Anna Sophies segl har skullet gøre indtryk på Sachsen.

Da søsteren Frederikke Amalie i 1667 blev gift med hertug Christian Albrecht af Slesvig-Holsten-Gottorp, og søsteren Wilhelmine Ernestine i 1671 blev gift med kurprins, senere kurfyrst Karl af Pfalz, fik de et lignende segl som den ældste søster.[40] I de segl, som Anna Sophie og Frederikke Amalie førte som hhv. kurfyrstinde af Sachsen og hertuginde af Slesvig-Holsten-Gottorp, er midterskjoldet med Danmark, Norge og de tre kroner lagt på deres respektive ægtemænds sammensatte våbener.[41] Deres bror prins Jørgen (Georg), der i 1683 blev gift med prinsesse Anne af England, fik et segl med lige så mange felter som i søstrenes, men ordnet i et stort hovedskjold og et

hjerteskjold.[42] Inden Anne blev dronning af England, kombinerede hun hans våbenmærker med sine egne i et stort delt skjold.[43]

I nogle af de fire søskendes segl hviler en stor bøjlekrone, der i nogle tilfælde blot har en enkelt tværbøjle, på skjoldet, men fembøjlet krone forekommer også. Griffenfeld ses i 1670 at være kommet med et forslag til, hvilken form prinsesse Anna Sophies krone skulle have.[44] Detaljer i forslaget kendes ikke. Muligvis forestillede han sig, at der på dette tidspunkt kunne indføres graduerede kongelige kroner.

Bagsiden af guldseglet under Kongeloven har i midten et udadbuet Dannebrogskors, hvorpå Danmarks våben ligger. I små kredsstillede skjolde ses våbenerne for Norge, Unionen, de Goters, de Venders, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg, Delmenhorst, Island, Grønland, Gotland, Øsel og Femern. I hovedeksemplaret af Kongeloven er alle sider udsmykket med rammer, hvori der med guld og tusch er malet forskelligartede blomsterdekorationer, dyr, fugle og fisk. På titelbladet ses våbenskjolde ligesom i seglet, dog ikke våbenerne for Grønland, Gotland, Øsel og Femern.[45] En kunstner udsmykkede siderne, inden Peder Schumacher senere egenhændigt indførte den foreløbig hemmelige lovtekst. Dekorationen må stamme fra før 1666. Guldseglet er tidligst blevet til i 1669 og har derfor også våbener, som den kongelige heraldik blev forøget med i 1666.[46] Blandt våbenerne på salvingskårdens skede fra 1671 var også de for Femern, Bornholm, Gotland, Øsel, Færøerne, Island og Grønland.[47]

Færøerne

Det færøske våben, en vædder, er et såkaldt talende våben, idet øernes navn blev tolket som Fåreøerne. Vædderen som færøsk embedssymbol ses i lagrettemandens segl; på grund af den form, omskriftens form har, må seglet antages at stamme fra 1300-tallet.[48] Færøernes middelalderlige segl blev anvendt i flere århundreder. Et tydeligt aftryk kendes fra et brev fra 1533.[49] Seglet ses også under færingernes hyldingsbrev fra 1649 til Frederik III. På stolegavlene fra Kirkebø, der må være udført i perioden 1406-42, er der en række våbenskjolde. Det fornemste er unionskongen Erik af Pommerns og dronning Filippas kombinerede skjold. Under et trekronervåben lagt på unionskorset er der et skjold med en vædder, der må opfattes som Færøernes officielle våben.[50] Det symboliserer den lokale, verdslige myndighed og viser, at den færøske vædder allerede i 1400-tallet er blevet anvendt som heraldisk figur. Ligesom kongeparrets våben og trekronervåbenet på stolegavlene må Færøernes våben engang have været bemalet.

224.Lagrettemanden på Færøernes segl, 1300-tallet. Tegning af aftryk brugt i 1533. Efter Inge Adriansen: "Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000" I, København 2003, s. 345.

225.Færøernes våben på stolegavl fra Kirkebø, 1406-42. Foto: Nationalmuseet.

Den færøske vædder indgår i et af de kredsstillede skjolde i et segl, der kendes aftryk af fra 1668, og ligeledes i et stort segl brugt i 1670.[51] En tilsvarende placering ses på en speciedaler fra 1668.[52] Vædderen er senest optaget som del af det kongelige våben i 1666. I et notat om kongens våbenmærker forfattet dette år af Peder Schumacher står der om Færøernes våben: "Væderen hviid

udj blaa feldt bemerker Færøe".[53] På salvingskårdens skede er Færøernes våben blåt med en hvid vædder, og det samme er tilfældet på en rund emaljeret plade med Frederik IIIs og dronning Sophie Amalies våbenmærker centreret omkring den braunschweigske hest.[54] Disse farver regnes for at være våbenets rette tinkturer. En af de 18 sørgefaner, der i 1670 omgav Frederik IIIs castrum doloris, viste formentlig den færøske vædder.[55]

226. Frederik IIIs og dronning Sophie Amalies våbenmærker centreret omkring den braunschweigske hest, hendes inderst og kongens yderst. Emaljearbejde, der muligvis er udført af Paul Prieur i 1690. Yderst til højre ses den hvide færøske vædder i blåt og et våben for Grønland, en hvid bjørn i grønt. Rosenborg, 5-168. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

Grønland

En hvid bjørn i blåt blev tildelt som våben af Christian I i to adelsbreve. I 1450 adlede han Torfi Arason, lensmand i Nord- og Vest-Island,[56] og i 1457 adlede kongen Björn Thorleifsson, lensmand på Island.[57] Den danske unionskonge tildelte således med få års mellemrum en hvid bjørn i et blåt skjold til embedsmænd på Island. Selv om en våbentildeling i et adelsbrev formelt fremtræder som en kongelig nådesbevisning, var det i virkeligheden en registrering af det våben, som modtageren selv havde antaget eller ønsket. En hvid bjørn, en isbjørn, hørte således hjemme i de to islændinges forestillingsverden, og de kan i datiden godt have set isbjørne ved Island.

227. Fantasivåben med en bjørn og tre fugle for "kongen af Grønland" i kopi fra ca. 1640 af Sir William le Neve's Book, ca. 1500. The Society of Antiquaries, London, MS. 664, vol. V, folio 2 verso. By kind permission of The Society of Antiquaries of London.

I en nu tabt engelsk våbenbog, Sir William le Neve's Book, der dateres til ca. 1500, og hvis indhold er overleveret i en kopi fra ca. 1640, er der et våben med en bjørn ledsaget af tre fugle for "le Roy de Grenelond" ("kongen af Grønland").[58] Bjørnen og fuglene er sølv på grøn baggrund. Våbenbogens indhold er meget blandet. Der forekommer både våbener, der virkelig har været brugt, og fiktive våbener. Våbenet for "kongen af Grønland" er uden tvivl et fantasivåben. Der er således på samme side gengivet et decideret fantasivåben med tre skibe for kongen af Portugal. I en anden engelsk våbenbog, London Roll fra ca. 1470, ses et lignende fantasivåben for "kongen af Grønland".[59] Bjørnen og de tre fugle er hvide og primitivt tegnet. Baggrunden er brunlig, men kan oprindelig have været grøn. I 1200-tallet fik Henrik III af England en isbjørn som gave af den norske konge Haakon IV. Den engelske krønikeskriver Matthew Paris (død 1259) har beskrevet, hvilken opsigt den hvide bjørn vakte.[60] Dette kan måske forklare, at engelske våbenbøger indeholder et fantasivåben med en hvid bjørn for "kongen af Grønland".

I middelalderen var det ikke ualmindeligt at gengive våbener for bibelske skikkelser, de ni helte m. fl., og eksotiske lande blev markeret med et våben for "kongen af …". Valget af våbenmotiv vidner om de forestillinger, man havde om de pågældende områder. De rent fiktive våbener blev gengivet sammen med virkeligt førte våbener. F. eks. gengiver Conrad Grünenbergs våbenbog fra

1483 adskillige våbener for europæiske fyrster og højadel, men de første mange sider optages af våbener for de mest besynderlige fyrster i Asien og Afrika uden forbindelse med virkeligheden.[61] På en side i Armorial Wijnbergen fra 1200-tallet, hvor der næsten udelukkende vises fantasivåbener, er der også et våben for "kongen af Island". Det er tydeligt dannet med Norges våben som udgangspunkt og må utvivlsomt opfattes som et fantasivåben.[62] I udenlandske våbenbøger træffer man også fantasivåbener for Danmark, der ikke har forbindelse med realiteterne.[63]

En (is)bjørn må siges at være et naturligt valg af våbenmærke for "kongen af Grønland", og når den placeres i et grønt skjold, tydeliggøres lokaliteten. Grønland var i 900-tallet blevet beboet af folk, der kom fra Island og Norge. Disse såkaldte nordboer levede i Grønland til midten af 1400-tallet, måske endda 1400-tallet ud. Men da var den handelsmæssige og administrative kontakt med Norge for længst bristet; det skete i midten af 1300-tallet. Derimod var der en forvaltningsmæssig sammenhæng mellem Island, Færøerne og Norge, der bestod indtil freden i Kiel 1814, og som Grønland til dels blev geninddraget i efter Hans Egedes ankomst i 1721. De ovennævnte eksempler på adlinger og de dertil hørende våbentildelinger er udstedt af Christian I i relation til Norge.

Peder Schumacher studerede som ung i England. Teoretisk kunne han være stødt på de omtalte våbenbøger og deri have lagt mærke til våbenet for "kongen af Grønland", og det kunne muligvis være ham, der har givet Frederik III ideen om at føre en bjørn som våben for Grønland. Men det vides der intet som helst sikkert om.

Et horn af elfenben fra 1400-tallet med fine relieffer, der viser en turnering, en jagtscene og St. Jørgen, havde to beslag af sølv med seks små emaljerede våbenskjolde med hhv. tre kroner, tre kronede løver, to bjælker, en ørn, en kronet løve med en ukse og en stående bjørn i blåt felt. Der må for de første fem skjoldes vedkommende være tale om Sveriges, Danmarks, Oldenborgs, Brandenburgs og Norges våbener. Den svenske historiker Hans Hildebrand, der i 1870 opdagede hornet på museet i Gotha, hvor man oplyste, at det var fundet ved Nola i Campanien, mente, at det var blevet skænket til nogen i Italien af Christian Is dronning Dorothea under hendes rejse til Rom i 1488.[64] Man kunne dog lige så godt forestille sig, at det havde forbindelse med Christian Is rejse til Italien i 1474. Men reelt kendes hornets ophavssituation ikke. Hornet forsvandt under 2. verdenskrig.[65] Bjørnen i blåt felt skal nok hentyde til Grønland eller måske til Svalbard. Der må være tale om et fantasivåben, som er brugt for at markere unionskongens vidtstrakte besiddelser. Da en hvid bjørn i blåt blev givet som våben af Christian I til to mænd med tilknytning til Island, er det utænkeligt, at en bjørn i blåt felt i 1400-tallet også skulle have været et officielt våben for Grønland.

Grønlands våben med en bjørn som felt i et dansk kongeligt våben kan ikke være ældre end dets forekomst i 1666.[66] Det bekræftes af Peder Schumachers notat fra samme år, hvor han bl. a. oplyser, at indførelsen af særskilte våbener for Bornholm og Grønland skyldtes Frederik III: "Hand gav først Borringholm til vaaben dend guule Drage i blaa feldt. Grønland dend hvide Biørn udj blaa feldt".[67] På den ovennævnte emaljerede plade med Frederik IIIs og dronning Sophie Amalies våbenmærker er bjørnen hvid og gengivet gående på en grøn baggrund. Men andre gengivelser viser, at blå baggrund er det korrekte svarende til Schumachers beskrivelse, og bjørnens position blev oprejst siddende, hvilket den allerede er i Anna Sophies segl. Men bjørnen er gengivet gående på guldmønten fra 1666, i Kongelovens guldsegl og på salvingskårdens skede.

Bornholm

Siden 1500-tallets slutning var der på tryk blevet fremsat vidtløftige forklaringer på, hvad de enkelte felter i kongens våben betød.[68] Niels Heldvad udlagde i 1624 de Venders lindorm som våben for Bornholm, idet han kaldte figuren for en drage.[69] Peder Resen, der fra 1666 samlede stof til *Atlas Danicus*, mente også, at dragen i kongevåbenet var Bornholms våbenmærke, og det synspunkt kan han have hentet fra Niels Heldvads skrift.[70] En lindorm og en drage er i realiteten samme figur. Teoretikere skelner imellem dem ud fra antallet af ben. En lindorm har fire ben, en drage to,[71] men begge betegnelser bruges uanset, om der er fire eller to ben.

En gul drage i blåt blev som nævnt af Peder Schumacher i 1666 indført som særskilt våben for Bornholm. De ovennævnte teorier kan have inspireret til valget af en drage, da dragen el. lindormen blev forbundet med områder ved Østersøen. Den blå baggrundsfarve var sikkert bevidst valgt for at kunne skelne de Venders gule lindorm i rødt fra det bornholmske dragevåben.

Når Bornholm, der havde været en del af Skåne, overhovedet fik et særskilt våben, kan det kun skyldes et ønske hos kongen om at markere, at bornholmerne i 1658 befriede sig fra svenskerne, og at øen ved freden i 1660 tilfaldt Danmark. Bornholms våben er et af 15 kredsstillede skjolde i en speciedaler fra 1668.[72] Det bornholmske våben blev ikke brugt meget, men det blev gengivet på salvingskården, hvor det i øvrigt på grund af den indbyrdes rækkefølge senere må være blevet ombyttet med de Venders våben.[73] Det ses også, ligesom Færøernes og Grønlands våbener, blandt de kredsstillede skjolde på Frederik IIIs sarkofag.[74] I en af fanerne i Christian Vs ligprocession i 1699 sås Bornholms våben.[75]

Forvirring

Selv om der i Frederik IIs instruks til dem, der skulle forhandle på hans vegne med svenskerne i Rostock i 1564, havde stået, at de Goters løve over ni hjerter var det gamle hallandske våben, medførte de danske udsendinge også et materiale om brugen af titlerne de Venders og de Goters, hvori der henvistes til Saxos beskrivelse af Danmarks oprindelige inddeling, hvorfor man ræsonnerede, at de Goters også kunne forbindes med Jylland.[76] På et af de grafiske blade af Frederik IIs begravelsesprocession i 1588 havde Henrik Rantzau tilsyneladende været i tvivl om betydningen af løven over ni hjerter, idet der står "… som nogle mener er de Goters".[77] Rantzau følte sig vistnok særlig knyttet til Den kimbriske Halvø. Når Sønderjylland (Slesvig) havde sit våben med to løver, har det været nærliggende for ham at hælde til den opfattelse, at løven over ni hjerter var et våben for Nørrejylland. I en fortegnelse i Danske Kancelli over processionens sammensætning betegnes de Goters løve over ni hjerter kun som fanen med de ni hjerter.[78]

I sit topografiske værk fra 1594 hævdede Jon Kolding, at danskere, svenskere og nordmænd af oprindelse og fødsel er gotere, og at de hører til samme stamme. Under overskriften "Jylland eller Goterland" siges Goterland at være den største og folkerigeste del af riget, og på grund af en lille forvanskning af begyndelsen af en stavelse er dets tilnavn blevet bevaret og hedder nu Jylland – en noget søgt tolkning. I et afsnit om Gotland hævder han, at øen, der på dette tidspunkt hørte til Danmark, er goternes ældgamle oprindelsesland.[79] For Jon Kolding var det vigtigt at forbinde gotermyten med Danmark.

I sin bog fra 1624 om landene ved Østersøen skrev Niels Heldvad, at løven over ni hjerter er et våben for Jylland, dvs. Nørrejylland.[80] Men i hans manuskript om "Udtydning på Danmarks våben" er løven over ni hjerter Limfjorden, og hjerterne betyder de ni fyrstendømmer i (Nørre)jylland, dvs. de ni sysler, der stammede fra en meget gammel administrativ inddeling. Lindormen, mener han, står for Sjælland, Møn, Lolland, Falster, Langeland, Fyn og de andre øer, altså områder, der vender ud mod Østersøen. Korrekt udlagt er våbenmærkerne for Norge, Unionen, Gotland, Island, Slesvig og Ditmarsken samt Dannebrog. Delvis korrekt forbindes nældebladet med Holsten og med Venden og svanen med Eidersted. Betydningen af Oldenborgs og Delmenhorsts våbenmærker er byttet om.[81] Fra øverstesekretær i kancelliet Erik Krag (1620-72) stammer nogle optegnelser, hvor Niels Heldvads rim er gentaget.[82] Men han troede muligvis ikke selv på de fantasifulde udlægninger af kongevåbenets felter.

Villum Worm, kgl. historiograf i 2. halvdel af 1600-tallet, har efterladt sig optegnelser om Danmarks våben. Han udlægger felterne korrekt bortset fra løven over ni hjerter, som han forbinder med Nørrejylland. Som våbenets ophavsmand nævner han jydernes/kimbrernes første dommer. Ifølge Worm var våbenet på hans egen tid 3640 år gammelt. Også andre felter tilskriver Worm en meget høj ælde. Danmarks tre løver skulle således stamme fra kong Dan og være 2690 år gamle. De Venders drage (lindorm) udlægges som våben for obotritternes el. vandalernes slaviske område.[83]

Biskop Jens Bircherod (1658-1708) har foruden sine mange dagbøger efterladt sig en vidtløftig afhandling om kongevåbenet, der er bevaret i en afskrift ved Terkel Klevenfeld.[84] For Bircherod er dragen udtryk for det baltiske, løven over tre strømme (folkungeløven) for det gotiske og løven over ni hjerter for det kimbriske, altså (Nørre)jylland, men han vil forbinde Goterlandet med Jylland.[85] Bircherod havde også en mening om løven på Jellingestenen. Der var for ham ingen tvivl om, at den var et kendetegn for kong Haralds kongesæde.[86]

Peder Svendsen Riber kendes vistnok kun som forfatter til en beskrivelse fra 1611 af Danmark og hertugdømmerne, hvori han korrekt udlægger Danmarks, Norges, Unionens, de Goters, de Venders, Gotlands og Islands våbener, idet han ikke nævner flere end disse.[87] Hans beskrivelse udkom ikke på tryk.

228. Resterne af fane med Danmarks våben for Sjællandske Nationale Regiment til Fods erobret af svenskerne i slaget ved Lund 1676. Foto: Armémuseum, Stockholm.

229. Olof Hoffmans tegning af den erobrede fane for Sjællandske Nationale Regiment til Fods, efter 1676. Foto: Armémuseum, Stockholm.

230. Resterne af fane med de Goters våben for Nørrejyske Regiment til Fods erobret af svenskerne i slaget ved Lund 1676. Foto: Armémuseum, Stockholm.

231. Olof Hoffmans tegning af den erobrede fane for Nørrejyske Regiment til Fods, efter 1676. Foto: Armémuseum, Stockholm.

Der herskede altså nogen uklarhed over, hvad felterne i kongens våben egentlig stod for, og forkerte udlægninger kunne læses i trykte bøger. Dette må være forklaringen på, at der i 1625

stafferes militære faner ”med alle kgl. Maj. Provinciers Vaaben” således, at de tre løver og ni hjerter, rettelig Danmarks våben, føres af det sjællandske regiment, lindormen, rettelig våben for kongetitlen de Venders, føres af det fynske regiment, og løven over ni hjerter, rettelig våben for kongetitlen de Goters, føres af de jyske regimenter. Fra 1663 foreligger der udkast til faner for fire nationale fodregimenter, af hvilke det sjællandske skulle bruge de tre løver og ni hjerter (Danmarks våben), det fynske lindormen (de Venders våben) og de jyske løven over ni hjerter (de Goters våben). I 1664 blev forslaget approberet, idet de respektive våbenmærker skulle sættes i fanernes midte, mens et Dannebrogsmærke skulle sættes i øverste stanghjørne.[88] Tegninger af danske faner erobret af svenskerne i slaget ved Lund 1676 viser, at dette princip blev realiseret. En habil svensk tegner, Olof Hoffman, tegnede kun få år efter slaget de mange erobrede faner. Resterne af de originale faner og de efter al sandsynlighed meget nøjagtige gengivelser af dem opbevares i Armémuseum i Stockholm.[89] I 1664 blev det bestemt, at nationale hærafdelinger i hertugdømmerne skulle føre Dannebrog, men med de hertugelige våbenmærker i øverste stanghjørne.[90] I disse tilfælde svarede brugen af våbener til deres virkelige betydning.

Man fortsatte ind i 1700-tallet med at bruge Danmarks, de Venders og de Goters våbener i faner for hhv. sjællandske, fynske og nørrejyske regimenter. I en original estandart fra 1711-21 for Sjællandsk-Fynske Kyrassérregiment ses et skjold med tre løver og ni hjerter for ”Sjælland” hvilende på en lindorm som våbenmærke for ”Fyn”. I en original estandart fra Frederik IVs tid for Jyske Rytterregiment ses løven over ni hjerter som våben for ”Nørrejylland”.[91] Fastsættelsen af mærker i hærafdelingernes faner fremgår af kgl. resolutioner med tilhørende tegninger. Således fik Prins Frederiks Regiment, der hørte hjemme på Fyn, i 1769 ni bataillonsfaner og Fynske Rytterregiment i 1782 estandarter og paukedækkener med lindormen som våben for ”Fyn”.[92] I 1785 fik infanteriregimenter på Sjælland, Fyn og Jylland faner med hhv. de tre løver, lindormen og løven over ni hjerter.[93] Man lod Christian VII approbere våbenmærker for områder, der ikke svarede til våbenernes rette betydning. Der blev dog også givet faner med korrekte våbener. Således fik norske infanteriregimenter i 1773, 1775 og 1779 faner med den norske løve, og i 1777 fik et holstensk infanteriregiment en fane med nældebladet.[94] Kronprinsens Regiment fik i 1774 en fane med Danmarks, Norges og Unionens våbenmærker, og i 1785 fik Livgarden til Fods hele kongevåbenet i sine faner.[95]

232. Paukedækken med de Venders våben for Fynske Rytterregiment approberet af Christian VII i 1782. Tegning i Rigsarkivet, Generalitets- og Kommissariatskollegiet, Depechekontoret, Kgl. ordrer og resolutioner 1767-1789, resolution nr. 263. Foto: Ronny Andersen.

I 1785 havde Generalitets- og Kommissariatskollegiet sendt fanetegninger til Danske Kancelli. Man ville vide, om der var bemærkninger til de gengivne våbener. Med en anmodning om en udtalelse videresendte kancelliet tegningerne til Det kgl. danske genealogiske og heraldiske Selskab, der var stiftet i 1777. Herfra svarede man stort set på baggrund af den foreliggende litteratur og bestyrkede derved myndighederne i en række fejltagelser. Således sagde selskabet uden videre god for fanerne til de jyske regimenter med de Goters løve over ni hjerter som våben for ”Jylland”. Angående lindormen som våben for det fynske regiment påpegede selskabet, at ”Intet ægte gammelt Monument viiser os Provindsen Fyens Vaaben. Da det imidlertid nu antages for at

være den vendiske Lindorm, burde den vel staae i et Skiold med rødt Feldt". Derefter fæstede man lid til en skrøne om en dansk prinsesse, der blev gift med en obotritisk fyrste, og "at dette skulle have givet Anledning til dette Vaaben, er vel rimeligt, men dog hidindtil ikke beviist". Danmarks våben kunne selskabet ikke umiddelbart forbinde med Sjælland, idet "Provintzen Sielland findes ikke paa noget gammelt Monument". Derfor foreslog man at differentiere våbenet, for "saa meget er vist at det ey kan være det almindelige Danske. Hvis de tre Løver skulde beholdes, kunde de ikke være kronede, ikke heller være ledsaget af Hierter". Selskabets sekretær B. Sandvig noterede: "Det Siellandske Vaaben kiender jeg ikke, men dette er Danmarks almindelige Vaaben. I det mindste maa Hierterne være borte", og forstanderen E. A. von Bertouch ræsonnerede, at "røde Hierter … alleene tilhører Kongeriget Danmarks General Vaaben".[96]

Man kan ikke andet end undre sig over, at officielle instanser med kongens godkendelse gennem lang tid tillagde felter i kongevåbenet forkerte betydninger. Særlig stærk var formodningen om, at de Goters løve over ni hjerter var Nørrejyllands våben.[97] Måske har man ræsonneret, at hvis løven over ni hjerter kunne forbindes med Nørrejylland, kunne våbenmærkerne for de to øvrige (danske) kongetitler fordeles på de resterende områder i det egentlige Danmark. De Venders lindorm havde det altid været vanskeligt at lokalisere til et præcist geografisk område, og måske derfor lod den sig nu let knytte til Fyn. Men det er påfaldende, at man kunne forbinde de tre løver med hjerter omkring, der siden middelalderen havde været våben for hele det danske rige, med Sjælland.

Det kgl. danske Selskab (i dag Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie) fik i 1747 kongens tilladelse til at bruge et skjold med en guld drage i rødt inden for en blå bort belagt med elleve guld besanter. En "gammeldags Førstelig Guld-Krone" med høje spidse takker, en såkaldt antik krone,[98] hviler på skjoldet, der holdes af to vildmænd, et tydeligt nådestegn. Historikeren Jacob Langebek forklarede, at det var "… en Deel af det Kongelige Danske Vaaben, nemlig den gamle Gothiske eller Vendiske Drage, som tillige kan være en Devise eller Afbilding paa Videnskaber og Antiqviteter." De elleve guldkugler forestillede "en Skat, som Dragen tager vare paa …".[99] For Langebek kunne de Venders lindorm el. drage åbenbart være både gotisk og vendisk.

En holdbar tolkning

Frederik IIIs kammersekretær, bibliotekar og arkivar Peder Schumacher, den senere Griffenfeld, der var kongens betroede medarbejder ved udformningen af Kongeloven, refererede fra juni 1666 alle indkomne sager for kongen. Der er ingen tvivl om, at han havde Frederik IIIs tillid. Schumachers føromtalte notat om kongens våbenmærker er dateret den 14. november 1666. Datoen kan næppe være tilfældig. Den 14. november var Frederik IIIs navnedag, som også er Kongelovens officielle datering, men med året 1665.

Det originale notat, der på et tidspunkt må have ligget i Geheimearkivet, er forgæves eftersøgt i Rigsarkivet. Teksten er bevaret i en afskrift af en kopi, der befinder sig blandt E. C. Werlauffs efterladenskaber i Det kgl. Bibliotek.[100] Nederst er der tilføjet med en hidtil uidentificeret hånd: "Dette er udskrevet efter en Copie som Jeg fik til laans in Anno 1716 af Hr. Secretaire Wieland".[101] Joachim Wielandt (1690-1730) var kancellisekretær og interesseret i den kongelige heraldik. Han er forfatter til et vidtløftigt og ordrigt manuskript om det danske kongevåben, der er bevaret i flere eksemplarer. Ét af dem er indbundet i rødt fløjl og illustreret med tegninger af kongesegl, mønter m.

m. og må være Frederik IVs eksemplar.[102] Manuskriptet indeholder ikke noget væsentligt nyt. Wielandt røber ikke kendskab til Schumachers notat og mener, at løven over ni hjerter er "… det Gotiske eller Jydske Waaben".

Om ægtheden af Schumachers notat kan der ikke herske tvivl. Teoretisk kunne det være resultatet af Schumachers egne undersøgelser og udtryk for hans personlige opfattelse af kongens våben. Da Schumacher på det nævnte tidspunkt havde Frederik IIIs fortrolighed, og da han lagde notatet i kongens arkiv, er det imidlertid rimeligst at gå ud fra, at vurderingen af våbenmærkerne også afspejler kongens opfattelse. Det er højst sandsynligt skrevet efter drøftelser med kongen, da Schumacher i notatet omtaler ordningen af de mange våbenmærker i segl, der på samme tid blev til på kongens befaling. Der er tale om segl med Danmarks, Norges og Unionens våbener i et tredelt skjold i midten omgivet af femten mindre skjolde og øverst kongekronen. Det hele er lagt på et stort udadbuet Dannebrogskors, hvis øverste korsarm er stukket op gennem kronen. Et tydeligt aftryk fra 1670 af et stort segl og et aftryk fra 1668 af et noget mindre segl med våbenerne ordnet i den rækkefølge, hvori Schumacher nævner dem, findes i Rigsarkivet.[103] Seglstamperne hertil kan meget vel stamme fra 1666, og de kan være fremstillet i forlængelse af eller samtidig med tilblivelsen af Anna Sophies segl med mange enkeltvåbener.

233. Frederik IIIs segl med Danmarks, Norges og Unionens våbenmærker i midten omgivet af femten mindre skjolde. Aftryk fra 18/1 1670 i Rigsarkivet (= Poul Bredo Grandjean: "Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670", København 1951, tavle 21a). Foto: Ronny Andersen.

Da Schumachers notat er af stor interesse, bliver de væsentlige dele citeret i det følgende. Indledningsvis beskriver Schumacher Dannebrogskorset, som det fremtræder i en sammensat version af kongevåbenet:

"Det store hvide Kaars, som skiller det Kongelige Vaaben udj 4re rom og quarteer, er Waldemari II Kaars, som stood udj Hans Dannebroge, føørt af Kong Waldemar Seyer, og siden tabt udj dend Dytmarskeske feyde af Kong Hans, eller og, som ieg mener, haver været af Alders-tiid føørt, siden Danmark antoog dend Christelige troe."

Der er intet mærkeligt i, at Schumacher forbandt Dannebrogs oprindelse med legenden om den himmelfaldne fane og i tidens ånd mente at kunne gøre Dannebrog endnu ældre.

Derefter følger en gennemgang af de enkelte felter. Schumacher har enten med et NB eller med ≠ angivet, at der til det pågældende punkt er gjort en note (de nævnes her senere):

"1. De 3 blaa Løver med guule Croner paa, udj guul feldt med 9 røde hierter strødde her og der i Skiolden, ere Danmarkes Crones rette Vaaben.
2. Dend guule Løve med Crone paa udj rødt feldt med en blaa Hellebaard er Norrigis Cronis Vaaben.
3. De 3 guule Croner udj blaa feldt betyde de tvende Rigers foreening under Dronning Margaretha, enddog Loccenius endeligen vil med mange Argumenter beviisse det af Alders-tiid at have været Sverrigis Rigis Vaaben.
4. Dend blaa Løve uden Crone over de 9 Røde hierter udj guul feldt skal være det Gotteske Vaaben.

5. Lindormen, som er guul udj røød feldt, er det Vendiske eller Schlaweske Vaaben.
6. De tvende gule ≠ Løver uden Crone udj blaa feldt, betyde Sleswig.
7. Det hvide Neldeblad udj røød felt bemerker Holstein.
8. Dend hvide Svan med en guul Crone om Halssen udj Røød feldt, er det Stormarske vaaben.
9. Rytteren guul udj Harnisk med dragen degn paa en hviid Hest, Plumadtzen hviid iligemaade, som hænger need af hielmen udj røødt feldt betyder Dytmarsken.
10. De tvende røde Bielker udj guul feldt er det Oldenborgeske vaaben.
11. NB. Det hvide Kaars udj røødt feldt betyder Delmenhorst.
12. Det Fæmerske vaaben er en guul Crone udj blaa Feldt. Cronen er sat skraat udj Vaabenet. ≠
13. En guul Drage udj en blaa feldt bemerker Borringholm.
14. Det hvide Lam med guul Kaarsstang og derpaa hengende hviid fane med røødt Kaars udj et røødt feldt, betyder Gulland.
15. Ørnen med sin egen farve udj blaa feldt bemerker Øssel.
16. Væderen hviid udj blaa feldt bemerker Færøe.
17. Dend hvide Cronede Fisk i røød feldt bemerker Island.
18. Dend hvide Biørn udj blaa feldt bemerker Grønland."

Angående punkt 6 om farverne i Slesvigs våben, guld løver i blåt, bemærker Schumacher, at disse farver har våbenet på alle de tegninger, der ses i et manuskript i kongens bibliotek med titlen "Historiske beskrivelsse om adskillige tings tildragelsse her udj Danmark sammenskrevet af Peder Svendssen Riber". Det svarer ikke til det manuskript af ham, der i dag findes i Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling med næsten samme titel, og hvori der er en "udtydning på Danmarks våben",[104] men uden våbentegninger. Universitetsbiblioteket købte i 1693 en samling håndskrifter og blandt dem "En Bog, skreven 1611 af Peder Svendsen Riber", der gik tabt ved branden i 1728.[105] Dette manuskript kan måske i 1666 have befundet sig i kongens bibliotek og være det, hvor Schumacher har set våbentegninger. I Ribers bevarede manuskript omtales Slesvigs våben slet ikke. Schumacher tvivler med rette på, at farverne er rigtigt angivet af Peder Svendsen Riber, for "… baade udj et andet gammelt vaaben som ieg derhos løøs haver indlagt, er det Schleswigske Vaaben to blaa Løver udj guult feldt", og han tilføjer, at sådan er det også beskrevet af Hans Svaning.[106] Schumacher konkluderer korrekt, at "Jeg troer og vel det bøør at være, at det fører eens farver med Danmark, af hvilket Schleswig er et stykke". Når forfatteren af noten om et andet gammelt eksempel på Slesvigs våben skriver, "… som ieg derhos løøs haver indlagt", turde det med rimelig sikkerhed vise, at noterne er skrevet af Schumacher og ikke af den, der i 1716 lånte afskriften.

Angående punkt 11 bemærker Schumacher: "Jeg har dog i Adskillige Kongelige Vaaben fundet det Delmenhorsteske vaaben at være et guuldt Koors udj blaa feldt, og dend underste deel af Korrset at være længere end dend øverste". Han kendte således dette våbenmærkes korrekte farver. Når han har lagt mærke til, at den nederste korsarm kunne være længere end den øverste, svarer det til en stilistisk variant i datiden.

Angående punkt 12 om Femerns skråtstillede krone tilføjer Schumacher: "Saaledis haver ieg fundet det paa et nedre in Archivo". Der er formentlig sprunget et ord over efter "nedre", men hvad det er for en gengivelse, han har set i arkivet, er uvist. Det synes ikke at have været i et segl. Også bemærkningen om arkivet viser, at det må være Schumacher, der har skrevet noten.

I punkt 3 om de tre kroner står der tydeligt i den eksisterende afskrift ”de *tvende* Rigers foreening”, hvor man ville have ventet ”trende”, fordi man siden trekronerstriden fra dansk side stedse havde hævdet, at de tre kroner stod for den oprindelige forening af de tre skandinaviske kongeriger. I det originale notat har der højst sandsynligt stået ”trende”. Loccenius er Johannes Loccenius (1598-1677), født i Itzehoe i Holsten, professor i Uppsala og fra 1651 svensk rigshistoriograf. Han udgav i 1662 en bog om Sveriges historie, hvor han oplyser, at i 1548 begyndte Christian III at bruge de tre kroner, som er Sveriges eget gamle våben, og at Sveriges konger allerede længe før Kalmarunionen havde brugt dem som deres våben.[107]

I de enkelte punkter står der, at våbenet ”er …”, ”betyder …” eller ”bemærker …”. Men i punkt 4 står der, at løven over ni hjerter ”skal være det Gotteske Vaaben”. Her kan Schumacher have været påvirket af billedserien med Frederik IIs begravelsesprocession, hvor Henrik Rantzau ved fanen med en løve over ni hjerter skrev ”… som nogle mener er de Goters”.

Notatet slutter Schumacher således: ”I denne Orden og Maade befoel Konning Friderich dend tredie Aar 1666, udj Hans Enevolds-Arve-Regierings siette Aar, Vaabenene at skulle settis og føris, saaat de 3. Hoved-Vaabener, Nemlig 3. løver, Norske Løver, 3. Croner /: som Hans May*estæ*t. og alleene udj sin Signete-Ring paa fingeren[108] og ellers udj sit Cammer-Signet[109] førde :/ skulde staae midt udj en Kreds alleene, og saa alle de andre Vaabener, i forben*ævn*te Rad, i en stoor Circul runden omkring. Hand gav først Borringholm til vaaben dend guule Drage i blaa feldt. Grønland dend hvide Biørn udj blaa feldt. Des til Amindelsse haver ieg dette antegnet, og udj Hans Kong*elige* May*estæ*ts egen Archivo udj Hveluingen her paa Slottet caps[ula]: Dan[ica]: til forvaring henlagt. Datum forben*ævn*te Archivo paa Slottet d. 14. Novemb. Aar 1666. P Schumacher”.

Våbentelt

Selv om Frederik III kunne støtte sin enevoldsmagt til en skreven forfatning, Kongeloven, hvilket i sig selv var enestående i samtiden, havde han og hans nærmeste efterfølgere problemer med at få den romersk-tyske kejser og den franske konge til at anerkende, at de dansk-norske konger var på niveau med dem selv, hvad titulaturen ”majestæt” angik. Med kejseren blev der forhandlet herom i 1671, og at dømme efter formuleringerne i de afsluttede traktater blev kongen fra 1673 respekteret som majestæt af kejseren. Kongen af Frankrig var længere om at give sig. I 1680’erne og 1690’erne blev Christian V i traktattekster betegnet som ”serenissimus”, men denne betegnelse anvendtes fra fransk side også om Ludvig XIV, hvortil der dog blev føjet den rent franske titulatur ”christianissimus” (le très chrétien). En endelig ligestilling, hvad angår brugen af majestætstitlen, synes først at være opnået et stykke ind i 1700-tallet.[110]

Det er sandsynligvis på denne baggrund, at brugen af våbentelt som tilbehør til det kronede kongeskjold blev introduceret i Danmark. Våbenteltet er en videreudvikling af den fyrstelige tronhimmel. Det blev et markant udtryk for suverænitet og supplerede dermed den lukkede kongekrone. Traditionen for at gengive fyrsten på en trone med en baldakin over kan spores meget langt tilbage, i hvert fald til de romerske og senere de byzantinske kejsere. På kejsermausolæer var en kuppel som sindbillede på himmelhvælvingen også symbol på kejserlig magt og guddommelighed. Båret over fyrstens person eller fastgjort over hans trone blev baldakinen, der ofte var kuppelformet, et tegn på guddommelig herskerret.[111] En baldakin blev symbol på

guddommelighed og hellighed, når den blev gengivet som tronhimmel over Jomfru Maria. Ofte fik tronhimlen en teltagtig form.

I traditionelle fyrstetitler indgår devotionsformlen ”af Guds nåde”. Den bærer præg af fromhed og ydmyghed, men tjente i fortiden også realpolitiske formål. Som suverænitetsprædikat blev den i århundreder brugt af fyrster og andre, der ville markere, at de ikke sorterede under en kejser eller en anden autoritet, eller som i hvert fald på denne måde ville distancere sig fra et formelt afhængighedsforhold. Principielt forholdt kongen ”af Guds nåde” sig umiddelbart til Gud uden mellemled. Han var derfor i jordisk sammenhæng suveræn. Siden middelalderen havde danske konger, også som valgkonger, regeret ”af Guds nåde” og hævdede sig på denne måde især over for udenlandske potentater. Under enevælden var suveræniteten i altoverskyggende grad koncentreret i kongens person og slægt. Ifølge Kongeloven kendte kongen intet andet hoved eller nogen anden dommer over sig uden Gud alene (artikel II).

234. Valdemar IVs majestætssegl, hvor kongen sidder i et trontelt, kendt fra 1345. Efter A. Thiset: ”Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559”, København 1917, nr. 39a.

235. Guldmønt med den franske konge Filip VI siddende i et trontelt, 1339.

Et tidligt, men enkeltstående, eksempel på brugen af en stofbaldakin over en tronende dansk konge ses i Valdemar IVs tronsegl kendt fra 1345, hvor tronen er forsynet med ophæftede draperier.[112] Det kan minde om den måde, hvorpå den franske konge Filip VI er gengivet i et trontelt på en guldmønt slået 1339.[113] Der er også en vis lighed med hertug Ludvig II af Bourbons segl, hvis sandsynlige tilblivelse i 1380 skyldtes, at han var blevet regent for den mindreårige franske konge Karl VI. I seglet står hertugen med hævet sværd ved siden af sit våben i et telt, hvor stoffet er hæftet til side og dermed giver indtryk af et trontelt.[114]

Siden Ludvig XIs tid (1461-83) blev franske konger normalt gengivet i deres majestætssegl siddende under en tronhimmel, hvor engle, det franske kongevåbens traditionelle skjoldholdere, holder draperierne besået med liljer til side.[115] Det formentlig ældste eksisterende eksempel på et våben anbragt i et våbentelt stammer fra denne konges tid og har form af et relief af høj kunstnerisk standard. Det blev oprindelig anbragt på en administrationsbygning i Dijon efter, at Ludvig XI ved Karl den Dristiges død i 1477 havde annekteret Burgund og nu ville styre hertugdømmet direkte som Frankrigs konge. Kongens kronede våben med de tre liljer og med St. Michaelsordenens kæde omkring skjoldet holdes af to engle under en baldakin med frynser og ophæftede draperier. Kompositionen skulle understrege Ludvig XIs suverænitet over denne del af Frankrig.[116]

236. Tilegnelsesblad i særudgave af Braun og Hogenbergs byprospekter udsendt i 1588 på Henrik Rantzaus foranledning til minde om Frederik II. Under et våbentelt ses kongens våbenmærker for hans to kongeriger, det danske våben med lukket krone over, og for hertugdømmerne og grevskaberne. De Venders og de Goters skjolde er vist under to faner. På den venstre obelisk ses de tre kroner med teksten TRIVM REGNORVM VNIO (unionen af tre kongeriger) og Gotlands våben. På den højre obelisk ses Islands og Femerns

våbener. Øsels ørn er anbragt på tårnet mellem de to elefanter, der hentyder til den genoprettede Elefantorden. Alle øvrige våbenskjolde er rigsrådernes. Det kgl. Bibliotek, Kortsamlingen. Foto: Det kgl. Bibliotek.

I Danmark sad kongerne Christoffer af Bayern, Christian I og Hans i deres majestætssegl under gotiske portaler, og over Christoffers er der en kuppel.[117] Christian III sidder under en portal i renæssancestil. Ingen af disse portaler er forsynet med draperier. Majestætssegl blev ikke brugt af Frederik II og Christian IV. Men Frederik IIs statholder i hertugdømmerne Henrik Rantzau sørgede for, at en særudgave af 4. bind af Braun og Hogenbergs byprospekter (*Civitates orbis terrarum*) udsendt 1588 fik et tilegnelsesblad med Frederik IIs våbenmærker i et veritabelt våbentelt med kuppel og draperier.[118] Rantzau kan være blevet inspireret af den franske konge Henrik IIs majestætssegl med et trontelt,[119] der minder om våbenteltet på tilegnelsesbladet. Han havde næppe set relieffet i Dijon. Frederik II brugte aldrig selv sit kongevåben på en så imposant måde.

237. Det franske kongevåben i våbentelt af den tidlige krigspavillonagtige type bygget op omkring et træ. Kuplen med den stiliserede sol symboliserer universet. Kobberstik af L. Gaultier i Philippes Moreau: « Le Tableau des Armoiries de France. Auquel sont representees les origines & raisons des Armoiries, Herauts d'Armes, & des marques de Noblesse », Paris 1609.

Det heraldiske våbentelt blev fra begyndelsen af 1600-tallet genstand for en teoridannelse, der må have påvirket de dansk-norske konger. Våbenteltets første teoretiker Philippes Moreau, advokat i Bordeaux, udgav i 1609 en bog om det franske kongevåben.[120] Ifølge ham havde tronbaldakinen sin oprindelse i de krigstelte, pavilloner, som kejserne i antikken brugte til retsudøvelse.[121] I bogen er der et kobberstik af det franske kongevåben under et hermelinsforet telt bygget op omkring et træ med en flagrende vimpel besået med liljer oven over træets krone, der stikker op gennem kuplen. Kuplen er kantet med lambrequin og en bort med liljer, og stiliserede solstråler på dens overflade leder tanken hen på himmelhvælvingen. To engle iført rustning og heroldskåbe broderet med de franske liljer holder våbenskjoldet, og de holder hver et liljebanner i den frie hånd. Skjoldet med de tre liljer er omgivet af St. Michaelsordenens og Helligåndsordenens kæder, og en kronet hjelm med hjelmklæde hviler på dets overkant. Et i sig selv komplet våben er stillet ind under teltet og har erstattet monarkens skikkelse. Kobberstikket har megen lighed med en komposition med våbentelt, der ses i et bogmaleri fra 1489.[122]

Moreau afslører et grundigt kendskab til den klassiske oldtid og dens symbolsprog, som han behændigt applicerer på sin egen konge. Pavillonen, der omgiver Frankrigs våben, udtrykker ikke kun den suveræne autoritet, som hører en krigerkonge til, men også noget religiøst og helligt. Som sindbillede på himlen er pavillonen kuppelformet. På højtidelige aktstykker fremtræder kongerne under pragtfulde pavilloner eller himle for at lade sig ære som hellige personer og lade sig agte for mere end andre mennesker og lig med guder, og det er for at forlene deres våbener med en stråle af deres storhed, at de omgiver dem med de samme pavilloner.[123] Moreau gør endvidere udførligt rede for, at pavillonen består af to dele: kuplen og draperierne, i overført betydning også benævnt "hat" (chapeau) og "kappe" (manteau). Med hatten menes kuplen, og den er et tegn på storhed og den

højeste autoritet. Tilsammen gør de to bestanddele, kuppel + draperier, pavillonen til et tegn på den suveræne og fuldkomne kongeværdighed.[124] Hertuger, der som regel er afhængige af en lensherre, og derfor ikke er suveræne, kan ifølge Moreau kun bruge én af delene, normalt "kappen", omkring deres våbener. Dette skal vise, at de kun har andel i den værdighed, der er udtrykt i den komplette pavillon, og som udelukkende er forbeholdt kejseres og kongers våbener.[125]

I løbet af 1600-tallet blev Moreaus opfattelse af våbenteltet som et attribut til den suveræne fyrstes våben gentaget af andre heraldiske teoretikere. Således fastslog jesuiten Silvester Petra Sancta i 1638, at våbenteltet kun tilkom kejseren og kongerne.[126] I hans værk er der omkring den romersk-tyske kejsers våben afbildet et våbentelt af samme type, som Moreau havde tillagt den franske konge. Noget sådant brugte kejseren imidlertid ikke i virkeligheden. Men det var magtpåliggende for teoretikerne at vise, hvordan fyrstevåbener burde gengives. Den krigsteltagtige pavillon blev afløst af en type med opbundne draperier. Ofte ses der tillige en krone på kuplen, hvor den egentlig er overflødig, fordi den rangangivende krone normalt hviler på selve skjoldet. Våbenteltets egen begrebsmæssige funktion – at udtrykke suverænitet – nødvendiggør ikke en krone foroven. I sit værk gengav Silvester Petra Sancta en skabelon til et korrekt suverænt våbentelt med kuppel og dertil hørende opbundne draperier uden en krone øverst på kuplen.[127]

238.De nødvendige bestanddele i et komplet suverænt våbentelt. Modeltegning i Silvester Petra Sancta: "Tesserae Gentilitiae", Rom 1638.

Den ikke-suveræne våbenkappe, der ikke var kombineret med en kuppel, men kun svarede til dennes draperier, kunne bruges omkring højadeliges våbenskjolde, hvor den hang ned fra en eller flere hjelme, en hertugkrone el. lign. Systematikeren Pierre Palliot jævnførte våbenkappen med de embedskapper, der faktisk blev båret af franske parlamentspræsidenter (noblesse de robe) og kan ses omkring deres våbenskjolde. Ifølge Palliot dækker og omgiver våbenteltet med kuppel og draperier våbenerne for kejserne, kongerne af Frankrig og andre konger, som kun er afhængige af Gud og deres sværd. Valgkonger eller de, der er afhængige af kejseren eller en anden konge, og ligeledes hertuger, selv om de måtte være suveræne, kan kun dække deres hjelm og våben med den ene bestanddel, draperierne, med udelukkelse af kuplen.[128] Heraldikeren Marc de Vulson de la Colombière fastslog ligeledes, at pavillonen symboliserede kongeværdighed og suverænitet.[129]

Claude-François Ménestrier, fremtrædende fransk heraldiker i 1600-tallet, hvis værker endnu i 2. halvdel af 1700-tallet udkom i nye oplag, udtrykte suverænitetstanken på linie med Palliot og andre teoretikere.[130] Den førende tyske heraldiker Philipp Jacob Spener, elev af Ménestrier, videreførte den begrebsmæssige tradition i den sidste del af 1600-tallet. Ifølge ham bruger hertugerne af Lothringen og af Savoyen våbenkapper uden kuppel, men det suveræne våbentelt med kuppel og draperier tilkommer alene kejsere og konger, der ikke er undergivet nogen anden magt på jorden.[131]

I 1600-tallet fandtes de citerede værker af Philippes Moreau, Silvester Petra Sancta, Pierre Palliot, Marc de Vulson de la Colombière og Philipp Jacob Spener i den danske konges bibliotek. Ligesom det var tilfældet, da man i løbet af Christian Vs tid skabte et officielt dansk system af rangkroner med udgangspunkt i de nævnte forfatteres normgivende skrifter, er det tydeligt, at indførelsen af et våbentelt for den danske konge i slutningen af 1600-tallet var inspireret af de samme forfatteres teorier. Det var uden tvivl særlig vigtigt at efterligne den franske konge. Under franske

ratifikationer af traktater underskrevet og beseglet af Ludvig XIV hænger et segl med solkongen siddende under en tronhimmel, og dertil hører en seglkapsel af sølv, hvor det franske kongevåben omgivet af det suveræne våbentelt undertiden er graveret. Et eksempel ses under fredstraktaten indgået i 1679 mellem Danmark og Frankrig.[132]

239. Det franske kongevåben i våbentelt graveret i seglkapsel hørende til Ludvig XIVs majestætssegl. Eksemplar i Rigsarkivet under fransk ratifikation af fredstraktat mellem Danmark og Frankrig på Sveriges vegne, 3/9 1679. Foto: Ronny Andersen.

240. Christian Vs våben i våbentelt. Medaljon i emaljearbejde af Josias Barbette, 1694. Rosenborg, 6-237. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

241. Forsiden af Christian Vs majestætssegl. Kongen sidder i et kuplet trontelt. Tronstolen er en nøjagtig gengivelse af den, der står på Rosenborg. Tre løver ligger på trinene. Løst aftryk i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Ronny Andersen.

242. Bagsiden af Christian Vs majestætssegl med kongens kronede våben omgivet af Elefantordenen. Dannebrogskorset går ud over skjoldets yderkanter og ned over de Venders lindorm. Løst aftryk i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Rigsarkivet.

Den franske kunstner Josias Barbette gengav i 1694 Christian Vs våben i et kuppelformet våbentelt på en medaljon udført i emaljearbejde.[133] Efter al sandsynlighed har et kobberstik af det franske kongevåben, som Marc de Vulson de la Colombière i 1669 havde offentliggjort i sit værk *La Science Heroiqve*, tjent som forlæg for kompositionen. Skema og proportioner stemmer overens i de to våbengengivelser. Foruden kronen på kongehjelmen under våbenteltet har den franske version oven på kuplen en krone, som i den danske version er blevet ganske diminutiv. Dette viser, at den i den givne sammenhæng er uden egentlig begrebsmæssig værdi, hvilket den kongekrone i fuld størrelse, der hviler på det danske kongevåbens skjold inde i våbenteltet, tydeligt understreger. Medaljonens våbentelt genfindes i det trontelt, der ses i Christian Vs majestætssegl.[134] Dér sidder kongen på enevoldstronen med krone på hovedet og iført salvingskåbe, og på trinene ligger tre løver. Tronbaldakinens kuppel og draperier over og omkring kongen er udformet på samme måde som komponenterne i våbenteltet på medaljonen. Våbenteltets røde kuppel er forneden kantet af lambrequin. De røde draperier er på indersiden foret med hermelin. Adskillige gyldne kroner er gengivet på kuplen og på draperiernes yderside. På våbenskjoldets overkant hviler en stor bøjlekrone svarende til den fysiske kongekrone. Skjoldet er omgivet af Elefantordenens og Dannebrogordenens kæder og holdes af to vildmænd med køller. Hovedskjoldet er firdelt af et stort Dannebrogskors. I 1. felt ses de tre danske løver omgivet af ni hjerter, i 2. felt den norske løve, i 3. felt de tre kroner og i 4. felt de Goters løve over ni hjerter; de Venders lindorm ses i en skjoldfod, som Dannebrogskorsets nederste arm går ned over. Midterskjoldet er firdelt med Slesvigs to løver i 1. felt, Holstens nældeblad i 2. felt, Stormarns svane i 3. felt og Ditmarskens rytter i 4. felt. Hjerteskjoldet er delt med Oldenborgs to bjælker i 1. felt og Delmenhorsts kors i 2. felt. Skjoldets komposition svarer til en type, der navnlig blev brugt under Frederik II og Christian IV. Nyt er

imidlertid, at Dannebrogskorset dækker en del af skjoldfoden med lindormen. Dette skal muligvis – i overensstemmelse med legenden om det danske flag – symbolisere, at Dannebrog er stærkere end hedenskabet (lindormen). Det udadbuede Dannebrogskors er gengivet med en omløbende rød bort, hvorved korset stilistisk svarer til ordenskorset under skjoldet. Vildmændene var ikke blevet anvendt af kongerne i 1500-tallet og kun sporadisk under Christian IV. Når Christian V igen gjorde det, var det måske et udslag af hans beundring for bedstefaderen. Der er en indre logik i våbenmærkernes fordeling i de tre på hinanden lagte skjolde, idet hovedskjoldet gengiver kongetitlernes, midterskjoldet hertugtitlernes og hjerteskjoldet de grevelige titlers våbener.

243. Titelblad i Dannebrogordenens originale statutter af 1. december 1693 tegnet af Lambert van Haven. Christian Vs kronede våben omgivet af Elefantordenens og Dannebrogordenens kæder og holdt af to vildmænd er gengivet i et våbentelt med stor kuppel og med kongens valgsprog ovenover. Elefantordenens statutter har et lignende titelblad. Rigsarkivet, originale ordensstatutter. Foto: Hans Petersen.

De to kongelige ridderordener fik i 1693 nye statutter. De blev trykt og illustreret med kobberstik. Sammen med ordenstegnet fik hver ridder af hhv. Elefantordenen og Dannebrogordenen et eksemplar beseglet med den respektive ordens segl. De originale eksemplarer af statutterne er håndskrevet på pergament, og alle illustrationer er farvelagt.[135] På titelbladet er kongens våben gengivet i et voluminøst våbentelt med en meget stor kuppel tegnet af Lambert van Haven. Suverænitetssymbolikken er ikke til at tage fejl af. De mange udleverede trykte eksemplarer af ordensstatutterne bidrog til, at kongevåbenet med tydelige suveræne attributter blev kendt. I en anden version af Christian Vs majestætssegl end den tidligere nævnte har tronteltet en meget stor kuppel svarende til, hvad der ses i ordensstatutterne.[136]

244. Kongens trontelt formet som et våbentelt i ridderkapellet i Frederiksborg Slotskirke. Inde i tronteltet over tronstolen hænger kongens våben. Nogle af elefantriddernes våbener ses på hver side. Udsnit af kobberstik af Joh. Friedlein 1703 efter tegning af G. Møinichen i Jens Bircherod: "Breviarium equestre, seu de illustrissimo & inclytissimo equestri ordine Elephantino", København 1704.

245. Tronteltet med stor kuppel som i ordensstatutterne i ridderkapellet i Frederiksborg Slotskirke. Kobberstik i Lauritz de Thura: "Den Danske Vitruvius" II, København 1749, tavle 14.

Det kongelige våbentelt materialiserede sig ved, at en tronbaldakin blev opsat i ridderkapellet på galleriet over alteret i Frederiksborg Slotskirke.[137] Af et kobberstik i en bog om Elefantordenen trykt i 1704 fremgår det, at baldakinen var formet som et våbentelt med kronet kuppel og draperier. Inde under kuplen var våbenskjoldet for kongen som ordensherre fæstnet til bagvæggen, og under skjoldet stod en endnu eksisterende tronstol med ben formet som elefanthoveder.[138] På et kobberstik i *Den Danske Vitruvius* trykt i 1749 har tronteltet en meget stor kuppel ligesom i ordensstatutterne.[139] Christian V havde i memorial af 25. april 1693 givet nærmere retningslinier

for, hvordan kapellet skulle indrettes. Heri står der bl. a.: ”Ofver bemelte Lehne Stoel skal vere een Kongelig Pavillon af Carmesin Rødt fløyel besatt med Guld broderede Kongelige Kroner, Samt guld Galluner og fryntzer derom, Underforet med hvidt piqveret atlask, og aller øfverst derpaa skal sættes een Krone af Størelse og façon ligesom den rette Kongelige Krone”. På kobberstikket fra 1704 ser det dog ud, som om tronteltet er foret med hermelin. Riddernes skjolde skulle med deres respektive kroner påmalet hænges op på væggen, ”… undtagen Hans Mayestæts egen Skiold, som skal opsættes under dend Kongl. Pavillon …”.[140] Både kongens person og hans våben fik således plads under denne pavillon. Tronbaldakin og våbentelt var identiske.[141]

Den danske konges symbolske betoning af suveræniteten virkede inspirerende, da det i 1700 lykkedes kurfyrst Frederik III af Brandenburg at blive konge som Frederik I på basis af hertugdømmet Preussen, der ikke hørte til Det Hellige Romersk-Tyske Rige. Kejser Leopold I billigede den af Frederik selv gennemførte standsophøjelse. I begyndelsen havde Frederik I – ligesom den danske konge – problemer med at blive anerkendt som ligeværdig af Frankrig. Han følte derfor et behov for suverænitetssymbolik.[142] Salvingen i Königsberg den 18. januar 1701 understregede den preussiske konges uafhængighed.[143] Det hele fandt sted under stor pragtudfoldelse og efter dansk og svensk mønster, idet den nye konge selv satte kronen på sit hoved og dernæst lod sig salve. Sådan var det foregået i Danmark i 1671 og i 1700 og i Sverige i 1697, hvor Karl XII som den eneste svenske konge gjorde som de danske enevoldskonger. Det fremgår klart af depecher, som den danske legationssekretær Franz von Hagen sendte hjem. Den 14. januar 1701 skrev han fra Königsberg, at man havde indrettet alt, som det var brugeligt i Danmark og Sverige, og ikke kun, hvad ceremoniellet angår, men også alt andet ville blive som dér.[144] Fra Berlin skrev han den 6. april 1701, at en preussisk udsending i Danmark ikke kun skulle observere med hensyn til ceremoniel, men også alle andre ting, for man var ivrig for at efterligne ”os i alt, og man vil ikke være mindre end kongen af Danmark, hvilket den nye konge siger åbent”.[145]

Salvingen i Königsberg blev foreviget i en pragtfoliant med kobberstik, der giver et godt indtryk af den konsekvente brug af baldakinsymbolik.[146] Ligesom den danske konge Christian V i salvingsåret 1671 havde indstiftet og uddelt Dannebrogordenen, stiftede Frederik I af Preussen i 1701 Den sorte Ørns Orden, som han siddende under en baldakin tildelte dagen før salvingen. Ordenen fik statutter svarende til den danske Elefantordens.[147] Nogle af kong Frederik Is ambitiøse forgængere havde brugt tronsegl, skønt de kun var kurfyrster. Frederik I tronede nu selv i et majestætssegl under en baldakin med kuppel af samme form som den, der ses i den danske medaljon fra 1694.[148]

Frederik I tog personlig og med stor indsigt del i ændringen af sit sammensatte våben. Preussens sorte ørn fik en central placering, i stedet for de mange hidtil brugte hjelme og kurfyrstehatten blev den nye fembøjlede kongekrone sat over skjoldet, og hjelmene på vildmændene, der fortsat skulle holde skjoldet, blev taget af deres hoveder. Kongen gav den 16. februar 1701 ordre til, at våbenet skulle sendes til hans gesandt i Wien for at kunne blive publiceret i en våbenbog, der var under udgivelse.[149] Den 20. februar pålagde kongen sine geheimeråder at sørge for, at der blev fremstillet et stort segl med en ”Pavillon Royal”, altså et våbentelt, og han anbefalede dem at rådføre sig med heraldikeren Philipp Jacob Spener.[150] Den suveræne konge var ikke i tvivl om, hvad en ”Pavillon Royal” var. Over for geheimeråderne pegede han på brugbare forbilleder: I arkivet ville de på kongelige franske og danske segl med dertil hørende sølvkapsler kunne finde, hvordan de

respektive konger brugte en ”Pavillon Royal”, og dér erindrede han også at have set en god tegning af et våbentelt i Elefantordenens statutter, som han havde fået tilsendt af den danske konge.[151] På dette tidspunkt var der kun afsluttet få traktater med Danmark, og segldåser, der måtte have hængt under danske ratifikationer sendt til Berlin, er ligesom de originale traktater gået tabt under 2. verdenskrig. Det kan ikke udelukkes, at den nye konge kan have husket forkert og troet at have set noget på danske segldåser svarende til det danske våbentelt i ordenstatutterne, som måske ikke var der.[152] Derimod kan det anses for helt sikkert, at han med hensyn til våbenet i statutterne har husket rigtigt. Han var blevet elefantridder i 1678[153] og havde i 1690'erne modtaget et eksemplar af de trykte ordensstatutter. Det store danske kuppelformede våbentelt på titelbladet appellerede naturligvis til en mand i hans situation. I et stort segl fremstillet efter 1702 er det preussiske kongevåben med stor kongekrone på skjoldet gengivet i et våbentelt med en lille krone på en stor kuppel.[154] Kompositionen er tydeligt inspireret af det danske kongevåben i ordensstatutterne. Fra 1703 figurerede dette preussiske kongevåben med suverænt våbentelt på en helside i den våbenbog, der var kendt i hele Europa som ”Siebmacher”.[155]

Slesvig og gottorperne

Den danske konges forhold til hertugen af Gottorp vedblev med at være spændt. På et tidspunkt herskede der dog en vis enighed mellem dem ved udsigten til, at landsherren i grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, Anton Günter, der var efterkommer af Christian Is yngre bror Gerhard, ikke ville efterlade sig legitimt afkom. Som oldenborgere havde kongen og hertugen ligesom også de mindre slesvig-holstenske hertuger en eller anden grad af arveret til grevskaberne, når Gerhard-linien uddøde. I et testamente søgte grev Anton Günter at stille sin uægte søn Anton af Aldenburg så gunstigt som muligt ved at tilbyde, at kongen og hertugen af Gottorp i fællesskab kunne overtage Oldenborg og Delmenhorst mod, at hans søn blev statholder i grevskaberne. Det førte i 1667 til en kortvarig udsoning mellem kongen og hertug Christian Albrecht af Gottorp, der blev beseglet få måneder efter grev Anton Günters død samme år ved, at hertugen ægtede Frederik IIIs datter Frederikke Amalie.

Hertug Joachim Ernst af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Pløn, der var én generation tættere på grev Anton Günter, hævdede at være nærmeste arving til grevskaberne og havde i 1656 bedt Det Hellige Romersk-Tyske Riges rigshofråd tage stilling til sit arvekrav, men en afgørelse trak ud. Kongens råder i regeringskancelliet i Glückstadt kom frem til, at hertugen af Pløn stod stærkest som arving. Alle oldenborgerne førte Oldenborgs og Delmenhorsts våbenmærker i deres skjolde og brugte den dertil hørende grevetitel. I 1665 tilbød Joachim Ernst i hemmelighed at ville overlade begge grevskaber til kongen alene mod et vederlag i jord og politiske indrømmelser i hertugdømmerne. Christian V valgte i 1670 at indgå en aftale med hertugen af Pløn herom. Hvis rigshofrådets afgørelse som ventet skulle falde ud til Pløns fordel, og hertugen af Gottorp derved umiddelbart ville blive afskåret fra at arve noget af grevskaberne, ville kongen yde den plønske hertug yderligere erstatning, så kongen kunne blive eneherre i begge grevskaber. Det gik for sent op for hertug Christian Albrecht af Gottorp, hvad der var i gang mellem kongen og Pløn, og han fornyede derfor meget forståeligt i 1671 en venskabstraktat med Sverige, hvor hans søster Hedvig Eleonora, enkedronning efter Karl X Gustav, var mor til Sveriges konge Karl XI. Under påvirkning af den

danske konges diplomati afgjorde rigshofrådet i 1676 sagen til fordel for den plønske hertuglinie, og Christian V kunne derefter overtage de to grevskaber i overensstemmelse med den indgåede aftale med hertugen af Pløn.[156] Den danske konge førte herefter Oldenborgs to bjælker og Delmenhorsts kors i sit våben som landsherre i grevskaberne, som kejseren i 1680 formelt forlenede kongen med.[157] Men måden, hvorpå kongen havde opnået dette, forårsagede en yderligere tilnærmelse mellem Gottorp og Sverige.

Gennem et halvt århundrede besad gottorperne deres andel af hertugdømmet Slesvig skiftevis med suveræn status og det modsatte som følge af involvering i en række krige. Som et resultat af svenskekrigene havde hertug Frederik III i 1658 opnået suverænitet i sin del af Slesvig. I 1675 havde hans efterfølger Christian Albrecht måttet love at opgive suveræniteten og tage sin del af hertugdømmet som len af Danmark. Det skete dog ikke, og i 1676 besatte Christian V de gottorpske dele af Slesvig. Efter afslutningen af skånske krig 1679 blev hertugen atter suveræn i sin del af Slesvig. I 1684 lod Christian V de gottorpske dele af Slesvig besætte og blev hyldet dér af stænderne. I 1689 blev Christian Albrecht indsat i sine tidligere rettigheder, og hans suverænitet i Slesvig blev bekræftet. Den gottorpske alliance med Sverige blev styrket, da hans efterfølger hertug Frederik IV i 1698 blev gift med Hedvig Sofia, der var den svenske konge Karl XIIs ældste søster. Som led i sin krig mod Sverige i 1700 angreb den danske konge Frederik IV den gottorpske hertugs territorier, men måtte ved freden samme år trække sig ud igen. Da store nordiske krig et par år senere fortsatte, besatte kongen i 1713 de gottorpske territorier i begge hertugdømmer. Ved freden i 1720 anerkendte Sverige, der nu blev regeret af Karl XIIs yngre søster Ulrika Eleonora og dennes hessiske gemal, den danske konges besiddelse af den gottorpske del af Slesvig, og Frankrig og England garanterede Frederik IV eneherredømmet. Den gottorpske hertug Karl Frederik protesterede forgæves og fik kun sin del af Holsten tilbage.

246. Guldpokal fremstillet 1653 af Hans Conrad Brechtel og efter al sandsynlighed som led i Frederik IIIs bestræbelse på at opnå en hylding af hansestaden Hamburg. Figurer fra kongevåbenet indgår i udsmykningen. På foden nederst ligger syv løver. En af dem holder en hellebard, Norge. De øvrige løver er Danmarks tre, Slesvigs to og de Goters ene. En af løverne holder Stormarns svane med ring om halsen i gabet. Blandt løverne ligger desuden de Venders lindorm og Ditmarskens hest. De tre heroldsfigurer – Holstens nældeblad, Oldenborgs bjælker og Delmenhorsts kors – er gengivet på stilken. Øverst på låget ligger tre svanepar med ring om halsen sammen med regalierne. Stormarns våbenfigur er således holdt nede i foden og på låget relateret til regalierne. Dermed udtrykkes det indirekte, at Stormarn, der ligger i Hamburgs umiddelbare nærhed, var undergivet den danske kongemagt. Rosenborg, 61-4. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

Frederik IVs handlemåde stemte overens med, hvad Christian V havde pålagt tronfølgeren i sine testamenter. Christian V skrev i 1683, at når der var anledning dertil, skulle hans efterfølger bestræbe sig på at inkorporere Slesvig og Holsten i kongeriget. Det samme gjaldt Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslen, Jemtland og Gotland etc. Hertugdømmet Bremen, som hans far Frederik III havde måttet afstå, skulle man søge at få igen, og prætentionen på Hamburg burde ikke opgives.[158] Frederik III havde i 1654 forgæves krævet hylding af hansestaden.[159] I et testamente fra 1684

fastslog Christian V, at han på grund af hertug Christian Albrechts ”uforsvarlige og fiendlige forhold, imod Os og Woris Kongelige Arfve-Hues” havde taget hertugens ”Anpart aff benefnte Fyrstendom Schleszwig, og med Woris Andeel combinerit og sammenføyet”, han formanede sine efterfølgere til aldrig at tillade, at Slesvig igen blev delt, og arvesuccessorerne burde ikke tillade, at der for fremtiden blev holdt landdage dér. Senere har kongen tilføjet: ”Dette er Siden i saa Vit forandert wed restitutionen aff hertog Chrstian Albrect, A: 1689 huilkken saag, Vii Vil beffale Gud og tiden”.[160] I sit testamente fra 1698 gjorde Christian V opmærksom på ”en deel aff Vorisz Naboer, da Man icke meget got Sig kand formode aff de suenske”, han advarede mod hertugen af Gottorp, ”da effter som handsz onde intention imod Vorisz Kongl. husz er Evident nock”, og han frygtede, at hertugens planlagte ægteskab ”med den Elste Princesse i suerrig, intenderer at bringe med tiden paa sig og sine arffuinger successions retten til suerrigis Crone”.[161]

247. Mønt præget i 1689 af hertug Christian Albrecht af Slesvig-Holsten-Gottorp med fembøjlet krone på skjoldet. Foruden de traditionelle felter førte han i sin egenskab af koadjutor i Lübeck Stift en bispehue over et kors som hjerteskjold. Efter „Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen“, Berlin 1908, tavle 23, nr. 373.

248. Hertug Frederik IV af Slesvig-Holsten-Gottorps segl brugt 1700. Med de slesvigske løver i et stort hjerteskjold understreges deres vigtighed. Aftryk i Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 37 II, nr. 106. Foto: Rigsarkivet.

Når hertug Christian Albrecht i 1681 lod slå mønter med de to slesvigske løver alene i et skjold med en åben krone over, skal det muligvis tolkes som en understregning af suveræniteten i Slesvig, som han havde genvundet få år forinden.[162] Hidtil havde Christian Albrecht på sine mønter gengivet det traditionelle hertugelige våben med felter for Norge, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg og Delmenhorst. På en mønt, som han lod præge med sit samlede våben inklusive Lübeck stifts våben i 1689, da han atter havde fået suveræniteten tilbage, var der over skjoldet sat en stor lukket krone med fem synlige bøjler, altså samme kronetype, som den danske konge brugte.[163] Hans søn og efterfølger hertug Frederik IV slog i 1698 en stor mønt, hvor det hertugelige våben er gengivet med de slesvigske løver i et stort skjold i midten omgivet af små skjolde med de øvrige våbenmærker. Over det slesvigske våben er der placeret en stor fembøjlet krone.[164] Der kan ikke være tvivl om, at den unge hertug, der i 1702 faldt under sin deltagelse i svogeren Karl XIIs polske felttog, med denne komposition og brugen af den lukkede krone ville demonstrere, at han var suveræn hertug i sin del af Slesvig. Ordningen af skjoldene havde i øvrigt lighed med en, som danske konger havde brugt. En noget lignende komposition ses i hans segl, hvor et stort hjerteskjold med Slesvigs to løver ligger på et skjold med de øvrige våbenmærker. Også i dette tilfælde hviler en stor fembøjlet krone på skjoldet.[165] Under hertugens søn og efterfølger Karl Frederiks mindreårighed lod formynderne, hans svenskfødte mor og hans onkel Christian August, fyrstbiskop af Lübeck, fra 1705 præge dukater med det slesvigske våben alene med en fembøjlet krone over; i omskriften står der, at Karl Frederik af Guds nåde er den ypperste/højeste hertug af Slesvig.[166] Den danske konge protesterede mod brugen af denne betegnelse og forlangte mønterne inddraget. Det ignorerede Gottorp og fortsatte udmøntningen de følgende år.[167]

Efter fredsafslutningen i 1720 agtede Frederik IV at lade sig hylde som suveræn enehersker i den tidligere gottorpske del af Slesvig. I et patent af 22. august 1721, der blev sendt i trykt form, beordrede kongen prælater, ridderskab m. fl. fra den tidligere gottorpske del til at indfinde sig på Gottorp Slot den 4. september for dér at aflægge ed til kongen. Patentet beskrev den nævnte del af Slesvig som et i besværlige tider fra Danmarks krone på uretmæssig måde afrevet tilbehør, som nu igen var taget i besiddelse. På baggrund af de udenlandske magters garantier for den evige og rolige besiddelse af hele hertugdømmet Slesvig havde kongen besluttet at forene og inkorporere den tidligere gottorpske del med sin egen.[168] I den edsformular, der blev forelagt de fremmødte, var der gjort nogle præciserende tilføjelser. Heri hed det, at kongen havde fundet det for godt at forene den tidligere gottorpske del med sin egen og for evigt atter inkorporere den med kronen, og underskriveren lovede på egne og sine arvingers og successorers vegne at være kongen og hans arvesuccessorer tro i henhold til Kongelovens indhold.[169] Man underskrev således også på sit embedes vegne. Patentet var en begrundet mødeindkaldelse. I edsformularen bandt de præciserende eller skærpende elementer underskriveren. Det kan vist ikke udelukkes, at med formuleringerne i edsformularen blev de fremmødte reelt stillet over for en fuldbyrdet kendsgerning. Afslutningen på arvehyldingen var tydeligt præget af suverænitetssymbolik. Den blev nogle år efter begivenheden skildret af Andreas Hojer, der fra 1722 var kgl. historiograf. Først efter, at de fremmødte hver for sig havde underskrevet eden, blev de ført ind i kongens gemak, hvor Frederik IV siddende på en tronstol under en prægtig tronhimmel med kronprins Christian på sin højre side tillod dem at kysse sin hånd.[170]

Blandt historikere har der været divergerende opfattelser af meningen med formuleringerne i patentet og i eden. A. D. Jørgensen mente, at de forskellige udtryk ikke stred mod hinanden, og at det naturligt fulgte, at Kongelovens arvefølge blev gældende. Han anså arvehyldingsceremonien for at være en art landdag, hvad der dog ikke kan have været tilfældet.[171] Ifølge Kr. Erslev blev den gottorpske del af Slesvig næppe juridisk inkorporeret i Danmarks krone, selv om han mente, at den fra da af var knyttet fast til kronen, fordi arvefølgen var fælles.[172] Holger Hjelholt har argumenteret for, at den gottorpske del i 1721 blev en del af den danske krone.[173] I datiden var det givetvis opfattelsen, at den kongelige del af hertugdømmet allerede var inkorporeret i kronen, og Frederik IV var ikke i tvivl om, at han med arvehyldingen nu var enevældig hersker i hele Slesvig, og at hertugdømmet var underlagt Kongeloven og dermed også dens bestemmelser om kvindelig arvefølge. Inkorporationen opfyldte intentionen i Kongelovens artikel XIX om: "… at disse Vore Arffve-Kongeriger Danmarck og Norge, sampt alle de dertill hørende provincier og Lande, Øer, … saavelsom ochsaa alt huis Vi nu med sær Eyeres Rett besidde, eller hereffter enten aff Os eller aff Voris Effterkommere med Sverdet vindes eller ved arff og nogen anden lowlig titell og middel forhuerffves kand, altsammen, intet undertaget, skall uskifftet og udeelt være og bliffve under Een Danmarckes og Norges EenevoldsArffeKonge …".[174]

Kongen fortsatte med også at kalde sig hertug af Slesvig. Hertugdømmet blev ikke administrativt indlemmet i kongeriget, men blev fortsat sammen med Holsten styret gennem Tyske Kancelli, og Jyske Lov var stadig retsgrundlaget i Slesvig. Det svarede for så vidt til, at da Norge i 1536 ifølge Christian IIIs håndfæstning herefter skulle anses for "et ledemod af Danmarks Rige" på linie med andre danske landskaber og ikke være et kongerige for sig, vedblev kongen alligevel at kalde sig konge af Danmark *og* Norge, og den norske løve udgjorde fortsat et felt i kongevåbenet.[175]

249. Den midterste del af frontispicen på Kancellibygningen, "Den røde Bygning", der blev opført til centraladministrationen på Slotsholmen i København. Efter Frederik IVs ønske skulle frontispicen, der er dateret 1719, indeholde et stort relief med kongens buste, kongevåbenet og "krigens og fredens attributter". Under busten øverst, der i den endelige udformning blev vendt en face, ses det kronede kongevåben omgivet af ordenskæder og holdt af vildmænd. Forneden ligger tre løver med rigsæble, sværd og scepter. Tegning af J. C. Sturmberg i Rigsarkivet, Rentekammeret, Kort og tegninger 291, 629f. Foto: Ronny Andersen.

250. Frederik IVs ændrede kongevåben med Slesvigs to løver nederst i hovedskjoldets 3. felt. Aftryk af seglet under eksemplar af patentet af 22. august 1721 i Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 120 I. Foto: Rigsarkivet.

Slesvigs løver skulle også i fremtiden føres i kongens våben. Men der blev foretaget en bemærkelsesværdig ændring. I det sammensatte våben med tre skjolde lagt oven på hinanden havde de to løver hidtil udgjort 1. felt i midterskjoldet. De blev flyttet til 3. felt i hovedskjoldet og dér placeret som et felt under de tre kroner. De Venders lindorm skiftede plads til hovedskjoldets 4. felt, hvor den kom til at udgøre et felt under de Goters løve og ni hjerter. Dannebrogskorset, der firdelte hovedskjoldet, gik herefter ikke som før ned over et andet felt. Midterskjoldet kom til at bestå af kun tre felter med Holstens nældeblad i 1. felt og Stormarns svane i 2. felt, mens Ditmarskens rytter fyldte hele det nederste 3. felt. Det delte hjerteskjold med Oldenborgs to bjælker og Delmenhorsts kors blev ikke ændret.[176]

Nogen kgl. resolution på en, af f. eks. en geheimeråd, nedlagt forestilling om våbenændringen kendes ikke. Men det kan dokumenteres, at samtidig med forarbejderne til patentet om arvehyldingen og edsformularen, hvori Frederik IV tog ivrig del, blev der skåret signeter til ti store kancellisegl med den nye version af det kgl. våben. Det fremgår af den regning, som stempelskærer Peter Berg den 28. juni 1721fremsendte til Partikulærkammeret med denne specifikation: "Efter Hans Kongl. Majts Allernaadigste Ordre har jeg Allerunderdanigst Fuldferdiget de ny ind-Rettede 10 Stycker stoere Cancellie Zeigler med det Høy Kongl. Vaaben, Titul og Ridder Ordener … 200 rDr".[177] At signeterne blev betalt af kongens egen kasse, tyder på, at Frederik IV personlig og formentlig mundtligt sørgede for, at de blev fremstillet. Det nye segl med Slesvigs våben i 3. felt i hovedskjoldet med stor kongekrone foroven og omgivet af Elefantordenens og Dannebrogordenens kæder blev sat under de trykte eksemplarer af patentet af 22. august 1721.[178] Inden arvehyldingen fandt sted, havde modtagerne således mulighed for at gøre sig bekendt med det ændrede våben, hvis de ellers lagde mærke til detaljerne.

En imposant version af det ændrede våben er det store kongelige våben udskåret i træ og bemalet, der sammen med en række skjolde med kongevåbenets enkelte felter oprindelig har hængt i kancellibygningens arkiv og siden 1911 har befundet sig i Rigsarkivet. De er blevet til 1736-39.[179] Skjoldet med en stor kongekrone er omgivet af ordenskæderne og holdes af to vildmænd under et våbentelt uden krone på den lambrequinsmykkede kuppel.[180]

251.Kongevåbenet i våbentelt efter Slesvigs inkorporation. Det hang oprindelig i Kancellibygningens arkiv og har siden 1911 befundet sig i Rigsarkivet. Må være udskåret i perioden 1736-39. Foto: Rigsarkivet.

Man kunne måske synes, at det i konsekvens af inkorporationen og som en understregning af denne havde været logisk, hvis kongen herefter helt havde undladt at bruge Slesvigs våben. Men da den gottorpske hertug og de små "afdelte" slesvig-holstenske hertuger fortsatte med at føre de slesvigske løver som prætentionsvåben, kunne det alene af den grund ikke komme på tale at udelade dem af kongens våben. Det ville heller ikke stemme overens med, hvad andre fyrster gjorde. I århundreder havde det, især blandt tyske fyrster, været tradition at akkumulere våbenmærker for territorier, der på forskellige tidspunkter var blevet samlet på én fyrstes hånd, og selv prætentioner og arvekrav, der kunne synes nok så teoretiske, blev vedvarende opretholdt ved hjælp af det heraldiske signal og normalt også ved brug af dertilhørende titler. For at markere sit samlede overherredømme samt sine dynastiske muligheder reducerede den enkelte fyrste normalt ikke sin våbenføring. Oldenborgerne udgjorde i den henseende ingen undtagelse. Det spillede utvivlsomt også ind, at den lokale befolkning havde vænnet sig til at identificere et bestemt våben med det område, hvor den boede. Den gottorpske hertugs fremhævelse af Slesvigs våben i større størrelse end før og hans vedholdende tilkendegivelse af at være suveræn i Slesvig gjorde det næsten nødvendigt for kongen at flytte de slesvigske løver til hovedskjoldet, hvor de fik et større felt end i midterskjoldet.

A. D. Jørgensen mente, at flytningen af de slesvigske løver til hovedskjoldet muligvis kunne skyldes, at de nu skulle stå i samme skjold som de våbenmærker, der i visse sammenhænge fejlagtigt blev identificeret med "Sjælland", "Fyn" og "Nørrejylland" (se afsnittet "Forvirring" ovenfor).[181] Imod en sådan forklaring må det imidlertid indvendes, at kongens fulde og korrekte titler svarende til våbenmærkerne i skjoldet var anført i seglets omskrift.[182]

Flytningen af Slesvigs våben var uden al tvivl politisk bestemt. Den kgl. historiograf Andreas Hojer skrev, at da Frederik IV som enesuveræn i hertugdømmet Slesvig havde forenet det fuldstændigt med sit scepter, havde han flyttet det slesvigske våben ind blandt de suveræne rigers felter i hovedskjoldet og ud af midterskjoldet med våbenerne for de fyrstendømmer, der hørte til Det Romerske Rige.[183] Dermed demonstrerede kongen ikke alene, at hele Slesvig nu hørte under hans enevældige styre, men også at Kongelovens arvefølge var gældende i hele hertugdømmet. Foruden ved hyldingen på Gottorp aflagdes der i den følgende tid også ed rundt om i amterne. På Gottorp var patentet og edsformularen blevet læst op, men der blev ikke givet nogen forklaring på ændringen i våbenet. Den eneste gang, der blev hentydet til våbenet, var i Tønder, hvor amtmand Johan Georg von Holstein som led i en tale sagde, at de to blå løver efter så lang adskillelse igen var bragt i endrægtig gang.[184] Et segl med et skjold, der er firdelt af våbenerne for Danmark, Norge, Unionen og Slesvig, er af den kyndige sigillograf H. Storck tilskrevet Christian VI som kronprins og henført til 1722.[185] Men seglet kan også have været beregnet for Frederik IV, da dets heraldiske indhold entydigt forbinder det med arvehyldingen i 1721. I Christian VIs kongetid forekom den tidligere ordning af felterne i nogle af de brugte segl, og noget lignende træffes også for de følgende

kongers vedkommende. Det skyldtes uden tvivl forkerte forlæg, og der blev rettet til versionen med Slesvigs våben i hovedskjoldet.

Frederik IV var stærkt opsat på at synliggøre den nye version af kongevåbenet i de tidligere gottorpske dele af hertugdømmet. Den 21. oktober 1721 fik de fem relevante amtmænd besked på at nedtage hertugen af Gottorps våben fra alle offentlige bygninger i deres amter og i stedet opsætte det kgl. våben.[186] I brevet til dem blev det præciseret, at det også gjaldt rådhuse og toldsteder. Hvor det hertugelige våben var hugget i sten, skulle det erstattes af et tilsvarende stenrelief med kongens våben. Var det hertugelige våben malet på en kobberplade, skulle kongevåbenet gengives på lignende måde. Våbenets komposition blev ikke præciseret, men amtmændene kunne ikke være i tvivl om, at der mentes det ændrede våben. På det tidligere gottorpske slot i Løgumkloster sad der stentavler med våbener for bygherren og hans gemalinde, hertug Johan Adolf og hertuginde Augusta, Christian IVs søster. Tavlerne blev nedtaget og vendt. På den ene bagside blev Frederik IVs kronede monogram og på den anden bagside hans våben udhugget.[187] Våbenet svarer nøjagtigt til, hvad der ses i det nye kancellisegl.

Efter at have fået den gottorpske del af Holsten tilbage i 1721 søgte hertug Karl Frederik at få hjælp af zar Peter den Store af Rusland i et håb om også at blive genindsat i den gottorpske del af Slesvig. Zaren gav ham titlen Kongelig Højhed, og i 1725 blev Karl Frederik gift med zarens datter Anna. I 1724 opnåede hertugen, at kejser Karl VI den 31. august ligeledes bevilgede ham ret til at kalde sig Kongelig Højhed.[188] Denne titel havde han i 1723 også opnået i Sverige.[189] I sin ansøgning til kejseren dateret St. Petersborg den 4./15. august 1724 skrev Karl Frederik, at den svenske konge og de svenske stænder af særlig agtelse for ham havde tilstået ham titel af Kongelig Højhed, og at zaren som anerkendelse af hans kongelige herkomst og tillige af den fra hans forfædre stammende suverænitet i Slesvig havde tildelt ham titlen Kongelig Højhed.[190] Hertugen beseglede med det ovennævnte segl, hvori Slesvigs to løver ses i et stort hjerteskjold. Rygter om Karl Frederiks titulære ambitioner må have verseret i årene inden, for kong Frederik IV pålagde allerede den 16. december 1721 sit regeringskancelli i Glückstadt *ikke* at titulere hertugen af Gottorp Kongelig Højhed, og kongen gentog dette i 1727.[191] Den forsmædelse, de havde lidt ved at måtte overlade deres del af Slesvig til kongen, glemte gottorperne ikke foreløbig.

---

[1] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, København 1951, tavle 9 c.
[2] A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917, nr. 63 og 80.
[3] J. A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage*, København 1894, s. 14.
[4] Se kapitel 10, s. ¤¤.
[5] Johann Christian Lünig: *Das Teutsche Reichs-Archiv, vol. X, Der andern Continuation Zweyte Fortsetzung …, IV. Abteilung*, Leipzig ca. 1710, s. 282f. – Karl Friedrich von Frank (udg.): *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 …*, 2. Band, Schloss Senftenegg 1970, s. 225 (hvor der fejlagtigt står „Edler“ i stedet for „Erbe“).
[6] Afskrift med Sehesteds hånd af brev fra Christian IV af 9/12 1647 til Hannibal Sehested, Helge Kongsrud: *Den kongelige arveretten til Norge 1536-1661. Idé og politisk instrument*, Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø 1984, s. 293.
[7] J. Lindbæk (udg.): *Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-1676*, 1. hæfte, København 1903, s. 1.
[8] J. A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage*, s. 15.
[9] Anette Kruse, Birgitte Bøggild Johannsen, Charlotte Paludan, Lise Warburg & Else Østergård: *Fru Kirstens Børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke*, Herning 1988, s. 26, 34, 64.

[10] Nils G. Bartholdy: En heraldisk trussel mod oldenborgernes kongelige linie. Kirstine Munks og hendes børns titel og våbenføring, i: Tommy P. Christensen, Jens Villiam Jensen, Vagn Skovgaard-Petersen og Allan Tønnesen (red.): *Slægter. Skjolde. Steder. Festskrift til Knud Prange 6. juni 1990*, Viborg 1990, s. 156f.
[11] Sammesteds, s. 158.
[12] Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatenabteilungen Dänemark 2, Konv. 1630, fol. 1r „… mitt denn titul vnd qualitet eines Graffenn von Hollsteinn".
[13] Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Reichsregister Kaiser Ferdinands II., 7. bind, fol. 334v-337r, „… deroselben eheleiblichen Sohn Woldemar Christian, weil dessen Mutter allein Ritterlichen doch Vhralten Adelichen herkommens mit dem Titul vnd Qualitet eines Grauen von Holstain Damit Vnnsz Er insz künfftig mit mehrer reputation Vnderthenigst dienen vnd aufwartten müge gnedigst ansehen begnaden vnd begaben".
[14] Rigsarkivet, København, Kongehuset A 2, Grev Valdemar Christian, hvor der ligger en kopi med en påtegning. Originaludfærdigelsen er ikke bevaret.
[15] Nils G. Bartholdy: En heraldisk trussel mod oldenborgernes kongelige linie, s. 166, henvisninger i note 19.
[16] Povl Eller: *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82*, København 1971, s. 458.
[17] Rigsarkivet, København, Kongehuset A 2, Grev Valdemar Christian.
[18] S. Birket-Smith: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie*, 1. Del, København 1879, s. XCIII, note 154.
[19] P.W. Becker (udg.): *Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering af udenlandske Archiver*, 1. Del, København 1847, Magnus Durels Breve til Kong Carl Gustav, s. 64f.
[20] Rigsarkivet, København, Kongehuset A 2, Christian IV, dokumenter ang. Kirsten Munk 1609-57, "Vnderdanigst Relation om den anbefalede forretning hos Fru Kierstine Munck paa Boller", 2/1 1657.
[21] Sammesteds.
[22] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, Regeringskancelliet i Glückstadt XI, "Königliches Erbhaus", nr. 15.
[23] Sammesteds, "… wegen dess von Christinen Muncken zu Boller, undt deren Kindern, sich angemasseten Gräfflichen tituls undt Vnssers Königreichs Norwegen, auch Hertzoglichen Schlesswig-Hollstönnischen Wapens".
[24] Sammesteds.
[25] Nils G. Bartholdy: En heraldisk trussel mod oldenborgernes kongelige linie, s. 163ff med henvisninger i noterne 31-38 og 42-51.
[26] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, A 10, Patenten 1660-63.
[27] Nils G. Bartholdy: Brisüren des königlich dänischen Wappens seit dem 17. Jahrhundert für eheliche und uneheliche Nebenlinien des Königshauses, i: *Brisures, augmentations et changements d'armoiries. Actes du 5e colloque international d'héraldique Spolète 12-16 octobre 1987*, Bruxelles 1988, s. 33ff. Christian IVs søn Hans Ulrik Gyldenløve vides at have brugt Gyldenløve-våbenet. Han døde 1645. Først med Frederik IIIs søn Ulrik Frederik Gyldenløve, naturaliseret 1655 som dansk adelsmand, synes det igen at være blevet aktuelt at bruge Gyldenløve-våbenet.
[28] Sune Dalgård: Lidt om Vibeke Kruse kong Christian 4.s sidste samlever, i: *Historisk-filosofiske Meddelelser 95, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, København 2007, s. 23. Hendes søn Ulrik Christian Gyldenløve, død 1658, kan have ført Gyldenløve-våbenet. Se i øvrigt Henrik Berner: Gyldenløvernes våbener og de deraf afledede, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 24, okt. 1971, s. 153ff.
[29] Knud J. V. Jespersen i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, København 2002, s. 22.
[30] *Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver*, København 1886, s. 40, 53ff, 61.
[31] Sammesteds, s. 9, 22, 30.
[32] De Kongelige Ordeners Kapitel, København, Vincens Lerches protokol, s. 9. Fortsættelsen lyder: "… og Distingeres ligesom Riddernes Vaaben med de Kroner eenhver tilkommer at føre som bemelte afRitzning viidere udviser."
[33] Nils G. Bartholdy: Daughters of Denmark – the Heraldry of Danish Princesses, i: □□□□□, □□ 2019, s.
[34] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker,* Femte Bind 1651-1664, København 1920, s. 571.
[35] Sammesteds, s. 569. Arveafkaldet indledes med "Wir Anna Sophia, von Gottes gnaden zu Dennemarck, Norwegen, der Wenden und Gothen geborne princessin, herzogin zu Schleswig, Holstein, Stormarn und der Ditmarschen, gräfin zu Oldenburg und Delmenhorst".
[36] Kongehuset A 2, Frederik III, prinsesse Anna Sophie, arveafkald 10/10 1666. – Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 17 a.
[37] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, 1648: tavle 11 a. I omskriften betegnes Frederik III som udvalgt prins og herre.

[38] Forkortelserne "V.G.G.A.S.G.E.P.A.K.S.D.N. …" betød "*V*on *G*ottes *G*naden *A*nna *S*ophie geborne *E*rb*p*rinzessin *a*us *k*öniglichem *S*tamme *D*ennemarcks *N*orwegens …".
[39] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, tavle 25, nr. 2.
[40] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 17 d, e, f, g, h, m og n.
[41] Sammesteds, tavle 17 b, c, i, k og l.
[42] Sammesteds, tavle 17 o.
[43] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974, s. 194.
[44] Rigsarkivet, København, Statskollegiet, F 11, Koncept til forhandlingsprotokol 1660-1670, "Eiusdem [Griffenfelds] project, was Vor facon Von Cronen in der Princesse Anna Sophia Wappen, oder Sigelt Zusetzen sein möchte". Den sag, der refereres til (nr. 105), er ikke bevaret.
[45] Rigsarkivet, København, B 6, Forfatninger, pakke 6, Kongeloven 1665. Det var dette eksemplar, som geheimearkivaren havde med ved en enevældig konges salving.
[46] Knud Fabricius: *Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling*, København 1920, s. 299, 301. Seglet er udført af Jeremias Hercules.
[47] Se kapitel 10, s. ¤¤.
[48] A. Thiset: Vaabenmærkerne for Island, Færøerne og Kolonierne. En kritisk Undersøgelse, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1914, s. 188f.
[49] Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, København 1926, s. 104. – Afbildet i Inge Adriansen: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000* I, København 2003, s. 345.
[50] Stolegavlene stod i mange år i Nationalmuseet, København, med inventarnr. D 1148-1149, og befinder sig nu i Færøernes Nationalmuseum.
[51] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 22 d, tavle 21 a.
[52] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, tavle 26, nr. 9.
[53] Det kgl. Bibliotek, København, Werlauff 15, 4to. Notatet analyseres senere i sin helhed.
[54] De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg, København, 5-168, muligvis udført af Paul Prieur 1690.
[55] *Tage-Register über … Christian des Fünften … Glorwürdigste Lebens- und Regierungs-Geschichte … Prächtigen Leichbegängnuss*, København 1701, hvor Frederik IIIs castrum doloris kort er omtalt s. 48, "… und 18 Standarten der Königl. Provintzien …".
[56] Nils G. Bartholdy (udg.): *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*, København 2007, s. 107, nr. 66, "… som er en huid Biørnn vdj en blaa fielldt vdj skiolldin och en halff huid Biørnn offuenne paa Hielmenn".
[57] Sammesteds, s. 116, nr. 73, "… se*m* e*r* ein*n* huit bior*n* j eitt blatt felld j skiolldin*n ok* ein*n* huit bior*n* upp aa hialmin*n*".
[58] The Society of Antiquaries, London, MS. 664, vol. V, folio 2 verso. – Anthony Wagner: A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, *Aspilogia I*, London 1950, s. 105.
[59] British Library, British Museum Add. MS. 29502. – Anthony Wagner: A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, s. 105.
[60] Michel Pastoureau: Nouveaux regards sur le monde animal à la fin du moyen âge, i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013, s. 116.
[61] Michel Pastoureau & Michel Popoff (udg.): *Armorial Grünenberg. Édition critique de l'armorial de Conrad Grünenberg (1483)*, Milano 2010.
[62] Paul Adam-Even & Léon Jéquier: Un armorial français du XIIIe siècle L'armorial Wijnbergen, i: *Archives Héraldiques Suisses* LXVIII, 1954, nr. 1306, s. 76. – Afbildet i Hallvard Trætteberg: Norge, Island, Man og Orknøyene, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969, ved s. 457, tolv gange tværstribet af sølv og blåt, et guld skjoldhoved, det hele belagt med en rød løve holdende en blå eller sort økse. Paul Warmings påstand om, at der er tale om et virkeligt ført våben for Island (*Archivum Heraldicum* 1968), kommenterer Trætteberg med berettiget skepsis s. 464f.
[63] Erling Svane: *Det danske rigsvåben og kongevåben. Odense University Studies in History and Social Sciences* vol. 160, Viborg 1994, s. 68ff. Forfatteren anser det tilsyneladende for muligt, at våbener med en eller tre økser kan have været brugt af danske konger før Valdemar I.
[64] H. H. (Hans Hildebrand): Drottning Dorotheas jagthorn, i: *Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad*, nr. 23, november 1873, s. 161ff.
[65] Lena Rangström (red.): *Riddarlek och tornerspel. Sverige – Europa*, Livrustkammaren Stockholm, 1992, omtale af gipsmodel s. 59, hvor Göran Tegnér mener, at hornet på grund af våbenskjoldene har tilhørt Christian I.
[66] Hans Chr. Bjerg: Grønlands våben, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 31, marts 1975, s. 39ff.
[67] Det kgl. Bibliotek, København, Werlauff 15, 4to.

[68] Jfr. kapitel 1, s. ¤¤.
[69] Niels Heldvad: *Sylva Chronologica circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald, vnnd Vmbzirck dess Baltischen Meers oder der Ost See, Darinnen neben Beschreibung der Länder vnd Orter* …, Hamburg 1624, s. 10, " …Der Trache ist das Wapen von Bornholm."
[70] Jfr. kapitel 5, s. ¤¤¤.
[71] Poul Bredo Grandjean: *Dansk Heraldik*, København 1919, s. 152f.
[72] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 26, nr. 9.
[73] Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, København 1986, s. 144. Ombytningen må være sket forud for Christian VIIIs salving i 1840, da Lauenborgs våben skulle tilføjes, og alle de små ovale skjolde i den forbindelse blev taget af og sat på igen.
[74] Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014, s. 251f.
[75] *Tage-Register über ... Christian des Fünften ... Glorwürdigste Lebens- und Regierungs-Geschichte ... Prächtigen Leichbegängnuss*, s. 32, " … dem Güldenen Drachen sonder Füsse im blauen Grunde … ".
[76] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige, 24, "Mitt dem Tittul Gothorum, Gothie, oder Jutie … der dritt aber das Großland, Gott oder Jutlandt, durch die theilung bekomen …". Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[77] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[78] Rigsarkivet, København, Danske Kancelli B 57, sjællandske tegnelser 1588-90, "Tend Fane med the ix Hierter …".
[79] Jon Jensen Kolding: *Daniæ Descriptio Nova, ... a Iona Koldingensis* …, Frankfurt a. M. 1594, p. 33, 71, 142, "… liquidum est, DANOS, SVECOS, ET NORMANNOS, ortu, & genere Gothos esse: … eademqve … stirpe …". "IVTHIA, SIVE GOTHIA. Partium regni spaciosissima, & populosissima GOTHIA est. Cuius nominis loco, syllaba priori paululum vitiata, nunc cognatum retinetur, & IVTHIA dicitur, …". "GOTLANDIA. Antiqua GOTTHORVM sedes, …".
[80] Niels Heldvad: *Sylva Chronologica circuli Baltici ...,* s. 10, "Der Lew mit den neun Hertzen / bedeutet das Wapen von Jüthland".
[81] Rigsarkivet, København, Håndskriftsamlingen, Genealogisk-heraldisk Selskab, generalia, 4to, 70, Wdtyedning Paa Danmarcks Waaben ("Helvaderi Riim om Adelen").
[82] Rigsarkivet, København, Danske Kancelli B 164, XV, optegnelser af øverstesekretær Erik Krag, Wdtydning Paa Danmarcks Vaaben.
[83] Det kgl. Bibliotek, København, Rostgaard 44, folio, Villum Worm: Historiske optegnelser om de danske provinsers våbener, s. 51, "Insignia Daniæ Leo 9 Corda transiliens est Cimbria Septentrionalis. a Segudo primo Cimbrorum Judice … Tres Leones qvibus singulis tria adjecta sunt corda. Dania … Draco fulvus vel aureus in solo rubro. Slavia Regio Obotritorum, seu Wandalorum …".
[84] Det kgl. Bibliotek, København, Ny kgl. Saml., 1421, 4to, J. Bircherodii Cordati Leones s. de Insignibus Daniæ Diss., exscriptum pernitidum cum figuris eleganter delineatis. Ved titelbladet har P. F. Suhm i 1793 tilføjet: "her vel noget got, men ogsaa noget urigtigt, og uhistorisk".
[85] Sammesteds, s. 61, "… Balthicum Dracone seu Serpente, Gothicum Leone supra tria flumina, Cimbricum eodem supra corda novena designante", s. 126, "Gothica qvidem hæc arma plerique vocant, qvos tamen per Gothiam, non Orientalem Daniæ partem, Sveciæ Occidentali conterminam, sed Juthiam vel Cimbriam intelligere certum est".
[86] Sammesteds, s. 59, "Cum vero præterea unum monumenti hujus latus Leonis figuram ex variis incisurarum … neque dubium est, qvin per eam proprium Regii sui solii insigne Haraldus …".
[87] Det kgl. Bibliotek, København, Ny kgl. Saml. 578, folio, Peder Svendsen Riber: Historisk Beskrivelse om adskillige Tings Tildrag i Danmark og Hertugdømmerne, 1611, s. 20, "Vdtydings Paa Danmarckis Waaben".
[88] Helge Bruhn: *Dannebrog og danske Faner gennem Tiderne*, København 1949, s. 100ff og 120ff.
[89] Armémuseum, Stockholm, f. eks. AMA.0002453, 56, 57, 61, 63 og 70, Fynske Kavalleriregiment, Sjællandske Kavalleriregiment, Nørrejyske Kavalleriregiment, Fynske Infanteriregiment, Nørrejyske Infanteriregiment og Sjællandske Infanteriregiment.
[90] Helge Bruhn: *Dannebrog og danske Faner gennem Tiderne*, s. 122.
[91] Danmarks Forsvarsmuseum, Tøjhusmuseet, Fa 52 og Fa 55.
[92] Rigsarkivet, København, Generalitets- og Kommissariatskollegiet, Depechekontoret, Kgl. ordrer og resolutioner 1767-1789, 3245, 1769, res. nr. 16, og 3303, 1782, res. nr. 263.
[93] Sammesteds, 3315, 1785, res. nr. 95.
[94] Sammesteds, 3259, 1773, res. nr. 60, 3274, 1775, res. nr. 516, 3291, 1779, res. nr. 576, og 3280, 1777, res. nr. 118.
[95] Sammesteds, 3269, 1774, res. nr. 576, og 3318, 1785, res. nr. 447. – Endnu efter 2. verdenskrig blev der tildelt kgl. approberede mærker for Hæren på grundlag af forkert tolkede våbenmærker, jfr. Carl-Gustav Schøller: *Hærens afdelingsmærker efter 1945*, Frederikssund 1991. Om hele udviklingen, se: Nils G. Bartholdy: The Semantic Evolution of the Danish Royal Coat of Arms, i: ¤¤¤¤¤¤¤¤¤¤, 201¤.

[96] Rigsarkivet, København, Det kgl. danske genealogiske og heraldiske Selskab, 3, Koncepter til og kopier af udgåede breve, sag om selskabets svar af 7. juni 1785 til Danske Kancelli.
[97] Den ses således også i segl for Nørrejyllands Landsting.
[98] Nærorientalske kongers kroner gengav solens stråler.
[99] (Jacob Langebek): *Det Kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext i de tre første Aar 1745. 1746. 1747*, København 1748, s. 58f.
[100] Det kgl. Bibliotek, København, Werlauff 15, 4to.
[101] I sin "Historie af Danmark" røber P. F. Suhm kendskab til notatet.
[102] Det kgl. Bibliotek, København, Gl. kgl. Saml., 2372, 4to, bind I-II, Joachim Wielandt: Om det danske Vaaben, 1714.
[103] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 21 a, tavle 22 d.
[104] Det kgl. Bibliotek, København, Ny kgl. Saml. 578, folio, Peder Svendsen Riber: Historisk Beskrivelse om adskillige Tings Tildrag i Danmark og Hertugdømmerne, 1611, s. 20, "Vdtydings Paa Danmarckis Waaben".
[105] S. Birket-Smith: *Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger*, København 1882, s. 52f.
[106] I hans *Chronologia Danica*: Bini leones cœrulei in solo luteo significant Cimbriam meridionalem, et Ducatum Schlesvicensem.
[107] Johannes Loccenius: *Historiæ Rerum Svecicarum, A primo Rege Sveciæ usque ad Caroli Gustavi Regis Sveciæ obitum deductæ libri novem*, Uppsala 1662, s. 349, "[1548] Rex Christianus hoc anno cœpit uti trium Coronarum insigni, quod Svetiæ regni vetus ac proprium est. ... dudum ante istam conjunctionem Reges Svetiæ eo ut regni veteri & vero insigni usus fuisse".
[108] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 10 l. – Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, København 2009, s. 58, nr. 86.
[109] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl* …, formentlig tavle 10 h og/eller i. – Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 54, nr. 76, s. 57, nr. 84.
[110] Knud J. V. Jespersen i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, København 2002, s. 22f.
[111] Andreas Alföldi: Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe, i: *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung*, bind 49, München 1934. – Andreas Alföldi: Insignien und Tracht der römischen Kaiser (Thron, Thronbaldachin, Fastigium), i: *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung*, bind 50, München 1935. – H. P. l'Orange: *Keiseren på himmeltronen*, Oslo 1949. – R. Krautheimer: *Early Christian and Byzantine Architecture*, London 1965. – Preben Mellbye-Hansen og Katia Johansen: *Kongens himmel*, København 1997.
[112] DKS, nr. 39 a.
[113] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^e – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003, s. 486.
[114] Michel Pastoureau: *L'Art héraldique au Moyen Âge*, Paris 2009, s. 58f.
[115] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française ...*, s. 487.
[116] Sammesteds, s. 487, "Nous avons là le prototype des grandes armoiries à pavillon". – Muligvis er et våbentelt på ærkebiskop Karl af Bourbons gravmæle i Lyons katedral lidt ældre, jfr. Helmut Naumann: Die frühesten Zeugnisse des Wappenzeltes, i: *Archivum Heraldicum*, nr. 3-4, 1984, s. 38ff.
[117] DKS, nr. 67.
[118] Jens Vellev: *Frederik 2.s begravelse 5. juni 1588. 21 grafiske blade af Frans Hogenberg og Simon Novellanus*, 201¤, s. 38f.
[119] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française ...*, s. 598.
[120] Philippes Moreau: *Le Tableau des Armoiries de France. Auquel sont representees les origines & raisons des Armoiries, Herauts d'Armes, & des marques de Noblesse*, Paris 1609.
[121] Sammesteds, s. 134, "De ces Pauillons, et Prætoires de guerre, et d'armes où les Empereurs rendoient iustice, se tire l'origine des Ciels, Dais, et Pauillons qui couurent les throsnes des Roys, vuidants les differents de leurs sujets en pleine Paix".
[122] Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française ...*, s. 893 og planche VIII.
[123] Philippes Moreau: *Le Tableau des Armoiries de France*, s. 105-09, "Le modelle, et prototype en fut le monde qui a le Ciel pour comble … C'est doncques pour se faire honorer comme personnes sacres, et sainctes, pour se faire estimer plus qu'hommes, et semblables aux Dieux, que les Rois en leurs actes plus celebres ont voulu paroistre souz des Pauillons, Dais, et Ciels magnifiques, et precieux: et c'est pour faire part à leurs armoiries de quelque rayon de leur grandeur, qu'ils leur ont donné les mesmes Pauillons".
[124] Sammesteds, s. 112-16, "Mais le Pauillon estant composé de deux parties, sçavoir est du comble, qui est son chapeau, et puis des courtines qui font le manteau ... outre que le chapeau qui est le comble, et ornement du chef

humain, ne peut representer qu'vne marque de grandeur, et auctorité supreme ... Et par ainsi les deux estant joints font le Pauillon marque de royauté souueraine, et parfaicte".
[125] Sammesteds, s. 113, "C'est pour monstrer qu'ils ont seulement part à la dignité du Pauillon lequel est reserué entier, et composé de toutes ses parties pour les armes des Empereurs, et des Roys".
[126] Silvester Petra Sancta: *Tesserae Gentilitiae*, Rom 1638, s. 642, "Atque hoc tentorium solis Monarchis, nempe aut Cæsari, aut Regibus, tribui solet".
[127] Gengivet i Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979, s. 205, fig. 515b.
[128] Pierre Palliot: *La Vraye et Parfaite Science des Armoiries*, Paris 1664, s. 447, 525, "Pavillon. C'est ce qui couure et enueloppe les Armoiries des Empereurs, de nos Rois de France, et autres Roys qui ne despendent que de Dieu et de leur Espée ... Les Roys electifs, ou qui releuent de l'Empereur ou de quelque autre Roy, ainsi que les Ducs quoy que Souverains, ne couurent leurs timbres et Armoiries que de l'un seulement, qui est les courtines, ostant le dessus qui est le comble".
[129] Marc de Vulson de la Colombière: *La Science Heroiqve*, Paris 1669, s. 207.
[130] F. eks. Claude-François Ménestrier: *Abbrégé méthodique des principes héraldiques, ou du Véritable art du blason*, Lyon 1661, s. 110. Findes ikke på Det kgl. Bibliotek.
[131] Philipp Jacob Spener: *Historia Insignium, pars specialis*, Frankfurt a. M. 1680, s. 235, "Lotharingiæ et Sabaudiæ Duces, pallio tantum, nulla superstante umbella seu petaso; scilicet ut palam fiat, principes illos à majori altera et excelsiori potestate jura suprema accepisse, atque adeo papilionis dignitate partiali duntaxat conspicuos esse; qui integer et ad instar sacrarii, tholo velisque constans, ad solos attinet imperatores et reges, qui nullam in terris aliam suspiciunt potestatem".
[132] *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker,* Syvende Bind 1676-1682, København 1926, s. 286. – Seglkapsler fra 1662 og 1742 er gengivet i Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française ...*, s. 601.
[133] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* III, København 2009, s. 6f. Jfr. Emil Marquard (udg.): *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid*, København 1918, 4/9 1694, "dend lidn Fransos Barbette for kongens vaaben oc andit efter regenskab 225 r", s. 450.
[134] Rigsarkivet, København, seglsamlingen, afstøbning af Christian Vs majestætssegl.
[135] Rigsarkivet, København, C 5, lenssager, Elefantordenens og Dannebrogordenens originale statutter 1693.
[136] Gengivet i Preben Mellbye-Hansen og Katia Johansen: *Kongens himmel*, København 1997, s. 59, fig. 34.
[137] Kai Hee Lindhardt: Ridderkapellet på Frederiksborg, dets indretning og funktion, i: Nils G. Bartholdy (red.): *Kongelige ordener*, Rødovre 1980, s. 25ff.
[138] Jens Bircherod: *Breviarium equestre, seu de illustrissimo & inclytissimo equestri ordine Elephantino*, København 1704. – Tronstolen findes i dag på Rosenborg.
[139] Lauritz de Thura: *Den Danske Vitruvius* II, København 1749, tavle 14. Jfr. Nils G. Bartholdy: The Stall-Plates of the Royal Danish Orders of Chivalry – a Living Heraldic Heritage, i: *Genealogica & Heraldica ... Proceedings of the XXVI International Congress for Genealogical and Heraldic Sciences*, Bruxelles 2006, s. 82.
[140] De Kongelige Ordeners Kapitel, København, Vincens Lerches protokol, s. 8-9.
[141] Om våbenteltet er tidligere publiceret: Nils G. Bartholdy: Suverænitetssymbolikken i det store danske kongelige våben og dens kulturhistoriske baggrund, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 33, marts 1976, s. 127ff.
[142] Nils G. Bartholdy: Dänische Souveränitätssymbolik als Vorbild der preussischen 1701, i: *Madrid, 19 – 25 septiembre 1982. XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica*, Tomo I, Madrid 1983, s. 169-174.
[143] "… wie es die Independenz des Reiches von Ihr erforderte", *Preußen 1701. Eine europäische Geschichte. Katalog. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Museum und der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg*, Berlin 2001, s. 117.
[144] "… Man hatt wegen der Cröhnung alles nach dem regliret, wie es bey Eurer Königl. Maytt. und beym Königl: von Schweden gebräuchlich ist, und wird nicht allein das Ceremoniel sondern auch alles andere auf eben solchem fuess gerichtet", Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Brandenburg-Preussen, gesandtskabsrelationer 1701.
[145] "La raison pourquoy on envoit ce Cavallier en Danemarc, n'est pas tant pour faire le compliment, que pourqu'il observe tout ce que l'on fait chés nous non seulement a l'egard du ceremoniel mais aussy de toutes les autres choses, car on affecte furieusement, de nous imiter en tout, et on ne veut pas etre moins que le Roy de Danemarc a ce que le nouueau Roy dit ouuertement", Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Brandenburg-Preussen, breve til storkansler Conrad Reventlow fra legationssekretær Franz von Hagen 1701.
[146] Johann von Besser: *Preussische Krönungs-Geschichte*, Cölln a. d. Spree 1712. Kobberstikkene er gengivet i *Preußen 1701. Eine europäische Geschichte. Katalog,* s. 129, 136, 138-139.
[147] *Preußen 1701. Eine europäische Geschichte. Katalog,* s. 123.

[148] Sammesteds, s. 133. – Melle Klinkenborg: Die Siegel der preussischen Könige bis zum Jahre 1806, i: *Hohenzollern-Jahrbuch* 9, Berlin 1905, nr. 25.
[149] ”Im übrigen habt Ihr auch dieses Unser Wapen mit Seinen rechten farben ausgestrichen verfertigen zu lassen und es an den v. Bartholdi nach Wien zu übersenden, damit es dem Newen Wapen-Buche, so alda gedrucket wird, mit inseriret werde“, Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, s. 621.
[150] ”… mit einem Pavillon Royal, welcher ausswerts mit Krohnen parsemiret seyn muss, verfertiget werden, und könnet Ihr den Dr. Spener, welcher in arte Heraldica gute wissenschaft hat, darüber consuliren …“, sammesteds, s. 622.
[151] ”Auf denen alldort im Archiv vorhandenen Königl. frantzösischen und dänischen Siegeln und darzugehörenden Silbern Capseln werdet Ihr finden, wie selbige beyde Könige Ihr Pavillon Royal eigentlich führen und erinnern Wir Uns in dem Buch von den statutis des Elephanten Ordens, welches Uns der König in Dennemark vor einiger Zeit zugesandt und welches auch ins Archiv gegeben worden, davon einen guten abdruck oder Zeichnung gesehen zu haben“, sammesteds, s. 622.
[152] Til danske ratifikationer sendt til Sverige i samme periode hører der segldåser af sølv, hvor der ikke er våbentelt omkring det danske kongevåben. Venligst oplyst af statsheraldiker Henrik Klackenberg, Riksarkivet, Stockholm.
[153] De Kongelige Ordeners Kapitel, Elefantordenens våbenbog tome I, s. 11.
[154] Melle Klinkenborg: Die Siegel der preussischen Könige bis zum Jahre 1806, nr. 20.
[155] *Johann Siebmachers Wappen-Buch. Faksimile-Nachdruck der 1701/05 bei Rudolph Johann Helmers in Nürnberg erschienenen Ausgabe*, München 1975, Des Erneuert- und Vermehrten Wappen-Buchs Neuer und Sechster Theil …, Nürnberg 1703, f. 3 verso.
[156] Hele forløbet er indgående skildret i Sebastian Olden-Jørgensen: *Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld*, København 1999, s. 188ff.
[157] Joachim Krüger: Das Herzogtum Schleswig-Holstein-Gottorf im 17. Jahrhundert, i: Robert Oldach & Thomas Wegener Friis (Hrsg.): *Staat – Militär – Gesellschaft. Festschrift für Jens E. Olesen zum 65. Geburtstag*, Greifswald 2015, s. 106.
[158] ”Welmeente Erindringer oc Maximer for Wore Kongelige Arfve-Successorer, den Kongelig Souverain Arfve-Regiering angaaende”, 15/4 1683, i: J. J. A. Worsaae: *Kong Christian den Femtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven*, København 1860, s. 33.
[159] Om denne bestræbelse vidner en guldpokal udformet med alle kongens heraldiske våbenmærker tildels i relief og med fremhævelse af svanen for Stormarn, der grænsede op til Hamburg, jfr. Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, København 2009, s. 39ff.
[160] ””Fyrstendom Schleszwig” angaaende”, 22/11 1684, i: J. J. A. Worsaae: *Kong Christian den Femtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven,* s. 43ff.
[161] ”Denne Vorisz disposition og følgende articuler haffuer Vii Vorisz Elsckelig Kiere Søn Printz Friderich, saa Vel som alle Vorisz Effterkommere vdi regeringen velment og faderligen Ville erinderet og recomenderet haffue”, 5/4 1698, i: J. J. A. Worsaae: *Kong Christian den Femtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven,* s. 55 og 57.
[162] *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, Berlin 1908, s. 165, nr. 400, tavle 24.
[163] Sammesteds, s. 156, nr. 373, tavle 23. Jfr. Nils G. Bartholdy: Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014, s. 421, ill. 11.
[164] *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, s. 172, nr. 429, tavle 25.
[165] Aftryk fra 1700 kan ses i Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 37 II, Breve fra den hertugelige gottorpske familie, og Regeringskancelliet i Glückstadt XII, ”Gesammthaus Holstein”, nr. 106, akter vedr. forholdet til Gottorp. Jfr. Nils G. Bartholdy: Der macht- und dynastiepolitische Inhalt des dänischen Königswappens, i: *Staaten. Wappen. Dynastien. XVIII. Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988, Veröffentlichungen des Innnsbrucker Stadtarchivs*, Neue Folge, Band 18, Innsbruck 1988, s. 231.
[166] ”D G DVX SVPREMVS SLES[VICENSIS]”, *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, s. 176, nr. 444, tavle 26.
[167] Sammesteds, s. 177.
[168] ”... alleinigen Souverainen Landes-Hernn ... als ein in beschwehrlichen Zeiten unrechtmäsziger weise von der Chrone Dännemarck abgerissenes Pertinens, wieder in Possession zu nehmen … selbigen Antheil mit dem Unserigen zu vereinigen und zu incorporiren …“, A. D. Jørgensen: Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721, i: *Historisk Tidsskrift* 5. rk. V, 1885, s. 232f.
[169] ”… das vorhin gewesene Fürstl. Antheil des Hertzogthums Schleszwig mit dem Ihrigen zu vereinigen und Dero Crohne … auff ewig wieder zu incorporiren … So gelobe und verpflichte Ich für mich, meine Erben und Successoren hiermit und inkrafft dieses, dasz Ich und Sie Ihr. Königl. Majest. zu Dännemarck, Norwegen etc. … wie auch Dero Königl. Erb-Successoren in der Regierung, secundum tenorem Legis Regiæ, Treu, Hold und gewärtig seyn …“, sammesteds, s. 230.

[170] "… wo der König auf einem Thron-Sessel und der Kronprinz zu seiner Rechten unter einem prächtigen Dais saßen …", Andreas Hojer: *König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben* I, Tønder 1829, s. 51.
[171] A. D. Jørgensen: Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721, s. 143, 165.
[172] Kr. Erslev: Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721, i: *Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest … November 1901*, København 1901, s. 95f.
[173] Holger Hjelholt: *Inkorporationen af den gottorpske Del af Sønderjylland i Kronen 1721. Et Bidrag til Belysning af Sønderjyllands statsretlige Forhold i Tiden 1658 – ca. 1800*, København 1945, s. 92ff.
[174] *Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver*, København 1886, s. 52f.
[175] Jfr. kapitel 7, s. ¤¤.
[176] Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, København 1926, s. 214.
[177] Rigsarkivet, København, Partikulærkammeret, Bilag til regnskaberne, 1721, nr. 183, regning af 28/6 1721 fra P. Berg, der i regnskaberne kaldes Stempelschneider Peter Berg. Han kvitterede for beløbet 15/8 1721.
[178] Et ikke afsendt eksemplar ligger i Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 120 I, "Akten betr. die Inkorporation und Erbhuldigung der sämbtlichen Stände des vorm. Fürstlichen Antheils des Hzgth. Schleswig", 1721. Seglet er faldet af, men fandtes dér i 1988.
[179] Bredo Grandjean: Våbenskjoldene i Rigsarkivet. Inventar og udsmykning fra Danske Kancellis arkiv, i: *Arkiv*, 10. bind, nr. 4, 1985, s. 230.
[180] Gengivet i Erling Svane: *Det danske rigsvåben og kongevåben. Odense University Studies in History and Social Sciences* vol. 160, Viborg 1994, s. 133.
[181] A. D. Jørgensen: Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721, s. 166f.
[182] Jfr. Kr. Erslev: Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721, s. 86.
[183] "Weil auch König Friederich nunmehro alleiniger Souverain des Herzogthums Schleswig war, und dessen Besitz mit dem Scepter völlig vereiniget hatte, so sahe er es für gut an, das Schleswigsche Wapen, so bisher im Mittelschilde die erste Stelle gehabt hatte, nunmehro daraus weg, und in den Hauptschild unter die souverainen Reiche und außer dem Römischen Reiche belegenen Provinzen zu versetzen, und also den Mittelschild bloß den dreien zu Deutschland gehörigen Fürstenthümern Holstein, Stormarn und Ditmarschen, wie den Herzschild den Graffschaften Oldenburg und Delmenhorst zu überlassen", Andreas Hojer: *König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben* I, s. 52f.
[184] Kr. Erslev: Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721, s. 88. – Grandjean havde ikke blik for det politiske perspektiv: "I heraldisk Henseende var dette ny Vaaben højst utilfredsstillende, idet Slesvig nu kom til at staa foran de to Kongemærker, Gothernes og Vendernes", Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, s. 214.
[185] Grandjean: anf. arb., s. 217 og tavle XI, nr. 7. – Signetet findes i De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg, inv.nr. 12-10.
[186] "An … Daß Sie die Anstalt zu verfügen, daß von allen publiquen Gebäuden in ihren Ämbtern, das fürstliche Wapen herunter genommen, und das Königl.e dagegen aufgehangen und gesetzet werde", missivets overskrift, Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 12, Inländische Registratur 1721.
[187] Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen: *De slesvigske hertuger, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland* nr. 92, Aabenraa 2005, s. 78. De originale stentavler findes nu på Tønder Museum. I Løgumkloster er der opsat kopier.
[188] Karl Friedrich von Frank (udg.): *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806* …, 2. Band, s. 225.
[189] Th. Westrin (udg.): *Svenska riksdagsakter 1719-1723*, 2. serie, 1. del, Stockholm 1909, nr. 186.
[190] "… bey dem letzthin in Schweden gehaltenen Reichs-tage es dahin gediehen, dass S^{e} Königl. Mayst. und die gesambte hochlöbliche Stände … zu Bezeugung dero für mich seyenden besondere Achtung mir den titul von Königl.^{er} Hoheit zuzustehen … Ich kann, … nicht unterlassen, diesem annoch hinzuzufügen, wie schon lang zuvor Ihro Russisch. Kayserliche Mayst. in Ansehen meines Königl.^{n} Herkommens, und anbey des von meinen Vorfahren auf mich verstammeten Schleswigischen Souverainetæts Vorzugs mir besagten Königl. Hoheit titul willigst haben ertheilet, …", Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Reichskanzlei, Kleinere Reichsstände, 210. Jeg skylder hofråd, dr. Michael Göbl tak for fremfindingen af dette aktstykke.
[191] Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, Regeringskancelliet i Glückstadt XII, "Gesammthaus Holstein", 106, nr. 50.

12. Fortsat rivalitet

Et solidt greb?

Når Frederik III tog sin bambusstok, lukkede hans hånd sig omkring et rundt håndtag af guld, hvor der i emaljearbejde er gengivet tre gyldne kroner på blå baggrund omgivet af kongens latinske valgsprog ”Dominus providebit” (”Herren vil være mit forsyn”). Yderst står Frederik IIIs kongetitler og årstallet 1660. Under håndtaget står ”Chacun a son Tour” (”Enhver sin tur”). Heri ligger formentlig en hentydning til den svenske konge Karl X Gustavs pludselige død den 13. februar samme år.[1] På Frederik IIIs tid opfattede man i Danmark de tre kroner i kongens våben som en permanent påmindelse om Kalmarunionen, selv om det i Knærød-freden 1613 var blevet fastslået, at når den danske konge og den svenske konge førte dem, betød det ikke, at de havde ret til den andens rige(r). Frederik III og hans nærmeste efterfølgere har formentlig tillige lagt den betydning i de tre kroner, at de indirekte signalerede et dansk ønske om revanche, hvad de tabte landsdele, Skåne-landene m. m., angik.

252. Håndtaget på Frederik IIIs bambusstok med de tre kroner forarbejdet af Paul Kurtz 1660. Teksten under håndtaget, ”Chacun a son Tour” (”Enhver sin tur”), er formentlig en hentydning til Karl X Gustavs død den 13. februar 1660. Rosenborg, 25-857. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

De tre kroner blev på et tidspunkt i 1660’erne fremhævet af Frederik III ved den måde, hvorpå de blev placeret i det kongelige våben i forhold til de øvrige våbenmærker. Våbenerne for Danmark, Norge og Unionen blev samlet i et separat skjold, der foroven var delt med Danmarks i 1. felt og Norges i 2. felt og de tre kroner nedenunder i en skjoldfod. Dette kronede skjold blev præget i en portugaløser i 1662.[2] På lignende måde blev de tre våbener gengivet i mønter præget i 1664, 1665 og 1667.[3] To af Frederik IIIs små signeter med den samme komposition må stamme fra denne tid.[4] Det gælder også kongens lille signet, hvor de tre våbenmærker er placeret i hvert sit skjold med Danmarks og Norges ved siden af hinanden øverst og de tre kroner nederst.[5]

253. Frederik IIIs signet med Danmarks, Norges og Unionens våbenmærker kombineret i ét skjold, her vist spejlvendt. Formentlig udført i 1660’erne. Rosenborg, 5-162. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

254. Frederik IIIs signet med Danmarks, Norges og Unionens våbenmærker i tre separate skjolde, her vist spejlvendt. Tilskrives Paul Kurtz, ca. 1665. Rosenborg, 5-163. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

255. Frederik IIIs signet med Danmarks, Norges og Unionens våbenmærker kombineret i ét skjold i midten omgivet af fjorten mindre skjolde, her vist spejlvendt, 1665-66. Rosenborg, 5-141. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

Tidligere havde Frederik III i segl praktiseret en skik fra sin fars tid. Danmarks våben blev gengivet i et stort skjold i midten med elleve andre våbener i hvert sit lille skjold anbragt cirkulært omkring det.[6]

I 1668 blev der præget en speciedaler med Danmarks, Norges og Unionens våbener i et separat skjold i midten omgivet af femten mindre skjolde med våbenmærkerne for de Goters, de Venders, Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg, Delmenhorst, Femern, Bornholm, Gotland, Øsel, Færøerne, Island og Grønland.[7] Denne komposition svarer til, hvad der ses i to store segl, der må være blevet til samtidig med prinsesse Anna Sophies segl i 1666 eller kort herefter.[8] En lignende ordning med Danmark, Norge og Unionen i midten omgivet af de øvrige våbener, undtagen Færøernes, fik Frederik III graveret i 1665-66 i et stort signet med en fornem montering.[9] Dronning Sophie Amalie havde et stort signet med et alliancevåben, sit fædrene braunschweig-lüneburgske skjold sinister og kongens dexter, hvor Danmarks, Norges og Unionens våbener er samlet i et hjerteskjold, der er lagt på et stort skjold med de øvrige våbener i små felter.[10]

I den tidligere anvendte komposition med kun Danmarks våben i midten figurerede den norske løve og de tre kroner i hvert sit lille skjold på linie med de øvrige små skjolde omkring det danske våben. Nu blev de alene på grund af det ændrede relative størrelsesforhold fremhævet ved at være placeret i midten sammen med Danmarks tre løver. Den danske konges fokusering på de tre kroner og føringen også af våbenerne for Gotland og Øsel kan ses i lyset af, at Sverige på det tidspunkt havde en mindreårig konge, Karl XI, eneste barn af Karl X Gustav og hans dronning Hedvig Eleonora, der var den unge konges formynder. Enkedronning Hedvig Eleonora havde med sin gottorpske baggrund ingen anledning til at nære varme følelser for det danske kongehus.

Svensk reaktion

Kombinationen af Danmarks og Norges våbenmærker med de tre kroner i et separat skjold på mønter præget fra og med 1662 fik man sikkert ret hurtigt kendskab til i Sverige. Men man valgte tilsyneladende at ignorere det. I 1668 blev man i Sverige klar over, at denne version nu også kunne ses i den danske konges segl, hvor fremhævelsen af de tre felter i midten blev accentueret ved, at de blev vist i forhold til de øvrige felter, der stod i *mindre* skjolde.[11] Viden om denne nye version af kongeseglet gjorde det nødvendigt at reagere.

I Stockholm blev det pålagt kancelliråd Henrik Georg Falkenberg at udrede spørgsmålet om de tre kroner på den aktuelle baggrund.[12] Det resulterede i en promemoria af 12. september 1668, der navnlig gentog svenske standpunkter fremført gennem årene under trekronerstriden, men også tilføjede nye.[13] Falkenberg fastslog, ”at Swea och Götha hafwa warit twänne särskilda Konunga-Riken”, som derfor måtte have haft hvert sit våben. I 1278 førte Magnus Ladulås tre kroner i sit segl.[14] Det var for så vidt rigtigt, men de var ikke en del af skjoldets indhold, der var en løve over tre smalle skråbjælker, folkungeløven. Broderen Valdemar (afsat 1278) førte tre løver,[15] som Falkenberg åbenbart forbandt med ”Götha Riket” på daværende tidspunkt. Men Valdemar havde

opfattet sig som konge over hele Sverige, og de tre løver var sandsynligvis de danske.[16] Ifølge Falkenberg havde kong Erik den Hellige altid ført de tre kroner. Han var imidlertid død, inden heraldikken kom til Sverige. Kroningsstenen i Mora med tre kroner var for Falkenberg bevis på trekronervåbenets ælde. Med henvisning til et brev fra 1303 omtalte han "det gamla Götha Wapnet et Lejon med tre Strömar", altså folkungeløven. Det var i virkeligheden Sveriges oprindelige og ældste våben. Da Albrecht af Mecklenburg i 1364 blev svensk konge, var han "åter begynt Sweriges Rikes gamla Wapen de tre Kronorna, at föra". Falkenberg manglede forudsætninger for at vide, at Albrecht i realiteten fortsatte med at bruge de tre kroner, som kong Magnus Eriksson kan have ført i en eller anden form.[17] Falkenberg noterede forventeligt, at den danske konge Frederik I aldrig anvendte trekronervåbenet, og han påstod, at Gustav Vasa straks protesterede efter at have konstateret, at Christian III var begyndt at bruge det. Det gjorde den svenske konge imidlertid ikke, så længe Christian III levede.[18] Aftalen mellem Christian IV og kong Sigismund fra 1598 om at udskyde en afgørelse om de tre kroner havde ifølge Falkenberg ingen gyldighed. Knærødfreden 1613 mente Falkenberg skulle forstås sådan, at den danske konge kun måtte sætte de "tre Kronor ibland de små Wapnen, som mera til en Zirat, än något Jus därmed at prætendera". De tre kroner i den danske konges våben burde altså helst opfattes som pynt, men ikke som udtryk for nogen rettighed. Denne tilstand var imidlertid nu ændret, idet Frederik III var i "innewarande år den 1 Junii först Sweriges Rikes gamla och rätta Wapen i sjelfwa Skölden at inrycka begynt, och det såsom det ringaste inunder Danmarks och Norriges Wapen satt, och sålunda Kronan, som hufwud märkeligen pryda plägar, lika som til fötterna nedflyttat". Ikke alene stred det imod den hidtidige praksis, men selve placeringen af de tre kroner neden under det danske våben og det norske våben var efter Falkenbergs mening en krænkelse af Sverige. Dette syn på flytningen af de tre kroner og forestillinger om motivet for den blev genstand for svensk diplomati de følgende år.

I København foretog den svenske resident ved det danske hof, Gustav Lilliecrona, en grundig undersøgelse. Han henvendte sig direkte til den stempelskærer, der havde skåret det nye danske segl. Hos ham skaffede residenten sig endog et aftryk af seglet i voks. I en depeche af 28. december 1668 til den svenske regering redegjorde han for sine undersøgelser. Seglet skulle være fremstillet på den danske konges befaling i 1667. Lilliecrona vedlagde en nøjagtig tegning af seglet udført af hans sekretær. Om seglet var taget i brug, kunne han ikke umiddelbart konstatere, medmindre det var sket på ekspeditioner udgået fra kongens eget kabinet. Efter Lilliecronas formening blev det nye segl ikke brugt af Danske Kancelli og Tyske Kancelli, hvor man stadig anvendte et segl med i alt 12 våbener, hvilket må være versionen med Danmarks våben alene i midten omgivet af 11 andre skjolde. Lilliecrona synes at have haft gode forbindelser til danske myndigheder. Det lykkedes ham også at komme i kontakt med den møntmester, der havde skåret et stempel til prægning af mønten. Den vedlagde Lilliecrona et eksemplar af med en bemærkning om, at man ikke vidste, om den skulle være en gangbar mønt eller bruges som medalje.[19] Han skrev, at stemplet til den og stemplet til seglet viste samme heraldiske indhold med kongens valgsprog "Dominus providebit" og årstallet i kanten og Elefantordenen nederst.[20] Hvilke "provinser" en række nye våbener med en bjørn, en krone, en vædder m. m. repræsenterede, vidste Lilliecrona ikke, og han havde ikke haft tid eller lejlighed til at få det oplyst.[21] Det er klart, at der var tale om en mønt og et segl med 15 små skjolde omkring det tredelte midterskjold, hvor de tre kroner nu fremtrådte på iøjnefaldende måde.

En kortfattet vurdering af udviklingen indtil 1613 set med danske øjne kan læses i en erklæring dateret den 13. november 1669 med titlen ”Erklering aff Annalibus om de 3 Croner som findes udj Danske och Svendske Kongers Vaaben”.[22] Erklæringen menes at være skrevet af Søren Kornerup, der var en lidenskabelig forsvarer af enevælden. Han havde været generalfiskal og fungerede nu som kronens juridiske rådgiver. I erklæringen blev Albrecht af Mecklenburgs brug af de tre kroner udlagt ”iche till at betyde det gamle vplandiske Vaaben huor de Suenske formener och vill beviise at de 3 Croner henhører, men aff Offuermod, saasom den der prætenderit Dannemarches och Norges Riige till Sverrig”. I 1548 havde Christian III sat de tre kroner i det danske våben ”till at betyde den Union, Som de trende Riger, Danne*mark*, Norge, och Suerrig, till Evigtid haffde forbundet sig till, udj Dronning Magretes Tider”. Ifølge erklæringen mente svenskerne, at da Sverige var blevet et arverige for Gustav Vasa og hans efterkommere, var det blevet skilt fra Danmark. Men da ”den Evige forbunds hukommelsse iche skulle udlessis, schall de trej Cronor udj det Dansche Vaaben vere bleffne indsatte”. Christian III var ”iche plichtig till at schille de trej Rigers Unions Tegn, som hans forfædre een deel med Suerdet, och een deel med Retten haffde samled”. Selv om grænsemødet i 1572 ikke førte til nogen aftale, ”bleff Kong Friderich och Kong Johan der forre lige gode venner”! Ved freden i 1613 blev ”all tuistighed om de 3 Croner gandsche opheffvit med disse ord, och meening: At Begge Konger huer for sig schulle Evindelig bruge, de trende Croner udj deris Vaaben: dog at de for den Aarsage aldelis ingen Prætension schulle haffue paa hin andens Riger”. Som ventet forsvarede erklæringens forfatter det traditionelle danske standpunkt. Den afgørelse, der var truffet i 1613 om de tre kroner, lagde man fra dansk side megen vægt på.

Den danske resident i Stockholm, Jens Juel, førte i 1669 samtaler med den svenske rigskansler, Magnus Gabriel De la Gardie. I en depeche af 30. juni refererede Juel en drøftelse, han havde haft med rigskansleren om bl. a. de tre kroner.[23] Juel havde henvist til, at det i Knærødfreden 1613 var fastslået, at den danske konge kunne bruge de tre kroner. Efter Juels mening stod det ikke til diskussion, om kronerne ”enten det paa det ene eller andet sted i eders Mayst: sigil brugedes”. I Sverige var man utilfreds med, at Gotlands våben figurerede i den danske konges segl. Juel havde gjort opmærksom på, at Christian IV havde brugt det også efter øens afståelse. De la Gardie havde fremført, at det var af betydning, hvor den danske konge placerede de tre kroner.[24] Dette var tydeligt et kernepunkt for svenskerne. Rigskansleren påstod, at man ikke kunne finde eksempler på, at den danske konge tidligere havde brugt Gotlands våben. Han ville referere problemet med våbenet for sin konge – i realiteten for formynderregeringen, som han selv var medlem af – og senere vende tilbage til sagen. Juel havde ladet en bemærkning falde om, at han helst så, at der ikke blev givet ham noget svar af kongen af Sverige. I depechen henviste han i øvrigt til en samtale om dette emne med Christoffer Gabel, der endnu på dette tidspunkt havde Frederik IIIs fortrolighed.

Samtidig med, at Juel og De la Gardie havde talt om brugen af de tre kroner, var der fra dansk side blevet klaget over, at svenske handelsskibe ikke havde strøget flaget, når de passerede Kronborg. Dette havde den svenske regering dog sørget for skete. I en depeche af 14. juli 1669 rapporterede Juel, at han på Frederik IIIs befaling over for rigskansleren havde forlangt, at også svenske orlogsskibe skulle stryge flaget ved passage. Dette var blevet afvist af den svenske regering. Juel havde anført, at hvad der ikke udtrykkeligt var ændret ved fredsslutningerne, skulle blive som før, men dette ræsonnement ville man ikke acceptere fra svensk side. De la Gardie var

derefter igen kommet ind på spørgsmålet om de tre kroner. Det er tydeligt, at den svenske tilkendegivelse om orlogsskibene blev kædet sammen med våbenspørgsmålet. Man må i Sverige have satset på, at den danske konge kunne bevæges til at lade være med at fremhæve de tre kroner, som det var sket, imod, at Sverige viste imødekommenhed, hvad strygning af flaget ved Kronborg angik. Juel havde gentaget, at ifølge fredstraktaten fra 1613 havde den danske konge en klar ret til at føre de tre kroner, og det kunne ikke "disputeres enten hand satte sine mercher i sit Skiold her eller der". Hvad Gotlands våben angik, kunne han ikke se, at "landets cession eders Maÿst: betog att føre uabenet iche heller nogen tid tilforn", da det "i heele Christiani 4ti tid ført uar".[25]

Jens Juel måtte igen i 1670 høre på spørgsmål om kongens brug af de tre kroner, denne gang fra to højtplacerede svenske embedsmænd. Det skrev han hjem om i en depeche af 19. marts 1670. Man havde i Sverige modtaget to breve fra den danske konge Christian V, der begge havde "disse forandringer i sigillet". Juel svarede atter ved at henvise til Knærødfreden, der gav begge konger ret til at føre de tre kroner "uden nogen reservation". Hvad Gotlands våben angik, havde Juel endnu en gang gjort opmærksom på, at Christian IV også anvendte det efter at have afstået øen. Juel sammenlignede det med, at kongen af England førte Frankrigs våben, og at den franske konge førte Navarras våben, "med mere dislige exempeler". Juel var gået ud fra, at den nye konge havde valgt det kammersignet, som den afdøde konge "haffde mest behaget", og det var givetvis det med den nye komposition. Der var således ikke tale om en "novitet", men om "en continuation aff det, som allerede i brug veret".[26]

Reaktionen i Sverige turde vise, at man opfattede flytningen af våbenmærkerne for Norge og Unionen fra rækken af små kredsstillede skjolde til det større skjold i midten, hvor Danmarks våben befandt sig, som udtryk for en ekspansiv hensigt. De tre kroner var set med svenske øjne ikke et unionsvåben, men Sveriges våben. Hvad svenskerne så i det tredelte midterskjold var en forening af Danmark, Norge og Sverige. Siden Gustav Vasas tid havde der i Sverige været en tradition for at gengive et stort antal landskabsvåbener i små skjolde omkring de tre kroner, folkungeløven og dynastiets våben i et stort skjold i midten.[27] Dette store sammensatte skjold rummede de våbener, der var udtryk for den svenske konges suverænitet. Dette jævnførte svenskerne med, hvad de nu iagttog i den danske konges segl.

Frederik IIIs castrum doloris

Frederik III døde på Københavns Slot den 9. februar 1670. Fra den 30. marts lå kongens kiste på castrum doloris i slotskirken, hvortil offentligheden havde adgang. De tre sølvløver stod omkring kisten.[28] Rundt om den hang 18 faner med "provinsernes" våbener.[29] Kisten stod under en stor baldakin båret af fire søjler. På baldakinen hvilede en sindrig konstruktion af volutter, der øverst endte i en stor bøjlekrone over en stjerneglobus. Et kobberstik giver et godt indtryk af den første enevældige danske konges castrum doloris.[30] Detaljerne på stikket stemmer dog ikke overens med beskrivelser af kongens castrum doloris. Birgitte Bøggild Johannsen formoder, at stikket kan være en fri bearbejdning af en række af den udførte katafalks motiver.[31] På stikket ses en pude på kisten med kronen, scepteret og rigsæblet. Dette nævnes ikke i de forskellige beskrivelser. Forklaringen må være, at stikket forestiller castrum doloris, som det så ud de allersidste dage, før ligprocessionen til Roskilde tog sin begyndelse. Våbenfanerne og andre genstande kan på det tidspunkt være taget

ned for at blive gjort klar til processionen, og inden denne lå regalierne formentlig kun få dage på kisten, ligesom det senere var tilfældet ved Christian Vs castrum doloris i 1699.[32] Uoverensstemmelserne mellem beskrivelserne og kobberstikket har imidlertid ingen betydning for en vurdering af, hvilke heraldiske detaljer der indgik i kongens castrum doloris. Af kobberstikket fremgår det tydeligt, at på katafalkens fodende var kongevåbenet gengivet ligesom i seglene og mønterne med Danmarks, Norges og Unionens våbener i et stort skjold i midten omgivet af de øvrige våbenmærker i små skjolde. Der ses imidlertid 16 og ikke 15 små skjolde. Det er en fejl, og inde i de små skjolde er der kun tegnet tilfældige streger, ikke de egentlige våbenmærker. Heller ikke kongekronerne er helt korrekte, idet de kun har i alt fire bøjler. I de eksisterende beskrivelser nævnes det, at kongens våben også var gengivet flere andre steder på castrum doloris.

256. Frederik IIIs castrum doloris, 1670. Krone, scepter og rigsæble ligger på kisten. Kongens våben i den version, hvor Danmarks, Norges og Unionens våbenmærker er kombineret i ét skjold i midten omgivet af mindre skjolde, ses forrest på katafalken. Stik af ukendt kunstner. Foto: Københavns Bymuseum.

Den 31. marts, altså dagen efter, at der var givet adgang til slotskirken, sendte den svenske resident Gustav Lilliecrona en rapport til sin regering om, hvad han havde iagttaget ved Frederik IIIs castrum doloris. Lilliecrona bemærkede, at der var ”18. fahner utstuckna, hvarpå är målat konungens nampn medh een krona på eena sidan, och på andra sidan provinciernas vapen”. Fanernes antal svarer nøjagtigt til det samlede antal felter i de nye segl og mønter. Man kan derfor være sikker på, at fanerne gengav netop disse 18 våbenmærker, altså også Gotlands og Øsels våbener. På baldakinens gesims stod Frederik IIIs navn og fulde titel skrevet med store sølvbogstaver, ”och dher ofvan uppå uthi hwart hörne är dett nya wapnet fästat”. Lilliecrona lagde også mærke til de tre sølvløver, og at kongens castrum doloris var omgivet af ti store brændende vokslys, ”warandes uppå hvart liuss fästad dett nya konungens wapen uppå bleck målat”. Hvad Lilliecrona mente med ”det nye våben”, kan der ikke herske tvivl om. Det var ordningen med Danmark, Norge og Unionen i et stort separat skjold i midten omgivet af mindre skjolde, altså den version, der set med svenske øjne var problematisk.[33] Ved at blive vist i stort format var der en mulighed for, at denne komposition også ville tiltrække andre gesandters opmærksomhed.

Der er ikke bevaret beskrivelser af ligprocessionen til Roskilde for Frederik IIIs vedkommende. Da hans ældre bror, den udvalgte prins Christian, blev bisat i 1647, var et stort antal våbenfaner blevet ført med i processionen ligesom ved Frederik IIs ligbegængelse.[34] Selv om der ikke findes detaljerede oplysninger om Christian IVs ligbegængelse året efter, er det sikkert, at den blev gennemført efter samme retningslinier som sønnens året før med mange våbenfaner.[35] Man kan derfor være sikker på, at der også indgik våbenfaner i Frederik IIIs ligprocession, og at det var de faner, der havde stået ved kongens castrum doloris. Af en beskrivelse fra 1685 af Roskilde Domkirke fremgår det, at begravelsesfanerne fra Christian IVs og Frederik IIIs ligtog da befandt sig i kirken.[36] Frederik IIIs kiste blev formentlig også ledsaget af fakler. De blikplader med hans våben, der må være nedtaget fra hans castrum doloris få dage inden ligbegængelsen, kan have smykket faklerne. Noget lignende var sket, da Frederik II blev ført til domkirken i 1588.[37]

Den svenske konge Karl X Gustavs ligbegængelse i 1660 var blevet gengivet i meterlange kobberstik. I Frederik IIIs hofmarskal Christoffer Sehesteds arkiv findes en beskrivelse af ligprocessionen.[38] I den indgik et stort antal våbenfaner. Blandt dem sås et nydannet våben for Skåne med et grifhoved, en brisure af Malmøs våben,[39] samt våbener for de andre tidligere danske områder Gotland og Øsel, tre løver for Estland og en lindorm og to stjerner for titlen de Venders, en tydelig efterligning af det våben, som den danske konge anvendte for samme titel. I 1661 var Karl X Gustavs svigerfar, hertug Frederik III af Slesvig-Holsten-Gottorp, blevet bisat med våbensmykkede faner, sørgeheste m. m. Denne prægtige sørgehøjtidelighed var i overensstemmelse med den svensk-gottorpske alliance, der var rettet mod Danmark, og den blev dokumenteret i et stort kobberstukket værk.[40] På denne baggrund turde det være indlysende, at den danske konge Frederik III måtte stedes til hvile under lignende former.

Fortsat svensk reaktion

Gustav Lilliecronas depecher om de ændrede danske segl og mønter og de konsekvenser heraf, han også havde iagttaget på Frederik IIIs castrum doloris, gav anledning til, at en svensk embedsmand i 1670 skrev et udførligt notat med titlen ”Relation och Rådslag öfwer den förändring af Wapen, som Konungarne i Dannemark nyligen gjort hafwa”.[41] Notatet giver et godt indtryk af, med hvilken alvor man fra officiel svensk side så på ændringerne. I den tidligere ordning med det danske våben alene i midten omgivet af kredsstillede skjolde opfattede svenskerne Danmarks våben som ”Riks-Skölden”, men trekronervåbenet som ”et Ornament ibland andra små Wapen därikring”. De små kredsstillede skjolde var efter svensk opfattelse ”Neben-Wapen”, og så længe de tre kroner stod blandt dem, kunne de ikke udtrykke en prætention, mente man. Notatet bekræfter, at sagen om strygning af flaget ved Kronborg fra svensk side bevidst blev knyttet sammen med våbenspørgsmålet. Efter svensk opfattelse havde det den virkning, ”at alle de bref, som sedan i Konung Friederichs tid äro hit til Kongl. Maj:t ankomne, hafwa warit med det gamla wanliga och oförändrade Danska Sigillet förseglade”. ”Men så snart Kon. Friederich i begynnelsen af innewarande år genom döden afled, hafwer den nu regerande Konung Christian låtit uppå Himmelen öfwer sin salige Herr Faders lik det förra innoverade wapnet upsätta”. Et våben svarende hertil var præget i seglet på det nye kreditiv, som Jens Juel præsenterede for formynderstyret. Da dette besværede sig herover, forsvarede Juel våbenets sammensætning ved at henvise til freden i 1613, hvorfor det stod den danske konge frit ”at föra Tre Kronor, som Han hälst wille och begärte, aldeles obehindrad”, og ”de wundne Provincernes Wapen kunde wäl behållas, fastän Länderne woro cederade, efter andra Konungars exempel, som hwarandras Rikers och Länders Wapen brukade”. Siden afleverede Juel flere breve fra sin konge, der var beseglet på lignende måde. Derefter fulgte en opsummering af gamle danske og svenske standpunkter vedrørende de tre kroner. Men nu mente svenskerne, at det havde været en forudsætning, at den danske konge efter 1613 kun kunne føre dem, hvis de stod blandt de kredsstillede skjolde ”utom Riks-Skölden”, og de påstod, at de først i 1668 havde modtaget breve, hvor Gotlands og Øsels våbener var med i seglet. – Nogle af de svenske påstande var uholdbare. Man fokuserede udelukkende på segl med kredsstillede skjolde omkring ét eller tre våbener i midten. Den danske konge førte imidlertid også sine våbenmærker i tre skjolde lagt oven på hinanden, og da udgjorde de tre kroner et felt i hovedskjoldet. Der stod ikke

noget i Knærødfreden om, at de tre kroner skulle føres af den danske konge på en særlig diskret måde. Når der i 1669 var brugt ældre segl, hvor de tre kroner ikke var flyttet ind i skjoldet i midten, kan det skyldes en tilfældighed og var ikke nødvendigvis en følge af en svensk demarche. Efter tronskiftet i 1670 kunne ingen af de seglversioner, der havde været i brug under Frederik III, længere anvendes, fordi kongens navn stod i omskriften. Der måtte derfor skæres nye segl med Christian Vs navn, og det var sikkert bevidst, at han valgte den version, hvori de tre kroner blev fremhævet. Det var utvivlsomt også ham, der havde bestemt, at denne version skulle figurere på hans fars castrum doloris.

I september 1671 blev Jens Juel afløst af Simon de Petkum som dansk resident ved det svenske hof. Forinden havde Juel skrevet hjem den 30. november 1670 for at få at vide, hvordan han skulle forholde sig, hvis den svenske regering ville nægte at modtage et rekreditiv med det nye segl. I et møde den 10. december i Geheimekonseillet resolverede Christian V, at Juel skulle svare, ”at aldrig haffver de trej kroner hafft nogen saa viss og fast sted, at det jo effter huer konges behag snart nedre i hoffvedqvartererne, snart i kredzen runden om, snart paa andre maader satt været haffver, saasom et vaaben der dog ved solemnelle tractater vaar foraffskedet aff begge kroner udisputerlig at skulle føres. Saa vaar og det urimeligt, at mand hans may[tet] vilde formeene de vaaben at føre, som hans her fader og farfader endnu siden de Bremsebrôiske tractater ført haffde. Og vaar det icke heller nytt, at kronede hoffveder og store herrer førde vaaben aff de lande, som de icke een fôdbred eyede udj, som baade aff Spaniens og Engelands vaaben er at see. Saa kunde og residenten Juel en raillant sige, at han haffde hørt hans may[tets] her fader udj skiempt sige, at som hand icke meere haffde Gulland og Øsell, saa vilde hand deris vaaben til tvende andre øer nemmelig Falster og Laaland igiengiffve deris affdøde systre till amindelse at bære. Og betydede saa dragen Bornholm, den eene krone Fæmern, væderen Færø, den kronede fisk Iisland og biørnen Grønland, saa at heraff lettelig kunde sees intet herudj dennem till præjuditz i nogen maade imod tractaterne at være skeet”. Hvis svenskerne mod al fornuft ikke ville modtage rekreditivet, skulle Juel tage afsked mundtligt.[42]

Ved sin tiltræden på posten som resident var de Petkum blevet instrueret af Juel om, hvad der hidtil var sket i våbensagen, og han havde åbenbart intet besvær med at aflevere sit kreditiv. I en depeche af 4. november 1671 skrev de Petkum, at den svenske rigskansler Magnus Gabriel De la Gardie over for ham havde givet udtryk for det ønskelige i god forståelse og et stærkt venskab mellem Danmark og Sverige, men havde tilføjet, at en forhindring herfor først og fremmest udgjordes af, at kongen af Danmark havde sat de tre kroner ind i det store midterskjold i sit segl. Dernæst påstod rigskansleren, at kongen endnu betjente sig af våbenmærker for Skåne, Blekinge m. m.[43] De Petkum havde svaret, at den danske konge havde givet de tre kroner en mere ærefuld plads, hvorpå De la Gardie havde afbrudt ham med en bemærkning om, at Sverige frabad sig denne ære. De våbener, som rigskansleren havde ment var Skånes, Blekinges m. m., havde de Petkum sagt var våbener for øerne Falster, Lolland, Møn og Langeland, hvortil De la Gardie smilende havde bemærket, at denne forklaring havde han ikke hørt før.[44] Det kan have været de hidtil sjældent brugte våbenmærker for Færøerne, Grønland og Femern, som De la Gardie havde ment skulle betyde Skåne, Blekinge m. m. Når han overhovedet i denne forbindelse tænkte på Skåne-landene, var det formentlig et udslag af en svensk mistanke om, hvad den danske konges hensigt var med at eksponere de tre kroner i større format end tidligere. Siden freden i København 1660 havde Karl X Gustav også kaldt sig ”hertug i Skåne”, og denne titel var blevet videreført af Karl XI.

Ifølge en depeche af 11. november 1671 fra de Petkum, havde en svensk embedsmand sagt til ham, at kongen var forbavset over, at den danske konge vedblev med at betjene sig af våbener for områder, der nu var svenske.[45]

I Geheimekonseillets møde den 25. november 1671 udtalte Christian V sig kritisk om de Petkums depecher af 4. og 11. november. Kongen mente, at "svaret om de 3 kroner, som vi midt udj vaabenet saasom paa den meest honorabel sted fører, er heel slapp, og kunde ickon vigoureusement svares, at det vaar os jo ved tractater, i sær det Stetinske og den 2. artickel[46] udj det Knærødske, tilladt dem at føre". Den spøgefulde forklaring på betydningen af "Skaanes og Bleginds vaaben", der stammede fra kongen selv, blev han åbenbart nu betænkelig ved. Det blev derfor pålagt de Petkum at svare, "at det sig icke saa forholdte; at vi icke eengang viste eller nogen effterretning haffde, huad Skaanes eller Bleginds vaaben vaar. Hans may^{tets} her får haffde først lagt disse 3 vaaben till, saasom væderen, dragen og biørnen, till at betyde Færø, Bornholm og Grønland; lammet med korset [Gotland] saavelsom ørnen [Øsel] haffde Chr. IV. endoch effter de Bremsebroiske tractater til sin dødedag ført og aff Frid. III. undertiden ført, undertiden udeladt, ligesom seyglet stort eller lidet, eller hans eygen velgefald været haffde, som og fremfarne konger snart alle, snart eendeel vaabnene, mens mesten de 5 og altid de 3 hoffvedvaaben ført haffde, iblant huilcke de 3 kroner og vaar. Huilcken sag h. may^{tet} med saadan indifference tracterede, at som h. may^{tet} icke vaar forbunden till at udelade noget vaaben, som ham icke ved tractater vaar formeent at føre, saa ville h. may^{tet} icke heller være forbunden till altid at føre dem alle, mens herudj følge sin eygen tancker, og vaar hans may^{tets} humeur icke synderlig gemess at stort skiøtte om at føre vaabnene aff de lande, som andre haffde baade directum og utile dominium aff."[47]

I en depeche af 6. december 1671 meddelte de Petkum, at han havde haft lejlighed til at tale om seglene med tre svenske råder, der havde udtalt, at Christian IV først havde udeladt Gotlands og Øsels våbener, men senere havde genoptaget dem. Sten Bielke, som de Petkum havde talt meget med, var af den opfattelse, at den danske konge kunne bruge unionsvåbenet, som han fandt for godt.[48] Rigskansleren var af modsat mening og havde tilbudt at lade de Petkum selv se efter i deres arkiv, at de tre kroner ikke betød Unionen. Men de Petkum var ikke nysgerrig.[49] En ven af de Petkum havde fortalt ham, at kongen af Sverige ifølge et rygte ville præge en mønt og deri indsætte Islands våben. Han håbede dog ikke, at dette var sandt. Men han huskede, at Jens Juel havde nævnt, at Sverige havde truet med at bruge Norges våben, da en del af dette land nu var svensk.[50] Flere ord om heraldiske forhold havde de Petkum skrevet med chifre i denne depeche. Også Sten Bielkes navn blev krypteret, formentlig fordi de Petkum ville beskytte ham. Bielke havde jo givet udtryk for en mening om de tre kroner, der ikke stemte overens med De la Gardies stejle holdning.

I en depeche af 23. december 1671 refererede de Petkum en samtale, han havde haft med Magnus Gabriel De la Gardie om våbenet i det kongelige segl. De Petkum havde henvist til Knærødfreden. Den svenske rigskansler havde svaret, at det af gamle mønter, mange monumenter og af domkirken i Uppsala, der var bygget 200 år inden Kalmarunionen, kunne bevises, at de tre kroner var Sveriges gamle våben. Men der var ikke noget at strides om, hvis den danske konge brugte de tre kroner blandt "ornamenterne" uden at sætte dem ind i skjoldet med de suveræne våbener.[51] De Petkum havde forsvaret, at kongen brugte våbenmærker for afståede områder og henviste til, at den franske konge ikke alene førte Navarras våben i sit skjold, men også bar titel af konge over dette kongerige, selv om den spanske konge besad det, og at kongen af England kaldte sig konge af Frankrig og

havde de franske liljer i sit våben uden at eje en tomme af kongeriget Frankrigs jord.[52] Og der ville uden tvivl kunne findes adskillige andre eksempler af lignende art. De la Gardie havde dertil bemærket, at kongen af Storbritanniens provinser i Frankrig havde været en arv, og derfor kunne han føre det franske våben. Hvad de Petkum havde fremført, ville rigskansleren underrette formynderstyret om, men han frygtede, at man ikke ville stille sig tilfreds hermed.

De Petkum var blevet underrettet om Christian Vs kritiske bemærkninger om ham i det nævnte geheimekonseilsmøde. I en depeche af 31. december 1671 undskyldte han sig med, at han ikke havde vovet at tirre Sverige på et tidspunkt, da alle andre magter kom det i møde.[53]

Gabriel Turesson Oxenstierna var svensk resident ved det danske hof 1671-73. Under et ophold i hjemlandet redegjorde han den 29. marts 1672 for statsrådet, at han i København havde mindet Peder Griffenfeld om forandringen i den danske konges våben. Dertil skulle Griffenfeld have svaret, at Jens Juel aldrig havde nævnt, at den svenske konge havde forlangt en forandring. Ifølge traktater kunne begge konger føre de tre kroner, og Griffenfeld havde holdt på, at det intet betød, hvor man satte dem, da det ikke var Danmarks hensigt at udtrykke prætention med dem. Derefter havde Griffenfeld taget ”en wapnbook fram och wiste at dhet wapnet som Konungen nu brukar är äfwen sådant som Christianus IV har brukat”. Griffenfeld ”Lade ock dhertill detta, at Hans M^{tt} har hafft några Phantasier för sig sielf, i detta som annat, och fast hans ministrer haa sökt att afråda itt eller annat, så haa de lijkwell inthet dher medh uthrättat”. De la Gardie havde i statsrådsmødet sagt, at det ikke var et spørgsmål om, hvorvidt den danske konge anvendte de tre kroner, ”men han får inthet sättia dem inn i sielfwa skölden och bruka dem såsom itt insigne regnorum [et våben for kongerigerne, dvs. Danmark, Norge og Sverige]”. Oxenstierna nævnte, at Griffenfeld havde sagt, at England førte Frankrigs våben. Dertil bemærkede De la Gardie, at ”Dhet är helt en annan sak, Kungen i Engeland giör pretension dherpå och skrifwer sigh och Regem Franciæ [konge af Frankrig]”.[54] – Den våbenbog, som Griffenfeld havde taget frem, må have været et heraldisk værk trykt i udlandet; af sådanne fandtes flere i datiden.[55] Men Griffenfeld kan ikke i den have fundet eksempler på våbener ført af Christian IV, der fuldstændigt svarede til Christian Vs, når det drejede sig om kompositioner med kredsstillede skjolde.

Den svenske rigskansler afsluttede statsrådsmødet med at konstatere: ”Måste öfwerläggias om wapnet huru dhermed blifwa skall, om Kongen i Danmark skall så få continuera dhermed, eller och huru wij på godt maner måtte kunna hindra det”. Hans mistanke om, hvorfor de tre kroner nu blev stærkt fremhævet i den danske konges våben, var forståelig.

Johannes Scheffers bog

De mange diskussioner om trekronervåbenet, der havde været ført af og med danske og svenske diplomater uden, at man fra dansk side havde bøjet sig for svenske ønsker om at ophøre med at fremhæve de tre kroner, må have været baggrunden for, at den svenske formynderregering den 15. september 1673 pålagde Johannes Scheffer (Joannes Schefferus), assessor i antikvitetskollegiet og professor i Uppsala, at foretage en grundig undersøgelse af Sveriges officielle heraldik. Scheffer skulle undersøge ”Sweriges Rijkes gamble Skiöldemärke, tree Chronor, huru långt man finner them tillbaka af framfarne Konungars Sigiller, mynt och andra gambla Documenter wara brukade sampt om icke ock huru länge Sweriges gambla Konungar hafwa fördt tillijka medh the tree Chronor vti

sitt skiöldemärke the try springande Leyon, af hwad skiäl och på hwad sätt det må wara skedt". Med de tre løver tænkte man på de svenske konger Erik XI og Valdemar, der i 1200-tallet førte tre løver i deres segl.[56] Interessen herfor må søges i et behov for også at kunne henvise til svensk brug af et våbenmærke, der ellers var de danske kongers våben. Scheffer skulle tillige undersøge, "på hwad tijdh samma tree Chronor äro begynte såsom ett Unions Wapn att föras … Jämwäl och på hwad tijdh the Danske Konungar hafwa begynt bem:te tree Chronor i sitt enskylte skiöldemärke införa, sedan Unionstiden war ändat …". Der var ingen tvivl om, hvad der forventedes, og hvad resultaterne af undersøgelsen skulle bruges til. Den skulle "För all ting der widh så lagandes, att alle Sweriges Rijkes oryggelige skiäl blifwa Lius- och tydeligen emot the Danskas föregifwande vthsatte, så att Wij nu och i tillkommande tijder kunna betiena oss der vthaf såsom ett fullkomligit promptuarium".[57] Man ville have et "forrådskammer" af argumenter imod den danske konge.

Johannes Scheffer nåede ikke at færdiggøre sit arbejde før sin død i 1679. Hans manuskript "Om Sveriges Riges ældgamle og sande våben" var affattet på latin, så det kunne læses af den lærde verden. *De Antiqvis Verisqve Regni Sveciæ Insignibus* udkom med trykåret 1678, men bogen forelå ikke før sidst på året 1679 og formentlig først i 1680 med et tillæg på både svensk og latin af fortidsmindeforskeren Johan Hadorph, der også var assessor i antikvitetskollegiet.[58] Desuden var der tilføjet et uddrag af Erik XIVs latinske "tale" om den danske konges uretfærdige krig i 1563 og dens heraldiske aspekter,[59] og endelig en tekst på tysk og latin, der synes at stamme fra Johan IIIs tid. Det meste af Scheffers egen tekst og den tyske tekst er opsummeringer af opfattelser, der tidligere havde været fremsat under trekronerstriden i 1500-tallet eller senere.

Nogle af Scheffers synspunkter var imidlertid nye. På det højeste af det daværende Stockholm Slots tårne, kaldet Trekroner, kunne man se tre kroner. Dem forbandt han med Birger Jarl, da denne i begyndelsen af 1200-tallet havde grundlagt byen.[60] De tre kroner øverst på tårnet stammede dog næppe fra Birger Jarls tid. I Magnus Ladulås' segl, der kendes fra 1277-78, var skjoldet med folkungeløven omgivet af tre kroner. Dette var fra svensk side stedse blevet fremhævet som et afgørende argument for trekronervåbenets ælde, men bestridt fra dansk side, da kronerne ikke var figurer inde i skjoldet. Scheffer hævdede, at de tre kroner var sat uden for skjoldet efter hine tiders sædvane, for dengang plejede man efter hans opfattelse at stille ét eneste skjold til skue og placere andre til våbenet hørende figurer ved siden af.[61] Det var en sandhed med modifikationer, for i løbet af 1200-tallet begyndte man i Europa at firdele skjoldet.

Johan III havde vistnok i 1572 givet sin sekretær og arkivar Rasmus Ludvigsson ordre om at samle på gamle mønter for ved hjælp af dem bedre at kunne bevise, at Sverige havde en ældgammel ret til de tre kroner.[62] Johannes Scheffer lægger i sit skrift vægt på de mønter, hvor der på den ene side er gengivet tre kroner centreret omkring et bogstav og på den anden folkungeløven. Dem viser han eksempler på i kobberstik, der er hæftet ind i bogen. Han røber kendskab til, at nogen mente, at bogstaverne henviste til den by, hvor den pågældende mønt var blevet præget, f. eks. at A skulle betyde Aros (Östra Uppsala) eller Åbo. Denne teori afviser han med, at tre kroner aldrig havde betegnet nogen svensk by. Bogstaverne tolkede han derimod som det første bogstav i navne på en række svenske konger. På denne måde mente han at kunne datere denne mønttype så langt tilbage som til kong Anund, der var konge 1022-1050.[63] Hvis denne identifikation var rigtig, ville trekronervåbenet være ældre end heraldikkens opståen. Andre bogstaver på mønter med de tre centrerede kroner identificerede Scheffer med kongerne Magnus Ladulås, Birger Magnusson og

Magnus Eriksson.[64] I virkeligheden er mønter af den nævnte type alle præget i slutningen af 1330'erne samt i 1340'erne af kong Magnus Eriksson, der på denne tid kaldte sig konge af Sverige, Norge og Skåne.[65]

Efter at have meddelt en oversigt over danske kongers måde at kombinere de forskellige våbenmærker på når Scheffer frem til Christian V og dermed til det aktuelle problem. Her kunne man have ventet en indgående kritik af det observerede ledsaget af bebrejdende argumenter. Men han nøjedes med at konstatere, at den danske konge havde delt skjoldet i midten i tre felter og dér placeret Danmarks og Norges våbener foroven og de tre kroner forneden, og han tilføjede: "Jeg kan ikke spekulere over grundene (hertil), og selv om jeg kunne, vil jeg ikke; men med tiden vil begivenhederne, som man med rimelighed kan forvente, i øvrigt overdrage dem (grundene) til den guddommelige godhed og nåde."[66]

Johan Hadorphs tillæg er benævnt "Påminnelser om de 3. Cronor" og har form af et langt brev sendt til Johannes Scheffer den 1. august 1678.

Hadorph sluttede sig til Scheffers fantasifulde identifikationer og dermed også dateringer af mønterne med tre kroner centreret omkring et bogstav. Han fastslog derfor, at mønterne var præget af kongerne Anund, Ragvald Knapphövde, St. Erik, Erik Knutsson, Sverker med flere, og de var "ett sant witne til detta Sköldmärke / som Konung effter Konung / sedan Swea och Götha om en Konung föreentes / hafwa oförandrat brukat / och förste Bokstafwen aff Konunganampnet inne vti Chronorna satt: men på den andre sijdan Götha Leyonet / såsom ett föreningz Mynt dem bägge emillan".[67] Der kendes ingen segl ført af de nævnte konger bortset fra Erik X Knutsson (1208-16), og han førte ikke tre kroner, men to løver.[68] Hadorph hævdede, at svenske konger brugte tre kroner i segl længe før Kalmarunionen. Som eksempel nævnte han et segl gengivet i et af kobberstikkene, hvor Johan Sverkersson (1216-1222) er vist til hest med tre kroner i sit skjold. Hadorph tilføjede, at et sådant segl så han i 1673 hos Peder Resen i København "nidan för ett gammalt Swenskt Breff". At Resen skulle have haft et sådant brev, er dog næppe sandsynligt.[69] Hadorph bemærkede, at både Erik XI (1222-29 og 1234) og Valdemar (1250-78) brugte segl med tre kronede løver, "aff hwad Orsak kan iagh icke weta".[70] Måske ville han heller ikke vide det, og han ville måske ikke se i øjnene, at de tre løver kunne være de danske.[71] Hadorph mener, at "Konung Byrger / Magnus Smeck och hans Son / förde i begynnelsen 3. Chronor / men slöte dhem sedan vth aff sine Sigiller, förandes dhem allena på sina Mynt".[72] Birger Magnusson vides kun at have ført folkungeløven.[73] Der kendes ikke segl brugt af Magnus Eriksson med de tre kroner, kun mønter. Hvilke af Magnus Erikssons to sønner, Hadorph tænkte på, fremgår ikke af sammenhængen, men hverken Erik eller Håkon, der også var konge af Norge, vides at have brugt de tre kroner.[74]

Endelig formente Hadorph, at de tre kroner også forekom på en række gravsten over middelalderlige svenske konger, eller at de tidligere fandtes dér. Det sidste skulle efter hans mening være tilfældet for Sverker Is vedkommende; han skrev, at "3. Chronor hafwa stått på Konung Swerkers Steen i Alfwastra … lefde A. 1138". Endvidere hævdede han, at "Inge IV. A. 1126 som funderade Wreta Closter / … therpå fins 3. Cronor och Götha Läyonet vthugget / sammaledes på Konung Ragvaldi Knaphöffdes Graff i Samma Kyrckia". Disse gravsten stammede imidlertid fra 1600-tallet. Endelig skrev Hadorph: "Så säyes thet och finnas i Warnhem på Konung Inges / Canuti Erichsons / och Erici Canuti Grafstenar …". Disse påstande må vurderes i forhold til de anakronistiske våbengengivelser, der senere blev udført til Erik Dahlberghs topografiske værk.

I et brev af 6. oktober 1678 til Magnus Gabriel De la Gardie fremførte Hadorph adskillige indvendinger mod Scheffers tekst, og det fremgår desuden af brevet, at rigskansleren heller ikke var tilfreds. Hadorph mente, at argumenterne "i många stycken förbettras kunne, särdeles att här införas måtte tijden, när Dani först begynte i K. Gustavi I tijdh föra 3 chronor, och sedan huru wij swenske hafwa dher emoot strax talt och klandrat sampt huru wij på många Tractater både i Stetin och flerestädes hafwa bewist, att dessa wore Sweriges rätta sköldemärke, men Dani aldrig några gijltige skiäl dher emoot framdragit, hwilka emoot wåra uprepeteras måtte och refuteras, äliest är wärket icke så fullkombligit som sig borde". Hadorph mente, at Scheffer ikke havde haft adgang til at læse Henrik Georg Falkenbergs promemoria.[75]

Måske har man i Sverige været tilbageholdende med at distribuere Johannes Scheffers bog med tillæg af Johan Hadorph m. m. Det er vanskeligt at afgøre, hvornår bogen blev kendt i Danmark.[76] Det er næppe sket lige efter udgivelsen.

Svecia-værket

257. Mønter præget med tre centrerede kroner omkring et bogstav og på grundlag af bogstaverne henført til middelalderlige svenske konger. I overskriften står der, at de viste mønter stammer fra tiden, inden dronning Margrete forenede de tre riger. Nederst er der gengivet mønter med tre kroner præget af Albrecht af Mecklenburg. Kobberstik i Svecia-værket trykt 1716.

258. Mønt med tre kroner omkring et bogstav præget af kong Magnus Eriksson i slutningen af 1330'erne eller i 1340'erne. Foto: Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.

259. Anakronistisk ligsten over Erik Läspe, svensk konge i to perioder i 1200-tallet, i kirken i Varnhem. Der ses tre kroner i alt. Kobberstik i Svecia-værket trykt 1716.

260. Anakronistisk ligsten over Knut Eriksson, svensk konge 1167-95, i kirken i Varnhem. Kongen holder et skjold med tre kroner. Kobberstik i Svecia-værket trykt 1716.

261. Anakronistisk ligsten over Ragvald Knapphövde, svensk konge 1125-26, i klosterkirken i Vreta. Inde i skjoldet ses tre kroner omkring et mindre skjold med folkungeløven. Kobberstik i Svecia-værket trykt 1716.

262. Anakronistisk ligsten over den danske kongesøn Magnus Nielsen, hyldet som konge over vestgøterne ca. 1125, i klosterkirken i Vreta. På et firdelt skjold med tre kroner i 1. og 4. felt og folkungeløven i 2. og 3. felt er Danmarks våben placeret som hjerteskjold. Kobberstik i Svecia-værket trykt 1716.

263. Gravsten over Erik af Pommerns dronning Filippa (død 1430) med hendes firdelte engelske våben nederst i kirken i Vadstena. En løve og en enhjørning, der først fra 1603 var den engelske konges skjoldholdere, er tilføjet på kobberstikket i Svecia-værket trykt 1716.

Den højt betroede officer og arkitekt Erik Dahlbergh (1625-1703) fik i 1661 af den svenske formynderregering privilegium på at udgive et topografisk værk om Sverige. Initiativtageren var efter al sandsynlighed rigskansleren, Magnus Gabriel De la Gardie.[77] Arbejdet med værket og navnlig fremstillingen af et meget stort antal kobberstik trak ud i mange år, og Dahlbergh oplevede ikke selv, at værket udkom i hans levetid. Det var meningen, at værket skulle gives som gave til udlændinge og dermed tjene som propaganda for Sverige. I 1716 blev kobberstikkene publiceret, men uden tekst.[78] Af en oprindelig indholdsfortegnelse fremgår det, at værket bl. a. skulle indeholde afsnit om de svenske og gotiske kongerigers ælde samt om disse kongerigers ældgamle og ægte våbener.[79] Efter Erik Dahlberghs død skulle værket færdiggøres af numismatikeren Elias Brenner, der i 1691 havde udgivet et stort værk om svenske mønter. Et af kobberstikkene er en tavle med gengivelser af mønter med tre kroner. Her videreføres Johannes Scheffers påstand om, at de var præget af svenske konger fra 1000-tallet og fremefter. I tavlens overskrift understreges det, at de viste mønter er fra tiden, før dronning Margrete forenede de tre nordiske kongeriger.[80]

I Svecia-værket skulle der desuden gengives en række kirkeinteriører suppleret med gravsten over middelalderlige svenske konger. På dem ses i adskillige tilfælde tre kroner. Inge den Äldre (1079-ca. 1110) har en krone på hovedet, og der er to kroner i hver side, altså i alt tre kroner, og noget lignende ses på billedet af en gravsten over Erik Läspe, konge i 1200-tallet. Teksten i kanten af gravstenen over kong Inge indeholder udfald mod danskerne, og Skåne nævnes. Et skjold med tre kroner ses på gravsten over Knut Eriksson (1167-1195) og Erik X Knutsson (1208-1216). På den sidstnævntes gravsten indeholder teksten i kanten udfald mod danskerne. Disse gravsten i klosterkirken i Varnhem er blevet til på initiativ af Magnus Gabriel De la Gardie med hjælp fra Johannes Scheffer og Johan Hadorph.[81] Kombinationen af et skjold med folkungeløven omgivet af tre kroner ligesom i Magnus Ladulås' segl, men samlet gengivet i et større skjold, hvorved også de tre kroner blev egentlige skjoldfigurer, ses på billeder af gravsten for Inge den Yngre (ca. 1110-1125) og Ragvald Knapphövde (1125-1126) i klosterkirken i Vreta. Disse gravminder lod Johan III opstille i 1580.[82] På det til Svecia-værket beregnede kobberstik af Magnus Ladulås' (1275-1290) sarkofag i Riddarholmskyrkan i Stockholm ses foruden kombinationen af folkungeløven og tre kroner i ét større skjold for hans morfar, Erik X Knutsson, et skjold med de tre danske løver for hans mormor, Valdemar Is datter Richizza. Erik X brugte imidlertid et segl med to løver vendt mod hinanden.[83] Sarkofagen blev udført ca. 1574 på Johan IIIs befaling ligesom den ved siden af for Karl Knutsson. Våbenskjoldene forsvandt en gang i 1700-tallet.[84] For den danske kongesøn Magnus Nielsen (død 1134), der ca. 1125 blev hyldet som konge over vestgøterne efter sin svenske morfar kong Inge, lod Johan III udhugge en mindesten i klosterkirken i Vreta med et helt igennem anakronistisk skjold firdelt af de tre kroner og folkungeløven og med de tre danske løver som hjerteskjold,[85] hvilket også ses på kobberstikket til Svecia-værket. En grotesk anakronisme udgør et kobberstik af Erik af Pommerns engelskfødte dronning Filippas gravsten i Vadstena; den holdes af en løve og en enhjørning, der imidlertid først fra 1603 var den engelske konges skjoldholdere.

Allerede Johan III havde således ladet en række svenske middelalderkongers gravsten "fornye", så de fremtrådte med heraldiske kendetegn, der gav det udseende af, at de tre kroner havde været ført i Sverige længe før Kalmarunionen. Magnus Gabriel De la Gardie fortsatte denne form for "dokumentation" ved på gravmæler at gengive våbener, som de pågældende konger enten aldrig

havde ført, eller som de ikke kunne have ført, fordi de levede før heraldikkens opståen eller, før den kom til Sverige. Johan III og De la Gardie fik på denne måde de argumenter, der blev fremført under 1500-tallets trekronerstrid og den diplomatiske krise i 1600-tallet, til at stemme med en konstrueret virkelighed. De fik bistand af de lærde – Rasmus Ludvigsson, Johannes Scheffer, Johan Hadorph – der havde formuleret de ikke altid holdbare argumenter. Kritisk videnskab var der ikke tale om!

Virkning i Danmark

I Danmark kan man tidligst et stykke ind i 1700-tallet have fået kendskab til kobberstik hørende til Erik Dahlberghs topografiske værk. I det omfang, det har været tilfældet, må kongen og andre i Danmark have kunnet gennemskue tendenserne og de åbenbare heraldiske fejl.

Da en dansk-svensk handelstraktat i 1691 skulle ratificeres, blev det bebrejdet den danske resident i Stockholm, Christian Stockfleth, at der efter den svenske kancelliembedsmand Schantz' mening var anvendt "et Uwanligt Seigell". I sin depeche til kongen skrev Stockfleth, at han havde svaret, at "Kongen i Danmarc kalder det i sielwe ratificationen sit Kongelige Seigell, altsaa hafwer hands Majestét naadigst gotfunnet saaledib at bruge". Schantz "gick saa dernest bort, Siden hawer ieg intet hört derom". I samme depeche omtalte Stockfleth, at en anden svensk embedsmand, Bielke, havde spurgt, "om der war nogen twist om Seiglet for ratificationen; jeg swarede ney". Bielke havde nævnt, at der var "nogle som sagt, at Lindormen er gamle Schaanscke Wapenet", og han havde tilføjet, "at det haffde iche nær saa mögit at betyde, som endæll her mænt at giöre ond usage deraf".[86] Det ser ikke ud til, at man fra svensk side var indstillet på at fortsætte en diskussion om den danske konges våben.

I Tyske Kancellis arkiv ligger der en protokol med rygtitlen "Ceremonial ved Ambassadeurs Audients". Den er anlagt ca. 1700 og indeholder ceremonieller, der blev anvendt ved de forskellige hoffer. Desuden indeholder den adskilligt om de tre kroner og titlerne de Venders og de Goters, alt i relation til Sverige, med en opsummering af, hvad der var blevet fremført især fra dansk side under trekronerstriden.[87] Et sted står der, at Frederik I til tider havde ført de tre kroner. Men det er ikke rigtigt. Der citeres af gesandtskabsrelationer fra Simon de Petkum og Christian Stockfleth. Titlen de Goters forbindes også med Jylland. Opsummeringen skal måske opfattes som det, man i den danske udenrigstjeneste havde brug for at vide om trekronervåbenet m. m., såfremt man blev spurgt.

Christian V

De udtalelser og ræsonnementer om de tre kroner, der ovenfor er gengivet fra mødet den 25. november 1671 i Geheimekonseillet, er uden tvivl kongens egne. De siger en del om Christian Vs personlige engagement i spørgsmålet om våbenets komposition og anvendelse. Kongens våbenføring stod ikke til forhandling. Blandt medlemmerne af Geheimekonseillet var Peder Griffenfeld. Det var ham, der forestod føringen af protokollen, og han havde kendskab til kongevåbenet.

Griffenfelds åbenhjertige bemærkninger om Christian V til den svenske resident under et møde i København i 1672 kan muligvis være fremsat i et forsøg på at bagatellisere problemet, men det er

mest sandsynligt, at han var kommet til at røbe noget om kongens egensindighed, hvad brugen af de tre kroner angik. Det var kongens vilje, at den danske resident i Stockholm ikke skulle indlade sig i diskussion om kronernes placering, men alene henvise til, hvad der stod i Knærødfreden. På dette tidspunkt var Griffenfeld ikke længere den ydmyge fyrstetjener, som han havde været i forhold til Frederik III. Han var nu en selvbevidst politisk aktør. Hans indiskrete bemærkninger om kongens "fantasier" afspejlede formentlig, at Christian V var optaget af tanker om en revanchekrig mod Sverige, og at det var det, de tre kroners nye placering i det kongelige segl kunne være et indirekte udtryk for. I sit testamente fra 1683 lagde kongen ikke skjul på, at tabte områder burde erobres tilbage. Allerede i 1671 havde den nye konge vist en påfaldende interesse for de tre kroner, idet han anskaffede sig et personligt segl med et Dannebrogskors, hvor der ses et rigsæble på den øverste korsarm og en krone på hver af de tre andre korsarme; over det hele er placeret et sværd krydslagt med et scepter.[88] Suppleret med tre løver ses det samme motiv på en trekantet kastemønt, der blev præget til salvingen samme år.[89]

264. Christian Vs castrum doloris, 1699. Kronen, den lambrequinsmykkede gesims og de derfra nedhængende draperier minder om kongens våbentelt. Rekonstruktion i Birgitte Bøggild Johannsen: Til evig ære minde. Studier i enevældens kongelige castrum doloris, i: "Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller", København 1983.

Christian V døde i 1699. Få år forinden, i 1697, havde Nicodemus Tessin d. Y. skabt et pompøst castrum doloris for Karl XI af Sverige i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Det havde man uden tvivl kendskab til ved det danske hof og sandsynligvis gennem Tessin selv. Christian Vs castrum doloris i slotskirken på Københavns Slot blev det prægtigste, der hidtil var set i Danmark, og kongelig heraldik indgik i udsmykningen. Katafalken stod under en baldakin båret af fire søjler. På gesimsen sås kongens fuldstændige våben, men dets nøjagtige komposition findes ikke beskrevet. Ved fire obelisker sad allegoriske figurer forestillende Danmark, Norge, hertugdømmerne og grevskaberne, og ved foden af dem lå gengivelser af de respektive våbener. På sølvgueridoner stod der kærter, hvortil våbener for kongens riger og lande var bundet med sørgeflor. Oven over det hele var der en stor kongekrone på en lambrequinsmykket gesims med store nedhængende draperier. Heri genkendes elementer fra kongens våbentelt. De tre sidste dage inden ligbegængelsen lå regalierne og de to ridderordener på kisten. I ligprocessionen indgik foruden sørgefanen, frydefanen og blodfanen også en Dannebrogsfane og en hovedfane med det samlede kongevåben omgivet af ordenskæderne. Dernæst fulgte faner med våbenmærker for Grønland, Island, Færøerne, Øsel, Gotland, Bornholm, Femern, Delmenhorst, Oldenborg, Ditmarsken, Stormarn, Holsten, Slesvig, de Venders, de Goters, Unionen (de tre kroner), Norge og Danmark – de samme 18 våbener, der også sås i den omtvistede komposition i kongens segl. På hestedækkenerne var de tilsvarende våbener gengivet. Det fuldstændige kongevåben smykkede også heste og kærter foran og omkring ligvognen.[90] Endnu ved Frederik Vs ligbegængelse i 1766 kunne offentligheden beskue et stort opbud af heraldiske faner.[91]

Kombinationen af de tre våbener

Skikken at sætte Danmarks våben, Norges våben og de tre kroner sammen i ét større skjold i midten omgivet af de øvrige våbenmærker i mindre skjolde eller gengive de tre nævnte våbener i hvert sit skjold omgivet af mindre kredsstillede skjolde var begyndt under Frederik III. Denne skik blev ivrigt fortsat af Christian V. I denne konges tid forekom det også, at Danmarks våben, Norges våben og de tre kroner blev gengivet sammen alene uden de små kredsstillede skjolde. Det kan bedst følges på mønterne, der næsten altid kan henføres til bestemte år. I Christian Vs sidste år ses de tre våbener forenet i ét skjold uden kredsstillede skjolde i mønter, der blev præget i 1687 og 1691.[92]

I Frederik IVs tid blev de tre våbener åbenbart kun kombineret med små kredsstillede skjolde i en mønt præget i 1726.[93] I denne konges regeringstid blev der regelmæssigt præget mønter med de tre våbener alene, enten som tre separate skjolde (i 1700 og 1708) eller forenet i ét skjold (i 1704, 1709, 1710, 1718, 1720, 1721 og 1725).[94] I 1704 og 1709 var skjoldet med de tre våbenmærker omgivet af de to ordenskæder, i 1725 alene af Elefantordenens kæde.

265.Mønt, 24 skilling, præget i 1750, med Danmarks, Norges og Unionens våbenmærker i skjoldet omgivet af Elefantordenen. Er et eksempel på, at det kgl. våben på denne tid kunne gengives i rokokostil. Foto: Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.

Versionen med Danmarks våben, Norges våben og de tre kroner i ét skjold alene blev brugt på mønter præget af Christian VI i 1731 og 1732.[95] Samme version blev i Frederik Vs tid fra 1747 præget regelmæssigt i mønterne og siden i resten af 1700-tallet.[96] I Frederik VIs tid forekom den i mønter præget i 1809, 1812, 1818 og 1819.[97]

Det fuldstændige kongevåben med tre skjolde lagt oven på hinanden blev også brugt i mønter i hele perioden. Mønter præget i Norge viste alene den norske løve.

En række kunstmedaljer blev i 1700-tallet præget med Danmarks våben, Norges våben og de tre kroner i ét skjold alene. I en medalje præget i anledning af freden 1720 blev Danmark-Norge markeret med de tre nævnte våbener og Sverige med de tre kroner i et andet skjold.[98] De tre kroner forekom således i begge skjolde. Den dansk-svenske defensivalliance indgået i 1734, hvorved Danmark reelt anerkendte de svenske erobringer i 1600-tallet og Sverige den danske konges besiddelse af hele Slesvig, blev markeret på samme måde.[99] I 1731 og 1742 blev der præget medaljer med Danmarks våben, Norges våben og de tre kroner i ét skjold alene som våben for Christian VI.[100] I anledning af kronprins Frederiks (V) bryllup i 1743 med Louise af England blev der præget medaljer, hvor han var repræsenteret med de tre nævnte våbener alene og hun med Englands våben.[101] 300-året for oldenborgernes tronbestigelse, der blev fejret i 1749, blev markeret med en medalje med de tre nævnte våbener alene samt Oldenborgs våben i et særskilt skjold.[102] Ligesom på nogle af mønterne blev den dansk-norske konge på denne måde alene repræsenteret heraldisk af det tredelte skjold med Danmarks og Norges våbener samt de tre unionskroner, og dermed blev de tre kroner, der også var Sveriges våben, stedse fremhævet.

I 1705 havde Frederik IV som led i sin anti-gottorpske politik forsøgt at få sin bror, prins Carl, valgt til fyrstbiskop af Lübeck med støtte fra en del af domkapitlet. Til værdigheden som fyrstbiskop hørte byen og slottet Eutin og gods i Holsten, der ligesom andre sekulariserede fyrstbispedømmer i Nordtyskland blev anvendt til underhold af yngre fyrstesønner. Siden 1647

havde huset Gottorp haft en aftale med domkapitlet i Lübeck om, at det efter gottorperen fyrstbiskop Johans død ville vælge endnu seks medlemmer af det gottorpske hus. I 1708 måtte prins Carl opgive at komme i besiddelse af fyrstbispedømmet. Som det ses af to signeter og bevarede seglaftryk, var der forinden blevet skåret segl til ham med fyrstbispedømmets våben, en bispehue over et kors, lagt på et skjold tredelt af Danmarks våben, Norges våben og de tre kroner.[103]

266. Segl med Frederik Vs anden dronning Juliane Maries alliancevåben under et våbentelt. I kongens våben dexter er tre skjolde lagt oven på hinanden. Hendes våben sinister er det braunschweig-wolfenbüttelske med mange felter. Aftryk i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Rigsarkivet.

267. Kongevåben ciseleret på foden af et sølvplateau hørende til en sølvterrin udført 1757-58 af den franske guldsmed Robert-Joseph Auguste og formentlig bestilt af Christian VII under hans ophold i Paris i 1768. Det kgl. Sølvkammer. Efter Ole Villumsen Krog: En konges taffel. Guldsmedekunst og borddækning i det 18. århundrede, Glostrup 1988. Foto: Lennart Larsen. Copyright: Statsinventarieudvalget, Slots- og Kulturstyrelsen.

Kongeflag

Oprindelig førtes Dannebrog hovedsagelig til søs. I begyndelsen af 1600-tallet blev kongens våben malet på nogle flag til flåden, og de blev formentlig brugt, når kongen var ombord. Om der var tale om en kombination af våbenet og Dannebrog, vides ikke. Efter indstilling fra Admiralitetet fastsatte Christian V den 29. december 1696, hvilke proportioner Dannebrog som sådant skulle have som orlogsflag.[104]

268. Dannebrogs proportioner som orlogsflag fastsat af Christian V den 29. december 1696. Tegning i Rigsarkivet, Søkrigskancelliet, Kgl. resolutioner Søetaten vedkommende, 1696, nr. 135. Foto: Rigsarkivet.

Den 29. marts 1731 nedlagde Admiralitetet en forestilling for Christian VI om, "… at der blev forferdiget et andet Topflag til Eders Majestæts Iagt, saa og at bruges i Flaaden naar Eders Majestæts egen høje Person der kommer, liigesom hos de fleeste fremmede Søe-Puisancer er brugeligt". Admiralitetet vedlagde en tegning, som kongen approberede den 9. april 1731.[105] Ved den tilhørende kgl. ekspedition er der indlagt et ark, hvor deputeret i Admiralitetet Andreas Rosenpalm, medunderskriver af forestillingen, har skrevet: "Geh.Raaden forlanger at have det Ritz hvor Kongens flag og Danske vaaben er paa".[106] Den geheimeråd, til hvem tegningen på et tidspunkt blev udtaget, må være Frederik Danneskiold-Samsøe, der siden 1729 havde haft titel af geheimeråd og i december 1731 blev deputeret i Søetatens Generalkommissariat.

Når det i forestillingen hedder, at der burde fastsættes "et andet Topflag", må det betyde, at kongeflaget i 1731 blev anderledes end, hvad der hidtil havde været brugt. Det havde sandsynligvis været det rene Dannebrog som splitflag, der i datiden også blev betegnet som kongeflag.

Hverken af forestillingen eller resolutionen fra 1731 kan man udlede, hvad der i detaljer var afbildet på den approberede tegning. Men af det ark, som Rosenpalm havde lagt i sagen, kan man slutte, at det er Dannebrog, hvori det danske våben er gengivet. Tegningen kan ikke længere spores.

269. Kongeflag, Dannebrog med det sammensatte kongevåben i en spuns, fastsat af Christian VI den 22. juni 1743 og sandsynligvis identisk med det kongeflag, der var fastsat i 1731. Tegning i Rigsarkivet, Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1743, juni, nr. 146 og 147. Foto: Ronny Andersen.

På generaladmiralløjtnant og "Intendant de Marine" Frederik Danneskiold-Samsøes forslag approberede Christian VI den 22. juni 1743 en tegning, der viser kongeflaget i form af Dannebrog som splitflag, hvori der midt på korset er en spuns, et stort hvidt kvadrat, med det kronede kongevåben (med Slesvigs to løver i hovedskjoldet) omhængt af ordenskæderne lagt på en kartouche – af samme type som i ordensstatutterne – og holdt af to vildmænd, "det fulde Kongl. Vaaben". Dette flag skulle kongen bruge "paa Chalouperne saavelsom fra Stor Toppen".[107] Det kongeflag, der var blevet indført i 1731 med "det danske våben" i, havde sandsynligvis samme indhold som det, der blev fastsat i 1743 til brug for kongen på såvel chaluppen som i topmasten, altså det sammensatte kronede kongevåben omhængt af ordenskæder og holdt af vildmænd. Siden da har det danske kongeflag været Dannebrog med det kgl. våben i en spuns. Først i løbet af 1800-tallet blev det almindeligt også at flage med kongeflaget til lands.

Man ville gøre ligesom andre sømagter. I England var der tradition for, at monarken anvendte et rent våbenflag. Den spanske konges flag var hvidt med det kronede kongevåben omgivet af kæden til ordenen Den gyldne Vlies. I det franske kongeflag sås en tilsvarende komposition med det franske kongevåben på en hvid flagdug besået med gyldne liljer.[108] Nok så vigtigt for, at der blev fastsat et dansk kongeflag, var det utvivlsomt, at den svenske konge i hvert fald siden slutningen af 1600-tallet havde haft et flag med det kgl. våben som bestanddel af det blå og gule korsflag.[109]

270. Dannebrog med et skjold indeholdende de tre kroner lagt på korset bestemt for en generaladmiral fastsat af Christian VI den 22. juni 1743. Tegning i Rigsarkivet, Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1743, juni, nr. 146 og 147. Foto: Ronny Andersen.

271. Dannebrog med to skjolde med hhv. de tre danske løver og ni hjerter og den norske løve lagt på korset bestemt for en generaladmiralløjtnant fastsat af Christian VI den 22. juni 1743. Tegning i Rigsarkivet, Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1743, juni, nr. 146 og 147. Foto: Ronny Andersen.

På tegningen fra 1743 ses foruden kongeflaget otte Dannebrogsflag som splitflag, hvori der i de syv er forskellige særmærker midt på korset eller i det øverste inderste røde felt. Disse varianter skulle føres af højere søofficerer m. fl. Der er grund til at tro, at hensigten med resolutionen af 22. juni 1743 især var, at man ville indføre flag med særmærker. Det er bemærkelsesværdigt, at for en generaladmiral var der lagt et skjold med de tre kroner på Dannebrogskorset, mens der for en

generaladmiralløjtnant på korset var lagt to skjolde med hhv. de tre danske løver og ni hjerter og den norske løve. De tre kroner skulle altså føres af den søofficer, der havde den højeste grad, mens den, der havde den næsthøjeste grad, skulle føre det danske og det norske våben. Når de tre kroner, det danske våben og det norske våben var blevet vist i ét skjold, udgjorde Danmarks og Norges våbenmærker de to øverste felter, mens de tre kroner var placeret i et felt neden under dem. Danmarks og Norges våbener sås i de to fornemste felter, trekronervåbenet i det mindst fornemme. Tages året, 1743, og tidspunktet på året i betragtning, må indførelsen af de nævnte varianter af splitflaget tolkes som en del af krigsforberedelserne samme år, hvilket havde forbindelse med tronfølgervalget i Sverige. De nævnte flag skulle, ligesom det var tilfældet med kongeflaget, føres i stortoppen og på vedkommende chefs chalup. Chaluppen er den båd på et orlogsskib, der sættes i vandet for at bringe en chef i land. Det er nærliggende at forestille sig, at man med indførelsen af et Dannebrogsflag med trekronervåbenet i midten havde forberedt sig på en situation, hvor en søofficer med den højeste grad, måske som parlamentær, på et gunstigt tidspunkt skulle sættes i land i Sverige.

Tronfølgervalget i Sverige

Siden 1720 havde Frederik I af huset Hessen-Kassel været Sveriges konge. Han var gift med Ulrika Eleonora, datter af Karl XI og Ulrika Eleonora af Danmark og dermed barnebarn af Karl X Gustav af Sverige og Frederik III af Danmark-Norge. Hun havde været regerende dronning 1719-20, men havde i 1720 overladt den svenske trone til sin gemal. Deres ægteskab var barnløst. Af denne grund næredes der stærk interesse i andre fyrstehuse for, hvem der skulle efterfølge Frederik I på Sveriges trone. På grund af den svenske stænderforfatning var det de fire stænder, der skulle blive enige om en tronkandidat.

Fra 1739 blev der fra dansk side gjort forsøg på at få valgt den danske konge, Christian VI, eller hans søn, kronprins Frederik (V), til svensk tronfølger. Fra 1740 arbejdede den danske gesandt i Stockholm, Gustav Grüner, ihærdigt på at påvirke stænderne til at vælge en dansk kandidat. Geheimeråd C. A. von Berckentin, 1. deputeret for finanserne, blev sendt til Stockholm i samme ærinde. Der blev brugt store summer på gaver og bestikkelser, og en overgang så det ud, som om man havde vundet især bondestanden for tanken, men der var også interesse blandt de øvrige stænder.[110]

I depecher fra Stockholm skrev Gustav Grüner, at han, bl. a. over for den svenske kancellipræsident Carl Gyllenborg, havde talt om en genoprettelse af Kalmarunionen,[111] og ”union” og ”reunion” forekommer generelt i hans korrespondance.

Den svenske gesandt i København var klar over, at målet var at genoplive Kalmarunionen, ”faire revivre l’union de Kalmar”, og den engelske gesandt anvendte udtrykket ”y old Union of Calmar”.[112] Dette turde vise, at man fra dansk side også over for udenlandske diplomater talte om en genoplivelse af Kalmarunionen.

Med en depeche fra C. A. von Berckentin fulgte et bilag med en tekst, hvori der blev peget på den lykke, der i ældre tid havde ført til, at der af Sverige og Gotland (hvormed der nok mentes Götaland) samt af Danmark og Jylland var blevet to riger. Derefter blev der retorisk spurgt, hvorfor det forenede Skandinavien ikke skulle opleve en lignende skæbne som den, der havde bibragt

England og Skotland magt og lyksalighed. Teksten skulle oversættes til svensk og bruges over for svenskere, der skønnedes at være modtagelige for en dansk tronkandidat.[113]

I en depeche citerede Gustav Grüner nogle svenske vers, hvori Gud blev bedt om at øge løvens (Göta løve, dvs. folkungeløven) mod med magten fra et dyr, der var ikonisk i Danmark, for at tilvejebringe Nordens enighed:

> Föröka Gud, som har Oss i Sin Wacht
> Vår Leions Mod med Elephantens Macht
> Lät Nordens Eenighet hvar dag tiltaga så
> Att i all Ewighet, then aldrig ändas må.[114]

Elefanten som dansk symbol var kendt i Sverige på grund af Elefantordenen. Men forfatteren til verset har måske haft det danske orlogsskib "Elephanten" i tankerne. Den danske orlogsflåde havde på denne tid en betydelig styrke og var den svenske og også den russiske overlegen.[115]

Siden 1600-tallet havde flere af de danske orlogsskibe i øvrigt haft navne efter de våbenmærker, som kongerne benyttede, eller andre heraldiske elementer. I mange tilfælde blev våbenet gengivet i agterspejlet og sommetider også som galionsfigur. Af skibsnavne kan nævnes: Tre Løver, Norske Løve, Tre Kroner, Lindormen (de Venders), To Løver (Slesvig), Nellebladet (Holsten), Svanen (Stormarn), Rytteren (Ditmarsken), Lammet (Gotland), Den kronede Stokfisk (Island), Ørnen (Øsel), Den forgyldte Krone (Femern), Dragen (Bornholm), Wildmanden, Elephanten (Elefantordenen), Dannebroge (Dannebrogordenen).[116]

I 1741 havde kejserinde Elisabeth kaldt sin søstersøn Karl Peter Ulrik af Slesvig-Holsten-Gottorp (på dette tidspunkt egentlig af Holsten-Kiel) til Rusland og gjort ham til russisk tronfølger. Han var barnebarn af Peter den Store og søn og sønnesøn af hertugerne Karl Frederik og Frederik IV, hvis uforsonlige holdning til Danmark han videreførte. Da hans farmor var datter af Karl XI af Sverige, havde Karl Peter Ulrik været en mulig tronfølger i Sverige. Men da han i 1742 konverterede til den russisk-ortodokse tro, kunne han ikke længere komme i betragtning dér.

En krig mellem Sverige og Rusland var i 1743 endt med svensk nederlag med afståelser af områder i Finland. Det gav kejserinde Elisabeth mulighed for at påvirke det svenske tronfølgervalg. Den 23. juni/4. juli 1743 valgte de fire stænder Karl Peter Ulriks fars fætter, Adolf Frederik af Slesvig-Holsten-Gottorp og siden 1727 fyrstbiskop af Lübeck, til svensk tronfølger.[117]

Den danske flåde blev klargjort i 1743 som led i krigsforberedelser mod Sverige, men i oktober opgav Christian VI at indlede en krig.[118]

På denne baggrund havde den danske konges kontinuerlige føring af Danmarks og Norges våbenmærker i kombination med de tre kroner på fremtrædende plads fået en vis aktualitet. Det ville imidlertid være for vidtløftigt at hævde, at dette fik nogen afgørende betydning i sagen om tronfølgen i Sverige. Men det tredelte skjold illustrerede den politiske situation ret præcist – i hvert fald set med danske øjne.

272. Tårnet på det første Christiansborg med tre kroner. Udsnit af kobberstik i Lauritz de Thura: "Den Danske Vitruvius" I, København 1746, tab. XV.

På Christiansborg, som Christian VI fik bygget færdigt i det ydre i begyndelsen af 1740'erne, blev tårnet øverst forsynet med tre lukkede kroner over hinanden. Det svarede i princippet til de tre åbne kroner, som Christian IV i 1596 havde sat på Blåtårn på Københavns Slot.[119] De tre kroner på Christiansborg figurerer på et projekt fra 1732 og ses på tegninger fra 1740 af det færdige slot.[120] De må trods den lukkede form opfattes som et supplement til den heraldiske brug af de tre kroner.

I resten af 1700-tallet fortsatte kongerne med at bruge Danmarks og Norges våbenmærker og de tre kroner i et tredelt skjold. Det skete efter alt at dømme som følge af en form for inerti. Hen imod slutningen af århundredet, hvor nyklassicismen blev fremherskende, har det formentlig også spillet en rolle, at den forenklede tredelte form i mange tilfælde blev opfattet som æstetisk tilfredsstillende. Det fuldstændige kongevåben med mange felter blev dog stadig anvendt.

273. Våben ført af Adolf Frederik som svensk tronfølger fra 1743. På det firdelte svenske kongelige våben ligger hans hertugelige slesvig-holstenske våben med fyrstbispedømmet Lübecks våbenmærke som hjerteskjold, der blev udtaget, da han i 1751 besteg den svenske trone. Aftryk i Rigsarkivet. Foto: Rigsarkivet.

Som svensk tronfølger lagde Adolf Frederik sit fædrene slesvig-holstenske våben samt fyrstbispedømmets våben på det svenske kongevåbens hovedskjold med den traditionelle firdeling, dvs. med de tre kroner i 1. og 4. felt og folkungeløven i 2. og 3. felt. Adolf Frederik beholdt fyrstbispedømmets våben som hjerteskjold, indtil han ved Frederik Is død i 1751 blev konge af Sverige. Indsat i sit svenske kongevåben førte han således det traditionelle hertugelige slesvig-holstenske våben med felter for Norge, Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken som midterskjold med et firdelt hjerteskjold med felterne for Oldenborg og Delmenhorst, alle sammen felter, der også udgjorde en del af det danske kongevåben. Adolf Frederik brugte alle de dertil knyttede prætentionstitler, således også "arving til Norge".[121] Hans efterkommere på Sveriges trone videreførte ligeledes det hertugelige slesvig-holstenske våben og prætentionstitlerne.

I 1743 lykkedes det ikke for den dansk-norske konge og hans diplomater at genoplive en forening af de tre skandinaviske kongeriger. Trods de ihærdige bestræbelser var det endt med, at både Sverige og Rusland nu havde en tronfølger af huset Gottorp. Det blev derfor dansk politik fortsat at sikre besiddelsen af hele Slesvig og have opmærksomheden rettet mod gottorpernes del af Holsten. I oktober 1743 havde den svenske gesandt i København Carl Gustaf Tessin over for den danske udenrigsminister Johan Sigismund Schulin tilkendegivet, at Sverige ville arbejde for, at Adolf Frederik opgav sine rettigheder i hertugdømmerne. Ifølge en dansk-russisk alliancetrakat, der blev indgået i 1746, garanterede Rusland, at man ikke ville tillade en svensk konge tillige at besidde Holsten. I 1749-50 gav Adolf Frederik afkald på sit og sin efterslægts krav på Holsten. Men Rusland havde ikke udstedt garantier, hvad Karl Peter Ulrik angik.[122]

Mageskifte

Ved sin fars, hertug Karl Frederiks, tidlige død i 1739 blev den mindreårige Karl Peter Ulrik, født 1728, hertug i den gottorpske del af Holsten. Ligesom sin far og farfar anerkendte Karl Peter Ulrik ikke, at den danske konge Frederik IV i sin tid havde taget den gottorpske del af Slesvig i

besiddelse. Det markerede han ved også som russisk tronfølger at videreføre det hertugelige slesvig-holstenske våben. I hans tronfølgersegl ses den russiske dobbeltørn. På dobbeltørnen ligger to skjolde med dobbeltørnen gentaget i det ene ved siden af et skjold med hans fædrene våben. De to slesvigske løver er placeret i et midterfelt og de øvrige hertugelige våbenmærker i felter omkring dette med den norske løve i 1. felt.[123] Han fremtrådte både titulært og heraldisk med alle de prætentioner, som gottorperne gennem tiden havde holdt fast i.

274. Segl brugt af Karl Peter Ulrik i hans egenskab af russisk tronfølger. På dobbeltørnen ligger to skjolde. I dexter skjold er dobbeltørnen gentaget. På dens bryst er der et lille skjold med en rytter, der stikker en lanse i en drage. Rytteren forestillede oprindelig zaren, men lidt ind i 1700-tallet blev han opfattet som St. Georg. I sinister skjold ses Karl Peter Ulriks hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker, og de to slesvigske løver er fremhævet ved at være gengivet i et hjerteskjold. Andreasordenens kæde omgiver de to hovedskjolde. Aftryk i Rigsarkivet. Foto: Rigsarkivet.

I 1746 foreslog man fra dansk side at mageskifte grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, hvor kongen siden 1676 havde været landsherre, med den gottorpske del af Holsten. Dermed ville den danske konges danske og slesvig-holstenske territorier kunne blive samlet til et geografisk sammenhængende hele. Men det blev afvist af kejserinde Elisabeth. Hun ville ikke presse tronfølgeren, Karl Peter Ulrik, der var ubøjelig, når det gjaldt hans hævdede rettigheder i hertugdømmerne. Efter hendes død besteg han i 1762 den russiske trone som zar Peter III. Han krævede nu at få hele Holsten, og det trak op til krig. Men den blev afværget, da zar Peter blev styrtet og myrdet. Derefter gjorde hans gemalinde, Sofie Auguste Friederike, sig under navnet Katharina II til selvhersker og formynder for sin mindreårige søn, storfyrst Paul, nu formelt hertug i den gottorpske del af Holsten, der blev benævnt den storfyrstelige del.[124] Katharina IIs far var en fyrste af Anhalt-Zerbst, og hendes mor, Johanna, hørte til huset Gottorp og var søster til den svenske konge Adolf Frederik. I Holsten blev storfyrst Pauls mormors bror Friedrich August, der fra 1750 også var fyrstbiskop af Lübeck efter sin bror Adolf Frederik, statholder under Pauls mindreårighed.

275. Guldseglkapsel under den definitive mageskiftetraktat fra 1773 med storfyrst Pauls våben. Indholdsmæssigt svarer det til Peter IIIs tronfølgervåben, dog ses der yderligere to ordenstegn under skjoldene. Rigsarkivet, traktater. Foto: Rigsarkivet.

Da det i længden var i Ruslands interesse at få løst den dansk-gottorpske strid om hertugdømmerne, imødekom Katharina II det danske ønske om et mageskifte ved i 1767 på sin søns vegne at slutte en foreløbig traktat herom, hvorved huset Gottorp formelt gav afkald på alle rettigheder til den tidligere gottorpske del af Slesvig. Da storfyrst-hertug Paul var blevet myndig, blev bestemmelserne i traktaten ført ud i livet i 1773.[125] Samtidig indgik Danmark en alliance med Rusland vendt imod Sverige, hvis konge, Gustav III, i 1772 havde gjort sig enevældig. Som russisk tronfølger havde storfyrst Paul et segl med samme heraldiske indhold, som hans officielle far, Peter III, havde haft. Det ses f. eks. i det guldsegl, hvormed den russiske ratifikation af den endelige

mageskiftetraktat blev beseglet.[126] De våbenmærker, der inklusive den norske løve indgik i det traditionelle slesvig-holstenske våben, vedblev at være en del af huset Romanov-Holsten-Gottorps slægtsheraldik.

Storfyrst-hertug Paul overtog ikke selv Oldenborg og Delmenhorst, men overlod grevskaberne til den hidtidige statholder Friedrich August. Da denne som hørende til en hertugelig slægt vanskeligt kunne degraderes til greve, blev grevskaberne i 1774 af den romersk-tyske kejser ophøjet til hertugdømmet Oldenborg.[127]

Dette foranledigede den danske udenrigsminister A. P. Bernstorff til i 1775 at drøfte med Tyske Kancelli, om kongens hidtil brugte titel "greve til Oldenborg og Delmenhorst" skulle ændres. Tyske Kancelli mente, at titlen kunne blive "hertug til Oldenborg og Delmenhorst" i analogi med, at Christian I i 1474 havde antaget titlen "hertug af Holsten, Stormarn og Ditmarsken", selv om disse områder i henhold til kejserens diplom udtrykkeligt var blevet ophøjet til et samlet hertugdømme Holsten. Den 29. december 1775 nedlagde Bernstorff en forestilling for Christian VII, hvori han udførligt redegjorde for titelmulighederne.[128] Han mente dog ikke at kunne følge kancelliets ræsonnement. Det ville ikke stemme overens med kejser Josef IIs diplom af 29. december 1774, "hvorved begge Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst ere ophøyede til et Hertugdom under Benævnelse af Hertugdommet Oldenburg". Da "man ikke indseer at der af den udeladte Benævnelse af Landet Delmenhorst i de følgende Tiider kunde flyde mindste Fornærmelse i det Kongelige Huuses Fordeele og Rættigheder", indstillede Bernstorff, at der "i steden for Greve til Oldenburg og Delmenhorst, herefter alleene maatte bruges og antages den Titul af Hertug til Oldenburg". Endvidere indstillede han: "At det Kongel. Vaaben fremdeles maatte blive uforandret og at det i Hiærtet af samme, befindtlige Vaaben af begge forhen værende Grevskaber Oldenburg og Delmenhorst maatte for Eftertiiden beteigne og forestille Vaabenet af Hertugdommet Oldenburg". Det ville have den konsekvens, at omskriften om det kgl. våben med kongens titler skulle ændres tilsvarende, og Bernstorff foreslog, at dette blev bekendtgjort ved cirkulærer til samtlige kollegier. Christian VII approberede forestillingen samme dag, den 29. december 1775. Kongevåbenets billedlige indhold blev således ikke ændret, men hjerteskjoldet med de to oldenborgske bjælker og Delmenhorsts kors skulle for fremtiden tjene som heraldisk udtryk for prætentionstitlen "Hertug til Oldenborg".

Af A. P. Bernstorffs forestilling af 26. september 1777 med kongens dertilhørende approbation fremgår det, at kollegierne først på dette tidspunkt fik besked på at foretage den nødvendige ændring af omskriften i segl og på mønter. Det skete efter, at den danske gesandt i St. Petersborg havde orienteret den russiske regering om forandringen i kongens titel. I forestillingen skrev Bernstorff dernæst, at han "… holder forresten ikke fornøden at herom give Communication til andre Hoffe end det Russiske, hvilket som ovenmeldt allerede er skeed, for derved at undgaae de brydsomme Ventilationer som i sær kunde befrygtes af den Branche af det Holsteenske Huus, som nu er paa den Svenske Throne, og med hvilken, ifølge Overeenskommelsen med Russland, hverken herom eller om noget andet som til det Holsteenske Ombytte henhører, er i forveyen handlet eller overlagdt".[129] Selv om det gottorpske kongehus i Sverige før eller senere ville komme til kundskab om, at den dansk-norske konge nu titulært – og i virkeligheden også heraldisk – markerede en prætention på hertugdømmet Oldenborg med en hertugtitel svarende til dette lands aktuelle status, havde det set med Bernstorffs øjne ingen hast at henlede svenskernes opmærksomhed derpå. I

øvrigt fortsatte de svenske konger af huset Gottorp med at kalde sig grever til Oldenborg og Delmenhorst.

Bernstorff gjorde sig efterfølgende tanker, om efterkommere af Hans den Yngre skulle informeres om titelændringen og korresponderede herom med Tyske Kancelli, som den 10. oktober 1777 sendte et detaljeret svar, hvor alle lensretlige aspekter tilbage til 1500-tallet var medtaget.[130] I en forestilling nedlagt for kongen den 17. oktober 1777 skrev Bernstorff, at Tyske Kancelli havde meddelt, ”at der ingen Tvivel kand være om at jo de fra Hertug Johan den yngere nedstammende og til den Høy-Kongelige Danske linie hørende Gluckburgiske, Augustenburgiske og Beckiske linier, ere berættigede at ansees som virkelige Successores i Belehningen af det nu saa kaldte Hertugdom Oldenburg, i den Fald, som Gud forbyde, at den Kongelige Danske Mands-linie skulde afgaae, og man dessuden kand forestille sig Tilfælde hvorudj end ogsaa denne antagne Successions Rættighed kunde være til Fordeel for Kronen Dannemark; saa finder ieg mig Allerunderdanigst pligtig, i Overeenstemmelse med det Tydske Cancellie, i underdanighed at henstille: At Bekiendtgiørelsen af denne Forandring naturligst og sikkrest kunde skee paa følgende Maade, neml.: at saasnart Eders Kongl. Mayt.: virkeligen haver antaget den Titul af Hertug til Oldenburg, der da maatte udfærdiges Kongelige Skrivelser til Hertugerne af Glucksburg og Augustenburg, ved hvilke den tagne Beslutning blev dem i særdeleshed til den Ende notificeret, paa det at ogsaa De, tilligemed Prindserne og Prindsesserne af Deres Huus kunde antage den forandrede Titul”.[131] Derefter argumenterede Bernstorff for, at hertugen af Augustenborg i den kgl. skrivelse kunne anmodes om at orientere prinsen af linien Beck, der opholdt sig uden for kongens riger og lande. Bernstorff skrev desuden, at hertugen af Augustenborg ”ifølge Forbundet til Sønderborg af 17de Decb. 1633, og den derved blandt den forrige Hertug Alexanders Posteritet indførte bestandige første Fødsels-Rættighed, i visse Maader kand ansees som Chef for de begge endnu værende Linier af det egentligen saa kaldte Sonderburgske Huus”. Christian VII approberede forestillingen samme dag, den 17. oktober 1777.[132] Der blev derefter den 24. oktober sendt skrivelser til de nævnte hertuger om, at de ligesom kongen skulle ændre deres titel ”greve til Oldenborg og Delmenhorst” til ”hertug til Oldenborg”. Samtidig fik de en forklaring på hjerteskjoldets fremtidige betydning. Der blev allerede på resolutionsdatoen, den 17. oktober, sendt breve til kongens søstre Wilhelmine Caroline og Louise samt til deres ægtefæller Wilhelm af Hessen og Carl af Hessen, og de fik også den heraldiske forklaring.[133] Christian VIIs ældste søster, dronning Sophie Magdalene af Sverige, fik derimod ikke en tilsvarende meddelelse. Bag påbudet til hertugerne lå der formentlig et dansk forsøg på så bredt som muligt at ignorere de svenske gottorperes adkomst til at markere en prætention på hertugdømmet Oldenborg.

De titulære og heraldiske tiltag fra den danske konges side illustrerer tydeligt den dynastiske tankegang. Selv om der var lange udsigter til en gang at komme til at gøre successionskrav gældende, hvilke måske på det givne tidspunkt kunne forekomme meget teoretiske, sikrede man sig en sådan mulighed ved i tide kontinuerligt at minde om sin arveret ved at bruge titler og våbener som udtryk for prætention. Det samme gjorde fyrster i andre dele af Europa, og det var der lang tradition for – også i Sverige.

Arving til Danmark og Norge

Sveriges konge Gustav III havde arvet det traditionelle gottorpske had til Danmark, og han var uden tvivl meget bevidst om sin prætentionstitel ”arving til Norge” og den dertil hørende norske løve i sit sammensatte våben. Allerede inden sit statskup i 1772 havde han gjort sig tanker om en faktisk erhvervelse af Norge.[134]

Som kronprins havde Gustav i 1766 indgået ægteskab med den danske konge Frederik Vs ældste datter Sophie Magdalene. Ægteskabet var blevet aftalt i 1751, da de endnu var børn. Forlovelsen kom i stand som led i en forlængelse af en dansk-svensk forbundstraktat.[135] Gustavs mor dronning Lovisa Ulrika, søster til den preussiske konge Frederik II, og også faderen kong Adolf Frederik var imod partiet. I et brev til en fortrolig ven, Nils Adam Bielke, gav Gustav i 1765 udtryk for sine overvejelser om et ægteskab med den danske prinsesse. Han skrev bl. a.: ”… Prinsessans härkomst, hennes karaktär, de rättigheter hun medför och framförallt nationens tilfredsställelse är många skäl, som talar till hennes förmån; …”.[136] Måske øjnede han allerede da en dynastisk fordel ved ægteskabet.

Dronning Sophie Magdalene fødte i 1778 en søn, der fik navnet Gustav Adolf efter den store Vasa-konge. Da den danske kongelov i 1709 var blevet offentliggjort i en prægtig folioudgave, blev der sendt eksemplarer til de europæiske fyrstehoffer.[137] Gustav III havde derfor mulighed for at kende Kongelovens indhold, hvoraf det fremgik, at også kvindelinierne havde arveret til den dansk-norske trone, og at vide, at nærheden til den sidste konge havde betydning for en kvindes reelle mulighed for at arve tronen. Selv var han arving som efterkommer af sin farfars mor, Frederik IIIs datter Frederikke Amalie. Men hans søn Gustav Adolf havde på det aktuelle tidspunkt en højere grad af arveret.[138] Gustav III forlangte kun ti dage efter kronprinsens fødsel gennem sin gesandt ved det danske hof, at Christian VII i overensstemmelse med Kongelovens artikel 39 udfærdigede et ”Documentum Insinuationis” for Gustav Adolf. Dette begreb var i sin tid skabt af Kongelovens medforfatter Peder Schumacher. Han havde anlagt det slægtsregister, hvori de arveberettigedes navne på forældrenes anmodning skulle indføres. Hvis arveretten kunne godkendes, skulle forældrene modtage en bekræftelse i form af et såkaldt ”Documentum Insinuationis”.[139] Dette forelagde udenrigsminister A. P. Bernstorff for Christian VII i en forestilling af 15. januar 1779. Heri skrev han bl. a.: ”Endskiøndt det ikke er vanskeligt at indsee Kongens af Sverrig eegentlige Hensigter med dette Forlangende, og det af ham giorde Skridt ey kand betragtes uden som høyst usædvanligt, siden der i heele 100 Aar ey er Exemple paa at et sligt Document er bleven requiréret, saa er det dog ikke mindre klart, at det nu forlangte ikke kand nægtes, efterdj det er grundet paa Konge-Lovens uforanderlige Forskrift, og dets Meddelelse dessuden ikke kand være nogen Betænkelighed underkasted, da derved ikke gives Kongen af Sverrig og hans Descendentere nogen anden eller større Rættighed, end den som efter Konge-loven allerede eventualiter er dem forsikred.” Det nævnte slægtsregister havde Bernstorff rekvireret fra Geheimearkivet. Deri kunne man læse ordlyden i det foreskrevne ”insinuationsdokument”. Da den efter Bernstorffs mening ikke længere var brugbar på alle punkter, havde han efter aftale med kongen formuleret en tekst, der med en enkelt undtagelse lå tæt op ad den gamle. Det turde være klart, at man ville undgå at gentage den passus fra den gamle formulering, hvormed der desuden blev tilstået modtageren ”den ærefulde titel arving til Danmark og Norge”.[140] Christian VII approberede forestillingen samme dag, den 15. januar 1779,[141] og det ønskede ”Documentum Insinuationis” blev også udfærdiget denne dag.[142]

Den 22. januar 1779 fik Bernstorff kongen til at resolvere, at der skulle anlægges en ny protokol over arveberettigede, og at den skulle føres af Departementet for udenlandske Anliggender. Heri blev den redigerede tekst i "insinuationsdokumentet" for den svenske kronprins indført. Desuden blev Gustav IIIs tidligt afdøde søn, Karl Gustav, og alle børn af Gustav IV Adolf indført med navne og data, men det fremgår ikke dér, om de også fik et "insinuationsdokument".[143] Det er dog andetsteds dokumenteret, at Gustav IV Adolfs tre ældste børn fik et "insinuationsdokument" i hhv. 1800 og 1803.[144]

Det var forekommet tidligere, at en udenlandsk fyrste havde kaldt sig "arving til Danmark og Norge". I 1709 mødte Frederik IV i Dresden sin fætter, den sachsiske kurfyrste August, der siden 1697 tillige havde været konge af Polen som August II, for at aftale et forbund imod Sverige.[145] I den forbindelse havde han opfordret kong August til at markere den arveret til Danmark-Norge, som han havde gennem sin mor, Frederik IIIs ældste datter Anna Sophie.[146] Det gjorde August derefter ved at tilføje "arving til Danmark og Norge" i sin lange fyrstetitel.[147] Det var i 1709 tillige blevet aftalt, at Augusts søn skulle anvende en sådan tilføjelse. Det gjorde han også, i hvert fald efter at være blevet konge af Polen.[148] Da Frederik IV fik nys om, at sønnen ville blive katolik, understregede han i et personligt brev til sin fætter, at sønnen måtte være protestant, hvis han skulle kunne succedere i Danmark-Norge, da den dansk-norske konge ifølge Kongeloven skulle bekende sig til protestantismen.[149] Dette vilkår gjaldt i virkeligheden også August II, der for at blive valgt til konge i Polen var gået over til den katolske kirke, men i 1709 havde det været politisk opportunt for Frederik IV at spille på muligheden for en arveret til Danmark-Norge. De to polske kongers brug af prætentionstitlen førte ikke til, at de også brugte Danmarks og Norges våbener. I deres segl ses to sammenstillede skjolde med Polens og Litauens våbenmærker i det ene og udelukkende sachsiske våbenmærker i det andet.[150]

Men i Sverige kom det til at gå anderledes. I 1789 blev den danske gesandt i Stockholm, Cay Reventlow, opmærksom på, at Gustav III havde tillagt sin søn Gustav Adolf titlen "Arfwinge til Dannemarck och Norrige". Det stod at læse i en avis udgivet i Stockholm.[151] Det blev pålagt gesandten at bede om at få en nøjagtig forklaring på grundene til, at kongen af Sverige havde givet sin søn denne nye titel, men det skulle fremføres i meget moderate vendinger.[152] Bernstorff tilføjede, at Karl XII, hvis mor var datter af Frederik III, aldrig havde kaldt sig "arving til Danmark". Reventlow rapporterede hjem den 15. januar 1790 om de udsøgte vendinger, der var blevet anvendt i hans samtaler med den svenske rigsråd Carl Wilhelm von Düben. Denne havde henholdt sig til, at den ret, den svenske kronprins havde til Danmarks krone, ikke alene var ubestridelig, men desuden anerkendt ved en højtidelig akt. Derfor havde Hans Svenske Majestæt anset sig for tilstrækkeligt bemyndiget til at give sin søn titlen, og denne titel var i øvrigt også forekommet kongen alt for smuk til, at han ville nægte sig den tilfredsstillelse at gøre brug af den. Især denne sidste talemåde havde Reventlow snarere anset for en kompliment end en grund, man seriøst kunne bruge, men han var ked af ikke at have været heldig at modtage forklaringer, hvorved man kunne være trængt længere ind i sagen. Reventlow havde nævnt eksemplet med Karl XII. Den svenske rigsråd forklarede, at Hans Svenske Majestæt havde troet at kunne og burde lade sin søn antage titlen nu, da den unge prins var blevet ældre.[153] Reelt fik Reventlow intet ud af at have bragt spørgsmålet på bane i Stockholm. Det havde regeringen hjemme næppe heller ventet.

Det var kun titlen som ”arving til Danmark”, man reelt kunne forholde sig kritisk til, idet den svenske kronprins ligesom sin far og alle andre gottorpere i forvejen førte prætentionstitlen ”arving til Norge”. Den havde på dette tidspunkt været i brug så længe som prætentionstitel med tilsvarende føring af den norske løve, at det ville være omsonst at imødegå brugen fra dansk side. Men i lyset af det tidligere meddelte ”insinuationsdokument” var den norske titel nu fast baseret på Kongelovens arvebestemmelser.

Christian VII fik i en skrivelse af 29. marts 1792 den officielle meddelelse om, at Gustav III var død som følge af attentatet mod ham tretten dage før. Skrivelsen var underskrevet af den afdøde konges bror, hertug Karl af Södermanland, som formynder for nevøen, men den var udstedt i den nye konges navn. I Gustav IV Adolfs titel indgik ”Arfwinge til Dannemark och Norrige”. Han blev i overensstemmelse med traditionen i Sverige betegnet som greve til Oldenborg og Delmenhorst – og denne titel blev i skrivelsen også anvendt om Christian VII. I et personligt brev af 4. maj samme år gav den unge, endnu ikke myndige, svenske konge over for sin morbror udtryk for, at han satte pris på at være rundet af det danske kongehus og derfor til sine øvrige titler havde føjet ”arving til Danmark”, en titel, der svarede til hans fødselsrettigheder.[154]

276. Våben for Gustav IV Adolf som Sveriges konge, 1792. De tre danske løver ses i midterskjoldets 1. felt, Norges løve i 2. felt og de øvrige hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker i de øvrige felter. Oldenborgs og Delmenhorsts våbenmærker ses i det firdelte hjerteskjold. Serafimerskjold i Riddarholmskyrkan, Stockholm. Foto: Kungl. Maj:ts Orden.

Inden Gustav IV Adolf havde nået myndighedsalderen, figurerede det danske våben som en del af det svenske kongevåben. Midterskjoldet, der hidtil havde rummet Norges våben og de hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker, blev delt i seks felter med Danmark i 1. felt, Norge i 2. felt, Slesvig i 3. felt, Holsten i 4. felt, Stormarn i 5. felt og Ditmarsken i 6. felt. I det firdelte hjerteskjold sås fortsat Oldenborgs og Delmenhorsts våbenmærker. Den ændrede våbenkomposition kunne man i Danmark iagttage i de segl, hvormed officielle skrivelser fra Sverige var beseglet.[155] Det svenske kongevåben med de tre danske løver og ni hjerter som prætentionsvåben blev i 1792 malet på skjoldet for Gustav IV Adolf i hans egenskab af ridder af Serafimerordenen, ligesom det blev indmalet i ordenens ”stambok”.[156] I slutningen af 1700-tallet førte således både den danske konge og den svenske konge våbenmærker for hinandens kongeriger. For svenskere i datiden var de tre kroner udelukkende Sveriges våben.

Genopvakt provokation

Gustav III viste på et tidspunkt betydelig interesse for Erik XIVs grav i Västerås Domkirke. Kong Erik var død i 1577 efter at være blevet forgiftet under sit fangenskab. Hans lig blev på Johan IIIs befaling hurtigt begravet i domkirken i en simpel kiste. I 1700-tallet var graven i meget dårlig stand. Under et besøg ved graven i 1772 blev Gustav III oprørt herover og gav samme år ordre om, at graven skulle istandsættes. Gustav III besøgte kong Eriks grav flere gange og skal også have forevist det kongelige lig for udenlandske gæster. I 1787 forlangte han, at gengivelser af en

kongekrone, et rigsæble og et scepter fra Johan IIIs sarkofag i Uppsala Domkirke skulle flyttes til domkirken i Västerås for at lægges på Erik XIVs projekterede sarkofag. Den blev dog først færdig i 1797, altså efter Gustav IIIs død. Forinden havde Gustav III i 1787 bestemt, at en gammel trætavle, der tidligere havde markeret kong Eriks grav, skulle ophænges ved sarkofagen.[157] På sarkofagens sokkel læses en latinsk indskrift, der var blevet affattet i 1790. Erik XIV bliver her berømmet for at have kæmpet til lands og til vands, og det hedder endvidere, at han blev kuet af hjemlig tvedragt, berøvet scepter, frihed og til sidst livet, at han hviler her efter, at en formildet broder omsider forundte ham gravens ro, og at monumentet sattes af Gustav III.[158]

277.Det ældste våben for Erik XIV i Västerås Domkirke, sandsynligvis udført i 1577, med det indhold, der blev ført af Gustav Vasa, Johan III og efterfølgende Vasa-konger. Foto: Domkirkens hjemmeside.

På den nævnte trætavle er det svenske kongevåben, som det blev ført af Gustav Vasa, Johan III og de følgende konger af Vasa-ætten, gengivet i forgyldt og malet kobber. Skjoldet er firdelt af et kors med de tre kroner i 1. og 4. felt og folkungeløven i 2. og 3. felt; Vasa-våbenet ses i hjerteskjoldet. På hovedskjoldet hviler en stor bøjlekrone, og på siderne af denne ses hhv. et E og et R med hver sin bøjlekrone over. Under våbenet læses en latinsk indskrift, hvor det udtales, at riget er taget fra ham og blevet hans brors, og at Herren lod det tilfalde denne.[159] Det er naturligvis Johan III, der har valgt dette skriftsted fra Det gamle Testamente, hvorfor trætavlen må stamme fra hans regeringstid.

Det lå Gustav III meget på sinde at ære Erik XIVs minde. Indskriften på sarkofagens sokkel er en art æresoprejsning i forhold til, hvad der læses på trætavlen. Det blev understreget af regalierne, der blev flyttet fra Johan IIIs sarkofag i Uppsala til den ældre halvbrors i Västerås.

278.Erik XIVs prætentionsvåben med bl. a. Norges og Danmarks våbenmærker ved hans gravmæle i Västerås Domkirke, formentlig udført på Gustav IIIs eller Gustav IV Adolfs tid. Foto: N. Naumburg.

På et tidspunkt er der ved Erik XIVs sarkofag tillige blevet ophængt et andet våben med den version af det svenske kongevåben, som kong Erik anvendte med Norges og Danmarks våbenmærker i hovedskjoldets 3. og 4. felt. Det er udskåret i træ og bemalet og har en lukket krone øverst.[160] At dette våbenskjold ikke har hængt ved graven fra begyndelsen, fremgår af en inventering foretaget i 1830. Heri hedder det, at Eriks jordiske rester oprindelig blev "… förvaradt i en trädkista, och grafchoret hade ej annan prydnad än en målad trädtafla, på hvilken man såg Sveriges wapen och läste, om Konungens förödmjukelse, följande ord: … Translatum est Regnum … 1 Reg. 2. 15. v.", altså den ovennævnte trætavle med et svensk kongevåben uden Norges og Danmarks våbenmærker. Det hedder endvidere, at "Den omförmäldte taflan, som enligt Konung Gustaf IIIs befallning, borde förvaras i det nya Grafchoret, är ock derstädes på en pelare uppsatt jemte en mindre tafla, på hvilken föreställes Sveriges wapen med kongl. krona deröfver".[161] Det kan ikke med udgangspunkt heri fastslås med sikkerhed, hvornår den sidstnævnte tavle – med Erik XIVs prætentionsvåben – er ophængt ved sarkofagen. Ud fra formuleringen er det muligt, at ophængningen først er foretaget i forbindelse med inventeringen i 1830. I så fald kan våbenet

forinden have hængt et andet sted, men herom vides intet, eller det kan være fremstillet i 1830 med henblik på ophængning ved Erik XIVs sarkofag. En tolkning af inventeringens ordlyd åbner imidlertid også en mulighed for, at våbenets anbringelse skyldes et ønske fra Gustav III.

Svenske forskere er gået ud fra, at både den store trætavle med kongevåbenet uden Norges og Danmarks våbenmærker og det langt mindre skjold med Erik XIVs prætentionsvåben stammer fra det tidspunkt, da kongen første gang blev gravsat i domkirken.[162] Det er imidlertid usandsynligt. Hvis de to våbengengivelser med et heraldisk indhold, der i meget væsentlig grad afviger fra hinanden, skulle være blevet til samtidig i 1577 eller kort derefter med det formål at skulle hænge ved graven, måtte man rimeligvis forvente, at de havde stemt overens i henseende til størrelse, materiale, udformning og stil. Det er på ingen måde tilfældet. Prætentionsvåbenet er ganske lille i forhold til våbenet på trætavlen, og de er fremstillet af meget forskelligartede materialer. Det kvadrerende kors er bredt og udadbuet på trætavlen, mens det i prætentionsvåbenet er reduceret til tynde delestreger. De tre kroner på trætavlen er væsentligt større end dem i prætentionsvåbenet. Folkungeløvens hale er desuden forskellig i de to versioner. I hjerteskjoldet er vasen fyldig på trætavlen, mens den er slank i prætentionsvåbenet, og de to bagvedliggende skrådelinger er hhv. sinister- og dextervendte. Kongekronen på skjoldet har fire synlige bøjler på trætavlen, men tre synlige bøjler på prætentionsvåbenet. Hertil kommer, at det forekommer utænkeligt, at Johan III, der efter Erik XIVs afsættelse havde arbejdet på at få en fredsordning med den danske konge, skulle have ladet en version af det svenske kongevåben, som han selv undlod at bruge, udføre og ophænge ved halvbroderens grav.[163]

Skjoldet med prætentionsvåbenet har i hver side to små indbugtninger, men er hovedsagelig ovalt. I skjoldkanten er der en ophøjet sort bort, hvori der slynger sig et mæanderlignende ornament. Dette og den ovale form er typisk for den gustavianske epoke,[164] hvilket viser, at skjoldet må være blevet til på Gustav IIIs eller eventuelt Gustav IV Adolfs tid. Skjoldets kant vokser foroven og forneden ud i rulleværk, der er et stiltræk fra renæssancen. Man må forestille sig, at skjoldet er udskåret i en tillempet renæssancestil for at få det til at passe bedre med Erik XIVs tid. Men de nyklassicistiske elementer afslører dets reelle tilblivelsestid.

Motiveringen for at lade prætentionsvåbenet udføre og ophænge ved Erik XIVs gravmæle synes klar i lyset af de intentioner, som Gustav III har haft om at fremhæve sin forgænger, hvis fjendtlige holdning til den dansk-norske konge han ikke kan have været i tvivl om. Den stemte meget godt overens med hans egne strategiske mål i Norden. Det er derfor rimeligt at antage, at Gustav III eller dennes søn og efterfølger tog initiativ til udfærdigelsen og ophængningen af det provokerende prætentionsvåben. Nogen større propagandavirkning fik våbenet dog næppe. Det var kun få, der under besøg i domkirken i Västerås var i stand til at tolke den bagvedliggende hensigt med den våbenversion, der var udtryk for en anti-dansk mentalitet.

---

[1] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* III, København 2009, s. 208f, nr. 892.
[2] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, tavle 23, nr. 1. De tre kroner er noget usædvanligt gengivet som bøjlekroner.
[3] Sammesteds, tavle 24, nr. 21 (1664), nr. 1 (1665, fra da af med tre åbne kroner i skjoldfoden), tavle 26, nr. 1 og 21 (1667).
[4] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, København 2009, s. 54, 58, nr. 76 og 86.

[5] Sammesteds, s. 57, nr. 84.
[6] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, København 1951, f. eks. tavle 11 a, c og e, tavle 12 a og b, tavle 13 a.
[7] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 26, nr. 9. Der blev samme år, 1668, præget en lignende speciedaler, hvor de tre hovedvåbener i midten ses i hvert sit skjold (svarende til et af Frederik IIIs små signeter), der dog er større end de femten skjolde rundt omkring dem, sammesteds, tavle 26, nr. 13.
[8] Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 21 a, tavle 22 d, registreret med aftryk fra hhv. 1670 og 1668. Jfr. kapitel 11, s. ¤¤.
[9] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, s. 53, nr. 73.
[10] Sammesteds, s. 54, nr. 75.
[11] Riksarkivet, Stockholm, Danica, volym 449, breve fra Frederik III 29/7 og 15/8 1668 med segl svarende til Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, tavle 22 d. Jeg skylder assisterende statsheraldiker Carl Michael Raab, Riksarkivet, tak for at have fremfundet disse breve.
[12] C. G. U. Scheffer: De svenska akterna i 1600-talets trekronorsstrid, i: Grethe Ilsøe og Helle Linde (red.): *Nordiske arkivstudier tilegnet landsarkivar dr. phil. Harald Jørgensen den 3. januar 1977*, København 1977, s. 274.
[13] Riksarkivet, Stockholm, Danica 492, Strödda handlingar 1668, 1670, trykt i: Sam. S. Loenbom (udg.): *Handlingar Til Konung Carl XI:tes Historia*, Första Samlingen, Stockholm 1763, Trium Coronarum Insigne. Kårt Relation om Sweriges Rikes Wapen Tre Kronor, och huru därmed alt ifrån Hedenhös, alt in til denna dag har hållet warit, s. 19-28.
[14] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, Stockholm 1936, fig. 65.
[15] Sammesteds, fig. 53.
[16] Se kapitel 1, s. ¤¤.
[17] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤.
[18] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[19] Der blev præget en medalje med samme heraldiske indhold, se Georg Galster: *Danske og norske Medailler og Jetons*, København 1936, nr. 112.
[20] Valgsproget og Elefantordenen ses dog ikke i seglene.
[21] Riksarkivet, Stockholm, Danica, volym 67, Gustav Lilliecronas depeche 28/12 1668. – P. W. Becker (udg.): *Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering af udenlandske Archiver*, 2. Del, København 1857, Den svenske Resident, Gustav Lilliecronas Breve til Kong Carl den Ellevte, s. 244f.
[22] Rigsarkivet, København, Rentekammeret 39.167, Kammerretten, litra P, Søren Kornerups embedspapirer m. v.
[23] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1663-99, Jens Juels relationer.
[24] "… att wisselig uar locus och mutationen aff de 3 Croner en reel och important ting", sammesteds.
[25] Sammesteds.
[26] Sammesteds.
[27] Se f. eks. Henrik Klackenberg: The Greater Coat of Arms of Sweden from c. 1450 until Today, i: *Genealogica & Heraldica. Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation. Proceedings of the XXXIst International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences held in Oslo 2014*, Oslo 2015, s. 175, fig. 4 (Gustav Vasa), Henrik Klackenberg: Expanding frontiers: provincial arms in the kingdom of Sweden 1550-1700, i: *Genealogica & Heraldica. Proceedings of the XXXth International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Maastricht September 2012*, 's-Gravenhage 2014, s. 232, fig. 9 (Johan III), s. 233, fig. 11 (Karl IX, Gustav II Adolf).
[28] C. L. Løvenskiold: To Ceremonieller m. m. ved det danske Hof i det 17de Aarhundrede, i: *Danske Samlinger*, Anden Række, Sjette Bind, København 1877-79, Memorial paa nogle af de sørgelige Ceremonier, som ere blefne observerede effter Höyloflig i Hukommelße Kong Friderich Den Tredies Dødelige afgang, s. 99.
[29] *Tage-Register über … Christian des Fünften … Glorwürdigste Lebens- und Regierungs-Geschichte … Prächtigen Leichbegängnuss*, København 1701 (der også indeholder en kort beskrivelse af Frederik IIIs castrum doloris), s. 48, "… unter einem pompeusen Castro doloris zwischen 3 grossen silbernen Löwen und 18 Standarten der Königl. Provintzien …".
[30] Det kgl. Bibliotek, Billedsamlingen, Müllers Pinakotek, Kobberstik af Frederik IIIs castrum doloris 1670. – På Københavns Bymuseum findes også et eksemplar. Kunstneren kendes ikke.
[31] Birgitte Bøggild Johannsen: Til evig ære minde. Studier i enevældens kongelige castrum doloris, i: *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*, København 1983, s. 160.
[32] *Tage-Register über … Christian des Fünften …,* s. 17, "… die drey letzten Tage … Regalien und beyde Königl. Orden … täglich seynd aufgesetzet worden …". Jfr. Nils G. Bartholdy: Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht, i: Lars Wikström (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 20th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Uppsala 9 – 13 August 1992*, Stockholm 1996, s. 105.

[33] Riksarkivet, Stockholm, Diplomatica, Danica, volym 68, 1670, f. 51-52, Gustav Lilliecronas depeche af 31/3 1670. Jeg skylder univ.lektor Sebastian Olden-Jørgensen tak for en transskriberet version af depechen.
[34] J. L. W. Bogh: *En kort Beskriffvelse om hvorledis ... Hertug Christian den 5 Danmarckis ... udvalde Printz etc. Ligs Indsættelse ... 1647*, København 1648.
[35] Det kgl. Bibliotek, København, Ny kgl. Saml., 1024, 4to, Kurtzer Delineirung der bey Leichbestattigung dero weyl: zu … Christian IV gehaltener Procession.
[36] C. Calundan (udg.): Michel Hansen Jernskjægs Beskrivelse af Roskilde Domkirke, i: *Danske Samlinger*, Anden Række, Sjette Bind, København 1877-79, s. 203.
[37] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[38] Rigsarkivet, København, Christoffer Sehesteds privatarkiv (nr. 7099), 4, "Procession der Königl: Leichbegengnuss, Welche Zu Stockholm den 4. November [1660] …". Jfr. i øvrigt Samuel Pufendorf: *7 Bücher von denen Thaten Carl Gustavs, Königs in Schweden*, Nürnberg 1697.
[39] Venligt bekræftet af statsheraldiker Henrik Klackenberg, Riksarkivet, Stockholm.
[40] Adam Olearius: *HochFürstliche ansehnliche Leichbegängniss ... Friederichs, Erben zu Norwegen, Hertzogen zu Schleswig Holstein ... 1661 in sein Ruhe Kämmerlein im Thum zu Schleswig ist* …, Schleswig 1662.
[41] Riksarkivet, Stockholm, Danica, volym 492, Strödda handlingar 1668, 1670, trykt i: Sam. S. Loenbom (udg.): *Handlingar Til Konung Carl XI:tes Historia*, Första Samlingen, Stockholm 1763, s. 7-18. Forfatteren kendes ikke.
[42] C. F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv*, Sjette Binds andet Hefte, København 1877, Geheime-Raadets Protokol over udenrigske Sager 20 Juni 1670 – 10 April 1676, s. 74f.
[43] "… Le Chancelier, me dit en oultre, qu'il souhaitoit fort, qu'on pût applanir Le chemin a une bonne intelligence et ferme amitié entre Les deux couronnes, a quoy ce, que s'en suit, faisoit des obstacles, premierement que V:re Mas:e [Votre Majesté] avoit mis Les 3 Couronnes dans L'ecusson de son Seau; secondement quelle Se Servoit encore des armes de Schoonen, Bleking etc", Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1671-72, Simon de Petkums relationer, og And. Fryxell (udg.): *Handlingar rörande Sverges Historia ur utrikes arkiver samlade och utgifna*, Första delen, Stockholm 1836, s. 212.
[44] "… que Vostre Mas:e [Majesté] avois donné un Lieu plus honorable aux 3 couronnes, et il m'interompit que La Suede ne demandoit pas cet honneur La. Sur Le Second, je Luy dis que ce qu'il prennoit pour Les armes de Schoonen, Blecking etc. ne L'estoit plus; mais des Isles, falster Laaland Möen et Langeland a quoy il me respondit en Souriant qu'il n'avoit pas encore ouij cette explication", sammesteds, s. 213.
[45] Sammesteds, s. 214.
[46] Det var faktisk den 3. artikel.
[47] C. F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv*, Sjette Binds andet Hefte, s. 82.
[48] "... qu'au reste Son opinion estoit que V. M. pouvoit se servir des armes de lunion selon quille Le trouvera bon", Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1671-72, og And. Fryxell (udg.): *Handlingar rörande Sverges Historia ur utrikes arkiver samlade och utgifna*, s. 215.
[49] "Le gr. Chanc. … et Se Soit offert de me Le faire voir dans Leur archives que Les trois Courronnes ne sont pas de lunion mais je n'ay pas assé de curiosité de Le voir", sammesteds, s. 215.
[50] "Un amy me vient dire une chose que je trouve fort estrange, et veux partant esperer qu'elle ne sera pas veritable, c'est que Le Roy de Suede veuille faire battre de la monnoye ou il mettera les armes d'Islande Le baron Juel m'a bien dit que la Suede avoit menacé de prendre celles de Noruegue en ayant une partie", sammesteds, s. 215.
[51] "… traitté de Knærod qui parle si clairement en faveur de V[ot]re Ma[jest]é pour ce qui est des 3 couronnes ... mais pouvoit prouver par des vieilles monnoyes, par beaucoup de monuments et mesme par L'Eglise d'Upsal, bastie 200 ans avant Ladite union que c'estoit les anciennes armes de La Suede, ... on ne Le Luy disputoit pas, pourveu qu'elle continuoit de S'en Servir dans Les ornements, Sans Le mettre dans L'escusson parmy Les armes Souveraines ... ", Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1671-72.
[52] "… que le Roy T. C. [Très Chrétien] n'avoit pas Seulement Les armes de Navarre dans Son escusson; mais qu'il portoit encore Le tiltre de Roy de ce Royaume La, encore que Le Roy Catholique en eut La possession, que Le Roy d'Angleterre S'appelloit Roy de France et avoit Les fleur de Lis dans Ses armes, sans posseder un pouce de terre du Royaume de France ... ", sammesteds.
[53] And. Fryxell (udg.): *Handlingar rörande Sverges Historia ur utrikes arkiver samlade och utgifna*, s. 216. Den originale depeche mangler i pakken.
[54] Chr. Bruun (udg.): Bidrag til Danmarks Historie under Christian V., samlede fra udenlandske Arkiver af C. F. Allen, i: *Danske Samlinger*, Anden Række, Tredje Bind, København 1873-74, IV. Svenske Relationer 1671-76 (Fra Rigsarkivet i Stockholm). 1. Uddrag af Statsraads Protocollen, s. 311f.
[55] Se Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890, s. 544ff, Gedruckte Wappenbücher.
[56] Jfr. kapitel 1, s. ¤¤.

[57] Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia* III, Antikvitetskollegiet II, Stockholm 1933, s. 273f.
[58] Sammesteds, s. 276ff.
[59] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[60] "… tres Coronæ Regia in arce … Birgerum Jerl, a qvo una cum urbe condita est circa annum MCCVI. ... Turris ... nomen de Coronis istis, atqve vulgo the Tree Cronor", Joannis Schefferi: *De Antiqvis Verisqve Regni Sveciæ Insignibus*, Stockholm 1678, s. 98.
[61] "Qvod autem extra clypeum ponuntur, factum est consvetudine illorum temporum. Solebant enim aliqvando unicum proponere clypeum, & a lateribus locare alia, ad Insignia spectantia", sammesteds, s. 131.
[62] Lars O. Lagerqvist: Kring trekronorsvapnet på svenska 1300-talsmynt, i: *hikuin* 11, 1985, s. 265.
[63] "… floruit Rex Sveciæ Anundus, cognomen Carbonarius, qvem Coronas tres pro Insigni Regni usurpasse intelligimus vel ex nummis ejus … Nomen enim Regum indicari eis literis, a quibus nummi singuli sunt publicati … Licet namqve extent etiam cum literis urbes significantibus, ubi cusi fuerunt, atqve ita & litera A qvandoq*ve* Arosiam denotet, vel Aboam, nunqvam tamen, qvum significare debent urbem aliqvam, tres eis apponuntur Coronæ. Nempe tres Coronæ urbis nullius sunt Insigne, itaqve nec urbis ullius nomini adponuntur. Cum ergo in prædictis nummis literam A circumdent tres Coronæ, ad Anundum Regem tanqvam auctorem pertinebunt", Joannis Schefferi: *De Antiqvis Verisqve Regni Sveciæ Insignibus*, s. 161f.
[64] "Eadem consvetudo declaratur & per nummos Magni Regis, cognomento Ladulås / litera signatos M, similes superioribus, ut ad Magnum juniorem, cognomento Smeck, … Birgerus … littera B signati. Unde manifestum, ipsum qvoqve usum pro Insigni Regni tribus Coronis", sammesteds, s. 166f.
[65] Jfr. kapitel 4, s. ¤¤. – Hvad de forekommende bogstaver står for, er det endnu ikke lykkedes svenske numismatikere at tolke med sikkerhed.
[66] Joannis Schefferi: *De Antiqvis Verisqve Regni Sveciæ Insignibus*, s. 189, "… Rex hodiernus Christiernus qvintus, … diviserit in partes tres, duas superiores dederit unam Daniæ, alteram Norvagiæ insignibus, tres Coronas vero conjecerit in inferiorem solas. Causas mirari neqve possum, nec si possem volo, dabit tamen eas suo tempore eventus, qvem expectare par est, cætera bonitati atque gratiæ committere Divinæ". Jeg skylder lektor Gorm Tortzen tak for hjælp til oversættelsen af den sidste sætning.
[67] Sammesteds, s. 310.
[68] Jfr. kapitel 1, s. ¤¤.
[69] Ifølge H. Fleetwood må påstanden om, at Johan Sverkersson skulle have ført de tre kroner, "få hänföras till fantasiens område", H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, Stockholm 1936, s. 27.
[70] Joannis Schefferi: *De Antiqvis Verisqve Regni Sveciæ Insignibus*, s. 312.
[71] Se kapitel 1, s. ¤¤.
[72] Joannis Schefferi: *De Antiqvis Verisqve Regni Sveciæ Insignibus*, s. 312.
[73] H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, Stockholm 1942, fig. 12-16, 25-30.
[74] Sammesteds, fig. 49, 50 (Erik Magnusson, folkungeløven), s. 52 (Håkan Magnusson vides som svensk konge kun at have brugt Norges våben).
[75] Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia* III, s. 276f.
[76] Det kgl. Biblioteks eksemplar har ikke noget kgl. monogram på ryggen, og den håndskrevne registraturseddel i det alfabetisk ordnede forfatterkartotek og den håndskrevne indførsel i katalog 188-5 4to er skrevet med en 1900-talshånd.
[77] Ernst Ericsson och Erik Vennberg: *Erik Dahlbergh. Hans levnad och verksamhet*, Uppsala 1925, s. 78.
[78] Kobberstikkene kan hentes på Kungliga Bibliotekets hjemmeside, https://suecia.kb.se.
[79] Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia* III, s. 315, "IV) De Svetici Gothiq. Regnorum vetustate … X) De Antiquis genuinisque Regnorum Sveciæ ac Gothiæ insignibus".
[80] "PRISCORVM SVECIÆ REGVM ANTIQVI NUMMI ALIQVOT SECULIS Ante cusi quam tria hæc Arctoa Regna sub MARGARETA Danica in unius Imperii corpus iungerentur".
[81] Sigrid Leijonhufvud: Kungastenarna i Varnhem, i: *Fornvännen* 5, 1910, s. 138ff, og Ingrid Rosell: Västgavelns inskrifter, konungagravar och gravkor, i: *Varnhems klosterkyrka*, Stockholm 1982, s. 183ff.
[82] Erik Lundberg och Sigurd Curman: Vreta klosters kyrka, i: *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, *Östergötland*, Band II, Stockholm 1935, s. 166f.
[83] Jfr. kapitel 1, s. ¤¤.
[84] Martin Olsson: Riddarholmskyrkan II. Fast inredning, inventarier och gravminnen, i: *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium, Stockholms kyrkor*, Band II, Häft 2, Stockholm 1937, s. 375ff.
[85] Erik Lundberg och Sigurd Curman: Vreta klosters kyrka, s. 167f.
[86] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1689-91, Christian Stockfleths relation 4/4 1691.

[87] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, alm. del 3, nr. 1, protokol over det ved de forskellige hoffer brugte ceremoniel m.m., ca. 1700, "Von dem Wapen der drey Cronen".
[88] Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* III, s. 119f, nr. 758.
[89] Georg Galster: *Danske og norske Medailler og Jetons*, nr. 199.
[90] *Tage-Register über ... Christian des Fünften ...,* s. 9-37. – R. Mejborg: *Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof*, København 1882, s. 120. – Birgitte Bøggild Johannsen: Til evig ære minde. Studier i enevældens kongelige castrum doloris, s. 161-64, med en rekonstruktion af kongens castrum doloris, fig. 4 a-b.
[91] Nils G. Bartholdy: Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht, s. 106.
[92] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 32, nr. 1 og 4 (1687), tavle 33, nr. 6 og 8 (1691).
[93] Sammesteds, tavle 38, nr. 2.
[94] Sammesteds, tavle 36, nr. 2 (1708) og 8 (1700), tavle 36, nr. 6 (1704), nr. 1 (1709, 1710), tavle 37, nr. 1 (1718, 1720, 1721), nr. 2 (1725).
[95] Sammesteds, tavle 38, nr. 1 (1732), 3 (1731) og 5 (1732).
[96] Sammesteds, adskillige eksempler på tavlerne 39-43.
[97] Sammesteds, tavle 43, nr. 9 (1809), nr. 1 (1812), tavle 44, nr. 5 (1818), nr. 1 (1819).
[98] Georg Galster: *Danske og norske Medailler og Jetons*, nr. 315.
[99] Sammesteds, nr. 420.
[100] Sammesteds, nr. 375 (1731) og 369 (1742).
[101] Sammesteds, nr. 389 og 414.
[102] Sammesteds, nr. 395.
[103] Jfr. Nils G. Bartholdy: Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014, s. 420, 422f.
[104] Rigsarkivet, København, Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1695-1696, 1696, nr. 135.
[105] Rigsarkivet, København, Søkrigskancelliet, Kgl. resolutioner vedr. Søetaten 1731-1732, 1731, nr. 53.
[106] Rigsarkivet, København, Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1730 okt.-1731 april, 1731, nr. 53.
[107] Rigsarkivet, København, Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1743 maj-december, juni, nr. 146 og 147. – På tegningens bagside står der "Originalen af denne Teigning er bleven sendt til Equipage-Contoiret den 27 July 1743". Den bevarede kopi indeholder imidlertid tilstrækkelige oplysninger om flagenes komposition.
[108] Whitney Smith: *Die Zeichen der Menschen und Völker. Unsere Welt in Fahnen und Flaggen. Deutsche Bearbeitung: Ottfried Neubecker*, Luzern 1975, s. 128, 133, 184f.
[109] Leif Törnquist: *Svenska flaggans historia*, Värnamo 2008, s. 68, 72.
[110] Lars Bangert Struwe har i sin utrykte ph.d.-afhandling fra 2009, *Jeg er sikker på, at Danmark har onde hensigter over for Sverige. Kriserne i Norden i 1740'erne*, som han velvilligt har stillet til min rådighed, i detaljer redegjort for de mange forhandlinger og de kortvarige alliancer og har lagt vægt på at vise, at Danmark i 1700-tallet ligesom andre magter stræbte efter udvidelse af sit territorium.
[111] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Geheimerelationer vedr. det svenske tronfølgervalg (Geheime Relationes … die Schwedische Thron-Folger-Wahl-Sache betreffend) 1742-43, 1./12. juli 1742, "… il ne reste donc, pour francher le mot, qu'un moyen unique pour rendre les trois Royaumes du Nord, florissants, et redoutables, qui étoit de faire revivre l'ancienne union de Calmar", 2./13. juli 1742, "… les trois Royaumes du Nord pourroient avoir, s'ils étoient sur l'ancien pié de l'Union de Callmar, ... ".
[112] Lars Bangert Struwe: *Jeg er sikker på, at* …, s. 176, 209.
[113] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Geheimerelationer vedr. det svenske tronfølgervalg 1742-43, 31. dec./11. jan. 1743, "… Schweden und Gothland, Dännemarc und Jütland sind in alten Zeiten Separate Reiche und dahero vielen Umwechslungen unterworffen gewesen, seit vielen Seculis aber zum Glück und Heyl dieser Nationen zu zwey Reiche geworden. Warum sollte denn nicht auch anjetzo Schweden und Dännemark können vereiniget werden? So lange England und Schottland separiret waren, sind sie schwach und dependent gewesen, ihre anjetzige Vereinigung aber ist die Ursache von Groß-Britanniens Macht und Glückseligkeit: Warum sollte sich dann nicht auch das vereinigte Scandinavien eines solchen Schicksahls zu erfreuen haben?".
[114] Sammesteds. 7./18. marts 1743.
[115] Ole Feldbæk i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, København 2002, s. 256.
[116] H. G. Garde: *Efterretninger om den danske og norske Søemagt* I-II, København 1832 og 1833. – Hans Christian Bjerg og John Erichsen: *Danske orlogsskibe 1690-1860. Konstruktion og dekoration*, København 1980.
[117] Lars Bangert Struwe: *Jeg er sikker på, at* …, s. 208.
[118] Sammesteds, s. 210ff.
[119] Se kapitel 10, s. ¤¤.

[120] Knud Voss: *Arkitekten Nicolai Eigtved 1701-1754*, København 1971, s. 145f. – Hakon Lund: Det første Christiansborg, i: Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (red.): *Christiansborg Slot, Første Bind*, København 1975, s. 189, 235ff.
[121] Jfr. Nils G. Bartholdy: "Erbe zu Norwegen" – Prätentionstitel und -wappen der Oldenburger, i: *Genealogica & Heraldica. Identität in Genealogie und Heraldik. XXIX. Internationaler Kongress der genealogischen und heraldischen Wissenschaften*, Stuttgart 2010, s. 82f.
[122] Lars Bangert Struwe: *Jeg er sikker på, at* …, s. 212, 217, 222, 247f.
[123] Michail Lukitschev & Reimer Witt (udg.): Die Gottorfer auf dem Weg zum Zarenthron. Russisch-gottorfische Verbindungen im 18. Jahrhundert, i: *Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs*, Band 57, Schleswig 1997, s. 39ff.
[124] Ole Feldbæk i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, s. 290, 315.
[125] *Danske Tractater. 1751-1800. Udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning*, København 1882, s. 346ff.
[126] Gengivet i Nils G. Bartholdy: "Erbe zu Norwegen" – Prätentionstitel und -wappen der Oldenburger, s. 83.
[127] Karl Friedrich von Frank (udg.): *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806* …, 2. Band, Schloss Senftenegg 1970, s. 226.
[128] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, forestillinger, 29/12 1775, nr. 47.
[129] Sammesteds, Departementet for udenlandske Anliggender, forestillinger, 26/9 1777, nr. 37.
[130] Sammesteds, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, kongehuset, div. sager, 16) kongens titel som hertug af Oldenborg, 10/10 1777.
[131] Her slog Bernstorff over i tysk med følgende tilføjelse: "mit Vorbehalt Allerseitigen Gerechtsame und zur Aenderung der bisherigen Verhältnisse in Absicht auf die Oldenburg-Delmenhorstische Lande".
[132] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, forestillinger, 17/10 1777, nr. 40.
[133] Sammesteds, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, kongehuset, div. sager, 16) kongens titel som hertug af Oldenborg, "… das Herz Schild Unsers Wapens, welches künftig das Wapen des Hertzogthums Oldenburg ausmachet, unverändert lassen werden".
[134] Ole Feldbæk i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, s. 340, 406ff.
[135] Sammesteds, s. 292.
[136] Lena Rangström: *En brud för kung och fosterland. Kungliga svenska bröllop från Gustav Vasa till Carl XVI Gustaf*, Stockholm 2010, s. 241.
[137] Knud Fabricius: *Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling*, København 1920, s. 357.
[138] Jfr. sammesteds, s. 331ff.
[139] "XXXIX. Og … da paa det i fremtiden formedelst de needstigende og tverstigende Liniers mengde icke nogen tvist og irring udj alderen eller confusion blant Linierne skulde foraarsages, ville Vi saa og hermed alffvaarligen biude og befale, at, naar nogen aff Voris Stamme Søn eller daatter fødes, Forældrene da samme Printzes eller Printzesses naffn og fødselsdag uden forsømmelse lader Kongen anmelde og forkynde, saa frembt de agter nogen ArffveRett til disse Riger og Lande i sin tiid at ville prætendere, og derimod igien aff Kongen et documentum insinuationis, at de nemmelig sligt tilbørligen haffver tilkiende giffvet, begierer, huoraff da Gienparten udj Voris Archivo skall giemmes, og helles ogsaa et rigtig SlegtRegister offver Voris Kongelige Arffvestamme altid holdes og der bevares", *Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver*, København 1886, s. 65f.
[140] Rigsarkivet, København, Kongehuset, Slægtregister over den kgl. arvestamme, "… largientes insuper concedentesq*ve* ipsi gloriosum Hæredis Daniæ Norvegiæ titulum …", i "insinuationsdokumentet" af 14/11 1668 for Anna Sophies søn, Johan Georg af Sachsen. Derudover blev der kun indført et "insinuationsdokument" i 1670 for Frederikke Amalies datter, Sophie Amalie. Peder Schumacher, der havde anlagt slægtsregistret, har deri noteret, at der for Frederikke Amalies sønner Frederik (født 1671) og Christian (født 1673) af Gottorp ikke blev udfærdiget noget "insinuationsdokument", "… og naar jeg det udj Conseillet har erindret, har mand formeent det kunde effterlades, med mindre i sær saadann et documentum insinuationis bleff begiert".
[141] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, forestillinger, 15/1 1779, nr. 3B.
[142] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, kongehuset, div. sager vedr. … og arvefølgen i kongehuset.
[143] Udenrigsministeriet, København, Slægt Register over Fødselen i den Kongelige Familie. Protokollen er stadig i brug og føres af udenrigsministeren.
[144] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, kongehuset, div. sager vedr. … og arvefølgen i kongehuset.
[145] Knud J. V. Jespersen i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, København 2002, s. 181.

[146] Kr. Erslev: Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721, i: *Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest … November 1901*, København 1901, s. 23.
[147] F. eks. Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Polen, 5, breve fra kong August II, ”Erbe zu Dennemarck, Norwegen”, 18/11 1713, ”Erbe zu Dennemark und Norwegen”, 28/3 1714.
[148] F. eks. Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Polen, 6, breve fra kong August III, ”Erbe zu Dennemarck und Norwegen”, 31/10 1733.
[149] Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Geheime Registratur 1712, ”Cammer-Schreiben” til kongen af Polen, 22/11 1712.
[150] Eksempler herpå findes i Rigsarkivet, København, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Polen, 5 og 6.
[151] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige, korrespondance med og om det svenske kongehus, ”Dageliga Tidningar Eller: Dagligt Allehanda” af 30/9 1789.
[152] Sammesteds, Bernstorff til Reventlow, 31/12 1789.
[153] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, 15/1 1790.
[154] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige, korrespondance med og om det svenske kongehus.
[155] Sammesteds, f. eks. 16/12 1794, 10/7 1798.
[156] Per Nordenvall: *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, Stockholm 1998, s. 69f om ”Serafimerstamboken”, s. 152f, nr. 96, Gustav IV Adolf.
[157] Alf Åberg: Erik XIV:s gravsättning och grav i Västerås domkyrka, i: Carl-Herman Hjortsjö (red.): *Erik XIV. En historisk, kulturhistorisk och medicinsk-antropologisk undersökning i samband med gravöppningen 1958 i Västerås domkyrka*, Stockholm 1962, s. 60ff. – Gunnar Ekström: *Västerås Domkyrkas Inventarier genom tiderna*, Västerås 1976, s. 182f.
[158] ”ERICO XIV REGI SVEC. GOTH. VAND. AVGVSTO NATO MDXXXIII, BELLIS TERRA MARIQVE GESTIS CLARO, DISSIDIIS DOMESTICIS SUCCVMBENTI, SCEPTRO, LIBERTATE, TANDEM VITA SPOLIATO A: MDLXXVII HIC INDVLGENTE DEMVM FRATRE PAX CONCESSA EST. GUSTAVUS III MONVMENTVM POSVIT”, Alf Åberg: Erik XIV:s gravsättning och grav i Västerås domkyrka, s. 79.
[159] ”TRANSLATVM EST REGNUM ET FACTVM EST FRATRIS MEI A DOMINO CONSTITVTVM EST EI”, sammesteds, s. 62 og 64, jfr. Det gamle Testamente, 1. Kongebog, 2. kapitel, vers 15.
[160] Inga von Corswant-Naumburg: *Huvedbaner och anvapen under stormaktstiden*, Uddevalla 1999, s. 43, ill. 22.
[161] Riksantikvarieämbetet, Stockholm, Antikvariskt-topografiskt arkiv, inventering af Västerås Domkirke, 1830.
[162] Alf Åberg: Erik XIV:s gravsättning och grav i Västerås domkyrka, s. 62. – Gunnar Ekström: *Västerås Domkyrkas Inventarier genom tiderna*, s. 183. – Inga von Corswant-Naumburg: *Huvedbaner och anvapen under stormaktstiden*, s. 44.
[163] Jfr. kapitel 8, s. ¤¤.
[164] Jeg skylder ordensintendent Tom Bergroth, Stockholm, tak for at have påpeget dette.

13. Den norske løve

Norges afståelse

Danmark-Norges alliance med Napoleon fik som konsekvens, at Frederik VI i 1814 måtte afstå Norge til den svenske konge. Siden Gustav IV Adolfs afsættelse i 1809 havde det været hans farbror Karl XIII, og i 1810 var den franske marskal Jean-Baptiste Bernadotte blevet Sveriges kronprins under navnet Karl Johan. I henhold til Kielertraktaten, der blev sluttet den 14. januar 1814, afstod Frederik VI al ret til kongeriget Norge og forpligtede sig til ikke at ville hævde nogen direkte eller indirekte prætention på dette land.[1] Kongen var dermed som hertug af Slesvig og Holsten afskåret fra at antage titlen "arving til Norge", der siden 1400-tallets slutning var blevet brugt af alle hertuger af huset Oldenborg. Frederik VI ophørte med at anvende den norske kongetitel, men vedblev foreløbig at føre den norske løve, der havde haft plads i kongevåbenet siden Erik af Pommerns tid. Traktaten indeholdt ingen udtrykkelig bestemmelse om en ændring af kongens våben. Den fortsatte anvendelse af det norske våbenmærke kunne imidlertid opfattes som en prætention på Norge.

Da Karl XIII holdt statsråd den 25. januar 1814, besluttede man at udvide den svenske kongetitel med Norge, ligesom "uti Riksvapnet det Norska Lejonet uti ett särskilt fält kommer att tilläggas". Statsrådet lykønskede såvel kongen som kronprinsen, "hvilken med så lysande snille och segrande vapen utfört Kongl. Mj:ts visa beslut, att genom verksamt deltagande uti det allmänna Kriget tillvägabringa en länge önskad utvidgning af Sverges naturliga gränsor, …". I statsrådsmødet den 8. februar vedtog man ordlyden i en kundgørelse om titlen "i anseende till Konunga-Riket Norrges återförening med Sverige" og godkendte rigsheraldikerens forslag til "det blifvande nya riksvapnet". Man greb på denne vis tilbage til 1300- og 1400-tallet, da Norge i kortere eller længere tid havde haft konge fælles med Sverige under Magnus Eriksson og Karl Knutsson, hvorfor Norge nu blev betragtet som genforenet med Sverige. Karl XIII kom til at føre titlen "med Guds Nåde, Sveriges, Norrges, Göthes och Wendes Konung etc. etc. etc. Hertig till Schlessvig Hollstein, Stormarn och Dittmarsen, Grefve till Oldenburg och Delmenhorst".[2] Af et brev fra den svenske udenrigsminister Lars von Engeström til kronprins Karl Johan fremgår det, at man havde overvejet "konge af Skandinavien" eller "konge af Skandinaviens forenede kongeriger", men det ville have bevirket, at Norge ikke udtrykkeligt var blevet nævnt i den svensk-norske kongetitel. Da man i Sverige siden Gustav Vasas tid havde vænnet sig til "Wendes Konung", blev den bevaret i kongetitlen.[3] I et andet brev skrev Engeström, at statsrådet havde anbefalet at beholde "Wendes konung", for at ukyndige ikke skulle tro, at der havde fundet et bytte af "Wenden" mod Norge sted. Han tilføjede, at han ikke vidste, i hvilken del af verden vendernes kongerige lå.[4]

På en måde var der tale om et bytte, idet Frederik VI som en art erstatning for Norge fik de svenske besiddelser Rügen og Svensk Pommern. En kort overgang kaldte han sig "fyrste af Rügen".[5] Også han bibeholdt titlen "de Venders konge", der, omend ikke særligt præcist, tog sigte på de nævnte nordtyske områder.

279. Våben for Karl XIII som Sveriges konge mellem 1809 og 1814. I midterskjoldet ses hans hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker med Norges løve i 1. felt. Omkring og under våbenet hænger Elefantordenen i blåt bånd og Serafimerordenen, Sværdordenen og Nordstjerneordenen i deres respektive kæder. Karl XIII blev elefantridder i 1810. Tegning i Elefantordenens våbenbog, tome II, folio 42. Foto: Ordenskapitlet.

280. Våben for Karl XIII som Sveriges og Norges konge fra 1814 med den norske løve i et af de tre felter i hovedskjoldet. Omkring og under våbenet hænger Serafimerordenen, Sværdordenen, Nordstjerneordenen og Vasaordenen i deres respektive kæder og Carl XIIIs Orden i et rødt bånd. Serafimerskjold i Riddarholmskyrkan, Stockholm. Foto: Kungl. Maj:ts Orden.

Som hørende til huset Slesvig-Holsten-Gottorp havde Karl XIII før 1814 anvendt prætentionstitlen ”arving til Norge” og i sit skjold ført den norske løve sammen med de hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker. Nu fik Norges øksebærende løve en mere fremtrædende plads i det svensk-norske kongevåben. Den kom til syne væsentligt større end før ved at blive flyttet ud i hovedskjoldet, der ved et gyldent udadbuet gaffelkors blev delt i tre felter med de tre kroner i 1. felt øverst, Norges løve i 2. felt og folkungeløven i 3. felt; våbenmærkerne for Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken blev tilbage i et midterskjold, og Oldenborgs og Delmenhorsts våbener sås i et kvadreret hjerteskjold. Mens Karl XIII endnu kun var Sveriges konge, udgjorde den norske løve 1. felt i et midterskjold lagt på et hovedskjold firdelt af et gyldent udadbuet kors med de tre kroner i 1. og 4. felt og folkungeløven i 2. og 3. felt. Inden sin tronbestigelse 1809 førte han Södermanlands grif i et såkaldt taskesnit nederst i et tredelt hovedskjold.[6] Karl XIII, der – ligesom sin bror Gustav III – som gottorper må have følt det gamle nag til Danmark på grund af ydmygelsen i 1721, da den danske konge havde sikret sig den gottorpske del af Slesvig, var nu kommet i faktisk besiddelse af Norge, dog ikke som et direkte resultat af den hævdede prætention. Det var adoptivsønnen Karl Johan, der med stor iver havde skaffet ham det norske kongerige.

Ifølge Kielertraktatens artikel 6 skulle den svenske konge i sin egenskab af Norges konge overtage den norske andel af det dansk-norske monarkis statsgæld. Kommissærer udpeget af de to regeringer skulle beregne størrelsen af den sum, der i den anledning skulle udredes til Danmark.[7] Forhandlingerne herom trak ud og blev snart kædet sammen med et svensk krav om, at den danske konge skulle opgive at føre Norges våben.

Diplomatisk aktivitet

I 1815 fik den svenske gesandt i København J. H. Tawast besked på at gøre indsigelse over for den danske udenrigsminister Niels Rosenkrantz, fordi Norges løve endnu førtes i Frederik VIs våben. Ifølge Tawasts indberetning af 17. august 1815 til den svenske udenrigsminister skulle Rosenkrantz have svaret, at det ikke kunne være kongens hensigt at beholde et våben for et kongerige, han ikke længere besad, men at der foreløbig ikke var foretaget nogen ændring. Tawast havde bedt Rosenkrantz tale med kongen om at korrigere det danske våben.[8]

I november 1816 udtalte Tawast i en note, at man i Sverige nærede tillid til, at det danske kongevåben ville blive reguleret, da kongen havde afstået alle sine rettigheder til Norge uden at have forbeholdt sig retten til at beholde det norske våben. Tawast påpegede, at den manglende våbenforandring fremgik af præget i danske mønter, der var blevet slået i 1815, altså året efter Norges afståelse.[9]

281.a og b. 2-skillingsmønt præget i 1815 med Danmarks og Norges våbenmærker i de to øverste felter og det holstenske nældeblad i nederste felt. Foto: CC-BY-SA, Rasmus Holst Nielsen, Nationalmuseet.

I Stockholm var den danske gesandt Hans Krabbe i oktober blevet kaldt til en samtale hos udenrigsminister von Engeström, der havde taget to danske kobbermønter op af lommen med en bemærkning om, at de også viste den norske løve, selv om de først var præget i 1815. I sin rapport hjem beklagede Krabbe meget, at han ikke havde kunnet få det mindste at vide af Engeström om statsgældsforhandlingerne, hvilket næppe var tilfældigt.[10]

I en indberetning af 26. november 1816 følte Krabbe sig foranlediget til at konstatere, at den gensidige ret til at gøre brug af de tre kroner i sin tid blev afgjort ved en krig.[11] Her tænkte han utvivlsomt på Knærødfreden, der i 1613 havde givet den danske konge ret til at bruge trekronervåbenet uden, at det betød et retligt krav på Sverige. Krabbe så åbenbart her en parallel til den aktuelle situation, hvor Frederik VI havde beholdt den norske løve i sit våben uden at besidde Norge. Fra svensk side afholdt man sig klogeligt fra at rejse spørgsmålet om de tre kroner. Nu gjaldt det for Sverige om at få Danmark til at opgive brugen af den norske løve for derved at styrke besiddelsen af Norge.

Rügen og Svensk Pommern overdrog Frederik VI i 1815 til Preussen imod at få den største del af det hidtil hannoveranske hertugdømme Lauenborg, der bekvemt grænsede op til Holsten. Hannover blev kompenseret ved at få overdraget nogle territorier af Preussen og Hessen.[12] Lauenborg indgik derefter i kongens titel. Omskriften omkring våbenet i det kongelige segl, der således måtte stikkes pany, blev udvidet tilsvarende. Dette foranledigede den 4. december 1816 den svenske udenrigsminister, der havde bemærket, at den norske løve stadig udgjorde et felt i den danske konges våben efter tilføjelsen af den lauenborgske hertugtitel, til at udbede sig den danske gesandts mening herom. Samme dag svarede Krabbe i udsøgte diplomatiske vendinger og henviste til, at Kielertraktaten ikke indeholdt noget om, at den danske konge skulle ændre sit våben. Efter hans opfattelse var det ikke nødvendigt at forklare og retfærdiggøre en kontinuerlig brug af et kongeligt våben med den norske løve, der førhen var en væsentlig bestanddel og nu et "ærestegn". Han mente, at dette beviste, at en ændret suverænitet ikke medførte en stiltiende forpligtelse til at opgive retten til at føre våbenet for det territorium, man afstod.[13]

I en indberetning af 6. december 1816 til Rosenkrantz skrev Krabbe, at hvad enten man betragtede bibeholdelsen af den norske løve som en form for arv eller som et simpelt "mindemærke" for den tidligere suverænitet, var der tale om et alment kongeligt prærogativ, selv om det havde forskellig betydning, medmindre den forandrede suverænitet var ledsaget af en udtrykkelig bestemmelse om, at mærket skulle følges med territoriet til den nye landsherre for eksklusivt at kunne anvendes af denne. Han understregede, at dette var hans egen opfattelse og bad derfor om nærmere vejledning,

hvis han havde ræsonneret forkert.[14] Men det skulle vise sig, at hans synspunkt svarede til den holdning, som den danske regering foreløbig indtog. Krabbe tilføjede, at han ikke havde de nødvendige redskaber til at efterforske de historiske tilfælde, der måtte være analoge i den aktuelle situation. Han anså udeladelsen af de franske liljer i Storbritanniens våben for at være af så ny dato, at han ikke kunne anføre den efter hukommelsen, og hvis han ikke tog fejl, så havde hverken kejseren af Østrig eller kongen af Preussen i den seneste tid foretaget ændringer i deres våbener som følge af de skete landafståelser.[15] Det var stadig tradition, at en fyrste gjorde opmærksom på mistede områder ved hjælp af det heraldiske signal. Hvad Krabbe havde hentydet til var, at den engelske konge fra 1801 ikke længere anvendte prætentionstitlen "konge af Frankrig" og det dermed sammenhængende franske kongevåben, som engelske monarker havde ført siden 1300-tallet. Titel- og våbenændringen, som Napoleon havde insisteret på, kom indirekte til udtryk ved freden i Amiens 1802 mellem Frankrig og Storbritannien.[16] Selv om man i England næppe længere forbandt den gamle prætention med virkeligheden og derfor formentlig heller ikke følte det som noget stort offer at bringe den til ophør, kunne udtagelsen af liljerne nok set fra et dansk synspunkt opfattes som et lidt generende fortilfælde.

I en note af 6. december 1816 til Krabbe efterlyste den svenske udenrigsminister en forklaring fra ham på, hvorfor Norges våben stadig udgjorde en del af den danske konges våben. Han bemærkede, at sagen måtte give anledning til betragtninger om folkeretten, og han mindede om den danske udenrigsministers imødekommende udtalelelser i 1815 til den svenske gesandt i København.[17] Udenrigsminister Rosenkrantz argumenterede imidlertid nu ud fra den iagttagelse, at flere fyrster ikke alene havde bibeholdt våbenmærkerne for områder, de for længst havde afstået, men også havde videreført betegnelserne for områderne i deres titler.

Den 24. december 1816 skrev udenrigsminister von Engeström til den svenske gesandt Tawast i København, at det bekymrede Karl XIII, at den norske løve stadig figurerede i det danske kongevåben. Den danske udenrigsminister burde huske på, at det i Europa måtte anses som et folkeretligt princip, at våbener i almindelighed indikerede rettigheder eller i det mindste mere eller mindre vage prætentioner. Engeström hævdede, at der lå traktatlige aftaler til grund herfor, og at der ikke fra dansk side havde været foreslået noget i den retning, da man i sin tid havde forhandlet om Kielertraktaten, og at forslag herom i øvrigt ville være blevet afvist. Han anførte, at våbener for Finland, Holsten og Slesvig, der igen var afstået i bytte for Norge, ikke længere var en integrerende del af det svenske kongevåben.[18] Det var en påstand med modifikationer. Karl XIII havde selv indtil for nylig fulgt den almindelige fyrstelige tradition ved at føre den norske løve som prætentionsvåben og titler og våbenmærker for Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenborg og Delmenhorst uden at besidde de nævnte områder. I kongens nye segl som svensk-norsk konge fik Norges løve rimeligt nok en fremtrædende plads, mens de traditionelle slesvig-holstenske våbener fortsat var placeret i et midter- og et hjerteskjold, ligesom de tilhørende titler blev videreført. Engeströms argumentation forekom derfor ikke umiddelbart overbevisende, selv om man ville kunne hævde, at brugen af de hertugelige våbener indirekte var sanktioneret af mageskiftetraktaten af 1767/1773, der åbnede mulighed for, at gottorperne en gang i fremtiden atter kunne overtage dele af Holsten. Finlands våben havde aldrig været et felt i Sveriges kongevåben, sådan som Norges var det i det danske. Hvad de franske liljer i det engelske kongevåben angik, mente Engeström, at prætentionen på Frankrig som sådan var blevet annulleret under Henrik VIII,

og at brugen af liljerne i våbenet derefter hvilede på en overenskomst med den franske konge og gled ud ved freden i Amiens. Udenrigsministeren pålagde Tawast at fremføre synspunkterne mundtligt for Rosenkrantz og insistere på et definitivt svar. Tawast skulle foreholde ham, at det ville være ubehageligt, hvis man blev nødt til at meddele dem i form af en officiel note, der "for øjnene af Europa" ville kaste en mistanke på kongen af Danmark for at nære bagtanker.[19]

Da Krabbe i januar 1817 hørte om de svenske argumenter, der var blevet fremført i København, havde han kun overbærende kommentarer til Rosenkrantz om Tawasts "galimatias". Han kunne i øvrigt oplyse, at både før og efter Finlands afståelse til Rusland i 1809 havde Sverige kun benyttet de tre kroner på de mønter og pengesedler, der havde været gangbare i Finland i den svenske tid. Den svenske trussel om for hele Europa at udstille den uret, man påstod kongen af Danmark begik ved at beholde den norske løve i våbenet, kunne man efter Krabbes mening tage roligt. Hvis det behagede kongen at beholde den og højtideligt give afkald på alle de titler, der stiltiende måtte være forbundet med dette emblem, ville ingen i Europa have noget at indvende imod det. Krabbe kunne samtidig forsikre om den sympati for Frederik VI, han dagligt fik vidnesbyrd om hos Storbritanniens og Østrigs gesandter.[20]

Den 31. januar 1817 modtog Tawast en af Frederik VI godkendt note fra Rosenkrantz, hvori denne gav udtryk for den danske konges bekymring over, at man ikke fra svensk side syntes at ville efterkomme den vigtige bestemmelse i Kielertraktaten, der drejede sig om statsgældens fordeling. Samtidig pointerede han, at det ikke i traktaten var stipuleret, at den norske løve skulle udelades af det danske kongevåben, og at en sådan udeladelse var uden vigtighed i forhold til den usikkerhed, der herskede om den norske statsgæld. Dernæst hed det i subtile vendinger, at da Tawast påny havde insisteret på løvens udeladelse, var Rosenkrantz blevet bemyndiget til at tilkendegive, at kongen kun ventede på opfyldelsen af den artikel i traktaten, der påhvilede kongen af Sverige og Norge, for at kunne føle sig sindet at imødekomme den nævnte monark angående det, der kunne anses for en følge af Norges afståelse.[21] Det danske hof nærede ikke frygt for at bevidne dette over for alle hoffer, der havde fulgt Danmarks optræden i de seneste ulykkelige år. Det norske våben var ikke nævnt direkte.

For at få gang i forhandlingerne om statsgælden var man åbenbart nu fra dansk side indstillet på at åbne for muligheden for en ændring af kongevåbenet. Under samme dato som den ovennævnte note, den 31. januar 1817, afgik der et brev fra Frederik VI til zar Alexander I af Rusland. Da zaren havde ladet kongen vide, at det lå ham på hjerte at få afsluttet Danmarks og Sveriges mellemværende, takkede kongen for den omsorg, zaren allerede havde vist i den sag, der var så vigtig for hans ære og for hans folks interesse. Kongen håbede, at zaren ikke ville misbillige hans ambition om at blive tilfredsstillet, førend han viste sig eftergivende, og dermed lagde han afgørelsen i zarens hænder.[22] Det blev ikke med ét ord nævnt, hvad sagen faktisk drejede sig om. Men det var den russiske zar ikke i tvivl om.

Den 18. februar 1817 gav Engeström sig til at argumentere ud fra, hvad der nu forelå, idet han også ville se sagen i forhold til andre omstændigheder omkring opfyldelsen af Kielertraktaten. Sin lange skrivelse herom bad han Tawast videregive i kopi til Rosenkrantz. Hvad Norges våben angik, lagde Engeström vægt på, at kongerne af Danmark aldrig havde ført det før de to rigers forening, hvorfor det ikke kunne være en integrerende del af det danske kongevåben og derfor burde udelades nu, da Unionen mellem Danmark og Norge var opløst. Han så ingen grund til, at den danske konge

skulle kunne blande en ret til at føre Norges våben ind i spørgsmålet om statsgælden. Derefter lagde han op til en krise: Hvis kongen af Danmark ikke ville opfylde Sveriges og Norges rimelige krav, ville man fra svensk side ikke acceptere noget brev eller anerkende nogen akt fra den danske regering, der bar våbenet for et kongerige, Danmark formelt havde givet afkald på, og som frivilligt havde forenet sig med Sverige. Han tilføjede, at kongen af Sverige ikke mere førte Finlands våben og heller ikke Pommerns, og han mente, at de fyrster, der de sidste to eller tre år havde afstået territorier, ikke længere førte våbenerne for de provinser, de havde afstået. I en supplerende skrivelse af 21. februar, som Tawast ikke skulle vise Rosenkrantz, men kunne bruge mundtligt, uddybede Engeström sine synspunkter og lagde herunder vægt på, at Norge formelt havde valgt den svenske konge som sin nye suveræn, og at den norske løve burde udelades af det danske kongevåben af hensyn til det norske folks værdighed.[23]

Zar Alexander svarede Frederik VI den 6. marts 1817, at ordlyden i Kielertraktaten ikke forpligtede kongen til at udelade den norske løve af sit våben. Derefter gav han i floromvundne vendinger udtryk for, at kongen alligevel burde gøre det.[24] Zaren, der officielt som gottorper tillige var "arving til Norge" og førte Norges løve sammen med de hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker,[25] kunne vanskeligt give Frederik VI andet råd i den aktuelle situation. Sverige havde i 1809 måttet afstå Finland til Rusland, som derefter havde støttet Karl Johans bestræbelser for at bemægtige sig Norge.

I et internt notat af 4. april 1817 karakteriserede Rosenkrantz Engeströms ovennævnte skrivelse som uforskammet, og fra Krabbe synes han at have fået det indtryk, at kronprins Karl Johan var villig til at tage den tilbage. Men situationen var klar. Man måtte fra dansk side gå ind på zarens forslag. Den 16. april forelagde Rosenkrantz udførligt sagen for Frederik VI, og de blev enige om, hvordan en mundtlig henvendelse til den svenske gesandt skulle udformes. Der skulle lægges afgørende vægt på, at forhandlingerne om statsgældens deling nu blev ført til ende på basis af Kielertraktatens artikel 6 som en forudsætning for at udelade den norske løve, og at det skulle ske efter råd fra zaren. Engeströms argumenter af 18. februar ville man ignorere. Rosenkrantz gjorde til sidst kongen opmærksom på, at når forhandlingerne efterhånden afsluttes, "maae Deres Majestet være betænkt paa at lade gjøre den Forandring i Vaabenet, hvorom der bliver at give Løfte. Det bliver derved at tage i Betragtning, hvorledes den norske Løves Udslettelse af Vaabenet kan erstattes, hvorom jeg i Underdanighed forbeholder mig at fremsætte min allerunderdanigste Formeening til allerhøieste Bedømmelse".[26] I en verbalnote til den svenske gesandt blev det præciseret, at Frederik VI ikke ville tøve med at ofre det norske våben, selv om han ikke var forpligtet dertil i henhold til offentlig ret eller brug.[27]

I Stockholm gentog Engeström over for Krabbe, at det svenske hof ikke ville modtage nogen skrivelse fra den danske konge, hvis den var beseglet med det våben, der endnu blev ført, og han afviste meget bestemt de historiske eksempler på, at andre suveræner havde beholdt titler og våbener, selv om deres territorium var blevet forandret. Engeström så ingen grund til at give den norske kommissær Jens Chr. Berg i sagen om statsgælden, "liquidationen", nye fuldmagter, som man havde krævet fra dansk side. Den russiske gesandt ved det svenske hof, general J. P. von Suchtelen, delte Krabbes forbavselse over Engeströms stejle holdning. I maj 1817 blev det dog pålagt den norske regering at give Berg de fornødne instrukser, og han fik en medhjælper, statsrådssekretær Poul Chr. Holst.[28]

Våbener og titler i Europa

I St. Petersborg skrev en russisk embedsmand i det derværende udenrigskontor på opdrag af Ioannis Kapodistrias, der var Ruslands udenrigsminister sammen med Karl von Nesselrode, en betænkning om tilstanden i Europa, hvad angik våbener og titler, når en stat afstod dele af sine besiddelser til en anden stat. Kapodistrias overlod beredvilligt et eksemplar af betænkningen til den danske gesandt ved zarens hof, Otto Blome. Denne sendte en kopi til Rosenkrantz og meddelte samtidig, at den russiske gesandt i Stockholm, Suchtelen, også havde modtaget betænkningen for, ifølge Blome, dermed at kunne imødegå de svenske argumenter. I Stockholm blev Krabbe orienteret herom af Suchtelen. Blome mente i øvrigt, at man kunne afvise det svenske krav om udeladelse af den norske løve ved at henvise til, at der ikke allerede var blevet protesteret imod den danske konges segl, da det med den norske løve i et af skjoldets felter i sin tid var blevet brugt ved ratifikationen af Kielertraktaten.[29] Den danske ratifikation af Kielertraktaten er beseglet med Frederik VIs majestætssegl. Det ligger i en seglkapsel af sølv, på hvis låg det danske kongevåben i våbentelt er graveret. Den norske løve ses i hovedskjoldets 2. felt.[30]

282. Frederik VIs majestætssegl under den danske ratifikation af Kielertraktaten, 1814. I seglet ses kongen siddende på tronen med tre løver liggende foran sig. Tronbaldakinen har samme form som våbenteltet over kongevåbenet med Norges løve i 2. felt graveret i seglkapslen. Riksarkivet, Stockholm, Traktater och avtal med främmande makter, nr. 45. Foto: Riksarkivet, Stockholm.

Den russiske betænkning tog sit udgangspunkt i et skrift af den franske filosof og diplomat Gabriel Bonnot de Mably (1709-85), hvis værker om offentlig ret baseret på traktater også udkom efter hans død. Mably mente, at hvis en fyrste fortsatte med at anvende en titel for et område, der var blevet ham berøvet, uden ved en akt at have anerkendt modpartens bemægtigelse af det, kunne titlen betragtes som en fortsat protest. Men hvis han optrådte anderledes, havde den status, han påberåbte sig, ingen kraft og kunne kun opfattes som et udslag af forfængelighed. ”Sådanne titler betyder intet i Europa i dag”, fastslog Mably. Ved indgåelse af en traktat, hvori den ene part anvender en titel, som den anden part ikke skal anerkende, var det ifølge Mably sædvane at tilføje en særskilt bestemmelse om, at titlen ikke havde præjudicerende virkning. Generelt så Mably med skepsis på dynastisk ret.[31]

Betænkningen opregnede aktuelle eksempler på titel- og våbenføring:[32]

1) Spaniens konge anerkendte i februar 1668 Portugal som et uafhængigt kongerige, men opgav først to måneder senere ved en ny traktat at føre titel og våben som konge af Portugal og Algarve. Men selv om dette efterfølgende var blevet bekræftet i 1715, 1763 og 1777, kaldte den spanske konge sig endnu i 1817 konge af Algarve.

2) Kongen af Begge Sicilier førte stadig også våbenerne for Portugal og Parma som følge af ældre prætentioner, der havde sit udspring i et ægteskab indgået i 1565 mellem Marie af Portugal og hertug Alexander Farnese af Parma. En kvindelig efterkommer, Elisabeth Farnese, var gift med den franske kongesøn Filip, der blev konge af Spanien i 1700. Deres yngre søn Karl blev hertug af

Parma, som han afstod for at blive konge af Napoli og Sicilien (og siden i stedet konge af Spanien som Karl III). Derved blev Portugals og Parmas våbenmærker en del af våbenet for det syditalienske kongerige, der fra 1816 blev benævnt Begge Sicilier.

3) Selv om de engelske konger i 1360, 1527 og 1559 havde givet afkald på prætentionen om tillige at være konger af Frankrig, fortsatte de med at bruge titlen og våbenet indtil 1801.

4) Kongen af Sardinien anvendte Sachsens våben på grund af huset Savoyens påståede afstamning fra den sachsiske hertug Widukind. Han levede i 700-tallet – flere århundreder før heraldikkens opståen.

5) Ved det sindrige arrangement, hvorved hertugen af Lothringen og Bar, Frans Stefan, i 1730'erne afstod hertugdømmerne til den tidligere konge af Polen, Stanislas, for at blive storhertug af Toskana (og blev gift med Maria Theresia), havde habsburgerne bibeholdt titel og våben for Lothringen og Bar uden deraf at kunne udlede nogen prætention.

6) Efter den østrigske arvefølgekrig med Preussen sikrede Maria Theresia sig i 1742 en fortsat ret for habsburgerne til at føre titel af hertug af Schlesien og greve af Glatz, hvilket senere blev bekræftet i 1745 og 1763.

7) Østrig og Spanien var i 1725 blevet enige om, at kejseren og kongen hver kunne beholde hinandens titler. Derefter skulle efterfølgerne kun føre titler for de områder, de faktisk besad. Men efterfølgerne var fortsat med at bruge de pågældende våbener og titler.

8) Ved freden i Knærød 1613 mellem Danmark og Sverige blev det fastslået, at den danske konge kunne føre de tre kroner, men det betød ikke, at Danmark havde ret til Sverige.

9) Da den polske konge af Vasa-dynastiet i henhold til fredstraktaten med Sverige i 1660 gav afkald på sine svenske tronrettigheder, måtte han i sin levetid beholde titel og våben, der hørte sammen dermed, men ikke anvende dem mod Sverige, mens begge konger måtte føre titel og våben for Livland, der var blevet delt mellem dem.

I Sverige fik regeringen som nævnt også kendskab til betænkningen. Dér hæftede man sig ved Mablys opfattelse, at de, der førte våben for et land, de ikke længere besad, gjorde det for at markere en prætention eller af forfængelighed. Den sidste egenskab, mente man, lå under en stor suveræns værdighed, og mindet om tabet af et kongerige måtte forekomme lidet behageligt. Desuden havde kongen af Danmark ifølge Kielertraktatens artikel 4 givet afkald på alle rettigheder og titler angående Norge.[33] Den svenske mening om de anførte eksempler i betænkningen fremgår af en række bemærkninger:[34]

1) Med Algarve mentes sandsynligvis et område i Afrika, som kongen af Portugal havde afstået til Spanien.

2) Begge Siciliers prætention på Portugal skyldtes, at fyrsten af Parma i sin tid havde overført prætentionen til sine efterfølgere. Det var netop for at vise, at de ikke havde opgivet prætentionen, at de havde beholdt Portugals våben.

3) I en traktat fra 1528 mellem Frankrig og England på den ene side og kejser Karl V på den anden benyttede den engelske konge ikke den franske kongetitel, men genoptog den senere, fordi den franske konge ikke opfyldte betingelserne i en traktat fra 1527.

4) Sardiniens anvendelse af det sachsiske våben skyldtes slægtskab.

5) Den etablerede undtagelse vedrørende Lothringen og Bar bekræftede reglen om, at en suveræn ved en traktat kunne gøre de indrømmelser, han ville, og de undtagelser fra den almindelige offentlige ret, som han måtte finde relevante.

6) Østrig beholdt en del af Øvre Schlesien, hvilket var tilstrækkeligt for at føre titel og våben for området. Desuden var der tale om, at Østrig og Preussen ved en traktat havde anerkendt hver parts ret til at føre Schlesiens våben.

7) Det afgørende var, at efterfølgerne i Østrig og Spanien juridisk var forpligtede til at føre titler svarende til områder, de faktisk var i besiddelse af.

8) Danmarks brug af de tre kroner var en følge af flere traktater og hjemlede udtrykkeligt ingen prætention på Sverige.

9) Retten til at føre Sveriges våben gjaldt kun den polske konge Johan Casimir personligt, og i øvrigt kunne man ved traktater gøre undtagelser.

Krabbe var orienteret om det svenske syn på disse eksempler og rapporterede udførligt herom til København i en lang depeche af 18. juli 1817. Han var blevet underrettet af Suchtelen, hvorved han var i stand til at sende kopier af de ovennævnte svenske bemærkninger og af en fortrolig skrivelse af 1. juli fra Engeström til den svenske gesandt ved zarhoffet, Carl Axel Löwenhielm. Heri omtalte Engeström en skrivelse fra Nesselrode til Suchtelen om det dansk-svenske mellemværende, der var vedlagt i kopi til Löwenhielm. I sin skrivelse til Löwenhielm betonede Engeström, at Rusland, der havde berøvet Sverige så mange provinser, måtte vide, at Sverige altid samvittighedsfuldt havde opfyldt sine forpligtelser og aldrig havde ført våbener for de afståede provinser. Den ovennævnte betænkning om diverse traktater var vedlagt Nesselrodes skrivelse til Suchtelen og ifølge Engeström i den hensigt at være i Danmarks favør, hvorfor han medsendte en kopi af de svenske bemærkninger til betænkningen.[35] Fra Krabbe fik den danske regering således viden om de svenske indvendinger.

Nogle af de svenske bemærkninger til den russiske betænkning kan næppe være blevet opfattet som tungtvejende. Engeström så sikkert rigtigt, når han mente, at betænkningen var i Danmarks favør. Russernes motiv for at skrive og sende den må have været at ville gøre det klart, at Danmark principielt ikke var forpligtet til at tage den norske løve ud af kongevåbenet, når man sammenlignede med forholdene mellem andre stater. Men zaren anbefalede alligevel, at Frederik VI føjede Sverige. Der var tale om en balancegang. Rusland ville sikre sin besiddelse af Finland ved også at komme Sverige i møde. Et revanchistisk Sverige-Norge var ikke i Ruslands interesse.

283. Våben for kejser Frans II/I brugt i perioden 1804-1806, da han var både romersk-tysk kejser og kejser af Østrig. Seglstampe, her vist spejlvendt, i Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Der er 68 forskellige felter, af hvilke flere repræsenterede områder, som kejseren ikke var i besiddelse af. Foto: Michael Göbl, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien.

284. Våben for Frederik Wilhelm III af Preussen i en version fra 1817. Han blev elefantridder i 1814. Der er 52 felter, af hvilke nogle var prætentionsvåbener. Tegning i Elefantordenens våbenbog, tome II, folio 59. Foto: Ordenskapitlet.

Prætentioner udtrykt heraldisk hvilede langt fra altid på traktatlige aftaler, men var blevet taget i brug, når en fyrste fandt det belejligt. På det aktuelle tidspunkt havde flere tyske fyrstevåbener udviklet sig til et akkumuleret udtryk for faktiske besiddelser, tidligere besiddelser eller påståede rettigheder. I den østrigske kejsers store segl fra 1804 var der 68 forskellige felter;[36] nogle repræsenterede territorier, som han ikke besad: Kastilien, León, Aragonien, Sicilien, Jerusalem, Lothringen. I 1817 indeholdt den preussiske konges store våben 52 felter;[37] nogle af dem markerede prætentioner på f. eks. Mecklenburg og Oranien. I de fleste stater i Europa havde det ikke virket påfaldende, hvis Frederik VI var fortsat med at anvende Norges våben.

Tronskifte i Sverige

Den 5. februar 1818 døde Karl XIII af Sverige-Norge og blev efterfulgt af Karl XIV Johan. Krabbe gjorde sig tanker om, hvorvidt den svenske konges erklæring året før om ikke at ville acceptere nogen skrivelse fra Danmark med et segl, der også viste Norges løve, skulle tages alvorligt. Det ville blive aktuelt, når der skulle svares på den svenske notifikation om Karl XIIIs død, og når han som gesandt skulle akkrediteres til den nye konge, og et nyt kreditiv derfor måtte udfærdiges og besegles.[38] Da Krabbe den 26. februar mødte op for at tale med Engeström om problemet, traf han ved ankomsten den engelske gesandt Lord Strangford, der havde benyttet lejligheden til at drøfte sagen om det kongelige segl med udenrigsministeren. Denne havde på et tidspunkt udtalt, at man måtte se, om kongen af Danmark ville opgive dette skin af prætention på Norge. Lord Strangford havde givet udtryk for, at den nye konge ville gøre ubodelig skade i hele Europa, hvis han fremkaldte den mindste strid i dette tilfælde. Derefter havde han tilføjet, at han havde alt for høje tanker om den svenske konges klogskab og mådehold og om den oplyste nidkærhed hos Engeström selv til at kunne forestille sig muligheden for en skandale, der helt sikkert ville vække anstød mod al harmoni og ikke kunne undgå at stemme alle hoffer ugunstigt mod det svenske.[39] Da Krabbe havde fået sit nye kreditiv med en kopi af samme fra København, spurgte han Engeström, om der ville blive lagt hindringer i vejen for dets modtagelse på grund af det store kongelige våben. Umiddelbart kunne Engeström ikke se, hvordan kongen skulle kunne acceptere det på grund af den klare tilkendegivelse i sin tid. Men senere meddelte han Krabbe, at kongen ville modtage kreditivet uden hensyn til seglet, da han ikke straks fra begyndelsen af sin regering ville give anledning til strid med Danmark.[40]

Karl XIV Johan bar Elefantordenen i kæde, da han den 5. marts 1818 modtog Krabbe med udsøgt venlighed. Ti år før var han som fransk marskal og fyrste af Ponte Corvo blevet gjort til elefantridder af Frederik VI – formentlig for dengang at fastholde hans interesse i et fælles felttog mod Sverige.[41] Under audiensen – hvis forløb formentlig var iscenesat af Engeström på forhånd – brød Karl Johan seglene på konvolutterne med kreditivet og en notifikation i anledning af tronskiftet og gav brevene i åbnet, men sammenfoldet stand videre til Engeström, der var til stede. Samtidig sagde han til Krabbe: ”De er skrevet på dansk, ikke?”, hvorefter kongen rev konvolutterne i stykker, krøllede dem sammen og smed dem ind i kaminen.[42] På denne måde forhindrede Karl Johan sig selv i at lade sig mærke med, hvad han helst ikke ville se. Selve kreditivet, der er bevaret, har imidlertid ikke noget segl, i hvert fald ikke længere.[43] Det var åbenbart kun konvolutterne, der var beseglet, og ved at rive dem i stykker og brænde dem for øjnene af den danske gesandt havde

den svensk-norske konge for så vidt demonstreret sin holdning til Frederik VIs våbenføring. Ud fra en erkendelse af, at spørgsmålet om statsgælden og Norges våben nu var knyttet sammen, sagde Karl Johan, at da begge stater var interesseret i et samarbejde, betød en million mere eller mindre vel ikke noget for suveræner, der var venner. – I et internt svensk notat fra februar 1819 står der en bemærkning om, at selv om Danmark i århundreder havde beholdt Sveriges tre kroner i sit våben, var der ingen tvivl om, at man fra dansk side betragtede den svenske statsgæld som Danmark helt uvedkommende.[44]

Den norske løve udtages

I juli 1819 blev den engelske gesandt i Stockholm, Lord Strangford, officielt mægler mellem Danmark og Sverige. Han foreslog, at der uden formel tilknytning til Kielertraktatens artikel 6 og efter underskrivelsen af en konvention om statsgælden blev afgivet en separat erklæring om, at den norske løve ikke længere skulle udgøre en del af den danske konges våben.[45] Forhandlingerne om statsgælden resulterede i, at det norske finansdepartement i løbet af ti år skulle betale 3 millioner rigsdaler til Danmark på nærmere fastsatte vilkår.[46]

Konventionen og erklæringen blev underskrevet i Stockholm af Krabbe og Poul Chr. Holst den 1. september 1819. I erklæringen forpligtede Frederik VI sig til at udelade Norges løve af det danske kongevåben således, at kongen, hans arvinger og efterfølgere for fremtiden ikke på nogen måde ville anvende den på dokumenter, penge, bygninger, i stempler m. m. Skridt hertil skulle tages straks og være fuldført inden den 1. januar 1820 for det danske monarki i Europa, inden et år for kongens embedsmænd udenlands i Europa og inden to år i de danske kolonier. Bestemmelsen skulle ikke have tilbagevirkende kraft m. h. t. steder, hvor våbenet fandtes på underskrivelsestidspunktet.[47] Den danske ratifikation af 13. september 1819 blev beseglet med et våben, hvori Norges løve endnu figurerede.[48]

285. Frederik VIs våben i seglet under den danske ratifikation af 13. september 1819, hvormed kongen tiltrådte erklæringen om, at Norges våben skulle udtages af det danske kongevåben. Det var formentlig en af de sidste gange, hvor den norske løve endnu figurerede i kongens våben. Riksarkivet, Oslo, Traktatsamlingen. Foto: Riksarkivet, Oslo.

Spørgsmålet om den norske løve havde til det sidste spillet en rolle i forhandlingerne om statsgældens fordeling, og løvens udeladelse af kongevåbenet var reelt en dansk modydelse for at få den svensk-norske konge til at betale. Det havde ligget Karl XIV Johan meget på sinde at få løven ud af den danske konges våben. Fra sin adoptivfar, Karl XIII, kendte han prætentionstitlen ”arving til Norge”, der sammen med den norske løve i våbenet i århundreder havde været anvendt af hertugerne af Slesvig og Holsten. I 1816 var der fra dansk side blevet hentydet til, at når gottorperne kunne føre løven som arvinger til Norge, kunne det danske kongehus også. Den svenske gesandt i København, Tawast, havde til Rosenkrantz sagt, at Sverige i 1814 havde givet Holsten tilbage til Danmark uden at beholde dets våben, hvortil Rosenkrantz havde svaret, at der havde været tale om en militær besættelse, ikke en afståelse.[49] Tawasts bemærkning var malplaceret, da Holstens

nældeblad havde været en del af det svenske kongevåben siden Gottorp-ættens tronbestigelse, og det vedblev det med at være til Karl XIIIs død i 1818.

286. Våben for Karl XIV Johan som Sveriges og Norges konge fra 1818. Hovedskjoldet med Norges løve i et af felterne svarer til den version, der var ført af Karl XIII efter 1814. Hjerteskjoldet er delt med Vasa-våbenet i 1. felt og våbenet for Ponte Corvo i 2. felt. Serafimerskjold i Riddarholmskyrkan, Stockholm. Foto: Kungl. Maj:ts Orden.

Karl XIV Johan anvendte ikke sin adoptivfars prætentionstitel ”arving til Norge” eller hans hertugelige slesvig-holstenske slægtsvåben, men derimod våbenet for sit lille italienske fyrstendømme Ponte Corvo som hjerteskjold. Dertil blev Vasa-våbenet føjet som 1. felt, da han var blevet konge, som en hentydning til Karl XIII, der ”något oegentligt ansågs som den siste vasaättlingen på tronen”.[50] Det var afgørende for Karl Johan og hans bestræbelser for at sikre sit dynasti på Sveriges trone at fastholde Norge som erstatning for Finland. Derfor måtte det danske kongehus effektivt afskæres fra enhver antydning af fremtidige krav på Norge.[51]

Kongevåbenet ændres

Den 17. september 1816 havde historikeren Lauritz Vedel Simonsen tilsyneladende uopfordret gjort sig tanker om, hvorledes der kunne skabes et våben for Lauenborg til indsættelse i det danske kongevåben.[52] Han skrev omstændeligt om de sachsiske fyrsters historie og genealogi og mente, at Nedersachsen var Lauenborg, og at dettes oprindelige våben var en hest. Derfor burde hesten eller eventuelt en halv hest eller hestens hoved indgå i det danske kongevåben. Ordenshistoriografen Abraham Kall støttede den 21. september Vedel Simonsens opfattelse. Kall tilføjede, at han i en hamburgsk avis fra den 10. september havde læst en omtale af et approberet udkast til det nye kongerige Hannovers våben. Heri var sachserhesten i sin helhed videreført for den mindre del af Lauenborg, som Hannover beholdt. Kall fandt det klogest at tage dette til efterretning, ”… og da forstaaer det sig, at Historie, Heraldik, Genealogi etc. maa vige for Politik”.

Udenrigsminister Rosenkrantz indstillede den 15. september 1819 til Frederik VI, at ”indtil den udforderlige Forandring kan foretages med det store Kongelige Vaaben, der indbefatter det heele Kongeriges og de enkelte Provindsers Vaaben, – der i <u>Danmark</u> kun gjøres Brug af det egentlige <u>danske Vaaben</u>, og i Hertugdommene af det, som det Kgl. Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli benytter”, hhv. de tre løver omgivet af ni hjerter og et firdelt skjold med våbenmærkerne for Slesvig, Holsten, Oldenborg og Delmenhorst. Kongen havde allerede den 11. september 1816 bestemt, at de autoriteter i Lauenborg, der hidtil havde brugt sachserhesten i deres segl, indtil videre kunne fortsætte dermed, mens de autoriteter, der havde anvendt det kgl. hannoverske våben, skulle benytte det kgl. danske våben.

Den 15. september 1819 indstillede Rosenkrantz endvidere ”om det maatte paalægges enten den Kgl. Historiograph, Geh. Konf. Rd. Malling <u>alleene</u> eller en Kommission i Foreening med ham, at indkomme med Forslag om, hvorledes den udforderlige Forandring i Danmarks Vaaben paa den mest passende Maade kunde iværksættes; hvorved synes at kunde komme i Betragtning, at én af de danske Provindsers Vaaben blev sat i Steden for den norske Løve”. Rosenkrantz havde muligvis

forestillet sig, at Lauritz Vedel Simonsen og Abraham Kall sammen med Malling kunne tænkes som medlemmer af en kommission. Men Frederik VI resolverede den 15. september, at den kgl. historiograf, geheimekonferensråd Ove Malling alene skulle indkomme med forslag. Malling fik besked herom den 30. september.

Sin betænkning af 11. oktober 1819 indledte Malling med en redegørelse for kongevåbenets udvikling begyndende med Valdemar II, idet en dansk forsker først i 1879 fik kendskab til, at de tre løver omgivet af hjerte- eller bladlignende figurer allerede blev ført af forgængeren Knud VI.[53] Mallings beskrivelser på grundlag af segl og mønter er ikke præcise i alle detaljer. Det er korrekt, når han lader Christoffer af Bayern optage "det slaviske /:vendiske:/ Vaaben, en Drage [lindorm]", der efter hans formening "skal have været Fanemærke hos de gamle Vender ved Østersøen", og løven over ni hjerter udlægger han rigtigt som "det gothiske Vaaben". Malling bemærkede, at i versionen med kredsstillede skjolde omkring Danmarks våben tilføjes Norges våben og de tre kroner i midten på Frederik IIIs tid. Færøernes våben opfattede han som "en sortplettet Buk", hvilket sikkert skyldtes, at han på Kunstkammeret havde set rytterstatuetten af Frederik IV, på hvis sokkel det færøske våben fejlagtigt er gengivet som en plettet buk.[54]

Malling så det som sin opgave at tage stilling til, "Om Noget, og da Hvad, skal indføres for Hertugdommet Lauenborg, som nu forstørstedeelen er foreenet med Danmarks Krone, under Titel af Hertugdom", og "Om ikke, da Norges Vaaben gaaer ud, og derved bliver Plads ledig, Islands, Færøernes og Grønlands Province-Vaabener kunde og burde paa nye optages i Danmarks Vaaben".

Et våben for Lauenborg ville efter Mallings mening naturligt kunne placeres blandt det kongelige våbens tyske våbenmærker. Han kunne dog ikke i trykte kilder finde noget særskilt våben for området i ældre tid, men konstaterede, at man som oftest havde brugt det "oversachsiske" våben, "Rude-Krandsen" ("Rautenkranz") på stribet baggrund alene eller kombineret med prætentionsvåbener for andre områder. Malling var opmærksom på, at en hvid hest i de ældste tider havde været brugt som skjoldmærke i "Neder-Sachsen, hvoraf Lauenborg er en overbleven Deel". Han vidste, at det braunschweig-lüneburgske hus, førend det tog Lauenborg i besiddelse, havde overtaget hesten fra andre fyrstelige områder, hvormed Braunschweig-Lüneburg var blevet forenet, og at hesten fra skjoldet blev flyttet op som hjelmtegn. Da Kur-Braunschweig kom i besiddelse af Lauenborg, blev hesten igen et skjoldmærke. Malling ræsonnerede, at kurhuset havde valgt at bruge et våbenmærke, man allerede havde, og som "maaskee virkeligen havde været brugt, om ikke som Landemærke, saa dog som personligt Skjoldmærke af Fyrster i Neder-Sachsen, hvoraf Lauenborg var nu den sidste overblevne Deel". Det oprindelige "Rautenkranz"-våben kunne efter Mallings mening ikke anvendes i det danske kongevåben, "Derimod synes det, som at Hesten i det Churbrunsvigske, nu Kongeriget Hannovers, Vaaben kunde være nærmere; men, kom det til diplomatisk Diskussion, da er det dog uvist, om Danmark kunde forsvare at have tilegnet sig Ret til samme", for det var ikke sikkert, at kongeriget Hannover ville vedgå, at man med hesten i sin tid havde villet betegne Lauenborg alene. I aftalen fra 1816 om overdragelsen af det meste af Lauenborg til den danske konge var der ikke nævnt noget om fælles våben, kun at betegnelsen hertugdømmet Lauenborg kunne bruges af begge parter. Malling mente, at "Som saadant Vaabenmærke, der dog havde noget analogt med det forrige, synes den forreste Deel af en Hest, Hovedet nemlig med Halsen, at kunne være antagelig. Danmark har faaet Hoveddeelen af Lauenborg, ikke det Hele".

En indplacering af våbenerne for Island, Færøerne og Grønland i kongevåbenet fandt Malling velbegrundet, for ”just i denne Tid, da fra norsk Side er ved Leilighed yttret Tanke om, at disse Provindser burde regnes til det afstaaede Norge”. Det er rigtigt, at de oprindelig hørte til Norge, men i henhold til Kielertraktaten var de udtrykkeligt blevet undtaget fra afståelsen til Sverige.[55] Malling gjorde opmærksom på, at de tre våbenmærker allerede havde været brugt under Christian IV og Frederik III og senere. ”Disse optages altsaa ikkun paa Nye”.

Malling indstillede til kongen, at ”Vistnok vilde det være nemmest, at lade Vaabenet beholde den Hovedform, det nu har, og aleene at forandre 3de Feldter med deri værende Figurer saaledes:

a) At det slesvigske Vaaben, de 2de blaa Løver i guult Feldt, flyttes op i Hovedskjoldets 2den Afdeeling, hvoraf den norske Løve udslettes;

b) At Islands Vaabenmærke, en hvid kronet Flak-Fisk i rødt Feldt: Færøernes, en hvid Buk med sorte Pletter i blaat Feldt: og Grønlands, en opreist siddende hvid Bjørn i blaat Feldt sættes ind i den nederste Afdeeling paa høire Side, hvorfra det slesvigske Vaaben flyttes ud;

c) At den nederste Afdeeling i Midtskjoldet, som nu indfatter Ditmarskens Vaabenmærke, deles i 2de Feldter, og at Ditmarskens Vaabenmærke da sættes i det høire, Lauenborgs i det venstre Feldt”.

Malling bruger ”højre” og ”venstre” korrekt i overensstemmelse med heraldisk terminologi til at betegne hhv. dexter og sinister.

287. Det danske kongevåben med tre på hinanden lagte skjolde i den version, der blev brugt 1721-1819 med den norske løve i hovedskjoldets 2. felt, 1819. Tegning af Ole Larsen i Rigsarkivet, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, sager om det danske rigsvåben, det lauenburgske våben m. v. 1816-1841, pk. 1311. Foto: Rigsarkivet.

288. Ove Mallings forslag til nyt dansk kongevåben, hvor den norske løve er udtaget, Slesvigs to løver er flyttet til 2. felt i hovedskjoldet fra dets 3. felt, hvor Islands, Færøernes og Grønlands våbenmærker er indsat under de tre kroner, og et sølv hestehoved for Lauenborg er indsat i 4. felt i midterskjoldet, 1819. Tegning af Ole Larsen i Rigsarkivet, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, sager om det danske rigsvåben, det lauenburgske våben m. v. 1816-1841, pk. 1311. Foto: Rigsarkivet.

289. Ove Mallings alternative forslag til nyt dansk kongevåben med felter i kredsstillet orden omkring Danmarks, Oldenborgs og Delmenhorsts våbenmærker i midten og i øvrigt kombineret med Elefantordenens og Dannebrogordenens kæder og et fritstående Dannebrogskors, 1819. Tegning af Ole Larsen i Rigsarkivet, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, sager om det danske rigsvåben, det lauenburgske våben m. v. 1816-1841, pk. 1311. Foto: Rigsarkivet.

Mallings forslag var ledsaget af farvelagte tegninger. Der er en tegning af kongevåbenet i den version, hvor Norges løve endnu udgør 2. felt i hovedskjoldet, og en tegning svarende til den foreslåede komposition. Feltet for Lauenborg er rødt med et hvidt (sølv) hestehoved svarende til den traditionelle sachserhests tinkturer. Som et alternativ vedlagde Malling desuden en tegning med

kredsstillede skjolde, og den af ham valgte fordeling forklarede han nærmere. I midten havde han kombineret Danmarks løver og hjerter med Oldenborgs og Delmenhorsts våbenmærker ”som det Kongelige Stamme-Vaaben”. De tre kroner var sat nederst blandt de kredsstillede skjolde med denne begrundelse: ”De tre Kroner, hvilke ikke ansees for andet end et Erindrings-Vaaben, ere satte i særskilt Skjold imellem begge Raderne af Province-Skjoldene, hvilken Plads synes at være passende”. Tegningerne var udført af landskabsmaler Ole Larsen, der fungerede som våbenmaler i Ordenskapitlet. Efterfølgende malede han det nye kongevåben i en gennemarbejdet udgave.[56]

Den 14. oktober 1819 sendte Ove Malling et tillæg til sin indstilling, hvori han meddelte, at han fra udenlandsdepartementet havde fået tilsendt Vedel Simonsens og Kalls tilkendegivelser om et våben for Lauenborg skrevet i 1816. Han konstaterede, at deres opfattelse i det væsentlige harmonerede med, hvad han selv var kommet frem til. Malling tilføjede, at han nu anbefalede, at ”den fiirdeelte Form”, versionen med tre skjolde lagt oven på hinanden, måtte blive foretrukket. De tre kroners plads deri kunne siges at have vundet hævd, hvorimod deres position i den kredsstillede version måske kunne vække mindelser om den nordiske syvårskrig.

290. Det danske kongevåben gengivet i overensstemmelse med Frederik VIs resolution af 22. oktober 1819. Det lauenborgske hestehoved er guld i rødt felt. Skjoldet, hvorunder de to ordenskæder hænger, holdes af to vildmænd i et kronet våbentelt. I denne komposition førtes våbenet uændret indtil 1903. Tegning af Ole Larsen i Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling. Foto: Ole Villumsen Krog.

291. Frederik VIs kronede våben holdt af to vildmænd broderet i silke og guldtråd på en af to bevarede heroldskåber af rødt fløjl, efter 1819. Det kgl. Sølvkammer. Foto: Ole Villumsen Krog.

Den 22. oktober 1819 resolverede Frederik VI: ”Af de Os underdanigst forelagte Forslage angaaende Forandring i Danmarks Vaaben have Vi allernaadigst bifaldt det om den fiirdeelte Form, dog saaledes, at Figuren for Lauenborg gives Guld Farven. Denne Vores Resolution tilligemed den Tegning, som af Os approberet, herhos følger tilbage, bliver at meddeeleVort Departement for de udenlandske Sager, paa det at det videre fornødne derfra kan foranstaltes”. Når kongen ændrede hestehovedets tinktur til guld, skyldtes det formentlig et ønske om at markere en tydeligere forskel i forhold til kongeriget Hannovers version af sachserhesten. Resolutionens ordlyd er skrevet med Ove Mallings hånd, hvilket viser, at han personlig har forelagt indstillingen for kongen, der sikkert i den forbindelse har drøftet de heraldiske detaljer med ham.

En sekretær i udenlandsdepartementet, geheimelegationsråd Fredrik Adelaer Ployen, mente, at der måtte være noget galt med gengivelsen af våbenet for Færøerne. Han tillod sig i et notat af 27. oktober 1819 til Rosenkrantz at bemærke, ”… at den Færrøiske Buk meget ligner, og vil af Alle blive anseet for en Vædder, – for ei at sige et Faar, – da Hornene ikke staae tilbage men fremad, og da Skjægget aldeles mangler. Heller ikke er det et Bukkehoved, og den heele Figur maatte være meer laadden”. På en lap papir noterede udenrigsministeren dagen efter: ”Bukken maae nu blive, som den er, og vi maae oppebie at Skiægget voxer”. Færøernes våbenmærke var rettelig en hvid (sølv) vædder[57] og ikke en sortplettet gedebuk, og som sådan blev den med tiden gengivet. Om

versionen med Danmarks og Norges våbenmærker i kombination med de tre kroner, der var blevet anvendt siden Frederik IIIs tid, skrev Rosenkrantz på den samme papirlap, at "… da Kabinets Seiglet nu kun indeholder det danske Vaaben og den norske Løve samt de 3. Kroner", skulle Norges våben i det fremtidige kabinetsvåben udskiftes med det slesvigske våben.[58] Samtidig gav Rosenkrantz besked om, at medlemmer af det kgl. hus skulle have tilsendt en farvelagt version af det nye kongevåben. En kobberstukken tegning af våbenet blev sendt til alle danske embeder og til udlandet, herunder også til den svenske regering.[59]

292. Det kronede kongevåben uden Norges løve omgivet af de to ordenskæder i en kobberstukken udgave, 1819. Lignende kobberstik blev sendt til alle kgl. embeder samt til udlandet. Kobberstik i Rigsarkivet, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, sager om det danske rigsvåben, det lauenburgske våben m. v. 1816-1841, pk. 1311. Foto: Rigsarkivet.

293. Kronet skjold med felter for Slesvig, Holsten, Lauenborg, Oldenborg og Delmenhorst og omgivet af Elefantordenen gengivet i overensstemmelse med Frederik VIs resolution af 28. november 1819 til brug for Det Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli til udfærdigelser, hvortil det store kgl. våben ikke skulle anvendes. Tegning af Ole Larsen i Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, D 1.3, Akter vedr. Kongehuset 1808-39, Frederik VI. Foto: Ronny Andersen.

Den 9. november 1819 bad Rosenkrantz Det Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli forelægge forslag til, hvordan det lauenborgske hestehoved "kan gives Plads i det Collegii Segl, som bruges ved Udfærdigelser hvilke ikke fordre, at det store Kongelige Vaaben anvendes". Kancelliet sendte den 26. november tre forslag, af hvilke Frederik VI den 28. november valgte den som nr. 1 betegnede variant med hestehovedet i et firdelt skjolds 3. felt.[60]

Rigsbanken, Nationalbanken og Københavns Universitet

Det Romersk-Tyske Riges opløsning i 1806 gav Frederik VI anledning til at inkorporere Holsten i Danmark.[61] Men inkorporationen kunne ikke opretholdes, og i 1815 måtte kongen acceptere, at hans hertugdømme Holsten herefter skulle regnes som hørende til Det Tyske Forbund.[62]

294. Rigsbankens segl med Danmarks, Norges og Holstens våbenmærker. Aftryk i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Ronny Andersen.

I forbindelse med nyordningen af det danske pengevæsen i 1813 blev Rigsbanken oprettet. Banken fik et våben, der umiddelbart mindede om versionen med Danmarks og Norges våbenmærker i kombination med de tre kroner; imidlertid var trekronermærket i det nederste felt udskiftet med Holstens nældeblad.[63] Samme komposition blev gengivet på mønter i 1813 og atter i 1815.[64] Den usædvanlige kombination af våbenerne for Danmark, Norge og Holsten må formentlig opfattes som et udtryk for Holstens inkorporation. Videregående planer om en flytning af Holstens

våben fra midterskjoldet i det sammensatte kongevåben til dettes hovedskjold, som det var sket for de slesvigske løvers vedkommende i 1721, kan ikke spores.

295.Nationalbankens segl med det danske våben over en skjoldfod med Slesvigs og Holstens våbenmærker. Aftryk i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Ronny Andersen.

Den i 1818 oprettede Nationalbank videreførte en kort tid det våben, som Rigsbanken havde ført. Men som følge af kravet om, at den norske løve skulle udtages af kongevåbenet, resolverede Frederik VI den 29. oktober 1819, at Nationalbanken skulle bruge det danske våben med Slesvigs og Holstens våbenmærker i en skjoldfod.[65] Med tilføjelsen af Slesvigs våben kunne den samlede komposition næppe længere opfattes som et udtryk for, at Holsten havde været inkorporeret i Danmark.

296.Københavns Universitets segl, hvor de tre danske løver og den norske løve er halveret, 1537. Løst aftryk i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Ronny Andersen.

Den norske løves udtagelse af kongevåbenet fik også konsekvenser for Københavns Universitet. Siden 1537 havde universitetet gengivet de tre danske løver og Norges løve i sit segl, og den norske løve figurerede tillige i det teologiske fakultets segl. Uvist af hvilken grund var løverne halveret. Det gjaldt også de Venders lindorm og de Goters løve over hjerter i hhv. det juridiske fakultets og det medicinske fakultets segl. Den halve norske løve forsvandt i universitetssammenhæng efter 1820.[66]

Christian (VIII) Frederik

I 1814 havde Norge ikke frivilligt overgivet sig lige med det samme. I en erklæring af 19. februar 1814 om at ville forsvare Norges uafhængighed understregede regenten, Frederik VIs fætter prins Christian (VIII) Frederik, at han var født arving til den norske trone og havde besluttet sig til at sætte sig i spidsen for et loyalt og tappert folk.[67] Den 19. maj var han blevet valgt til norsk konge af den grundlovgivende forsamling, og samme dag havde han underskrevet den forfatning, som forsamlingen havde vedtaget på Eidsvold den 17. maj. Efter nogle måneder, da landets afståelse til den svenske konge var en kendsgerning, måtte han forlade Norge.

Som norsk statholder fra 1813 havde prins Christian Frederik i segl fortrinsvis brugt det store danske kongelige våben med tre skjolde lagt oven på hinanden, kongelig krone på hovedskjoldet, det hele holdt af to vildmænd under et kronet våbentelt – principielt svarende til den danske konges våben, som det i tilsvarende segl var blevet brugt siden 1700-tallet. I nogle tilfælde anvendte Christian Frederik også den forenklede version med de tre danske løver omgivet af hjerter i 1. felt, den øksebærende norske løve i 2. felt og de tre kroner i det nederste 3. felt i et kronet skjold omgivet af Elefantordenens kæde – ligeledes svarende til, hvad der i lang tid havde været i brug i Danmark. Signeterne til disse segl findes på Rosenborg.[68]

Til at præge oblatsegl på blanketter genbrugte Christian Frederik en seglstampe, der havde været anvendt af den i 1808 nedlagte Overhofret. Deri ses den norske løve i et kronet skjold omgivet af Elefantordenens og Dannebrogordenens kæder.

Som rigssegl anvendte Christian Frederik som Norges regent ligeledes den norske løve alene i et kronet skjold og tillige i sit kongesegl.

297. Segl brugt af Christian Frederik som norsk konge med Norges løve alene omgivet af Elefantordenens kæde. Den beslåede bort skal ikke opfattes som en brisure, men er et tidstypisk stiltræk. Aftryk taget af signetet på Rosenborg. Foto: Kit Weiss.

298. Segl brugt af Christian Frederik som norsk konge med Norges løve i det øverste felt og Danmarks våben og unionskronerne i det nederste delte felt. Derved fremkom der et norsk "kabinetsvåben". Aftryk taget af signetet på Rosenborg. Foto: Det kgl. Bibliotek.

Som konge lod Christian Frederik desuden fremstille to segl til privat brug. De blev bestilt af hans personlige ven Carsten Anker i London. I det ene ses Norges løve i et kronet skjold forsynet med en bort belagt med besanter, en beslået bort, og omgivet af Elefantordenens kæde. Borten er et tidstypisk, engelskpræget stiltræk og skal ikke opfattes som en brisure. I det andet segl ses et lignende skjold, der er tværdelt med Norges løve i øverste felt, mens det nederste felt et delt med de danske løver og hjerter i 1. felt og de tre kroner i 2. felt. Også dette skjold er kronet og omgivet af Elefantordenens kæde. Signeterne findes på Rosenborg.[69] Det havde været Christian Frederiks ønske, at den nederste skjoldhalvdel i det sidstnævnte segl skulle have rummet alle de øvrige våbenmærker fra det danske kongevåben bortset fra den norske løve. Men Carsten Anker må have indset, at dette ikke var muligt, hvis resultatet skulle blive forsvarligt i æstetisk henseende. Det tredelte skjold fik derfor et indhold svarende til det traditionelle forenklede våben, der blev anvendt i Danmark, med våbenmærkerne for de tre nordiske riger, men med Norges som det fornemste. De fleste af signeterne tog Christian Frederik med sig til Danmark efter at have måttet frasige sig den norske trone.[70]

Prins Christian Frederik opholdt sig i Rom, da det danske kongevåben i 1819 blev forandret efter udtagelsen af den norske løve, som han i sin egenskab af regent og konge i Norge meget naturligt havde fået et særligt forhold til. I sin dagbog noterede han den 23. december 1819: "… Hos Brøndsted saae jeg første Gang og til min store Ærgrelse Tegningen af det nye danske Vaaben med Udeladelse af den norske Løve".[71] Som prins til Danmark og tronfølger måtte han nu antage det nye kongelige våben uden Norges løve. Men det behøvede hans gemalinde Caroline Amalie, født prinsesse af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg, ikke, idet våbenforandringen ikke omfattede hertuglinierne. I parrets alliancevåben fra før 1819 er han repræsenteret af et skjold med Danmarks løver og hjerter, Norges løve og de tre kroner og hun af et skjold med Norges løve, Slesvigs to løver og Holstens nældeblad.[72] I deres alliancevåben efter 1819 er hendes skjold uforandret, mens Slesvigs to løver i hans har erstattet den norske løve.[73]

299. Prins Christian (VIII) Frederiks og prinsesse Caroline Amalies alliancevåben, efter 1819. Norges løve ses stadig i hendes skjold, men ikke i hans. Aftryk i Rigsarkivets seglsamling. Foto: Rigsarkivet.

Forholdet mellem Bernadotterne og det danske kongehus forblev køligt i mange år. Men det blev bedre. Da Karl XIV Johans efterfølger Oscar I i 1844 skrev til Christian VIII i anledning af sin tronbestigelse, var han så taktfuld kun at besegle brevet med Sveriges tre kroner.[74]

---

[1] *Danske Tractater efter 1800. Første Samling. Politiske Tractater. Første Bind. 1800-1863. Udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning*, København 1877, s. 61f, "Sa Majesté le Roi de Danemark, tant pour lui que pour ses successeurs au trône et au royaume de Danemark, renonce irrévocablement et à perpétuité, en faveur de Sa Majesté le Roi de Suède et de ses successeurs au trône et au royaume de Suède, à tous ses droits et titres sur le royaume de Norvège, ... Pour cet effet Sa Majesté le Roi de Danemark promet et s'engage de la manière la plus solennelle et la plus obligatoire, tant pour lui que pour ses successeurs et pour tout le royaume de Danemark, à ne jamais former aucune prétention directe ou indirecte sur le royaume de Norvège ...".
[2] Oscar Alin (udg.): *Den svensk-norska Unionen. Uppsatser och aktstycken* 1, Stockholm 1889, s. 39f, 41f.
[3] Elof Tegnér (udg.): *Minnen och anteckningar af Lars von Engeström.* Andra bandet, Stockholm 1876, s. 221, 28/1 1814.
[4] "Je ne sais pas dans quelle partie du monde se trouve le royaume des Vandales", 6/2 1814, sammesteds, s. 221f.
[5] Træffes i Collegialtidende.
[6] De forskellige varianter kan f. eks. ses i hans serafimervåbener (som hhv. hertug af Södermanland og som svensk-norsk konge), Per Nordenvall: *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, s. 110f, nr. 29, s. 562, nr. 29, og i Elefantordenens våbenbog (han blev ridder af Elefanten i 1810), De Kongelige Ordeners Kapitel, København, Elefantordenens våbenbog, tome II, folio 42.
[7] *Danske Tractater efter 1800. Første Samling. Politiske Tractater. Første Bind. 1800-1863. Udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning*, s. 62f, artikel 6.
[8] [Tawast:] "… j'ai parlé à M. de Rosenkrantz, au sujet du Lion Norvégien, qu'on trouve encore sur l'écusson Danois. Ce Ministre m'a dit que l'intention du Roi ne peut pas être de conserver dans ses armes celles d'un Royaume qu'il ne possede plus, mais que jusqu'ici rien n'avait encore été changé. Je l'ai prié d'en parler au Roi, afin que S. M. fasse rectifier les armoiries Danoises", refereret af Engeström i skrivelse af 1/11 1816 til Tawast, Riksarkivet, Stockholm, Beskickningens i Köpenhamn arkiv, B. Ankomna skrivelser till J. H. Tawast. Från utrikesministern 1816-17.
[9] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, sager om det danske rigsvåben, det lauenburgske våben m. v. 1816-1841, pk. 1311, 9/11 1816.
[10] "… Mr. le Comte d'Engeström, avant de me dire de quoi il était question, fouiller dans ses poches et d'en tirer deux petites pièces de monnaie de cuivre. Elles me furent présentées avec la remarque, qu'elles portoient, quoique frappées à Copenhague en 1815, l'écusson Danois et Norvégien réuni", Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher 1815-1816, 22/10 1816. Mønten, der blev hentydet til, kan have været en 2-skilling med de tre danske løver i 1. felt, Norges løve i 2. felt og Holstens nældeblad i 3. felt (hvor ellers de tre kroner normalt blev vist), H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926, tavle 44, nr. 3 (1815).
[11] Sammesteds, 26/11 1816.
[12] Claus Bjørn i: *Dansk udenrigspolitisk historie 3. Fra helstat til nationalstat 1814-1914,* København 2003, s. 30.
[13] "… aux armoiries du Roi, mon Auguste Maitre, qui sont restées les mêmes après comme avant la conclusion du Traité de Kiel, par lequel il n'a été rien stipulé à cet égard. Il n'en faut pas davantage, à mon avis, pour expliquer & justifier l'usage non interrompu jusqu'à ce jour des armoiries Royales avec l'emblême, autrefois essentiel – aujourd'hui honorifique, du lion de Norvége, ... ce ne seroit qu'un fait de plus à citer désormais pour preuve que la mutation de Souveraineté n'emporte point tacitement l'obligation de céder avec le territoire le droit d'en porter les armes", Riksarkivet, Stockholm, UD/Huvudarkivet E 2 GA vol. 7, Främmande beskickningars memorial och noter, skrivelse fra Krabbe til Engeström, 4/12 1816.
[14] "… soit comme un héritage, soit comme une simple marque de souvenir de l'ancienne Souveraineté, reste une prérogative Royale commune – quoique différente dans sa signification – , àmoinsque la mutation de Souveraineté n'ait été accompagnée de la clause expresse, que le signe passe avec le territoire au nouveau maitre, pour que celui-ci s'en

serve exclusivement", Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, 6/12 1816.
[15] "Je n'ai pas à ma disposition les moyens nécessaires pour rechercher les faits historiques qui sont analogues à la circonstance dont il s'agit; mais l'omission des trois lis dans les armoiries de la Grande Bretagne est trop récente pour que je ne puisse la citer de mémoire, et, si je ne me trompe pas, ni l'Empereur d'Autriche ni le Roi de Prusse n'ont changé dans les derniers tems leur armes chaque fois qu'après des guerres malheureuses ils ont cédé des parties considérables de leurs Etats", sammesteds.
[16] J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974, s. 215.
[17] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, Krabbe 10/12 1816 med Engeströms note af 6/12 1816.
[18] "Par suite de ces raisons la Suède ne porte pas les armes de la Finlande et celles du Holstein ni la Schlesvig, pays rétrocédés en échange de la Norvège, ne font pas une partie intégrante de l'écusson Suédois", Riksarkivet, Stockholm, Beskickningens i Köpenhamn arkiv, B. Ankomna skrivelser ..., Engeström til Tawast 24/12 1816.
[19] Sammesteds.
[20] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, Krabbe 15/1 1817.
[21] "… Tawast ayant de nouveau insisté sur l'exclusion en question, le Soussigné vient d'être autorisé à assurer que le Roi, son Maître, n'attend que l'accomplissement de l'article du Traité de paix, qui de la part de Sa Majesté le Roi de Suède et de Norvège est encore à regler, pour Se livrer au sentiment qui le porte à satisfaire ce Monarque en tout ce qui pourra être envisagé comme une suite de la cession du Royaume de Norvège, ... ", Riksarkivet, Stockholm, Beskickningens i Köpenhamn arkiv, B. Ankomna skrivelser ... Danska noter, Rosenkrantz 31/1 1817. – Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, udkast til note 31/1 1817 approberet af Frederik VI.
[22] "… cette affaire aussi importante pour mon honneur que pour l'intéret de mon peuple … que j'ambitionne d'être satisfait avant d'user de condescendance", Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, udkast til brev til zaren 31/1 1817 approberet af Frederik VI.
[23] "… le Roi Se verrait, si cela continuait, … dans la nécessité de n'accepter aucune lettre ni reconnaitre aucun acte venant du Gouvernement Danois, qui pourrait porter les armes d'un Royaume, auquel le Dannemarc a formellement renoncé, et qui S'est volontairement uni à la Suède. Le Roi de Suède ne porte plus les armes de la Finlande, ni de la Poméranie, et les Souverains qui depuis deux ou trois ans ont fait des cessions de territoire, ne portent plus les armes des Provinces qu'ils ont cédées", Riksarkivet, Stockholm, Beskickningens i Köpenhamn arkiv, B. Ankomna skrivelser, Engeström 18/2 og 21/2 1817. – Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, kopi af Engeströms skrivelse 18/2 1817.
[24] "La teneur de ce traité et les usages n'imposent point à Votre Majesté l'obligation de satisfaire aux desirs de la Suède quant à la suppression des armoiries Norvégiennes qui trouvent encore place dans celles de la Couronne Danoise. ... Sa sagesse et Son esprit de conciliation sont également trop reconnus, pour qu'il puisse Lui en couter d'acquérir par la suppression d'un signe extérieur, des titres à un juste retour de déférence de la part de Sa Majesté Suédoise", Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, zar Alexanders brev 6/3 1817.
[25] G. V. Vilinbakhov: *The State Coat of Arms of Russia 500 Years*, St. Petersborg 1997, s. 94f, eksempler på hans far Paul Is våben.
[26] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, Rosenkrantz' notat 14/4 1817 og sammes forestilling om verbalnote 16/4 1817.
[27] "Elle [Frederik VI] n'hésite point à faire le sacrifice de l'écusson de Norvège, quoiqu'aucun droit public, ni aucun usage reçu ne Lui en impose l'obligation", sammesteds, udkast til verbalnote 16/4 1817 approberet af Frederik VI.
[28] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, Krabbe 29/4 (2 stk.) og 2/5 1817. – Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, Rosenkrantz' notat om statsrådet 30/5 1817.
[29] "… Capodistrias, la communication du Mémoire, qu'il avait fait faire par un des Employés dans les bureaux des affaires étrangères, nommé Beck, sur les droits et usage établis en Europe, quant aux armoiries et titres à changer par une puissance, qui cède à un autre une partie de ses possessions. – J'en ai pris copie, et j'ai l'honneur de la ci-joindre. Cette pièce a été expédiée au Général Suchteln, pour lui prêter des armes à combattre les faux argumens, qu'une impudente mauvaise foi peut seule dicter au Cabinet de Stockholm", Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Rusland, depecher, Blome 2/6 1817, og Sverige-Norge, depecher, Krabbe 10/6 1817.
[30] Riksarkivet, Stockholm, Traktater och avtal med främmande makter, nr. 45, dansk ratifikation 7/2 1814. Jeg skylder statsheraldiker Henrik Klackenberg, Riksarkivet, tak for denne oplysning.
[31] (Gabriel Bonnot de Mably): *Collection complete des œuvres de l'Abbé de Mably, Tome Cinquième, Contenant les Principes des Négociations, pour servir d'introduction au Droit Public de l'Europe fondé sur les traités*, Paris år III

[1794-1795], s. 137, 347, 355ff, ”Mais s’il se dément dans sa conduite, les qualités, qu’il prend ne peuvent plus avoir aucune force, et on ne les regarde que comme l’ouvrage de sa vanité. Ces titres ne signifient rien aujourd’hui dans l’Europe”, s. 416f.

[32] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Rusland, depecher, bilag til Blomes indberetning 2/6 1817.

[33] ”… ou pour marquer une prétention, ou par vanité. Lequel de ces deux motifs doit on supposer au Roi de Dannemarc. La vanité est un sentiment beaucoup au dessous d’un grand Souverain, et certes le souvenir de la perte d’un Royaume doit être trop peu agréable pour que l’on puisse prendre plaisir à se le rappeler”, Riksarkivet, Stockholm, Kungliga arkiv, K 1057, Karl XIV Johans papper vol. 36 a, ”Remarques”.

[34] Sammesteds.

[35] ”La Russie, qui nous a enlevé tant de provinces, sait que la Suède, qui de tous tems a réligieusement rempli ses obligations, n’a jamais porté les armes des provinces cédées. Comme on a jugé à propos de joindre à la dépêche du Comte de Nesselrode un résumé des differens traités, qu’on a cru parler en faveur du Dannemarc, je Vous transmets ci-joint une copie de cette pièce”, Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, bilag til Krabbes indberetning af 18/7 1817 og bilag til samme i form af en kopi af de svenske bemærkninger til den russiske betænkning, jfr. Riksarkivet, Stockholm, Kungliga arkiv, K 1057, Karl XIV Johans papper vol. 36 a, ”Remarques”.

[36] Nils G. Bartholdy: The Alteration of the Danish Royal Arms in 1819 in Consequence of the Cession of Norway in 1814, i: *Genealogica & Heraldica. Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation. Proceedings of the XXXIst International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Oslo 2014*, Oslo 2015, fig. 4. – Seglstampe i Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, typar nr. 96. Jeg skylder hofråd, dr. Michael Göbl tak for oplysning herom.

[37] Gustav A. Seyler: *Die Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher’s Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 4. Teil)*, Nürnberg 1921, tavle 15. – Nils G. Bartholdy: The Alteration of the Danish Royal Arms in 1819 in Consequence of the Cession of Norway in 1814, fig. 5.

[38] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, 10/2 1818.

[39] Sammesteds, 27/2 1818.

[40] Sammesteds, 3/3 1818.

[41] Nils G. Bartholdy: Les échanges d’ordres entre la France et le Danemark à l’époque de Napoléon/Udveksling af ordener mellem Frankrig og Danmark på Napoleons tid, i: *Æreslegionen og Dannebrogordenen/La Légion d’Honneur et l’Ordre du Dannebrog*, København 1982, s. 65.

[42] ”Dès mon arrivée hier dans le grand salon du Roi, Monsieur le Comte d’Engeström vint à ma rencontre pour m’introduire dans le Cabinet de Sa Majesté, qui avait mis la chaine de l’ordre de l’Eléphant, et m’aborda d’une manière tout-à-fait analogue à cette attention délicate. ... Tout en parlant Sa Majesté ouvrit les deux lettres, que j’avais eû l’honneur de Lui présenter, et les remit entre les mains de Son Excellence Monsieur le Comte d’Engeström, qui fut seul présent à l’audience”, Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, 6/3 1818, ”J’avais eû soin, comme il s’entend, de présenter les deux lettres, dont j’étais porteur, avec l’adresse en regard. Tout en parlant Sa Majesté les tourna, ouvrit l’une après l’autre, les remit décachetées & pliées à son ministre, en me disant: ‘N’est-ce pas, elles sont écrites en danois?’, et jèta les enveloppes dans la chéminée, qui était tout-près, après les avoir déchirées & roulées entre les mains”, sammesteds, 14/3 1818.

[43] Riksarkivet, Stockholm, Kabinettet för utrikes brevväxlingen, vol. E2 JA:5, notifikationer 1818, Krabbes kreditiv af 20/2 1818. Jeg skylder statsheraldiker Henrik Klackenberg, Riksarkivet, tak for oplysning herom.

[44] ”La dette de la Monarchie Danoise est toute aussi étrangère à la Suède en ce moment, qu’elle l’était avant la réunion de la Norvège. Malgré que le Dannemarc ait conservé pendant des siècles dans ses armes, celles de Suède, il n’y a aucun doute, qu’il n’ait de tout tems, regardé les dettes de la Suède, comme lui étant totalement étrangères”, sammesteds, Kungliga arkiv, K 1053, Karl XIV Johans papper vol. 35, ”Concepter till Skrifvelser rörande Norrska Förhållanden 1818, 1819 etc.”.

[45] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, 19/7 1819. – Bernadotteska Arkivet, Stockholm, Carl XIV Johans arkiv, 233, Norvège. Divers 1819.

[46] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, materiale vedr. konventionen af 1. sept. 1819 om Norges andel i monarkiernes fælles statsgæld, udkast til instruks for Krabbe 29/7 1819 approberet af Frederik VI. – Sammesteds, depecher, 2/9 1819. – Detaljerne i forhandlingerne om statsgælden er behandlet af Georg Nørregaard: *Efterkrigsår i dansk udenrigspolitik 1815-24*, København 1960, s. 27ff.

[47] ”Le Plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi de Dannemarc déclare ... Que son Auguste Souverain S’engage à faire effacer des Armoiries Royales de Dannemarc l’écusson avec le Lion de Norvège, de manière, que ni Sa Majesté, ni Ses Héritiers et Successeurs, ne l’employeront ou le feront employer d’aucune manière, ni sur actes, documens, timbre, monnoye, édifices, emblêmes ou autres, de quelque nom et dénomination, que ce soit, ... mais qu’il est entendu que

l'engagement actuel par rapport au non-usage futur de l'écusson du Royaume de Norvège, comme partie des Armoiries Royales de Dannemarc, ne sauroit avoir et n'aura aucun effet rétroactif quelconque, pour actes, documens, timbre, monnaye, édifices, qui existent dans ce moment", *Convention entre Sa Majesté le Roi de Dannemarc et Sa Majesté le Roi de Suède et de Norvège, conclu à Stockholm le 1er septembre 1819 et ratifié au Château de Frédéricsberg le 13. du même mois*, København 1819, Déclaration. – Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher, 19/10 1819 med trykt svensk udgave på fransk af konventionen med deklarationen.

[48] Riksarkivet, Oslo, Traktatsamlingen, dansk ratifikation 13/9 1819.

[49] Georg Nørregaard: *Efterkrigsår i dansk udenrigspolitik 1815-24*, s. 45f. – Yngvar Nielsen: *Stormagternes Forhold til Norge og Sverige 1815-1819*, Christiania 1886, s. 27. Yngvar Nielsen bygger på indberetninger fra den preussiske gesandt i Stockholm.

[50] Arvid Berghman: *Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet*, Stockholm 1944, s. 36.

[51] Om de heraldiske konsekvenser af Norges afståelse er tidligere publiceret: Nils G. Bartholdy: Forandringen i det danske kongevåben 1819, i: Mette Skougaard (red.): *Norgesbilleder. Dansk-norske forbindelser 1700-1905*, København 2004, s. 186-199 og 287f, og Nils G. Bartholdy: The Alteration of the Danish Royal Arms in 1819 in Consequence of the Cession of Norway in 1814, i: *Genealogica & Heraldica. Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation. Proceedings of the XXXIst International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Oslo 2014*, Oslo 2015, s. 43-55.

[52] Alle aktstykker, der omtales eller citeres i det følgende, ligger i Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben.

[53] Jfr. kapitel 1, note 10.

[54] De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg, København, 10-55, Frederik IVs rytterstatuette, 1701, der på et tidspunkt blev flyttet til Rosenborg.

[55] "… ainsi que les dépendances – la Grönlande, les îles de Færö et l'Islande non comprises – ", *Danske Tractater efter 1800. Første Samling. Politiske Tractater. Første Bind. 1800-1863. Udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning*, s. 62.

[56] Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, København, kongevåbenet, 1819.

[57] Jfr. kapitel 11, s. ¤¤.

[58] Jeg er ikke stødt på ordene "kabinetsvåben" eller "kabinetssegl" før end på Frederik VIs tid. Eksempler på brug af "kabinetsvåbenet" er gengivet i Erling Svane: *I Skjoldet springe Løver. Afledninger af Kongevåbenet*, Odense 2002, s. 85ff.

[59] Fremgår af Riksarkivet, Stockholm, UD/Huvudarkivet E 2 GA vol. 7, Främmande beskickningars memorial och noter 1819, og D vol. 285, Depescher från beskickningen i Köpenhamn 1819.

[60] Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, D 1.3, Akter vedr. Kongehuset 1808-39, Frederik VI.

[61] Jfr. Aage Friis: Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806, i: *Historisk Tidsskrift*, bd. 7, rk. 6, 1905.

[62] Claus Bjørn i: *Dansk udenrigspolitisk historie 3. Fra helstat til nationalstat 1814-1914,* København 2003, s. 18ff.

[63] Niels Arne Dam: Nationalbank for Danmark, Slesvig og Holsten?, i: *Journalen. Personaleblad for Danmarks Nationalbank*, december 2007, s. 14f.

[64] H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, tavle 44, nr. 4 (1813) og nr. 3 (1815).

[65] Rigsarkivet, København, Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben.

[66] Nils G. Bartholdy: Det danske kongevåben og Københavns Universitets og dets fakulteters segl, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 118, okt. 2018.

[67] Declaration de Son Altesse Royale Monseigneur le Prince Christian Frédérik, Régent de la Norvège, toûchant l'êtat actuel du Royaume & la constitution future de Son Gouvernement, Christiania 19/2 1814, trykt eksemplar i Riksarkivet, Stockholm, Kungliga arkiv, K 1053, Karl XIV Johans papper vol. 35, "Né Heritier du trone de Norvège, & decidé en ce moment de Nous mêttre à la tête d'un peuple loyal & brave, ...".

[68] De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg, København, inv.nr. 15-137 og 16-81.

[69] Sammesteds, inv.nr. 16-111 og 16-90.

[70] Christian Frederiks forskellige segl er udførligt analyseret af Knut Johannessen: Christian Frederik og den norske løve 1813-14, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014, s. 385ff med illustrationer.

[71] Albert Fabritius, Finn Friis & Else Kornerup (udg.): *Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser* II, 1. halvbind, København 1973, s. 171. Brøndsted er arkæologen P. O. Brøndsted, der i disse år opholdt sig i Rom.

[72] Se Knut Johannessen: Christian Frederik og den norske løve 1813-14, s. 407, ill. 23.

[73] Rigsarkivet, København, seglsamlingen.

[74] Lars Roar Langslet: *Den glemte Konge. Christian VIII Konge af Norge, Konge af Danmark*, Gyldendal 2000, s. 330.

14. Sammenfatning og konklusion

Heraldikken er en historisk hjælpevidenskab, og den har også en æstetisk værdi. Den har vigtige facetter at bidrage med til dansk og nordisk historie. Denne afhandling behandler det danske kongevåben fra slutningen af 1100-tallet og indtil 1819. Våbenets udvikling fra et enkelt skjold til et stærkt sammensat våben i vekslende versioner gør det muligt at erhverve indsigt i Danmarks politiske historie som supplement til, hvad der kan udledes af andre kilder, fordi våbenet kan sætte begivenheder og handlinger ind i en større sammenhæng og bidrage til en bedre forståelse af dem. Dette er afhandlingens hovedtese. Det er endvidere vigtige teser, at meningen med brugen af kongevåbenet i særlig grad trådte frem i konfliktsituationer, og at kongerne anså den kontinuerlige anvendelse af våbenet som et redskab til at fastholde kongemagten.

Teorien om den ideelle anvendelse af farver i heraldikken, der tidligt var blevet fastslået som norm, blev efterlevet af de danske konger. Teorier om løvens symbolske betydning er blevet appliceret på de danske løver med det resultat, at deres betydning først og fremmest bliver tydelig, når de sammenlignes med løver anvendt af samtidige fyrster.

Siden 1800-tallets slutning har en række forfattere fremsat deres tolkninger af kongevåbenet. Da de ikke har behandlet våbenets udvikling på en metodisk tilfredsstillende måde, og en række relevante kilder ikke er inddraget, er deres tolkninger delvis blevet imødegået i denne afhandling.

Kongernes segl med våbenet er navnlig for middelalderens vedkommende vigtige kilder. Noget lignende gælder mønter, hvori våbenet er præget. Segl og mønter gengiver selvsagt ikke våbenet i farver. Det gør f. eks. våbenbøger af udenlandsk proveniens, men de er benyttet med forbehold, da de undertiden indeholder misforståelser. Kongevåbenet i enkelte kalkmalerier kan anses som troværdige, hvad farverne angår. Akter om fredsforhandlinger og diplomatisk korrespondance er vigtige kilder til, hvordan de danske konger og også udenlandske fyrster opfattede det danske kongevåbens forskellige felter. Det gælder i særdeleshed de tre kroner. Tendentiøse skrifter og ren propaganda har også præget den måde, det danske kongevåben og det svenske er blevet opfattet på.

Kongevåbenets opståen og dets differentieringer

Da Valdemarerne i anden halvdel af 1100-tallet tog heraldikken til sig, fulgte de en tendens, der prægede Vesteuropa. Ligesom andre fyrster begyndte de at anvende et våbenskjold som tegn på magt og selvhævdelse og som supplement til majestætsseglet. De valgte løvefiguren, der i lighed med andre fyrsters – først og fremmest Henrik Løves – brug af den kan tolkes som et distancerende politisk signal i forhold til kejsermagten, hvis mærke var ørnen. Der er i kapitel 1 (side ¤¤-¤¤) nævnt flere eksempler på, hvordan udenlandske fyrster distancerede sig fra kejseren ved hjælp af heraldikken. Den danske konge førte muligvis i begyndelsen én løve. Men fra og med Knud VI har der lige til vor tid været tre løver i skjoldet. Der må have stået prestige omkring den danske konges våben, når svenske konger med danske aner en overgang også valgte at føre tre løver. Endnu før 1200 fulgte man den skik, der havde udviklet sig i udlandet, at vasaller eller slægtninge antog våbener, der var en differentiering (brisure) af lensherrens. I kapitel 1 (side ¤¤) og kapitel 3 (side ¤¤-¤¤) er der redegjort for, hvordan der på basis af det danske våben blev skabt våbener med en eller to løver. Således førte Valdemar IIs søstersøn grev Albert af Orlamünde to løver efter i 1203 at være blevet forlenet af sin morbror med Holsten m. m. Det ser ud, som om der i midten af 1200-tallet blev praktiseret en bevidst trinvis differentiering af de danske løver svarende til rangforskelle, idet de tre brødre Erik IV Plovpenning som konge, Abel som sønderjysk hertug og Christoffer (I) som herre til Lolland og Falster førte hhv. tre løver, to løver og én løve. De tre danske løver var normalt omgivet af små hjerte- eller bladlignende figurer. I kapitel 1 (side ¤¤-¤¤) er de sat i relation til teorier om figurernes oprindelse. Omkring de danske løver er de på forskellig tid blevet gengivet eller opfattet som hjerter eller søblade, men de kan oprindelig have været lindeblade. Linden mentes at kunne beskytte mod lynnedslag og kan opfattes som en symbolsk beskyttelse mod kejserens ørn, tordenguden Jupiters fugl.

Som påvist i kapitel 2 (side ¤¤-¤¤) blev våbenet med de tre løver et kontinuerligt udtryk for kongeslægten og understøttede forestillingen om, at kongemagten var arvelig, og det gyldne skjold med blå løver omgivet af røde småfigurer blev identificeret med kongeriget Danmark og dettes territorium. Våbenet kom ikke blot til syne i segl og med tiden også på mønter, men tillige i mange andre sammenhænge, hvor konge- og statsmagten manifesterede sig, f. eks. på gravmæler, bygninger, våbenanetavler, portrætter og efterhånden også i trykt form. Våbenets figurer har givetvis tidligt kunnet iagttages i faner, på heroldsdragter og andre tekstiler, der på grund af materialets karakter kun sparsomt er bevaret til vor tid.

Som det fremgår af kapitel 3 (side ¤¤-¤¤), satte kongevåbenets tre løver sig vedvarende spor i Estland som følge af den danske erobring af landet. Formentlig fra midten af 1200-tallet blev

løverne uden ledsagende småfigurer våben for Tallinn/Reval, og det blev efterhånden identificeret med Estland som sådant. Som påvist i kapitel 8 (side ¤¤) fik definitionen af det betydning i 1500-tallet som led i den dansk-svenske strid.

I kapitel 2 (side ¤¤-¤¤) er der redegjort for, at der fra slutningen af 1200-tallet på det kongelige våbenskjold blev gengivet en hjelm med hjelmtegn, to hermelinbetrukne vesselhorn besat med vifter af påfuglefjer. Endnu i 1420'erne træffes et sådant hjelmtegn på kongens våben. Undertiden blev hjelmtegnet brugt separat i kongens segl, men stadig opfattet som udtryk for den samme identitet som skjoldfigurerne. Fyrster med relationer til Danmark tog i politisk øjemed også de danske vesselhorn i brug.

Der er i kapitel 3 (side ¤¤-¤¤) meddelt en oversigt over, hvordan hallandske hertuger eller grever, der var uægte efterkommere af Valdemar II, brugte en afledning af kongevåbenet i form af en løve over et antal hjerter eller blade. Valdemar IVs søn Christoffer kan som hertug af Halland forbindes med et lignende våben. Som det fremgår af kapitel 6 (side ¤¤-¤¤), var våbenet med en løve over hjerter udgangspunktet for Christian I, da han antog disse figurer som våben for kongetitlen de Goters. Som påvist i kapitel 8 (side ¤¤) blev det i 1500-tallet en anstødssten i forhold til Sverige, fordi det også antydede prætention på dele af svensk territorium.

I kapitel 3 (side ¤¤-¤¤) og i kapitel 5 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for den politiske brug af de to blå løver i guld – en tydelig brisure af kongevåbenet – der fra 1245 var våben for Slesvig el. Sønderjylland. De holstenske grever, schauenburgerne, fik fra 1326 magten i Slesvig, og de førte derefter de to løver ligesom den hertugelige Abel-linie. Da denne linie uddøde i 1375, dominerede schauenburgerne både Slesvig og Holsten, og de to slesvigske løver indgik formentlig allerede fra 1386 i schauenburgernes firdelte skjold sammen med det holstenske nældeblad. Dronning Margrete og Erik af Pommern ville knytte Sønderjylland tættere til kongeriget. Som heraldisk udtryk herfor førte Margrete de slesvigske løver sammen med sine øvrige våbenmærker. Erik kombinerede muligvis allerede fra 1413 Slesvigs våben med felterne for sine kongeriger og for Pommern i ét skjold. I kapitel 5 (side ¤¤) er hidtil upåagtede kilder fremdraget, der vidner om, at indsættelsen af et felt med Slesvigs løver også blev kendt i udlandet. Da Christian I i 1460 var blevet hertug af Slesvig og greve af Holsten, blev disse to områders våbenmærker en permanent del af kongens sammensatte våben.

Dannebrog – fane og skjoldfigur

Som det er påvist i kapitel 9 (side ¤¤-¤¤), kan Dannebrog med sikkerhed føres tilbage til Valdemar IV. Der er en forbindelse mellem den røde fane med hvidt kors og den kejserlige korsfane, der kendes fra 1100-tallet. I den nederlandske Armorial de Gelre er Valdemar IVs kongevåben gengivet med en Dannebrogsfane stukket gennem hjelmtegnets ene fjervifte. Det danske våben må være malet ind i våbenbogen kort efter 1370. I den noget ældre nederlandske L'Armorial Bellenville, hvor de ældste våbener er indført mellem 1330 og 1340, ses Valdemar IVs kongevåben også, og her er Dannebrog gengivet i et skjold og med sit navn "denenbroec". Dannebrog som dansk fane er næppe ældre end Valdemar IVs tid. Motivet for ham til at bruge en rød fane med hvidt kors ligesom de romersk-tyske kejsere må skyldes, at det var politisk opportunt at signalere en forbindelse til kejseren.

I kapitel 9 (side ¤¤-¤¤) er legenden om, at Dannebrog faldt ned fra himlen i 1219 under korstoget til Estland, vurderet i forhold til lignende fænomener i udlandet, og der konkluderes, at den kan være blevet til i 1490'erne. Den var forbundet med det syn af et kors, som kejser Konstantin skulle have haft i året 312. En analyse af viser på latin og plattysk om slaget i Ditmarsken i 1500 (kapitel 9, side ¤¤-¤¤) har sandsynliggjort, at der på denne tid blev næret forestillinger om Dannebrogs mirakuløse oprindelse. I løbet af 1500-tallet blev legenden om den himmelfaldne fane kendt i Europa. Ledsaget af en nøgtern forklaring omtalte Arild Huitfeldt legenden i sin krønike 1600-1603, og fra da af fik den en varig plads i dansk bevidsthed. Et sammenlignende studium af danske og portugisiske mønter (kapitel 9, side ¤¤-¤¤) viser, at den udadbuede korsform i den portugisiske guldmønt portugaløseren kan spores i den form, hvori Dannebrogskorset fra 1590'erne fremtrådte på danske mønter. Denne korsform blev fra 1603 forbundet med ordene "in hoc signo vinces" ("under dette tegn skal du sejre"), der var knyttet til den konstantinske korsvision. Samtidig blev det almindeligt også at gengive Dannebrogskorset i den udadbuede form i det sammensatte kongevåben. Indstiftelsen i 1671 af Dannebrogordenen med et ordenskors i en lignende udformning bibragte en stilistisk overensstemmelse mellem Dannebrogskorsene inde i og under kongevåbenets skjold. Herefter spillede Dannebrogslegenden i stadig stigende grad en symbolsk rolle som et udtryk for danskhed. Først i 1800-tallet begyndte befolkningen at forholde sig følelsesmæssigt til Dannebrog, der hidtil udelukkende havde været kongens flag.

De tre kroner og unionskorset

En kronologisk oversigt over brugen af tre kroner i Norden og deres betydning frem mod unionstiden er meddelt i kapitel 4 (side ¤¤-¤¤). Dronning Margretes svigerfar Magnus Eriksson blev i 1319 konge af Sverige, arvede samme år Norge, og i 1332 blev den holstenske panthaver grev Johan presset til at afstå Skåne med Blekinge til Magnus. Fra 1333 kaldte Magnus sig konge af Sverige, Norge og Skåne. Fra slutningen af 1330'erne slog han mønter med det traditionelle svenske kongevåben, folkungeløven, på den ene side og tre centrerede kroner på den anden. I en våbenfrise i Avignon dateret til 1335 ses blandt våbener for fyrster og kardinaler et blåt skjold med tre guld kroner, der peger i retning mod Magnus Eriksson. Det er rimeligt at forbinde de tre kroner med, at han var konge af Sverige og af Norge og besad en del af Danmark. Der forelå dermed en mulighed for at knytte tre kroner til et nordisk unionsbegreb. Som det er fremgået af kapitel 12 (side ¤¤), påstod svenske historikere i 1600-tallet fejlagtigt, at de nævnte mønter var et bevis på, at de tre kroner havde været Sveriges våbenmærke siden 1000-tallet. Da Magnus Erikssons søstersøn Albrecht af Mecklenburg i 1364 var blevet svensk konge, satte han tre kroner i sit segl. Kong Valdemar IV af Danmark havde i 1360 tilbageerobret Skåne, som man i Sverige forventede, at Albrecht ville genvinde. Måske ville Albrecht også udnytte de tre kroners mulige unionssymbolik til at gøre en arveret til Norge gældende. Inden Kalmarunionen blev en realitet i 1397, anvendte Margrete allerede fra 1390 et segl med tre kroner i et skjold som symbol på den tilstræbte forening af Nordens lande. Med de tre kroner udnyttede hun et eksisterende ikon. For at knytte de tre nordiske riger sammen usurperede Margrete efter sin sejr i 1389 over Albrecht de tre kroner. De havde rødder i en ældre tradition og kunne tolkes som våben for mere end ét nordisk rige. Margrete må have haft kendskab til, at hendes svigerfar Magnus Eriksson havde anvendt dem og hans formentlige motiv herfor. Margrete adopterede sin søsters dattersøn Bogislaw af Pommern, der fik det nordiske navn Erik og Trinitatis søndag – Hellig Trefoldigheds fest – 1397 blev kronet som konge over de tre nordiske riger. Erik af Pommern videreførte trekronervåbenet, der i hans sekretsegl, kendt fra 1403, var lagt på et kors. Dette unionssegl blev anvendt i næsten alle regeringsanliggender i Danmark, Norge og Sverige som udtryk for den tilstræbte personlige og centraliserede magtudøvelse. Kongen havde desuden et sammensat våben med felter for Danmark (tre løver med en lille Dannebrogsfane), Sverige (tre kroner samt folkungeløven), Norge (en øksebærende løve) og Pommern (en grif). Skjoldet var firdelt af et stort kors.

Brugen af de tre kroner fik politisk betydning århundreder frem i tiden. I 1300-tallet og i tiden derefter blev de tre kroner opfattet både som et svensk statssymbol og et heraldisk udtryk for den

nordiske union og for senere forsøg på at genoplive den. Brugen af dem forårsagede krigeriske eller diplomatiske sammenstød mellem Danmark og Sverige.

I kapitel 4 (side ¤¤-¤¤) er der argumenteret for, at kong Erik som supplement til trekronervåbenet introducerede et særligt unionskors. Kongen havde indført et gult banner med rødt kors, ”rigernes banner”. Det er dokumenteret i to breve fra 1430, hvori kongen bestemte, at præsterne i Vadstena og i Kalmar på deres liturgiske klæder skulle bære rigernes banner, som er gult med et rødt kors. Dette unionsbanner kan Erik af Pommern teoretisk have antaget kort efter 1397. På Margretes gravmæle i Roskilde Domkirke satte han i 1423 et sammensat, bemalet våbenskjold, der senere er forsvundet. Ifølge en beskrivelse fra 1600-tallet må det store firdelende kors have været rødt. Dette røde kors kan ikke være Dannebrogskorset, der senere blev brugt til at firdele kongens hovedskjold. Det må være det røde kors fra unionsbanneret. Den svenske konge Karl Knutsson (Bonde) var 1449-50 tillige konge af Norge. Som påvist i kapitel 4 (side ¤¤) er han gengivet på en træstatuette med de tre kroner og den norske løve i et våben, der er firdelt af et guldrandet rødt kors, og med Bonde-slægtens våbenmærke i et hjerteskjold. Fra sin kongetid i Norge havde Karl Knutsson et segl med samme heraldiske indhold, hvor det kvadrerende kors tydeligt er udformet på en måde, så der må være tale om et kors med to farver. Det guldrandede røde kors må svare til Erik af Pommerns gule unionsbanner med rødt kors, da Karl Knutsson kun brugte kors i sit våben som svensk og norsk konge og dermed fremtrådte som unionskonge.

Et sammensat skjold med vekslende indhold

Et skjold sammensat af felter med forskellige våbenmærker blev også normen for alle Erik af Pommerns efterfølgere på Danmarks trone. Dog blev det kvadrerende kors gengivet som et rødrandet hvidt (sølv) Dannebrogskors. Skjoldets øvrige indhold blev i tidens løb varieret. Ikke kun territorier i kongens faktiske besiddelse blev repræsenteret med deres våbenmærker i kongevåbenet, men også områder, kongen ønskede at knytte til sit herredømme, eller som var udtryk for påståede rettigheder (prætentionsvåbener). Det svarede helt til, hvad der også var skik blandt udenlandske fyrster.

I kapitel 5 (side ¤¤-¤¤) omtales udenlandske sædvaner, der fik betydning for, hvordan en indgiftet dronnings fædrene våben fremtrådte sammen med hendes danske gemals. På grund af den højt udviklede heraldiske tradition i England førte Erik af Pommerns engelskfødte dronning Filippa et våben, der kombinerede Eriks våbenmærker med hendes egne i et delt skjold. Det fremgår af

hendes segl kendt fra 1420. Alle efterfølgende danske dronninger anvendte deres gemalers sammensatte våben sammen med deres egne fædrene våbenmærker. I begyndelsen skete det normalt ved, at dronningens våben blev lagt på kongens. Det var en nordtysk skik, der for dronningernes vedkommende fortsatte et godt stykke ind i 1500-tallet. Som det fremgår af kapitel 6 (side ¤¤), førte Christian Is dronning Dorothea et våben, hvor fire skjolde var lagt oven på hinanden. Navnlig tyskfødte dronningers fædrene våbener kom efterhånden til at bestå af et meget stort antal felter, hvilket førte til, at de to våbener blev gengivet ved siden af hinanden.

Med Erik af Pommern blev den pommerske grif en del af det danske kongevåben, så længe han var konge. Hans efterfølger, nevøen Christoffer af Bayern, medbragte en løve for Rhinpfalz og Bayerns ruder. Da han i 1443 arvede sit stamhertugdømme, blev der til dette formål skabt et segl, hvor hans nordiske våbenmærker er sekundære. I kapitel 5 (side ¤¤-¤¤) er der argumenteret for de motiver, Christoffer kan have haft for i sit danske kongesegl at indføre et felt med en lindorm for den gamle kongetitel de Venders, der stammede fra Valdemarerne og hentydede til Rügens erobring i 1168, og der er gjort rede for inspirationskilderne til valget af våbenfiguren. Selv om herredømmet over den sydlige Østersøkyst efterhånden var blevet illusorisk, var de danske konger fortsat med at bruge titlen, og fra 1440 skete det med et dertil hørende våben. En lindorm var tidligere ført som våben for Lolland. Den danske konges formelle lenshøjhed over Rügen blev ophævet i 1438 af Erik af Pommern til fordel for hans pommerske slægtninge. Det kan have været en af grundene til, at Christoffer af Bayern gav kongetitlen de Venders et heraldisk udtryk. Dermed markerede han sig tillige i relation til Østersøområdet, hvor den afsatte Erik af Pommern frem til 1449 beherskede Gotland. En drage eller lindorm var et almindeligt sindbillede på det onde og på hedenskab og kunne derfor hentyde til den korstogsagtige genkristning af Rügen i 1100-tallet. På grund af det dansk-svenske modsætningsforhold i 1500-tallet antog den svenske konge Gustav Vasa i 1540 også titel som vendernes konge, og fra 1594 førte de svenske konger en lindorm som udtryk for titlen. Det er der nærmere gjort rede for i kapitel 8 (side ¤¤-¤¤) i den komplekse sammenhæng med trekronerstriden. I det danske kongevåben var lindormen til at begynde med guld i blåt. Fra 1551 blev feltet med lindormen placeret nederst i det sammensatte skjold. Dér satte nogle af de tyske rigsfyrster det såkaldte helt røde regaliefelt som udtryk for den domsmyndighed over liv og død, de havde i kraft af den kejserlige forlening. Under Christian III blev lindormens baggrundsfarve senest i 1551 ændret til rød. Det kan skyldes, at han efter i 1544 at være blevet de facto anerkendt som dansk konge af kejseren med den røde farve nederst i skjoldet også ønskede at fastslå sin status som

tysk rigsfyrste. I kapitel 11 (side ¤¤-¤¤) er den fejlagtige udlægning af de Venders lindorm som våbenmærke for Fyn, der gjorde sig gældende i 1600- og 1700-tallet, undersøgt.

Da Christian I i 1448 var blevet dansk konge, blev forgængerens bayerske våbenmærker ikke længere ført i kongevåbenet. Til gengæld blev de oldenborgske bjælker en del af det. Desuden fik kongetitlen de Goters, som danske konger havde anvendt siden Valdemar IVs erobring af Gotland i 1361, et heraldisk udtryk i form af en løve over ni hjerter. Der er i kapitel 6 (side ¤¤) argumenteret for, hvorfor kongen ikke valgte den figur, der siden slutningen af 1200-tallet havde været forbundet med øen Gotland, en vædder med en korsprydet fane, siden gengivet som et lam, Agnus Dei, men derimod løven over hjerter. Som vist i kapitel 3 (side ¤¤) var et våben med dette indhold i 1200-tallet og i 1300-tallet blevet brugt af grever og hertuger af Halland. Når Christian I genanvendte det hallandske våbenmærke i sit kongevåben, kan det ses som led i en langsigtet bestræbelse for at genoprette den nordiske union. Det kolliderede med, at svenske konger siden 1279 også kaldte sig de Goters konge. I lyset af den goticisme, der fra 1400-tallet kom til at spille en enorm rolle for svenske kongers selvforståelse, blev de tre kroner og folkungeløven i Sverige opfattet som våbener for ”Svea och Göta Rike”. På den baggrund kunne den danske kongetitel de Goters og løven over hjerter opfattes som en prætention på en væsentlig del af Sverige. Sådan blev de faktisk også betragtet af svenske konger i 1500-tallet. Som påvist i kapitel 8 (side ¤¤) anså Frederik II i 1564 løven over hjerter for at være Hallands oprindelige våben. I de hallandske grevers og hertugers segl havde antallet af hjerter været ubestemt. Men i Christian Is version af våbenet er antallet altid ni. De stærkt patriotiske svenske gejstlige Olaus Magnus og hans bror Johannes Magnus mente i midten af 1500-tallet, at tallet ni spillede en stor rolle i fortiden for goterne, der ifølge dem var svenskernes urfædre. Kendskab til sådanne forestillinger kan have motiveret placeringen af netop ni hjerter i våbenet for de Goters i den første oldenborgske konges våben. Fra 1546 blev antallet af hjerter omkring de tre danske løver permanent fikseret til ni. I Danmark måtte man forholde sig til gotermyten for at hævde det danske riges ælde i forhold til Vasa-kongernes Sverige. Nogle mente, at Jylland var Goterlandet. Det gav anledning til, at de Goters løve over ni hjerter længe fejlagtigt også blev udlagt som våben for Nørrejylland. Det er nærmere undersøgt i bl. a. kapitel 11 (side ¤¤-¤¤), hvad angår 1600-og 1700-tallet.

Skjoldholdere

I kapitel 6 (side ¤¤-¤¤) er det analyseret, hvorfor Christian I i takt med, at han udvidede sit territorium, successivt brugte forskellige skjoldholdere. Efter at være blevet konge af Danmark i 1449 lod han to vildmænd holde sit første sammensatte kongevåben. Tolkningen af dem bekræftes af svenske kongers senere brug af dem. I middelalderen forestillede man sig, at vildmænd holdt til i store skove eller vilde bjergegne. I Norden blev ”homines silvestres”, skovmennesker, forbundet med befolkningen i de allernordligste egne af Norge og Sverige – Lapland. I et brev fra 1457 om Christian Is eventuelle deltagelse i et korstog mod tyrkerne henvises der til kongens problemer med ”skovmenneskene” i bjergegnene og skovene i Sverige og Norge. Når han allerede i 1449 placerede vildmænd omkring sit skjold, var det måske udtryk for, hvor langt hans herredømme burde strække sig. Da Christian I i 1450 også var blevet konge i Norge, og den norske løve derfor var blevet indsat i hans våben, blev skjoldet holdt af to løver, der må opfattes som en gentagelse af hovedfiguren i de to kongeriger Danmarks og Norges våbener. I Christian Is majestætssegl, der kan være blevet til i 1451, holdes Danmarks og Norges våbener af to engle, der også havde været skjoldholdere i nogle af Erik af Pommerns og Christoffer af Bayerns segl, måske som udtryk for devotionsformlen ”af Guds nåde”. Nederst i majestætsseglet holder to vildmænd kongens øvrige våbenskjolde. Da Christian I i 1457 tillige var blevet konge af Sverige, fik de tre kroner plads i hans våben, men de Goters våben blev udeladt. For at tage hensyn til Sverige blev en harniskklædt ridder – Sveriges skytshelgen St. Erik – den ene skjoldholder svarende til skjoldholderen i det store svenske statssegl, ”riksklämman”, brugt i Sverige fra 1439. Den anden skjoldholder ved Christian Is våben var en vildmand. I 1460 valgte det slesvig-holstenske ridderskab Christian I til hertug af Slesvig og greve af Holsten, og disse to områders våbener blev fra nu af en del af det samlede kongevåben. Skjoldet holdes af en kvinde og af en vildmand. Schauenburgeren Gerhard III havde i 1326 og 1327 ladet to kvindearme holde hjelmen over hhv. Slesvigs og Holstens våbener. De må være forudsætningen for kvindeskikkelsen ved Christian Is våben. Vildmanden må som tidligere hentyde til de nordlige dele af Norge og Sverige. Med disse to skjoldholdere kan kongen have ønsket at angive sine riger og lande fra nord til syd. Da Gustav Vasa havde trukket Sverige ud af Kalmarunionen i 1523, benyttede han vildmænd som skjoldholdere. Han indsatte fogder, der skulle markere svensk tilstedeværelse i Lapland, hvor grænsedragningen mellem det nordligste Sverige og det nordligste Norge ikke var afklaret. Den svenske konge Karl IX udvidede i 1607 sin titel med ”konge over de lapper i Nordland” og indførte et våben for Lapland med en vildmand i. Valget af vildmanden viser, at denne figur kunne identificeres med de nordlige områder. Med tiden blev vildmænd permanente skjoldholdere omkring det danske kongevåben.

Ordensinsignier, herolder og våbenfaner

I kapitel 6 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for, at det i 1300-tallet blev skik i udlandet at kombinere våbenskjolde med ordensinsignier, og at dette kan have påvirket udviklingen i Danmark. Erik af Pommern indstiftede en ridderorden, men det vides ikke, hvordan den så ud. Som det fremgår af kapitel 5 (side ¤¤), kan det muligvis være hans orden, der sammen med andre ordener er afbildet i en korsgang i et cistercienserindekloster i Oberfranken. I kapitel 6 (side ¤¤) omtales det, at der i hvert fald fra 1457 eksisterede en orden indstiftet af Christian I, hvortil der muligvis var knyttet en heraldisk tradition; ordenen blev meget senere kaldt Elefantordenen. I lighed med udenlandske fyrsteordener havde ordenen et kapel, Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke. Ved et medlems død skulle ordenstegnet og en gengivelse af den pågældendes våben sendes til kapellet, hvor de afdødes våbener formentlig er blevet ophængt, eller noget sådant har været påtænkt. Den brandenburgske Svaneorden var forbillede for den danske orden, og dronning Dorothea var uden tvivl personligt involveret i indstiftelsen af Christian Is orden. Hun og kongen var medlemmer af Svaneordenen, og deres våbener omgivet af ordenstegnet kan have hængt i denne ordens kapel. Hvis de tilsvarende bestemmelser for den danske orden er blevet praktiseret, kan man forestille sig, at kongeparrets våbener med ordenskæden omkring skjoldet sammen med andre afdøde medlemmers våbener også har hængt i kapellet i Roskilde, hvor de i så fald kan have gjort indtryk ved deres farvepragt.

I kapitel 7 (side ¤¤) er der argumenteret for, at et andet udslag af dronning Dorotheas indflydelse formentlig var tilblivelsen af et våbenmærke for Stormarn, en svane med en krone om halsen. Figuren kan være inspireret af Svaneordenen. Før Hans blev konge, forekommer Stormarns våben i hans segl, der formentlig er blevet til i 1473. Hans far, Christian I, ses ikke at have benyttet svanen, hvis indførelse sandsynligvis skyldes et initiativ taget af Dorothea med henblik på at muliggøre en senere opdeling af Holsten mellem Hans og hans bror Frederik. I tyske fyrstendømmer var det blevet almindeligt at dele territorierne, hvis der var flere mandlige arvinger. Dorothea førte selv svanen i sit våben.

I kapitel 6 (side ¤¤) er der gjort rede for udviklingen af et dansk heroldsvæsen. Ved Erik Menveds turneringer i 1311 fungerede herolder, og Valdemar IV og Erik af Pommern brugte herolder som budbringere. Christian I skabte en heroldsorganisation efter udenlandske forbilleder med våbenkonger, herolder og persevanter, der bestod indtil reformationstiden. Derefter havde kongerne

to herolder. De var budbringere og deltog i forskellige ceremonier, f. eks. kroninger og kongebegravelser. Danske herolder må fra starten have båret den karakteristiske embedsdragt broderet for og bag med kongens samlede våben eller enkelte våbenmærker i stor størrelse. De kongelige herolder iført deres pragtfulde klædninger med kongevåbenet i farver har på spektakulær måde kastet glans over kongehuset ved højtidelige lejligheder. I Danmark er der kun bevaret heroldsdragter fra Frederik VIs tid.

I kapitel 7 (side ¤¤) er det beskrevet, hvilket indtryk det må have gjort i datiden at se den imponerende række af udskårne og bemalede anevåbener, som kong Hans' enke Christine lod opsætte efter 1514 i den ikke længere eksisterende Gråbrødre Kirke i Odense for sig og kongen i fire led suppleret med våbener for deres børn med ægtefæller samt fire kejserlige par. Den store mindesten med portrætter af kong Hans, dronning Christine og sønnen Frans udført efter dronningens ønske viser deres forældres våbener samt våbener for kongeparrets tipoldeforældre. Ved hendes bisættelse i kirken i 1521 "strålede begravelsesvåbenerne", formentlig hendes anevåbener i form af broderede faner. Af et regnskab fremgår det, at kong Hans i 1494 fik malet sit våben til anbringelse ved kongens herberg, og det var givetvis også inden almindeligt at markere en kongelig persons opholdssted under rejser på denne måde. Som påvist i kapitel 8 (side ¤¤) blev der efter udenlandske forbilleder båret heraldisk smykkede faner i ligprocessionen ved Frederik IIs begravelse i 1588, og denne skik bibeholdtes ved danske kongebegravelser til 1766. Sådanne faner kunne i lang tid efter bisættelsen ses i Roskilde Domkirke. I det hele taget må man regne med, at kongevåbenet er blevet eksponeret for offentligheden ved mange lejligheder med langt større suggestiv virkning end, når det blev set i ensfarvede segl på eller under et brev.

Prætentionstitlen "arving til Norge"

I kapitel 7 (side ¤¤¤) er baggrunden for prætentionstitlen "arving til Norge" og den tilhørende brug af Norges løve forklaret. I 1490 blev hertugdømmerne delt mellem kong Hans og hertug Frederik, så de hver fik en del af hhv. Slesvig og Holsten. Frederik måtte opgive også at få overladt dele af Danmark og af Norge. Selv om Norge fra 1450 formelt havde været et valgrige, ignorerede man det ofte i kongeslægten og fokuserede i stedet på den tid, da landet var et arvekongerige. Sikkert støttet af sin mor kaldte hertug Frederik sig allerede i 1486 arving til Norge, og senest fra 1493 tilføjede han den norske løve i 1. felt af sit hertugelige våben. Det svarede til noget, man også træffer i andre fyrstevåbener. Prætentionen på Norge blev gentaget titulært og heraldisk af alle senere slesvig-

holstenske hertuger. Da kong Hans' efterkommere havde en lignende interesse i at hævde en arveret til Norge, førte Christian (II) også den norske løve i sit hertugelige våben, inden han blev konge; han kaldte sig tilmed sand arving til Norge.

I kapitel 7 (side ¤¤-¤¤) er det undersøgt, i hvilken grad Christian IIs våben blev kendt i Europa. Da han i 1513 blev konge af Danmark og Norge, videreførte han de samme våbenmærker, som kong Hans havde brugt, og dermed også de tre kroner. Konge af Sverige var han kun 1520-23, men han ændrede aldrig indholdet i sit våben. Som følge af sit ægteskab med Elisabeth af Habsburg blev han i 1519 ridder af Den gyldne Vlies, og han søgte at udnytte den prestige, der var knyttet til den fornemme orden. Hans medlemskab bevirkede, at kongevåbenet kom til at figurere i ordenens våbenbøger og på en tavle i St. Baafskatedralen i Gent. Under kongeparrets udlændighed i det nuværende Belgien døde dronning Elisabeth i 1526. I ligbegængelsen deltog Christian IIs herold og en kejserlig herold iført heroldsdragter, og hendes våben blev båret med i processionen. Hendes og kongens våbener blev ophængt ved hendes gravmæle sammen med broderen kejser Karl Vs våben. Alt blev ødelagt i 1578 og 1810, men kendes fra tegninger. Da Christian II forlod Danmark i 1523, blev hans farbror hertug Frederik konge af Danmark og Norge. I 1524 måtte han love ikke at kalde sig arving til Norge. Alligevel videreførte hans søn hertug Christian (III) prætentionstitlen og -våbenet. Frederik I brugte aldrig de Goters løve over hjerter eller de tre kroner, men derimod det kors for Delmenhorst, som Christian Is bror grev Gerhard af Oldenborg havde antaget 1474-75. Alle oldenborgerne førte efterhånden dette kors sammen med de oldenborgske bjælker som et prætentionsvåben.

Da Christian III i 1544 delte hertugdømmerne mellem sig og sine halvbrødre hertug Hans og hertug Adolf, videreførte hertugerne prætentionstitlen "arving til Norge" og den norske løve som prætentionsvåben sammen med våbenmærkerne for Slesvig, Holsten, Stormarn, Oldenborg, Delmenhorst og senere også Ditmarsken.

Våbener bliver krigsårsag

I kapitel 7 (side ¤¤-¤¤) er der argumenteret for, at der kan have været en sammenhæng mellem anerkendelsen i Sverige af Gustav Vasa som arvekonge i 1544 og Christian IIIs derpå følgende interesse for Sverige. Med Christian II, der siden 1532 havde været dansk statsfange, indgik Christian III og hertugerne Hans og Adolf i 1546 et forlig, hvorved ekskongen frasagde sig alle fordringer på de nordiske kongeriger og hertugdømmerne. Det skete særlig tydeligt, hvad Sverige

angik. Christian II beseglede sit afkald med et segl med et uændret våben, men med udtrykket ”fordum konge” i omskriften. Hans døtre Dorothea og Christine anerkendte aldrig forliget. De videreførte faderens våben, og Christine lod det komme til udtryk i et prætentiøst segl, hvor hun kaldte sig dronning af Danmark, Sverige, Norge etc. Samme år, som forliget blev indgået, 1546, genoptog Christian III brugen af de tre kroner. Det var medvirkende til at øge spændingen mellem Danmark og Sverige, hvor man opfattede genoptagelsen af dem som et indirekte dansk krav på Sverige.

I kapitel 8 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for, hvordan begivenhederne udviklede sig, efterhånden som man i Sverige blev opmærksom på, at de tre kroner og de Goters løve over hjerter påny indgik i våbener brugt af det danske kongehus. Gustav Vasa gav adskillige gange stærkt udtryk for sin utilfredshed hermed over for sine sønner og regeringsembedsmænd. Efter Christian IIIs død i 1559 forsøgte han at få Frederik II til at ophøre med at føre kronerne. Den danske konge henviste til, at flere af hans forgængere havde ført dem, og han klandrede Gustav Vasa for at bruge titlen de Venders. Der udspandt sig en litterær fejde i 1550’erne. For Johannes og Olaus Magnus spillede gotermyten en stor rolle. Læsere af sidstnævntes skrifter skulle bibringes det indtryk, at de tre kroner var et eksklusivt kendetegn for hele Sverige. En svensk biskop forfattede nogle rim som svar på den opdaterede danske rimkrønike. Olaus Magnus’ påståede fordrejelser blev forsøgt gendrevet af Hans Svaning. Gotermyten om svenskernes bibelske nedstamning udnyttedes af Erik XIV. Vasa-slægten var ikke et fyrsteligt dynasti og havde i begyndelsen svært ved at blive respekteret af Europas gamle fyrstefamilier. Erik XIV foranstaltede i 1560 sin fars bisættelse ved hjælp af et stort antal heraldiske faner. I 1559 havde han foreslået faderen at sætte Danmarks og Norges våbener ind i det svenske kongevåben som modtræk mod den danske konges brug af de tre kroner. Denne tanke virkeliggjorde han selv i 1561. For at ligne andre suveræne konger lod han en lukket svensk kongekrone fremstille. De danske løver og hjerter og den norske løve blev gengivet på den. Sidst på året blev man i Danmark opmærksom på det ændrede svenske våben i Erik XIVs segl. Lidt senere kunne de også ses på svenske mønter. Frederik II protesterede. Kong Erik forklarede, at de tre løver var Revals, og at Norge tidligere havde haft kongefællesskab med Sverige. Fra dansk side blev der argumenteret med, at trekronervåbenet ikke var et svensk, men et nordisk unionsvåben, som Danmark-Norge havde ret til at føre. Sveriges voksende herredømme i det baltiske område bevirkede en tilnærmelse mellem Danmark og Lübeck. I en forbundstraktat mod Sverige stod der bl. a., at Sverige skulle afstå fra at føre Danmarks og Norges våbener. I 1563 erklærede Danmark og Lübeck Sverige krig.

I kapitel 8 (side ¤¤-¤¤) tolkes den heraldiske krigspropaganda, der blev taget i anvendelse under den nordiske syvårskrig. I København blev der i 1563 trykt et stort antal sauvegarde-breve, beskyttelsesbreve, der lokalt skulle kunne udleveres til befolkningen i Sverige, hvis den anerkendte Frederik II og lod sig brandskatte. Ét originalt eksemplar er bevaret. Det blev anvendt den 6. juni 1564 i det sydlige Småland. Det meste af sauvegarde-brevet udfyldes af et stort dansk kongevåben bestående af tolv rækkevis placerede våbenmærker og ét i et hjerteskjold lagt på et Dannebrogskors. For første gang indgik der i en dansk konges heraldik et Gudslam med korsfane for Gotland, hvormed Frederik II understregede sit herredømme over øen, en kronet stokfisk for Island, der længe havde været brugt af de lybske Bergensfarere og nu kunne markere alliancen med Lübeck, og en harniskklædt rytter for Ditmarsken. Frederik IIs og hans farbrødres erobring af Ditmarsken i 1559 havde ikke umiddelbart medført dannelsen af et våben for denne del af Holsten. I sauvegarde-brevet er våbenet med rytteren placeret midt på Dannebrogskorset, og meget tyder på, at det først er skabt i anledning af krigen mod Sverige. At ledende kredse i Sverige har kendt våbengengivelsen i sauvegarde-brevet, fremgår af, at der i Stockholm blev trykt et smædeskrift med titlen ”Ein lustige Historie” med en karikatur af våbenet, hvori de fleste felter er forvansket. Således er de tre kroner erstattet af tre narrehætter som tegn på, at man fra svensk side betragtede den danske konges brug af de tre kroner som en latterlig illusion. Ditmarskens rytter er ikke gengivet i smædeskriftet.

Som beskrevet i kapitel 9 (side ¤¤) havde kong Hans i 1500 lidt et forsmædeligt nederlag ved Hemmingstedt i sit forsøg på et erobre Ditmarsken. Som krigsbytte havde ditmarskerne taget hans hovedbanner, der af nogle blev betragtet som det Dannebrog, der ifølge legenden var faldet ned fra himlen i 1219. Det havde Hans Svaning i 1561 opfattet som en kendsgerning. Dannebrogsfanens ”hellighed” må efter Ditmarskens erobring i 1559 have spillet en i hvert fald symbolsk rolle. Dannebrogskorset i kongevåbenet blev fra da af forbundet med noget helligt og ophøjet. I sauvegarde-brevet fra 1563 er våbenet med rytteren fremhævet ved at være placeret på Dannebrogskorset. Det er derfor rimeligt at tolke figuren i sammenhæng med den i 1500 mistede Dannebrogsfane, som ditmarskerne i 1559 havde måttet tilbagelevere. Rytteren kan opfattes som St. Georg, der ifølge legenden befrier en jomfru. Som billede på en retfærdig befrielse kunne denne ædle dåd i tråd med renæssancens sans for allegorier tænkes at symbolisere den efter kongens og hertugernes opfattelse retmæssige anneksion af Ditmarsken og den dermed forbundne tilbageerobring af den ”hellige” fane. Også Erik XIV og senere Johan III benyttede heraldisk illustrerede sauvegarde-breve. Prætentionsvåbenet med Danmarks og Norges våbener var gengivet deri.

Blandt de mange tilkendegivelser fra begge sider i den nordiske syvårskrig er der i kapitel 8 (side ¤¤-¤¤) lagt vægt på at analysere Erik XIVs og Frederik IIs skriftlige forberedelser til et møde i Rostock i 1564. Den svenske konge forfattede en lang latinsk ”tale” i polemisk og ironisk tone. Indholdet lå i forlængelse af Gustav Vasas forbitrede holdning. Erik XIV foregav, at Christian III var blevet forledt til at bruge de tre kroner. Den svenske konge havde større tillid til Johannes Magnus' og Olaus Magnus' skrifter end til Saxo. Derfor måtte Sveriges våben, de tre kroner, være langt ældre end danskernes løver. Han påstod, at den legendariske kong Arthur i 600-tallet havde ført tre kroner som Sveriges våben og derfor blev anset som en af De Ni Helte. Magnus Ladulås' segl brugt i 1277 med tre store kroner uden om skjoldet med folkungeløven udlagde han som det svenske våben, og han afviste, at Albrecht af Mecklenburg havde ført de tre kroner for at forene de tre nordiske kongeriger. Dronning Margrete havde i hans øjne kun brugt dem, fordi hun boede i Sverige eller havde henvendt sig til svenske undersåtter. Hun og hendes efterfølgere havde usurperet trekronervåbenet, der efter Erik XIVs mening ikke samtidig kunne være Sveriges og Unionens våben. I den situation havde han følt sig berettiget til at tilføje Danmarks og Norges våbener i sit eget. De fleste af den svenske konges argumenter var ikke holdbare, men han havde ret i, at Margrete havde usurperet de tre kroner. Frederik II sendte en lang betænkning til sin svoger i Sachsen. Den indeholder en kritisk gennemgang af Erik XIVs brug af våbener og er ledsaget af tegninger. Set med danske øjne havde den svenske konge brudt den såkaldte ”fredsstand” ved at tilføje Danmarks og Norges våbener i sit våben. Man bebrejdede Erik XIV, at han ville forklare brugen af det danske våben med, at Skåne tidligere havde hørt til en af hans forgængeres besiddelser. Folkungeløven var efter dansk opfattelse det rette svenske våben. Fra dansk side erkendte man, at Albrecht af Mecklenburg havde brugt de tre kroner, men det var unionssymbolet, han havde usurperet. De tre kroner var et fælles våben. De Goters løve over ni hjerter opfattede den danske konge som Hallands oprindelige våben. Erik XIVs tale og den danske betænkning skulle have været trykt, men blev det ikke. Mødet i Rostock kom ikke i stand, da svenskerne udeblev.

Nye forsøg på forhandlinger er behandlet i kapitel 8 (side ¤¤-¤¤). I 1565 tilbød Erik XIV at udelade de danske løver og den norske løve af sit våben, hvis Frederik II ville udelade de tre kroner og de Goters løve over hjerter af sit. Det ville Frederik II ikke. Han krævede, at den svenske konge udelod Danmarks og Norges våbener. Kunne parterne ikke blive enige angående de tre kroner, skulle sagen afgøres ved voldgift i udlandet. I 1568 blev Erik XIV afsat og Johan III konge i Sverige. Han var indstillet på at få en fredsordning med Frederik II. På et møde blev der forhandlet om en traktat, der gav begge parter ret til de tre kroner uden, at de dermed kunne hævde et krav på

hinandens riger, og det skulle fastslås, at den svenske konge ingen ret havde til Norge, Halland, Skåne, Blekinge og Gotland og den danske konge ingen ret til Sverige. Johan III ratificerede ikke traktaten. I 1569 blev der holdt et møde i Knærød, men ingen af parterne bevægede sig ret langt fra de positioner, de havde indtaget året før. For danskerne var det vigtigt at definere de tre kroner som et våben med relation til alle tre nordiske riger, utvivlsomt med den bagtanke, at det var ønskeligt at genoprette Unionen under dansk ledelse. De var imidlertid også blevet ført af danske unionskonger som våben for Sverige. Svenskerne hævdede, at de tre kroner var Sveriges rette våben, mens folkungeløven kun var våben for en del af Sverige, "Göta Rike". Johan III svækkede sin udgangsposition ved ikke at bruge Danmarks og Norges våbener i sit kongesegl.

Freden i Stettin i 1570 blev sluttet med kejseren, Frankrig, Polen og Sachsen som mæglere. Kejseren og Frankrig mente, at de to nordiske konger skulle føre deres våbener, som de havde været på deres fædre Christian IIIs og Gustav Vasas tid. Polen foreslog, at de tre kroner kunne føres med forskellige farver, men det vandt ikke gehør. De anstrengte argumenter, der fremførtes af Danmark og Sverige om, hvem der først med rette brugte de tre kroner, gjorde næppe noget dybere indtryk på mæglerne. I fredstraktaten blev en omstændelig voldgiftsprocedure for en definitiv løsning af våbenspørgsmålet aftalt. Den skulle dog ikke bringes i anvendelse, hvis parterne inden 1572 havde bilagt striden i mindelighed. Begge konger måtte foreløbig føre de tre kroner uden dermed at kunne gøre krav på nogen del af hinandens riger. Den svenske konge blev afskåret fra at føre Danmarks og Norges våbener.

Som det fremgår af kapitel 8 (side ¤¤-¤¤), vedblev de to parter på efterfølgende møder at fremføre de modsatrettede synspunkter. Fra dansk side stod man fast på, at de tre fritstående kroner omkring skjoldet med folkungeløven i Magnus Ladulås' segl ikke kunne betragtes som et trekronervåben. I Sverige udtænkte kancellisekretær Rasmus Ludvigsson en række spidsfindige argumenter. Saxo og Albert Krantz, som danskerne anså som deres bedste historieskrivere, havde skrevet, at Sveriges og goternes riger engang havde været to særskilte kongeriger. Deraf måtte man slutte, at rigerne havde haft hvert sit våben, og de tre kroner og folkungeløven kunne forklares som våbener for hhv. Svea Rike og Göta Rike. Den danske konges påstand indtil 1570 om at have en principiel ret til Sverige burde efter Rasmus Ludvigssons mening have medført, at kongen, der anså løven over tre strømme (folkungeløven) for Sveriges våben, havde brugt dette våbenmærke og ikke de tre kroner. Nogen formel løsning i henhold til Stettin-freden kom man ikke frem til i Frederik IIs levetid. En lang række våbenfaner blev ført i hans begravelsesprocession i 1588. Den med de tre kroner blev beskrevet som et våben for tre riger og disses union.

Lige til ind i 1600-tallet hævdede man fra dansk side, at de tre kroner var et unionsvåben, som Danmark havde ret til at føre, svenskerne, at de var Sveriges ældgamle våben. Ved flere lejligheder ønskede man fra svensk side, at den proces, der var forudsat i Stettin-freden, blev udsat. Det havde man fra dansk side intet imod, for jo længere tid, der gik, jo mere hævd på at bruge de tre kroner vandt man. Møder i beg. af 1600-tallet førte ikke til nogen endelig afgørelse. Den kom først efter afslutningen af Kalmarkrigen. Efter gentagelser af gammelkendte argumenter blev det i Knærødfreden 1613 bestemt, at begge konger måtte bruge de tre kroner, men det betød ikke, at de dermed kunne gøre krav på hinandens riger. Christian IV opnåede, at den danske konges ret ikke længere skulle underkastes nogen bedømmelse udefra, og kongen kunne fortsat bruge de tre kroner med et præg af antydet prætention.

Kongekronen og graduerede kroner

I kapitel 10 (side ¤¤-¤¤) er udviklingen af kongekronen i heraldisk sammenhæng og som sakral fysisk genstand analyseret. Det blev først efterhånden skik, at konger for at understrege deres kongelige værdighed placerede en krone øverst på skjoldet. For Danmarks vedkommende begyndte en kontinuerlig tradition under Christian I med brug af en helt åben kronetype, d. v. s. uden bøjler. Den svarede til de fysiske kroner, der blev brugt ved kroningerne. En åben krone blev også gengivet, når en eller flere kroner var figurer i et våbenskjold. Den krone, der blev fremstillet til Christian IVs kroning i 1596, var en åben krone, selv om lukkede bøjlekroner som tegn på suverænitet på dette tidspunkt var blevet normen i andre kongeriger, herunder Sverige. Når Christian IV udtrykkeligt ønskede en åben krone, hænger det sandsynligvis sammen med, at han derved opnåede en tydelig sammenhæng mellem kongekronen oven på skjoldet og de tre kroner inde i skjoldet. Han må have følt, at han havde en interesse i på denne måde at understrege hentydningen til Unionen. På bygninger satte han tre åbne kroner, og han lod et prægtigt orlogsskib, ”Tre Kroner”, bygge. Flere senere skibe hørende til den danske orlogsflåde fik dette navn. Da Christian IV forberedte sig på at tage del i kejserkrigen, må han have indset, at en åben krone ikke længere var den rigtige for ham, da han måtte hævde sin position i forhold til andre europæiske konger og til kejseren og måske især over for den svenske konge. Fra 1624 gengives der en lukket krone på Christian IVs hoved og over hans våbenskjold på mønter og i segl. Da hans efterfølger Frederik III skulle krones i 1648, blev faderens krone forsynet med bøjler. Efter enevældens indførelse i 1660 blev der fremstillet en ny kongekrone med samme antal bøjler som i den franske

kongekrone. Når den blev gengivet øverst på skjoldet og i mange andre sammenhænge fremtrådte den med fem synlige bøjler. Under Christian V fuldførtes udviklingen i Danmark-Norge fra stændersamfund til rangsamfund. Rangattributter for fyrster og adel, som udenlandske, især franske, heraldiske teoretikere havde udviklet, blev normdannende. I 1693 indførte enevoldskongen graduerede kroner. Kongen og dronningen skulle anvende en krone svarende til den fysiske kongekrone. De øvrige medlemmer af kongehuset skulle gengive lukkede kroner med kun tre synlige bøjler. Gyldenløverne og de forskellige adelsgrader, herunder rangadelen, skulle bruge åbne kroner med forskelligt antal palmetter eller perler. Dermed blev den sociale afstand til kongehuset relativeret samtidig med, at der var markeret en indre sammenhæng.

Enevælden

I kapitel 11 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for, hvordan Frederik III på det heraldiske og titulære område søgte at sikre kongemagtens arvelighed for den kongelige linie. Enevældens og arvekongedømmets indførelse medførte titulære og heraldiske forandringer for kongehusets medlemmer. Under valgkongedømmet var kongens ældste søn normalt blevet valgt som hans efterfølger, og efterhånden blev det skik, at en tronfølger førte det samme kongelige våben som sin far. De øvrige sønner blev kaldt arvinger til Norge og hertuger af Slesvig, Holsten etc. og førte våbenmærker i overensstemmelse dermed, idet hertugdømmerne blev anset for at være oldenborgernes arvelande. Kongedøtre blev kaldt frøkener og førte deres fars kongevåben, som de ikke kunne lade gå i arv. Fra 1660 regnede kongen Danmark og Norge som kongehusets vigtigste arvelande. Dets mandlige medlemmer fik titel af prins til Danmark og Norge etc., og kongedøtrene blev prinsesser. Alle medlemmer af kongehuset førte herefter som tegn på deres arveret et våbenskjold med samme heraldiske indhold som kongen.

Som påvist i kapitel 11 (side ¤¤-¤¤) havde Christian IV i sin tid tillagt Kirstine Munk og deres børn grevelig titel i relation til Slesvig, og i 1630 havde han fået kejseren til at ophøje sønnen Valdemar Christian til rigsgreve af Holsten. Denne førte imidlertid ligesom sine søstre samme våben som hertugerne af Slesvig og Holsten inkl. Norges løve. Valdemar Christian døde ugift og barnløs i 1656. Af politiske og dynastiske grunde ville Frederik III ikke tolerere en uægte sidelinie med våbenmærker, der var en del af kongehusets heraldik. Kongen gjorde det i 1657 ulovligt for sine halvsøskende at bruge grevetitel og føre våben med Norges løve og hertugelige våbenmærker.

I kapitel 11 (side ¤¤-¤¤) er det omtalt, at Frederik III i 1660 rettede sin opmærksomhed på de ægte slesvig-holstenske hertugliniers brug af prætentionstitlen ”arving til Norge” og dermed også på, at de førte den norske løve som 1. felt i deres våben. Kongen overvejede, om han for fremtiden kunne tillade hertugerne af Slesvig og Holsten at kalde sig arvinger til Norge uden at skade sin egen arveret. Men der var ingen reel mulighed for at hindre det. Den gottorpske hertug havde i 1641 fået kejseren til at bekræfte sin brug af prætentionstitlen. Efter 1660 voksede spændingen mellem oldenborgernes kongelige linie og hertugerne af Slesvig-Holsten-Gottorp.

Som det fremgår af kapitel 11 (side ¤¤-¤¤), blev den kongelige heraldik sandsynligvis taget i brug, da der i 1660’erne blev forhandlet om et ægteskab mellem Frederik IIIs datter Anna Sophie og kurprinsen af Sachsen, og hvor det tillige kom til at spille en rolle, at det i Kongeloven ville blive fastslået, at også prinsesserne og deres efterkommere havde en grad af arveret til den dansk-norske trone. Et større antal felter i Anna Sophies segl end de, som hendes far indtil da havde brugt, skulle måske gøre indtryk på Sachsen. Våbener for Femern (en krone), Gotland, Øsel (en ørn) og Island blev genoptaget i den kongelige heraldik, og våbener for Færøerne (en vædder), Grønland (en bjørn) og Bornholm (en drage) kom til. Efter en undersøgelse af engelske våbenbøger (side ¤¤) har det kunnet konstateres, at udenlandske herolder fra 1400-tallets slutning gengav et fantasivåben for Grønland med en bjørn. Da Christian I to gange adlede islandske lensmænd med en hvid bjørn i blåt, er det udelukket, at der på hans tid fandtes et officielt våben for Grønland med dette heraldiske indhold. Med våbenmærket for Bornholm, der havde hørt til Skåne, ville Frederik III markere, at bornholmerne i 1658 havde befriet sig fra svenskerne, og at øen ved freden i 1660 tilfaldt Danmark. Ved at gengive så mange felter som muligt ville den danske konge måle sig med svenske konger, der lejlighedsvis førte sig frem med et stort antal landskabsvåbener som supplement til det egentlige svenske kongevåben.

Det er i kapitel 11 (side ¤¤-¤¤) påvist, at suveræniteten blev stærkt understreget heraldisk i slutningen af 1600-tallet. Det var formentlig et behov for at kunne hævde sig internationalt, der var grunden til, at Christian V lod kongevåbenet omgive af et imposant våbentelt med kuppel og draperier. Våbenteltet er en videreudvikling af tronhimlen. Det blev et markant udtryk for suverænitet og supplerede dermed den lukkede kongekrone. Forbilledet var franske kongers brug af våbenteltet, og viden herom hentede man i en række teoretiske værker af især franske forfattere, hos hvem man også havde fundet inspiration til at indføre graduerede kroner. Et voluminøst våbentelt med meget stor kuppel, der i symbolsk henseende understregede suveræniteten, blev fra 1693 gengivet i ordensstatutterne. De blev givet til elefantriddere og riddere af Dannebrogordenen, og

mange blev sendt til udlandet. I ridderkapellet på Frederiksborg var kongens trone formet som et våbentelt med kronet kuppel. Inde under kuplen var våbenskjoldet for kongen som ordensherre fæstnet til bagvæggen. Tronbaldakin og våbentelt var identiske. Den tydelige suverænitetssymbolik i ordensstatutterne inspirerede kurfyrst Frederik III af Brandenburg, da han 1700-1701 gjorde sig til konge af Preussen.

Som påvist i kapitel 11 (side ¤¤-¤¤) herskede der i datiden forskellige fejlagtige opfattelser af, hvad en række af kongens våbenmærker stod for. I nogle tilfælde kunne meningerne herom læses i trykte værker, og de vandt derved en vis udbredelse. Det gjaldt særlig de Goters løve over ni hjerter, der blev udlagt som et våben for Nørrejylland. Det er overraskende, at forkerte fortolkninger fra 1625 og helt ind i 1700-tallet satte deres præg på faner for regimenter, der var knyttet til bestemte landsdele. Med fremdragelsen af teksten i et notat med datoen den 14. november 1666 forfattet af Peder Schumacher, som Frederik III havde stor tillid til, er det imidlertid muligt at identificere alle våbenmærkerne korrekt, og det er rimeligt at gå ud fra, at Schumachers tolkning afspejler kongens opfattelse. De væsentlige dele af notatet er gengivet i kapitel 11 (side ¤¤-¤¤). Schumacher oplyser i notatet, at Frederik III var den første, der førte våbener for Bornholm og Grønland. Endvidere skriver han, at kongen befalede, at våbenmærkerne for Danmark og Norge skulle placeres sammen med de tre kroner i midten med alle de øvrige i mindre skjolde rundt om disse tre ”hovedvåbener”. Den samme komposition blev også anvendt af Christian V og senere konger. Den blev opfattet som problematisk af svenskerne, da de tre kroner med deres immanente præg af prætentionsvåben derved blev fremhævet.

De tre kroner, deres placering og påståede ælde

Som det fremgår af kapitel 12 (side ¤¤-¤¤), vakte denne måde at gengive de tre kroner på stor opmærksomhed i Sverige og blev genstand for mange meningsudvekslinger på diplomatisk plan mellem de to lande. Den svenske regering gav en kancelliråd besked på at udrede spørgsmålet om de tre kroner på aktuel baggrund. I hans promemoria herom fra 1668 genkender man svenske synspunkter, der havde været fremført under trekronerstriden. Han mente, at bestemmelsen i Knærødfreden om trekronervåbenet forudsatte, at den danske konge kun måtte placere kronerne blandt de små skjolde omkring det danske våben. Var de placeret i midten sammen med Danmarks og Norges våbener, ville de efter hans mening være udtryk for dansk prætention på Sverige. Denne opfattelse blev grundholdningen i den svenske måde at se dette på, og det kom til udtryk i adskillige

samtaler og depecher. Den svenske resident i København undersøgte sagen grundigt, og han henvendte sig ligefrem til dem, der havde skåret de danske segl og havde præget mønterne. I 1670 iagttog han nøje Frederik IIIs castrum doloris, hvor den kredsstillede ordning af skjolde med Danmarks, Norges og Unionens våbener i midten også figurerede. Set med svenske øjne var de tre kroner Sveriges våben og sammenstillingen af dem med Danmarks og Norges våbener et udtryk for en forening af de tre nordiske kongeriger, og det kunne man ikke acceptere.

I Stockholm måtte den danske resident høre på mange beklagelser fra den svenske rigskansler, Magnus Gabriel De la Gardie. Danske diplomater gjorde hele tiden gældende, at der ikke i Knærødfreden stod noget om, på hvilken måde trekronervåbenet skulle føres af den danske konge. I 1669 søgte man fra svensk side at gøre svenske orlogsskibes strygning af flaget ved Kronborg afhængig af, at den danske konge undlod at fremhæve de tre kroner. Christian V fortsatte bevidst brugen af dem i midten som i faderens tid. Spørgsmålet om de tre kroner og også kongens brug af Gotlands og Øsels våbener, som svenskerne ligeledes protesterede imod, blev flere gange behandlet i Geheimekonseillet, hvor Christian V ikke lagde skjul på sit personlige engagement i sagen. Det blev i 1672 bekræftet i en redegørelse for en samtale, som den svenske resident havde haft med Griffenfeld. Denne havde noget indiskret omtalt Christian Vs standpunkt som ”fantasier”.

Som det er påvist i kapitel 12 (side ¤¤-¤¤), bevirkede de uforenelige standpunkter, at den svenske regering pålagde en videnskabsmand at gennemføre en undersøgelse med henblik på publicering. I 1673 fik Johannes Scheffer, assessor i antikvitetskollegiet og professor i Uppsala, til opgave at undersøge, hvor langt tilbage i tiden de tre kroner, ”Sveriges gamle skjoldmærke”, havde været anvendt, hvornår de var blevet et unionsvåben, og hvor længe svenske konger tillige havde ført tre løver, og af hvad grund det var sket. Det var en helt igennem bunden opgave, der blev stillet. Man ville have et ”promptuarium”, et ”forrådskammer”, af argumenter imod den danske konge. Scheffer nåede ikke at færdiggøre sit arbejde før sin død i 1679. Hans latinske manuskript ”Om Sveriges Riges ældgamle og sande våben” blev med et tillæg af fortidsmindeforskeren Johan Hadorph publiceret med trykåret 1678. Desuden var der tilføjet et uddrag af Erik XIVs latinske ”tale” og en tekst, der synes at stamme fra Johan IIIs tid. Det meste var opsummeringer af opfattelser fremsat under trekronerstriden i 1500-tallet eller senere. Magnus Ladulås’ segl, kendt fra 1277-78, med de tre kroner omkring skjoldet med folkungeløven var stedse fra svensk side blevet fremhævet som et afgørende argument for trekronervåbenets ælde, men bestridt fra dansk side, da kronerne ikke var figurer inde i skjoldet. Scheffer hævdede, at kronerne var placeret uden for skjoldet efter hine tiders sædvane, men det var en sandhed med modifikationer. I skriftet er indhæftet kobberstik af mønter,

på hvis ene side er gengivet tre kroner centreret omkring et bogstav og på den anden folkungeløven. Scheffer tolkede bogstaverne som det første bogstav i navne på en række svenske konger. På den måde mente han at kunne datere mønttypen og dermed også trekronermærket så langt tilbage som til Anund, der var konge i 1000-tallet. Andre bogstaver identificerede han med kongerne Magnus Ladulås, Birger Magnusson og Magnus Eriksson. I virkeligheden er mønter af denne type alle præget i 1330'erne og 1340'erne af Magnus Eriksson, der på denne tid kaldte sig konge af Sverige, Norge og Skåne. Det er overraskende, at Scheffer skriver, at han ikke kan eller vil spekulere over, hvorfor våbenerne for Danmark og Norge og de tre kroner er sammenstillet i den samtidige Christian Vs segl. Hadorph sluttede sig til Scheffers fantasifulde identifikationer af de nævnte mønter og forbandt dem med endnu flere middelalderlige konger. Han skrev endvidere, at han ikke vidste, hvorfor de to svenske konger Erik XI og Valdemar i 1200-tallet havde brugt segl med tre kronede løver. Måske ville han ikke indse, at der kunne være tale om det danske våben.

I kapitel 12 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for, at de svenske bestræbelser for at overbevise omverdenen om, at de tre kroner var Sveriges ældgamle våben, var en del af forudsætningerne for Erik Dahlberghs plan om et topografisk værk om Sverige. Værkets kobberstik blev først publiceret i 1716. Et af dem er en tavle med mønterne med tre kroner. Dermed gentoges Johannes Scheffers påstand om, at de var præget af svenske konger fra 1000-tallet og fremefter. Til Svecia-værket hørte desuden kobberstik af en række kirkeinteriører suppleret med gravsten over middelalderlige svenske konger. På dem ses i adskillige tilfælde tre kroner, som de pågældende aldrig har ført. Nogle af teksterne rummer udfald mod danskerne. På nogle gravsten ses et våben med folkungeløven omgivet af tre kroner, men de er samlet gengivet i et større skjold, hvorved også kronerne blev egentlige skjoldfigurer. Gravstenene var i virkeligheden blevet til på Johan IIIs og senere på den svenske rigskansler Magnus Gabriel De la Gardies initiativ. De fik på denne måde de argumenter, der var blevet fremført under 1500-tallets trekronerstrid og den diplomatiske krise i 1600-tallet, til at stemme med en konstrueret virkelighed. Der var tale om rene forfalskninger.

De første enevoldskonger glemte ikke Kalmarunionen, som de tre kroner i deres våben bestandig mindede dem om. Efter de betydelige territoriale tab, som Danmark-Norge havde lidt som følge af svenskekrigene, lagde kongerne formentlig den betydning i de tre kroner, at de signalerede et ønske om revanche. At Christian V håbede på at vinde det tabte tilbage, vidner hans testamenter tydeligt om. Fra 1660'erne og til ind i 1800-tallet kom den centrale placering af våbenerne for Danmark og Norge sammen med unionskronerne til syne på mønter og i segl, og disse tre våbener blev også gengivet alene sammen. I 1700-tallet blev de ligeledes gengivet i medaljer, der blev præget i

forskellige anledninger. I kapitel 12 (side ¤¤-¤¤) er der en oversigt over deres forekomst på mønter og i medaljer. Men Sverige havde opgivet at protestere imod det.

Gottorperne og Slesvig

Den danske konges forhold til hertugen af Gottorp udviklede sig til fjendtlighed i løbet af 1600-tallets sidste trediedel. Grev Anton Günter af Oldenborg og Delmenhorst døde i 1667 uden legitimt afkom. Hertugen af Pløn var nærmeste arving til grevskaberne. Ved en hemmelig aftale med denne kom Christian V i 1676 i besiddelse af Oldenborg og Delmenhorst og førte derefter grevskabernes våbener som landsherre. Tilsidesættelsen af hertug Christian Albrecht bevirkede en yderligere tilnærmelse mellem Gottorp og Sverige, og den gottorpske alliance med det svenske kongehus blev styrket, da hans søn hertug Frederik IV i 1698 ægtede Karl XIIs ældste søster Hedvig Sofia.

Gennem et halvt århundrede havde gottorperne skiftevis besiddet deres andel af hertugdømmet Slesvig med suveræn status og det modsatte som følge af involvering i en række krige. Under den store nordiske krig besatte kong Frederik IV i 1713 de gottorpske dele af hertugdømmerne. Ved freden i 1720 anerkendte Sverige, der nu blev regeret af Karl XIIs yngre søster Ulrika Eleonora og dennes hessiske gemal, den danske konges besiddelse af den gottorpske del af Slesvig, og Frankrig og England garanterede Frederik IV eneherredømmet. Den gottorpske hertug Karl Frederik fik kun sin del af Holsten tilbage. Som påvist i kapitel 11 (side ¤¤) havde hans far og farfar på deres mønter fremhævet de to slesvigske løver og havde desuden understreget deres suverænitet i Slesvig ved at gengive en lukket krone med fem synlige bøjler, samme kronetype, som den danske konge anvendte. Det fortsatte hertug Karl Frederik med. Han og hans søn Karl Peter Ulrik, der senere kortvarigt blev zar af Rusland, anerkendte aldrig kongens enebesiddelse af Slesvig.

Frederik IV lod sig i 1721 hylde som suveræn enehersker i den tidligere gottorpske del af Slesvig. Som det fremgår af kapitel 11 (side ¤¤-¤¤), var de trykte eksemplarer af det patent, hvormed kongen i den anledning beordrede prælater, ridderskab m. fl. til at indfinde sig på Gottorp Slot, forsynet med et segl, hvor der var foretaget en bemærkelsesværdig ændring i det kongelige våben. Slesvigs to løver var blevet flyttet fra midterskjoldet ud i hovedskjoldet for at markere, at kongen havde inkorporeret den tidligere gottorpske del i kronen. Dermed demonstrerede han også, at Kongelovens arvemåde med mulighed for, at kvindelinierne kunne arve tronen, for fremtiden var gældende i hele hertugdømmet. Dette var blevet understreget i den edsformular, som de fremmødte skulle underskrive i forbindelse med hyldingen. Blandt historikere har der hersket divergerende

opfattelser af meningen med formuleringerne i patentet og i eden. I datiden var det givetvis opfattelsen, at den kongelige del af hertugdømmet allerede var inkorporeret i kronen, og Frederik IV var ikke i tvivl om, at han med arvehyldingen fra da af var enevældig hersker i hele Slesvig, og at hertugdømmet var underlagt Kongeloven og dermed også dens bestemmelser om kvindelig arvefølge. Inden arvehyldingen blev der skåret signeter til ti store kancellisegl med den nye version af det kongelige våben. De blev betalt af Partikulærkammeret, og det tyder på, at Frederik IV personlig og formentlig mundtligt sørgede for, at de blev fremstillet. Kongen vedblev med at kalde sig hertug af Slesvig, der ikke administrativt blev indlemmet i kongeriget. Da den gottorpske hertug og de små "afdelte" slesvig-holstenske hertuger fortsatte med at føre de slesvigske løver som prætentionsvåben, var det alene af den grund nødvendigt, at kongen også videreførte dem. På kongens befaling blev hertugen af Gottorps våben i hertugdømmet Slesvig nedtaget fra alle offentlige bygninger og erstattet af den nye version af kongevåbenet.

Tronfølgervalget i Sverige

Ægteskabet mellem dronning Ulrika Eleonora af Sverige og hendes hessiske gemal, til hvem hun i 1720 havde overladt den svenske trone, var barnløst. Derfor var man i andre fyrstehuse optaget af, hvem der skulle efterfølge Frederik I i Sverige. Fra dansk side blev der fra 1740 arbejdet ihærdigt på at påvirke de svenske stænder til at vælge en dansk kandidat, enten Christian VI eller kronprins Frederik (V). Der blev brugt store summer på gaver og bestikkelser. Som påvist i kapitel 12 (side ¤¤-¤¤) talte den danske gesandt i Stockholm over for svenske embedsmænd om en genoprettelse af Kalmarunionen. Også over for udenlandske diplomater i København talte man herom. Den danske konges kontinuerlige brug af Danmarks og Norges våbenmærker i kombination med de tre kroner på fremtrædende plads havde fået en vis aktualitet, men nogen afgørende betydning i sagen om tronfølgervalget i Sverige fik det ikke. Under indflydelse af den russiske kejserinde Elisabeth valgte de svenske stænder i 1743 hertug Karl Peter Ulriks fars fætter, Adolf Frederik af Slesvig-Holsten-Gottorp, til svensk tronfølger. Den danske flåde blev gjort klar i 1743 som led i krigsforberedelser mod Sverige, men i oktober opgav Christian VI at indlede en krig.

Som det er påvist i kapitel 12 (side ¤¤-¤¤), var der i juni 1743, umiddelbart inden tronfølgervalget i Sverige, blevet fastsat et dansk kongeflag samt flag i form af Dannebrog med særmærker for højere søofficerer til brug i stortoppen og på vedkommendes chalup. Kongeflaget med det kongelige våben i en spuns midt på Dannebrog svarede formentlig til det kongeflag, der allerede var

indført i 1731. Nyt var derimod Dannebrogsflagene med særmærker. Søofficeren med den højeste grad havde titlen generaladmiral. Han skulle bruge Dannebrog med et skjold med de tre kroner lagt på Dannebrogskorset. På den næsthøjeste søofficers, generaladmiralløjtnantens, flag skulle der på korset lægges to skjolde med hhv. de tre danske løver og ni hjerter og den norske løve. Det er nærliggende at forestille sig, at man havde forberedt sig på en situation, hvor en søofficer med den højeste grad, måske som parlamentær, på et tidspunkt skulle kunne sættes i land i Sverige.

Som svensk tronfølger og senere som konge fra 1751 videreførte Adolf Frederik sit fædrene slesvig-holstenske hertugvåben inkl. Norges våben – felter, der også udgjorde en del af det danske kongevåben – lagt på det svenske kongevåbens hovedskjold i overensstemmelse med den sædvane, der havde hersket siden Karl Knutssons og Vasa-kongernes tid. Adolf Frederik brugte alle de dertil knyttede prætentionstitler, således også "arving til Norge", og våbener og titler blev videreført af hans efterkommere på Sveriges trone.

Følgerne af mageskiftet 1767/1773

Ved hertug Karl Frederiks tidlige død i 1739 blev hans mindreårige søn Karl Peter Ulrik hertug i den gottorpske del af Holsten. Da hans farmor var datter af den svenske konge Karl XI, havde han været på tale som tronfølger i Sverige, men det var ikke længere en mulighed, da han i 1742 konverterede til den russisk-ortodokse tro som følge af, at han som kejserinde Elisabeths søstersøn året før var blevet gjort til russisk tronfølger. På grund af gottorpernes tab af deres andel af Slesvig vedblev han ligesom sin far og farfar at forholde sig uforsonligt til Danmark. Som påvist i kapitel 12 (side ¤¤-¤¤) kombinerede han den russiske dobbeltørn med sit hertugelige slesvig-holstenske våben med Slesvigs to løver i et midterfelt. Titulært og heraldisk fremtrådte Karl Peter Ulrik med alle de prætentioner, som gottorperne gennem tiden havde holdt fast i. Efter kejserindens død i 1762 besteg han den russiske trone som zar Peter III. Han ville føre krig mod Danmark, men blev styrtet og myrdet. Derefter gjorde hans gemalinde sig under navnet Katharina II til selvhersker og formynder for sin mindreårige søn, storfyrst Paul, der formelt blev hertug i den gottorpske del af Holsten. Katharina II imødekom et dansk ønske om at mageskifte denne del af Holsten med Oldenborg og Delmenhorst ved i 1767 på sin søns vegne at slutte en foreløbig traktat herom. Huset Gottorp gav derved afkald på alle rettigheder i den tidligere gottorpske del af Slesvig. Da storfyrst Paul var blevet myndig, blev bestemmelserne i traktaten ført ud i livet i 1773. Grevskaberne blev

dog overtaget af den hidtidige statholder, gottorperen Friedrich August, og året efter blev Oldenborg og Delmenhorst af den romersk-tyske kejser ophøjet til hertugdømmet Oldenborg.

I kapitel 12 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for, at udenrigsminister A. P. Bernstorff i 1775 fik Christian VII til at ændre sin titel ”greve til Oldenborg og Delmenhorst” til ”hertug til Oldenborg”. De oldenborgske bjælker og Delmenhorsts kors i kongevåbenet skulle derefter betragtes som prætentionsvåbener i relation til hertugdømmet Oldenborg. Bernstorff fandt det ikke nødvendigt at underrette andre hoffer end det russiske om titelændringen. Han begrundede det med, at man burde undgå bryderier med den gren af det holstenske hus, der nu sad på den svenske trone. De slesvig-holstenske hertuger af linierne Glücksborg, Augustenborg og Beck fik besked om, at de for fremtiden kunne føre titlen ”hertug til Oldenborg”, og de fik en forklaring på de to våbeners nye betydning. Det samme fik kongens søstre Wilhelmine Caroline og Louise samt deres ægtefæller Wilhelm og Carl af Hessen. Christian VIIs ældste søster, dronning Sophie Magdalene af Sverige, fik derimod ikke en tilsvarende meddelelse. Selv om der var lange udsigter til en gang at kunne gøre successionskrav gældende, sikrede man sig endnu i 1700-tallet – ligesom i tidligere århundreder – en mulighed ved i tide kontinuerligt at minde om sin arveret ved at bruge titler og våbener som udtryk for prætention.

Gustav IIIs intentioner

Gustav III af Sverige var præget af det traditionelle gottorpske had til Danmark og var uden tvivl meget bevidst om sin prætentionstitel ”arving til Norge” og den dertil hørende norske løve i sit våben. Allerede inden sit statskup i 1772 gjorde han sig tanker om at erhverve Norge. Som barn var han i 1751 blevet forlovet med den danske prinsesse Sophie Magdalene på grund af en dansk-svensk forbundstraktat. De blev gift i 1766. Han var opmærksom på, at den danske Kongelov også gav kvindelinierne arveret til den dansk-norske trone. Efter sønnen Gustav (IV) Adolfs fødsel i 1778 forlangte han i henhold til artikel 39 i Kongeloven at få et såkaldt insinuationsdokument til bekræftelse af sønnens arveret. I Danmark måtte A. P. Bernstorff erkende, at man ikke kunne nægte at udstede et sådant, men man udelod ”arving til Danmark og Norge” af den tekst, der i sin tid var foreskrevet. Det forhindrede dog ikke Gustav III at tillægge sin søn denne titel. Den traditionelt brugte prætentionstitel ”arving til Norge” var herefter også baseret på Kongelovens arvemåde for den svenske kronprins’ vedkommende. I kapitel 12 (side ¤¤) er det påvist, at de danske løver og hjerter blev sat ind i hans midterskjold foran den norske løve, inden han var blevet myndig.

I kapitel 12 (side ¤¤-¤¤) er en hidtil fejlagtig datering af Erik XIVs prætentionsvåben ved hans grav blevet korrigeret. Gustav III viste stor veneration for mindet om Erik XIV, hvis fjendtlige holdning til Danmark han ikke kan have været uvidende om. Han var skyld i, at kongens lig i Västerås Domkirke blev lagt i en prægtig sarkofag, hvortil regalier fra Johan IIIs gravmæle i Uppsala blev flyttet. Der er en mulighed for, at det våben ved Vasa-kongens sarkofag, der indholdsmæssigt svarer til Erik XIVs med Norges og Danmarks våbenmærker, blev ophængt efter Gustav IIIs eller Gustav IV Adolfs ønske.

Kongevåbenets ændring 1819

Danmark-Norges engagement i europæisk storpolitik på Napoleonstiden endte med, at Frederik VI i 1814 måtte afstå Norge til den svenske konge Karl XIII, og han måtte på egne og sine successorers vegne love ikke at ville hævde nogen direkte eller indirekte prætention på Norge. Som hertug af Slesvig og Holsten var Frederik VI dermed afskåret fra at kalde sig ”arving til Norge”, der siden 1400-tallets slutning var blevet brugt af alle hertuger af det oldenborgske hus. I Kielerfreden stod der ikke udtrykkeligt, at han skulle udelade den norske løve af sit våben, og foreløbig vedblev han med at føre den. I Sverige, hvor Norges våben fra at have været et prætentionsvåben i et midterskjold blev flyttet ud i hovedskjoldet, mente man, at den danske konge ikke længere kunne føre den norske løve. Et svensk krav herom blev kædet sammen med opgørelsen af det dansk-norske monarkis statsgæld, idet den svensk-norske konge skulle udrede den norske andel til Danmark. I kapitel 13 (side ¤¤-¤¤) er den diplomatiske aktivitet, der i den anledning udspandt sig og først sluttede i 1819, analyseret.

Den franske marskal Jean-Baptiste Bernadotte var i 1810 blevet svensk kronprins med navnet Karl Johan. Han havde virket ivrigt for, at hans adoptivfar Karl XIII også kunne blive norsk konge som erstatning for, at Sverige i 1809 havde måttet afstå Finland til den russiske zar. Karl Johan anså besiddelsen af Norge som afgørende for sin og sit dynastis chance for på længere sigt at beholde den svenske trone. Derfor var det vigtigt for ham, at den norske løve ikke for fremtiden figurerede i det danske kongevåben. Som det fremgår af kapitel 13 (side ¤¤-¤¤), konstaterede den svenske udenrigsminister og Sveriges gesandt i København i 1816, at der på danske mønter præget i 1815 ikke var foretaget nogen ændring i kongevåbenet. Som en slags erstatning for Norge havde Frederik VI fået Rügen og Svensk Pommern, som blev byttet til den største del af hertugdømmet Lauenborg. Omskriften i det kongelige segl blev derfor ændret, men ikke våbenet, hvilket svenskerne

bemærkede. Den danske gesandt i Stockholm forsvarede den fortsatte brug af den norske løve ved at drage sammenligninger med udenlandske forhold. De blev søgt imødegået fra svensk side. For at få gang i forhandlingerne om statsgældens fordeling lod Danmark i 1817 forstå, at man var indstillet på at udelade den norske løve. Samtidig bad Frederik VI zar Alexander I af Rusland om råd. Zaren, der officielt var gottorper og selv førte Norges løve m. m., svarede, at selv om Kielertraktaten ikke forpligtede kongen til at udelade løven, burde han alligevel gøre det. Rusland havde støttet Karl Johans bestræbelser for at bemægtige sig Norge. Samme år tilspidsedes situationen, idet den svenske udenrigsminister meddelte, at man ikke ville acceptere noget brev fra den danske regering, hvis den norske løve var gengivet i seglet. Kapitel 13 (side ¤¤-¤¤) indeholder en gennemgang af en russisk betænkning med eksempler på, hvor tilfældigt man i Europa havde forholdt sig med hensyn til våbener og titler, når en stat afstod dele af sit territorium til en anden stat. Betænkningen synes skrevet i Danmarks favør, og den kom de danske forhandlere i hænde. Betænkningen tog udgangspunkt i et skrift af en afdød fransk diplomat, der generelt havde set med skepsis på dynastisk ret. I Sverige fik man også kendskab til betænkningen, hvis eksempler man prøvede at imødegå.

I 1818 døde Karl XIII. I kapitel 13 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for, at den nye svenske konge Karl XIV Johan besluttede sig til at ville modtage en dansk notifikation i anledning af tronskiftet og gesandtens nye kreditiv uanset seglets indhold. Under audiensen krøllede Karl Johan konvolutterne sammen, smed dem ind i kaminen og videregav notifikationen og kreditivet til udenrigsministeren i sammenfoldet stand, så han undgik at se beseglingen. Med den engelske gesandt som mægler blev der den 1. september 1819 underskrevet en konvention om statsgælden og samtidig afgivet en separat erklæring om den norske løves udeladelse af det danske kongevåben, der skulle effektueres inden for visse frister. På intet tidspunkt rejste man fra svensk side det gamle spørgsmål om de tre kroner.

I kapitel 13 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for de derpå følgende ændringer af kongevåbenet. Kgl. historiograf Ove Malling blev i september 1819 anmodet om at komme med forslag til, hvordan kongevåbenet kunne se ud uden Norges løve. Han foreslog at flytte Slesvigs to løver fra nederst i hovedskjoldets 3. felt til hovedskjoldets 2. felt, hvor Norges løve hidtil havde været. De oprindeligt norske bilande Island, Færøerne og Grønland skulle ifølge Kielertraktaten ikke afstås sammen med Norge. Malling foreslog, at disses våbenmærker blev indsat dér, hvor de slesvigske løver havde haft plads siden 1721, og han begrundede det med, at de tidligere havde været ført af danske konger. For Lauenborgs vedkommende gik han ud fra sachserhesten og indstillede, at et hestehoved burde

foretrækkes, da kongeriget Hannover, der beholdt en mindre rest af Lauenborg, fortsatte med at føre hele hesten. De to historikere Lauritz Vedel Simonsen og Abraham Kall havde i 1816 ræsonneret på samme måde. Malling fandt det mest hensigtsmæssigt at indsætte hestehovedet i midterskjoldet blandt det kongelige våbens tyske våbenmærker. Den 22. oktober 1819 bestemte Frederik VI, at det fremtidige danske kongevåben skulle være sådan, som Malling havde foreslået, dog ændrede kongen hestehovedets farve fra sølv til guld. Færøernes våben var i Mallings indstilling beskrevet som en hvid buk med sorte pletter. Det var en fejl, for den er rettelig en hvid (sølv) vædder, og sådan blev den også med tiden stiltiende gengivet. Et kobberstik af det nye kongevåben blev sendt til alle danske embeder og til udlandet, også til Sverige. Den forenklede version af kongevåbenet med Danmarks og Norges våbener kombineret med de tre kroner, der på dette tidspunkt blev kaldt kabinetsvåbenet, måtte som følge af den norske løves udeladelse også ændres. Udenrigsminister Niels Rosenkrantz bestemte, at Slesvigs våben skulle erstatte den norske løve, hvorefter kabinetsvåbenet indeholdt Danmarks og Slesvigs våbener i de to øverste felter og de tre kroner i feltet forneden.

I kapitel 13 (side ¤¤-¤¤) er det omtalt, at Rigsbanken, der var oprettet i 1813, fik et tredelt skjold med Danmarks og Norges våbener samt Holstens nældeblad, hvor hidtil de tre kroner havde været. Samme komposition blev gengivet på mønter i 1813 og 1815. Med det holstenske våben ville man formentlig markere, at Frederik VI ved Det Romersk-Tyske Riges opløsning i 1806 havde inkorporeret Holsten i Danmark. Inkorporationen måtte kongen dog opgive i 1815. Den i 1818 oprettede Nationalbank videreførte det tredelte skjold. Men som følge af den norske løves udtagelse af kongevåbenet skulle banken bruge det danske våben med Slesvigs og Holstens våbenmærker i en skjoldfod. Det er desuden omtalt (kapitel 13, side ¤¤), at Københavns Universitet siden 1537 havde haft de danske løver og den norske løve i sine segl, men løverne var uvist af hvilken grund halveret. Efter 1820 forekom Norges løve ikke længere i universitetets segl.

I kapitel 13 (side ¤¤-¤¤) er der gjort rede for, hvordan prins Christian (VIII) Frederik havde forholdt sig til Norges våben. Han havde en kort overgang i 1814 været regent og konge i Norge, hvor han bl. a. havde anvendt den norske løve alene i rigsseglet og i sit kongesegl. I 1819 opholdt han sig i Rom, hvor han første gang og til sin store ærgrelse så det reducerede danske kongevåben. I modsætning til ham kunne hans augustenborgske gemalinde Caroline Amalie fortsat føre den norske løve, da våbenændringen ikke omfattede hertuglinierne.

Afsluttende bemærkninger

Den foregående sammenfatning resumerer afhandlingens emne på tværs af kapitlerne 1-13 i den udstrækning, det har været muligt og naturligt. Afsnittene har derfor andre overskrifter end de nævnte kapitler, og i nogle af dem henvises der til flere kapitler. Sammenfatningen giver på den måde et billede af sammenhængen i kongevåbenets udvikling gennem mere end 600 år.

Hovedsigtet med afhandlingen har været at se Danmarkshistorien gennem heraldiske briller ved i videst muligt omfang at jævnføre våbenets skiftende kompositioner med den almindelige historiske udvikling, der kan udledes af traditionelle kilder. Metodisk har det gennem hele afhandlingen været tilstræbt at vurdere og forstå våbenets udvikling og brug ved sammenligning med andre samtidige fyrstevåbeners udvikling og under hensyntagen til de på forskellige tidspunkter herskende omstændigheder.

Det danske kongevåben har fra sin fremkomst i 1100-tallet og i sine forskellige fremtrædelsesformer gennem tiden vist sig at være tydeligt påvirket af en tilsvarende udvikling i andre vesteuropæiske fyrstevåbener. Det gælder valg af figurer, tilegnelse af de alment herskende heraldiske normer for sammensætning af felter og dynastisk interesse i våbenet som magtmiddel. Det er blevet anskueliggjort ved analyser af våbenet i navnlig segl og på mønter, som er relativt godt overleveret fra fortiden, men også ved iagttagelse af andre fremtrædelsesformer, der enten med rimeligt god sikkerhed kan dokumenteres i beskrivelser eller afbildninger, eller som man kan forestille sig ud fra den enkelte tidsperiodes sædvaner. Dette gælder navnlig gengivelser af våbenet i form af tekstiler, der med tiden fysisk er gået til grunde, men hvis eksistens i datiden har været indlysende.

Misforståelser og mistolkninger af kongevåbenets enkelte felter har på forskellig måde påvirket datidens opfattelse af meningen med våbenet og kan ikke ignoreres. Men det bevirkede ikke, at felternes rette betydning gik tabt.

På grund af kildematerialets til tider sparsomme omfang og dets mere eller mindre mangelfulde overlevering er der på nogle punkter draget slutninger med forskellig grad af sikkerhed. Dette gælder navnlig for den ældre periodes vedkommende. I en række tilfælde har det været muligt at fastslå en tilstand eller intention *med vished*. I nogle tilfælde har det været muligt at vurdere en hensigt eller mening *med sandsynlighed*. Endelig har det i andre tilfælde kun været tilladeligt at gå så langt som at udsige noget *med formodning*. Der ses i denne forbindelse bort fra faktuelt påviselige omstændigheder.

Skønt der, især for den ældre periodes vedkommende, kun har kunnet drages slutninger med vekslende grad af sikkerhed, har det været muligt at give en sammenhængende fremstilling af det danske kongevåbens opståen, udvikling og betydning gennem århundreder. Det siger noget om symbolkraften i det våben, som Valdemarerne antog i 1100-tallet, og den kultur, hvor våbenet har været anvendt kontinuerligt.

15. Utrykte kilder

Danmark

Rigsarkivet, København

Ny kronologisk række nr. 347 a, 1/3 1403

Ny kronologisk række nr. 2376, 9/8 1413

Ny kronologisk række nr. 2561, 14/6 1415

Ny kronologisk række nr. 3069, vidisse 15/2 1430 af brev af samme dato i Riksarkivet, Stockholm

Ny kronologisk række nr. 3072, vidisse 21/3 1430 af tabt brev af 19/3 1430

Ny kronologisk række nr. 3710-c, 18/7 1449

Kongehuset, Slægtregister over den kgl. arvestamme

Kongehuset A 2, Grev Valdemar Christian

Kongehuset A 2, Christian IV, dokumenter ang. Kirsten Munk 1609-57

Kongehuset A 2, Frederik III, prinsesse Anna Sophie, arveafkald 1666

Kongehuset, Christian V, ind- og udgående breve etc., breve fra prins Jørgen 1683ff

B 6, Forfatninger, pakke 6, Kongeloven 1665

C 5, lenssager, Elefantordenens og Dannebrogordenens originale statutter 1693

Partikulærkammeret, Bilag til regnskaberne, 1721

E. England, statutter for Hosebåndsordenen sendt til kong Hans

Statskollegiet, F 11, Koncept til forhandlingsprotokol 1660-1670

Danske Kancelli B 57, sjællandske tegnelser 1588-90

Danske Kancelli B 164, XV, optegnelser af øverstesekretær Erik Krag, Wdtydning Paa Danmarcks Vaaben

Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, A 10, Patenten 1660-63

Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 12, Inländische Registratur 1721

Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 37 II, Breve fra den hertugelige gottorpske familie, 1700

Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, B 120 I, ”Akten betr. die Inkorporation und Erbhuldigung der sämbtlichen Stände des vorm. Fürstlichen Antheils des Hzgth. Schleswig“, 1721

Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, D 1.3, Akter vedr. Kongehuset 1808-39, Frederik VI

Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, Regeringskancelliet i Glückstadt XI, ”Königliches Erbhaus”

Tyske Kancelli, Indenrigske Afdeling, Regeringskancelliet i Glückstadt XII, ”Gesammthaus Holstein”

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, alm. del 3, nr. 1, protokol over det ved de forskellige hoffer brugte ceremoniel m.m., ca. 1700

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Ausländisch Registrant 1559-1562

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Geheime Registratur 1712

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Korrespondance mellem kongehusene 1568-1587, 4 og 5

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1561-1569

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1563-1564

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1563-1567

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1565-1567

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1568-1570

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1570

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1568-1578 (1603)

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1575-83

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1591-1601

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1602-03

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1606 (1603)-12

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Akter vedr. det politiske forhold 1612 (1403)-23

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1663-99

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1671-72

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Gesandtskabsrelationer 1689-91

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Sverige: Geheimerelationer vedr. det svenske tronfølgervalg (Geheime Relationes … die Schwedische Thron-Folger-Wahl-Sache betreffend) 1742-43

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Brandenburg-Preussen, breve til storkansler Conrad Reventlow fra legationssekretær Franz von Hagen 1701

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Brandenburg-Preussen, gesandtskabsrelationer 1701

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Polen, 5, breve fra kong August II 1713, 1714

Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Polen, 6, breve fra kong August III 1733

Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, kongehuset, div. sager, 16) kongens titel som hertug af Oldenborg

Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, kongehuset, div. sager vedr. … og arvefølgen i kongehuset

Departementet for udenlandske Anliggender, gruppeordnede sager, våben, sager om det danske rigsvåben, det lauenburgske våben m. v. 1816-1841, pk. 1311

Departementet for udenlandske Anliggender, forestillinger 1775, 1777, 1779

Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige, korrespondance med og om det svenske kongehus 1771-1844

Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, depecher 1790, 1815-1819

Departementet for udenlandske Anliggender, Sverige-Norge, materiale vedr. konventionen af 1. sept. 1819 om Norges andel i monarkiernes fælles statsgæld

Departementet for udenlandske Anliggender, Rusland, depecher 1817

Rentekammeret 39.167, Kammerretten, litra P, Søren Kornerups embedspapirer m. v.

Rentemesterregnskaber 1562-1563 (Joachim Beck)

Rentemesterregnskab 1588-1589

Processer, Griffenfeld XIX (Christian Vs personlige segl)

Generalitets- og Kommissariatskollegiet, Depechekontoret, Kgl. ordrer og resolutioner 1767-1789 (faner)

Søkrigskancelliet, Kgl. resolutioner vedr. Søetaten 1731-1732

Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1695-1696

Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1730 okt.-1731 april

Søkrigskancelliet, Kgl. ekspeditioner Søetaten vedkommende 1743 maj-december

Christoffer Sehesteds privatarkiv (nr. 7099), 4

Det Kongelige Danske Genealogiske og Heraldiske Selskab, 3, Koncepter til og kopier af udgåede breve, sag om selskabets svar af 7. juni 1785 til Danske Kancelli

Thisets samlinger, tillæg K, div. accessoria, div. tegninger og fotografier af segl (Knud VIs segl)

Langebeks saml., XV, segltegninger, 1 (Erik VI Menveds segl)

Langebeks saml., XV, segltegninger, 1. Danmarks konger og kongehus (tegning af "dronning Elisabeths vielsesring")

Klevenfeldts saml., I, segltegninger, 1 A, 15 (Christoffer IIs segl)

Håndskriftsamlingen IV. A. 10, Henry Petersens seglnotater, 1. Konge-, hertug- og grevesegl

Håndskriftsamlingen, Genealogisk-heraldisk Selskab, generalia, 4to, 70, Wdtyedning Paa Danmarcks Waaben ("Helvaderi Riim om Adelen")

Håndskriftsamlingen, Ove Malling 1. 5, Udtydning paa Danmarkes Vaaben, som det var i Christiani IV Tiid

Filmsamlingen, D 201, Margareta Grips bog (biblioteket på Trolleholm, Skåne)

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, kontoret for kirkevæsenet, JJ 127/1883 (flytningen af dronning Elisabeths jordiske rester, der gennemførtes med støtte af finansmanden C. F. Tietgen)

Seglsamlingen, afstøbning af Christine af Lothringens segl, afstøbning af Christian Vs majestætssegl, aftryk af prins Christian Frederiks og prinsesse Caroline Amalies alliancevåben

<u>Udenrigsministeriet, København</u>

Slægt Register over Fødselen i den Kongelige Familie

<u>Det kgl. Bibliotek, København</u>

Gl. kgl. Saml., 2372, 4to, bind I-II, Joachim Wielandt: Om det danske Vaaben, 1714

Gl. kgl. Saml., 4º, 2576, „Vera et brevis explicatio causarum quibus Fridericus … Daniæ … Rex … ad propulsandam Erici Sueciæ Regis vim atque iniuriam … Exhibita in Rostochianu conventu … Anno MDL XIII, Die XXVI Mensis Iulii"

Kall 668, 8º, Eccl(esia) Fion(iæ), fol. 4 verso (skitse af Knud Pritzlavsens segl)

Thott 766, folio (rangkroner og -hjelme, 1693)

Thott 1406, 4to, folio 8r

Rostgaard 22, 8vo

Rostgaard 44, folio, Villum Worm: Historiske optegnelser om de danske provinsers våbener

Ny kgl. Saml. 578, folio, Peder Svendsen Riber: Historisk Beskrivelse om adskillige Tings Tildrag i Danmark og Hertugdømmerne, 1611 ("Vdtydings Paa Danmarckis Waaben")

Ny kgl. Saml., 1024, 4to, Kurtzer Delineirung der bey Leichbestattigung dero weyl: zu … Christian IV gehaltener Procession

Ny kgl. Saml., 1421, 4to, J. Bircherodii Cordati Leones s. de Insignibus Daniæ Diss., exscriptum pernitidum cum figuris eleganter delineatis

Werlauff 15, 4to (kopi af Peder Schumachers notat 14/11 1666 om betydningen af kongevåbenets felter)

Billedsamlingen, Müllers Pinakotek, Kobberstik af Frederik IIIs castrum doloris 1670

Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, København

Kongevåbenet, 1819

De Kongelige Ordeners Kapitel, København

Tegninger af rangkroner og -hjelme, 1693

Vincens Lerches protokol

Elefantordenens våbenbog, tome II

Kongernes Samling, Rosenborg, København

5-168, emaljeret plade med Frederik IIIs og dronning Sophie Amalies våbenmærker, muligvis udført af Paul Prieur 1690

Ca 7-290, maleri af rangkroner, 1695-99

10-55, Frederik IVs rytterstatuette, 1701

12-10, signet brugt af Christian VI og muligvis også af Frederik IV tidligst 1721

15-137, 16-81, 16-111 og 16-90, signeter brugt af Christian Frederik i Norge 1813-1814

25-586 og 25-599, signeter brugt af prins Carl ca. 1701-05

Nationalmuseet, København

Inv.nr. 2148 (Thurø-altertavlen)

Inv.nr. 2823 (Gråbrødrekirke)

Inv.nr. DCXI, korkåbe (”kong Hans’ kåbe”)

Ringsted St. Bendts Kirke, tegning af J. Kornerup, nr. 12, 1879

Næstved St. Peders Kirke, tegning af J. Kornerup, 1883

Dalby Kirke, Skåne, tegning af Magnus Petersen 1895

Sorø Kirke, tegning af Søren Abildgaard 1756

D 32/1997, Christian IIs dronning Elisabeths skjold fra Gråbrødre Kirke, Odense

D 1148-1149 (stolegavle fra Kirkebø, Færøerne), nu i Færøernes Nationalmuseum

D 7671, ovnplade med Frederik IIs og dronning Sophies våbener

D 10513, Christian Is dronning Dorotheas skjold fra Gråbrødre Kirke, Odense

Danmarks Forsvarsmuseum, Tøjhusmuseet

D 18, Christian IIs harnisk ciseleret med Den gyldne Vlies

Fa 52 og Fa 55, faner for Sjællandsk-Fynske Kyrassérregiment og Jyske Rytterregiment

Den kgl. Kobberstiksamling, København

Orlogsskibet ”Tre Kroner”, kobberstik, skuffe 7, nr. 1

Københavns Bymuseum

Kobberstik af Frederik IIIs castrum doloris 1670

Sverige

Riksarkivet, Stockholm

Pergamentbreve, 15/2 1430

Danica 8, Freden i Stettin 1570

Danica 67, Gustav Lilliecronas depeche 1668

Danica 449, breve fra Frederik III 1668

Danica 485, Danske handlingar 1568-1572

Danica 492, Handlingar ang. Riksvapnet Tre Kronor 1500- och 1600-talen, Rasmus Ludvigssons koncept och kopior hufvudsakligen för tiden 1569-1574

Danica 492, Strödda handlingar 1500-talet

Danica 492, Ärkebiskop Lars‘ skript (1572)

Danica 492, Petrus Michaelis‘ koncept (1574)

Danica 492, Strödda handlingar 1668, 1670

Diplomatica, Danica, volym 68, 1670

Skrivelser til Konungen, Strödda historiska handlingar 5, Erik XIV:s frierier, Sturemorden m. m.

Genealogica 66, dansk sauvegarde-brev, 1563

Statsrättsliga urkunder, 8 A-B (1574)

Traktater och avtal med främmande makter, nr. 45, dansk ratifikation af Kielertraktaten 1814

Kungliga arkiv, K 1053, Karl XIV Johans papper vol. 35

Kungliga arkiv, K 1057, Karl XIV Johans papper vol. 36 a

Beskickningens i Köpenhamn arkiv, B. Ankomna skrivelser till J. H. Tawast. Från utrikesministern 1816-17

UD/Huvudarkivet E 2 GA vol. 7, Främmande beskickningars memorial och noter 1816, 1819

UD/Huvudarkivet E 2 D vol. 285, Depescher från beskickningen i Köpenhamn 1819

Kabinettet för utrikes brevväxlingen, vol. E2 JA:5, notifikationer 1818

Bernadotteska Arkivet, Stockholm

Carl XIV Johans arkiv, 233, Norvège. Divers 1819

Livrustkammaren, Stockholm

31450, reliefbroderi med Erik XIVs prætentionsvåben, 1561

Kungl. Husgerådskammaren, Stockholm

Vävda tapeter nr. 6, gobelin med bl. a. Erik XIVs prætentionsvåben, 1561

Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Antikvariskt-topografiskt arkiv, inventering af Västerås Domkirke, 1830

Kungl. Biblioteket, Stockholm

Kungl. förordn. patentfol., Erik XIVs fredstegn

Uppsala Universitetsbibliotek

Palmsköldska saml., vol. 29, Johan IIIs fredstegn

Armémuseum, Stockholm

AMA.0002453, 56, 57, 61, 63 og 70, tegninger af erobrede danske faner

Norge

Riksarkivet, Oslo

Traktatsamlingen, dansk ratifikation 13/9 1819

Tyskland

Landeshauptarchiv Schwerin

Auswärtige Verträge mit Dänemark, 1 (Knud VIs majestætssegl)

Verträge mit Dänemark, 57, brev af 30/9 1523 til hertug Albrecht af Mecklenburg, to breve af 25/5 1526 (m. Christian IIs segl)

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz

VIII HA, II, 21, Armorial Grünenberg, folio XVIII b

Bayerische Staatsbibliothek München

Cgm 145, Armorial Grünenberg, s. 37

Bayerisches Nationalmuseum München

Inv.nr. R 2302, portræt af Christian IIs datter Dorothea

Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden

10024 Geheimer Rat (Geheimes Archiv), Loc. 7988/10, ”Dennemärkisches Ausschreiben de anno 1564”

Kunstsammlungen der Veste Coburg
Vogn udført i anledning af Christian IIIs datter Dorotheas bryllup i 1561

Østrig

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien

57, ”Registre d’armoiries du Roy darmes Flandres”, 1400-tallet

Archiv des Ordens vom Goldenen Vlies, 1. Urkunden, nr. 138 (Christian II bekræfter at have modtaget ordenskæden)

Staatenabteilungen Dänemark 2, Konv. 1630, fol. 1r (Valdemar Christians ophøjelse til rigsgreve)

Reichsregister Kaiser Ferdinands II., 7. bind, fol. 334v-337r. (Valdemar Christians ophøjelse til rigsgreve)

Reichskanzlei, Kleinere Reichsstände, 210

Typar nr. 96, seglstampe til kejser Frans II/Is store segl, 1804

Nationalbibliothek Wien

Wappenbuch Nr. 8769, 1450-60, folio 134 r

Schweiz

Burgerbibliothek, Bern

Cod. 120, Petrus de Ebulo: Liber ad Honorem Augusti (gengivelse af Frederik Barbarossa med sønner)

Universitätsbibliothek Basel

Koch’sches Wappenbuch O I 13 (ca. 1490), folio 24 r

Staatsarchiv Basel

Conrad Schnitts våbenbog, 1530-39

Zentralbibliothek Zürich

Ms. A 42, kopi af Grünenbergs våbenbog med tilføjelser, 1500-tallets 2. fjerdedel (hertugdømmet Lolland og Dannebrog)

Spanien

Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid

Codex 26-1-27, våbenbog for Den gyldne Vlies malet af Simon Bening, 1531

England

British Museum

British Museum, Randle Holme's Book (Harley 2169), folio 4 b (Erik af Pommerns våben med Slesvig som hjerteskjold)

British Library
British Museum, London Roll, Add. MS. 29502 (våben for "kongen af Grønland")

The Society of Antiquaries, London

MS. 664, vol. V, folio 2 verso, kopi fra ca. 1640 af William le Neve's Book (våben for "kongen af Grønland")

16. Trykte kilder

Acta Processus inter Ericum Regem Daniæ ab una & Ducem Slesvicensem ac Comites Holsatiæ ab altera parte de Ducatu Slesvicensi 1424, i: *Scriptores Rerum Danicarum* VII, 1792

Paul Adam-Even & Léon Jéquier: Un armorial français du XIIIe siècle L'armorial Wijnbergen, i: *Archives Héraldiques Suisses* LXVIII, 1954

Paul Adam-Even: *L'armorial universel du héraut Gelre*, Neuchâtel 1971

B. Ahlström, Y. Almer & B. Hemmingsson: *Sveriges mynt 1521-1977*, Stockholm 1976

Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, Første Bind (1588-1626), København 1883-85

C. M. Almeida do Amaral: *Catálogo descritivo das moedas Portuguesas* I, Lisboa 1977

Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXI. 1550, Stockholm 1903

Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXV. 1555, Stockholm 1910

Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXVII. 1557, Stockholm 1913

Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXVIII. 1558, Stockholm 1914

Joh. Ax. Almquist (red.): *Konung Gustaf den Förstes Registratur*, XXIX. 1559, 1560, Stockholm 1916

Nils G. Bartholdy (udg.): *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*, København 2007

P.W. Becker (udg.): *Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering af udenlandske Archiver*, 1. Del, København 1847

P.W. Becker (udg.): *Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering af udenlandske Archiver*, 2. Del, København 1857

J. P. Beierlein: *Die Medaillons und Münzen des Gesammthauses Wittelsbach*, München 1897

Hans Christian Bjerg og John Erichsen: *Danske orlogsskibe 1690-1860. Konstruktion og dekoration*, København 1980

Karl Boie: *Die mittelalterlichen Siegel Dithmarschens*, Kiel 1926

Brakteaten der Stauferzeit 1138-1254. Aus der Münzensammlung der Deutschen Bundesbank, Berlin 1977

C. J. Brandt (udg.): *Christiern Pedersens Danske Skrifter*, 5. bind, København 1856, VII. Den Danske krønicke fra Saxonis tid indtil kong Christiern den første. Valdemar Seyr

Chr. Brinchmann: *Norske konge-sigiller og andre fyrste-sigiller fra middelalderen*, Kristiania 1924

Chr. Bruun (udg.): Bidrag til Danmarks Historie under Christian V., samlede fra udenlandske Arkiver af C. F. Allen, i: *Danske Samlinger*, Anden Række, Tredje Bind, København 1873-74

William Christensen (udg.): *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, København 1904

Steen Clemmensen (udg.): *The Herald's Book al. Livro de Arautos al. De ministerio armorum. An armorial of the Council of Constance 1414-1418 by an anonymous Portuguese herald*, Farum 2011, www.armorial.dk.

Christa Cordshagen und Roderich Schmidt (udg.): *Mecklenburgische Reimchronik des Ernst von Kirchberg*, Köln, Weimar, Wien 1997

Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, Første Bind 1523-1560, København 1907

Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, Andet Bind 1561-1588, København 1912

Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, Tredie Bind 1589-1625, København 1916

Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, Femte Bind 1651-1664, København 1920

Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, Syvende Bind 1676-1682, København 1926

Danske Tractater efter 1800. Første Samling. Politiske Tractater. Første Bind. 1800-1863. Udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning, København 1877

Danske Tractater. 1751-1800. Udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning, København 1882

Diplomatarium Danicum 1. rk. 3. bd., 1976

Diplomatarium Danicum 1. rk. 7. bd., 1990

Diplomatarium Danicum 2. rk. 6. bd., 1948

Diplomatarium Danicum 2. rk. 10. bd., 1948

Diplomatarium Danicum 2. rk. 11. bd., 1950

Diplomatarium Danicum 4. rk. 3. bd., 1993

Diplomatarium Norvegicum VIII, Christiania 1874

Diplomatarium Norvegicum XVII, Christiania 1902-13

Diplomatarium Suecanum, 10. bind, 1. hæfte, 1970

Kr. Erslev (udg.): *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, 1. bind, København 1894-95

Albert Fabritius, Finn Friis & Else Kornerup (udg.): *Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser* II, 1. halvbind, København 1973

H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* I, Stockholm 1936

H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* II, Stockholm 1942

H. Fleetwood: *Svenska medeltida kungasigill* III, Stockholm 1947

And. Fryxell (udg.): *Handlingar rörande Sverges Historia ur utrikes arkiver samlade och utgifna*, Första delen, Stockholm 1836

Georg Galster: *Danske og norske Medailler og Jetons*, København 1936

Georg Galster (udg.): *Danske middelalderlige Regnskaber, 1. rk., I bd. Hof- og Centralstyre, 2. halvbind*, København 1953

Georg Galster: *Unionstidens udmøntninger*, København 1972

Gelre. B.R. Ms. 15652-56, Uitgeverij – Editions Jan van Helmont, Leuven 1992

Hans Gerstinger: *Handschrift 2606: Das Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies*, Wien 1934

Poul Bredo Grandjean: *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, København 1937

Poul Bredo Grandjean: *Danske Herreders Segl indtil 1660 herunder Lands- og Birkesegl med Supplement til Danske Købstæders Segl*, København 1946

Poul Bredo Grandjean: *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, København 1951

Poul Bredo Grandjean: *Slesvigske Købstæders og Herreders Segl indtil 1660*, København 1953

Georg Habich, *Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts,* I, 2, München 1931

P. Hauberg: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*, København 1900

P. Hauberg: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241*, København 1906

Holger Hede: *Danmarks og Norges mønter 1541 · 1814 · 1977*, (København) 1978

Jan van Helmont (udg.): *Gelre B.R. Ms. 15652-56*, Leuven 1992

Bror Emil Hildebrand: *Svenska sigiller från medeltiden* I-II, Stockholm 1862-67

Léon Jéquier: L'armorial Bellenville, i: *Cahiers d'héraldique* V, Paris 1983

Paul Johansen: *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*, København og Reval 1933

Ellen Jørgensen: *Annales Danici medii ævi*, København 1920

Magnus Karlsson (udg.): Erik XIV Oratio de iniusto bello regis Daniæ anno 1563 contra regem Sueciæ Ericum 14 gesto, i: *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia* XLIX, Stockholm 2003

G. E. Klemming (udg.): *Olai Petri Svenska Krönika*, Stockholm 1860

Melle Klinkenborg: Die Siegel der preussischen Könige bis zum Jahre 1806, i: *Hohenzollern-Jahrbuch* 9, Berlin 1905

Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver, København 1886

Jacob Langebek (udg.): *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi* VII, København 1792

Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen, Berlin 1908

J. Lindbæk (udg.): *Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-1676*, 1. hæfte, København 1903

Sam. S. Loenbom (udg.): *Handlingar Til Konung Carl XI:tes Historia*, Första Samlingen, Stockholm 1763

Johann Christian Lünig: *Das Teutsche Reichs-Archiv, vol. X, Der andern Continuation Zweyte Fortsetzung ..., IV. Abteilung*, Leipzig ca. 1710

Emil Marquard (udg.): *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid*, København 1918

C. J. Milde: *Siegel der Holstein-Schauenburger Grafen aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 1. og 2. hefte, Lübeck 1870 og 1871 (= *Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck*, 8. og 9. hefte, Lübeck 1870 og 1871)

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XVI, Berlin 1859

Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis Pontificum Romanorum selectae … I, Berlin 1883

Johann Adolfi's, genannt Neocorus, Chronik des Landes Dithmarschen, Erster Band, udg. af F. C. Dahlmann, Kiel 1827

Norges gamle Love, annen rekke 1388-1604, fjerde bind 1513-1536, Oslo 1995

Jens E. Olesen (udg.): *Christoffer af Bayerns breve 1440-1448 vedrørende hans bayerske stamhertugdømme. Die Briefe Christoffers von Bayern 1440-1448 über sein bayrisches Stammherzogtum*, København 1986

J. Olrik & H. Ræder (udg.): *Saxonis Gesta Danorum*, tomus I, København 1931

A. Otto: *Liber daticus Roskildensis*, København 1933

Michel Pastoureau & Michel Popoff (udg.): *L'armorial Bellenville*, og *L'armorial Bellenville fac-similé du manuscrit Français 5230 conservé au Département des manuscrits occidentaux de la Bibliothèque nationale de France*, Lathuile – Haute-Savoie 2004

Michel Pastoureau & Michel Popoff (udg.): *Armorial Grünenberg. Édition critique de l'armorial de Conrad Grünenberg (1483)*, Milano 2010

Henry Petersen (udg.): *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*, København 1897

Michel Popoff & Michel Pastoureau (udg.): *Armorial de Gelre*, Paris 2012

O. Posse: *Die Siegel der Wettiner bis 1324 und der Landgrafen von Thüringen bis 1247*, Leipzig 1888

O. Posse: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913* I, Dresden 1909

Otto Posse: *Die Siegel des Adels der Wettiner Lande bis zum Jahre 1500* V, Dresden 1917

Jan Raneke: *Bergshammar-vapenboken – en medeltidsheraldisk studie* II, Lund 1975

Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling, Förra afdelningen, Första bandet, Stockholm 1888

H. Runge: *Die Wappenrolle von Zürich*, Zürich 1860

C. Ludwig Scheidt: *Origines Guelficae III*, Hannover 1752

H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske Mønter*, København 1926

Scriptores rerum Danicarum VIII, København 1834

Svenska Medeltidens Rim-Krönikor. Tredje Delen. Nya Krönikans Fortsättningar eller Sture-Krönikorna, Stockholm 1867 og 1868

Sverges Traktater med främmande Magter … Femte delens förra hälft 1572-1632, Stockholm 1903

Tage-Register über … Christian des Fünften … Glorwürdigste Lebens- und Regierungs-Geschichte … Prächtigen Leichbegängnuss, København 1701

Elof Tegnér (udg.): *Minnen och anteckningar af Lars von Engeström.* Andra bandet, Stockholm 1876

A. Thiset: *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* (DKS), København 1917

Helge Toldberg (udg.): *Den danske Rimkrønike I. Ghementrykket 1495*, København 1961

C. F. Wegener (udg.): *Diplomatarium Christierni Primi*, København 1856

C. F. Wegener (udg.): Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter, i: *Aarsberetninger fra Geheimearchivet* II, København 1856-1860

C. F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv* III, København 1861-65

C. F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv*, Sjette Binds andet Hefte, København 1877

Th. Westrin (udg.): *Svenska riksdagsakter 1719-1723*, 2. serie, 1. del, Stockholm 1909

J. J. A. Worsaae: *Kong Christian den Femtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven*, København 1860

Allan Wyon: *The Great Seals of England*, London 1887

17. Litteratur

Sven Tito Achen: Bergensfarerne og Islands ældste Våben, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 5, marts 1962

Sven Tito Achen: Et par unionsvåbener i England, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 10, okt. 1964

Sven Tito Achen: De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969

Sven Tito Achen: Gelre-våbenbogen og dens danske våbener, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 23, marts 1971

Paul Adam: Les enseignes militaires du Moyen Age et leur influence sur l'héraldique, i: *Recueil du Ve Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique à Stockholm 1960*, Uppsala 1961

Inge Adriansen: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000* I, København 2003

Adrian Ailes: *The Origins of The Royal Arms of England. Their Development to 1199, Reading Medieval Studies, Monograph No 2*, Oxford 1982

Adrian Ailes: Governmental seals of Richard I, i: Phillipp R. Schofield (red.): *Seals and their Context in the Middle Ages*, Oxford & Philadelphia 2015

Oscar Alin (udg.): *Den svensk-norska Unionen. Uppsatser och aktstycken* 1, Stockholm 1889

Uwe Albrecht: Die Gottorfer und der Schleswiger Dom, i: Heinz Spielmann & Jan Drees (udg.): *Gottorf im Glanz des Barock, Kunst und Kultur am Schleswiger Hof 1544-1713, I, Die Herzöge und ihre Sammlungen*, Schleswig 1997

Esben Albrectsen: Middelalderens slutning 1448-1523, i: Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk & Nikolaj Petersen (red.): *Dansk udenrigspolitisk historie 1. Konger og krige 700-1648*, København 2001

Esben Albrectsen: Abelslægten og de schauenburgske hertuger, i: Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen (red.): *De slesvigske Hertuger*, Aabenraa 2005

Andreas Alföldi: Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe, i: *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung*, bind 49, München 1934

Andreas Alföldi: Insignien und Tracht der römischen Kaiser (Thron, Thronbaldachin, Fastigium), i: *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung*, bind 50, München 1935

C. F. Allen: *Christiern den Anden. Konge i Danmark, Norge, Sverrig. 1513-1523*, II, 1, København 1867

Amplissimo hoc apparatv et pvlchro ordine pompa fvnebris Brvxellis … Carolo V …, Antwerpen (1559)

Michael Andersen: Nye fund af middelalderlige seglstamper på Roskildeegnen, i: *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1992*, Roskilde 1993

Harald Anderson: *Kyrkorna och staden. Länkar till Ronnebys historia*, Ronneby 2011

Erik Arup: *Danmarks historie. Anden bog, bind B 1523-1624*, Nordisk Forlag 1961 (fotografisk optryk efter originaludgaven 1932)

W. Paley Baildon: The Trousseaux of Princess Philippa, wife of Eric, King of Denmark, Norway, and Sweden, i: *Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity*, second series: volume XVII, Oxford 1916

Nils G. Bartholdy: Adelsbegrebet under den ældre enevælde. Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730, i: *Historisk Tidsskrift*, 12. række, bind V, hæfte 3, 1971

Nils G. Bartholdy: Suverænitetssymbolikken i det store danske kongelige våben og dens kulturhistoriske baggrund, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 33, marts 1976

Nils G. Bartholdy: Rangkroner og -hjelme under den ældre dansk-norske enevælde, *Heraldisk Tidsskrift* nr. 41, marts 1980

Nils G. Bartholdy: Les échanges d'ordres entre la France et le Danemark à l'époque de Napoléon/Udveksling af ordener mellem Frankrig og Danmark på Napoleons tid, i: *Æreslegionen og Dannebrogordenen/La Légion d'Honneur et l'Ordre du Dannebrog*, København 1982

Nils G. Bartholdy: Das Löwenwappen der Waldemarer. Eine Hypothese der politischen Motivation der Dänenkönige für Annahme der Löwenfigur im 12. Jahrhundert, i: *Les origines des armoiries. IIe colloque international d'héraldique Bressanone/Brixen 5-9.X.1981*, Paris 1983

Nils G. Bartholdy: Dänische Souveränitätssymbolik als Vorbild der preussischen 1701, i: *Madrid, 19 – 25 septiembre 1982. XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica*, Tomo I, Madrid 1983

Nils G. Bartholdy: Valdemarernes løvevåben. Hovedtræk af en teori om de danske kongers politiske motivering for at antage løvefiguren i det 12. århundrede, i: *Heraldisk Tidsskrift*, bind 5, 2. halvbind, 1984 (også som Allan Tønnesen (red.): *Heraldik i Norden*, København 1984)

Nils G. Bartholdy: Brisüren des königlich dänischen Wappens seit dem 17. Jahrhundert für eheliche und uneheliche Nebenlinien des Königshauses, i: *Brisures, augmentations et changements d'armoiries. Actes du 5e colloque international d'héraldique Spolète 12-16 octobre 1987*, Bruxelles 1988

Nils G. Bartholdy: Der macht- und dynastiepolitische Inhalt des dänischen Königswappens, i: *Staaten. Wappen. Dynastien. XVIII. Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik in*

Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988, Veröffentlichungen des Innnsbrucker Stadtarchivs, Neue Folge, Band 18, Innsbruck 1988

Nils G. Bartholdy: Regulering af officiel dansk heraldik i nutiden, i: *Arkiv*, 12. bind, nr. 2, 1988

Nils G. Bartholdy: Flag og statsvåbener, Estland, i: Mary Dau & Steven Sampson (red.): *Østeuropas Hvem Hvad Hvor*, Politikens Forlag 1990

Nils G. Bartholdy: En heraldisk trussel mod oldenborgernes kongelige linie. Kirstine Munks og hendes børns titel og våbenføring, i: Tommy P. Christensen, Jens Villiam Jensen, Vagn Skovgaard-Petersen og Allan Tønnesen (red.): *Slægter. Skjolde. Steder. Festskrift til Knud Prange 6. juni 1990*, Viborg 1990

Nils G. Bartholdy: Danmarks kongelige hjelmtegn, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 62, okt. 1990

Nils G. Bartholdy: Die Helmzier der dänischen Könige im Mittelalter, i: *Le cimier. Mythologie, rituel, parenté des origines au XVIe siècle, Actes du 6e colloque international d'héraldique La Petite-Pierre 1989*, Bruxelles 1990

Nils G. Bartholdy: Dannebrogskorsets form og visionære baggrund, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 64, okt. 1991

Nils G. Bartholdy: The Cross of the Portuguese Order of Christ in Relation to the Danish Cross of Dannebrog, i: *Genealogica & Heraldica Lisboa 1986. Actas do 17.º Congresso Internacional das Ciências Genealógica e Heráldica, Heráldica*, Lisboa 1991

Nils G. Bartholdy: Das Dreikronenwappen des ersten nordischen Unionskönigs, i: *Genealogica et Heraldica, 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften Keszthely 1990*, Keszthely 1992

Nils G. Bartholdy: Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenernes ældste historie, i: Mogens Bencard og Tage Kaarsted (red.): *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Herning 1993

Nils G. Bartholdy: Die Wappen eines nordischen Vlies-Ritters im ausgehenden Mittelalter – König Christian II. (1481-1559), i: *Las armerias en Europa al comenzar la edad moderna y su proyeccion al nuevo mundo, Actas del VII Coloquio Internacional de Heráldica, Cáceres 1991. Organizado por la Académie Internationale d´Héraldique,* Madrid 1993

Nils G. Bartholdy: Christian IIs våbener og Den gyldne Vlies, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 69, marts 1994

Nils G. Bartholdy: Cadency of Danish Royal Bastards in the 13th and 14th Centuries, i: *Académie internationale d'héraldique. VIII Colloquium Canterbury 1993. Proceedings*, Canterbury 1995

Nils G. Bartholdy: *Danmarks våben og krone. Historisk baggrund og retningslinier for brug i nutiden*, Kulturministeriet 1995

Nils G. Bartholdy: Kroner og kors som unionssymboler, i: Poul Grinder-Hansen (red.): *Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år,* København 1996

Nils G. Bartholdy: Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht, i: Lars Wikström (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 20th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Uppsala 9 – 13 August 1992*, Stockholm 1996

Nils G. Bartholdy: De tre kroner og korset. Unionssymbolik, ambition og rivalitet, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 76, okt. 1997

Nils G. Bartholdy: Dannebrog und Dithmarschen – Anmerkungen zum Dithmarscher Reiterwappen, i: *Dithmarschen. Landeskunde. Kultur. Natur*, Heft 2, Juni 1998

Nils G. Bartholdy: Dänische Städtesiegel als Ausdruck landesherrlicher Beziehungen, i: *La Ville et ses Habitants: Aspects généalogiques, héraldiques & emblématiques. Volume I des Actes du XXIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique … 1994*, Luxembourg 1999

Nils G. Bartholdy: "Vandalorum Gothorumque rex": die Identität von zwei Prätentionstiteln und -wappen der Dänenkönige, i: *L'identità genealogica e araldica. Fonti, metodologie, interdisciplinarità, prospettive, Atti del XXIII Congresso internazionale di scienze genealogica e araldica Torino, Archivio di Stato, 21-26 settembre 1998*, Rom 2000

Nils G. Bartholdy: Danske dronningers våbener, i: Steffen Heiberg (red.): *Danske dronninger i tusind år*, København 2000

Nils G. Bartholdy: Thronsiegel dänischer Könige im Mittelalter mit besonderer Rücksicht auf ausländische Vorbilder und Parallelen, i: Michael Andersen & Göran Tegnér: *Middelalderlige seglstamper i Norden*, Roskilde 2002

Nils G. Bartholdy: Some Heraldic Traces of Queen Isabel, Consort of King Christian II of Denmark, i: *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía. Homenaje a Don Faustino Menéndez Pidal*, Volumen VIII/1, Madrid 2004

Nils G. Bartholdy: Forandringen i det danske kongevåben 1819, i: Mette Skougaard (red.): *Norgesbilleder. Dansk-norske forbindelser 1700-1905*, København 2004

Nils G. Bartholdy: Die Schleswiger Löwen. Wappen einer schicksalhaften dänischen Region, i: Hans de Boo, Bertus Hempenius & René van Iterson (red.): *Streekwapens en regionale heraldiek. L'héraldique régionale. Regional Heraldry. Regionalheraldik. Report XII. International Colloquium on Heraldry Groningen september 2001*, Bedum 2005

Nils G. Bartholdy: Nordiske våbener i to tyske krøniker, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 93, marts 2006

Nils G. Bartholdy: The Stall-Plates of the Royal Danish Orders of Chivalry – a Living Heraldic Heritage, i: *Genealogica & Heraldica … Proceedings of the XXVI International Congress for Genealogical and Heraldic Sciences*, Bruxelles 2006

Nils G. Bartholdy: Bergshammar og Gelre. Et bidrag til en mere præcis datering af Bergshammar-våbenbogen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 97, marts 2008

Nils G. Bartholdy: The Swan of Stormaria – A Myth in the Danish Royal Arms?, i: James D. Floyd & Charles J. Burnett (red.): *Genealogica et Heraldica St Andrews MMVI, Myth and Propaganda in Heraldry and Genealogy, Proceedings of the XXVII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences St Andrews, 21-26 August 2006*, Volume I, Edinburgh 2008

Nils G. Bartholdy: De danske kongers skjoldholdere, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 98, okt. 2008

Nils G. Bartholdy: Københavns byvåben i lyset af begivenhederne 1658-1660, i: Peter Wessel Hansen & Leon Jespersen (red.): *Stormen på København – den svenske belejring 1658-1660, København. Kultur og Historie bd. 1*, Københavns Stadsarkiv 2009

Nils G. Bartholdy: "Erbe zu Norwegen" – Prätentionstitel und -wappen der Oldenburger, i: *Genealogica & Heraldica. Identität in Genealogie und Heraldik. XXIX. Internationaler Kongress der genealogischen und heraldischen Wissenschaften*, Stuttgart 2010

Nils G. Bartholdy: Danmark. Den heraldiske virksomhed i Rigsarkivet, i: *De nordiska riksarkivens heraldiska verksamhet, Publikationer utgivna av Arkivverket* 15, Helsingfors 2013

Nils G. Bartholdy: Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014

Nils G. Bartholdy: Kongelig gravheraldik, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* III, København 2014

Nils G. Bartholdy: Heraldik und Grenzmark. Wappen als Propaganda im dänisch-schwedischen Streit 1563-1570, i: *Genealogica & Heraldica. Proceedings of the XXXth International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Maastricht September 2012*, 's-Gravenhage 2014

Nils G. Bartholdy: Foreign Orders of Knighthood Bestowed on Danish Kings and Citizens until the Napoleonic Era, i: Antti Matikkala & Staffan Rosén (red.): *Perspectives on the Honours Systems. Proceedings of the symposiums Swedish and Russian Orders 1700-2000 & The Honour of Diplomacy*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 2015

Nils G. Bartholdy: The Alteration of the Danish Royal Arms in 1819 in Consequence of the Cession of Norway in 1814, i: *Genealogica & Heraldica. Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation. Proceedings of the XXXIst International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Oslo 2014*, Oslo 2015

Nils G. Bartholdy: Det danske kongevåben og Københavns Universitets og dets fakulteters segl, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 118, okt. 2018

Nils G. Bartholdy: Die Dannebrog-Legende, i: Jens E. Olesen (udg.): *Denmark and Estonia 1219-2019 – Selected Studies on common Relations*, Greifswald 2019

Nils G. Bartholdy: Daughters of Denmark – the Heraldry of Danish Princesses, i: ¤¤¤¤¤, ¤¤ 20¤¤

Nils G. Bartholdy: The Semantic Evolution of the Danish Royal Coat of Arms, i: ¤¤¤¤¤¤¤¤¤, 20¤¤

Thomas Bartholin: *De eqvestris ordinis Danebrogici ... origine ... dissertatio historica*, København 1676

Giacomo C. Bascapé & Marcello del Piazzo: *Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna*, Rom 1983

Adolf Bayer: S. Gumberts Kloster und Stift in Ansbach, i: *Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte*, IX. Reihe 6, Würzburg 1948

Oskar Beber: *Unterwerfungs- oder Freiheitswappen für Dithmarschen?*, Marne in Holstein 1955

Charlotte Becher und Ortwin Gamber (udg.): Die Wappenbücher Herzog Albrechts VI. von Österreich. Ingeram-Codex der ehem. Bibliothek Cotta, i: *Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft Adler*, dritte Folge, Band 12, 1986

Jonkheer M. A. Beelaerts van Blokland: Quelques remarques sur le lion et l'aigle comme figures héraldiques, i: *Recueil du septième congrès international des sciences généalogique et héraldique*, Haag 1964

Peter J. Begent & Hubert Chesshyre: *The Most Noble Order of the Garter 650 Years*, London 1999

Kirsten Bendixen: *Danmarks mønt*, København 1967

Egon Frhr. von Berchem: Die Herolde und ihre Beziehungen zum Wappenwesen, i: E. Frhr. von Berchem, D. L. Galbreath, Otto Hupp & Kurt Mayer: *Beiträge zur Geschichte der Heraldik, J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band D*, Berlin 1939

Berättelse Om Swea Rikes Arf-Furstes Samt Hertigens til ... Carl Philips Lefwerne Och Utländska Resor, Stockholm 1772

Arvid Berghman: *Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet*, Stockholm 1944

Arvid Berghman: Les supports des armoiries de l'Etat de Suède, i: *Archives Héraldiques Suisses* LXIX, Annuaire 1955

Henrik Berner: Gyldenløvernes våbener og de deraf afledede, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 24, okt. 1971

Richard Bernheimer: *Wild Men in the Middle Ages. A Study in Art, Sentiment, and Demonology*, Harvard University Press 1952

Johann von Besser: *Preussische Krönungs-Geschichte*, Cölln a. d. Spree 1712

Wilhelm Biereye: Die Siegel des Grafen Albrecht von Holstein und Orlamünde, i: *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 59, 1930

Ludwig Biewer: *Handbuch der Heraldik*, Insingen 2002

Jens Bircherod: *Breviarium equestre, seu de illustrissimo & inclytissimo equestri ordine Elephantino*, København 1704

S. Birket-Smith: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie*, 1. Del, København 1879

S. Birket-Smith: *Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger*, København 1882

Hans Chr. Bjerg: Grønlands våben, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 31, marts 1975

Hans Chr. Bjerg: Flåden og Holmen – kongens hjertebørn, i: *Christian IV. Vor hele kongelængdes mest levende døde*, Fredensborg 1987

Claus Bjørn i: *Dansk udenrigspolitisk historie 3. Fra helstat til nationalstat 1814-1914,* København 2003

Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*, Turnhout 1999

Wim Blockmans: The Feeling of Being Oneself, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*, Turnhout 1999

Wim Blockmans: To Appear or to Be, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*, Turnhout 1999

Wim Blockmans & Esther Donckers: Self-Representation of Court and City in Flanders and Brabant in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*, Turnhout 1999

Nils Bock: *Die Herolde im römisch-deutschen Reich. Studie zur adligen Kommunikation im späten Mittelalter*, Ostfildern 2015

Gudmund Boesen: *Danmarks Riges Regalier*, København 1986

J. L. W. Bogh: *En kort Beskriffvelse om hvorledis … Hertug Christian den 5 Danmarckis … udvalde Printz etc. Ligs Indsættelse … 1647*, København 1648

D'Arcy Jonathan Dacre Boulton: The Display of Arms in their Primary Martial Contexts Part IIB, i: *The Coat of Arms*, Series 4, Volume 2, Number 236, 2019

Peter Bondesen: Frederik II's rigsvåben fra ca. 1563, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 36, okt. 1977

Emmanuel de Boos: Á propos d'un curieux calendrier illustré des armoiries des saints, i: C. D. Bleisteiner (udg.): *L'héraldique religieuse. Religiöse Heraldik. Religious Heraldry. Actes du Xe Colloque internationale d'Héraldique ... Rothenburg o. d. T. 1997*, München 1999

Birger Boström: *Hangö udd forntida hamnar och hällristningar*, Hangö 1968

Claire Boudreau: *L'Héritage symbolique des hérauts d'armes. Dictionnaire encyclopédique de l'enseignement du blason ancien (XIVe-XVIe siècle)*, Paris 2006

Louis Bouly de Lesdain: Simples notes sur les armoiries allemandes au XIIe siècle, i: *Études héraldiques* (réimpression), Paris 1983

Andrea Brand: Das Grabdenkmal König Friedrichs I. von Dänemark und Norwegen, i: Heinz Spielmann & Jan Drees (udg.): *Gottorf im Glanz des Barock, Kunst und Kultur am Schleswiger Hof 1544-1713, I, Die Herzöge und ihre Sammlungen*, Schleswig 1997

Gerard J. Brault: *Early Blazon. Heraldic terminology in the twelfth and thirteenth centuries with special reference to Arthurian heraldry*, The Boydell Press (1972) 1997

Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen: *Det danske imperium, storhed og fald*, Viborg 2004

C. F. Bricka: En lille Notits om Oprindelsen til Striden mellem Danmarks og Sverrigs Konger om Brugen af de tre Kroner i Vaabnet, i: *Danske Samlinger*, 5. bd.,1869-70

J. P. Brooke-Little: *Boutell's Heraldry*, London 1973

J.-G. de Brouwère: La magnifique et sompteuse Pompe funèbre de Charles-Quint – 1558, i: *Annuaire 1950 Société Héraldique Luxembourgeoise*

Ada Bruhn: Hertug Christoffers Gravmæle i Roskilde Domkirke, i: *Roskilde Studier* 1944

Helge Bruhn: *Dannebrog og danske Faner gennem Tiderne*, København 1949

Charles J. Burnett & Christopher J. Tabraham: *The Honours of Scotland*, Edinburgh 2001

H. Bächtold-Stäubli: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* Band V, Berlin og Leipzig 1932/1933

C. Calundan (udg.): Michel Hansen Jernskjægs Beskrivelse af Roskilde Domkirke, i: *Danske Samlinger*, Anden Række, Sjette Bind, København 1877-79

Rudolf Cederström: *De svenska Riksregalierna*, Stockholm 1942

Aksel E. Christensen: *Kongemagt og aristokrati*, København 1945

Aksel E. Christensen: *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*, København 1980

Mogens Clemmensen: *Ringsted Kirke. Kalkmalerierne beskrevne af Poul Nørlund*, København 1927

Steen Clemmensen, Ole Rostock & Sven Tito Achen: *Dansk heraldisk bibliografi 1569-1999*, Viborg 2002

Steen Clemmensen: I kong Eriks tjeneste. Nyfundne danske våbener fra middelalderen, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 110, okt. 2014

Steen Clemmensen: *Editing armorials I-II. Cooperation, knowledge and approach by late medieval practitioners*, Norderstedt 2017

Coburger Landesstiftung, *Kunstsammlungen der Veste Coburg*, Coburg 1978

Isak Collijn: *Sveriges bibliografi intill år 1600*, bd. II, Uppsala 1927-1931

Convention entre Sa Majesté le Roi de Dannemarc et Sa Majesté le Roi de Suède et de Norvège, conclu à Stockholm le 1er septembre 1819 et ratifié au Château de Frédéricsberg le 13. du même mois, København 1819

Andreas Cornaro: Neu- und Alt-Österreich, i: Harald Huber (red.): *Wappen. Ein Spiegel von Geschichte und Politik gesehen im Wappen eines vorderösterreichischen Regenten*, Karlsruhe 1990

Inga von Corswant-Naumburg: *Huvedbaner och anvapen under stormaktstiden*, Uddevalla 1999

Crestien de Troyes: *Løveridderen.* Oversat med introduktion og noter af Kajsa Meyer, Viborg 1998

Camilla Luise Dahl: Dronning Eufemias heraldiske dragt, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 94, okt. 2006

Eric Dahlbergs Suecia antiqua & hodierna. T. 3, Stockholm 1856

Troels Dahlerup: De fire stænder 1400-1500, i: Olaf Olsen (red.): *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bind 6, København 2003

Sune Dalgård: Lidt om Vibeke Kruse kong Christian 4.s sidste samlever, i: *Historisk-filosofiske Meddelelser 95, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, København 2007

Niels Arne Dam: Nationalbank for Danmark, Slesvig og Holsten?, i: *Journalen. Personaleblad for Danmarks Nationalbank*, december 2007

Danmarks Adels Aarbog 1903 (Løvenbalk-slægten)

Danmarks Adels Aarbog 1914 (Sappi-slægten)

Danmarks Adels Aarbog 1916 (Skarsholm-slægten)

Danmarks Kirker. Præstø Amt I, København 1933-35

Danmarks Kirker. Sorø Amt, 1. halvbind, København 1936

Danmarks Kirker. Københavns Amt, 3. bind, København 1951

Danmarks Kirker. Københavns Amt III og IV, København 1951

Danmarks Kirker. Frederiksborg Amt II, København 1967

Danmarks Kirker. Odense Amt, bind 2, København 1995

Rodney Dennis: *The Heraldic Imagination*, Fakenham 1975

Rodney Dennis: *Heraldry and the heralds*, London 1982

Florens Deuchler: Die Burgunderbeute, i: *Bernisches Historisches Museum. Die Burgunderbeute und Werke burgundischer Hofkunst*, Bern 1969

Die Zeit der Staufer. Katalog der Ausstellung Stuttgart 1977 II, Stuttgart 1977

Documenter til Grev Christoffer af Oldenborgs Historie, i: *Nye Danske Magazin*, V, 1827

Stefan Donecker & Roland Steinacher: Der König der Schweden, Goten und Vandalen. Königstitulatur und Vandalenrezeption im frühneuzeitlichen Schweden, i: Helmut Reimitz & Bernhard Zeller (udg.): *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Band 14*, Wien 2009

Paul Drechsler: *Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien* II, Leipzig 1906

Theodor Däschlein: *Der Schwanenorden und die sog. Schwanenordens-Ritterkapelle in Ansbach*, Ansbach 1926

Sven Ekdahl: *Die "Banderia Prutenorum" des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410*, Göttingen 1976

Sven Ekdahl: Die Schlacht auf dem Brunkeberg bei Stockholm 1471 zwischen Anhängern und Gegnern der Kalmarer Union. Ihre Auswirkungen auf das politische und kulturelle Leben, i: Warfare in the Middle Ages, *Acta Archaeologica Lodziensia* nr. 47, Łódź 2001

Gunnar Ekström: *Västerås Domkyrkas Inventarier genom tiderna*, Västerås 1976

Martin Ellehauge: Nordisk nationalsymbolik i de ældste våbenformer, i: *Heraldica* nr. 1, 1958

Povl Eller: *Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82*, København 1971

Jonas ab Elverfeld: *De Holsatia ejusque statu atque ordinibus diversis classes tres etc.*, Hamburg 1592

Carl Erdmann: Kaiserfahne und Blutfahne, i: *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1932, Philosophisch-Historische Klasse*, Berlin 1932

Carl Erdmann: Kaiserliche und päpstliche Fahnen im Hohen Mittelalter, i: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken herausgegeben vom Preussischen Historischen Institut in Rom*, Band XXV, Rom 1933-34

Carl Erdmann: *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Stuttgart 1935

August Erich: *Außfürliche vnd warhaffte Beschreibung Des Durchlauchtigsten ... Christians des Vierden ... Krönung*, København 1597

Ernst Ericsson och Erik Vennberg: *Erik Dahlbergh. Hans levnad och verksamhet*, Uppsala 1925

Axel Ernst: Guldudmøntningen i Haderslev 1591-1593, i: *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, nr. 9, 1953

Kr. Erslev: *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning*, København 1901

Kr. Erslev: Frederik IV og Slesvig. En historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721, i: *Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest ... November 1901*, København 1901

Vivian Etting: De tabte kronjuveler. Rigsregalier og kongelige klenodier fra Danmarks middelalder, i: *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2001

Vivian Etting, Rodolfo Signorini, Birgitte Werdelin [Gitte Kjær]: *Fra Christian I's Italiensrejse 1474. En latinsk hyldesttale af Filippo Nuvoloni udgivet med indledning og Christiern Pedersens gammeldanske bearbejdelse*, Viborg 1984

Wilhelm Ewald: *Siegelkunde*, Darmstadt 1969

Eugen Ewig: Das Bild Constantins des Großen in den ersten Jahrhunderten des abendländischen Mittelalters, i: Herbert Hunger (udg.): *Das byzantinische Herrscherbild*, Darmstadt 1975

Knud Fabricius: *Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling*, København 1920

L. P. Fabricius: Sagnet om Danebroge og de ældste Forbindelser med Estland, i: *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. række, 1. bind, 1933-35

Ole Feldbæk i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, København 2002

H. Fleetwood: Uppkomsten av tre-kronorsmärket i Sveriges riksvapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* III, 1935

Fortegnelse over Kong Frederik den Førstes Efterladenskab af Guldkiæder, Klenodier, Guld, Sølv og rede Penge. 1533, i: *Nye Danske Magazin*, VI, 1836

A. C. Fox-Davies: *A Complete Guide to Heraldry*, London 1969

Karl-Erik Frandsen i: *Dansk udenrigspolitisk historie* 1, København 2001

Karl Friedrich von Frank (udg.): *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806* …, 2. Band, Schloss Senftenegg 1970

Hans Jørgen Frederiksen i: *Ny Dansk Kunsthistorie* 1, København 1993

["Johan Frese"]: *Ein lustige Historie*, „København" [Stockholm] 1563

J. A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage*, København 1894

Steen Friis: Beretning om de paabegyndte Restaurationsarbeider i Roskilde Domkirke, i: *Ny Kirkehistoriske Samlinger* II, 1860-62

Aage Friis: Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806, i: *Historisk Tidsskrift*, bd. 7, rk. 6, 1905

Theodor Frimmel & Joseph Klemme: Ein Statutenbuch des Ordens vom Goldenen Vliesse, i: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* V, Wien 1887

D. L. Galbreath/Léon Jéquier: *Manuel du blason*, Lausanne 1977

Franz Gall: *Österreichische Wappenkunde*, Wien 1996

Georg Galster: Møntfundet i Nykøbing, Odsherred, i: *Numismatisk Forenings Medlemsblad* XII, 1931

Georg Galster: Danmarks Mønt, i: Svend Aakjær (udg.): *Mønt, Nordisk Kultur* XXIX, Stockholm, Oslo og København 1936

Helge Gamrath: Københavns Slot, i: Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (red.): *Christiansborg Slot, Første Bind*, København 1975

H. G. Garde: *Efterretninger om den danske og norske Søemagt* I-II, København 1832 og 1833

Hans Gillingstam: Margareta Grips bok, i: *Personhistorisk tidskrift*, 55. årg., 1957-58

Bredo Grandjean: Våbenskjoldene i Rigsarkivet. Inventar og udsmykning fra Danske Kancellis arkiv, i: *Arkiv*, 10. bind, nr. 4, 1985

Poul Bredo Grandjean: *Dansk Heraldik*, København 1919

Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvaaben*, København 1926

Poul Bredo Grandjean: Et af Christiern II i Landflygtigheden benyttet hidtil ukendt Segl, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1940

Poul Bredo Grandjean: *Dansk Sigillografi*, København 1944

Poul Bredo Grandjean: Det Kong Christiern II som Ridder af Den Gyldne Vliess tilskrevne Vaaben, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 12.V, 1950

John Granlund (udg.): *Olaus Magnus historia om de nordiska folken*, bog III, kapitel 7, Uppsala 1909-12

O. Greiffenhagen: Revals Wappen und Flagge, i: *Beiträge zur Kunde Estlands* XIII, hefte 5, februar 1928

Poul Grinder-Hansen (red.): *Margrete 1. Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år*, København 1996

Poul Grinder-Hansen: *Frederik 2. Danmarks renæssancekonge*, Gyldendal 2013

Poul Grinder-Hansen: Margrete 1. og Håkon, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014

Poul Grinder-Hansen: Kronborgs tre kroner. Kunst og heraldik som kampplads i 1500-tallets Norden, i: *Iconographisk Post* 20¤¤

Alexia Grosjean: A time when ’fools and dwarfs were highly esteemed’? Seeking the Late Medieval Scandinavian Herald, i: Katie Stevenson (udg.): *The Herald in Late Medieval Europe*, Woodbridge 2009

Michael Göbl: *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach 2013

Eberhard Gönner: Das Wappen des Herzogtums Schwaben und des Schwäbischen Kreises, i: *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 26, 1967

Preben Hahn-Thomsen: Knud Prislavsen – Nyborgs grundlægger, i: *Fynske Årbøger 1971*, 1971

Hermann Hamelmann: *Oldenburgisch Chronicon*, Oldenburg 1599

Reimer Hansen: Entstehung und Bedeutung des Dithmarscher Reiterwappens, i: Reimer Hansen, Wolf Dieter Könenkamp & Frank Trende: *Das Dithmarscher Reiterwappen*, Heide 2004

Reimer Hansen: Der Heilige Georg und das Dithmarscher Reiterwappen, i: *Dithmarschen. Landeskunde. Kultur. Natur*, Heft 2, Juni 2005

Anders Harck: Haderslevmønterne 1591-1593. Et forsvarsskrift for enkedronning Sofie, i: *numismatisk rapport 109. Meddelelser fra Dansk Numismatisk Forening*, 2011

Roger Harmignies: Notes à propos du lion de Philippe d’Alsace Comte de Flandre, i: *Archivum Heraldicum*, nr. 2-3, 1970

Reinh. Hausen: *Die Wappen- und Namenszeichnungen auf den Felsen bei Hangö Tulludde*, Helsingfors 1902

Steffen Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*, København 2006

Minna Heimbürger: Er det danske kongevåbens vildmænd vilde mænd? Om vildmændenes oprindelse og betydning i kongevåbenet, i: *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 2014, http://dx.doi.org/10.1080/00233609.2014.932845

Jørgen Hein: Frederik III's kroning og regalier, i: *Historisk Tidsskrift* bind 90, hæfte 1, 1990

Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* II, København 2009

Jørgen Hein: *The Treasure Collection at Rosenborg Castle* III, København 2009

Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995 1, München 1995

Markus Hedemann: Ofendommen 28. juni 1424. Politiske forudsætninger og juridisk strategi, i: *Historisk Tidsskrift*, bind 107, hæfte 1, 2007

Niels Heldvad: *Sylva Chronologica circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald, vnnd Vmbzirck dess Baltischen Meers oder der Ost See, Darinnen neben Beschreibung der Länder vnd Orter …*, Hamburg 1624

Vello Helk: Christian 4.s stambogsindførsler, i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1988:1

Arnold Henderson: The Seals on the Barons' Letter to Pope Boniface VIII – 12 February 1301, i: *The Coat of Arms* N. S. Volume XIV, No. 195, Autumn 2001

Bernhard Heydenreich: *Ritterorden und Rittergesellschaften. Ihre Entwicklung vom späten Mittelalter bis zur Neuzeit*, Würzburg 1960

H. H. (Hans Hildebrand): Drottning Dorotheas jagthorn, i: *Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad*, nr. 23, november 1873

Torsten Hiltmann & Laurent Hablot (udg.): *Heraldic Artists and Painters in the Middle Ages and Early Modern Times*. Heraldic Studies Vol. 1, Ostfildern 2018

H. R. Hiort-Lorenzen: Kong Frederik den Andens Begravelse i Roskilde Domkirke d. 5. Juni 1588, i: *Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt 1912*, Roskilde 1912

Holger Hjelholt: *Inkorporationen af den gottorpske Del af Sønderjylland i Kronen 1721. Et Bidrag til Belysning af Sønderjyllands statsretlige Forhold i Tiden 1658 – ca. 1800*, København 1945

Fürst F.-K. zu Hohenlohe-Waldenburg: Die Linde in der Heraldik, in der Sphragistik und als Ornament, i: *Jahrbuch der heraldisch-genealogischen Gesellschaft Adler* 5, 1878

Andreas Hojer: *König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben* I, Tønder 1829

Jørgen Jørgensen Holst: *Regum Daniæ Icones*, København 1646

Hans Horstmann: Die Wappen in der Berliner Handschrift der Eneide des Heinrich von Veldeke, i: *Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Herold zu Berlin*, Berlin 1969

Hans Horstmann: *Vor- und Frühgeschichte des europäischen Flaggenwesens*, Bremen 1971

Per Hougaard: Den danske elefant. Dens baggrund, betydning og brug, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 43, okt. 1981

Arild Huitfeldt: *Danmarckis Rigis Krönicke*, København 1652

Cecil Humphery-Smith: Why three Leopards?, i: *The Coat of Arms* vol. 5, no. 126, 1983

Otto Hupp: Die Rücksiegel des Grafen Albert II. von Orlamünde und Holstein, i samme: *Wappenkunst und Wappenkunde*, München 1927

Timothy Husband: *The Wild Man. Medieval Myth and Symbolism*, New York 1980

Franz-Heinz Hye: *Das österreichische Staatswappen und seine Geschichte*, Innsbruck 1995

Franz-Heinz von Hye: Tidlige heraldiske vidnesbyrd om europæisk bevidsthed i det gamle Tirol. Med særligt henblik på våbenerne for Danmark, Norge og Sverige, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 89, marts 2004

Svante Höglin: Det danska riksvapnet i Stiklestads kyrka, i: *Verdal Historielags Årbok*, 1954-55

Kai Hørby: Tiden fra 1340 til 1523, i: Aksel E. Christensen, H. P. Clausen, Svend Ellehøj & Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, bind 2, første halvbind, København 1980

Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Gotik 1375-1475*, København 1985

Harald Ilsøe: Omkring Hans Svanings Refutatio og Chronicon Ioannis, i: *Historisk Tidsskrift*, 12. række, bind VI, hæfte 1-2, 1972

Theodor Jakobsson: Svenska arméns fanor och standar, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* X 1941-1945, Malmö 1945

Frede P. Jensen: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, København 1982

Jørgen Steen Jensen: *Numismatisk opslagsbog. Mønter fra vikingetid til vor tid*, København 1974

Jørgen Steen Jensen: Kirkegulvsmønter, i: P. V. Glob (red.): *Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1980*, Nationalmuseet 1980

Jørgen Steen Jensen: Johann David Wunderers "Reysse inn Dennemarckt" [1589] og sejlads fra Riga til Travemünde 1590, i: *Danske Magazin* 8.V.2. – 3., 1981

Jørgen Steen Jensen m. fl.: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*, København 1992

Jørgen Steen Jensen (red.): *Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling*, Viborg 1995

Jørgen Steen Jensen: The Portuguez in the Nordic Countries, i: *Actas do IV Congresso Nacional de Numismática*, Lisboa 1998

Kurt Villads Jensen: *Korstog ved verdens yderste rand. Danmark og Portugal ca. 1000 til ca. 1250*, Viborg 2011

L. Jéquier: Armorial des souverains et grands feudataires au moyen âge (ASFEMA), i: *Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongreß für genealogische und heraldische Wissenschaften* II, Wien 1970

Léon Jéquier: À propos de l'origine des armoiries, i: *12. Internationaler Kongreß für genealogische und heraldische Wissenschaften München 1974*, Band H, Stuttgart 1978

Knud J. V. Jespersen i: *Dansk udenrigspolitisk historie 2. Revanche og neutralitet 1648-1814*, København 2002

Knut Johannessen: Christian Frederik og den norske løve 1813-14, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 109, marts 2014

Birgitte Bøggild Johannsen: Til evig ære minde. Studier i enevældens kongelige castrum doloris, i: *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*, København 1983

Birgitte Bøggild Johannsen: En vidtløftig dronning på gale veje – eller: Lidt om heraldikken i dronning Christines gravkor i Odense, i: Poul Grinder-Hansen (red.): *Arvesølvet. Studier fra Nationalmuseet tilegnet Fritze Lindahl 2003*, Jelling 2003

Birgitte Bøggild Johannsen: Oluf 2., i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014

Birgitte Bøggild Johannsen: Gråbrødre Klosterkirke i Odense, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014

Birgitte Bøggild Johannsen: Hans og Christine, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014

Birgitte Bøggild Johannsen: Christian (Christiern) 2. og Elisabeth, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014

Birgitte Bøggild Johannsen & Hugo Johannsen i: *Ny Dansk Kunsthistorie* 2, København 1993

Paul Johansen: Lippstadt, Freckenhorst und Fellin in Livland. Werk und Wirkung Bernhards II. zur Lippe im Ostseeraum, i: *Westfalen. Hanse. Ostseeraum*, Münster Westf. 1955

Ingrid Fischer Jonge: Valdemar Atterdag og hans dronning, i: Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Gotik 1375-1475*, København 1985

Karl Jordan: Heinrich der Löwe und Dänemark, i: *Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen. Festschrift zum fünfundsechzigsten Geburtstage von Otto Becker*, Wiesbaden 1954

Karl Jordan: *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*, München 1980

A. D. Jørgensen: Om Danebroges Oprindelse. En historisk hypothes, i: *Historisk Tidsskrift* 4. rk V, 1875-1877

A. D. Jørgensen: Det gamle danske kongevåben, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1879

A. D. Jørgensen: Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721, i: *Historisk Tidsskrift* 5. rk. V, 1885

A. D. Jørgensen: Undersøgelser vedrørende Danebroge og det danske kongevåben, i: *Historisk Tidsskrift* 6. rk. I, 1887-88

K. H. Karlsson & Gustav Storm: Finmarkens Beskrivelse af Erkebiskop Erik Walkendorf, i: *Det Norske Geografiske Selskabs Aarbog* XII 1900-1901, Kristiania 1902

Erich Kittel: Die städtischen Siegel und Wappen und der Landesherr im Mittelalter, i: *Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Herold zu Berlin*, Berlin 1969

Erich Kittel: *Siegel*, Braunschweig 1970

Henrik Klackenberg: Expanding frontiers: provincial arms in the kingdom of Sweden 1550-1700, i: *Genealogica & Heraldica. Proceedings of the XXXth International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences Maastricht September 2012*, 's-Gravenhage 2014

Henrik Klackenberg: The Greater Coat of Arms of Sweden from c. 1450 until Today, i: *Genealogica & Heraldica. Influence on Genealogy and Heraldry of Major Events in the History of a Nation. Proceedings of the XXXIst International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences held in Oslo 2014*, Oslo 2015

Jonas Koldingensis: *Daniæ descriptio nova*, Frankfurt a. M. 1594

Jon Jensen Kolding: *En ny Danmarksbeskrivelse 1594*, oversat og kommenteret af Allan A. Lund, Århus 1980

Inger-Lise Kolstrup i: *Ny Dansk Kunsthistorie* 1, København 1993

Helge Kongsrud: *Den kongelige arveretten til Norge 1536-1661. Idé og politisk instrument*, Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø 1984

Johannes Enno Korn: *Adler und Doppeladler. Ein Zeichen im Wandel der Geschichte*, Marburg 1976

J. Kornerup: Skjalm Hvides Slægts Grave og Skjoldmærker i Sorø Kirke, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1877

J. Kornerup: *Meddelelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om en foretagen Undersøgelse af Kalkmalerier i Ringsted Kirke*, Roskilde 1879

J. Kornerup: Valdemar Atterdags og Dronning Helvigs Billeder i Næstveds St. Peders Kirke, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1893

Salomon Kraft: Den danska tiden, i: *Ystads Historia* I, Ystad 1956

G. Krause (udg.): *Tagebuch Christians des Jüngeren, Fürst zu Anhalt: niedergeschrieben … und während seiner Reisen und Rasten in Deutschland, Dänemark und Italien*, Leipzig 1858

R. Krautheimer: *Early Christian and Byzantine Architecture*, London 1965

Peter Kristiansen: Signeter i de kongelige samlinger på Rosenborg Slot, i: Michael Andersen & Göran Tegnér: *Middelalderlige seglstamper i Norden*, Roskilde 2002

Peter Kristiansen: Det heraldiske monument i kapellet på Sønderborg Slot, i: Peter Dragsbo (red.): *Christian III og Dronning Dorotheas anetavler i Sønderborg Slotskirke*, Sønderborg 2010

Anette Kruse, Birgitte Bøggild Johannsen, Charlotte Paludan, Lise Warburg & Else Østergård: *Fru Kirstens Børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke*, Herning 1988

Anette Kruse: Helligtrekongers Kapel, Roskilde Domkirke, i: Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave* II, København 2014

Joachim Krüger: Die dänischen Könige als Lehnsherren der Herzöge von Pommern-Wolgast 1325-1438 anhand der urkundlichen Überlieferung, i: *Baltische Studien. Pommersche Jahrbücher für Landesgeschichte*, Neue Folge, Band 95, 2009

Joachim Krüger: Das Herzogtum Schleswig-Holstein-Gottorf im 17. Jahrhundert, i: Robert Oldach & Thomas Wegener Friis (Hrsg.): *Staat – Militär – Gesellschaft. Festschrift für Jens E. Olesen zum 65. Geburtstag*, Greifswald 2015

Karin Kryger (red.): *Danske kongegrave II*, København 2014

Peter Kurrild-Klitgaard: The Cross of Saint John and the Myth of the Dannebrog, i: James D. Floyd & Charles J. Burnett (red.): *Genealogica et Heraldica St Andrews MMVI, Myth and Propaganda in Heraldry and Genealogy, Proceedings of the XXVII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences St Andrews, 21-26 August 2006*, Volume I, Edinburgh 2008

Sigurd Kværndrup: *Den nordiske løveridder. En ridderromance af Chrétien de Troyes*, København 2014

Bengt Olof Kälde: Series Archiepiscoporum Upsaliensis A. D. MCMLXXXV. Ny heraldisk ärkebiskopslängd, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 53, marts 1986

Wolf Dieter Könenkamp: Das Dithmarscher Reiterwappen: Ursprung und Funktion, i: Reimer Hansen, Wolf Dieter Könenkamp & Frank Trende: *Das Dithmarscher Reiterwappen*, Heide 2004

Lars O. Lagerqvist: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid* …, Stockholm 1970

Lars O. Lagerqvist: Kring trekronorsvapnet på svenska 1300-talsmynt, i: *hikuin* 11, 1985

Walther Lammers: *Die Schlacht bei Hemmingstedt. Freies Bauerntum und Fürstenmacht im Nordseeraum. Eine Studie zur Sozial-, Verfassungs- und Wehrgeschichte des Spätmittelalters*, Heide in Holstein 1953

Ulla Landergren (red.): *Skattkammaren. Rikets regalier och dyrbarheter*, Katrineholm 1987

(Jacob Langebek): *Det Kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext i de tre første Aar 1745. 1746. 1747*, København 1748

Lars Roar Langslet: *Den glemte Konge. Christian VIII Konge af Norge, Konge af Danmark*, Gyldendal 2000

Georg Landberg: *De nordiska rikena under Brömsebroförbundet*, Uppsala 1925

Wolfgang Laur: *Die Ortsnamen in Schleswig-Holstein, Gottorfer Schriften* VI, Schleswig 1960

Wolfgang Laur: *Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein, Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs* 28, Neumünster 1992

Sigrid Leijonhufvud: Kungastenarna i Varnhem, i: *Fornvännen* 5, 1910

Ivar Leimus: Revals våbener og segl, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 82, okt. 2000

Lexikon des Mittelalters VIII, München 1997

Anne Lidén: Bilden av Sankt Olav, i: Lars Rumar (red.): *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden, Skrifter utgivna av Riksarkivet 3*, Jyväskylä 1997

Gunner Lind i: *Dansk udenrigspolitisk historie* 1, København 2001

John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, København 2004

John H. Lind: Dannebrog and the Danish Crusades to Estonia, i: Jens E. Olesen (udg.): *Denmark and Estonia 1219-2019 – Selected Studies on common Relations*, Greifswald 2019

Mereth Lindgren: Ridderen i Ronneby, i: *Danske kalkmalerier. Efter reformationen 1536-1700*, København 1992

Uno Lindgren: *Heraldik i svenska författningar. En vapenrättslig översikt från medeltiden till våra dagar*, Lund 1951

Uno Lindgren: Nytt om ”Sweriges tree Chronor”, i: *Heraldisk Tidsskrift* bind 5, 2. halvbind, 1984

Uno Lindgren: The Symbols of the Province of Åland, i: Tom C. Bergroth (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16 – 21 August 1984*, Helsinki 1986

Kai Hee Lindhardt: Ridderkapellet på Frederiksborg, dets indretning og funktion, i: Nils G. Bartholdy (red.): *Kongelige ordener*, Rødovre 1980

(Nils Lithberg): Gotlands vapen, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* V 1936, Malmö 1937

Johannes Loccenius: *Historiæ Rerum Svecicarum, A primo Rege Sveciæ usque ad Caroli Gustavi Regis Sveciæ obitum deductæ libri novem*, Uppsala 1662

Michail Lukitschev & Reimer Witt (udg.): Die Gottorfer auf dem Weg zum Zarenthron. Russisch-gottorfische Verbindungen im 18. Jahrhundert, i: *Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs*, Band 57, Schleswig 1997

H. P. l'Orange: *Keiseren på himmeltronen*, Oslo 1949

Jiří Louda: *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, London 1981

Jiří Louda: The double-queued lion of Bohemia as symbol of sovereignty, i: *L'aigle et le lion dans le blason médiéval et moderne. Actes du IXe colloque international d'héraldique Cracovie 1995*, Warszawa 1997

Georges de Loÿe: Une frise armoriée dans la livrée du cardinal de Bayonne, i: *Annuaire de la Société des Amis du Palais des Papes et des monuments d'Avignon* LV-LVI, 1980

Georges de Loÿe: Origine des armoiries royales de Suède à trois couronnes, i: *XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica Madrid 1982* II, Madrid 1983

Georges de Loÿe: Om ursprunget till det svenska riksvapnet Tre Kronor, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 54, okt. 1986

J. B. Løffler: *Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke*, København 1880

N. Lukman: The Raven Banner and the Changing Ravens. A Viking Miracle from Carolingian Court Poetry to Saga and Arthurian Romance, i: *Classica et Mediaevalia* XIX, 1958

Hakon Lund: Det første Christiansborg, i: Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (red.): *Christiansborg Slot, Første Bind*, København 1975

Hakon Lund: Slotsholmen, i: Bo Bramsen (red.): *København før og nu – og aldrig*, København 1987

Erik Lundberg och Sigurd Curman: Vreta klosters kyrka, i: *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, *Östergötland*, Band II, Stockholm 1935

Thomas Lyngby, Søren Mentz & Sebastian Olden-Jørgensen: *Magt & Pragt. Enevælde 1660-1848*, København 2010

C. L. Løvenskiold: To Ceremonieller m. m. ved det danske Hof i det 17de Aarhundrede, i: *Danske Samlinger*, Anden Række, Sjette Bind, København 1877-79

(Gabriel Bonnot de Mably): *Collection complete des œuvres de l'Abbé de Mably, Tome Cinquième, Contenant les Principes des Négociations, pour servir d'introduction au Droit Public de l'Europe fondé sur les traités*, Paris år III (1794-1795)

M. Mackeprang: En Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Tid paa Krogen Slot, i: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1932

Johannes Magnus: *Historia de omnibvs Gothorvm Sveonvmqve regibvs*, Rom 1554

Johannes Magnus: *Swea och Götha Crönika*, bog 1, kapitel XII, Stockholm 1620

Olaus Magnus: *Historia de gentibus Septentrionalibus*, Rom 1555

Anna Marsaglia: Evoluzione dello stemma sabaudo, i: Isabella Massabò Ricci, Marco Carassi & Luisa Clotilde Gentile (red.): *Blu Rosso & Oro. Segni e colori dell'araldica in carte, codici e oggetti d'arte*, Milano 1998

Rémi Mathieu: *Le système héraldique français*, Dijon 1946

Dieter Matthes: Bemerkungen zum Löwensiegel Herzog Heinrichs, i: Wolf-Dieter Mohrmann (udg.): *Heinrich der Löwe*, Göttingen 1980

Helmut Maurer: Das Herzogtum Schwaben in staufischer Zeit, i: *Die Zeit der Staufer. Katalog der Ausstellung Stuttgart 1977* V, Stuttgart 1979

J. Mayer: Abergläubiges aus der Pflanzenwelt der Vordereifel, i: *Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde*, 5. årg., 1908

Kurt Mayer: Das Wappenwesen der Grafen von Orlamünde, i: *Der Deutsche Herold* 11, 1929

R. Mejborg: *Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof*, København 1882

R. Mejborg: Nogle Oplysninger om svenske og danske Faner, Flag og Felttegn i det 16:de Århundrede, i: *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 9, nr. 3, 1891

Preben Mellbye-Hansen og Katia Johansen: *Kongens himmel*, København 1997

Faustino Menéndez Pidal: *El escudo de España*, Madrid 2004

Claude-François Ménestrier: *Abbrégé méthodique des principes héraldiques, ou du Véritable art du blason*, Lyon 1661

Christian de Mérindol: *Le roi René et la seconde maison d'Anjou. Emblématique. Art. Histoire*, Paris 1987

Herbert Meyer: Bürgerfreiheit und Herrschergewalt unter Heinrich dem Löwen, i: *Historische Zeitschrift* bind 147, hefte 2, 1932

Heinrich Mitteis: *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Darmstadt 1958

Ole Henrik Moe: Dyreornamentikk, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 3, 2. oplag 1980

Erik Moltke: *Bernt Notkes altertavle i Århus domkirke og Tallinntavlen* I og II, København 1970

Philippes Moreau: *Le Tableau des Armoiries de France. Auquel sont representees les origines & raisons des Armoiries, Herauts d'Armes, & des marques de Noblesse*, Paris 1609

Frederik Münter: *Undersögelser om de danske Ridderordeners Oprindelse*, København 1822

Helmut Naumann: Die frühesten Zeugnisse des Wappenzeltes, i: *Archivum Heraldicum*, nr. 3-4, 1984

Johann Adolf Neocorus: *Wahrhaftige und kurtze Verzeichniss des Krieges 1559 etc.*, 1569

Ottfried Neubecker: Die Wappen auf dem Falttisch im Fürstensaal des Rathauses zu Lüneburg, i: *Lüneburger Blätter*, hefte 2, Lüneburg 1951

Ottfried Neubecker: Fahne, i: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, bd. 6, Stuttgart 1972

Ottfried Neubecker: La croix, symbole religieux et symbole d'état, i: *Colloque international d'héraldique. Internationales Kolloquium über Heraldik. Muttenz 1978*, Académie internationale d'héraldique (1978)

Ottfried Neubecker: *Heraldik. Kilder, brug, betydning*. Oversat og bearbejdet for Skandinavien af Nils G. Bartholdy, København 1979

Ottfried Neubecker: Das Kreuz als christliches und staatliches Symbol, i: Sven Tito Achen (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25.-29. August 1980*, København 1982

Clara Nevéus: L'héraldique de la "Carta Marina" par Olaus Magnus, i: *Genealogica & Heraldica Lisboa 1986. Actas do 17.º Congresso Internacional das Ciências Genealógica e Heráldica*, Lisboa 1991

Clara Nevéus: Heraldik och politik. Exemplet Carta Marina, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 79, marts 1999

Clara Nevéus & Vladimir A. Sagerlund: *Våra landskapssymboler. Vapen, djur och blommor*, Lund 2007

Yngvar Nielsen: *Stormagternes Forhold til Norge og Sverige 1815-1819*, Christiania 1886

Åke Nisbeth: Ängsö kyrka och dess målningar, i: *Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien, Antikvariska serien* 33, 1982

Carl Nordenfalk: En svensk vapenbok från år 1562, i: *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* IX 1940, Malmö 1941

Per Nordenvall: *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, Stockholm 1998

Tore Nyberg: Zur Rolle der Johanniter in Skandinavien, i: Zenon Hubert Nowak (udg.): *Die Rolle der Ritterorden in der mittelalterlichen Kultur*, Colloquia Torunensia Historica III, Toruń 1985

C. Nyrop: Nogle Kroner og Kroneformer, i: *Tidsskrift for Kunstindustri*, 1890

Poul Nørlund: De middelalderlige Kalkmalerier i Ringsted Kirke, i: Mogens Clemmensen: *Ringsted Kirke*, København 1927

Georg Nørregaard: *Efterkrigsår i dansk udenrigspolitik 1815-24*, København 1960

Sebastian Olden-Jørgensen: *Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld*, København 1999

Adam Olearius: *HochFürstliche ansehnliche Leichbegängniss … Friederichs, Erben zu Norwegen, Hertzogen zu Schleswig Holstein … 1661 in sein Ruhe Kämmerlein im Thum zu Schleswig ist …*, Schleswig 1662

Jens E. Olesen: *Rigsråd. Kongemagt. Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, Aarhus 1980

Jens E. Olesen: Skåne mellem Danmark og Sverige 1332-1469, i: Per Ingesman og Bjørn Poulsen (red.): *Danmark og Europa i Senmiddelalderen*, Aarhus 2000

Martin Olsson: Riddarholmskyrkan II. Fast inredning, inventarier och gravminnen, i: *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium, Stockholms kyrkor,* Band II, Häft 2, Stockholm 1937

Martin Olsson: Slottets historia intill år 1600, i: *Stockholms Slotts Historia* I, Stockholm 1940

Martin Olsson: Gustav Vasas begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956

Martin Olsson: Johan III:s bisättning, Johan III:s begravning, i: samme (red.): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* I, Stockholm 1956

Martin Olsson (red): *Vasagraven i Uppsala domkyrka* II, Stockholm 1956

Os descobrimentos Portugueses e a Europa do renascimento, XVII exposição europeia de arte, ciência e cultura, Lisboa 1983

Pierre Palliot: *La Vraye et Parfaite Science des Armoiries*, Paris 1664

Sven Ulric Palme: *Sverige och Danmark 1596-1611*, Uppsala 1942

Werner Paravicini: König Christian in Italien (1474), i: Oliver Auge (udg.), Nina Kühnle (red.): *König, Reich und Fürsten im Mittelalter. Abschlusstagung des Greifswalder „Principes-Projekts". Festschrift für Karl-Heinz Spieß*, Stuttgart 2017

Michel Pastoureau: L'héraldique nouvelle, i: *Pour la science*, nr. 1, november 1977

Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique*, Paris 1979

Michel Pastoureau: *L'Hermine et Sinople. Études d'Héraldique Médiévale*, Paris 1982

Michel Pastoureau: L'origine des armoiries: un problème en voie de solution?, i: Sven Tito Achen (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25.-29. August 1980*, København 1982

Michel Pastoureau: La genèse des armoiries: emblématique féodale ou emblématique familiale?, i: *Cahiers d'héraldique IV, Mélanges héraldiques*, Paris 1983

Michel Pastoureau: *Armorial des chevaliers de la Table Ronde*, Paris 1983

Michel Pastoureau: *Figures et couleurs. Étude sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Paris 1986

Michel Pastoureau (red.): *Les armoriaux médiévaux. Actes du colloque international « Les armoriaux médiévaux » ... (Paris, 21-23 mars 1994)*, Paris 1997

Michel Pastoureau: *L'Art héraldique au Moyen Âge*, Paris 2009

Michel Pastoureau: *Une histoire symbolique du Moyen Âge occidental*, Lonrai 2012

Michel Pastoureau: Pourquoi tant de lions dans l'occident médiéval?, i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013

Michel Pastoureau: Nouveaux regards sur le monde animal à la fin du moyen âge, i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013

Michel Pastoureau: Voir les couleurs au XIIIe siècle, i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013

Michel Pastoureau: Héraldique du cœur (XIIe-XVIe siècle), i samme: *Les signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales*, Firenze 2013

Erling Ladewig Petersen: Norgesparagrafen i Christian III's håndfæstning 1536. Studier over det 16. århundredes fortolkning, i: *Historisk Tidsskrift*, 12. række, bind VI, hæfte 3-4, 1973

Henry Petersen: Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1882

Henry Petersen: Skjoldefrisen i Sorø Kirke, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1883

Silvester Petra Sancta: *Tesserae Gentilitiae*, Rom 1638

Fritz Petrick: Rügischer Löwe und Wendischer Lindwurm, i: Horst Wernicke & Ralf-Gunnar Werlich (udg.): *Pommern. Geschichte. Kultur. Wissenschaft, 3. Kolloquium zur Pommerschen Geschichte 1993*, Greifswald 1996

Hasse Petrini: *Källstudier till Erik XIV:s och nordiska sjuårskrigets historia*, Lund 1942

J. H. & R. V. Pinches: *The Royal Heraldry of England*, London 1974

Hervé Pinoteau: Les armes des reines de France, i: samme: *Vingt-cinq ans d'études dynastiques*, Paris 1982

Hervé Pinoteau: L'héraldique d'état en Europe: bilan et perspectives, i: *Généalogie & Héraldique. Actes du 24e congrès international des sciences généalogique & héraldique Besançon 2000, Héraldique*, Paris 2002

Hervé Pinoteau: *La symbolique royale française V^{e} – XVIIIe siècles*, La Roche-Rigault 2003

Knut Pipping & Leif Tengström: Huset Vasa, Jagellonerna och Ivan IV Vasilievitj. Några hypoteser om de svenska landskapsvapnens uppkomst, i: *Heraldisk Tidsskrift* bind 5, 2. halvbind, 1984

Michel Popoff: *Bibliographie héraldique internationale*, Paris 2003

Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen: *De slesvigske hertuger, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland* nr. 92, Aabenraa 2005

Hanne Kolind Poulsen: Billedmagt. Albrecht Dürers æresport til kejser Maximilian I., i: *Magt og ære. Albrecht Dürer i kejserens tjeneste*, Den Kongelige Kobberstiksamling Statens Museum for Kunst, København 2015

Knud Prange: De ældste heraldiske figurer, i: Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275*, København 1987

Knud Prange: Stormænd i Østjylland, i: Ulla Haastrup (red.): *Danske kalkmalerier. Tidlig gotik 1275-1375*, København 1989

Preußen 1701. Eine europäische Geschichte. Katalog. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Museum und der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg, Berlin 2001

W. R. Prior: Et engelsk Rejseindtryk af Danmark fra 1593, i: *Fra Arkiv og Museum*, 5te Bind, 1912-15

Samuel Pufendorf: *7 Bücher von denen Thaten Carl Gustavs, Königs in Schweden*, Nürnberg 1697

Theodor Pyl: Die Entwicklung des Pommerschen Wappens, i: *Pommersche Geschichtsdenkmäler*, bind 7, Greifswald 1894

Arnold Rabbow: *dtv-Lexikon politischer Symbole*, München 1970

Arnold Rabbow: The Origin of the Royal Arms of England – a European Connection, i: *The Coat of Arms* N. S. Volume XIII, No. 186, 1999

Arnold Rabbow: Kaiser Otto IV. und sein deutsch-englisches Wappen – Anspruch und Konflikt, i: *Herold-Jahrbuch*, Neue Folge, Band 14, 2009

Hedda Ragotzky & Horst Wenzel (udg.): *Höfische Repräsentation. Das Zeremoniell und die Zeichen*, Tübingen 1990

Jan Raneke: Sköldformens utveckling på danskt område 1140-1500, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 26, okt. 1972

Jan Raneke: *Svenska medeltidsvapen* II, Lund 1982

Jan Raneke: Till frågan om Ängsömålningarnas datering, i: *Fornvännen*, 1984

Jan Raneke: Forntidsdjur och landssymbol – något om djurbilder och heraldiska vapen, i: *Ale. Historisk tidskrift för Skåne Halland och Blekinge* 4, 1997

Lena Rangström (red.): *Riddarlek och tornerspel. Sverige – Europa*, Livrustkammaren Stockholm, 1992

Lena Rangström: *En brud för kung och fosterland. Kungliga svenska bröllop från Gustav Vasa till Carl XVI Gustaf*, Stockholm 2010

Henrik Rantzau: *Typus Pompæ funebris 5. Junij Anno MDXIIC … Friderici II …*, 1588

Henrik Rantzau: *Res gestæ serenissimi potentissimique, principis ac Domini, Dni Frederici II …*, 1589

Svend Ranvig: *Sorøkrøniken* II, København 1986

N. L. Rasmusson: Ett okänt danskt tryck från 1560-talet och några likartade svenska tryck, i: *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, årgang XXVII, 1940

Nils Ludvig Rasmusson: Rikets vapen, i: *Rikets vapen och flagga*, Stockholm 1960

Ernst von der Recke: *Det danske Kongevaaben. Et Lejlighedsskrift. Særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift*, København 1927

Ulrik Reindel: *The King Tapestries. Pomp & Propaganda at Kronborg Castle*, København 2011

Peder Hansen Resens Atlas Danicus III, B: Bornholm (i dansk Oversættelse ved Johannes Knudsen), København 1925

Martin Reißmann: *Die Wappen der Kreise, Ämter, Städte und Gemeinden in Schleswig-Holstein, Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs* 49, Husum 1997

Thomas Riis: *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, Odense 1977

Ingrid Rosell: Västgavelns inskrifter, konungagravar och gravkor, i: *Varnhems klosterkyrka*, Stockholm 1982

Arne Runeberg: Witches, Demons and Fertility Magic. Analysis of their Significance and Mutual Relations in West-European Folk Religion, i: *Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum* XIV.4, Helsinki 1947

Göran Rystad: Gränskrig och bondefred, i: *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 2, 1965

Christof Römer: *Der Braunschweiger Löwe. Welfisches Wappentier und Denkmal*, Braunschweig 1982

Vladimir A. Sagerlund: Sveriges lilla riksvapen i Avignon – nya iakttagelser, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 108, okt. 2013

Tapio Salminen: *Obscure Hands – Trusted Men. Textualization, the Office of the City Scribe and the Written Management of Information and Communication of the Council of Reval (Tallinn) before 1460*, University of Tampere 2016

C. G. U. Scheffer: Trekronorsvapnets mecklenburgska ursprung, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 12, okt. 1965

C. G. U. Scheffer: De svenska vapnen i Gelre-vapenboken, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 23, marts 1971

C. G. U. Scheffer: De svenska akterna i 1600-talets trekronorsstrid, i: Grethe Ilsøe og Helle Linde (red.): *Nordiske arkivstudier tilegnet landsarkivar dr. phil. Harald Jørgensen den 3. januar 1977*, København 1977

Joannis Schefferi: *De Antiqvis Verisqve Regni Sveciæ Insignibus*, Stockholm 1678

Georg Scheibelreiter: Adler und Löwe als heraldische Symbole und im Naturverständnis des Mittelalters, i: samme: *Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 53*, Wien 2009

Georg Scheibelreiter: Tiersymbolik und Wappen im Mittelalter. Grundsätzliche Überlegungen, i: samme: *Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 53*, Wien 2009

Georg Scheibelreiter: *Wappen im Mittelalter*, Darmstadt 2014

Hans Schlothfeldt: *Schleswig-Holsteinische Kreis- und Ortswappen*, Neumünster 1964

Georg Schnath: *Das Sachsenross. Entstehung und Bedeutung des niedersächsischen Landeswappens*, Hannover 1961

Wiltrud Schnütgen: *Literatur am klevischen Hof vom hohen Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, Kleve 1990

Percy Ernst Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* II, Stuttgart 1955

Percy Ernst Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* III, Stuttgart 1956

Percy Ernst Schramm: *Sphaira Globus Reichsapfel*, Stuttgart 1958

Klaus Schreiner: Die Staufer als Herzöge von Schwaben, i: *Die Zeit der Staufer. Katalog der Ausstellung Stuttgart 1977* III, Stuttgart 1977

Günther Schuhmann: *Die Markgrafen von Brandenburg-Ansbach. Eine Bilddokumentation zur Geschichte der Hohenzollern in Franken*, Ansbach 1980

Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia*, Stockholm 1932

Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia* III, Antikvitetskollegiet II, Stockholm 1933

Hans-Friedrich Schütt: Flensburg im Mittelalter, i: *Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt*, Flensburg 1966

Carl-Gustav Schøller: *Hærens afdelingsmærker efter 1945*, Frederikssund 1991

Heribert Seitz: *De tre kronorna. Det svenska riksvapnet i sitt europeiska sammanhang*, Stockholm 1961

Gustav A. Seyler: *Geschichte der Heraldik (J. Siebmacher's großes Wappenbuch Band A)*, Nürnberg 1890

Gustav A. Seyler: *Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 2. Teil)*, Nürnberg 1909

Gustav A. Seyler: *Die Wappen der deutschen Souveraine und Lande (Siebmacher's Wappenbuch Band I, 1. Abteilung, 4. Teil)*, Nürnberg 1921

J. Fr. Sick: *Nogle Bidrag til Christiern den Andens Historie under Landflygtigheden*, København 1860

Johann Siebmachers Wappen-Buch. Faksimile-Nachdruck der 1701/05 bei Rudolph Johann Helmers in Nürnberg erschienenen Ausgabe, München 1975

Skuemynter over Kong Christiern den Andens Datter Christine, *Danske Magazin*, 4. rk., 4. bd., 1. hæfte, 1878

Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave, Danmarkshistorie uden retouche*, København 1971

Whitney Smith: *Die Zeichen der Menschen und Völker. Unsere Welt in Fahnen und Flaggen. Deutsche Bearbeitung: Ottfried Neubecker*, Luzern 1975

Philipp Jacob Spener: *Historia Insignium, pars specialis*, Frankfurt a. M. 1680

Klemens Stadler: *Deutsche Wappen Bundesrepublik Deutschland, Band 1, Die Landkreiswappen*, Bremen 1964

Klemens Stadler: *Deutsche Wappen*, Band 4, Bremen 1965

Robert Stein: Gifts of Mourning-Cloth at the Brabantine Court in the Fifteenth Century, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*, Turnhout 1999

C. M. S[tenbock]: Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd, i: *Personhistorisk Tidskrift*, 18. årg., 1916

Ingmar Stenroth: *Myten om goterna. Från antiken till romantiken*, Stockholm 2002

Walther Stephan: *Die historischen Wappen Schleswig-Holsteins und seiner Landschaften*, Neumünster 1953

Lars Bangert Struwe: *Jeg er sikker på, at Danmark har onde hensigter over for Sverige. Kriserne i Norden i 1740'erne*, utrykt ph.d.-afhandling, 2009

Hugo Gerard Ströhl: *Deutsche Wappenrolle*, Stuttgart 1897

Jan Svanberg: *Sankt Göran och draken*, Stockholm 1993

Erling Svane: *Det danske Rigsvåben og Kongevåben. Odense University Studies in History and Social Sciences* vol. 160, Viborg 1994

Erling Svane: *I Skjoldet springe Løver. Afledninger af Kongevåbenet*, Odense 2002

Hans Svaning: *Refutatio calumniarum cuiusdam Ioannis Magni … huic accessit chronicon sive Historia Ioannis Regis Daniæ … scripta Petro Parvo Rosefontano*, København 1560

Elof Tegnér (udg.): *Minnen och anteckningar af Lars von Engeström.* Andra bandet, Stockholm 1876

Leif Tengström: *"Muschoviten … Turcken icke olijk". Ryssattribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova*, Del I, Jyväskylä 1997

Steven Thiry: *Matter(s) of State. Heraldic Display and Discourse in the Early Modern Monarchy (c. 1480-1650),* Heraldic Studies Vol. 2, Ostfildern 2018

A. Thiset: Nogle Bemærkninger om dansk Heraldik i Fortid og Nutid, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* II rk. 17, 1902

A. Thiset: Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid, i: *Historisk tidskrift för Skåneland*, 1. bd., 1903

A. Thiset: Vaabenmærkerne for Island, Færøerne og Kolonierne. En kritisk Undersøgelse, i: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1914

G. Thomann: Zürcherische Wappenbücher. II. Die Wappenbücher der Zentralbibliothek, i: *Archives Héraldiques Suisses* I-II, 1941

Bengt Thordeman: Krona, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 9, 2. oplag, Viborg 1981

Lauritz de Thura: *Den Danske Vitruvius* I, København 1746

Lauritz de Thura: *Den Danske Vitruvius* II, København 1749

Hans Toll: *De älsta svenska konungavapenbilderna och tre-kronor-vapnet*, Stockholm 1919

Hans Toll: Unionssköldar och unionsbanér, i: *(Dansk) Personalhistorisk Tidsskrift* 8. rk. bind 5, 1926

Hans Toll: *Trekronorproblemet*, Stockholm 1936

Hans Toll: Två beteckningssystem uti unionssigill åren 1391-1436, i: *(Norsk) Historisk Tidsskrift*, 31. bind hefte 1, 1937

Hans Toll: Danskt-vendiskt överherrevapen och pommerska hertigvapen genom tiderna, i: *(Dansk) Historisk Tidsskrift*, 31. bind, 2. hefte, 1939

Mauro Tosti-Croce (red.): *Il viaggio di Enrico VII in Italia*, Città di Castello 1993

Endnu flere af Herlov Trolles egenhændige Beretninger til Kong Frid. II. 1564, i: *Danske Magazin*, Tredje Bind, 1747

Hallvard Trætteberg: Norge, Island, Man og Orknøyene, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 20, okt. 1969

Hallvard Trætteberg: Landskapsvåpen, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 10, 2. oplag, Viborg 1981

Hallvard Trætteberg: Merke og fløy, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 11, 2. oplag, Viborg 1981

Hallvard Trætteberg: Unionsvåpen, i: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 19, 2. oplag, Viborg 1982

Iacobus Typotius: *Symbola Diuina & Humana* …, Frankfurt 1652

Sven Tägil: *Valdemar Atterdag och Europa*, Lund 1962

Leif Törnquist: *Svenska flaggans historia*, Värnamo 2008

Inger Ahlstedt Yrlid: Et kongeportræt, i: Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.): *Danske kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275*, København 1987

Erik Ulsig: En ukendt gren af det danske kongehus i det 14. århundrede, i Tommy P. Christensen, Jens Villiam Jensen, Vagn Skovgaaard-Petersen & Allan Tønnesen (red.): *Slægter – Skjolde – Steder. Festskrift til Knud Prange*, Viborg 1990

Raymond van Uytven: Showing off One's Rank in the Middle Ages, i: Wim Blockmans & Antheun Janse (udg.): *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages*, Turnhout 1999

Jean-Bernard de Vaivre: Les trois couronnes des hérauts, i: *Archivum Heraldicum,* nr. 2-3, 1972

Jean-Bernard de Vaivre: Le changement d'armes des évêques de Viviers sous Philippe IV le Bel, i: *Archivum Heraldicum*, nr. 4, 1972

Jean-Bernard de Vaivre: La probable signification politique du changement d'armes des comtes de Bourgogne à la fin du XIIIème siècle, i: *Recueil du 11e congrès international des sciences généalogique et héraldique*, Liège 1973

Anacephalæoses id est Svmma Capita actorum Regvm Lvsitaniæ. Auctore P. Antonio Vasconcellio …, Antwerpen 1621

Jens Vellev: *Frederik 2.s begravelse 5. juni 1588. 21 grafiske blade af Frans Hogenberg og Simon Novellanus*, 2019

Ernst Verwohlt: Valdemar Atterdags og Erik af Pommerns Herolder, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 1, 1960

Ernst Verwohlt: Kongelige danske herolder, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 25, marts 1972

Ernst Verwohlt: Turneringer og ridderspil i Norden, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 39, marts 1979

G. V. Vilinbakhov: *The State Coat of Arms of Russia 500 Years*, St. Petersborg 1997

Volker Vogel (udg.): *Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien 15. Das archäologische Fundmaterial II*, Neumünster 2001

Carl-Alexander von Volborth: *The Art of Heraldry*, London 1991

Knud Voss: *Arkitekten Nicolai Eigtved 1701-1754*, København 1971

Marc de Vulson de la Colombière : *La Science Heroiqve*, Paris 1644

Marc de Vulson de la Colombière : *La Science Heroiqve*, Paris 1669

Anthony Wagner: A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, *Aspilogia I*, London 1950

Anthony Wagner: The Swan Badge and the Swan Knight, i: *Archæologia* 97, 1957

Anthony Wagner, Thomas Daniel Tremlett & Hugh Stanford London: Rolls of Arms Henry III, The Matthew Paris Shields, Glover's Roll and Walford's Roll, Additions and Corrections to A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, *Aspilogia II*, London 1967

Anthony Wagner: *Heralds and Ancestors*, London 1978

Heinz Waldner: Die ältesten Wappenbilder. Eine internationale Übersicht, i: *Herold-Studien*, Band 2, Berlin 1992

Paul Warming: Christiern 1.s Skjoldholdere, i: *Heraldisk Tidsskrift* nr. 1, 1960

Curt Weibull: Goternas utvandring från Sverige, i: *Scandia* XXIII, 1955-1957

E. C. Werlauff: *De hellige tre Kongers Kapel, stiftet af Kong Christian den Første og Dronning Dorothea i Roskilde-Domkirke*, København 1849, Den i Kapellet opbevarede Ridderfigur af Marmor

E. C. Werlauff: *Om Danebrog og Danebrogsordenen. En historisk Undersøgelse*, udg. af C. F. Wegener, København 1872

Ralf-Gunnar Werlich: Der Leopard in Kirch Baggendorf und der Greif in Horst. Heraldische Spuren der Landesherrschaft im Kirchenraum?, i: Haik Thomas Porada & Wolfgang Schmidt (udg.): *Kirchliches Leben zwischen Trebel und Strelasund. Beiträge zur Geschichte des Kirchspiels und der Synode Grimmen*, Kiel 2019

Ernst Joachim Westphalen: *Monumenta inedita Rerum Germanicarum præcipue Cimbricarum et Megapolensium* IV, Leipzig 1745

Leonie von Wilckens: Das Mittelalter und die 'wilden Leute', i: *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst*, Dritte Folge, Band XLV, 1994, Stuttgart 1995

Uno Willers: Myntsamlande i samband med trekronorstvisten, i: *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1937

Woodward's A Treatise on Heraldry British and Foreign with English and French Glossaries, Newton Abbot Devon 1969

C. E. Wright: *English Heraldic Manuscripts in the British Museum*, London 1973

Alf Åberg: Erik XIV:s gravsättning och grav i Västerås domkyrka, i: Carl-Herman Hjortsjö (red.): *Erik XIV. En historisk, kulturhistorisk och medicinsk-antropologisk undersökning i samband med gravöppningen 1958 i Västerås domkyrka*, Stockholm 1962

Patrik Åström: *Tendensen i Kristoffers landslag. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 100*, Uppsala 2016

18. Summary: The Danish Royal Coat of Arms from the Reign of the Valdemar Kings until Frederick VI – Studies in Danish History seen through the Mirror of Heraldry

Important facets of heraldry are conducive to Danish and Nordic history. This dissertation deals with the Danish royal coat of arms from the end of the 12th century until 1819. The development of the arms from being a simple shield into a composite coat of arms with changing shapes makes it possible to obtain further insight in the political history of Denmark as a supplement to other sources. The development of the royal coat of arms can bring new light to certain events and actions by looking at them in greater context and thus lead to a better understanding of Danish history. That is the principal thesis of this dissertation. Other important theses are: The purpose of using the royal arms clearly stands out in conflicts; the kings regarded their continuous use of the arms as a tool in order to maintain royal power.

The general heraldic rule of tinctures was observed by the Danish kings. The symbolism of the Danish lions becomes clear when comparing with lions also used by contemporary princes.

Since the end of the 19th century, Danish scholars and authors dealing with heraldry have put forward their interpretations of the royal coat of arms. They have however not treated the development of the arms in a methodically satisfactory way, and some relevant sources have not been included in their studies. Therefore their interpretations have partly been disproved in this dissertation.

The royal seals are, as far as the Middle Ages concern, important sources, and so are the coins struck with the royal coat of arms. It is a matter of course, that seals and coins do not reproduce the tinctures of the arms. Certain armorials of foreign origin do, but in this dissertation they have been used with reservations because misinterpretations of the tinctures and even the charges occur. In some frescoes the royal coat of arms may be considered to be authentic regarding the tinctures. Documents concerning peace negotiations and diplomatic correspondence are important sources of Danish kings' and foreign princes' conception of the various fields in the Danish royal coat of arms, especially concerning the three crowns. Tendentious writings and pure propaganda have also influenced the view of the Danish royal arms, and of the Swedish, as well.

Origin and differencings of the royal coat of arms

When the Valdemar Kings, the Danish royal lineage since 1157, adopted heraldry they followed a trend which characterized Western Europe. Like other sovereigns, they started using a coat of arms as a signal of power and self-assertion and as a supplement to their use of the great seal, as well. In their shield they displayed lions after the fashion of other princes, first and foremost that of Duke Henry the Lion (Heinrich der Löwe). The usage of this heraldic charge in those days can be interpreted as a signal of dissociation from the Holy Roman Emperor whose symbol was the eagle. Several princes dissociated themselves from the Emperor by means of heraldry. In the beginning, the Danish king may have born only one lion. But from the reign of Canute VI (Knud VI) and until

the present time there have been three lions in the Danish royal coat of arms. Obviously a certain prestige was connected with the arms of the Danish king, since Swedish kings with Danish ancestors for a period bore three lions, too. The custom developed abroad that vassals or relatives used arms which were differencings of those born by the feudal lord, was adopted in Denmark even before 1200. On the basis of the king's armorial bearings, new arms with one or two lions were created. Thus Count Albert of Orlamünde, the son of King Valdemar II's sister, bore two lions after having been enfeoffed with Holstein by his uncle the King in 1203. In the middle of the 13th century it seems that a deliberately graduated differencing of the Danish lions according to rank was employed because the three brothers Eric IV (Erik IV) as king, Abel as duke of Schleswig and Christopher (I) (Christoffer (I)) as lord of Lolland and Falster bore three lions, two lions and one lion respectively. The three Danish lions were normally accompanied by small heart- or leavelike charges. Sometimes they were depicted or regarded as hearts or water-lily leaves, but originally they may have been lime leaves. It was believed that the lime was able to protect against stroke of lightning and therefore could be regarded as a symbolic protection against the Emperor's eagle, the bird of Jove, god of thunder.

The coat of arms – or, three lions azure accompanied by small charges gules – became a continuous expression of the royal dynasty supporting the idea that royal power in Denmark was hereditary, and it was identified with the Kingdom of Denmark and its territory. The coat of arms appeared not only on seals and coins, but also in many other connections where the power of the crown and of the state manifested itself, e. g. on sepulchral monuments, buildings, armorial genealogical tables, portraits and, as time went on, in print. The charges of the arms certainly appeared at an early stage in military colours, on tabards and other textiles which have not been handed down until our time because of their character.

The three lions of the royal coat of arms left a continued mark on Estonia as a consequence of the Danish conquest of this country in 1219. Probably since the middle of the 13th century, the lions, but not accompanied by the small charges, became the arms of Tallinn/Reval and were later identified with Estonia. The definition of the coat of arms became important in the 16th century during the Danish-Swedish strife.

Since the end of the 13th century, the royal arms were depicted with a helmet and a crest, two horns covered with ermine and charged with fans of peacock feathers. This crest could still be seen in the 1420s above the king's shield. Sometimes the crest appeared separately in the royal seals, but always expressing the same identity as the lions. For political purposes, princes related to Denmark also started using the Danish horns as their crest.

Dukes and counts of Halland (now the southwestern part of Sweden north of Scania), illegitimate descendants of Valdemar II, used a brisure of the royal arms: a lion above hearts or leaves. Valdemar IV's son Christopher (Christoffer) may as duke of Halland be connected with a similar coat of arms. King Christian I used this lion above hearts when he made the same charges the arms of the title "King of the Goths". In the 16th century this coat of arms became a stumbling block to Sweden because it also suggested a claim on a part of Swedish territory.

A distinct brisure of the royal arms – or, two lions azure – has since 1245 been the coat of arms of the Duchy of Schleswig. In 1326 the Holstein counts, the Schauenburgs, came into power in Schleswig, and consequently they adopted the two lions which were also born by the ducal Abel

and his family-line. When this branch became extinct in 1375, the Schauenburgs were domineering both Schleswig and Holstein, and the two Schleswig lions, probably already from 1386, appeared in the quartered arms of the Schauenburgs together with the Holstein nettle leaf. Queen Margaret (Margrete) and Eric of Pomerania (Erik af Pommern), king of the Scandinavian Union, wanted to attach Schleswig more closely to the Danish Kingdom. As a heraldic expression of this Margaret put the Schleswig lions together with her other coats of arms in her seal. Eric possibly combined already from 1413, the coat of arms of Schleswig with the fields of his kingdoms Denmark, Norway and Sweden and his ducal arms of Pomerania in one shield. Hitherto disregarded sources show that the placing of the Schleswig coat of arms in the king's heraldic achievement was known abroad. When King Christian I in 1460 had been elected duke of Schleswig and count of Holstein, the coats of arms of these two territories also became fields in his armorial bearings.

The Dannebrog – banner and heraldic charge

With certainty the Danish flag Dannebrog can be traced back to Valdemar IV who reigned from 1340 till 1375. The Danish red banner with a white cross is somehow connected with the Holy Roman Emperor's similar banner, known from the 12th century. In the Armorial Gelre the royal coat of arms of Valdemar IV appears with a Dannebrog banner stuck through one of the crest's peacock fans. The Danish coat of arms might have been depicted in the armorial shortly after 1370. In the Armorial Bellenville, with the oldest coats of arms dating from 1330 till 1340, Valdemar IV's coat of arms also appear, and here the Dannebrog is depicted in a shield with its name in Flemish "denenbroec". The Danish banner Dannebrog is hardly older than the reign of Valdemar IV. His motive of adopting a red banner with a white cross like the similar banner of the Roman Emperor most likely was that it was politically convenient for him to demonstrate his relations with the Emperor.

The legend telling that the Dannebrog fell from heaven in 1219 during a Danish crusade to Estonia might have been created in the 1490s. It was connected with Emperor Constantine's ostensible vision of a cross in the year 312. Analyses of songs in Latin and Low German about the battle in the Ditmarshes in 1500 have rendered it probable that a conception of Dannebrog's miraculous origin existed at that time. In the 16th century knowledge about the legend of the banner fallen from the sky spread in Europe. Accompanied by a sober explanation the Danish historian Arild Huitfeldt mentioned the legend in his chronicle published 1600-1603. A comparison of coins minted in Denmark and Portugal gives evidence that the characteristic Portuguese cross, the cross of Christ, in the golden "português" or "portugalese" influenced the Dannebrog cross in Danish "portugueses" since the 1590s. From 1603 this form of cross, a cross paty, appears in the Danish coins together with the words "in hoc signo vinces", traditionally connected with the Constantinian vision. At the same time, the cross of Dannebrog appeared as a cross paty in the King's composite armorial bearings. When the Order of Dannebrog was founded in 1671, its insignia became a cross in a similar shape which resulted in stilistic harmony between the quartering Dannebrog cross in the royal shield and the Dannebrog cross as a badge hanging from the collar of the order.

The three crowns and the cross of the Nordic Union

The use of three crowns and different opinions on their signification were of importance for the relations between Denmark and Sweden. Magnus Eriksson, Queen Margaret's father-in-law, became king of Sweden in 1319, in the same year he had inherited Norway, and in 1332 the Holstein mortgagee Count John (Johan) was forced to cede Scania with Blekinge to King Magnus. Scania, Halland and Blekinge were originally parts of Denmark. From 1333 Magnus called himself king of Sweden, Norway and Scania. In the late 1330s he had coins minted with the traditional Swedish royal coat of arms, the Folkung lion, on the one side and three centred crowns on the other side. Among coats of arms of princes and cardinals in an armorial frieze in Avignon, dated to 1335, a shield – Azure, three crowns or 2,1 – tending towards Magnus Eriksson, can be seen. It is reasonable to connect the three crowns with the fact that Magnus was the ruler of Sweden and Norway and also held a part of Denmark. Thereby a possibility existed that three crowns might be connected with the idea of a Nordic Union. Swedish historians in the 17th century erroneously asserted that the mentioned coins proved that the three crowns had been the coat of arms of Sweden since the 11th century. When King Magnus Eriksson's sister's son Duke Albert (Albrecht) of Mecklenburg had ascended the Swedish throne in 1364, the three crowns were displayed in his seal. In 1360 King Valdemar IV had united Scania with Denmark by force. In Sweden some expected Albert to reconquer Scania. Perhaps Albert intended to take advantage of the conceivable union-related symbolism of the three crowns in order to assert his right of succession to the Norwegian throne. Before the Kalmar Union was effected in 1397, Queen Margaret already from 1390 used a seal with three crowns in a shield having a unification of the three Nordic realms as her programme. By means of the three crowns she made use of an existing symbol. In order to bind the three Nordic countries together, Margaret usurped the three crowns after having defeated Albert militarily in 1389. They were rooted in an older tradition and were interpretable as a coat of arms of more than one Nordic kingdom. Queen Margaret must have been acquainted with her father-in-law Magnus Eriksson's usage of them and his supposed motive of doing so. She adopted her sister's daughter's son Bogislav of Pomerania. He was given the Nordic name Eric, and on Trinity Sunday 1397 he was crowned king of all the three Nordic realms. Eric of Pomerania carried on using the coat of arms with three crowns which in his small seal, known from 1403, was placed upon a cross. This union seal was hanged under almost all governmental letters in Denmark, Norway and Sweden during the next years as a manifestation of the personal and centralized use of force he aimed at. The king also had a larger coat of arms with fields of Denmark (three lions holding a small Dannebrog banner), Sweden (three crowns and the Folkung lion, as well), Norway (an axe-bearing lion) and Pomerania (a griffin). The shield was quartered by a big cross.

The three crowns became politically important for centuries. In the 14th century and afterwards, they were regarded as a Swedish state symbol and as a heraldic sign of the Nordic Union, as well, and later they gave expression to attempts to revive it. The usage gave rise to military controversies and diplomatic disputes between Denmark and Sweden.

As a supplement to the coat of arms with the three crowns, King Eric also used a separate union cross. He had introduced a yellow banner with a red cross, The Banner of the Realms. This is documented in two letters from 1430 where the king resolved that the priests in Vadstena and in Kalmar on their liturgical robes should wear The Banner of the Realms which was yellow with a

red cross. Eric of Pomerania may already have adopted this Union banner shortly after 1397. On Queen Margaret's sepulchral monument in the Cathedral of Roskilde King Eric placed a painted coat of arms in 1423 which later has disappeared. According to a description from the 17th century, the big cross that quartered the shield must have been red. This red cross cannot be the cross of Dannebrog which later quartered the main shield of the Danish kings. It must be the red cross of the Union banner. The Swedish King Charles Knutsson (Bonde) (Karl Knutsson) was 1449-1450 also king of Norway. He appears on a wooden statuette holding a coat of arms with the three crowns and the Norwegian lion in a shield quartered by a red cross with golden edges and with his family coat of arms of Bonde in an inescutcheon. The red cross with golden edges corresponds with Eric of Pomerania's yellow banner with a red cross and therefore shows King Charles as a union king.

A composite shield with changing contents

A shield with several quarters also became the normal praxis of all Eric of Pomerania's successors on the Danish throne. But the quartering cross was depicted as a cross of Dannebrog, white (argent) with red (gules) edges. Not only territories actually in possession of the king were represented by their arms in the armorial bearings, but also territories which the king intended to bring under his rule, by arms of pretension, quite similar to habits among foreign princes.

Owing to the highly developed heraldic tradition in England, Queen Philippa, consort of Eric of Pomerania, combined her paternal coat of arms with his in a shield divided per pale which can be seen in her seal known from 1420. All the following Danish queens used the coat of arms of their consorts together with their own paternal arms. In the beginning the coat of arms of a queen were placed upon that of the king. It was a North German custom still lasting in the 16th century. King Christian I's consort, Queen Dorothy (Dorothea), used armorial bearings with four shields placed upon each other. As time went on, the coats of arms, especially of the queens of German extraction, were composed of numerous fields. The arms of the king and the queen therefore appeared in two separate shields side by side.

Eric of Pomerania's successor, his nephew Christopher of Bavaria (Christoffer af Bayern), put the lion of the Rhenish Palatinate and the barry-bendy arms of Bavaria into his royal armorial bearings. When he inherited his father's duchy, a special seal was created where his Nordic charges appear secondarily. King Christopher introduced a field for the traditional title "King of the Wends". This title, originating from the Valdemars, alluded to the conquest in 1168 of the pagan island of Rügen in the Baltic Sea. Even if the Danish rule on the southern coast of the Baltic had grown illusory, the Danish kings continued to call themselves "King of the Wends", and from 1440 with a coat of arms belonging to the title came into use. Earlier a wyvern had been the arms of Lolland, an island south of Sealand. The formal suzerainty regarding Rügen was abolished in 1438 by King Eric in favour of his Pomeranian relatives. That may have been one of the reasons why Christopher of Bavaria attached a coat of arms to the royal title "of the Wends" by which he gave prominence to himself in the Baltic area where the dethroned Eric of Pomerania dominated Gotland until 1449. The dragon or the wyvern was a general symbol of the evil and of paganism and could therefore allude to the crusade-like re-christianization of Rügen in the 12th century. Owing to the Danish-Swedish antagonism in the 16th century, King Gustavus Vasa of Sweden (Gustav Vasa) in 1540 also adopted

the title as a king of the Wends, and from 1594 the Swedish kings gave heraldic expression to it by means of a wyvern. In the Danish royal coat of arms the wyvern was golden (or) in a blue (azure) field to begin with. From 1551 the field with the wyvern was placed at the bottom in the composite armorial bearings. That was the place where some princes of the Empire bore the purely red so-called "Regalienfeld" which symbolized the jurisdiction of life and death they had according to the imperial enfeoffment. In 1551 at the latest, King Christian III changed the field with the wyvern into red, maybe due to the Emperor's de facto recognition after 1544 of him as a king of Denmark. By means of the red tincture he might have wanted to appear as a German prince of the Empire. An erroneous interpretation of the wyvern as a coat of arms of Funen was prevailing in certain relations during the 17th and 18th century.

After having been elected king of Denmark in 1448, Christian I introduced the two fesses of Oldenburg in the royal armorial bearings. Furthermore, the title "King of the Goths" which Danish kings had used since Valdemar IV in 1361 conquered Gotland was heraldically expressed in the shape of a lion above nine hearts. The king did not choose the emblem of Gotland since the 13th century, a ram holding a banner with a cross, later depicted as an Agnus Dei, but the lion above hearts. In the 13th and 14th century counts and dukes of Halland had used a lion above hearts as their coat of arms. The reason why Christian I re-used the coat of arms of Halland in his own armorial bearings might have been that he apparently on the long view aspired and intended to restore the Nordic Union. These endeavours clashed with the Swedish kings who since 1279 also called themselves "King of the Goths". In the light of Gothicism which from the 15th century was of enormous importance for the self-knowledge of Swedish kings, the Swedes regarded the three crowns and the Folkung lion as arms of a "Swedish" realm and a "Gothic" realm respectively, altogether forming the whole Sweden. Because of this conceptional development the Danish royal title "of the Goths" and the lion above hearts thus could be interpreted as a mark of pretence with reference to essential parts of Sweden. In the 16th century Swedish kings argued that this was the intention. In 1564 Frederick II (Frederik II) of Denmark maintained that the lion above hearts was the original coat of arms of Halland, then still a part of his Danish kingdom. In the seal of the counts and dukes of Halland the number of hearts had never been fixed. But in the version used by King Christian I and by all the following kings their number was always nine. The two strongly patriotic Swedish prelates in the middle of the 16th century, Olaus Magnus and his brother Johannes Magnus, believed that the Goths were the ancestors of the Swedes, and they supposed that nine played an important part to the Goths in the distant past. Knowledge of such conceptions may have justified the Danish king to place precisely nine hearts in the arms "of the Goths". The number of hearts around the three Danish lions had originally been indefinite, but from 1546 it was permanently fixed at nine. In Denmark it was necessary to take the Gothic myth into account in order to assert the old age of the Danish realm in proportion to the Vasa kings' Sweden. Somebody thought that Jutland might be the country of the Goths. This gave rise to the erroneous idea that the lion above hearts "of the Goths" could also be interpreted as the arms of Northern Jutland, especially in the 17th and 18th century.

Supporters

Corresponding with the extension of his territory, Christian I successively introduced alternating supporters, each with a symbolic and political signification. Having ascended the Danish throne in 1448 he let two savages support his composite armorial bearings. When Swedish kings later also used savages, their interpretation becomes clear. In the Middle Ages it was believed that savages were to be found in big forests or in wild mountainous regions. In the North "homines silvestres" were identified with the population in the most northern parts of Norway and Sweden – Lapland. In a letter from 1457 about Christian I's potential participation in a crusade against the Turks, the king's problems with the "forest people" in the mountainous regions and in the forests of Sweden and Norway were emphasized. Perhaps he had savages support his shield – before he ruled Norway and Sweden – in order to demonstrate his pretensions. Having become king of Norway in 1450, Christian I added the Norwegian lion in his armorial bearings supported by two lions, apparently a repetition of the main charges in the arms of the kingdoms of Denmark and of Norway respectively. When Christian I became king of Sweden in 1457, a field with the three crowns was inserted in his coat of arms, but the arms "of the Goths" were omitted. Out of respect for Sweden, an armoured knight – Sweden's patron saint St. Eric – became one of the supporters; the other one was a savage. In 1460 Christian I was elected duke of Schleswig and count of Holstein, and his supporters now became a woman and a savage. The woman may be a derivation of the sleeved female arm holding the helmet in the seal of the Schauenburg Count Gerhard III. The savage was still symbolizing the northern regions of Norway and Sweden. With these two supporters the king may have intended to demonstrate the extent of his realms and territories from the south to the far north. When Gustavus Vasa of Sweden in 1523 had partly dissolved the Kalmar Union he used savages as his supporters. The Swedish King Charles IX (Karl IX) called himself in 1607 also king of the Laplanders and introduced a coat of arms of Lapland with a savage in the shield. The savage was simply identified with the northern regions. As time went on, two savages became the permanent supporters of the Danish royal coat of arms.

Chivalric insignia, heralds and armorial banners

In the 14th century it was a practise abroad to encircle a coat of arms with the insignia of an order of chivalry. Since 1457 the existence of an order, brotherhood, founded by Christian I is documented, and probably it had a heraldic tradition; much later it was called the Order of the Elephant. After the fashion of foreign orders of chivalry, the Danish order had a chapel, the Chapel of the Magi in Roskilde Cathedral. At the death of a member, the insignia and a reproduction of the arms of the person in question should be sent to the chapel where the arms of the deceased members probably were displayed, or such a practice had been projected. The Order of the Swan of Brandenburg served as a model for the Danish order, and Queen Dorothy, Christian I's consort, had no doubt been involved in the foundation of her husband's order. She and the king were members of the Order of the Swan, and their coats of arms encircled by the insignia may have been displayed in the chapel of the Brandenburg order. If the similar rules of the Danish order have been practiced, one can imagine that the arms of the king and queen encircled by the insignia together with similar arms of other deceased members have once been displayed in the chapel of the cathedral in a similar spectacular way.

Queen Dorothy probably also influenced the creation of a coat of arms of Stormaria (the southern part of Holstein), a swan with a coronet round its neck. The charge may have been inspired by the Order of the Swan; Dorothy originally came from Brandenburg. Before her son John (Hans) became king, the arms of Stormaria appeared in his seal. King Christian I does not seem to have used the swan. Its introduction was most likely due to an initiative taken by Dorothy in order to make it possible to divide Holstein later between her two sons John and Frederick (Frederik). Dorothy herself bore the swan as a part of her armorial bearings.

Danish heralds officiated at the tournaments of King Eric Menved (Erik Menved) in 1311. Valdemar IV and Eric of Pomerania used heralds as messengers. Christian I created an organization of heralds after a foreign pattern with kings of arms, heralds and pursuivants; this organization existed until 1536. Thereafter the kings had two heralds. They were messengers and took part in different state ceremonies, e. g. coronations and royal funerals. Danish heralds most likely wore tabards embroidered with the king's composite armorial bearings or with separate fields. The royal heralds dressed in their gorgeous tabards with the royal arms in colours have in a spectacular way given lustre to the Royal House at ceremonious occasions. Danish tabards have only been preserved from the time of Frederick VI (Frederik VI), king from 1808 till 1839.

The carved and painted shields displaying the arms of King John's and her own ancestors, which Queen Christina from Saxony together with arms of their children and their spouses and of four imperial couples as well set up in 1514 in the Franciscan Church in Odense was no doubt impressive. She also let the king's and her sepulchral monument with the arms of their ancestors in four generations be executed, and her ancestral coats of arms were worn at her funeral in 1521. Banners with every single field of the composite royal armorial bearings formed part of the funeral procession of Frederick II (Frederik II) in 1588, and this custom continued at the funerals of Danish kings until 1766. Many years after the funeral such banners could be seen in the Cathedral of Roskilde. The Danish royal coat of arms have often been exposed to the public on many occasions with a much more evocative effect than in the plain seals under a letter.

The title of pretence "Heir to Norway"

In 1490 the duchies of Schleswig and Holstein were divided between King John and his younger brother Duke Frederick (I). From 1450 Norway had been an elective monarchy, but this was often ignored by the Royal House that focused on the period when the realm had been a hereditary monarchy. Certainly supported by his mother, Queen Dorothy, Duke Frederick called himself "Heir to Norway" already in 1486, and not later than 1493 he added the Norwegian lion to his ducal coat of arms. This pretension was repeated by all the following dukes of Schleswig and Holstein in their title and in their coat of arms, as well. King John's descendants had a similar interest in asserting a right of succession to the throne of Norway. His son Christian (II) therefore also adopted the Norwegian lion in his ducal coat of arms before he became king, and he called himself "true Heir to Norway". Later younger sons of a king styled themselves dukes of Schleswig and Holstein and "Heir to Norway" until the introduction of absolutism in 1660.

As king, Christian II used the same coat of arms as his father, King John, i. a. with the three crowns. He was only king of Sweden 1520-1523, but he never changed his coat of arms. Owing to

his marriage with Isabella of Hapsburg, sister of Emperor Charles V (Karl V.), he became a Knight of The Golden Fleece in 1519. The insignia were presented to him during his coronation in Stockholm in 1520. His coat of arms appeared in the various armorials of the illustrious order and can be seen in an armorial panel in the Cathedral of St. Bavon in Ghent. In 1523 Christian II was deposed also as king of Denmark and Norway where he was succeeded by his uncle Frederick I who never used the three crowns or the lion above hearts "of the Goths". Christian II went into exile with his family for some years in the Spanish Netherlands where Queen Isabella died in 1526. She was buried in Ghent. A hatchment and a memorial tablet displaying the arms of the royal couple and of Charles V, too, were later destroyed. In 1532 Christian II tried to win back his kingdoms but was arrested. He spent the rest of his life as a state prisoner in Denmark, but on easy terms.

Heraldic strife becomes cause of war

In Sweden Gustavus Vasa was recognized as a hereditary king in 1544. In Denmark, Christian III, son of Frederick I, then seems to have taken up an interest in Sweden. During his captivity Christian II formally abdicated in 1546 from the three Nordic kingdoms and Schleswig and Holstein; it was stated explicitly as far as Sweden concerns. In the same year Christian III began using the three crowns again which the Swedish king regarded as an oblique claim to Sweden. This resulted in increasing tension between Denmark and Sweden. Christian II's two daughters never recognized their father's abdication. Dorothy (Dorothea), married to the elector of the Palatinate, styled herself Princess and Heir of Denmark, Norway and Sweden. Christina, who had first been married to a duke of Milan and later to a duke of Lorraine, was even more ambitious; in her great seal from 1564 she calls herself Queen of the three Nordic Kingdoms etc. and displays her paternal arms impaled by those of Lorraine; the crowned shield is surrounded by the arms of her father and her mother, Isabella.

When Gustavus Vasa became aware that members of the Danish royal family again were using the three crowns and the lion above hearts "of the Goths", he expressed his dissatisfaction in several indignant letters to his sons and to government officials. After the death of Christian III in 1559, he asked Frederick II to suspend the usage. The Danish king answered that several of his predecessors had born the three crowns, and he blamed the Swedish king for using the title "of the Wends". A literary dispute ensued already in the 1550s. The Gothic myth was of importance to the patriotic prelates Johannes and Olaus Magnus; the latter's writings intended to give the readers the impression that the three crowns were an exclusive sign of whole Sweden. A Swedish bishop composed some rhymes in reply to the updated Danish rhymed chronicle. The Danish historian Hans Svaning refuted Olaus Magnus' alleged misrepresentations. The Gothic myth about the biblical descent of the Swedes was further exploited by Gustavus Vasa's successor, Eric XIV (Erik XIV). The Vasa kings were actually nobles raised to royal dignity by election. In the beginning they were not regarded as a princely dynasty, and they found it difficult to be respected by the old princely dynasties in Europe. In 1560 Eric XIV staged his father's obsequies by means of a large number of armorial banners. In 1559 he had proposed Gustavus Vasa to insert the arms of Denmark and Norway in the Swedish royal coat of arms as a countermove to the Danish king's usage of the three crowns. In 1561 this idea was realized. In order to be similar to other sovereigns Eric XIV

created a new Swedish crown with arches. The Danish lions and hearts and the Norwegian lion form a part of its ornamentation. At the end of the year Eric XIV's seal with the revised coat of arms was observed in Denmark. A little later it also appeared on Swedish coins. Frederick II protested against the new version. King Eric explained that the three lions were the coat of arms of Reval/Tallinn, at that time ruled by Sweden, and that Norway and Sweden earlier had a joint king. The Danes argued that the three crowns were not Swedish but a Nordic union coat of arms which Denmark-Norway was entitled to bear. Sweden's increasing dominating role in the Baltic area gave rise to a rapprochement between Denmark and Lübeck. A treaty concluded by them provided i. a. that Sweden had to abstain from bearing the arms of Denmark and Norway. In 1563 Denmark and Lübeck declared war on Sweden.

During the war heraldic propaganda was applied. In Copenhagen a large number of so-called sauvegarde letters was printed for distribution in Sweden in border areas where the inhabitants were expected to recognize Frederick II and accept to pay (forced) contributions. One original copy has been preserved. It was used on the 6th of June 1564 in southern Småland, then a borderland. Most of this sauvegarde letter displays a unique version of the Danish royal coat of arms with twelve fields and an inescutcheon on a cross of Dannebrog. For the first time in Danish royal heraldry, an Agnus Dei with a cross banner for Gotland appeared by which Frederick II emphazised that he was the ruler of the island, furthermore for Iceland a crowned stockfish which had for a long time been used by Lübeck merchants trading via Bergen in Norway and now could indicate the king's alliance with Lübeck, and an armoured horseman for the Ditmarshes. After King Frederick II and his uncles, dukes of Schleswig and Holstein, had conquered the Ditmarshes in 1559, a coat of arms for this part of Holstein had not been created so far. In the sauvegarde letter the field with the horseman appears centrally in the middle of the cross of Dannebrog, which indicates that it has been created on account of the war against Sweden. It is evident that governing circles in Sweden became acquainted with the coat of arms in the sauvegarde letter, because in Stockholm a lampoon, "Ein lustige Historie", was published showing a travesty of the armorial bearings where most of the fields have been distorted. The three crowns had been replaced by three fool's caps indicating that the Swedes regarded the Danish king's use of the three crowns as a ridiculous illusion. The horseman of the Ditmarshes was not depicted in the said lampoon.

In 1500 King John had tried to conquer the Ditmarshes but suffered an ignominious defeat. The Ditmarshers conquered his principal banner that was regarded as the Dannebrog which according to the legend had fallen from heaven in Estonia in 1219. In 1561 the historian Hans Svaning claimed this as a matter of fact. After the conquest of the Ditmarshes in 1559, the "holiness" of the Dannebrog became important, at least symbolically. From now on the cross of Dannebrog in the royal armorial bearings was connected with holiness and loftiness. In the sauvegarde letter printed in 1563 the coat of arms with the horseman is accentuated being placed upon the Dannebrog cross. Therefore it is reasonable to relate the horseman to the Dannebrog banner lost in 1500 which the Ditmarshers had been forced to return in 1559. The horseman may be interpreted as St. George who according to the legend liberates the Virgin. As a metaphor of a righteous liberation, this noble deed – in consonance with the flair of the Renaissance for allegories – might, in the view of Frederick II and the dukes, be compared with the justified annexation of the Ditmarshes and the capture of the

“holy” banner, as well. King Eric XIV and later his brother King John III of Sweden (Johan III) also used heraldically illustrated sauvegarde letters, with the arms of Denmark and Norway in pretence.

During the Danish-Swedish war Eric XIV and Frederick II prepared themselves for a meeting in Rostock in 1564. The Swedish King wrote a long “oration” in Latin in a polemical and ironical tone in continuation of the indignant attitude of Gustavus Vasa. Eric XIV pretended that Christian III had been lead astray using the three crowns. He much more trusted the works of Johannes and Olaus Magnus than those of the Danish author Saxo. Therefore he believed that the coat of arms of Sweden, the three crowns, were much older than the lions of the Danes. He alleged that the legendary King Arthur in the 7th century had used three crowns as the coat of arms of Sweden and therefore was considered to be one of the Nine Worthies. The seal of Magnus Ladulås from 1277 with three large crowns around the shield with the Folkung lion was interpreted as the coat of arms of Sweden, and he rejected that Albert of Mecklenburg had used the three crowns in order to unite the three Nordic kingdoms. In his view Queen Margaret had only used the three crowns because she lived in Sweden or had written to Swedish subjects. She and her successors had usurped the coat of arms with three crowns which in Eric XIV’s opinion could not be the arms of Sweden and of the Nordic Union at the same time. Under these circumstances he felt justified to add the arms of Denmark and Norway in his own. Most of the Swedish king’s arguments were not valid, but he was right that Margaret had usurped the three crowns. Frederick II sent a long report accompanied by drawings to his brother-in-law, the elector of Saxony, with a critical examination of Eric XIV’s usage of arms. From a Danish point of view, the Swedish king had broken the peace when he added the arms of Denmark and Norway in his own coat of arms. King Eric was blamed for having argued that he used the Danish arms because Scania had earlier belonged to one of his predecessors. In the Danish opinion the Folkung lion was the real Swedish coat of arms. It was admitted that Albert of Mecklenburg had used the three crowns, but it was the symbol of the Union he had usurped. The three crowns were a collective coat of arms. In the view of Frederick II the lion above nine hearts was the original coat of arms of Halland. Both monarchs had the intention to publish the “oration” and the report. The meeting in Rostock did however not take place; the Swedes did not attend.

In 1565 Eric XIV offered to leave out the Danish lions and the Norwegian lion from his armorial bearings if Frederick II left out the three crowns and the lion above hearts “of the Goths”. Frederick II did not comply with the Swedish wishes but insisted that Eric XIV should leave out the arms of Denmark and Norway. If the parties could not agree on the three crowns, the matter should be settled by arbitration abroad. In 1568 Eric XIV was dethroned. His brother John III succeeded him as king of Sweden and was prepared to enter into a peace agreement with the Danish king. Their representatives negotiated a treaty where it was proposed to give both monarchs a right to use the three crowns but without a right to make a claim to each others’ kingdoms, and it was to be maintained that the Swedish king had no right to Norway, Halland, Scania, Blekinge or Gotland, and the Danish king no right to Sweden. John III did not ratify the treaty. At a following meeting in 1569 none of the parties moved much from their first positions. For the Danes it was important to define the three crowns as a coat of arms comprehending all three Nordic kingdoms – no doubt with the ulterior motive that a restoration of the Union under Danish leadership was desirable. Danish union kings had, however, also used the crowns as the arms of Sweden. The Swedes maintained

that the three crowns were the true coat of arms of Sweden, whereas the Folkung lion was only the arms of a part of Sweden, the "Göta Realm".

A peace treaty was concluded in Stettin in 1570 with the Emperor, France, Poland and Saxony as mediators. The Emperor and France were of the opinion that the two Nordic kings should use their arms just as they had been in their fathers' lifetime. Poland proposed that the three crowns might be used with different tinctures, but that was not met with sympathy. The laboured arguments adduced by Denmark and Sweden regarding who first rightly used the three crowns hardly made any impression on the mediators. In the peace treaty the parties agreed upon a detailed procedure of arbitration with reference to a final solution of the crown matter. But it should not be employed if the parties had settled the dispute amicably before 1572. Meanwhile both kings were allowed to use the three crowns but without a right to any part of each others' kingdoms. The Swedish king was prevented from using the arms of Denmark and Norway.

On the following meetings both parties continued presenting opposite views. The Danes maintained that the three crowns around the shield with the Folkung lion in the seal of King Magnus Ladulås could not be regarded as a coat of arms with the three crowns. In Sweden some subtle arguments were invented by Rasmus Ludvigsson, secretary in the Chancellery. The chroniclers Saxo and Albert Krantz, highly appreciated by the Danes, had written that the realms of Sweden and the Goths had once been two separate kingdoms. The conclusion therefore was that the two realms had had their own coats of arms. So the three crowns and the Folkung lion could be explained as the arms of the "Svea Realm" and of the "Göta Realm". According to Rasmus Ludvigsson, the Danish king who regarded the Folkung lion as the real coat of arms of Sweden ought to use this lion and not the three crowns in his armorial bearings. During Frederick II's lifetime the parties did not reach a formal solution. In his funeral procession in 1588 several armorial banners were carried. The banner displaying the three crowns was described as the coat of arms of three kingdoms and their union.

In the 17th century, the Danes were still maintaining that the three crowns were the coat of arms of the past Nordic Union legally used by Denmark, the Swedes that they were Sweden's ancient coat of arms. The Swedes tried several times to postpone the procedure which was presupposed in the Peace of Stettin. As time went on, Denmark would gain a prescriptive right to the three crowns and therefore had nothing against a postponement. A final solution was not attained until after the following Danish-Swedish war. After familiar arguments had been repeated, the peace treaty was concluded in 1613 stating that both kings were allowed to use the three crowns, but it did not mean that they could make any claim on the other king's realm by means of using the three crowns. Christian IV obtained that the right of the Danish king no longer was depending on a judgment abroad, and in the future the king could still use the three crowns with an air of pretention.

The royal crown and graduated crowns

The placing of a crown above the shield of the Danish kings appears continuously since the reign of Christian I. In the beginning it was a coronet, i. e. without arches, corresponding with the physical crowns used at the coronations. The same open type was reproduced as a heraldic charge inside the shield. The crown made in 1596 for the coronation of Christian IV was an open crown, even if

arched crowns symbolizing sovereignty at that time had become normal in other kingdoms, e. g. in Sweden. Christian IV wanted expressively to have an open crown, probably because he thereby obtained a clear relation between the royal crown on the top of the shield and the three crowns inside the shield. In this way he probably took an interest in an allusion to the former Nordic Union. On buildings three open crowns were set up, and he built a magnificent warship named "Tre Kroner" ("Three Crowns"). Later other ships of the Danish Navy received that name. When Christian IV prepared himself to take part in the Thirty Years' War, he must have recognized that an open crown was not any longer appropriate since he had to assert his position compared to other European kings and to the Emperor and perhaps especially to the Swedish king. From 1624 a crown with arches can be seen on the king's head and above his coat of arms in coins and seals. When his successor Frederick III (Frederik III) was crowned in 1648, his father's crown had been provided with arches. After absolute monarchy had been introduced in 1660 a new crown was made with a number of arches like the French crown. During the reign of Christian V Denmark-Norway developed from a society of estates into a society of rank. Signs of princely and noble rank that foreign, especially French, heraldists had created were normative. In 1693 the absolute King of Denmark introduced a system of graduated crowns. The king and the queen should use a crown with five visible arches like the king's physical crown. For other members of the Royal House crowns with only three visible arches were prescribed. The various degrees of nobility should use coronets with different numbers of palmettes or pearls.

The era of absolutism

The hereditary and absolute monarchy, introduced in 1660/1661, caused titular and heraldic changes for members of the Royal House. During the elective monarchy before 1660, the eldest son of the king normally had been elected to succeed his father. As time went on, a custom developed that the successor to the throne bore the same royal arms as his father. Other sons were styled heirs to Norway and dukes of Schleswig, Holstein etc., and they used arms corresponding to these areas; the duchies were considered as the hereditary territories of the Oldenburgs. A daughter of a king was styled "Fräulein" and used her father's coat of arms which she, before 1660, could not transmit to her children. Since 1660 Denmark and Norway were regarded as the most important hereditary territories of the Royal House. Thus all male members of the Royal House were styled princes of Denmark, Norway etc., and the king's daughters became princesses. Henceforth, as a mark of their right of inheritance, every male and female member of the Royal House should use the same coat of arms as the king.

King Christian IV gave informally Kirstine Munk, his morganatic wife, and their children a countship related to Schleswig, and in 1630 the Emperor raised their son Valdemar Christian to count of Holstein. Like his sisters, he bore the same coat of arms as the dukes of Schleswig and Holstein including the Norwegian lion. For political and dynastic reasons, Frederick III, their half brother, would not tolerate an illegitimate branch using arms which were also a part of the heraldry of the Royal House. In 1657 the king declared it illegal for his half-siblings to use the title of count and the arms with the lion of Norway and the ducal arms.

In 1660 Frederick III turned his attention to the legitimate ducal branches' use of the title of pretence, "Heir to Norway", and their use of the Norwegian lion in the first field of their armorial bearings. But the king could not prevent them from using this title. In 1641 the Emperor had certified the Duke of Schleswig-Holstein-Gottorp's use of the said title of pretence. After 1660 the tension between the royal branch in Denmark and the ducal branch in the Duchy of Schleswig-Holstein-Gottorp – both belonged to the House of Oldenburg – increased.

The royal heraldry was probably used in the 1660s during the negotiations about a marriage between Frederick III's daughter Anna Sophia and the eldest son of the Elector of Saxony. The negotiations were conducted in the light of the future royal law of succession, "Lex Regia", holding out a prospect of hereditary rights also of the princesses. A greater number of fields in the seal of Princess Anna Sophia than her father had used until then may have produced a certain impression on Saxony. Coats of arms of the island of Femern at the northern coast of Holstein (a crown), of Gotland, of the island of Ösel in the Baltic Sea (an eagle) and of Iceland were resumed in the royal achievement, and arms of the Faroe Islands (a ram), of Greenland (a bear) and of the island of Bornholm in the Baltic Sea (a dragon) were added. An investigation of some English armorials from the end of the 15th century has stated that foreign heralds reproduced "vert, a bear argent" as the arms of Greenland. In the middle of the 15th century, Christian I ennobled two Icelanders giving both of them the following coat of arms: azure, a bear argent. Therefore it is out of the question that an official coat of arms of Greenland with exactly the same charge existed at that time. By means of the coat of arms of Bornholm, originally a part of Scania, Frederick III stated that the inhabitants having liberated themselves in 1658 from Swedish rule had given the island back to the Danish king. Filling the armorial bearings with as many fields as possible, the Danish king wanted to compare himself with the Swedish kings who sometimes carried themselves with a lot of provincial arms together with the proper royal arms of Sweden.

At the end of the 17th century the sovereignty of the king was strongly emphasized heraldically. Probably in order to maintain his position internationally, King Christian V had his royal coat of arms surrounded with an imposing pavilion with a canopy and hangings. The pavilion had developed from the canopy belonging to the physical throne. It became a distinctive expression of sovereignty and thereby complementary to the arched royal crown. The pavilion of the French kings served as a model, and knowledge about it was found in works written by especially French authors whose writings had also inspired the introduction of graduated crowns in Denmark. A voluminous pavilion with a very big canopy emphasizing the sovereignty was in 1693 reproduced in the statutes of the royal orders. The statutes were given to Knights of the Elephant and to Knights of the Order of Dannebrog, and many were sent to foreign knights. In the chapel of the royal orders at Frederiksborg Castle the king's throne was modelled like a pavilion with a crowned canopy. Under the canopy the coat of arms of the king as Grand Master of the Orders was hung. The physical throne and the heraldic pavilion were identical. The impressive symbolism of sovereignty in the statutes inspired Elector Frederick III of Brandenburg (Friedrich III.) when he 1700-1701 made himself king of Prussia.

Since the end of the 16th century, erroneous conceptions regarding some of the fields in the Danish royal arms prevailed. Some of the mistakes appeared in printed books and were therefore accepted to a certain degree. E. g. the lion above nine hearts ("King of the Goths") was interpreted

as the coat of arms of Northern Jutland. In the 17th and still in the 18th century, such misconceptions most surprisingly were officially approved in military colours. But in a confidential text written in 1666 by Peder Schumacher, Frederick III's intimate secretary, the fields in the king's heraldic achievement are identified correctly. Schumacher enjoyed the king's confidence, and his interpretations no doubt reflect those of the king. He wrote that Frederick III was the first king to use the arms of Bornholm and of Greenland. During the reign of Christian IV the various fields had often been arranged in small separate shields with the Danish coat of arms, the three lions, in the middle encircled by the other arms. Schumacher noticed that Frederick III ordered that the arms of Denmark and Norway together with the three crowns, called the main arms, should be placed in the middle surrounded by all the other smaller shields. This composition was also used by Christian V and the following kings. To the Swedes this arrangement appeared as problematic because it gave prominence to the three crowns with their immanent character of pretence.

The three crowns, their place and alleged antiquity

The mentioned arrangement with the three crowns in an accentuated position attracted enormous attention in Sweden and caused several exchanges of views on the diplomatic level between Sweden and Denmark. The Swedish government asked one of its counsellors to elucidate the three crowns in the light of the current situation. In his aide-memoire written in 1668 points of views adduced by the Swedes during the strife about the three crowns in the 16th century are recognizable. He argued that the decision regarding the three crowns in the treaty concluded in 1613 implied that the Danish king was only allowed to place the three crowns among the small shields round the Danish coat of arms. If they were placed in the middle together with the arms of Denmark and Norway they expressed a Danish pretence on Sweden. This view became the principal attitude of the Swedes and was maintained in several discussions and dispatches. The Swedish resident in Copenhagen made a profound research; he approached those who had carved the seals and minted the coins. In 1670 he carefully observed Frederick III's castrum doloris where the arrangement of shields around the arms of Denmark, Norway and the Union in the middle also appeared. From a Swedish point of view the three crowns were the coat of arms of Sweden, and their combination with the arms of Denmark and Norway meant a union of the three Nordic kingdoms and that was unacceptable.

In Stockholm the Danish resident heard many complaints from the Swedish chancellor, Magnus Gabriel De la Gardie. Danish diplomats always maintained that the peace treaty of 1613 did not dictate in which way the three crowns were to be born by the Danish king. In 1669 Sweden would only let its warships dip the flag passing Kronborg Castle at Elsinore if the Danish king abstained from giving prominence to the three crowns in his coat of arms. King Christian V deliberately continued to display them in the middle like his father had done. The question of the three crowns and the Danish king's use of the arms of Gotland and of Ösel which Sweden also protested against were dealt with several times in the Privy Council where Christian V made his personal commitment abundantly clear. During a conversation in 1672 between the Swedish resident and Peder Griffenfeld (Schumacher), the latter, somewhat indiscreetly, referred to the king's attitude as "fantasies".

The two irreconcilable viewpoints led the Swedish government to appoint a scientist to make an investigation with the intention to publish its results. In 1673 Johannes Scheffer, member of the department of antiquity and professor in Uppsala, was commissioned to investigate how long the three crowns, "the old arms of Sweden", could be traced back, at what time they had become the arms of a union, and how long Swedish kings had also used three lions and for what reason. It was an entirely set subject. A so-called "promptuarium", a "storeroom", of arguments was needed in order to be exploited against the Danish king. Scheffer did not succeed to finish his work before he died in 1679. His Latin manuscript, "About the ancient and true arms of the Swedish Realm", was published, with the year of publication 1678, together with a supplement written by the scholar of ancient monuments Johan Hadorph. Furthermore, an extract of Eric XIV's abovementioned "oration" and a text probably deriving from the time of King John III were added. Most of this was a summing up of arguments which had been used during the strife about the three crowns in the 16th century or later. The seal of King Magnus Ladulås, known from 1277-1278, with three crowns outside the shield with the Folkung lion in it had always been maintained by the Swedes as a decisive argument for the antiquity of the three crowns, but had been disputed by the Danes, because the crowns were not charges inside the shield. Scheffer argued that the crowns were placed outside the shield according to a tradition in those days, but that was only a qualified truth. A copperplate was stitched into his book showing coins on one side with three crowns centred around a letter and on the other side with the Folkung lion. Scheffer interpreted the letters as initial letters in the names of some ancient Swedish kings. In this way he dated the coins and thereby also the three crowns in them as far back as the 11th century. However, all coins of this type had been minted in the 1330s and 1340s by King Magnus Eriksson who at that time styled himself king of Sweden, Norway and Scania. It is surprising that Scheffer wrote that he could not or even did not want to think of the reason why the arms of Denmark and Norway had been combined with the three crowns in the contemporary seal of the Danish King Christian V. Hadorph associated himself with Scheffer's fanciful identifications of the said coins. Furthermore, he wrote that he did not know why two Swedish kings in the 13th century had used a seal with three crowned lions. Maybe he did not want to realize that they were the coat of arms of the Danish king.

The Swedish endeavours to convince the international world that the three crowns were Sweden's ancient coat of arms was a supposition for the privilege that Erik Dahlbergh, a famous officer and engineer, received in 1661 in order to publish a great topographical work about Sweden. But the copperplates were not published until 1716. One of the plates is showing the coins with the three crowns repeating Scheffer's assertion that they had been minted by Swedish kings since the 11th century. The "Suecia Antiqua Hodierna" also had copperplates showing some church interiors supplied with sepulchral monuments of medieval Swedish kings. On several of these monuments, three crowns that the kings in question had never used are depicted. In some of the epitaphs, attacks against the Danes were engraved. On some monuments a coat of arms can be seen with the Folkung arms surrounded by three crowns placed inside a larger shield. So the crowns had also become real charges. As a matter of fact, these sepulchral monuments had been created on the initiative of King John III and later of the Swedish chancellor Magnus Gabriel De la Gardie. In this way they succeeded in harmonizing arguments used during the strife about the three crowns in the 16th century and the diplomatic crisis in the 17th century with a fabricated, but purely faked reality.

The first absolute kings of Denmark-Norway never forgot the Kalmar Union of which the three crowns in their armorial achievement continuously reminded them. After the considerable losses of territories which Denmark-Norway sustained during the wars with Sweden, the kings probably read the meaning into them that they might symbolize a desire for revenge. That King Christian V carried hopes of regaining lost territories is clearly testified in his political testaments. From the 1660s and still in the 18th century the central placing of the arms of Denmark and Norway together with the crowns of the Union appeared in coins and seals, and sometimes they could even be seen together without the other smaller shields. In the 18th century they were also depicted in medals struck on various occasions. But at last Sweden desisted from protesting against it.

Schleswig and the House of Gottorp

The relations between the King of Denmark and the Duke of Schleswig-Holstein-Gottorp developed into open hostility during the last third of the 17th century. Anton Günter, count of Oldenburg and Delmenhorst and belonging to the elder branch of the Oldenburg Dynasty, died in 1667 without legitimate issue. The Duke of Plön, a small part of Holstein, being the next heir to the counties made a secret agreement with King Christian V who therefore in 1676 took possession of Oldenburg and Delmenhorst and since then used the arms of the counties as their sovereign. This disregard of Duke Christian Albert (Christian Albrecht) led to a closer rapprochement between Gottorp and Sweden, and the alliance with the Royal House of Sweden was strengthened when his son Duke Frederick IV (Friedrich IV.) in 1698 married King Charles XII's (Karl XII's) eldest sister Hedvig Sophia.

Due to the involvement in wars through half a century, the family of the Gottorp-line had possessed their part of Schleswig with sovereign status and the opposite in turns. During the Great Nordic War, King Frederick IV (Frederik IV) occupied the Gottorp parts of the duchies in 1713. According to the peace treaty concluded in 1720, Sweden, now reigned by Charles XII's younger sister Ulrica Eleonora and her Hessian consort, recognized the Danish king's possession of the former Gottorp part of Schleswig, and France and England guaranteed for King Frederick IV's absolute control of these areas. The Gottorp Duke Charles Frederick (Karl Friedrich) only received his part of Holstein back. His father and grandfather had given prominence to the two lions of Schleswig in their coins, and furthermore they had emphasized their sovereignty in Schleswig by means of a closed crown with five visible arches like the crown used by the Danish king. Duke Charles Frederick continued this usage. He and his son, Charles Peter Ulric (Karl Peter Ulrich), who later became czar of Russia, never recognized that the Danish king possessed their former part of Schleswig.

In 1721 Frederick IV received the oath of allegiance as sovereign ruler in the former Gottorp part of Schleswig. In the seal affixed to the patent of taking the oath, a remarkable change in the royal coat of arms had been made. The two lions of Schleswig had moved from the middle shield into the main shield in order to show that the king had incorporated the former Gottorp part in the Crown. He thereby also made clear that the law of succession, the "Lex Regia", which also gave the female lines the possibility to succeed to the throne, for the future was also valid in all parts of the Duchy of Schleswig. Already before taking the oath, ten big seals for the royal chancelleries were struck

with the new version of the Danish royal coat of arms. They were paid by the Privy Purse, and the seals had probably been made by Frederick IV's personal, and maybe, oral order. The King continued to call himself duke of Schleswig. The duchy was not administratively incorporated into the Kingdom of Denmark. As the Gottorp dukes and the small ducal collateral branches, as well, kept the Schleswig lions as arms of pretence, the king was obliged to display them in his own armorial bearings. Frederick IV ordered the coat of arms of the Gottorp duke to be taken down from all public buildings in the duchy and to be replaced by the new version of the Danish royal arms.

The succession in Sweden

Queen Ulrica Eleonora of Sweden's marriage with her Hessian consort Frederick (Fredrik), whom she had entrusted with the Swedish throne in 1720, was childless. Other princely houses were therefore preoccupied with the question who was going to succeed King Frederick I in Sweden. From 1740, persistent efforts were made in Denmark to influence the Swedish estates to elect a Danish candidate, King Christian VI or his son Crown Prince Frederick (V) (Frederik (V)). Big sums of money were spent on gifts and bribery. To Swedish government officers the Danish ambassador in Stockholm referred to a restoration of the Union of Kalmar. Even to foreign diplomats in Copenhagen a restoration of the Union was mentioned. The Danish king's continuous use of the arms of Denmark and Norway combined with the three crowns in a conspicuous way now seemed to get a certain topicality, but took no real effect to the successional disputes in Sweden. Influenced by the Russian Empress Elizabeth, the Swedish estates elected Duke Charles Peter Ulric's father's cousin, Adolphus Frederick of Schleswig-Holstein-Gottorp (Adolf Fredrik), heir to the Swedish throne in 1743. In the same year Denmark prepared its Navy for a war against Sweden, but in October Christian VI desisted from starting a war.

In June 1743, immediately before the election of an heir to the Swedish throne, a Danish royal standard was introduced together with ensigns in the shape of Dannebrog with special marks for high-ranking naval officers to be used in the main top and on their barges. The royal standard with the royal coat of arms in the middle of Dannebrog probably corresponded with the royal standard which had already been introduced in 1731. Quite new were the Dannebrog ensigns with special marks in them. The highest ranking naval officer had the title of General Admiral. He should use the Dannebrog with the three crowns in a shield laid upon the cross of Dannebrog. But the second highest naval officer, the Lieutenant General Admiral, should use the three Danish lions and nine hearts and the Norwegian lion in two separate shields laid upon the cross of Dannebrog. It may be imaginable that preparations had been made for a situation where the highest ranking naval officer, perhaps as a negotiator, at one time should be set ashore in Sweden.

As heir to the Swedish throne and later as king of Sweden, from 1751, Adolphus Frederick continued to bear his paternal arms as duke of Schleswig and Holstein including the coat of arms of Norway – fields that were parts of the Danish royal arms, too – laid upon the royal Swedish arms' main shield according to the custom practiced since the time of King Charles Knutsson and the Vasa kings. Adolphus Frederick used all his titles of pretence, also that of "Heir to Norway", and his successors on the Swedish throne continued to use these arms and titles.

The consequences of the exchange of territories 1767/1773

On his father's death in 1739, the Gottorp part of Holstein passed to his minor son, Duke Charles Peter Ulric. His paternal grandmother was a daughter of the Swedish King Charles XI (Karl XI). The young duke had therefore been mentioned as an heir to the throne of Sweden, but that was not possible any longer since he in 1742 converted to the Russian Orthodox faith, because he in his capacity of being Empress Elizabeth's sister's son was appointed heir to the Russian throne. Due to the loss of his family's part of Schleswig, he, like his father and grandfather, remained irreconcilable towards Denmark. He combined the Russian double-headed eagle with his ducal arms and with the two lions of Schleswig prominently in the middle. Charles Peter Ulric appeared with all the pretensions which the Gottorps had clung to in the course of time. After the death of the empress in 1762 he became Czar Peter III. He wanted to start a war against Denmark, but he was overthrown and murdered. Under the name of Catherine II, his widow made herself czaritsa of all Russia and guardian of her son, Grand Duke Paul, who formally became duke in the Gottorp part of Holstein. Catherine II decided to realize the Danish wishes for an exchange of this part of Holstein for Oldenburg and Delmenhorst, and in 1767 she concluded a preliminary treaty in the name of her son. On that occasion the House of Gottorp formally relinquished its right to the former part of Schleswig. When Grand Duke Paul attained his majority, the decisions of the treaty were carried out in 1773. The counties were handed over to Frederick August of Gottorp (Friedrich August), hitherto their governor, and the following year the Roman Emperor raised the two counties Oldenburg and Delmenhorst to the Duchy of Oldenburg.

In 1775 the Danish minister of foreign affairs, A. P. Bernstorff, proposed to King Christian VII to replace his title "Count to Oldenburg and Delmenhorst" by "Duke to Oldenburg". According to that the two fesses of Oldenburg and the cross of Delmenhorst in the royal coat of arms should in the future be regarded as arms of pretence in relation to the Duchy of Oldenburg. Bernstorff saw no reason to inform other courts than the Russian about the change of the title. He did so in order to avoid troubles with the Gottorp branch on the Swedish throne. The Holstein dukes belonging to the branches of Glücksburg, Augustenburg and Beck were told that they in the future were allowed to use the title "Duke to Oldenburg", and the new meaning of the two coats of arms in the inescutcheon was explained to them. The same message was sent to the king's sisters Wilhelmina Caroline and Louise and to their consorts William (Wilhelm) and Charles (Karl) of Hesse, as well. But Christian VII's eldest sister, Queen Sophia Magdalena of Sweden, did not receive this information. In the 18th century titles and arms of pretence were still considered to be useful.

Intentions of Gustavus III of Sweden

The long-standing animosity between the House of Gottorp and the Royal House of Denmark characterized the politics of King Gustavus III of Sweden (Gustav III), and he was no doubt aware of his title of pretence "Heir to Norway" and of the Norwegian lion in his heraldic achievement. Already before his coup d'état in 1772, when he made himself an almost absolute ruler, he had been deliberating how to acquire Norway. In 1751, when still a child, he became engaged to the Danish Princess Sophia Magdalena due to a Danish-Swedish alliance. They married in 1766. He had

noticed that the Danish law of succession, the "Lex Regia", also gave the female lines a right to succeed. After the birth of his son, Gustavus (IV) Adolphus (Gustav (IV) Adolf), in 1778, Gustavus III requested, with reference to article 39 in "Lex Regia", a so-called document of insinuation in confirmation of his son's right of succession to the Danish-Norwegian throne. In Denmark A. P. Bernstorff realized that his request could not be refused, but "Heir to Denmark and Norway" was omitted from the prescribed text. However, that did not prevent the Swedish king from bestowing the title on his son. Subsequently, the title of pretence "Heir to Norway", which until then had only been used traditionally by the House of Gottorp, was now based directly upon the "Lex Regia" for the part of the Swedish crown prince. Before attaining his majority, he bore the Danish lions and the hearts in his middle shield where they were placed before the Norwegian lion.

Gustavus III venerated King Eric XIV whose hostile attitude to Denmark he could not be unacquainted with. He ordered his predecessor's mortal remains to be placed in a sumptuous sarcophagus in the cathedral of Västerås and regalia from the sepulchral monument of King John III in Uppsala Cathedral to be placed on the brother's monument in Västerås. Here Eric XIV's arms of pretence displaying the fields of Denmark and Norway can be seen. They were probably hanged there at the request of Gustavus III or Gustavus IV Adolphus.

The alteration of the royal arms in 1819

Denmark-Norway's involvement in European high politics during the Napoleonic era ended when King Frederick VI in 1814 was forced to cede Norway to the Swedish King Charles XIII (Karl XIII), and on behalf of himself and his successors had to promise not to assert any direct or indirect pretension on Norway. So, Frederick VI in his capacity of duke of Schleswig and Holstein was prevented from calling himself "Heir to Norway", which had been used by all princes of the House of Oldenburg since the end of the 15th century. In the peace treaty concluded in Kiel at the beginning of 1814 it was however not mentioned explicitly that he had to suppress the Norwegian lion from his armorial bearings, and for the time being the Danish king therefore continued to use it. In Sweden where the lion had been one of the arms of pretence, it was removed from the middle shield into the main shield of the royal Swedish heraldic achievement, and it was generally believed by the Swedes that the Danish king was not for the future allowed to use the Norwegian lion. A Swedish request to take it away was linked with the statement of the national debt of the Danish-Norwegian monarchy. The Swedish-Norwegian king was obliged to pay the Norwegian part of it to Denmark. A heavy and intense diplomatic activity occasioned on this question and did not end until 1819.

In 1810 the French marshal Jean-Baptiste Bernadotte was elected crown prince of Sweden with the name Charles John (Karl Johan). He had zealously supported that his adoptive father Charles XIII could also be king of Norway as compensation for Finland which Sweden had ceded in 1809 to the Russian czar. Charles John considered the possession of Norway decisive for his and his dynasty's chance of keeping the Swedish throne for the future. It was therefore essential to him that the Norwegian lion should not appear in the Danish royal coat of arms. The Swedish minister of foreign affairs and Sweden's ambassador in Copenhagen demonstrated in 1816 that the royal coat of arms in Danish coins minted in 1815 had not been changed. As a kind of compensation for

Norway, Rügen and Swedish Pomerania was promised as a compensation to King Frederick VI. The king later exchanged these territories for the greater part of the Duchy of Lauenburg near to Holstein. The legend in the royal seals was changed accordingly, but not the coat of arms, and that was noticed by the Swedes. The Danish ambassador in Stockholm defended the continuous use by comparing it with foreign examples. The Swedes tried to counter these arguments. In order to set the conversations about the allocation of the national debt of Norway in motion, the Danish king in 1817 opened up the possibility of a change in his royal coat of arms. At the same time, Frederick VI asked the Russian Czar Alexander I's advice. The czar, who officially belonged to the House of Gottorp, called himself "Heir to Norway" and bore the Norwegian lion etc. together with his coat of arms, answered that even if the treaty of Kiel from January 1814 did not oblige the king to quit the lion, he ought to do so anyhow. Russia had supported Charles John's endeavours to take possession of Norway. The same year the situation had become critical because the Swedish minister of foreign affairs declared that his government would not accept any letter from the Danish government if the Norwegian lion appeared in the seal. A Russian report, probably written to Denmark's advantage, cited several examples that it was accidental how European states acted when they ceded a part of their territory to another state as far as coats of arms and titles concerned. The report was based on a treatise written by a deceased French diplomat who generally had been skeptical towards dynastic rights.

In 1818 Charles XIII of Sweden and Norway died. The new king, Charles XIV John, decided that he would be willing to receive a Danish notification with reference to his succession and the Danish ambassador's new credentials without regard to the seal. During the audience King Charles John crumpled the envelopes, threw them into the fireplace and handed over the notification and the credentials still folded up to the minister of foreign affairs. In this way he prevented himself from seeing what he did not want to see. With the English ambassador as mediator, a convention about the national debt was signed on the 1st September 1819. According to a separate declaration, the removal of the Norwegian lion from the Danish royal coat of arms was to be executed within certain deadlines. During the negotiations the Swedes never alluded to the old question of the three crowns.

In September 1819 the royal Danish historiographer Ove Malling was asked to recommend how the Danish royal coat of arms could be rearranged without the Norwegian lion. He proposed to move the two lions of Schleswig from the main shield's 3rd field, where they had been since 1721 under the three crowns, to the main shield's 2nd field where Norway's lion had been for centuries. In the 3rd field the Schleswig lions could be replaced by the arms of Iceland, the Faroe Islands and Greenland. These territories had belonged to Norway, but according to the treaty of 1814 they were not ceded to Sweden. Regarding Lauenburg, Malling started from the horse of Saxony and argued that a horse's head was preferable because the Kingdom of Hanover that kept the small rest of Lauenburg continued to use the complete horse. The horse's head could be inserted as a 4th field in the inescutcheon. On the 22nd October 1819 Frederick VI approved Malling's suggestions, but he wanted the tincture of the horse's head to be or, not argent. A copperplate with the new royal arms for the future use was sent to all Danish authorities and to foreign states and to the Swedish government, as well. The version with the arms of Denmark and Norway together with the crowns

of the Union which appeared regularly since the 17th century also had to be rearranged. The Norwegian lion was replaced by the two lions of Schleswig.

The Danish National Bank, founded in 1813, got a tierced shield with the arms of Denmark and Norway combined with the nettle leaf of Holstein where normally the three crowns had been displayed. Owing to the coat of arms of Holstein, this combination probably reflected that Frederick VI had incorporated Holstein into the Kingdom of Denmark after the Holy Roman Empire had been dissolved in 1806. However, in 1815 the king was compelled to cancel the incorporation. The new National Bank, founded in 1818, continued to use the tierced shield. But in 1819 it had to be changed. The Danish lions and hearts now filled most of the shield with smaller arms of Schleswig and Holstein in base. The University of Copenhagen had since 1537 used the Danish lions and the Norwegian lion, but for some reason only the foreparts of their bodies had been depicted. After 1820, the Norwegian lion did not any longer appear in the seals of the university.

Prince Christian (VIII) Frederick (Christian (VIII) Frederik), who succeeded Frederick VI in 1839, had for some months in 1814 been king of Norway. During this short period he had used the lion of Norway in his Norwegian royal seal. Like the rest of the Danish royal family, he had to change his heraldic achievement in 1819. But his wife, Carolina Amalia, born a princess of Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, kept, as did all the other members of the ducal branches, the Norwegian lion in her coat of arms.